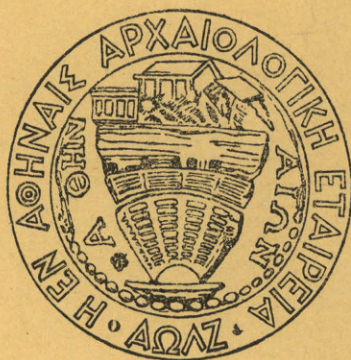

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1930

ΜΕΤΑ 2 ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ 181 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ"

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

1930

ΜΕΤΑ 2 ΠΙΝΑΚΩΝ ΚΑΙ 181 ΕΙΚΟΝΩΝ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ "ΕΣΤΙΑ,"

Πρόγραμμα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος.

1. Τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἐπιμελοῦνται τρεῖς τῶν συμβούλων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.
2. Πᾶσα πρὸς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἐφημερίδα ἀποστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κ. Γεώργιον Π. Οἰκονόμον, Διευθυντὴν τῆς Ἐφημερίδος, λεωφόρος Πανεπιστημίου 20.
3. Ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι δημοσιεύονται ἀρχαιολογικαὶ πραγματεῖαι καὶ ἀγγελίαι, μάλιστα εἰς εὐρήματα καὶ πορίσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἑταιρείας ἀναφερόμενα, συντεταγμέναι δὲ ἐν γλώσσῃ καθαρευούσῃ. Ἡ ἐπὶ τῆς ἐκδόσεως ἐπιτροπεία, ἥ ἀπόκειται ἡ περὶ τῆς δημοσιεύσεως ἀπόφασις, ἐπιφυλάσσει ἑαυτῇ πᾶσαν ὥς πρὸς τὴν ἔκτασιν μεταβολήν, ἣν ἤθελε κρίνει ἀναγκαίαν ἐν τοῖς πρὸς δημοσίευσιν πεμπομένοις χειρογράφοις. Τὴν εὐθύνην τῶν ἐν ταῖς δημοσιευομέναις πραγματεῖαις ἐκφερομένων ἐπιστημονικῶν γνώμῶν φέρουσιν οἱ συγγραφεῖς αὐτῶν, ἀποκλείεται δὲ πᾶς προσωπικοῦ χαρακτῆρος ἔλεγχος.
4. Ἐκδίδεται κατ' ἔτος εἰς σχῆμα τέταρτον ἐκ δώδεκα τοῦλάχιστον τυπογραφικῶν φύλλων συγκείμενος μετὰ τῶν ἀναγκαίων εἰκόνων καὶ πινάκων. Ἐκαστος τόμος πωλεῖται ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἑταιρείᾳ ἀντὶ δραχμῶν 400.
5. Οἱ συντάκται τῶν δημοσιευομένων πραγματειῶν λαμβάνουσι δραχμὰς χαρτίνας ἑκατὸν εἴκοσι πέντε ἀντὶ ἑκάστου τυπογραφικοῦ φύλλου καὶ ἀντίτυπα πενήντα τῶν πραγματειῶν αὐτῶν.
6. Τὰ χειρόγραφα τῶν δημοσιευομένων κατατίθενται ἐν τῷ ἀρχεῖῳ.
7. Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς διαμειβεται πρὸς ἐπιστημονικὰ περιοδικὰ συγγενῇ τῷ σκοπῷ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Μυλωνᾶς:	Οἱ προϊστορικοὶ κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος καὶ τὰ ἱστορικὰ ἑλληνικὰ φῶλα	Σελίς 1 - 29
Κεραμόπουλλος:	Αἱ βιομηχανίαι καὶ τὸ ἐμπόριον τοῦ Κάδμου .. .	29 - 58
Χατζῆς:	Ἐπιγραφή ἐκ Σαλαμῖνος	59 - 60
»	Τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα τῆς νήσου Σαλαμῖνος	60 - 73
»	Τήλεφος καὶ Λύτρη	73 - 76
Παπαδημητρίου:	Βελλεροφόντης καὶ Πήγασος ἐπὶ σαρκοφάγου ἐξ Ἀθηνῶν	76 - 89
Πάλλας:	Τεμάχια μαρμαρίνων τραπεζῶν μετ' ἀναγλύφου παρυφῆς	90 - 96
Γιαννόπουλος:	Θεσσαλικαὶ ἐπιγραφαὶ	96 - 107
Μαρινᾶτος:	Αἱ θαλασσογραφικαὶ παραστάσεις τῆς Κρητομυκηναϊκῆς ἐποχῆς	108 - 126
Συγγρόπουλος:	Πήλινον Βυζαντινὸν θυματήριον	127 - 140
Ρωμαῖος:	Τὸ Ἡρώδιον τῆς Ἀλυζίας	141 - 159
Πλάτων:	Περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ λατρείας τῶν σταλακτιτῶν .. .	160 - 168
Γιαννόπουλος:	Θεσσαλικά	169 - 181
Κεραμόπουλλος:	Εἰς Μακεδονικὴν ἐπιγραφὴν	181

Εικόνες

Αἱ βιομηχανίαι καὶ τὸ ἐμπόριον τοῦ Κάδμου.

Σελ.	Εικ.	
31	1	Κάτοψις τοῦ ἀνασκαφέντος μέρους τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου.
32	2	Ἀγγεῖα πρωτοελλαδικὰ ἐκ τῶν βαθέων στρωμάτων ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ Κάδμου.
35	3	Κρύσταλλος ἐκ τοῦ Καδμείου.
36	4	Κρύσταλλος ἐκ τοῦ Καδμείου.
36	5	Ἀνοικτὸν χειροποίητον ἀγγεῖον ἐξ ὑαλώδους μάζης.
41	6	Εἰργασμένοι ἀχάται ἐκ τοῦ Καδμείου τῶν Θηβῶν.
41	7	Ἡ ὀπισθία ἦτοι ἡ φυσικὴ ἀργὴ ὄψις τοῦ λίθου.
42	8	Ἡ ὀπισθία ὄψις τοῦ λίθου.
43	9	Σκεύη ἢ κοσμήματα ἐξ ὄνυχος. Ἐκ τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου.
43	10	Ἄλλη ὄψις τῶν σκευῶν ἢ κοσμημάτων.
44	11	Κοσμήματα ἢ σκεύη ἐξ ὄνυχος ἀχάτου λίθου.
44	12	Ἄλλη εἰκὼν τῶν σκευῶν εἰκ. 11.
45	13	Τομὴ κατὰ μῆκος τοῦ σκεύους εἰκ. 116 καὶ 126.
45	14	Σκεύη ἢ κοσμήματα ἐκ λίθου ὄνυχος. Ἐκ τοῦ ἐν Θήβαις ἀνακτόρου τοῦ Κάδμου.
46	15	Ὅπισθία ὄψις τοῦ σκεύους εἰκ. 14α.
46	16	Σκεύη καὶ πλάκες ἀχάτου. Ἐκ τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Κάδμου ἐν Θήβαις.
47	17	Ὅπισθία ὄψις τοῦ λίθου τῆς εἰκ. 16γ.
48	18	Σκεύη ἢ κοσμήματα καὶ πλάκες ὄνυχος ἢ ἀχάτου. Ἐκ τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου.
49	19	Τὸ κιονοκρανον εἰκ. 18δ, πῶς φαίνεται ἐν γυψίνῳ ἐκμάγματι ἄνευ τῶν ἐγγρώμων φλεβῶν.
49	20	Σκεύη, κοσμήματα καὶ ὑλικά ὄνυχος ἐκ τοῦ ἐν Θήβαις Καδμείου ἀνακτόρου.
50	21	Τομὴ τοῦ σκεύους εἰκ. 20α.
50	22	Ὅψις τοῦ σκεύους εἰκ. 20ε κατὰ γύψινον ἐκμάγμα ἄνευ τῶν ἐγγρώμων φλεβῶν.
51	23	Ὅπισθία πλευρὰ καὶ τομαὶ τοῦ σκεύους εἰκ. 20ε καὶ 22.
52	24	Ἀτελὴ σκεύη καὶ ὑλικά ὄνυχος ἐκ τοῦ Καδμείου τῶν Θηβῶν.
53	25	Κοσμήματα καὶ σκεύη καὶ τεμάχια ἀχάτου ἐκ τοῦ Καδμείου τῶν Θηβῶν.
54	26	Ὅπισθία ὄψις τοῦ λίθου εἰκ. 24.
54	27	Ὅπισθία ὄψις τῆς ψηφίδος εἰκ. 24η.
54	28	Τομὴ κατὰ πλάτος α καὶ κατὰ μῆκος τοῦ λίθου β εἰκ. 24σ.
55	29	Ἀχάται (α, β), χαλκῇ κεφαλῇ ἥλου (γ) ὀψιανοὶ (δ - η) καὶ πυρῖται (θ) ἐκ τοῦ Καδμείου.

Σελ. Εικ.

55	30	Ὅψις τοῦ σκεύους εἰκ. 29α κατὰ γύψινον ἐκμάγμα ἦτοι ἄνευ τῶν ἐγγρώμων φλεβῶν τοῦ λίθου.
56	31	Σκεῦος ἐξ ἀχάτου κωνικὸν διαλυθὲν ὑπὸ τοῦ πυρός.
56	32	Ἀχάται καὶ κρύσταλλος (ξ) ἐκ τοῦ Καδμείου τῶν Θηβῶν.
58	33	Ἡμίτομον φῶς ἐκ θραύσεως. Στεατίτης.
58	34	Πηλίνου εἰδωλίου τεμάχιον.

Τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα τῆς νήσου Σαλαμῖνος.

67	1	Κόλουρις (νῦν Πούντα) καὶ Κυνόσουρα.
----	---	--------------------------------------

Τῆλεφος καὶ Λύτρη.

75	1	Roscher, L. d. M. λ. Telephos, σ. 298.
75	2	Roscher, L. d. M. λ. Minos, σ. 3005/6.

Βελλεροφόντης καὶ Πήγασος ἐπὶ σαρκοφάγου ἐξ Ἀθηνῶν.

77	1	Β. καὶ Πήγασος.
79	2	Μία τῶν πλευρῶν χαλκοῦ τριπόδος.
80	3	Παράστασις Ἀμαζονομαχίας ἐκ τῆς ζωοφόρου τῆς Φιγαλείας.
80	4	Κενταυρομαχία ἐκ τῆς ζωοφόρου τῆς Φιγαλείας.
81	5	Μετόπη τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διός.
81	6	Ἀνάγλυφον τοῦ Μουσείου τοῦ Βατικανοῦ.
82	7	Ἐκ σαρκοφάγου τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσπιῶν.
82	8	Ἀμαζονομαχία ἐκ σαρκοφάγου τῆς Βιέννης.
83	9	Ἐκ λευκῆς κύλικος Καμίρου.
84	10	Ἐκ γραπτῆς στήλης τῶν Θηβῶν.
84	11	Κεφαλὴ αἰγός.
84	12	Ἐκ νομίσματος τῆς Σικυῶνος.
84	13	Ἐκ τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου.
85	14	Ἐκ σαρκοφάγου τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἐξ Ἀνάφης.
86	15	Ἐκ νομίσματος τῆς Κορίνθου αὐτονόμου.
86	16	Ἐκ νομίσματος τῆς Κορίνθου τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ.
87	17	Ἐκ νομίσματος τῆς Κορίνθου τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ.
87	18	Ἐκ νομίσματος τῆς Κορίνθου τῶν χρόνων Καρακούλλα.
88	19	Χαλκοῦν νομισματόσημον τῆς Ἀχαΐας.

Σελ. Εικ.

- 88 20 Ἐκ τῆς Ζωοφόρου τοῦ Παρθενῶνος.
89 21 Μετόπη ἐκ τοῦ Παρθενῶνος.

*Τεμάχια μαρμαρίνων Τραπεζῶν μετ' ἀναγλύφου
παρυφῆς.*

- 91 1 Ἀνάγλυφος παρυφῆ τεμαχίου μαρμαρίνης τρα-
πέζης Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν.
92 2 Τομαὶ των ἐν εἰκ. 1 καὶ 3 δημοσιευομένων
τεμαχίων.
93 3 Ἀνάγλυφος παρυφῆ τεμαχίου μαρμαρίνης τρα-
πέζης τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν
προερχομένου ἐκ Μήλου.
94 4 Ἀνάγλυφος παρυφῆ μαρμαρίνης Τραπεζῆς τῆς
συλλογῆς Νέας Ἀγχιάλου.
95 5 Τεμάχιον μαρμαρίνης Τραπεζῆς μετ' ἐπιτεδο-
γλύφου παρυφῆς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.
95 6 Τομὴ τοῦ ἐν εἰκ. 5 εἰκονιζομένου τεμαχίου.

Θεσσαλικάι Ἐπιγραφαί.

- 97 1 Ἀρχαῖκῃ ἐπιτύμβιος στήλῃ ἐκ Καραδεμριτζῆ
Φαρσάλων.
97 2 Πλαγία ὄψις τῆς στήλης μετ' ἐπιγραφῆς.
97 3 Πλαγία ὄψις τῆς στήλης μετ' ἐπιγραφῆς.
100 4 Ἐπιγραφή ἐξ Ἰωλκοῦ.
103 5 Ἐπιτύμβιος Ρωμαίων χρόνων στήλῃ ἐκ τῆς
συνουκίας Σάλια Λαρίσης.
104 6 Ἀναθηματικὴ στήλῃ ἐκ Κραννῶνος.
106 7 Ἐπιτύμβιος στήλῃ Ρωμ. χρόνων ἐξ Εὐδρόιου
χωρίου Σιμικλίου.
106 8 Θωράκιον παλαιοχριστιανικὸν ἐκ τῆς συνουκίας
Σάλια Λαρίσης.
107 9 Ἐπίθημα παραστάδος παλαιοχριστιανικὸν ἐκ
χωρ. Κολαξιῶν Φαρσάλων (Σκοτούσης).

*Αἱ θαλασσογραφικαὶ
παραστάσεις τῆς Κρητομυκηναϊκῆς ἐποχῆς.*

- 109 1 Πρωτομινωϊκὴ σφραγίς. Πλάτανος.
110 2 Ἐκ Λάρνακος Παλαικάστρου.
112 3 α. σφράγισμα, β. σφραγιδόλιθος. Κνωσός.
115 4 ΜΜ πίθος. Παχυάμμος.
117 5 α. ῥυτὸν ἐκ Ψείρας. β. ἐξ ἀπιστήμου ἀλαβά-
στρου Ἀγίας Τριάδος. γ. ἐκ τοῦ ἀργυροῦ
ῥυτοῦ τῶν Μυκηνῶν.
118 6 Ἀντανακλάσεις τοῦ ἡλίου ὑπὸ τῆς ἐπιφανείας
τῆς θαλάσσης.
119 7 Ρυτὰ ἐκ Παλαικάστρου.
121 8 Φιάλαι ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Βερολίνου.
122 9 Ἀνάγλυφον ἐκ τοῦ ἀνακτόρου Σαργῶν τοῦ Β'
τῆς Ἀσσυρίας.
123 10 Ἐτρουσκικὸν κάτοπτρον.

Σελ. Εικ.

- 124 11 Σφραγιδόλιθος τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου.
125 12 Ἀνάπτυξις κοσμήματος ἐξ ἀναγλύφου ἐκ Tello.

Πήλινον Βυζαντινὸν Θυμιατήριον.

- 127 1 Θραύσμα πήλινου θυμιατηρίου ἐν τῷ Βυζαν-
τινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν. Κυρία ὄψις. (Μέγε-
θος πραγματικόν).
128 2 Θραύσμα πήλινου θυμιατηρίου ἐν τῷ Βυζαν-
τινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν. Ὀπισθία ὄψις.
128 3 Τομαὶ κατὰ μῆκος καὶ πλάτος τοῦ πήλινου
θυμιατηρίου.
129 4 Ἀποκατάστασις τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ πήλι-
νου θυμιατηρίου.
129 5 Παραστάσεις θυμιατηρίων ἐπὶ τοιχογραφιῶν·
1) Ὡμορφη Ἐκκλησιὰ Αἰγίνης. 2) Πέτες ἐν
Σερβίᾳ. 3) Σοπότσани ἐν Σερβίᾳ.
130 6 Μετάλλινα θυμιατήρια (Κασιὰ) 1) Μαρκὸβ
Μαναστήρ ἐν Σερβίᾳ 2) Μ. Βαβλαὰμ Μετεώ-
ρων. 3) Ἁγιὸν Ὄρος.
131 7 Μουσουλμανικαὶ παραστάσεις πτηνοῦ μετὰ γυ-
ναικείας κεφαλῆς, 1) ἐκ περσικοῦ ἀγγείου
ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ, 2) Ἐκ γυναι-
κῆς διακοσμῆσεως ἐν τῷ Μουσείῳ Κων-
σταντινουπόλεως.
132 8 Πτηνὰ μετὰ γυναικείας κεφαλῆς ἐπὶ τοῦ λωτοῦ
τοῦ Παραδείσου· Λεπτομέρεια τῆς Περσι-
κῆς εἰκόνης ἐν τῷ Ἐθνογραφικῷ Μουσείῳ
τοῦ Ἀμστερδαμ.
133 9 Ἀνάγλυφον ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.
134 10 Περσικὸν πινάκιον ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ.
134 11 Τὸ ἄνω μέρος θωρακίου ἐν τῷ Ναῷ Λαγου-
διανῆς Θεσσαλονίκης.
135 12 Τμῆμα θωρακίου ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ
Ἀθηνῶν.
135 13 Ἐπίθημα κιονίσκου ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μου-
σεῖῳ Ἀθηνῶν.
136 14 Λεπτομέρεια ἐκ τοῦ ἐλεφαντίνου κιβωτιδίου
τῆς συλλογῆς M. de Rothchild.
137 15 Βυζαντινὸν ἄγγειον ἐν τῇ συλλογῇ D. Talbot
Rice.
138 16 Βυζαντινὸν ἄγγειον ἐν τῷ Μουσείῳ Παλαιᾶς
Κορίνθου.
139 17 Ἐξέλιξις τῆς γυναικείας μορφῆς ἐν τῇ βυζαν-
τινῇ κεραμικῇ. 1) Ἀγγεῖον Περσικόν. 2)
Ἀγγεῖον Σουλ. D.T. Rice (πρβ. εἰκ. 15).
3) Ἀγγεῖον Π. Κορίνθου (πρβ. εἰκ. 16). 4)
Θυμιατήριον Βυζ. Μουσείου. 5) Κεφαλὴ
πολεμιστοῦ (;) ἐπὶ ἀγγείου ἐν τῷ Μουσείῳ
Ἀκροπόλεως. 6) Κεφαλὴ πολεμιστοῦ ἐπὶ
ἀγγείου ἐν τῇ συλλογῇ Θεσσαλονίκης.

Τὸ Ἡρώον τῆς Ἀλυζίας.

Σελ.	Εἰκ.	
142	1	Τοῦ Ἡρώου ἀποψις ΒΔ.
143	2	» » » ΝΑ.
145	3	Σχεδιάσμα τῆς ὅλης ἀνασκαφῆς
146	4	Ὅψις Ἀμφικίονος μετ' τὸ «χρῖσμα».
147	5	Τομὴ σαρκοφάγου.
148	6	Κρηπίδωμα τοῦ Μνημείου.
149	7	ΒΔ. γωνία.
150	8	Ὁρθοστάτης
151	9	Λίθος δόμου.
152	10	Τομὴ δύο ἐπιστυλίων.
152	11	Ἡ ὀπισθεν πλευρὰ τοῦ μεγίστου ἐπιστυλίου.
153	12	Τὸ γεῖσον.
155	13	Ἀκρωτήριο Δ.
155	14	» Α.
156	15	» Δ.
156	16	» Α.
157	17	Μαρμάρινος κυλινδρικός βωμός.
158	18	Ἰωνικὸν κιονόκρανον.
158	19	Σύντριμμα κιονοκράνου.

Περὶ τῆς ἐν Κρήτῃ λατρείας τῶν Σταλακτιτῶν.

160	1	Λίθινα συσσωματώματα ἐκ τοῦ μικροῦ Ἀνακτόρου Κνωσοῦ.
161	2	Λίθινα συσσωματώματα ἐκ διαφόρων μερῶν τῆς Κρήτης.
162	3	Συσσωμάτωμα πιθανῶς σταλακτικὸν ἐκ τοῦ ἀνακτόρου Κνωσοῦ.

Σελ. Εἰκ.

163	4	Σταλακτικὰ συσσωματώματα ἐκ Κρήτης.
164	5	Δύο τῶν σταλακτιτῶν τοῦ σπηλαίου τῆς Εἰλειθυίας.
165	6	Ὁ ἐντὸς τεμένους σταλακτίτης τοῦ σπηλαίου Εἰλειθυίας.
167	7	Σφράγισμα τῆς Κνωσοῦ παριστῶν σταλακτικὴν μορφήν.
168	8	Σφράγισμα ἐξ Ἀγίας Τριάδος παριστῶν τεμάχια σταλακτιτῶν ἐπὶ βωμοῦ.

Θεσσαλικά — Γλυπτὰ ἐκ Θεσσαλίας.

170	1	Κορμός ἀγάλματος Ἑρμοῦ ἐκ τῆς ἀρχαίας Μελιβοίας (Πολυδένδρι Ἀγνιάς).
171	2	Κορμός ἀγάλματος ἐκ τῆς ἀρχαίας Μελιβοίας.
172	3	Κορμός ἀγάλματος ἐκ τῆς ἀρχαίας Μελιβοίας.
172	4	Κεφαλὴ ἀγάλματος ἐκ τῆς ἀρχαίας Μελιβοίας.
173	5	Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐκ Βρυνίνης τοῦ Ἀλμυροῦ.
174	6α	Κορμός Ἀγάλματος Ἀθηνᾶς ἐξ Ἀττραγος.
174	6β	Πλαγία ὄψις ἀγάλματος Ἀθηνᾶς.
175	7α	Κεφαλὴ ἐφήβου ἐκ Φαρσάλου (Μ. Ἀλμυροῦ).
175	7β	» » » » Πλαγία ὄψις

Θεσσαλικά — Ἐπιγραφαί.

176	8	Ἐπιγραφή Λαρίσης.
179	9	Ἐπιτύμβιος στήλη ἐκ Μελιβοίας.
180	10	Βάσις ἀγάλματος μετ' ἐπιγραφῆς ἐκ Μελιβοίας.

Εἰς Μακεδονικὴν Ἐπιγραφὴν.

181	1	Ἡρακλῆς τοῦ Φαρνεσίου Τύπου.
-----	---	------------------------------

ΟΙ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΚΑΤΟΙΚΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΚΑΙ ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΦΥΛΑ

ΥΠΟ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ε. ΜΥΛΩΝΑ

Κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους, ὡς γνωστόν, ἡ Ἑλλὰς κατείχετο ὑπὸ φύλων ἀνηκόντων εἰς τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴν ὁμοφυλίαν. Αἱ ἀρχαιότεραι παραδόσεις παρουσιάζουσι τὰ φύλα ταῦτα ὡς ἐγκατεστημένα ἤδη εἰς διαφόρους τῆς Ἑλλάδος ἐπαρχίας ἢ ὡς περιπλανώμενα ἐντὸς τῆς περιοχῆς τῆς Ἑλληνικῆς γῆς. Οἱ κάτοικοι οὗτοι ἦσαν αὐτόχθονες ἢ ἐξ ἄλλης χώρας κατῆλθον εἰς Ἑλλάδα καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει πόθεν ἀρχικῶς ὠρμήθησαν καὶ πότε ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς ὑπ' αὐτῶν κατεχομένας χώρας; Περὶ τῶν προβλημάτων τούτων ἡ παράδοσις παρέχει ἐλαχίστας καὶ ὅλως ἀσαφεῖς πληροφορίες. Ἐν μόνον σαφῶς καθορίζει. Τὰ Ἰνδοευρωπαϊκὰ φύλα, ἅτινα ἐσχημάτισαν μέγα μέρος τοῦ ἱστορικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος, παρουσιάσθησαν τὸ πρῶτον εἰς τὰς βορειότερας αὐτῆς ἐπαρχίας, ἐκεῖθεν δὲ κατῆλθον εἰς τὰς νοτιωτέρας περιοχάς. Τὰ ὀνόματα φύλων προφανῶς μὴ Ἑλληνικῶν, (Πελασγοί, Θρᾷκες Κᾶρες, Λέλεγες κτλ.) ἀναφέρονται εἰς τοὺς Ἑλληνικοὺς μύθους καὶ τὰς παραδόσεις. Πρὸς τούτοις μὴ Ἑλληνικὰ ὀνόματα πόλεων καὶ τοποθεσιῶν διετηρήθησαν μέχρι σήμερον. (Κόρινθος, Τίρυνς-νθος, Ὑμηττὸς κτλ.) Ποῖαι ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τῶν μὴ Ἑλληνικῶν φύλων τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τῆς παραδόσεως πρὸς τοὺς Ἰνδοευρωπαίους κατοίκους τῆς ἱστορικῆς Ἑλλάδος; Πότε κατῴκησαν τὴν Ἑλλάδα τὰ φύλα, ἅτινα ἀφῆκαν ἀποδείξεις τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν εἰς τὰ τοπωνύμια τὰ καθαρῶς μὴ Ἰνδοευρωπαϊκά; Καὶ ἐπὶ τῶν προβλημάτων τούτων ἡ παράδοσις παρέχει ἀσαφεῖς εἰμὴ καὶ ὅλως ἀντιφατικὰς πληροφορίες.

Εἶναι τελείως ἀδύνατον νὰ σχηματίσωμεν ἔστω καὶ ἀμυδρὰν εἰκόνα τῆς μεμακρυσμένης ἐκείνης ἐποχῆς, καθ' ἣν ἡ Ἑλλὰς τὸ πρῶτον κατῴκηθη, οὐδὲ νὰ λάβωμεν σαφῆ γνῶσιν τῶν ἀλλεπαλλήλων καθόδων τῶν λαῶν, οἵτινες ὡς κύματα κατέκλυζον τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, ἐρειδόμενοι μόνον ἐπὶ τῶν πολυτίμων, ἀλλ' ἀνεπαρκῶν πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας διέσωσεν ἡ παράδοσις ἐν ποιητικῇ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μορφῇ. Πρὸ τεσσαρακονταετίας ἡ τοιαύτη γνῶσις ἦτο τελείως ἀδύνατος, διότι ἡ παράδοσις ἀπετέλει τὴν μόνην καὶ σπουδαιότατην πηγὴν τοῦ ἐρευνητοῦ. Σήμερον ὅμως ἔχομεν καὶ ἕτερον πολύτιμον βοήθημα τὰ λείψανα τῶν προϊστορικῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, τὰ ὁποῖα ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη ἔφερε τελευταίως εἰς φῶς. Ἡ φωτεινὴ ἐργασία τοῦ Schliemann, τοῦ Tsountas, τοῦ Evans καὶ ἄλλων σοφῶν ἐπιστημόνων καὶ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καὶ τῶν διαφόρων Ἀρχαιολογικῶν Σχολῶν κατέστησαν δυνατὴν τὴν ἐπιτυχῆ μελέτην τῆς μεμακρυσμένης ἐκείνης ἐποχῆς, περὶ τῆς ὁποίας ἡ παράδοσις διέσωσεν ὀλίγας μόνον εἰδήσεις, καὶ παρέσχον τὴν λύσιν πολλῶν προβλημάτων σχετιζομένων πρὸς

τούς πρώτους κατοίκους της Ἑλληνικῆς γῆς. Σκοπὸς τῆς μελέτης ταύτης εἶναι ἡ κατὰ τὸ δυνατόν διάκρισις τῶν διαφόρων φύλων, ἅτινα ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μέχρι τοῦδε ἐκτελεσθεισῶν ἀρχαιολογικῶν ἐργασιῶν.

Εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πρέπει νὰ τονίσωμεν ὅτι σχετικῶς ὀλίγοι προϊστορικοὶ συνοικισμοὶ ἀνεσκάφησαν μέχρι τοῦδε καὶ ὅτι οὗτοι περιορίζονται εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Ἑλλάδος. Ἡ δυτικὴ Ἑλλὰς εἶναι σχεδὸν ἄγνωστος. Ἐν τούτοις ὅμως τὰ ἐκ τῶν ἀνασκαφέντων συνοικισμῶν λείψανα εἶναι τόσον ὁμοιόμορφα ὥστε νὰ ἐπιτρέπωσιν ὠρισμένα συμπεράσματα, ἐπὶ τῶν ὁποίων δυνάμεθα ἀνεκδοιάστως νὰ βασίσωμεν τὰς περὶ τῶν προϊστορικῶν χρόνων γνώσεις ἡμῶν. Πρέπει νὰ προσθέσωμεν ὅτι κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους δὲν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἀκριβεῖς χρονολογίας καὶ ὅτι αὗται δίδονται πάντοτε κατὰ προσέγγισιν. Αἱ ἀνασκαφαὶ ἀπέδειξαν ὅτι διάφοροι πολιτισμοὶ ἀνεπτύχθησαν, εἰς τὴν ἀνατολικὴν τοῦλάχιστον τῆς Ἑλλάδος πλευρὰν, κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς προϊστορικῆς περιόδου καὶ ὅτι οἱ πολιτισμοὶ οὗτοι δὲν ἦσαν σύγχρονοι, ἀλλὰ διεδέχοντο ἀλλήλους. Ἡ διαδοχὴ αὕτη τῶν πολιτισμῶν ἐπιτρέπει τὴν ὑποδιαίρεσιν τῶν μακρῶν προϊστορικῶν χρόνων εἰς ἐποχὰς, αἵτινες ἀποτελοῦσι τοὺς μεγάλους, δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, σταθμοὺς τῶν πέραν τῆς παραδόσεως χρόνων. Τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῶν πολιτισμῶν τούτων καὶ συνεπῶς καὶ τῶν προϊστορικῶν ἐποχῶν, τὰς ὁποίας ἀντιπροσωπεύουσι δύνανται νὰ καθορισθῶσι μετὰ σχετικῆς ἀκριβείας.

ΟΙ ΑΝΑΚΑΛΥΦΘΕΝΤΕΣ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΟΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΙ

Ὁ ἀρχαιότερος γνωστὸς μέχρι τοῦδε πολιτισμὸς ἀνάγεται εἰς τὴν Νεολιθικὴν ἐποχὴν. Ὀλόκληρος σχεδὸν ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς Ἑλλάδος κατεσκεύετο ἤδη κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς τὰ μέταλλα ἦσαν ἄγνωστα. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ νεολιθικὸς οὗτος πολιτισμὸς ἀνεφάνη εἰς τὴν Ἑλλάδα. Λαμβάνοντες ὅμως ὑπ' ὄψιν τὰς διαφόρους νεολιθικὰς ἐπιχώσεις δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ φορεῖς αὐτοῦ ἐγκατεστάθησαν εἰς μὲν τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν πέμπτην εἰς δὲ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Κρήτης κατὰ τὴν ἕκτην ἢ ἑβδόμην πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδα. Τὰ ἀνακαλυφθέντα λείψανα ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὁ νεολιθικὸς πολιτισμὸς, ὅστις ἀνεπτύχθη εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα ἦτο διάφορος τοῦ τῆς Κρήτης¹. Εἰς τὴν Κρήτην οὗτος ἀναπτύσσεται ὁμαλῶς καὶ ἄνευ βιαίας μεταβολῆς ἐξελίσσεται εἰς τὸν τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ ἐν ᾧ εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα καταστρέφεται βιαίως. Ἡ κατὰστροφὴ αὕτη, ἐπελθοῦσα εἰς μὲν τὴν Πελοπόννησον καὶ κεντρικὴν Στερεὰν Ἑλλάδα περὶ τὰ 2600 π. Χ., εἰς δὲ τὴν Θεσσαλίαν ἀργότερον καὶ πιθανῶς περὶ τὰ 2300 π. Χ., ἀποτελεῖ τὸν πρῶτον σταθμὸν τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς.

Εἰς τοὺς συνοικισμοὺς, οἱ ὁποῖοι ἰδρύθησαν ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῶν νεολιθικῶν χωρίων ἀνευρίσκομεν τὸ πρῶτον τὸν χαλκόν. Κατ' ἀκολουθίαν ἡ καταστροφὴ τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ ὀρίζει τὴν ἀρχὴν τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ χαλκοῦ. Ὁ δεύτερος οὗτος πολιτισμὸς, ὁ τοῦ χαλκοῦ, ἀναφαίνεται κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τῆς Πελοποννήσου, ἐκεῖθεν δὲ ἐπεκτείνεται πρὸς βορρὰν μέχρι τῆς πεδιάδος τοῦ Σπερχειοῦ². Παρουσιάζει τόσα

¹ Πρβλ. Γ. Ε. Μυλωνά, Ἡ Νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι, σ. 110 - 112.

² Carl W. Blegen, Ph. D., Korakou. A Prehistoric Settlement near Corinth, σ. 110 - 113.

κοινὰ στοιχεῖα πρὸς τὸν σύγχρονον πολιτισμὸν τῶν Κυκλάδων καὶ τῆς Κρήτης, ὥστε δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἀνεπτύχθη ὑπὸ φύλων συγγενῶν πρὸς τὰ κατέχοντα τὰς νήσους ἐκείνας. Χαρακτηριστικὸν γνῶρισμα τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ χαλκοῦ εἶναι ἀγγεῖα χειροποίητα μετὰ μελανῆς στιλπνῆς ἐπιφανείας (τὰ ἀγγεῖα *Urfirnis*). Εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα κατεστράφη βιαίως καὶ ὁ πολιτισμὸς οὗτος περὶ τὰ 2000 π.Χ. Ἡ καταστροφὴ αὕτη ὀρίζει τὸ τέλος τῆς λεγομένης πρωτοελλαδικῆς περιόδου, τῆς πρώτης δηλαδὴ περιόδου τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ.

Ἡ δευτέρα περίοδος τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ, ἡ μεσοελλαδική, εἶναι ἡ περίοδος τοῦ Μινυείου λεγομένου πολιτισμοῦ. Ἀφθονα λείψανα τοῦ πολιτισμοῦ τούτου ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὰς ἐπαρχίας τὰς κειμένας μεταξὺ τοῦ Σπερχεῖο καὶ τοῦ Ἀργολικοῦ κόλπου¹, σχετικῶς ὀλίγα εἶναι γνωστὰ ἐκ τῶν Κυκλάδων, οὐδὲν δὲ ἔχνος αὐτοῦ ἀνευρέθη μέχρι τοῦδε εἰς τὴν Κρήτην. Ὁ μεσοελλαδικὸς πολιτισμὸς ἀναπτύσσεται ὁμαλῶς καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Κρήτης ἐξελίσσεται εἰς τὸν γνωστὸν Μυκηναϊκόν. Κατὰ τὸν Sir Arthur Evans, ὁ μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς ἀνεπτύχθη ὑπὸ Κρητῶν, οἵτινες ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα περὶ τὰ τέλη τῆς μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς. Ἡ γνώμη αὕτη δὲν ἐγένετο ἀποδεκτὴ παρὰ πάντων, ἐκ δὲ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν στοιχείων δὲν δύναται πλήρως νὰ ἀποδειχθῇ. Ὁ μυκηναϊκὸς πολιτισμὸς παρουσιάζει πλεῖστα Κρητικὰ στοιχεῖα, ὀλιγώτερα εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν, περισσότερα εἰς τὴν ὑστερωτέραν, ἀλλὰ διατηρεῖ ἰσχυρὸν Ἑλλαδικὸν χαρακτήρα². Οἱ κἀθετοι τάφοι τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν διατηροῦσι τὸ σχῆμα τῆς μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς· πολλὰ τῶν κτερισμάτων, ἅτινα περιεῖχον, ἰδίως οἱ ἀρχαιότεροι τάφοι ὁ ἕκτος καὶ ὁ τέταρτος, φαίνονται ἐξελιχθέντα ἐκ τῶν γνωστῶν στοιχείων τοῦ προγενεστέρου πολιτισμοῦ, ἐν ᾧ ἄλλα, τὰ ἐξ ἡλέκτρου π.χ. δὲν ἔφθασαν εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τῆς Κρήτης³. Αἱ ἀπεικονίσεις τῶν Μυκηναίων, τὸ σχῆμα τῶν ἀνακτόρων αὐτῶν, αἱ ἐνδυμασίαι κτλ. εἶναι στοιχεῖα τόσον διάφορα τῶν Κρητικῶν ὥστε καθιστῶσι τὴν ἀποδοχὴν τῆς Κρητικῆς κατακτῆσεως δύσκολον⁴. Εἶναι πιθανώτερα ἡ ἐκδοχὴ τῆς διὰ τοῦ ἐμπορίου εἰσαγωγῆς εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα τῶν μινωϊκῶν στοιχείων. Ταῦτα ἐπέδρασαν ἰσχυρῶς ἐπὶ τοῦ ἐγχωρίου πολιτισμοῦ, ὅστις κατ' ὀλίγον ἐξειλίχθη εἰς τὸν μυκηναϊκόν. Εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ μινυείου - μυκηναίου πολιτισμοῦ δὲν διακρίνομεν τὰς ἀποτόμους μεταβολάς, οὔτε τὰς καταστροφάς, αἵτινες ἐπηκολούθησαν τὸ τέλος τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς καὶ τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ χαλκοῦ. Διακρίνομεν ὠρισμένα στοιχεῖα, τὰ ὅποια ἴσως ὑποδεικνύουσι σπουδαιότατα γεγονότα. Ἡ Κρητικὴ ἐπίδρασις εἶναι πολὺ ἰσχυρὰ καὶ ἀναμφισβήτητος. Αἱ Μυκῆναι καταλαμβάνουσι σπουδαιότατην θέσιν περὶ τὰ 1600 π.Χ. (πρβλ. τοὺς βασιλικοὺς τάφους τοὺς ἀνακαλυφθέντας ὑπὸ τοῦ Schliemann, τοῦ Σταματάκη, καὶ τοῦ Τσοῦντα εἰς τὴν ἀκρόπολιν τῶν Μυκηνῶν). Διάφορα στοιχεῖα πολιτισμοῦ, οἱ θολωτοὶ τάφοι, ἀναφαίνονται εἰς τὴν πόλιν ταύτην περὶ τὰ 1500 π.Χ.⁵ Μεγαλοπρεπῆ ἀνάκτορα καὶ ἰσχυρὰ τείχη κτίζονται εἰς Τίρυνθα καὶ Μυκῆνας μετὰ τὰ 1400

1 Ibid., σ. 113 - 116.

2 Πρβλ. Georg. Karo, Die Schachtgräber von Mykenai, ἐν Ath. Mitt., XL σ. 113 ἐξ.

3 Πρβλ. καὶ Martin P. Nilsson, The Minoan-Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion, σ. 11 - 20.

4 J. P. Harland, The Peloponnesos in the Bronze Age,

ἐν Harvard Studies in Classical Philology, XXXIV, 1923, σ. 28 - 30.

5 Πρβλ. X. Τσοῦντα, Μυκῆναι καὶ Μυκηναῖος πολιτισμός, σ. 146 ἐξ. 242 - 244. Ch. Tsountas καὶ J. I. Manatt, The Mycenaean Age, σ. 345 καὶ A. J. B. Wace, ἐν B. S. A., XXV, 1921 - 23, σ. 391.

π. Χ. Τὰ στοιχεῖα ὅμως ταῦτα ἀναφαινόμενα μεμονωμένως καὶ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς δὲν εἶναι ἀρκετὰ ἀποδείξεις μιᾶς βιαίας καταστροφῆς τοῦ μινυεῖου-μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ πολιτισμὸς οὗτος καταστρέφεται βιαίως περὶ τὰ τέλη τῆς 12^{ης} π. Χ. ἑκατονταετηρίδος.

Εἰς τὴν Κρήτην κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ ἔχομεν τὸν μινωϊκὸν πολιτισμόν. Οὗτος ἐξελιχθεὶς ἐκ τοῦ νεολιθικοῦ ἀναπτύσσεται ὁμαλῶς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς Αἰγύπτου. Αἱ μέχρι τοῦδε γινόμεναι ἀνασκαφαὶ διδάσκουσιν ὅτι τὰ διάφορα κέντρα τοῦ μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἡ Κνωσός, ἡ Φαιστός, κτλ. κατεστράφησαν ἐπανελημμένως, ἀλλ' αἱ καταστροφαὶ αὗται ἔσχον ἐλάχιστην ἐπίδρασιν εἰς τὴν πρὸς τὰ πρόσω ἐξέλιξιν αὐτοῦ. Περὶ τὰ 1400 π. Χ. ἡ Κνωσός, ἡ Φαιστός καὶ ἄλλαι μεγάλαι Κρητικαὶ πόλεις κατεστράφησαν βιαίως. Μετὰ τὴν καταστροφὴν ταύτην ἀνευρίσκομεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς νήσου σχετικῶς πενιχρὸν πολιτισμόν, ὁ ὁποῖος εὐρίσκεται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ μυκηναϊκοῦ. Καὶ ὁ πολιτισμὸς οὗτος καταστρέφεται βιαίως περὶ τὰ τέλη τῆς 12^{ης} π. Χ. ἑκατονταετηρίδος.

Κατὰ ταῦτα αἱ γινόμεναι μέχρι τοῦδε ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα ἔφερον εἰς φῶς τρεῖς τοῦλάχιστον διαφόρους πολιτισμούς. Τὸν νεολιθικόν, τοῦ ὁποῖου ἡ ἀρχὴ εἶναι ἄγνωστος ἀλλὰ τὸ τέλος δύναται νὰ τεθῇ περὶ τὰ 2600 π. Χ., τὸν τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ χαλκοῦ, τῆς πρωτοελλαδικῆς ἐποχῆς, ὅστις διήρκεσε περὶ τὰς ἑξ ἑκατονταετηρίδας, καὶ τὸν λεγόμενον μινυεῖον πολιτισμόν, ὅστις ἐξελιχθεὶς εἰς τὸν μυκηναϊκὸν κατεστράφη περὶ τὰ τέλη τῆς 12^{ης} π. Χ. ἑκατονταετηρίδος. Τὸ τέλος τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ ὡς καὶ ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ χαλκοῦ καὶ τοῦ μινυεῖου-μυκηναϊκοῦ ὁρίζεται σαφῶς ὑπὸ μεγάλων καταστροφῶν.

ΟΙ ΦΟΡΕΙΣ ΤΩΝ ΔΙΑΦΟΡΩΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΩΝ

Ἀπότομοι μεταβολαὶ εἰς τὴν ἐξέλιξιν ἑνὸς πολιτισμοῦ ὀφειλόμεναι εἰς ἐσωτερικὰς ταραχὰς δὲν εἶναι ὅλως ἀδύνατοι, οὐδὲν δὲ εὐκολώτερον τῆς καταστροφῆς διὰ τυχαίου πυρὸς ἑνὸς συνοικισμοῦ συγκειμένου τὸ πλεῖστον ἐκ καλυβῶν κατεσκευασμένων ἐκ ξηρῶν κλάδων, ἐντὸς τῶν ὁποίων ὑπάρχει ἀνοιχτὴ ἐστία. Ἀλλ' ὅταν ἀνευρίσκωμεν συγχρόνους βιαίας καταστροφὰς πολλῶν συνοικισμῶν καὶ μετὰ ταύτας πολιτισμόν τελείως διάφορον τοῦ προγενεστέρου τῆς καταστροφῆς, τότε δὲν δυνάμεθα ἢ νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἡ καταστροφὴ δὲν ἦτο τυχαία οὐδὲ ὠφείλετο εἰς ἐσωτερικοὺς πολέμους, ἀλλ' εἰς νέα φύλα, ἅτινα ἐπιδραμόντα καὶ ὑποτάξαντα τοὺς προγενεστέρους κατοίκους ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν. Καὶ οἱ ἀνακαλυφθέντες εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος διάφοροι πολιτισμοὶ ἀκολουθοῦσι γενικὰς καταστροφάς· ἐπομένως εἶναι δημιουργήματα διαφόρων φύλων. Ἐὰν δυνηθῶμεν νὰ διακρίνωμεν τοὺς φορεῖς αὐτῶν θὰ κατορθώσωμεν νὰ καθορίσωμεν τὰ διάφορα φύλα, τὰ ὁποῖα διαδοχικῶς ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην κατὰ τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν. Ὡς βάσιν τῆς ἐρεῦνης ταύτης θὰ θέσωμεν τὸ ἀξίωμα «οἱ αὐτοὶ ἢ ὅμοιοι πολιτισμοὶ δημιουργοῦνται ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἢ συγγενῶν φύλων, διάφοροι δὲ πολιτισμοὶ παράγονται ὑπὸ φύλων ἀνηκόντων εἰς διαφόρους ὁμοφυλίας».

Οἱ φορεῖς τοῦ νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ κατέχουσι τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος ἀπὸ μεμακρυσμένης τινὸς ἐποχῆς μέχρι τοῦλάχιστον τοῦ 2600 π. Χ. Σχετικῶς ὀλίγα γνωρίζομεν περὶ τῶν πρώτων τούτων κατοίκων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Φαίνε-

ται ὅτι οὗτοι δὲν ἦσαν αὐτόχθονες, ἀλλ' ἐπήλυδες κατελθόντες εἰς Ἑλλάδα ἀπὸ βορρᾶ¹. Πιθανῶς ὠρμήθησαν ἀρχικῶς ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν ἔχομεν θετικά στοιχεῖα δυνάμενα νὰ ὁρίσωσιν ἀσφαλῶς τὰς φυλετικὰς ἢ γλωσσικὰς συγγενείας τῶν κατοίκων τούτων. Ἐπὶ τοῦ πολιτισμοῦ αὐτῶν ἐρειδόμενοι², ἰδίως δὲ ἐπὶ τῶν θρησκευτικῶν αὐτῶν δοξασιῶν, αἵτινες περιστρέφονται περὶ γυναικείαν τινὰ θεότητα, δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ πρῶτοι γνωστοὶ κάτοικοι τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος δὲν ἀνήκον εἰς τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴν ὁμοφυλίαν. Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Ἰνδοευρωπαῖοι ἐλάτρευον Θεὸν τινὰ τὸν *dyāuḥ* τῶν Ἰνδῶν, τὸν Δία τῶν Ἑλλήνων, τὸν Jupiter τῶν Λατίνων κτλ. Πρὸς τούτοις εἶναι ὅλως ἀπίθανος ἡ ὑπαρξὶς Ἀρίων φύλων εἰς τὴν Βαλκανικὴν κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς 4^{ης} π. Χ. χιλιετηρίδος, εἰς ἐποχὴν δηλαδὴ, καθ' ἣν τὰ νεολιθικὰ φῦλα ἦσαν ἐγκατεστημένα εἰς Θεσσαλίαν³. Οἱ νεολιθικοὶ κάτοικοι τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος φαίνεται ὅτι δὲν ἦσαν Ἰνδοευρωπαῖοι καὶ κατ' ἀκολουθίαν οὔτε Ἴωνες, οὔτε Αἰολεῖς, οὔτε Ἀχαιοί. Ὁ καθηγητὴς κ. Τσουντας. (Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου, σ. 395 ἐξ.) ἀνεγνώρισεν εἰς τούτους τοὺς Θρᾷκας καὶ Πελασγοὺς τῆς παραδόσεως. Ἵνα καταστήσωμεν τοὺς νεολιθικοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος περισσότερον συγκεκριμένους δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν τούτους Πελασγοὺς. (Πρβλ. Νεολιθικὴν ἐποχὴν ἐν Ἑλλάδι, σ. 141, καὶ Myres ἐν J.H.S., 1907, σ. 170 ἐξ.)

Εἶδομεν ὅτι ὁ νεολιθικὸς πολιτισμὸς τῆς Κρήτης εἶναι διάφορος τοῦ τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος. Κατ' ἀκολουθίαν καὶ οἱ νεολιθικοὶ τῆς νήσου κάτοικοι εἶναι διάφοροι τῶν τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Ἀλλὰ καὶ οἱ νεολιθικοὶ Κρητῆς δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴν ὁμοφυλίαν, ἀφ' ἑνὸς μὲν διότι λατρεύουσι γυναικείαν θεότητα, ἀφ' ἑτέρου δὲ διότι εἶναι οἱ προπάτορες τῶν δημιουργῶν τοῦ Μινωικοῦ πολιτισμοῦ, οἱ προπάτορες δηλαδὴ φύλων μὴ Ἰνδοευρωπαϊκῶν.

Οἱ δημιουργοὶ τοῦ πρῶτοελλαδικοῦ πολιτισμοῦ

Περὶ τὰ 2500 π. Χ. οἱ πρῶτοι γνωστοὶ κάτοικοι τῆς Στερεᾶς καὶ Πελοποννήσου⁴ ἐξεδιώχθησαν τῶν συνοικισμῶν αὐτῶν ἢ ὑπετάγησαν εἰς δεύτερον ρεῦμα φύλων, ἅτινα ἐδημιούργησαν τὸν πολιτισμὸν τῆς πρωΐμου ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ, τῆς πρωτοελλαδικῆς δηλαδὴ ἐποχῆς. Ὁ πολιτισμὸς οὗτος εἶναι τόσον διάφορος τοῦ νεολιθικοῦ ὥστε οἱ δημιουργοὶ αὐτοῦ εἶναι ἀσφαλῶς διάφοροι τῶν νεολιθικῶν κατοίκων τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Ἐχει ὅμως πλεῖστα κοινὰ στοιχεῖα πρὸς τὸν πολιτισμὸν τῶν Κυκλάδων καὶ τῆς Κρήτης· συνεπῶς οἱ δημιουργοὶ αὐτοῦ εἶναι φῦλα συγγενῆ πρὸς ἐκεῖνα, ἅτινα κατέχουσι τὰς νήσους ταύτας κατὰ

1 Γ. Ε. Μυλωνᾶ, ἐ. ἀ. σ. 124 - 142.

2 Ὡς γνωστὸν εἰς πάντας σχεδὸν τοὺς ἀνασκαφέντας νεολιθικοὺς συνοικισμοὺς ἀνεκαλύφθησαν πολλὰ εἰδῶλια παριστῶντα γυναῖκας. Τὰ εἰδῶλια ταῦτα δεχόμεθα ὡς ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας τῶν πρωτογενῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, ὡς παριστῶντα ἴσως τὴν θεὰν φύσιν, διὰ λόγους, οὓς ἐξεθέσαμεν εἰς τὴν Νεολιθικὴν ἐποχὴν ἐν Ἑλλάδι σ. 120, καὶ εἰς Neolithic Settlement of Olynthus, σ. 61. Πρβλ. G. Childe, the Aryans, σ. 114.

3 Κατὰ τὸν Childe, ἐ. ἀ., σ. 78, ἡ διασπορά τῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν φύλων ἤρξατο μόλις περὶ τὰ 2500 π. Χ. Συνε-

πῶς ταῦτα δὲν ἠδύναντο νὰ εὕρισκονται εἰς τὴν Βαλκανικὴν κατὰ τὴν 4^{ην} χιλιετηρίδα.

4 Ἵνα ἀποφύγωμεν δυσκόλους καὶ διὰ πολλῶν λέξεων δηλουμένους ὁρισμοὺς τῶν τόπων τῆς Ἑλλάδος, περὶ τῶν ὁποίων πραγματευόμεθα χρησιμοποιοῦμεν τὰ ἀκόλουθα γνωστὰ γεωγραφικὰ ὀνόματα διὰ τὰς ἐξῆς περιοχάς. Ἠπειρωτικὴ Ἑλλάς: ὁλόκληρος ἡ Ἑλληνικὴ χερσόνησος πλην τῶν νήσων. Στερεὰ Ἑλλάς: ἡ ἀνατολικὴ περιοχὴ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος ἡ περιλαμβανομένη μεταξὺ τοῦ Σπερχεῖοῦ καὶ τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Πελοπόννησος: ἡ βορειο-ανατολικὴ γωνία τῆς Πελοποννήσου.

τὴν ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ. Ἀλλ' οἱ κάτοικοι τῆς Κρήτης τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι φῦλα μὴ ὑπαγόμενα εἰς τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴν ὁμοφυλίαν κατ' ἀκολουθίαν καὶ οἱ κάτοικοι τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς τῆς ἀρχαιοτέρας ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ δὲν εἶναι Ἰνδοευρωπαϊοί. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐν γένει ἀνευρίσκομεν τοπωνύμια, τὰ ὅποια δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς Ἑλληνικά. Ὁ C. W. Blegen ἀπέδειξεν ὅτι τὰ τοπωνύμια ταῦτα Κόρινθος, Τίρυνς-νθος, Ὑμηττὸς κτλ. ἐδόθησαν εἰς πόλεις καὶ τοποθεσίας ὑπὸ τῶν δημιουργῶν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ χαλκοῦ¹. Συνεπῶς οἱ δεῦτεροι κάτοικοι τῆς Στερεᾶς καὶ Πελοποννήσου καὶ γλωσσικῶς ἀποδεικνύονται ἀνήκοντες εἰς φῦλα μὴ ὑπαγόμενα εἰς τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴν ὁμοφυλίαν. Πιθανώτατα τὰ φῦλα ταῦτα ἀρχικῶς ὠρμήθησαν ἐκ τῶν νοτιοδυτικῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἦσαν δὲ οἱ Κᾶρες καὶ οἱ Λέλεγες τῆς παραδόσεως². Ὁ J. B. Haley, ἔ. ἀ. σ. 141-145, ἀπέδειξεν ὅτι τὰ Ἀσιατικὰ τοπωνύμια δὲν ὀφείλονται εἰς τὴν μετάβασιν φύλων ἐξ Ἑλλάδος εἰς Μ. Ἀσίαν.

ΟΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΙ ΤΟΥ ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Ὁ πολιτισμὸς τῆς μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς ὁ λεγόμενος Μινύειος εἶναι τόσον διάφορος τοῦ τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ χαλκοῦ ὥστε δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐξελιχθεὶς ἐξ ἐκείνου³. Δύναται νὰ ἐκληφθῇ ὡς ἀναβίωσις τοῦ προγενεστέρου τούτων νεολιθικοῦ πολιτισμοῦ; Τὴν ἄποψιν ταύτην δέχεται ὁ H. Frankfort ἐν τῇ σπουδαιοτάτῃ αὐτοῦ πραγματείᾳ, «Studies in Early Pottery of the Near East II. Asia, Europe and the Aegean and Their Earliest Interrelations», σ. 145, στηριζόμενος ἐπὶ τῆς κεραμικῆς τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Ἐξετάζων τὰ χαρακτηριστικὰ ἀμαυρόχρωμα καὶ μινύεια ἀγγεῖα τῆς Φωκίδος ὁ Frankfort δέχεται ὅτι ταῦτα ἠδύναντο νὰ ἐξελιχθῶσιν ἐκ τῶν ἀβαφῶν καὶ γραπτῶν νεολιθικῶν ἀγγείων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος. Ἐκ τούτου συμπεραίνει ὅτι καὶ ὁ ὅλος μινύειος λεγόμενος πολιτισμὸς εἶναι ὁ αὐτὸς πρὸς τὸν νεολιθικὸν καὶ κατ' ἀκολουθίαν οἱ δημιουργοὶ τοῦ μινυείου ἦσαν οἱ νεολιθικοὶ κάτοικοι οἱ ἀπαλλαγέντες τοῦ ζυγοῦ τῶν πρωτοελλαδικῶν φύλων.

Συγκρίνοντας τοὺς πολιτισμοὺς τῆς νεολιθικῆς καὶ τῆς μέσης περιόδου τοῦ χαλκοῦ παρατηροῦμεν σπουδαιοτάτας διαφορὰς ἀπ' ἀλλήλων οὐ μόνον εἰς τὴν κεραμικὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, εἰς τὰ ἔθιμα τῆς ταφῆς καὶ εἰς τὰς θρησκευτικὰς δοξασίας. Εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἔχομεν διάφορον τρόπον τοιχοδομίας καὶ διάφορα σχήματα οἰκημάτων. Μετὰ τὰ 2000 π. Χ. τὰ πτώματα παιδίων τοποθετοῦνται εἰς πίθους (ἢ καὶ ἀπλῶς καλύπτονται διὰ τεμαχίων πίθων) καὶ θάπτονται μεταξὺ τοίχων καὶ ὑπὸ τὰ δάπεδα τῶν οἰκιῶν· τρόπος ταφῆς τελείως ἄγνωστος εἰς τοὺς προγενεστέρους χρόνους⁴. Τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν νεολιθικῶν συνοικισμῶν εἰδώλια τῆς Θεᾶς Φύσεως οὐδόλως συναντῶνται εἰς στρώματα ὀριζόμενα ὑπὸ

1 The Coming of the Greeks, ὑπὸ J. B. Haley and C. W. Blegen, ἐν τῷ American Journal of Archaeology (A. J. A.), XXXII, 1928, σ. 141-154.

2 Οἱ μῦθοι οἱ πραγματευόμενοι περὶ τῶν Κυκλάδων, τοῦ Κάδμου, Κέκροπος καὶ Πέλοπος ἀνήκουσιν ἴσως εἰς τὴν τελευταίαν περίδον τῆς Μυκηναϊκῆς ἐποχῆς.

3 Πρβλ. Μυλωνά, ἔ. ἀ. σ. 158-160, ὅπου περιγράφονται τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῶν δύο πολιτισμῶν.

4 Ὁ ἐν Ῥαχμανίφ ἀνακαλυφθεὶς πίθος ὁ περικλείων

παιδικὰ ὅστ' ἀνάγεται εἰς τὴν λιθόχαλκον ἐποχὴν. Πρβλ. A. J. B. Wace καὶ M. S. Thompson, Prehistoric Thessaly σ. 41 καὶ 244. Ἐὰν ὁ τρόπος οὗτος ταφῆς ἦτο ἐν χρήσει κατὰ τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν ἀσφαλῶς θὰ ἀνευρίσκοντο πίθοι περιέχοντες ὅστ' ὑπὸ τὰ δάπεδα τῶν οἰκιῶν τῆς Θεσσαλίας, αἱ ὁποῖαι ἀνεσκάφησαν μετὰ μεγάλης προσοχῆς. Ὡς γνωστὸν ἡ λιθόχαλκος ἐποχὴ τῆς Θεσσαλίας ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν πρωτοελλαδικὴν τῆς λοιπῆς Ἑλλάδος.

τῶν μινυείων ἀγγείων. Εἶναι εὐλόγον νὰ δεχθῶμεν ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ δοξασαί τῶν δημιουργῶν τῶν δύο ἐκείνων πολιτισμῶν εἶναι διάφοροι. Αἱ σπουδαιόταται διαφοραὶ αἱ παρατηρούμεναι μεταξὺ τοῦ νεολιθικοῦ καὶ τοῦ μινυείου πολιτισμοῦ ἀποδεικνύουσι τὴν ἐκτεθεισάν θεωρίαν τοῦ Frankfort ὡς ἀπίθανον. Πρὸς τούτοις σχεδὸν πάντες οἱ πρωτοελλαδικοὶ συνοικισμοὶ κατεστράφησαν βιαίως ὑπὸ τῶν δημιουργῶν τῶν μινυείων ἀγγείων. Τὰ ἔγνη τῆς καταστροφῆς ταύτης εἶναι καταφανῆ εἰς τοὺς μέχρι τοῦδε ἐπιστημονικῶς ἀνασκαφέντας συνοικισμοὺς τῆς Εὐτρήσεως ἐν Βοιωτίᾳ, τοῦ Κοράκου καὶ τῶν Ζυγουριῶν ἐν τῇ βορειοανατολικῇ γωνίᾳ τῆς Πελοποννήσου¹. Αἱ μεγάλοι μεταβολαὶ εἰς τὸν πολιτισμὸν καὶ αἱ βίαιαι καταστροφαὶ δικαιολογοῦνται μόνον ἐὰν δεχθῶμεν εἰσβολὴν εἰς τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα φύλων διαφόρων τῶν προγενεστέρων αὐτῆς κατοίκων.

Γεννᾶται νῦν τὸ δύσκολον ἐρώτημα πόθεν ὠρμήθησαν τὰ φύλα ταῦτα. Εἰς τὴν ἔρευναν ταύτην θὰ ἔχωμεν ὡς ὁδηγοὺς τὰ χαρακτηριστικὰ ἀγγεῖα τῆς ἐποχῆς, τὰ μινύεια καὶ τὰ ἀμαυρόχρωμα δηλαδὴ ἀγγεῖα. Δεχόμεθα τὴν γνώμην τοῦ Frankfort (ἐ. ἀ. σ. 12-14 καὶ 137) ὅτι τὰ ἀμαυρόχρωμα ἐξειρίχθησαν ἐκ τῶν νεολιθικῶν ἀγγείων. Τὸ τοιοῦτον δὲν ἀντιβαίνει πρὸς τὴν πιθανότητα τῆς εἰσβολῆς νέων φύλων, καθότι μία τοιαύτη εἰσβολὴ δὲν σημαίνει τὴν παντελεῖ καταστροφὴν τῶν προγενεστέρων κατοίκων. Οὗτοι συνήθως παραμένουσιν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν ὡς δοῦλοι, ἢ ἀποτελοῦσι τὴν τάξιν τῶν ἐργατῶν. Ὡς τοιοῦτοι ἑξακολουθοῦσι νὰ δημιουργῶσι τοῦλάχιστον ἀγγεῖα ἐπὶ τῶν γνωστῶν εἰς αὐτοὺς προτύπων. Κατὰ τὴν πρωτοελλαδικὴν ἐποχὴν καὶ παραλλήλως πρὸς τὰ ἀγγεῖα Urfinnis, ἀνευρίσκομεν γραπτὰ ἀγγεῖα φέροντα διάκοσμον ἐν πολλοῖς ὅμοιον πρὸς τὸν συναντῶμενον ἐπὶ τῶν νεολιθικῶν. Ἡ μεγαλυτέρα παραγωγὴ γραπτῶν ἀμαυροχρῶμων ἀγγείων κατὰ τὴν μεσοελλαδικὴν ἐποχὴν δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν χρησιμοποίησιν αὐτῶν καὶ ὑπὸ τῶν εἰσβαλόντων κυριάρχων φύλων. Ὁ Frankfort δέχεται ὅτι οἱ ἀνακτῆσαντες τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν ἀπόγονοι τῶν νεολιθικῶν κατοίκων κατόπιν ἐπανειλημμένων πειραμάτων ἠδύναντο νὰ κατασκευάσωσι καὶ μινύεια ἀγγεῖα. Ἡ τεχνοτροπία τῶν ἀγγείων τούτων - χρῶμα, ὄψησις, λιπαρὰ ἀφή - ἠδύναντο νὰ ἐξελιχθῶσιν ἐκ τῶν μελανοτέφρων νεολιθικῶν ἀγγείων τῆς Φωκίδος, ἀλλὰ τὰ σχήματα αὐτῶν παραμένουσιν ἀνεξήγητα. Τὸ ἰδιάζον σχῆμα τῶν κοινοτάτων μινυείων κυλίκων δὲν συναντᾶται εἰς τὴν νεολιθικὴν κεραμεικὴν, οὐδὲ ἦτο δυνατόν νὰ ἐξελιχθῇ ἐκ τῶν γνωστῶν νεολιθικῶν σχημάτων. Τὰ σχήματα τῶν μινυείων συνήθως ἀποδίδονται εἰς τὴν ἐπίδρασιν, ἢν ἔσχον ἀργυρᾶ σκεύη ἐπὶ τῆς κεραμεικῆς². Ἄλλ' ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ἀνευρεθέντων ἀργυρῶν

1 Πρβλ. Excavations at Eutresis, ὑπὸ Hetty Goldman, σ. 36. Zygouries. A Prehistoric Settlement in the Valley of Cleonae, ὑπὸ Carl W. Blegen, σ. 221, Κοράκου σ. 2. Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Ἀγίου Κοσμά, τὴν ὁποίαν ἐνηργήσαμεν τὸν Μάϊον καὶ Ἰούνιον τοῦ 1930, ἀπέδειξεν ὅτι καὶ ἡ θέσις αὕτη ἐγκατελείφθη περὶ τὸ τέλος τῆς πρωτοελλαδικῆς περιόδου, παρέμεινεν ἀκατοίκητος κατὰ τὴν μεσοελλαδικὴν καὶ πάλιν ἤκμασε κατὰ τὴν ὑστεροελλαδικὴν III ἐποχὴν. Ὁ τελευταῖος πρωτοελλαδικὸς συνοικισμὸς κατεστράφη βιαίως, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν τεθραυσμένων ἀγγείων, τῶν οἰκιακῶν καὶ λοιπῶν σκευῶν, ἅτινα εὐρέθησαν ἀνεστραμμένα ἐπὶ τῶν δαπέδων τῶν οἰκημάτων.

2 Ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Οἰκονόμος ἔχει τὴν γνώμην ὅτι «πολλὰ σχήματα καὶ διακοσμητικαὶ λεπτομέρειαι παναρχαίων ἀγγείων δύναται νὰ ἐρμηνευθῶσιν ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τῆς καλαθοπλεκτικῆς, ἢ ὁποία εἶναι ἀναμφισβητήτως ἐκ τῶν πρώτων ἀνθρωπίνων βιοτεχνιῶν. Ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῇ τις καὶ μόνα τὰ χρυσᾶ κύπελλα ἐκ τῶν τάφων τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν (Stais Collection mycénien σ. 61 ἀρ. 627· σ. 62 ἀρ. 628) διὰ νὰ πεισθῇ ὅτι καὶ αὕτη ἡ μεταλλοτεχνία ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν ταύτην. Ἄλλ' ὑπάρχουσι πλείονα παραδείγματα ἐκ πηλίνων ἀγγείων, τὰ ὁποῖα ἐνισχύουσι τὴν γνώμην τῆς καλαθοπλεκτικῆς ἐπιδράσεως καὶ ἀναιροῦσι τὴν γνώμην τῶν ἀρνούμενων ταύτην καὶ εἰς τὰ μυκηναϊκὰ κύπελλα».

άντικειμένων δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ χρῆσις τοῦ μετάλλου τούτου ἦτο τόσο γενικὴ ὥστε νὰ ἐμπνεύσῃ τὴν μεγάλην παραγωγὴν τῶν μινυείων ἀγγείων. Ἐὰν τὸ γωνιῶδες περίγραμμα καὶ αἱ ταινιοειδεῖς λαβαὶ ἀποδοθῶσιν εἰς πρότυπα ἐκ μετάλλου τότε δὲν δύναται νὰ ἐρμηνευθῶσι τὰ σχήματα πολλῶν ἀγγείων τῆς νεολιθικῆς καὶ πρωΐμου ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ¹. Εἶναι πιθανώτερον νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ γωνιῶδες περίγραμμα τῶν μεσοελλαδικῶν ἀγγείων ἐξειλίχθη ἐκ τῶν πρωτογόνων νεολιθικῶν σχημάτων. Διὰ πάντα ταῦτα δεχόμεθα ὅτι τὰ σχήματα τοῦλάχιστον τῶν μινυείων ἀγγείων εἰσῆχθησαν ὑπὸ τῶν νέων φύλων, τὰ ὅποια εἰσήγαγον καὶ τὰ διάφορα ἀρχιτεκτονικὰ στοιχεῖα τῆς ἐποχῆς καὶ τὰ διάφορα ἔθιμα ταφῆς. Τὰ φῦλα ταῦτα ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς κεραμεικῆς τῶν προγενεστέρων κατοίκων καὶ μὲ τὴν συνεργασίαν ἴσως αὐτῶν ἐδημιούργησαν τὰ μινύεια ἀγγεῖα. Κατ' ἀκολουθίαν ἐὰν δυνηθῶμεν νὰ διακρίνωμεν τὴν προέλευσιν τῶν σχημάτων τοῦλάχιστον τῶν μινυείων ἀγγείων θὰ καθορίσωμεν ταυτοχρόνως πόθεν κατῆλθον οἱ δημιουργοὶ αὐτῶν, θὰ ὀρίσωμεν δηλαδὴ τὴν χώραν, ἐκ τῆς ὁποίας ὠρμήθησαν τὰ φῦλα, ἅτινα ἀπετέλεσαν μέγα μέρος τῶν κατοίκων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ Πελοποννήσου κατὰ τὴν μεσοελλαδικὴν ἐποχὴν.

ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΜΙΝΥΕΙΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Ὁ καθηγητὴς κ. Carl Darling Buck ἐν τῇ περισπουδάστῳ αὐτοῦ πραγματείᾳ «The Language of Greece, 2000. - 1000», ἐν Classical Philology, XXI, 1926, σ. 1 ἐξ., δέχεται ὅτι ὁ μινύειος πολιτισμὸς εἰσῆχθη εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα ἀπὸ νότου. Πρωτοῦ δεχθῶμεν τὴν γνώμην ταύτην πρέπει νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι τὰ τε ἀμαυρόχρωμα καὶ τὰ μινύεια ἀγγεῖα εἰσῆχθησαν εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα ἀπὸ νότου. Ἐπὶ τῶν ἀμαυροχρόμων δὲν δυνάμεθα νὰ στηρίζωμεν τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, διότι ὡς ὁ Frankfort (ἐ. ἀ. σ. 139) ἀπέδειξε, τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἐξειλίχθησαν ἐκ τῶν νεολιθικῶν γραπτῶν ἀγγείων τῆς Φωκίδος καὶ συνεπῶς ἡ περιοχὴ ἐκείνη δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ κοιτὶς αὐτῶν. Τὰ ὀλίγα γραπτὰ σχήματα τὰ μὴ συναντῶμενα κατὰ τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν, ὡς ὁ εἰς κύκλον ἐγγεγραμμένος σταυρός, ἴσως προέρχονται ἀπὸ τὰς Κυκλάδας. Δὲν γνωρίζομεν ὅμως κατὰ ποῖον χρόνον τῆς μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς τὰ νησιωτικὰ ταῦτα σχέδια εἰσῆχθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ διὰ τοῦτο δὲν δυνάμεθα νὰ στηρίζωμεν ἐπ' αὐτῶν συμπεράσματα². Τὸ μεταξὺ ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος καὶ Μήλου ἐμπόριον ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τὴν μεσοελλαδικὴν ἐποχὴν καὶ εἰς τοῦτο δύναται νὰ ἀποδοθῶσι τὰ σχετικῶς ὀλίγα νησιωτικὰ σχέδια.

Τὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῶν μινυείων ἀγγείων εἶναι δυσκολώτατον καὶ μέχρι τοῦδε παραμένει ἄλυτον. Δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν Πελοπόννησον ὡς τὸ κέντρον τῆς παραγωγῆς αὐτῶν, διότι εἰς ταύτην μέχρι σήμερον ἀνευρέθησαν μόνον ἀγγεῖα πολυτελείας οὕτως εἰπεῖν, τὰ ὅποια ἠδύναντο νὰ εἰσαχθῶσι καὶ ἄλλοθεν. Εἶναι φυσικὸν νὰ ἀνεύ-

1 Πρβλ. G. E. Mylonas, Excavations at Olynthus I. The Neolithic Settlement, εἰκ. 23, 24, 26. W. A. Heurtley ἐν B. S. A. (British School Annual) XXVIII, 1926-27, πίν. XIV, I καὶ L. Rey ἐν B. C. H. (Bulletin de Correspondence Hellénique) 1917-19, πίν. IV, 2, 3 κλπ. Εἶναι ἀδύνατον νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰς Μακεδονίαν ἀγγεῖα κατεσκευασμένα ἐκ μετάλλου ἦσαν τόσο ἀφθονα κατὰ τὴν ἀρχαιοτέραν ἐποχὴν τοῦ

χαλκοῦ, ὥστε νὰ ἐμπνεύσωσι τοὺς ἀγγειοπλάστας ὅπως τὰ μνηθῶσι.

2 Κατὰ τὸν Wace καὶ τὸν Thompson, ἐ. ἀ. σ. 18, πολλὰ τῶν ἀγγείων τῆς Φυλακωπῆς καὶ τῆς Αἰγίνης ἀνήκουσιν εἰς τὴν ὑστερομινωϊκὴν (= ὑστεροελλαδικὴν) ἐποχὴν. Ὁ δὲ Edgar, ἐν Phylakopi σ. 93, δέχεται ὅτι ταῦτα εἰσῆχθησαν εἰς Μῆλον ἐκ Πελοποννήσου.

ρωμεν ἄγγεῖα καθημερινῆς χρήσεως, λέβητας, ὑδρίας κτλ. κατεσκευασμένα κατὰ τὴν τεχνολογίαν τῶν μινυείων εἰς τὸ κέντρον τῆς παραγωγῆς αὐτῶν. Ἀλλὰ τοιαῦτα μέχρι τοῦδε δὲν ἀνευρέθησαν εἰς τοὺς ἀνασκαφέντας συνοικισμοὺς τῆς Ἀργολιδοκορινθίας, ἐν ᾧ εἰς τὴν βορειοτέραν ἐπαρχίαν τῆς Φωκίδος ἀνεκαλύφθησαν ἀρκετά. Τοῦναντίον εἰς τὴν Πελοπόννησον ἀνευρίσκομεν ἄγγεῖα ἐξ ἐγχωρίου πηλοῦ, τὰ ὁποῖα ἀσφαλῶς εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν πολλαπλῶν προπαθειῶν τῶν ἐντοπίων ἀγγειοπλαστῶν πρὸς κατασκευὴν μινυείων. Τὰ ἄγγεῖα ταῦτα ὠνομάσθησαν ὑπὸ τοῦ Wace καὶ τοῦ Thompson ἀργεῖα μινύεια (Argive-Minyan)¹. Εἶναι δὲ ὅλως παράλογον νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἰς τὸν τόπον τῆς κατασκευῆς τῶν μινυείων καὶ παραλλήλως πρὸς ταῦτα κατεσκευάζοντο καὶ ἀπομιμήσεις. Συνεπῶς ἡ Πελοπόννησος ἀποκλείεται ὡς κέντρον τῆς δημιουργίας τῶν μινυείων ἄγγεων. Καὶ ἐὰν ἔτι δεχθῶμεν ὅτι εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸ πρῶτον ἐμφανίζονται τὰ μινύεια πρέπει νὰ ἀποδείξωμεν πόθεν ταῦτα εἰσῆχθησαν ἐκεῖ, διότι, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξελιχθῇσαν ἐκ τῶν ἄγγείων τῆς πρωτοελλαδικῆς ἢ τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ κ. Buck θὰ εἰσῆχθησαν ἀπὸ νότου, ἥτοι ἀπὸ τῶν Κυκλάδων καὶ τῆς Κρήτης. Ἀλλ' εἰς τὰς περισσοτέρας τῶν Κυκλάδων τὰ μινύεια εἶναι τελείως ἄγνωστα. Ἐν ἄγγεῖον ἐκ Σύρου (τὸ ὑπ' ἀριθμ. 5228 εἰς τὴν Κυκλαδικὴν αἴθουσαν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου τῶν Ἀθηνῶν)² εἶναι τὸ μοναδικὸν εὑρημα ἐκ τῶν βορείων Κυκλάδων. Εἰς τὴν Αἴγιναν καὶ τὴν Φυλακωπὴν τῆς Μήλου ἀνευρέθησαν πίθοι περιέχοντες ὅσι' αἰμαλίων ὑπὸ τὰ δάπεδα τῶν οἰκιῶν καὶ μεταξὺ τοίχων³. Δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ ἔθιμον εἰσῆχθη εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα ἐκ τῶν νήσων, διότι ἀνευρίσκομεν τοῦτο εἰς τὸ Ῥαχμάνιον τῆς Θεσσαλίας εἰς προγενεστέραν ἐποχὴν, τὴν λιθόχαλκον, ἣτις ἤρχισε εἰς Θεσσαλίαν περὶ τὰ 2300 π.Χ.⁴. Τὸ ἔθιμον λοιπὸν τῆς ὑπὸ τὰ δάπεδα ταφῆς ἀναφαίνεται πρῶτον εἰς τὰς βορειοτέρας ἐπαρχίας τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος. Εἰς τὴν Φυλακωπὴν ἀνευρέθησαν καὶ μινύεια· ἀλλὰ προφανῶς ταῦτα ὡς καὶ τὰ μετ' αὐτῶν ἀνευρεθέντα Καμαραϊκὰ εἰσῆχθησαν εἰς τὴν νῆσον ἀπὸ ἄλλην χώραν⁵. Εἰς τὴν Κρήτην μέχρι τοῦδε οὐδὲ ἐν τεμάχιον μινυείου ἄγγείου ἀνεκαλύφθη. Ἡ τοιαύτη σπάνις εἰμὴ ἔλλειψις μινυείων εἰς τὰς Κυκλάδας καὶ τὴν Κρήτην ἀποδεικνύει ὅτι τὰ ἄγγεῖα ταῦτα καὶ οἱ δημιουργοὶ αὐτῶν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὀρμηθῶσιν ἀπὸ νότου. Συνεπῶς ἡ ὑπόθεσις τῆς ἀπὸ νότου εἰσαγωγῆς τοῦ μεσοελλαδικοῦ πολιτισμοῦ φαίνεται ἀπίθανος.

Κατὰ τὴν πρωτοελλαδικὴν ἐποχὴν κατέχουσι τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα φύλα, τὰ ὁποῖα, ὡς εἶδομεν, ὠρμήθησαν ἐκ τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ πολιτισμὸς, τὸν ὁποῖον ἀνέπτυξαν ἦτο ὅλως διάφορος τοῦ μεσοελλαδικοῦ. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι διάφορα φύλα κατεῖχον τὴν Στερεάν καὶ τὴν Πελοπόννησον κατὰ τὰς δύο ἐκείνας περιόδους καὶ ἀφ' οὗ τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ἀρχικῶς ὠρμήθη ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας, δὲν ἦτο δυνατόν τὸ δεύτερον νὰ κατῆλθε εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ τοῦ αὐτοῦ σημείου. Συνεπῶς καὶ ἡ ἐκ τῆς νοτιοδυτικῆς γωνίας τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κἀθοδος τῶν μεσοελλαδικῶν φύλων ἀποκλείεται.

Ὁ Ε. J. Forsdyke διακρίνει εἰς τὴν κεραμεϊκὴν τῆς δευτέρας Τρωϊκῆς πόλεως τὴν

1 Ἐ. ἀ. σ. 223. Blegen, Korakou, σ. 17.

2 Χ. Τσοῦντα, Κυκλαδικά, Ἐφ. Ἀρχ. 1899, πίν. 9, 27.

3 Dawkins-Droop, ἐν B.S.A., XVII, 1910-11, σ. 6 ἐξ.

Β. Στάη, ἐν Ἐφ. Ἀρχ. 1895, σ. 235 ἐξ. Τὰ εἰς Αἴγιναν ἀνευρεθέντα μινύεια εἰσῆχθησαν εἰς τὴν νῆσον ἐκ τῆς ἡπειρω-

τικῆς Ἑλλάδος. Πρβλ. J. P. Harland, Prehistoric Aegina, σ. 111-112.

4 Πρβλ. Wace καὶ Thompson, ἔ. ἀ. σ. 41 καὶ σ. 244 καὶ Γ. Ε. Μυλωνά, ἔ. ἀ. σ. 153, διὰ τὴν χρονολογίαν.

5 Dawkins-Droop, ἔ. ἀ. σ. 16.

ἀρχὴν τῆς τεχνοτροπίας καὶ τῶν σχημάτων τῶν μινυείων ἀγγείων¹. Κατ' ἀκολουθίαν δέχεται τὴν ἐκ τῆς γωνίας ἐκείνης εἰσαγωγὴν τοῦ μινυείου πολιτισμοῦ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Αἱ μεγάλοι καταστροφαί, αἵτινες ἐσημείωσαν τὴν ἐμφάνισιν τοῦ μεσοελλαδικοῦ πολιτισμοῦ, ὡς καὶ τὰ πολυπληθῆ ἀγγεῖα, ἰδίᾳ δὲ τὰ μεγάλα οἰκιακὰ σκεύη τὰ ἀνακαλυφθέντα ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Σωτηριάδου εἰς τοὺς ἀγροὺς Πιπέρι παρὰ τὸ Δραχμάνιον τῆς Φωκίδος², ἀποδεικνύουσιν ὅτι τὰ μινύεια ἀγγεῖα δὲν εἰσῆχθησαν εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τῆς Στερεᾶς διὰ τοῦ ἐμπορίου, ἀλλ' ἐπεβλήθησαν διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν δημιουργῶν αὐτῶν εἰς τὴν περιοχὴν ἐκείνην τῆς Ἑλλάδος. Ἐὰν τὰ φῦλα ἐκεῖνα ἦλθον ἐκ Τροίας θὰ ἔπρεπε νὰ φέρωσι μεθ' ἑαυτῶν καὶ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ Τρωικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐν τῶν στοιχείων τούτων ἦσαν καὶ τὰ μετὰ πύργων τείχη τὰ περιβάλλοντα τὴν δευτέραν πόλιν. Εἶναι εὐλογον νὰ ἀναμείνωμεν κατακτητὰς ὀρμηθέντας ἐκ τῆς Τροίας νὰ μιμηθῶσι τὸ παράδειγμα τῆς πατρίδος αὐτῶν καὶ νὰ ἐνισχύσωσι διὰ τειχῶν τοὺς ὑπ' αὐτῶν ἰδρυθέντας συνοικισμοὺς εἰς κατακτηθεῖσαν ξένην χώραν. Ἀλλὰ τοιαῦτα τείχη, καὶ γενικῶς τείχη, δὲν ἀνευρέθησαν μέχρι τοῦδε εἰς τοὺς ἀνασκαφέντας μεσοελλαδικοὺς συνοικισμούς. Οὐδὲ ταφαὶ ἐντὸς πύθων ἀνευρέθησαν εἰς Τροίαν. Τὰ μέγαρά τῆς δευτέρας Τρωϊκῆς πόλεως ἔχουσι τετράπλευρον σχῆμα· δὲν ἦτο δυνατόν ἐκ τούτου νὰ ἐξελιχθῇ τὸ ἀψιδωτὸν σχῆμα τῶν μεταγενεστέρων μεσοελλαδικῶν κτισμάτων. Ἡ ἐσωτερικὴ διαίρεσις τῶν μεγάρων τῆς Τροίας καὶ τῶν οἰκημάτων τῆς μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς εἶναι ἡ αὐτὴ ἢ ὁμοία. Ἀλλὰ ταύτην ἀνευρίσκομεν ἐν Θεσσαλίᾳ ἤδη κατὰ τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν³. Καὶ ἕτερον πρόβλημα δὲν δύναται νὰ ἐπεξηγήσῃ ἡ θεωρία αὕτη. Εἰς τὸ Θέρμον τῆς Αἰτωλίας ἀνευρέθησαν ἀγγεῖα ἐν πολλοῖς ὁμοία πρὸς τὰ μινύεια, ἀλλὰ καταφανῶς διάφορα ἐκείνων⁴. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ἔχουσι σχήματα μὴ συναντώμενα μεταξὺ τῶν διασωθέντων λειψάνων εἰς Τροίαν. Οὐδὲ δύναται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐγγώριοι ἀπομιμήσεις τῶν μινυείων, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἔπρεπε μετ' αὐτῶν νὰ ἀνακαλυφθῶσι καὶ ἀληθῆ μινύεια. Ἀλλά, καθ' ὅσον γνωρίζω, ἀληθῆ μινύεια ἀγγεῖα δὲν ἀνευρέθησαν εἰς Θέρμον. Κατὰ τὸν ἀνασκάψαντα, ὁ ἀρχαιότερος συνοικισμὸς τοῦ Θέρμου ἀνάγεται εἰς τὸ τέλος τῆς μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς (περὶ τὰ 1600 π.Χ.). Συνεπῶς τὰ ἀγγεῖα τοῦ Θέρμου εἶναι μεταγενέστερα τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἐμφανίζονται εἰς τὴν Στερεὰν τὰ μινύεια. Τὰ ἀγγεῖα ὅμως ταῦτα κατεσκευάσθησαν ἐλευθέρως καὶ ἄνευ ἐπιδράσεως τῶν μινυείων τῆς Στερεᾶς, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς μὴ ἀνακαλύψεως ἀληθινῶν μινυείων. Δὲν δυνάμεθα δὲ νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ δημιουργοὶ αὐτῶν ἐγνώρισαν τὸν τρόπον τῆς κατασκευῆς τῶν μινυείων εἰς τὴν Στερεὰν προτοῦ κατέλθωσιν εἰς Θέρμον, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἔπρεπε νὰ γνωρίζωσι καὶ τὴν χρῆσιν τοῦ τροχοῦ. Ἀλλ' οὗτος εἶναι ἄγνωστος εἰς τὸ Θέρμον τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Κατὰ ταῦτα ἡ θεωρία τῆς Τρωϊκῆς προσελεύσεως τῶν μινυείων δὲν δύναται νὰ ἐρμηνεύσῃ πολλὰ προβλήματα σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὸν μεσοελλαδικὸν πολιτισμόν.

1 Ἐν *Journal of Hellenic Studies* (J. H. S.), XXXIV, 1914, σ. 125-156. Πρβλ. Childe, ἐν J. H. S., XXXV, 1915, σ. 196-207. Ἰδίως ἐν *Catalogue of Greek and Etruscan Vases of the British Museum*, vol. I, Part I. Prehistoric Aegean Pottery, σ. XXV ἔνθα ὁ Forsdyke διατυπώνει ἐκ νέου τὴν Τρωϊκὴν θεωρίαν κάπως μεταβεβλημένην κατό-

πιν τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Childe.

2 Ἰδίως ἐν *Revue des Études Grecques*, XXV, 1912, σ. 251 ἐξ. καὶ εἰκ. 9, 10.

3 Πρβλ. Χ. Τσουντά, Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηλίου καὶ Σέσκλου, εἰκ. 9, 18, 22.

4 Κ. Ρωμαῖος ἐν *Δελτίῳ* 1915, σ. 225 ἐξ.

Ὁ Forsdyke βασιζει τὴν θεωρίαν αὐτοῦ περὶ τῆς Τρωϊκῆς προελεύσεως τῶν μινυείων ἀγγείων εἰς τὴν ἀνακάλυψιν μελανομόρφων ἀγγείων (bucchero) μετὰ μεγάλων κυλινδρικῶν λαβῶν εἰς τὰ κατώτατα στρώματα τῆς Τροίας. Τὰ δύο ταῦτα στοιχεῖα ἄρᾳ γε ἀνευρίσκονται μόνον εἰς τὴν Τροίαν; Αἱ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη γενόμεναι ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν ἀπέδειξαν ὅτι τὰ χαρακτηριστικὰ μονόχρωμα ἀγγεῖα τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς καὶ τῆς ἀρχαιοτέρας περιόδου τοῦ χαλκοῦ εἶναι μελανά ὁμοιάζοντα κατὰ πολὺ πρὸς τὰ Τρωϊκά. Ἐτι δὲ εἰς τὸν νεολιθικὸν συνοικισμὸν τῆς Ὀλύνθου ὁ καθηγητὴς κ. Robinson ἀνεκάλυψε πλεῖστα ὄστρακα ἀγγείων, τῶν ὁποίων ἡ μὲν ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια ἦτο στιλπνὴ μελανή, ἡ δὲ ἐσωτερικὴ εἶχε χρῶμα φαιὸν ὅμοιον σχεδὸν πρὸς τὸ τῶν μινυείων ἀγγείων, εἶχε δὲ πρὸς τούτοις καὶ τὴν λιπαρὰν ἐκείνων ἀφὴν¹. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ παρουσία τοῦ ὀξυγόνου εἰς κλειστὸν ἱπνὸν προσδίδει εἰς τὸν πηλὸν τῶν ἀβαφῶν ἀγγείων ἐρυθρὸν χρῶμα, ἡ δὲ τοῦ ἀνθρακικοῦ ὀξέος μελάνον². Τὸ ἀνθρακικὸν ὀξύ παράγεται συνήθως ὑπὸ τοῦ καπνοῦ τῶν καιομένων ὑγρῶν ἢ γλωρῶν ξύλων. Ἀλλὰ τὸ στιλπνὸν μελάνον χρῶμα τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας τῶν νεολιθικῶν ἀγγείων τῆς Ὀλύνθου πιθανώτατα παρήγετο τῇ βοήθειᾳ ἀνθρακούχου οὐσίας, ἣτις ἐπετίθετο ἐπὶ τῶν ἀγγείων πρὸ τῆς ὀπτήσεως. Τὸ τοιοῦτο καταφαίνεται ἐξ ὀστράκων, μέρος τῆς ἐπιφανείας τῶν ὁποίων ἔχει χρῶμα στιλπνὸν μελάνον, μέρος δὲ λαμπερὸν ἐρυθρόν³. Τὰ δύο χρώματα διαχωρίζονται δι' εὐθείας σχεδὸν γραμμῆς. Τὸ φαινόμενον τοῦτο δύναται μόνον νὰ ἐξηγηθῇ ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι τὸ μέρος τῆς ἐπιφανείας, ὅπερ ἔχει μελάνον χρῶμα εἶχε καλυφθῇ ὑπὸ ἀνθρακούχου οὐσίας πρὸ τῆς ὀπτήσεως. Ἐὰν οἱ ἀγγειοπλάσται μὴ χρησιμοποιοῦντες τὴν οὐσίαν ταύτην προέβαινον εἰς τὴν ὀπτησιν τῶν ἀγγείων καθ' ὃν τρόπον παρεσκεύαζον τὰ ἔχοντα φαιὰν τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν, θὰ παρήγον σκεύη τελείως ὅμοια κατὰ τὴν ποιότητα πρὸς τὰ μινύεια. Αἱ τεχνικαὶ γνώσεις τῶν ἀγγειοπλαστῶν τῆς Μακεδονίας φαίνεται ὅτι ἦσαν πολὺ ἀνεπτυγμέναι ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν ἀγγείων, τὰ ὁποῖα περιῆλθον εἰς ἡμᾶς ἐκ τοῦ συνοικισμοῦ τῆς Ὀλύνθου καὶ ἐκ τοῦ νεολιθικοῦ ἱπνοῦ τοῦ ἀνακαλυφθέντος εἰς τὸν συνοικισμὸν ἐκεῖνον⁴. Οἱ πλάγιοι αὐλοὶ οἱ φέροντες πρὸς τὴν ἐστίαν τοῦ νεολιθικοῦ ἱπνοῦ τῆς Ὀλύνθου κλειόμενοι μετέβαλον τὴν ἀτμόσφαιραν τούτου εἰς ἀνθρακούχον καὶ οὕτως κατάλληλον πρὸς παραγωγὴν τοῦ φαιοῦ χρώματος τῶν μινυείων ἀγγείων. Οἱ νεολιθικοὶ κάτοικοι τῆς Ὀλύνθου δὲν ἦσαν Ἰνδοευρωπαῖοι καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς οἱ προπάτορες τῶν δημιουργῶν τῶν μινυείων. Καὶ ὁ πολιτισμός, τὸν ὁποῖον ἀνέπτυξαν ἦτο ὅλως διάφορος τοῦ μινυείου. Αἱ τεχνικαὶ ὁμως παραδόσεις, τὰς ὁποίας ἐδημιούργησαν πιθανῶς διετηρήθησαν καὶ ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων καὶ φυλετικῶς διαφόρων κατοίκων τῆς Χαλκιδικῆς.

Ἀγγεῖα μετὰ μελανῆς ἐπιφανείας εἶναι συνήθη ἐν τῇ κεντρικῇ Μακεδονίᾳ καὶ εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ χαλκοῦ. Μεταξὺ τῶν σχημάτων τῶν ἀγγείων διακρίνομεν κύλικας ἐν πολλοῖς ὁμοίαις πρὸς τὰς μινυείας· αἱ δὲ χαρακτηριστικαὶ μεγάλαι λαβαὶ τῶν μινυείων, αἱ ὑψούμεναι ὑπεράνω τοῦ χείλους εἶναι συνήθεις καὶ εἰς τὰ Μακεδονικὰ ἀγγεῖα⁵. Εἰς τὴν

1 G. E. Mylonas, ἔ. ἀ. σ. 35.

2 Blegen, Korakou, σ. 7, ὑπόσημ. 1.

3 Mylonas, ἔ. ἀ. πίναξ 1, 3.

4 Αὐτ. σ. 12-18.

5 Πρβλ. W. A. Heurtley, ἔ. ἀ. πίναξ XIV, 1. 4. L. Rey, ἔ. ἀ. πίναξ IX, 2 καὶ εἰκ. 15-16 ἐν σ. 196. Ἐπὶ τοῦ σχήματος τῆς κύλικος ταύτης ἰδίως ἐστήριξε τὴν θεωρίαν αὐτοῦ ὁ Forsdyke.

Τροίαν αἱ λαβαὶ αὗται εἶναι κατεσκευασμέναι ἐκ τεμαχίου πηλοῦ κυλινδρικοῦ σχήματος· αἱ λαβαὶ τῶν μινυείων ἀγγείων εἶναι κατεσκευασμέναι ἐκ πεπλατυσμένου τεμαχίου πηλοῦ καὶ διὰ τοῦτο εἶναι διάφοροι τῶν Τρωϊκῶν. Πεπλατυσμένας λαβὰς ἀνευρίσκομεν ἐν Μακεδονίᾳ εἰς μέγαν ἀριθμόν¹. Καὶ αἱ μικραὶ λαβαὶ τῶν ἐπὶ ὑψηλῶν βάσεων μινυείων κυπέλλων, ἄγνωστοι εἰς τὴν Τροίαν, ἀπαντῶσιν εἰς τὴν Μακεδονίαν ἀπὸ τῆς νεολιθικῆς ἐποχῆς². Αἱ ὁμοιότητες τῶν Μακεδονικῶν πρὸς τὰ μινύεια ἀγγεῖα ἀποδεικνύονται περισσότεραι καὶ σπουδαιότεραι ἐκείνων, τὰς ὁποίας παρουσιάζουσι τὰ ἀγγεῖα τῆς Τροίας. Τὰ ἀνακαλυφθέντα ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα εἰς τοὺς ἀνασκαφέντας Μακεδονικοὺς συνοικισμοὺς εἶναι ἐλάχιστα μὴ διαφωτίζοντα ἡμᾶς οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον περὶ τοῦ σημείου τούτου. Ἐν πρᾶγμα ὅμως δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς βέβαιον. Οἱ Μακεδονικοὶ συνοικισμοὶ δὲν περιεβάλλοντο ὑπὸ τειχῶν καὶ κατὰ τοῦτο ὁμοιάζουσι τοὺς μεσοελλαδικοὺς συνοικισμοὺς περισσότερον τῶν τῆς Τροίας. Δέον νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι ἐλάχιστοι σχετικῶς συνοικισμοὶ ἀνεσκάφησαν μέχρι τοῦδε εἰς Μακεδονίαν, ἀλλ' εἰς τὰ κατώτατα στρώματα τῶν ἀνασκαφέντων ἀνευρίσκομεν ἄφθονα στοιχεῖα, ἐκ τῶν ὁποίων ἡδύνατο νὰ προέλθῃ μέγα μέρος τοῦ μινυείου πολιτισμοῦ.

Ὁ πολιτισμὸς τοῦ Θέρμου, μὴ δυνάμενος νὰ ἐρμηνευθῇ διὰ τῆς θεωρίας τοῦ Forsdyke, παρέχει ἅπτα τεκμήρια τῆς Μακεδονικῆς καταγωγῆς τοῦ μινυείου πολιτισμοῦ. Τὸ διὰ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν καθηγητῶν Γ. Σωτηριάδου καὶ Κ. Ῥωμαίου, εἰς τὰ κατώτατα στρώματα ἀνακαλυφθὲν ἀνάκτορον Α.³ παρουσιάζει πλείστας ὁμοιότητας, οὐ μόνον κατὰ τὸ σχέδιον καὶ τὰς ἐσωτερικὰς διαιρέσεις ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὴν τὴν τοιχοδομίαν πρὸς τὸ ἐν Κοράκου ὑπὸ τοῦ Blegen ἀνακαλυφθὲν εἰς μεσοελλαδικὰ στρώματα μέγαρον F⁴. Ἡ ὁμοιότης αὕτη δὲν εἶναι τυχαία οὐδὲ δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν εἰσαγωγὴν ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων ἐκ Πελοποννήσου (ὄρα ἀνωτέρω σ. 10), ἀλλ' ὀφείλεται εἰς φυλετικὴν συγγένειαν τῶν δημιουργῶν τοῦ τύπου τούτου τῶν ἀνακτόρων. Τὰ ἐγγύωρα ἀγγεῖα τοῦ Θέρμου τὰ ἀνακαλυφθέντα εἰς τὰ κατώτερα στρώματα παρέχουσιν ἕτερα τεκμήρια πρὸς ἐπαλήθευσιν τῆς συγγενείας ταύτης. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα εἶναι χειροποίητα καὶ εἶναι κατεσκευασμένα ἐκ «πρασινόφαιου» πηλοῦ. Ὁ καθηγητὴς κ. Ῥωμαῖος ἤδη τῷ 1915 διέκρινε τὴν ὁμοιότητα τούτων πρὸς τὰ μινύεια. Εἰς τὸ Δελτίον τοῦ ἔτους 1915 σ. 260 λέγει: Πρὸς τὰ μινύεια «μεγάλως πλησιάζουσι τὰ πρασινόφαια τοῦ Θέρμου... Διὰ πάντα ταῦτα οὐδόλως ἀμφιβάλλω ὅτι τὰ πρασινόφαια τοῦ Θέρμου ἀποτελοῦσι τάξιν παράλληλον καὶ εἰς πολλὰ ταυτιζομένην πρὸς τὴν τῶν μινυείων». Παραλληλίζων δὲ ταῦτα πρὸς τὰ μινύεια εἰς τὴν σελίδα 261 καταλήγει: «Εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ εἶδος ἀγγείων πρέπει νὰ ὑπαχθῶσι καὶ αἱ δύο κατηγορίαι». Πράγματι τὰ πρασινόφαια ἀγγεῖα τοῦ Θέρμου παρουσιάζουσι τὰ αὐτὰ τεχνικὰ στοιχεῖα πρὸς τὰ μινύεια. Ἡ ἀνωτέρα τελειότης καὶ τὰ περισσότερον μεταλλικὰ σχήματα τῶν τελευταίων ὀφείλονται εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ κεραμικοῦ τροχοῦ ἀγνώστου εἰς τὴν Αἰτωλίαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους.

Τὰ ἀγγεῖα ὅμως τοῦ Θέρμου φέρουσι μεμαρτυρημένας Μακεδονικὰς λαβὰς. Αἱ γωνιώδεις λαβαὶ τῶν κρατήρων (Ῥωμαῖος, ἔ.ἀ. εἰκ. 15-16) εἶναι Μακεδονικαὶ ἀποτελοῦσαι τὸν μεσοελλαδικὸν σταθμὸν τῆς ἐξελίξεως τῶν νεολιθικῶν Μακεδονικῶν λαβῶν εἰς τὰς ὑψηλὰς λαβὰς

1 W. A. Heurtley, ἔ.ἀ. πίν. XIV, 1. L. Rey, ἔ.ἀ. πίν. IV, 2, 3.

2 L. Rey, ἔ.ἀ. πίν. VI, 1-3. G. E. Mylonas, ἔ.ἀ. εἰκ. 51.

3 Κ. Ῥωμαῖος, ἐν Δελτίῳ 1915, σ. 231 εἰκ. 2.

4 ἔ.ἀ. σ. 76-78 καὶ 115.

τῆς ἐποχῆς τοῦ σιδήρου. Ἡ «μονόχρωμος κύλιξ» ἐκ Θέρμου (Ῥωμαῖος ἔ. ἀ. εἰκ. 17) εἶναι συνηθεσιάζουσα εἰς Μακεδονίαν κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τοῦ χαλκοῦ (2000 - 1600 π.Χ. κατὰ τὸν W. A. Heurtley) τὸ δὲ πρότυπον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξευρίσθη εἶναι ἐν χρήσει εἰς τὴν περὶ τὸν Ἀξιὸν πεδιάδα κατὰ τὴν λιθόχαλκον καὶ τὴν ἀρχαιοτέραν περίοδον τοῦ χαλκοῦ (3000 - 2000 π.Χ.) Κατὰ ταῦτα τὰ «πρασινόφαια» ἀγγεῖα τοῦ Θέρμου ὡς καὶ τὸ ὑπ' αὐτῶν ὀριζόμενον χρονολογικῶς ἀνάκτορον Α. κατεσκευάσθησαν ὑπὸ Μακεδονικῶν φύλων. Ἀλλὰ τὰ ἀγγεῖα τοῦ Θέρμου εἶναι τὰ αὐτὰ κατὰ τὴν τεχνολογίαν τοῦλάχιστον πρὸς τὰ μινύεια καὶ τὸ ἀνάκτορον εἶναι ὅμοιον πρὸς τὰ χαρακτηριστικὰ μεσοελλαδικὰ ἀψιδωτὰ κτίσματα. Τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ ταῦτα, τὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα δηλαδὴ τοῦ λεγομένου μινυείου πολιτισμοῦ, εἰσήχθησαν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ Μακεδονικῶν φύλων εἶναι πλέον φανερόν.

Τὰ μινύεια ἀγγεῖα εἶναι τροχήλατα¹, ἀλλ' ἡ χρῆσις τοῦ τροχοῦ ἐγενικεύθη εἰς Μακεδονίαν μόλις κατὰ τὴν πρώϊμον περίοδον τοῦ σιδήρου². Πῶς δυνάμεθα νὰ ἐπεξηγήσωμεν τὴν ἀντίθεσιν ταύτην; Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Εὐτρήσεως αἱ γενόμεναι ὑπὸ τῆς Δίδος Hetty Goldman ἀπέδειξαν ὅτι ὁ κεραμικὸς τροχὸς ἦτο ἐν χρήσει ἤδη κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς πρωτοελλαδικῆς ἐποχῆς³. Τὰ Μακεδονικὰ φύλα δὲν ἔφερον ἐκ Μακεδονίας τὸν τροχόν, τοῦτο ἄλλως τε ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῶν χειροποιήτων ἀγγείων τοῦ Θέρμου, ἀλλ' εὗρον αὐτὸν εἰς τὰς καταληφθείσας χώρας τῆς ἀνατολικῆς Στερεᾶς. Ἐπωφελήθησαν τὴν μεγάλην ταύτην ἀνακάλυψιν διὰ τὴν τελειοποίησιν τῶν σχημάτων, ἅτινα εἰσήγαγον εἰς Ἑλλάδα. Ὁ τροχὸς δὲν ἦτο τὸ μόνον στοιχεῖον πολιτισμοῦ, τὸ ὁποῖον οἱ ἐπιδρομεῖς υἰοθέτησαν. Ἀναγνωρίσαντες τὴν μεγαλυτέραν τελειότητα τῶν ἐγχωρίων γραπτῶν ἀγγείων, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξευρίσθησαν τὰ ἀμαυρόχρωμα, υἰοθέτησαν καὶ ταῦτα καταλιπόντες τὰ ἰδικὰ των γεωμετρικὰ ἀγγεῖα, ὀλίγα τῶν ὁποίων ἀνεκαλύφθησαν εἰς τὸ Λιανοκλάδιον τῆς Δωρίδος. Εἰς Θέρμον, ὅπου τὰ Μακεδονικὰ φύλα δὲν ἀνεῦρον προϋπάρχοντα ἀκμαῖον πολιτισμόν, ἀγγεῖα μετὰ γεωμετρικῆς διακοσμῆσεως ὁμοίας εἰς πολλὰ πρὸς τὴν τῶν ἀγγείων τῆς Μακεδονίας καὶ Λιανοκλαδίου, ἀποτελοῦσι τὰ μόνα γραπτὰ ἀγγεῖα τῆς ἐποχῆς. Οὐδὲ τὸ σχῆμα τῶν οἰκημάτων αὐτῶν, τὸ ἀψιδωτὸν μέγαρον, ἐπέβαλλον οἱ ἐπιδρομεῖς εἰς τοὺς ὑπηκόους τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος. Διὰ τοῦτο μετὰ τῶν ἀψιδωτῶν κτισμάτων ἀνευρίσκομεν εἰς μεσοελλαδικούς συνοικισμοὺς καὶ τετράπλευρα οἰκήματα. Τὸ τετράπλευρον σχῆμα, καθὼς ἀπεδείχθη ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῶν Ζυγουριῶν, ἦτο χαρακτηριστικὸν τῆς πρωτοελλαδικῆς ἐποχῆς τοῦλάχιστον εἰς Πελοπόννησον. Αἱ ἀνασκαφαὶ τῆς Εὐτρήσεως⁴ καὶ τοῦ Ἀγίου Κοσμᾶ ἐπίσης ἀπέδειξαν ὅτι τὸ τετράπλευρον σχῆμα ἦτο τὸ μόνον ἐν χρήσει εἰς τοὺς συνοικισμοὺς ἐκείνους κατὰ τὴν πρωτοελλαδικὴν περίοδον.

Εἰς τὸν συνοικισμόν τοῦ Λιανοκλαδίου οἱ Ἀγγλοὶ ἀρχαιολόγοι ἀνεκάλυψαν μετὰ τῶν

¹ Ὁ καθηγητὴς κ. Persson δέχεται ὅτι τὰ μινύεια τὰ ἀνακαλυφθέντα εἰς Ἀσίην ἐγένοντο τῇ βοηθείᾳ μητρῶν καὶ οὐχὶ τροχοῦ, Bulletin de la Société Royale des Lettres de Lund, 1924 - 25, σ. 67 ἔξ., ἀλλὰ πρβλ. Zygouries, σ. 126. Ἴσως ὁ τροχὸς καὶ αἱ μητραι ἐχρησιμοποιοῦντο διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν μινυείων εἰς διαφόρους περιοχάς.

² Τὰ γραπτὰ ἀγγεῖα τῆς Μπομπούστης ἀναγόμενα εἰς τὴν 14 - 10 π. Χ. ἑκατονταετηρίδα εἶναι χειροποίητα (B.A. S.

1926 - 27, σ. 177). Εἰς τὴν Μεγάλῃν Τούμπαν τῆς Ὀλύμπου ὁ καθηγητὴς κ. Robinson ἀνεκάλυψε χειροποίητα ἀγγεῖα ἀνήκοντα εἰς τὴν 10ην πιθανῶς ἑκατονταετηρίδα. Περὶ τούτων ἔγραψα ἐκτενὴ πραγματείαν, ἥτις θὰ δημοσιευθῇ προσεχῶς μετὰ τῶν ἐξ Ὀλύμπου ἀττικῶν ἀγγείων.

³ H. Goldman, ἔ. ἀ. σ. 25.

⁴ Πρβλ. H. Goldman, ἔ. ἀ. εἰκ. 8, 15, 22 καὶ Zygouries, εἰκ. 5, 7, 9, 14, 18, 21, 22.

μινυείων και άμαυροχρώμων λαβὰς και γραπτά άγγελια άσφαλώς Μακεδονικά¹. Τα εύρηματα ταύτα άποδεικνύουσι την ύπαρξιν Μακεδονικών φύλων εις την πεδιάδα του Σπερχειού κατά την μεσοελλαδικήν εποχήν. Τα Μακεδονικά ταύτα στοιχειά, κατά την γνώμην του Wace και του Thompson, εισήχθησαν εις Λιανοκλάδιον διά των διόδων του Τυμφορηστού. Διά των αυτών διόδων δυνάμεθα να δεχθώμεν ότι κατήλθον και οι δημιουργοί των μινυείων. Ο συνοικισμός του Θέρμου, ίδρυμένος εις το νοτιώτατον δυτικόν άκρον της όροσειράς της Πίνδου, συνηγορεί υπέρ της καθόδου εξ εκείνης της κατευθύνσεως. Είναι δυνατόν να υποθέσωμεν ότι οι ίδρυται του συνοικισμού τούτου παραπλανηθέντες δεν κατώρθωσαν να εύρωσι την προς ανατολάς διόδον, την όποιαν ίσως προηγούμενα φύλα ήκολούθησαν, κατήλθον έτι νοτιώτερον και έγκατεστάθησαν περί την Τριχωνίδα λίμνην. Η έκδοχή αυτή είναι πιθανή· αλλά ή όροσειρά της Πίνδου - Τυμφορηστού - Γκιώνας, εγείρεται ως τείχος εις το κέντρον της Στερεάς, φυσική δέ διόδος, ως ή του Μετσόβου, δεν ύπάρχει δυναμένη να φέρη εκ της δυτικής Ελλάδος εις την πεδιάδα του Σπερχειού. Δεν δυνάμεθα βεβαίως να αποκλείσωμεν την πιθανότητα μιᾶς καθόδου διά στενωπών και φαράγγων μέχρι Καρπενησίου, όπόθεν αι διόδοι είναι όμαλότεραι· το έγχείρημα όμως θα ήτο δυσκολώτατον.

Η έτέρα όμαλότερα όδός εκ της Μακεδονίας προς την Στερεάν διέρχεται διά της Θεσσαλίας (είτε διά της διόδου του Μετσόβου, είτε διά των βορείων διόδων των Τεμπών κτλ.) Όλίγα λείψανα μινυείου πολιτισμού άνεκαλύφθησαν εις Θεσσαλίαν και ταύτα πιθανώτατα εισήχθησαν από νότου². Πρέπει όμως να έχωμεν υπ' όψει ότι ο μινυεός πολιτισμός έλαβε την χαρακτηριστικήν εις αυτόν μορφήν μετά την έγκατάστασιν των Μακεδονικών φύλων εις την κεντρικήν Ελλάδα. Είναι δε φυσικόν να εύρωμεν εις Θεσσαλίαν, εκ της όποιας ίσως διήλθον, μόνον ούσιώδη στοιχειά του πολιτισμού τούτου.

Εις το Ραχμάνιον της βορείου Θεσσαλίας και εις στρώματα της λιθοχάλκου εποχής άνεκαλύφθησαν τα θεμέλια κτίσματος τετραπλεύρου μετά της μιᾶς των μικροτέρων πλευρών άψιδωτής. Υπό το δάπεδον δ' έτέρου άψιδωτού κτίσματος, της οικίας Ρ., άνευρέθη πίθος περικλείων όστᾱ παιδίου. Οι άνασκάψαντες δέχονται ότι ή ταφή αυτή ως και το άψιδωτόν κτίσμα (Q) ανάγονται εις την λιθόχαλκον εποχήν³. Τα άψιδωτά κτίσματα του Ραχμάνιου και ή υπό το δάπεδον ταφή είναι στοιχειά πολιτισμού άγνωστα εις την νεολιθικήν εποχήν, δεν δύνανται δε να εισήχθησαν από νότου διότι ανάγονται εις αρχαιοτέραν εποχήν εκείνης, εις ήν άνήκουσιν όμοια λείψανα ανακαλυφθέντα εις νοτιωτέρους συνοικισμούς⁴. Καί εάν έτι δεχθώμεν ότι ανάγονται εις σύγχρονον ή μεταγενεστέραν εποχήν δεν δυνάμεθα να υποθέσωμεν ότι τα στοιχειά ταύτα εισήχθησαν από νότου γενικώς και ειδικώς από της Στερεάς, διότι έν τοιαύτη περιπτώσει θα έπρεπε μετ' αυτών να άνεύρωμεν και τα χαρακτηριστικά άγγελια τα ανακαλυπτόμενα εις τόσον μέγαν άριθμόν εις τους συνοικισμούς της περιοχής εκείνης, ήτοι μινύεια και άμαυρόχρωμα. Άλλ' ούδὲ έν τεμάχιον τοιούτων άγγείων άνεκα-

1 Prehistoric Thessaly, ειx. 131-134 και W. A. Heurtley, έ. ά. σ. 181.

2 Πρβλ. Prehistoric Thessaly, σ. 247.

3 Ητις αρχίζει περί τα 2300 π.Χ. Prehistoric Thessaly, ειx. 17, σ. 39, 41 και 244.

4 Η ώσειδής οικία του συνοικισμού Έρινίου ή ανακαλυφθείσα υπό του κ. Κ. Κουρουνιώτου άναγεται εις ύστερωτέρους χρόνους, καθώς και ή έντός πίθου ταφή των Ζερελιών. Πρβλ. Prehistoric Thessaly, σ. 161, 132 έξ. ειx. 80-81 και Korakou, σ. 115.

λύφθη εἰς 'Ραχμάνιον καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὰ ἕτερα μεσοελλαδικὰ στοιχεῖα, τὰ ἀψιδωτὰ δηλαδὴ κτίσματα καὶ ἡ ὑπὸ τὰ δάπεδα ταφή, δὲν εἰσῆχθησαν ἀπὸ νότου. Τὰ ὑπὸ τοῦ Wace καὶ τοῦ Thompson εἰκονιζόμενα ἀγγεῖα τῆς λιθοχάλκου καὶ πρωΐμου ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ ἐκ 'Ραχμανίου (ἔ.ἀ. εἰκ. 14, 23^d καὶ 24^a - β' ἰδίως) ἔχουσι σχήματα ὅμοια πρὸς τὰ τῶν μινυείων. Κατ' ἀκολουθίαν εἰς 'Ραχμάνιον τῆς Θεσσαλίας ἀνευρίσκομεν τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα τοῦ μινυείου πολιτισμοῦ - ἀψιδωτὰ οἰκήματα, ἀγγεῖα μεταλλικῶν σχημάτων, ταφήν ὑπὸ τὰ δάπεδα - εἰς πρωτογενῇ σχετικῶς μορφήν· καὶ ταῦτα εἰσῆχθησαν οὐχὶ ἀπὸ νότου, ἀλλὰ πιθανώτατα ἀπὸ βορρᾶ (ἰδίως τὰ ἀγγεῖα). Τὰ εὐρήματα τοῦ 'Ραχμανίου ἴσως ὑποδεικνύουσι τὸ σημεῖον διὰ τοῦ ὁποίου τὰ νέα μεσοελλαδικὰ φύλα εἰσῆλθον εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα. Καὶ εἰς τοὺς νοτιωτέρους συνοικισμοὺς τῆς Τζάνη Μαγούλας καὶ τοῦ Τσαγγλίου ἀνευρέθησαν ἀγγεῖα τελείως ὅμοια πρὸς τὰ Μακεδονικὰ τῆς λιθοχάλκου ἐποχῆς¹. Ἐὰν ταῦτα δὲν ἀποδεικνύουσι ἐγκατάστασιν Μακεδονικῶν φύλων εἰς Θεσσαλίαν, τοῦλάχιστον συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῆς καθόδου τῶν Μακεδονικῶν μεσοελλαδικῶν φύλων διὰ τῆς χώρας ταύτης. Τὸ σχῆμα τῶν ἐπὶ ὑψηλῆς βάσεως μινυείων κυπέλλων ὡς καὶ ἡ εἰς τρία διαμερίσματα ἐσωτερικῇ διαίρεσιν τῶν ἀψιδωτῶν οἰκημάτων τῆς μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς εἶναι στοιχεῖα, ἅτινα τὰ κατερχόμενα φύλα ἠδύναντο νὰ λάβωσιν ἐκ Θεσσαλίας².

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐρεῦνης συνάγεται ὅτι ὁ μεσοελλαδικὸς πολιτισμὸς εἶναι κρᾶμα στοιχείων ἐντοπίων καὶ ξένων. Τὰ ἐντόπια στοιχεῖα περιλαμβάνουσι τὰ ἀμανρόχρωμα ἀγγεῖα καὶ τὸν κεραμεικὸν τροχὸν ἰδίως. Τὰ ξένα στοιχεῖα, ἡ τεχνοτροπία καὶ τὰ σχήματα τῶν μινυείων, τὰ ἀψιδωτὰ μέγαρα, ἡ ὑπὸ τὰ δάπεδα καὶ ἡ μεταξὺ τοίχων ταφή παιδίων, εἰσῆχθησαν ἐκ τῆς Μακεδονίας πιθανῶς. Οἱ εἰσαγωγεῖς αὐτῶν ἦσαν φύλα διάφορα τῶν προτέρων κατοίκων τῆς Στερεᾶς, κατῆλθον δὲ εἰς τὴν πεδιάδα τοῦ Σπερχειοῦ εἴτε διὰ τῶν διόδων τοῦ Τυμφρηστοῦ εἴτε διὰ τῆς Θεσσαλίας· ἐγκατεστάθησαν ἀρχικῶς εἰς Φωκίδα καὶ Βοιωτίαν ἐκεῖθεν δὲ ἐπεξετάθησαν πρὸς νότον μέχρι τῆς Κυνουρίας.

Οἱ δημιοῦργοι τῶν μινυείων ἀγγείων

Θὰ προσπαθήσωμεν νῦν νὰ ὁρίσωμεν τὴν ὁμοφυλίαν, εἰς τὴν ὁποίαν οἱ νέοι οὗτοι ἐπιδρομεῖς ἀνήκουσιν. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι ὁ λεγόμενος μινυεῖος πολιτισμὸς, ἀρχίσας περὶ τοῦ 2000 π. Χ. ἐξετρίχθη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ μινωϊκοῦ εἰς τὸν μυκηναϊκὸν καὶ τέλος βιαίως κατεστράφη κατὰ τὰ 1100 π. Χ. Ὁ Wace καὶ ὁ Blegen, ὡς γνωστόν³, διαίρουσι τὸ χρονικὸν τοῦτο διάστημα εἰς τὴν μεσοελλαδικὴν (2000-1600 π. Χ.) καὶ τὴν ὑστεροελλαδικὴν ἐποχὴν (1600-1200 π. Χ.). Ὁ J. P. Harland⁴ διακρίνει τόσα διάφορα στοιχεῖα πολιτισμοῦ κατὰ τὰ 1400 π. Χ. εἰς τὴν Ἀργολίδα, ὥστε δέχεται τὴν χρονολογίαν ταύ-

1 Πρβλ. Heurtley, ἐν B. S. A. XXVIII, 1926-1927, σ. 180.

2 Πρβλ. Prehistoric Thessaly, εἰκ. 59^e, f, g, καὶ κύπελλα ἐπὶ ὑψηλῆς βάσεως ἐκ τῶν ἀγρῶν Πιπέρι ἐν J. H. S., 1915, σ. 196. Ἡ ἐσωτερικὴ διαίρεσις τῶν ἀνακτόρων ἴσως ἦτο γνωστὴ καὶ εἰς Μακεδονίαν, καθότι ἐκ τῆς ἀνατολικῆς Μακεδονίας φαίνεται ὅτι εἰσῆχθη εἰς Θεσσαλίαν μετὰ τῶν

λοιπῶν στοιχείων τοῦ λεγομένου πολιτισμοῦ τοῦ Διμηνίου. Ὡστε ἡ καθόδος διὰ τῆς Θεσσαλίας τῶν οἰκιστῶν τοῦ Θέρμου δὲν εἶναι ἀπαραίτητος.

3 The Pre-Mycenaean Pottery of the Mainland, ἐν B. S. A., XXII, 1916-18, σ. 175 ἔξ.

4 The Peloponnesos in the Bronze Age ἐν Harvard Studies in Classical Philology, XXXIV, 1923, σ. 6, 30-34.

την ὡς ὀρίζουσιν τὸ τέλος τῆς μεσοελλαδικῆς καὶ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑστεροελλαδικῆς ἐποχῆς. Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ τοῦλάχιστον στοιχεῖα, ἐπὶ τῶν ὁποίων βασιῖζει τὴν γνώμην τοῦ ταύτην, οἱ θολωτοὶ τάφοι, τὰ ἀνάκτορα καὶ τὰ τείχη ὑπάρχουσιν εἰς τὴν Ἀργολίδα ἤδη κατὰ τὰ 1500 π. Χ.¹ ὥστε δὲν δύνανται νὰ ἐκληφθῶσιν ὡς ἰδιάζοντα εἰς τὴν ἐποχὴν τὴν ἀρχομένην κατὰ τὰ 1400. Ἡ μεγαλυτέρα αὐτῶν χρῆσις καὶ τελειοποιήσις ὀφείλεται εἰς τὴν μεγάλην ἀνάπτυξιν τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ πλούτου τῆς Τίρυνθος καὶ τῶν Μυκηνῶν, εἰς τὴν ἰσχὺν μιᾶς νέας αὐτοκρατορίας διαδεχθείσης τὴν Μινωϊκὴν, ἣτις ὡς γνωστὸν καταστρέφεται περὶ τὰ 1400 π. Χ. Ἡ χρονολογία αὕτη δύνανται νὰ θεωρηθῇ ὡς μέγας ἱστορικὸς σταθμὸς, ἀλλὰ δὲν δύναται νὰ ἔχῃ μεγαλυτέραν σημασίαν ἐπὶ τῆς διαιρέσεως εἰς περιόδους τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ ἐκείνης, ἣτις σημειώνει τὴν συγκέντρωσιν μεγάλης δυνάμεως εἰς τὰς χεῖρας τῶν Μυκηναίων ἀρχόντων κατὰ τὰ 1600 περίπου. Ἡ διαίρεσις τοῦ Wace καὶ τοῦ Blegen, στηριζομένη ἐπὶ τεχνικῶν λόγων, ἐπὶ τῆς ἐπικρατήσεως μινωϊκῶν στοιχείων εἰς τὴν τέχνην καὶ ἐπὶ τῆς κυριαρχίας τῶν Μυκηνῶν (περὶ τὰ 1600), ἐπὶ τῆς ἐμφανίσεως τῶν θολωτῶν τάφων (περὶ τὰ 1500) καὶ ἐπὶ τῆς δημιουργίας τῆς Μυκηναϊκῆς, ἃς τὴν ὀνομάσωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος, αὐτοκρατορίας τῆς διαδεχθείσης τὴν Μινωϊκὴν (περὶ τὰ 1400 π. Χ.) εἶναι προτιμότερα. Ἐν πάσῃ περιπτώσει οὔτε ἡ ὑποδιαίρεσις τοῦ Wace καὶ τοῦ Blegen οὔτε ἡ τοῦ J. P. Harland δεικνύει ἀποτόμους μεταβολὰς πολιτισμοῦ οὐδὲ βιαίας καταστροφάς, (ἐπισυμβάσας εἰς τὸ χρονικὸν διάστημα 2000-1100 π. Χ.) δυνάμενας νὰ ὑποδείξωσι τὴν κάθοδον εἰς τὴν Ἑλλάδα νέων φύλων διαφόρων τῶν προτέρων αὐτῆς κατοίκων. Κατ' ἀκολουθίαν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς Ἑλλάδος κατείχετο ὑπὸ τῆς αὐτῆς ὁμοφυλίας ἀπὸ τοῦ 2000-1100 π. Χ. Ἡ συγκέντρωσις τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ πλούτου εἰς τὰς Μυκήνας ἢ γενομένη περὶ τὰ 1600 καὶ οἱ θολωτοὶ τάφοι, οἵτινες, κατὰ τὸν καθηγητὴν Χ. Τσούνταν², φανερώουσι ἀλλαγὴν δυναστείας εἰς Μυκήνας περὶ τὰ 1500 π. Χ. ἴσως ὑποδεικνύουσι τὴν κάθοδον καὶ ἐτέρων φύλων ἀνηκόντων εἰς τὴν αὐτὴν πάντοτε ὁμοφυλίαν.

Ὡς γνωστὸν τὰ Ἰνδοευρωπαϊκὰ φύλα, τὰ ὁποῖα ἀπετέλεσαν μέγα μέρος τῶν ἱστορικῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος κατῆλθον εἰς τὴν χώραν ταύτην καθ' ὁμάδας. Εἶναι τελείως εὐλογον νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὰ πρῶτα Ἰνδοευρωπαϊκὰ φύλα τὰ κατελθόντα εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα εἰσήγαγον νέα στοιχεῖα πολιτισμοῦ καὶ ἐπέφερον ἀρκετὰς καὶ μεγάλας καταστροφάς. Δύο τοιαύτας καταστροφάς διακρίνομεν μετὰ τὴν ἐγκατάστασιν τῶν δημιουργῶν τοῦ πρωτοελλαδικοῦ πολιτισμοῦ, οἵτινες ἀποδεικνύονται ὡς μὴ ἀνήκοντες εἰς τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴν ὁμοφυλίαν· μίαν ἐπισυμβάσαν περὶ τὰ 2000 π. Χ. καὶ ἑτέραν περὶ τὰ 1100 π. Χ.³ Ἡ τελευταία, ὡς γνωστὸν ἐπηκολούθησε τὴν κάθοδον τῶν Δωριέων ἐκ τῆς Μακεδονίας. Πρὸς τούτοις πολλὰ νέα στοιχεῖα πολιτισμοῦ ὅλως διάφορα τῶν προγενεστέρων ἀναφαίνονται μόνον περὶ τὰ 2000 π. Χ. Δὲν δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν τὴν σύγχρονον ἢ τὴν ἐντὸς ὀλίγου χρονικοῦ διαστήματος κάθοδον τῶν λεγομένων ἐλληνικῶν φύλων, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει παραμένει ἀνεξήγητος ἡ ἀπομόνωσις τῆς Ἀρκαδικῆς λεγομένης διαλέκτου εἰς τὸ ὄρεινόν κέντρον τῆς Πελοποννήσου μακρὰν τῶν παραλίων καὶ ἡ ὑπαρξὶς ταύτης εἰς νῆσον τόσον μακαρυσμένην τῆς Ἑλλάδος ὅσον

1 Πρβλ. A. J. B. Wace, ἐν B. S. A. 1926, σ. 12, 120-122, 269, 391 καὶ J. H. S. 1926, σ. 110 ἐξ.

2 Χ. Τσούντας, ἔ. ἀ., σ. 147, 243. Τὴν διάκρισιν ταύτην

τῶν δυναστειῶν ἐδέχθη καὶ ὁ A. J. B. Wace, ἔ. ἀ., σ. 119, 120.

3 Ὅρα ἀνωτέρω σ. 3 καὶ Nilsson ἔ. ἀ. σ. 11 ἐξ.

ἡ Κύπρος. Τὸ φαινόμενον τοῦτο δύναται μόνον νὰ ἐξηγηθῇ ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ποτὲ οἱ ὁμιλοῦντες τὴν Ἀρκαδικὴν κατεῖχον καὶ τὴν παραλίαν, ἐκ τῆς ὁποίας μετὰ πάροδον χρόνου ἐξεβλήθησαν. Εἰς τὴν Ἀρκαδικὴν διάλεκτον ἀνευρίσκομεν πλείστα στοιχεῖα Ἰωνικὰ μαρτυροῦντα προγενεστέραν παρουσίαν τῶν ὁμιλούντων τὴν Ἰωνικὴν εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα. Οὕτως πρὸ τῆς καθόδου τῶν Δωριέων πρέπει νὰ δεχθῶμεν τὴν κάθοδον τῶν Ἰώνων καὶ τὴν τῶν ὁμιλούντων τὴν Ἀρκαδικήν. Αἱ κάθοδοι αὗται ἔδει νὰ λάβωσι χώραν πολὺν πρὸ τοῦ 1100 καὶ εἶναι φυσικώτερον νὰ δεχθῶμεν ὅτι συνέβησαν εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα μαρτυροῦσι καταστροφὰς καὶ ἐμφάνισιν νέων στοιχείων πολιτισμοῦ δυναμένων νὰ ἐξηγηθῶσι μόνον διὰ τῆς ἐγκαταστάσεως νέων φύλων. Ἡ καταστροφή τοῦ 1100 ἡ γενομένη ὑπὸ τῶν Δωριέων δὲν δύναται νὰ εἶναι ἐκείνη, ἣν ἐπέφερεν ἡ ἐμφάνισις τῶν πρώτων Ἰνδοευρωπαϊκῶν φύλων εἰς Ἑλλάδα καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ ἑτέρα καταστροφή, ἡ ὑποδεικνυομένη ὑπὸ τῶν ἀρχαιολογικῶν εὗρημάτων, ἡ ἐπισυμβᾶσα περὶ τὰ 2000 π. Χ. καὶ ἡ ὀρίζουσα τὴν ἀρχὴν τῆς μεσοελλαδικῆς ἐποχῆς ὀφείλεται εἰς τὴν ἐμφάνισιν ταύτην. Τὰ νέα λοιπὸν φύλα τὰ ἐκ τῆς Μακεδονίας πιθανῶς ὀρμηθέντα, τὰ συμβαλόντα εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ μεσοελλαδικοῦ πολιτισμοῦ καὶ τὰ ἀποτελέσαντα μέρος τοῦλάχιστον τῶν τρίτων κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν κατοίκων τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἀνῆκον εἰς τὴν Ἰνδοευρωπαϊκὴν ὁμοφυλίαν. Ὁ Carl W. Blegen, ἔ. ἀ. σ. 154, ὥρισε τὴν κάθοδον τῶν Ἑλληνικῶν φύλων κατὰ τὴν χρονολογίαν ταύτην, ἔτι δὲ ὁ J. P. Harland ἀπέδωσε τὴν καταστροφήν τοῦ πρωτοελλαδικοῦ πολιτισμοῦ τῆς Πελοποννήσου καὶ Αἰγίνης εἰς τὴν ἀπὸ βορρᾶ κάθοδον τῶν Ἑλληνικῶν φύλων¹. Ἐν τῇ νεολιθικῇ ἐποχῇ ἐν Ἑλλάδι, σ. 151, ἐδέχθημεν ὡς Ἰνδοευρωπαίους τοὺς δημιουργοὺς τοῦ μινυείου πολιτισμοῦ. Οἱ ἱστορικοὶ Ed. Meyer (Geschichte des Altertums I (1921), 2, σ. 808) καὶ Beloch (I, I σ. 71 καὶ 92), ἐδέχθησαν τὴν αὐτὴν χρονολογίαν διὰ τὴν κάθοδον τῶν Ἑλληνικῶν φύλων στηρίζαντες ταύτην ἐπὶ διαφορῶν οὐχὶ ἀρχαιολογικῶν λόγων².

Ἐπὶ τοῦ παρόντος στερούμεθα στοιχείων δυναμένων νὰ ὀρίσωσιν ἐπακριβῶς ποῖον τῶν γνωστῶν ἱστορικῶν Ἑλληνικῶν φύλων ἦτο τὸ κατὰ τὰ 2000 π. Χ. ἐμφανισθὲν εἰς τὴν Στερεὰν Ἑλλάδα. Ὁ P. Kretschmer ὑπεστήριξεν ἤδη τῷ 1909, ἐν Glotta, I, σ. 9 ἑξ. Zur Gesch. der griech. Dialekte, ὅτι τὰ πρῶτα Ἑλληνικὰ φύλα τὰ κατελθόντα εἰς Ἑλλάδα ἦσαν οἱ Ἴωνες. Τὴν γνώμην του ταύτην στηρίζει ἐπὶ γλωσσικῶν φαινομένων. Εἰς τὴν Ἀρκαδικὴν λεγομένην διάλεκτον, τὴν ἀπομονωθείσαν εἰς τὰ ὄρη τῆς Ἀρκαδίας διὰ τῆς καθόδου τῶν Δωριέων, παρατηροῦνται ἀρκετὰ Ἰωνικὰ καὶ ἄφθονα Αἰολικὰ στοιχεῖα. Εἰς τὴν Ἰωνικὴν διάλεκτον ἀφ' ἑτέρου οὐδὲν Ἀρκαδικὸν στοιχεῖον παρατηρεῖται. Τὸ φαινόμενον τοῦτο δύναται νὰ ἐπεξηγηθῇ ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι οἱ ὁμιλοῦντες τὴν Ἀρκαδικὴν κατῆλθον εἰς Ἑλλάδα εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν οἱ Ἴωνες ἦσαν ἤδη ἐγκατεστημένοι εἰς αὐτήν, ὅτι κατέλαβον μέρος τῆς Ἰωνικῆς περιοχῆς, ἐπέβαλον τὴν γλῶσσαν αὐτῶν εἰς τοὺς νέους ὑπηκόους, ἀλλ' ἐδέχθησαν εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν γλῶσσαν στοιχεῖα τῆς γλώσσης τῶν ὑπηκόων των. Ἡ γνώμη αὕτη δὲν ἐγένετο παρὰ πάντων ἀποδεκτή, ἀλλὰ πολλοὶ γλωσσολόγοι, ἐν οἷς καὶ ὁ καθηγητὴς κ. Buck³,

¹ Prehistoric Aegina, σ. 111 - 112. Δὲν καθορίζει ὁμως ἐὰν καὶ εἰς τὴν Στερεὰν τὸ πρῶτον τότε ἀναφαίνονται Ἑλληνικὰ φύλα, ἢ ἐὰν ἦσαν ἐκεῖ πρὸ πολλοῦ ἐγκατεστημένα

οὐδὲ πόθεν ἠδύναντο νὰ ὀρμηθῶσιν.

² Πρβλ. C. D. Buck, ἔ. ἀ. σ. 25, σημ. 2.

³ ἔ. ἀ. σ. 24.

θεωροῦσι ταύτην ὡς πιθανήν. Ἔχομεν ἀρχαιολογικοὺς λόγους, οἵτινες συνηγοροῦσιν ὑπὲρ τῆς γνώμης ταύτης;

Ἡ Ἑλληνικὴ παράδοσις παρέχει ἐλαχίστας σχετικῶς πληροφορίας περὶ τῶν κινήσεων τῶν Ἰώνων ὅταν οὗτοι τὸ πρῶτον ἀναφαίνονται εἰς τὸ πλαίσιον τῶν πρωτοϊστορικῶν χρόνων. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ἐν ᾧ οἱ Αἰολεῖς καὶ οἱ Ἀχαιοὶ φέρονται ὡς ἐγκατασταθέντες εἰς Θεσσαλίαν καὶ ἐκ ταύτης ὡς ὁρμηθέντες πρὸς νότον, οὐδεμία παράδοσις φέρει τὰ Ἰωνικὰ φῦλα εἰς Θεσσαλίαν. Εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ἀνευρίσκομεν μόνον ποταμὸν τινα καλούμενον Ἰωνα¹ καὶ πιθανῶς τὸ ὄνομα τῆς πόλεως τῆς Ἰωλκοῦ εἶναι Ἰωνικόν (κατὰ τὸν Kretschmer «Ἰάων ὄλκος») ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι παρήχθη ἐκ ῥίζης «Ια» τῆς ῥίζης δηλ., ἣν ἀνευρίσκομεν εἰς τὸ ὄνομα τῶν Ἰαόνων. Ἀλλ' ἡ Ἰωλκὸς εὐρίσκεται πλησίον τῆς παραλίας καὶ ἡδύνατο νὰ ὀνομασθῇ οὕτως ὑπὸ ὑστερωτέρων Ἰώνων ἀποίκων. Οἱ Ἴωνες φέρονται ὡς ἐγκατεστημένοι εἰς τὰς περὶ τὸν Σαρωνικὸν καὶ τὸν Ἀργολικὸν χώρας. Μέρους τοῦλάχιστον τῆς Βοιωτίας ὠμίλει τὴν Ἰωνικὴν καὶ κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους². Ἡ Εὐβοία εἶναι Ἰωνική³. Ἡ Ἀττικὴ ἐθεωρεῖτο τὸ κέντρον τῶν Ἰώνων κατὰ τοὺς ιστορικοὺς χρόνους⁴. Ὁ μῦθος τοῦ Θησέως ὑποδεικνύει τὴν φυλετικὴν συγγένειαν τῶν Ἀθηνῶν πρὸς τὴν Τροιζήνα. Ἡ Ἐπίδauρος κατεῖχετο ὑπὸ Ἰώνων⁵ ἔτι δὲ καὶ ἡ Κυνοῦρία, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Ἡρόδοτος⁶, ὡς καὶ ἡ μετέπειτα ὀνομασθεῖσα Ἀχαΐα⁷. Ἐκ τῆς περιοχῆς ταύτης, περὶ τὸν Ἀργολικόν, Κορινθιακὸν καὶ Σαρωνικὸν ἐκβληθέντες οἱ Ἴωνες ὑπὸ μεταγενεστέρων φύλων κατέφυγον εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἐκ ταύτης δὲ φέρονται ὡς μεταναστεύσαντες πρὸς ἀνατολὰς (Πaus. VII, 2).

Ἐὰν ἐξετάσωμεν νῦν τὴν περιοχὴν τὴν κατεχομένην ὑπὸ τοῦ μεσοελλαδικοῦ πολιτισμοῦ παρατηροῦμεν ὅτι αἱ πεδιάδες ἀπὸ τοῦ Λιανοκλαδίου μέχρι τοῦ Ἄργους κατέχονται ὑπὸ τῶν δημιουργῶν τῶν μινυέων. Ἡ Φωκίς, ἡ Βοιωτία καὶ ἡ Ἀργολὶς ἰδίᾳ παρέχουσιν ἀφθονὰ λείψανα. Ἀφ' ἑτέρου ἐλάχιστα ἔχνη τοῦ μινυέου πολιτισμοῦ, ὡς διεμορφώθη οὗτος εἰς τὴν κεντρικὴν Ἑλλάδα, ἀνεκαλύφθησαν εἰς Θεσσαλίαν. Ταῦτα εἶναι ἀφθονώτερα εἰς τὸ Διμήνιον, τὸ Σέσκλον καὶ τὸ Σοῦρπι, δηλαδὴ εἰς συνοικισμοὺς κειμένους πλησίον τῆς παραλίας, ἐν ᾧ εἶναι σπανιώτερα εἰς τὸ ἐσωτερικόν⁸. Ὁ μινυέος πολιτισμὸς θεωρεῖται ὡς ξένος πρὸς τὸν ἐντόπιον Θεσσαλικόν, ὃ δὲ Wace καὶ ὁ Thompson ὑποθέτουσιν ὅτι εἰσῆχθη δι' ἀποίκων ἐκ τοῦ Βοιωτικοῦ Ὀρχομενοῦ. Ὁ μινυέος πολιτισμὸς καὶ τὰ Ἰωνικὰ φῦλα εἶναι ξένα πρὸς τὴν Θεσσαλίαν. Ἡ Ἰωλκὸς δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς Ἰωνικὴ ἀποικία. Ὡς ἀπέδειξεν ἰδίως ὁ καθηγητὴς κ. Ἀ. Ἀρβανιτόπουλος τὸ Διμήνιον δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ Ἰωνικὴ Ἰωλκὸς⁹, ἀλλὰ τὰ ἐκ τούτου εὐρήματα ἀποδεικνύουσιν ὅτι οἱ δημιουργοὶ τοῦ

1 Στράβ. VII, 327. «πόλις Ὀξύνεια παρὰ τὸν Ἰωνα ποταμόν».

2 Πρβλ. A. Thumb Handbuch der griechischen Dialekte, σ. 71, χάρτην ὁρίων διαλέκτων κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους. Καὶ τὸ ὄνομα τῶν Ἀόνων τῶν κατοικοῦντων εἰς Βοιωτίαν.

3 Στέφ. Βυζ. εἰς λ. Ἑλλοπία. Χωρίον Εὐβοίας καὶ αὕτη ἡ νῆσος ἀπὸ Ἑλλοπος τοῦ Ἰωνος. Στράβ. X, 445. (Ἡ Εὐβοία) «Ἑλλοπία δ' ὀνομάσθη ἀπὸ Ἑλλοπος τοῦ Ἰωνος».

4 Μεταξὺ ἄλλων πρβλ. Αἰσχύλου Πέρσας 176 ὅπου ἡ Ἀττικὴ καλεῖται «Ἰαόνων γῆ».

5 Πaus. II, 26,2.

6 VIII, 73. Οἱ Κυνοῦριοι αὐτόχθονες ἔόντες δοκέουσι μόνον εἶναι Ἴωνες ἐκδεδωμένοι δὲ ὑπὸ τε Ἀργείων ἀρχόμενοι καὶ τοῦ χρόνου.

7 Ἡροδ. I, 145-46; καὶ Στράβ. VIII, 383. «Ταύτης δὲ τῆς χώρας (sc. Ἀχαΐας) τὸ μὲν παλαιὸν Ἴωνες ἐκράτουν ἐξ Ἀθηναίων τὸ γένος ὄντες· ἐκαλεῖτο δὲ τὸ μὲν παλαιὸν Αἰγιάλεια... ὕστερον δ' ἀπ' ἐκείνων Ἰωνία».

8 Wace καὶ Thompson, ἔ. ἀ. σ. 247.

9 Γραμματὶ στήλαι Παγασῶν, σ. 69 καὶ Πρακτικά 1909, σ. 155-162.

μινυεῖον πολιτισμοῦ εἶχον ἰδρύσῃ ἀποικίαν πολὺ πλησίον τῆς μόνης εἰς Θεσσαλίαν πιθανῆς Ἰωνικῆς πόλεως. Ἰωνες δὲν ἀναφέρονται εἰς τὴν Φωκίδα, μολονότι ἡ περιοχὴ αὕτη εἶναι ἴσως τὸ πρῶτον κέντρον τοῦ μινυεῖου πολιτισμοῦ. Τοῦτο ἀποτελεῖ σοβαρώτατον χάσμα εἰς τὴν ὑπόθεσιν ἡμῶν. Ἰσως εἰς Φωκίδα ἐλησμονήθησαν ἢ καὶ ὑπεκατεστάθησαν ὑπὸ νεωτέρων αἱ ἀρχαιότεραι περὶ Ἰώνων παραδόσεις¹. Αἱ περὶ τὸν Σαρωνικόν, Ἀργολικόν καὶ Κορινθιακὸν κόλπον χώραι φέρονται ὑπὸ τῆς παραδόσεως ὡς τὸ κέντρον τῆς Ἰωνικῆς ζώνης. Αἱ ἀρχαιολογικαὶ ἔρευναι ἀπέδειξαν ὅτι αἱ περιοχαὶ αὗται κατεῖχοντο ὑπὸ τῶν δημιουργῶν τῶν μινυεῶν. Ἡ ἔκτασις, τὴν ὁποίαν κατέχουσιν οἱ δημιουργοὶ τοῦ μινυεῖου πολιτισμοῦ, οὗς δεχόμεθα ὡς τοὺς πρῶτους Ἰνδοευρωπαίους κατοίκους τῆς Στερεᾶς καὶ τῆς Πελοποννήσου, ἰδίως πρὸ τῆς καθόδου τῶν Ἀχαιῶν καὶ Αἰολέων, ταυτίζεται εἰς τὰς γενικὰς αὐτῆς γραμμὰς πρὸς ἐκείνην, ἣν φέρονται κατοικοῦντες οἱ Ἰωνες κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐπικρατήσεως αὐτῶν. Συνεπῶς εἶναι πιθανὸν ὅτι οἱ Ἰωνες τῆς παραδόσεως εἶναι οἱ αὐτοὶ πρὸς τοὺς δημιουργοὺς τῶν μινυεῶν τῆς ἀρχαιολογίας².

Συνοψίζοντες τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἐρεύνης ἡμῶν περὶ τοῦ μεσοελλαδικοῦ πολιτισμοῦ συμπεραίνομεν ὅτι οὗτος ἐδημιουργήθη ὑπὸ τῶν προγενεστέρων μὴ Ἰνδοευρωπαϊῶν κατοίκων τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καὶ ὑπὸ Ἀρίων φύλων κατελθόντων ἐκ Μακεδονίας διὰ τῆς Πίνδου καὶ τοῦ Τυμφρηστοῦ, ἢ πιθανώτερον διὰ τῆς Θεσσαλίας. Τὰ κατελθόντα νέα φύλα πιθανῶς ἦσαν οἱ Ἰωνες.

Αἱ περὶ τῆς Θεσσαλίας καὶ Μακεδονίας γνώσεις ἡμῶν περὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης εἶναι

1 Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι πολλαὶ τῶν διατηρηθεισῶν εἰς τὴν Ἀργολιδοκορινθίαν παραδόσεων πραγματεύονται τὴν ἐκδίωξιν τῶν Ἰώνων ἐκ τῆς περιοχῆς ἐκείνης καὶ τὴν μετάβασιν αὐτῶν εἰς Ἀττικὴν. Καὶ ἡ ἐκ τῆς Τροιζήνης εἰς Ἀθήνας μετάβασις τοῦ Θησέως ἴσως σημειώνει τὴν ἐκ τῆς περιοχῆς ἐκείνης ἐπιστροφὴν εἰς Ἀττικὴν τῶν Ἰώνων. Πιθανὸν ἢ Ἀττικὴ διὰ τὸ λεπτόγειον (ὄρα καὶ Θουκυδ. Ι, 2) ἀτέφυγε τὴν ὑποδούλωσιν εἰς ἄλλα φύλα καὶ ἀπετέλεσε τὸ κέντρον, εἰς τὸ ὁποῖον κατέφυγον οἱ Ἰωνες οἱ ἐκδιωχθέντες ἐκ τῶν εὐφορωτέρων αὐτῶν κτήσεων. Οἱ Ἰωνες ἦσαν πιθανῶς οἱ πρῶτοι Ἰνδοευρωπαῖοι οἱ κατελθόντες εἰς Ἑλλάδα. Ἐκ τῆς Φωκίδος καὶ Βοιωτίας, χώρας εἰς τὰς ὁποίας φαίνεται ὅτι τὸ πρῶτον ἐγκατεστάθησαν, κατῆλθον εἰς Πελοπόννησον ἴσως διὰ τῶν πρὸς τὸν Κορινθιακὸν παραλίον τῆς Βοιωτίας καὶ χωρὶς νὰ διέλθωσι διὰ τῆς Ἀττικῆς. Πάντως ὁμοῦ καὶ τὴν Ἀττικὴν κατέκρησαν καὶ εἰς ταύτην κατέφυγον ὅτε ἐξεδιώχθησαν ἐκ τῆς Πελοποννήσου. (Μινυεῖα ἀγγεῖα ἀνεκαλύφθησαν εἰς πολλὰ σημεῖα τῆς Ἀττικῆς εἰδικῶς δὲ εἰς Ἐλευσίνα ὅπου φαίνεται ὅτι ἤκμαζε μέγας μινυεὺς συνοικισμός). Ἐκτοτε ἡ περιοχὴ αὕτη κατεῖχτο ὑπὸ τῶν αὐτῶν Ἰωνικῶν φύλων. Σχετικῶς λοιπὸν εἶχον δίκαιον οἱ Ἀθηναῖοι νὰ θεωρῶσιν ἑαυτοὺς αὐτόχθονας. Ἐὰν δὲ διὰ τῆς λέξεως «αὐτόχθονες» ὀρίσωμεν τοὺς ἀρχαιότερους Ἰνδοευρωπαίους κατοίκους τῆς Ἑλλάδος δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἱστορικῶς ἀληθεῖς τοὺς περιφήμους λόγους τοῦ Δημοσθένους πρὸς τοὺς συμπατριώτας αὐτοῦ «μόνοι γὰρ πάντων αὐτόχθονες ὑμεῖς ἐστε κάκεινοι (δηλ.

οἱ Ἀρκάδες)». (Περὶ τῆς παραπροσβείας 424).

2 Οἱ δημιουργοὶ τῶν μινυεῶν ἀγγείων συνήθως συγχέονται πρὸς τοὺς Μινύας, τοὺς Ὀμηρικοὺς κατοίκους τοῦ Βοιωτικοῦ Ὀρχομενοῦ. Οἱ Μινύαι, ὡς γνωστόν, φέρονται ὡς κατοικήσαντες ποτε μέρος τῆς Ἡλίδος, τῆς Λακωνίας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Βοιωτίας. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν ἐπακριβῶς τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν οἱ Μινύαι ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς περιοχὰς ἐκείνας· πιθανῶς ὁμοῦ κατεῖχον ταύτας κατὰ τὴν ὑστεροελλαδικὴν ἐποχὴν. (Πρβλ. καὶ τὸν θολωτὸν τάφον τοῦ Ὀρχομενοῦ, ὅστις ἐπὶ τῆς παραδόσεως φέρεται ὡς κτισθεὶς ὑπὸ τῶν Μινυῶν). Τὰ τεφρὰ μινυεῖα ἀγγεῖα δὲν ἦσαν πλέον ἐν χρήσει κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην (ἰδίως κατὰ τὴν ὑστεροελλαδικὴν II καὶ III ἐποχὴν). Οἱ δημιουργοὶ τῶν μινυεῶν ἐγκατεστάθησαν οὐ μόνον εἰς τὸν Ὀρχομενόν, ἀλλ' εἰς ὁλόκληρον τὴν ἀνατολικὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τῆς Πελοποννήσου περὶ τὰ 2000 π. Χ., λείψανα δ' αὐτῶν δὲν ἀνευρέθησαν μέχρι τοῦδε εἰς τὴν Ἡλίδα καὶ τὴν Λακωνίαν. Οἱ δημιουργοὶ τῶν μινυεῶν, ἥτοι μέγα μέρος τῶν μεσοελλαδικῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, ἦσαν διάφοροι τῶν Μινυῶν τοῦ Ὀρχομενοῦ. Ἡ σύγχυσις προήλθεν ἐκ τοῦ ὀνόματος, τὸ ὁποῖον ἐδόθη εἰς τὰ μεσοελλαδικὰ τεφρὰ ἀγγεῖα ὑπὸ τοῦ H. Schliemann. Τὰ ἀγγεῖα ταῦτα ὀνομάσθησαν καὶ λυδικὰ (παρ' ἡμῖν ὑπὸ τε ἄλλων καὶ ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου καθηγητοῦ Ἀ. Σκιαῖ), ἀλλὰ νῦν παρὰ πάντων καλοῦνται μινυεῖα.

τόσον περιορισμένοι ὥστε νὰ μὴ δυνάμεθα νὰ βασίσωμεν ἐπ' αὐτῶν θετικόν τι συμπέρασμα. Ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐδέχθημεν τὴν ἐκ Μακεδονίας κάθοδον εἰς Ἑλλάδα τῶν πρώτων ἱστορικῶν Ἑλληνικῶν φύλων. Κατ' ἀκολουθίαν δεχόμεθα ὅτι μέρος τοῦλάχιστον τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας κατὰ τὴν μεσοελλαδικὴν ἐποχὴν ἀπετελεῖτο ἐξ Ἰνδοευρωπαϊκῶν φύλων¹. Ὁ πολιτισμὸς τῆς Θεσσαλίας μετὰ τὰ 2300 π. Χ. παρουσιάζει πλεῖστα Μακεδονικὰ στοιχεῖα, ἅτινα ἀσφαλῶς εἰσῆχθησαν ὑπὸ φύλων κατελθόντων ἐκ Μακεδονίας². Μέρους λοιπὸν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὴν μεσοελλαδικὴν ἐποχὴν ἦτο συγγενὲς πρὸς τοὺς κατοίκους τῆς Μακεδονίας, ἥτοι ἀπετελεῖτο ἐξ Ἰνδοευρωπαϊκῶν φύλων. Περὶ τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ἑλλάδος δὲν γνωρίζομεν θετικόν τι. Ἡ Κρήτη κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην κατέχεται ὑπὸ φύλων, τὰ ὁποῖα ἐδημιούργησαν τὸν μινωϊκὸν πολιτισμόν, δηλαδὴ ὑπὸ φύλων μὴ Ἰνδοευρωπαϊκῶν.

ΟΙ ΑΙΟΛΕΙΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΧΑΙΟΙ

Τὴν κάθοδον τῶν Ἰώνων ἐπηκολούθησεν ἡ κάθοδος τῶν Αἰολέων καὶ τῶν Ἀχαιῶν. Ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν κατέχομεν τὰ στοιχεῖα τὰ δυνάμενα νὰ ὁρίσωσι τὸν χρόνον τῆς καθόδου τῶν Αἰολέων καὶ τῶν Ἀχαιῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα. Οὐδὲ δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ἐὰν τὰ φύλα ταῦτα κατῆλθον ὁμοῦ ἢ καὶ χωριστὰ ἢ ποῖον ἐξ αὐτῶν προηγῆθη. Ἡ κάθοδος καὶ ἐγκατάστασις τῶν Αἰολέων καὶ τῶν Ἀχαιῶν εἰς τὰς νοτιωτέρας ἐπαρχίας φαίνεται ὅτι ἐγένετο εἰρηνικῶς, διότι εἰς τὰς χώρας ἐκείνας ἀνεύρισκον πληθυσμὸν συγγενῆ· συνεπῶς εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἡπειρωτικοῦ πολιτισμοῦ δὲν διακρίνομεν δεδομένα, δυνάμενα νὰ ὑποδείξωσι τὴν κάθοδον ταύτην. Μετὰ τὴν κάθοδον τῶν δημιουργῶν τοῦ μινυείου πολιτισμοῦ, πιθανῶς τῶν Ἰώνων, διακρίνομεν δύο σπουδαῖα γεγονότα: τὴν ἀνύψωσιν τῆς θέσεως τῶν Μυκηνῶν περὶ τὰ 1600 π. Χ. καὶ τὴν ἐμφάνισιν νέας δυναστείας, ἐπιμαρτυρουμένης ὑπὸ τῆς ἀλλαγῆς τῶν ἐθίμων ταφῆς, εἰς τὴν πόλιν ταύτην περὶ τὰ 1500 π. Χ. Ἡ αὔξησις τῆς δυνάμεως τῶν Μυκηνῶν ἴσως ὀφείλεται εἰς τὰς ἐμπορικὰς αὐτῆς σχέσεις πρὸς τὴν Κρήτην. Ἡ νέα δυναστεία ὅμως δὲν προήρχετο ἐκ τῶν οἰκογενειῶν τῶν κατεχόντων τὰς Μυκήνας κατὰ τὴν 16^{ην} π. Χ. ἐκατονταετηρίδα διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει τὰ ἔθιμα τῆς ταφῆς θὰ ἦσαν τὰ αὐτὰ πρὸς τὰ ὑπὸ τῆς πρώτης δυναστείας τηρηθέντα. Ἡ νέα δυναστεία, πιθανῶς, προήρχετο ἐκ τῶν τάξεων νέων φύλων, τὰ ὁποῖα ἐγκαθίστανται νῦν εἰς Μυκήνας. Τὰ φύλα ταῦτα ἦσαν συγγενῆ πρὸς τὰ προηγούμενα, διότι ἔδειξαν παντοιοτρόπως τὸν σεβασμὸν αὐτῶν πρὸς τοὺς βασιλικοὺς τάφους τῆς προηγούμενης δυναστείας. Περιέκλεισαν τὸν χώρον, τὸν ὁποῖον ἐκεῖνοι κατεῖχον, ἐπέθεσαν ἐπιτυμβίους στήλας, ἔκτισαν τὸν περὶ τὴν Ἀκρόπολιν περίβολον οὕτως ὥστε τὸ τεῖχος νὰ μὴ διέρχεται διὰ τοῦ βασιλικοῦ νεκροταφείου καὶ ἐτέλουν θρησκευτικὰς τινὰς τελετὰς πρὸς τιμὴν τῶν ταφέντων ἐκεῖ βασιλέων ἐπὶ πολὺ χρονικὸν διάστημα μετὰ τὴν ἐγκαθίδρυσιν τῆς νέας δυναστείας³. Ἡ νέα δυναστεία καὶ τὰ φύλα, ἅτινα προφανῶς ἦσαν μετ' αὐτῆς, ἐγκατεστάθησαν εἰς Μυκήνας περὶ τὰ 1500 π. Χ. Ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀχαιοὶ φέρονται ὑπὸ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Βογάζκιοι οὐ μόνον ὡς ἐγκατεστημένοι ἤδη εἰς Ἑλλάδα περὶ τὰ 1350 π. Χ.,

1 Πρβλ. Ἀ. Δ. Κεραμόπουλλον, εἰς Ἑλληνικά τόμ. Β', σ. 105 ἐξ. Οἱ Ἀχαιοὶ καὶ οἱ Δωριεῖς ἐν Μακεδονίᾳ

2 Πρβλ. καὶ W. A. Heurtley, ἔ. ἀ. σ. 180.

3 Α. Δ. Κεραμόπουλλος ἐν Ἑφ. Ἀρχ. 1918, σ. 52-57. Γ. Οἰκονόμος, De profusionum receptaculis sepulcralibus, σ. 13-14. Nilsson, ἔ. ἀ., σ. 531 ἐξ.

ἀλλὰ καὶ ὥς ἔχοντες ἰσχυρὸν κράτος καὶ ἀποικίαν εἰς Μ. Ἀσίαν. Δυνάμεθα κατ' ἀκολουθίαν νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ δυναστεία ἡ ἐγκατασταθεῖσα εἰς Μυκήνας περὶ τὰ 1500 ἦτο Ἀχαιϊκή καὶ τὰ φύλα, τὰ ὅποια ἐγκαθίδρυσαν ταύτην ἦσαν οἱ Ἀχαιοί. Δυνάμεθα δηλαδή νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἐγκατεστάθησαν εἰς τὰς Μυκήνας περὶ τὰ 1500 π. Χ.¹ Κατ' ἀκολουθίαν οἱ Ἀχαιοὶ δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὥς οἱ δημιουργοὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν καθ' ἑαυτὸν τάφων τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν, ἀφ' οὗ οὗτοι ἦσαν οἱ φορεῖς τοῦ πολιτισμοῦ τῶν θολωτῶν. Οἱ κάθετοι τάφοι παρουσιάζουσι τόσα κοινὰ στοιχεῖα πρὸς τοὺς μεσοελλαδικούς ὥστε εἶναι φυσικώτερον νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἶναι δημιουργήματα τῶν μεσοελλαδικῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος, ἥτοι ἔργα τῶν Ἰώνων κατὰ μέγα μέρος. Οἱ Ἀχαιοὶ φέρονται ὑπὸ τῶν ξένων ἐπιγραφῶν καὶ ὑπὸ τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν ὥς κατέχοντες τὰς Μυκήνας μέχρι τῆς καθόδου τῶν Δωριέων. Κατὰ συνέπειαν ἐὰν οἱ Αἰολεῖς δὲν ἦσαν οἱ αὐτοὶ πρὸς τοὺς Ἀχαιοὺς καὶ ἐὰν ποτε κατεῖχον τὴν Ἀργολιδοκορινθίαν θὰ κατῆλθον ἀπὸ βορρᾶ πρὸ τοῦ 1500 π. Χ.

Ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ ἡ καθόδος αὕτη τῶν Αἰολέων, ἀλλὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὥς λίαν πιθανή ἡ τῶν Ἀχαιῶν περὶ τὰ 1500 π. Χ. καὶ εἰς τούτους νὰ ἀποδοθῇ ἡ μεγάλη ἀνάπτυξις τῆς δυνάμεως τῶν Μυκηνῶν, ἡ καταστροφή τῆς δυνάμεως τοῦ μινωϊκοῦ βασιλείου περὶ τὰ 1400 π. Χ. καὶ ἡ δημιουργία τῆς μυκηναϊκῆς αὐτοκρατορίας.

Πόθεν ὠρμήθησαν οἱ Ἀχαιοὶ καὶ οἱ Αἰολεῖς πρὸ τῆς καθόδου των εἰς Ἑλλάδα εἶναι δύσκολον νὰ ὀρίσωμεν. Ἡ παράδοσις φέρει αὐτοὺς ὥς ἐγκατεστημένους εἰς Θεσσαλίαν. Δὲν δύνανται ὅμως νὰ εἶναι οἱ ἀρχαιότεροι κάτοικοι τῆς Θεσσαλίας, διότι εἰς τὴν χώραν ταύτην ἀνευρίσκομεν κατὰ τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν φύλα, τὰ ὅποια δεχόμεθα ὥς μὴ Ἰνδοευρωπαϊκὰ (ἐρειδόμενοι ἐπὶ τῆς κεραμεικῆς καὶ τῶν ειδωλίων, ἅτινα δεχόμεθα παριστῶντα τὴν θεὰν φύσιν). Κατ' ἀκολουθίαν οἱ Αἰολεῖς καὶ οἱ Ἀχαιοί, Ἰνδοευρωπαϊκὰ φύλα, ἐγκατεστάθησαν εἰς Θεσσαλίαν εἰς ἐποχὴν μεταγενεστέραν τῆς νεολιθικῆς. Περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ, ὥς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἐλάχιστα γνωρίζομεν. Τὰ νέα ὅμως στοιχεῖα, ἅτινα ἀνευρίσκομεν εἰς τοὺς ἀνασκαφέντας συνοικισμοὺς τῆς ἐποχῆς ταύτης ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὰ ἐκ Μακεδονίας προερχόμενα. Ἐκ Μακεδονίας προφανῶς εἰσῆχθη καὶ ὁ χαλκὸς εἰς Θεσσαλίαν, συχνὴ δὲ ἐπικοινωνία ὑφίστατο μεταξὺ τῶν δύο τούτων χωρῶν καθ' ὅλην τὴν προϊστορικὴν ἐποχὴν. Ἀφ' ἑτέρου δὲν ἀνευρέθησαν μέχρι τοῦδε εἰς Θεσσαλίαν λείψανα, ἅτινα ἠδύναντο νὰ εἰσαχθῶσιν ἐξ ἄλλης χώρας, ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας δηλαδή, ἢ καὶ νὰ ὑποδείξωσιν ἐγκατάστασιν φύλων ὀρμηθέντων ἐξ ἄλλης χώρας πλὴν τῆς Μακεδονίας. Ἐὰν δεχθῶμεν ὥς ἀληθῆ τὴν μαρτυρίαν τῆς παραδόσεως περὶ ἐγκαταστάσεως τῶν Αἰολέων καὶ τῶν Ἀχαιῶν εἰς Θεσσαλίαν, καὶ ἔχομεν πολλοὺς λόγους νὰ πιστεύσωμεν εἰς ταύτην ἰδίως γλωσσολογικούς, (διότι οὐ μόνον κατὰ τοὺς Ὀμηρικούς ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἡ Θεσσαλία κατεῖχeto ὑπὸ φύλων ὁμιλούντων τὴν Αἰολικὴν διάλεκτον), πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐκ Μακεδονίας καὶ Ἡπείρου, ἴσως, ὠρμήθησαν οἱ Αἰολεῖς καὶ οἱ Ἀχαιοὶ προτοῦ κατέλθωσιν εἰς Θεσσαλίαν.

Μεταξὺ τῶν στοιχείων τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, μέρος τοῦ ὁποίου τοῦλάχιστον ἐδημιουργήθη ὑπὸ τῶν Αἰολέων καὶ τῶν Ἀχαιῶν, ἀνευρίσκομεν μερικὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα,

1 Πρβλ. Χ. Τσοῦνταν, ἔ. ἀ. σ. 242-244 καὶ 146 ἑξ.

τὰ ὅποια ἠδύναντο νὰ φθάσωσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον μόνον ἀπὸ βορρᾶ. Τὰ ἐξ ἡλέκτρου ἀντικείμενα, ὡς ἀπέδειξεν ὁ Nilsson, ἔ.ἀ., μόνον διὰ τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἑπείρου ἠδύναντον εἰσαχθῶσι. Τὰ χαρακτηριστικὰ ἡπειρωτικὰ μέγαρα μετὰ τῶν ἐστιῶν καὶ κίωνων αὐτῶν εἶναι βορείου τύπου. Αἱ περόναι, αἵτινες ἀναφαίνονται μετὰ τὰ 1400 π.Χ., ὡς ἀπέδειξεν ὁ Studniczka¹, ἔλκουσι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν ἀπὸ βορρᾶ. Οἱ τάφοι τῆς Τρεμπένιστε, καθὼς ἀπέδειξεν ὁ καθηγητὴς κ. Κεραμόπουλλος², παρέχουσι καὶ νέα τεκμήρια τῆς ἐκ Μακεδονίας καθόδου τῶν δημιουργῶν τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ. Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἀπὸ περιοχῆς κειμένης βορειότερον τῆς Θεσσαλίας καὶ ἀπὸ χώρας ὅπου κατέληγον αἱ δύο μεγάλαι ὁδοὶ τοῦ ἐκ τῆς Βαλτικῆς ἡλέκτρου ὠρμήθησαν οἱ δημιουργοὶ τοῦ τε ἀρχαιοτέρου καὶ τοῦ νεωτέρου μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ προτοῦ κατέλθωσιν εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα. Ἡ Ἑπείρος καὶ ἡ Μακεδονία κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἶναι ἡ περιοχὴ αὕτη, δεχόμεθα δὲ ὅτι ἐκ ταύτης ὠρμήθησαν οἱ τε Ἴωνες καὶ οἱ Αἰολεῖς καὶ οἱ Ἀχαιοὶ διὰ νὰ κατέλθωσιν εἰς Ἑλλάδα.

Περισσότεραι ἀνασκαφαὶ εἰς τὴν δυτικὴν Μακεδονίαν καὶ εἰς τὴν ἀρχαιολογικῶς ἄγνωστον κατὰ παράδοσιν κοιτίδα τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, τὴν Ἑπείρον, ἴσως φέρωσιν εἰς φῶς περισσοτέρας καὶ πειστικωτέρας ἀποδείξεις τῆς τοιαύτης καθόδου.

Οἱ ΑΧΑΙΟΙ

Οἱ Ἀχαιοὶ παρὰ πάντων ἀναγνωρίζονται ὡς Ἕλληνες. Ὁ καθηγητὴς κ. Prentice εἰς μελέτην του ἐπιγραφομένην *The Achaeans*³ δέχεται ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἀνῆκον εἰς φυλὴν Μικρασιατικὴν καὶ μὴ Ἰνδοευρωπαϊκὴν, ἥτις εἴτε πρὸ τοῦ 2000, ἥτοι κατὰ τὴν πρωτοελλαδικὴν ἐποχὴν, εἴτε μετὰ τὰ 1350 π.Χ. ἐγκατεστάθη εἰς τὴν Φθιώτιδα τῆς Θεσσαλίας. Τὴν θεωρίαν ταύτην στηρίζει ἐπὶ τῶν μαρτυριῶν τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Βογάζκιοι καὶ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ Karnak, ἥτις περιγράφει τὴν ἐκστρατείαν τοῦ Merneptah κατὰ τῶν Λιβύων καὶ τῶν συμμάχων αὐτῶν. Τὰ μέχρι τοῦδε ἀνακαλυφθέντα εἰς Φθιώτιδα ἀρχαιολογικὰ λείψανα εἶναι σχεδὸν τὰ αὐτὰ πρὸς τὰ ἐκ τῶν λοιπῶν περιοχῶν τῆς Θεσσαλίας. Μετὰ τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν ἡ περιοχὴ αὕτη παρῶνσιάζει τὸν αὐτὸν πολιτισμὸν ὡς καὶ αἱ ἄλλαι ἐπαρχίαι τῆς Θεσσαλίας. Κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἡ Φθιώτις (Ἀχαΐα) κατῳκεῖτο ὑπὸ τῶν αὐτῶν φύλων ὡς ἐκείνη. Τὰ διάφορα στοιχεῖα πολιτισμοῦ τὰ εἰσαχθέντα κατὰ τὴν λιθόχαλκον καὶ τὴν ἐποχὴν τοῦ χαλκοῦ, τὰ αὐτὰ εἰς ὁλόκληρον τὴν Θεσσαλίαν, εἶναι καθαρῶς Μακεδονικὰ⁴ οὐδὲν δὲ ἐξ αὐτῶν φαίνεται εἰσαχθὲν ἐξ ἄλλης χώρας. Ἐγκατάστασις Μικρασιατικῶν φύλων εἰς τὴν (Ἀχαΐαν) Φθιώτιδα μόνον, μετὰ τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν, δὲν δικαιολογεῖται ὑπὸ τῶν μέχρι τοῦδε γνωστῶν ἀρχαιολογικῶν εὐρημάτων. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Βογάζκιοι δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ δὲν ἦσαν Ἰνδοευρωπαῖοι.

Ὁ Ε. Forrer εἰς τὴν προκαταρκτικὴν αὐτοῦ δημοσίευσιν τῶν ἀρχείων τοῦ Βογάζκιοι διακρίνει μεταξὺ τῶν βασιλέων καὶ τῶν χωρῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς ταῦτα ὀνόματα ἔχοντα σχέσιν πρὸς τὴν Ἑλλάδα⁵. Ὁ Kretschmer καὶ ἄλλοι ἀνεγνώρισαν ἕτερα ὀνόματα. Οὕτως

¹ Ἐν Ath. Mit. 1887, σ. 8-24.

² Πρβλ. Ἡ Ἀρχαῖκή Νεκρόπολις τοῦ Τρεμπένιστε παρὰ τὴν λίμνην τῆς Ἀχρίδος. Ἀρχ. Ἐφημ. 1927-28, σ. 41 ἐξ.

³ Ἐν A. J. A. XXXIII, 1929, σ. 206 ἐξ.

⁴ Πρβλ. W. A. Heurtley, ἔ.ἀ.σ. 180 καὶ Μυλωνά, ἔ.ἀ., σ. 46.

⁵ Vorhomerische Griechen in dem Keilschrifttexten von Boghaz-Koi, ἐν Mitt. der deutschen Orientges. N° 63, 1924.

εἰς τὸν Alaksandus τοῦ Uilusa ἀνεγνώρισαν τὸν Ἀλέξανδρον τοῦ Ἰλίου, εἰς τὸν Tawagalawas τὸν Ἑτεοκλέα, εἰς τὸν Attarissijas τὸν Ἀτρέα, εἰς τὸν Antarawas τὸν Ἀνδρέα καὶ εἰς τὸ ὄνομα τῆς χώρας Achchijawa τὴν Ἀχαΐαν. Ὁ Ed. Meyer¹ νομίζει ὅτι ὁ Alaksandus καὶ ὁ Attarissijas δὲν δύνανται νὰ εἶναι ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ὁ Ἀτρέας, ὡς ἐδέχθη ὁ Forrer, ὁ δὲ Dr. Friedrich² ὑποστηρίζει ὅτι δὲν εἶναι βέβαιον ἐὰν ὁ Antarawas ἀνῆκεν εἰς τὴν Ἀχαΐαν ἢ ἦτο βασιλεὺς ἐτέρου Ἀσιατικοῦ κράτους. Πάντες ὁμως δέχονται ὅτι ἡ Achchijawa τῶν Χετταίων εἶναι ἡ Ἀχαΐα τῶν Ἑλλήνων. Τὴν χώραν Achchijawa τοποθετεῖ ὁ Ed. Meyer εἰς τὴν Παμφυλίαν τῶν ἱστορικῶν χρόνων. Εἶναι δυνατόν νὰ ἀναφέρονται ὅλαι αἱ μαρτυρίαι τῶν Χετταϊκῶν ἐπιγραφῶν περὶ τῆς Achchijawa εἰς τὸ προϊστορικὸν τοῦτο βασίλειον τῆς Παμφυλίας; Ὁ καθηγητὴς κ. Prentice δέχεται ὅτι πᾶσαι αἱ μαρτυρίαι ἀναφέρονται εἰς τὸ μικρὸν βασίλειον τῆς Παμφυλίας καὶ ἐπὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης στηρίζει συλλογισμούς, οἵτινες φέρουσιν εἰς τὸ συμπέρασμα τῆς μὴ Ἑλληνικότητος τῶν Ἀχαιῶν. Ὁ τρόπος οὗτος τῆς ἐρεῦνης φαίνεται ἡμῖν ἐπισηφάνης, ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἔτι ἀκολουθήσωμεν τοῦτον δὲν δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς τὰ αὐτὰ πρὸς τὸν κ. Prentice συμπεράσματα. Ὁ βασιλεὺς τῆς Achchijawa Tawagalawas φέρεται ὡς ὑποτελὴς τῶν Χετταίων εἰς ἐπιγραφὰς ἀναφερομένας εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Murshil (ἀνελθόντος εἰς τὸν θρόνον περὶ τὰ 1345 π.Χ.). Ὀλίγον ὕστερον, περὶ τὰ 1325, ὁ βασιλεὺς τῆς Achchijawa ἀποκαλεῖται «ἀδελφός» ὑπὸ τῶν Χετταίων βασιλέων καὶ φέρεται ὡς ἰσότιμος πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Βαβυλωνίας, τῆς Ἀσσυρίας καὶ τῆς Αἰγύπτου. Δὲν ἦτο δυνατόν ἐντὸς ὀλίγου χρονικοῦ διαστήματος ἡ ἰσχὺς τοῦ μικροῦ βασιλείου τῆς Παμφυλίας (τῆς Achchijawa δηλ.) νὰ ἠυξήθη τόσον ὥστε οἱ βασιλεῖς αὐτοῦ νὰ θεωρῶνται ἴσοι πρὸς τοὺς βασιλεῖς τῆς Ἀχαιῶν ἐπικρατείας τῶν Χετταίων καὶ ἰσότιμοι πρὸς τοὺς μεγάλους ἄρχοντας τῆς Ἀσσυρίας, τῆς Βαβυλωνίας καὶ τῆς Αἰγύπτου. Ἡ αὔξησις τῆς δυνάμεως τῆς Achchijawa δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐγένετο εἰς βάρος τῶν Χετταίων διότι οὗτοι εὗρισκοντο εἰς τὸ μέγιστον σημεῖον τῆς δυνάμεως αὐτῶν, οὔτε καὶ εἰς βάρος τῶν γειτόνων διότι καὶ ἐκεῖνοι ὡς ἡ Achchijawa ἦσαν ὑποτελεῖς εἰς τοὺς Χετταίους καὶ κατ' ἀκολουθίαν ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῶν. Κατὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Dudhalia IV, περὶ τὰ 1250 π.Χ., ὁ βασιλεὺς Attarissijas τῆς Achchijawa κατέλαβε μέρος τῆς γειτονικῆς χώρας Zippalsa καὶ ἐξεδίωξε τὸν βασιλέα αὐτῆς Maduwattas. Ἡναγκάσθη ὁμως ὑπὸ τῶν Χετταίων νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς νέας αὐτοῦ κτήσεις καὶ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν ἰδίαν χώραν. Οἱ Χετταῖοι δὲν ἐπέτρεψαν τὴν ἐπέκτασιν τῶν ὁρίων τῆς Achchijawa ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Dudhalia IV· πολλῶ μᾶλλον δὲν θὰ ἐπέτρεπον ταύτην εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ἡ δύναμις αὐτῶν εὗρισκετο εἰς τὴν μεγαλυτέραν αὐτῆς ἐκδήλωσιν, ἐπὶ τῆς βασιλείας δηλ. τοῦ Murshil. Αἱ ἀνωτέρω σκέψεις φέρουσιν εἰς τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα: ἡ Achchijawa, τῆς ὁποίας ὁ βασιλεὺς θεωρεῖται ὡς «ἀδελφός» ὑπὸ τῶν Χετταίων ἀρχόντων, ἦτο διάφορος τῆς Achchijawa - Παμφυλίας, τῆς ὁποίας ὁ βασιλεὺς φέρεται ὡς ὑποτελὴς εἰς αὐτούς³.

Τὸ ἀρχαιότερον ἔγγραφον, τὸ ὁποῖον ἀναφέρει τὸ ὄνομα τῆς Achchijawa ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους προκατόχου τινὸς τοῦ Murshil, ἥτοι πραγματεύεται γεγονότα λαβόντα χώραν πρὸ τοῦ 1345 π.Χ. Ὁ υἱὸς τοῦ βασιλέως τῆς Arzawa, ὅστις ἐκκρατεῖτο ὡς ὁμηρος εἰς τὴν

1 Ἐν Geschichte des altertums, II², I σ. 302 σημ. 1.

3 Πρβλ. Buck ἔ. ἀ. σ. 21 ἔξ. καὶ Nilsson, ἔ. ἀ. σ. 36.

2 Ἐν G. d. A., II², I, σ. 549 ἔξ. καὶ Prentice, ἔ. ἀ.

αὐλὴν ἐνὸς τῶν προκατόχων τοῦ Murshil, δραπετεύσας κατέφυγεν εἰς Κύπρον καὶ ἐκεῖθεν εἰς Achchijawa. Ὁ καθηγητὴς κ. Prentice, δεχόμενος τὴν Παμφυλίαν ὡς τὴν Achchijawa, διερωτᾶται πῶς ἦτο δυνατόν ἤδη πρὸ τοῦ 1345 οἱ Ἕλληνες-Ἀχαιοὶ τῆς Μ. Ἀσίας νὰ ἦσαν τόσον ἰσχυροὶ ὥστε νὰ ἀψηφῶσι τὴν τεραστίαν δύναμιν τῶν Χετταίων δίδοντες ἄσυλον εἰς πολιτικὸν φυγάδα. «Even if the Pamphylians had arrived early in the 14th century it would be strange indeed if, in the time of a predecessor of Mursil II they already formed a power strong enough to protect a prince who fled from the Hittite king». (Prentice, ἔ. α. σ. 215). Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ βασίλειον τῆς Achchijawa ὑφίστατο τότε (πρὸ τοῦ 1345) καὶ κατὰ τὸν Prentice τοῦτο εὐρίσκετο εἰς Παμφυλίαν, τὸ βασίλειον ἐκεῖνο δὲν ἦτο δυνατόν νὰ εἶναι Ἑλληνικὸν καὶ κατὰ συνέπειαν καὶ οἱ ὑπήκοοι αὐτοῦ οἱ Ἀχαιοὶ δὲν ἦσαν Ἕλληνες, ἀλλ' ἀνῆκον εἰς Μικρασιατικόν τι φῶλον, μέρος τοῦ ὁποίου μετηνάστευσε εἰς Ἑλλάδα καὶ ἐγκατεστάθη εἰς Φθιώτιδα πρὸ τοῦ γεγονότος τούτου ἢ εἰς χρόνους μεταγενεστέρους. Ἐπὶ τῆς μαρτυρίας τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἰδίως ὁ κ. Prentice στηρίζει τὴν νέαν ταύτην θεωρίαν. Ἄς ἴδωμεν ὅμως μήπως ἡ ἐπιγραφή δύναται νὰ ἐξηγηθῇ καὶ ἄλλως πως.

Ὁ Ed. Meyer τοποθετεῖ τὴν Arzawa εἰς τὸν Ταῦρον. Ὁ D. G. Hogarth¹ θέτει ταύτην εἰς τὸν Ταῦρον τῆς Κιλικίας. Ὁ βασιλεὺς τῆς χώρας ταύτης, τῆς Arzawa δηλ., ἀνεγνώρισε τὴν κυριαρχίαν τῶν Χετταίων ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Shubbiluliuma (τοῦ ὁποίου ἡ βασιλεία ἤρχισε περὶ τὰ 1400 ἢ περὶ τὰ 1380 κατὰ τοὺς Γερμανοὺς ἐκδότας τῶν ἀρχείων τοῦ Βογάζκιοι)² καὶ πιθανῶς εἰς τοῦτον ἔδωκεν ὡς ὄμηρον τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ βασιλέως τούτου, ἢ ἐπὶ τῆς τῶν διαδόχων του, πάντως πρὸ τῆς ἀνόδου εἰς τὸν θρόνον τοῦ Murshil ἐδραπέτευσεν ὁ υἱὸς τοῦ βασιλέως τῆς Arzawa. Ἐὰν ἐδραπέτευσεν ἐκ τῆς πρωτευούσης τῶν Χετταίων, ἣτις ἔκειτο πλησίον τῆς σημερινῆς Ἀγκύρας, θὰ κατήρχετο πρὸς νότον καὶ θὰ διήρχετο διὰ τῆς Παμφυλίας ἢ τῆς πατρίδος αὐτοῦ Κιλικίας διὰ νὰ μεταβῇ εἰς Κύπρον. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει παραμένει ἀνεξήγητον διατὶ ἐγκατέλειπε τὰ νότια παράλια τῆς Μ. Ἀσίας διὰ νὰ μεταβῇ εἰς Κύπρον ἐν ᾧ μετ' ὀλίγον ἐπέστρεφε καὶ πάλιν εἰς Μικρὰν Ἀσίαν. Ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι κατέφυγεν εἰς Κύπρον χωρὶς νὰ διέλθῃ διὰ τῶν νοτίων παραλίων τῆς Μ. Ἀσίας, παραμένει ἀνεξήγητον πῶς ἀφῆκε τὴν νῆσον, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἦτο ἀσφαλέστερος, διότι ἡ δύναμις τῶν Χετταίων ἦτο χερσαία, καὶ κατέφυγεν εἰς χώραν συνορεύουσαν πρὸς τὰς κτήσεις τῶν Χετταίων. Ὅσονδήποτε ἰσχυρὸν καὶ ἂν ἦτο τὸ κράτος τῆς Achchijawa δὲν ἦδύνατο νὰ ἀψηφήσῃ τὴν κολοσσιαίαν δύναμιν τῆς Χετταϊκῆς ἐπικρατείας, ἣτις νῦν ἔφθανε μέχρι τῆς Συρίας. Διαρκούσης τῆς βασιλείας αὐτοῦ (περίπου 1380-1350;) ὁ Shubbiluliuma ἐπεξέτεινε τὰ ὅρια τῆς ἐπικρατείας τῶν Χετταίων μέχρι Χαλεπίου³ ἠνάγκασε δὲ αὐτὸν τὸν Φαραῶ τῆς Αἰγύπτου Amenhotep III νὰ ὑπογράψῃ συνθήκην. Ἐὰν οἱ ἄρχοντες τῆς Achchijawa — Παμφυλίας ἐπωφελοῦμενοι τῶν ἐσωτερικῶν ταραχῶν, αἵτινες ἐπηκολούθησαν τὸν θάνατον τοῦ βασιλέως τούτου μετὰ τὰ 1360, ἔδωσαν ἄσυλον εἰς τὸν φυγάδα ἀσφαλῶς θὰ ἐτιμωρήθησαν διὰ τὴν ἐχθρικήν αὐτῶν στάσιν ἀποκατασταθείσης τῆς τάξεως πρὸς παραδειγματισμὸν τῶν ὁμόρων κρατιδίων ἡ τιμωρία δὲ αὕτη θὰ ἀνεγράφετο εἰς τὸ

1 Cambridge Ancient History, II, σ. 273.

Βογάζκιοι.

2 Αὐτόθ. σ. 260. Ἐν τοῖς κατωτέρω χρησιμοποιούμεν τὰς χρονολογίας τῶν Γερμανῶν ἐκδοτῶν τῶν ἀρχείων τοῦ

3 Αὐτ., σ. 262-263.

ἀρχεῖον τὸ περιγράφον τὰ τῆς φυγῆς τοῦ πρίγκιπος τῆς Arzawa. Ἐὰν ἡ στάσις αὕτη τῆς Achchijawa δὲν ἐθεωρεῖτο ὡς σοβαρὸν καὶ τιμωρητέον παράπτωμα, τότε καὶ ἡ φυγὴ τοῦ πρίγκιπος δὲν ἐνεῖχε τόσην σπουδαιότητα καὶ κατὰ συνέπειαν καταντᾷ περιέργος ἢ ἐκ τῶν ὑστέρων ἀναγραφῇ ταύτης εἰς τὰ ἀρχεῖα. Νομίζομεν ὅτι ἡ στάσις τῆς Achchijawa ἀπετέλει βαρὺ παράπτωμα καὶ ὅτι ἡ ἀτιμωρησία ὀφείλετο εἰς τὴν μεγάλην τῆς δύναμιν καὶ τὴν ἀδυναμίαν τῶν Χετταίων νὰ ἐπιβάλωσιν τὴν προσήκουσαν τιμωρίαν. Ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων προσε-
κτικὴ ἀναγραφὴ σκοπὸν εἶχε νὰ ὑπενθυμίῃ τὴν ἐχθρικὴν στάσιν τῆς Achchijawa, ἣτις παρέ-
μεινεν ἀτιμώρητος. Θὰ ἦτο παράλογον νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ βασίλειον τῆς Achchijawa, τὸ ὁποῖον ἦτο ὑποτελὲς εἰς τοὺς Χετταίους κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἀναρρήσεως τοῦ Murshil (1345) ἦτο τόσον ἰσχυρὸν περὶ τὰ 1360 ὥστε νὰ ἀψηφῇ τὴν δύναμιν τῆς ἐπικρατείας τοῦ Shubbiluliuma καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ. Ἐὰν ἡ μεγάλη αὕτη δύναμις τῆς Achchijawa κατε-
στρέφετο μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1360-1345, τὸ γεγονὸς τῆς ὑποταγῆς τοῦ ἰσχυροῦ τούτου κρά-
τους θὰ ἀνεφέρετο ἀσφαλῶς εἰς τὰ ἀρχεῖα τῶν Χετταίων βασιλέων, ἀφ' οὗ ἡ φυγὴ καὶ μόνη
ἐνὸς πρίγκιπος καὶ ἡ καταφυγὴ αὐτοῦ εἰς Achchijawa περιεγράφη λεπτομερῶς. Ἀλλὰ τοιοῦ-
τον τι φαίνεται ὅτι δὲν συνέβη. Ἐπίσης θὰ ἦτο παράλογον νὰ δεχθῶμεν ὅτι ὁ φυγὰς θὰ
ἠσθάνετο ἑαυτὸν ἐν ἀσφαλείᾳ τόσον πλησίον τῆς δυνάμεως τῶν Χετταίων, τὴν ὁποίαν ἐγνώ-
ριζεν. Εἶναι φυσικὸν νὰ ἀναμείνωμεν ὅτι θὰ ἔφευγε ὅσον ἡδύνατο μακρὰν τῶν κτήσεων τῶν
Χετταίων. Τοῦτο καὶ ἔπραξε καταφυγὼν οὐχὶ εἰς τὴν Achchijawa-Παμφυλίαν, ἀλλ' εἰς τὴν
ἐτέραν Achchijawa τὴν Ὀμηρικὴν Ἀχαΐαν, τὴν Ἑλλάδα δηλαδή. Ἐκεῖ ἦτο πολὺ μακρὰν
τῶν Χετταίων καὶ ἦτο ἀσφαλὴς ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς νέας δυνάμεως, ἣτις διεδέχθη περὶ
τὰ 1400 π.Χ. τὴν αὐτοκρατορίαν τῆς Κρήτης.

Καθὼς μαρτυροῦσι τὰ εὐρήματα τῆς Ἐγκώμης τῆς Κύπρου, μέρος τῆς νήσου ταύτης
εὐρίσκετο ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν εἰμὴ τὴν κυριαρχίαν τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ κατὰ τοὺς
χρόνους ἐκεῖνους¹. Καὶ ἐὰν ἔτι δὲν δεχθῶμεν Μυκηναϊκὴν-Ἀχαιϊκὴν ἀποικίαν ἐπὶ τῆς
Κύπρου² εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθῶμεν μεγάλην ἐπικοινωνίαν μεταξὺ τῆς νήσου καὶ
τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἀκόμη δὲ καὶ ἐγκατάστασιν μυκηναϊκῶν οἰκογενειῶν τεχνιτῶν
κτλ. εἰς ταύτην. Εἶναι εὐλογον νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ ἄρχοντες τῆς Κύπρου, γνωρίζοντες τὴν
μεγάλην δύναμιν τῶν Μυκηναίων ἀπέστειλαν εἰς τοὺς συγγενεῖς ἢ καὶ φίλους βασιλεῖς τῆς
Ἑλλάδος τὸν φυγάδα. Κατὰ ταῦτα ἡ Achchijawa τοῦ Χετταϊκοῦ ἐγγράφου δὲν εἶναι ἡ
μικρὰ Παμφυλία, ἣτις ἐκαλεῖτο καὶ αὕτη Achchijawa, ἀλλ' ἡ μεγάλη ἡπειρωτικὴ Ἑλλάς, ἣτις
κατὰ Ὀμηρικὸν τρόπον ἀποκαλεῖται Ἀχαΐα. Ἡ διὰ τῆς αὐτῆς λέξεως ὀνομασία διαφόρων
χωρῶν κατεχομένων ὑπὸ Ἀχαιϊκῶν φύλων δὲν εἶναι μοναδική. Μέρος τῆς βορείου ἀκτῆς τῆς
Κύπρου καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους ἀκόμη ἔφερε τὸ ὄνομα Ἀχαιῶν ἀκτὴ, ἔτι δὲ ἡ
ἀκρόπολις τῆς Ἰαλυσοῦ τῆς Ῥόδου ὀνομάζετο Ἀχαΐα. Καὶ αἱ προϊστορικαὶ κτήσεις τῶν
Ἀχαιῶν ἐπὶ τῆς Παμφυλίας ἡδύναντο νὰ φέρωσι τὸ ὄνομα Ἀχαΐα. Κατὰ ταῦτα ἡ μαρτυρία
τοῦ Χετταϊκοῦ τούτου ἐγγράφου ἀντὶ νὰ ἀποδείξῃ τὸ ξενικὸν τῶν Ἀχαιϊκῶν φύλων ἀποδει-
κνύει περιτράνως τὴν ὑπαρξιν ἰσχυροῦ Ἀχαιϊκοῦ κράτους εἰς τὴν Ἑλλάδα περὶ τὰ 1350

¹ Εἰς τοὺς ἀνακαλυφθέντας τάφους μετὰ τῶν λοιπῶν
πτερισμάτων ἀνευρέθησαν σκαραβαῖοι τῆς βασιλείας Teje
καὶ τοῦ Ἀμενόφους IV, 1370-1352. Πιθανῶς ὁ συνοικι-

σμός ἰδρύθη περὶ τὰ 1370 π.Χ.

² Πρβλ. Einar Gjerstad. *Studies in Prehistoric Cy-*
prus, 1926.

π. Χ. Εἶδομεν δ' ὅτι καὶ ἐκ τῶν λοιπῶν μαρτυριῶν συνάγομεν τὸ αὐτὸ συμπέρασμα ὅτι δηλαδὴ ἔχομεν τὸ μέγα καὶ ισότιμον πρὸς τὸ Χετταϊκὸν κράτος τῆς Achchijawa - Ἑλλάδος, καὶ τὸ μικρὸν καὶ ὑποτελὲς βασιλεῖον τῆς Achchijawa - Παμφυλίας, ὅπερ πιθανὸν ἀπετελεῖτο ἐξ ἀποίκων Ἑλλήνων - Ἀχαιῶν.

Ἄς ἐξετάσωμεν νῦν τὴν μαρτυρίαν τὴν παρεχομένην ὑπὸ τῶν Αἰγυπτιακῶν ἐπιγραφῶν.

Μεταξὺ τῶν λαῶν, οἵτινες ἀναφέρονται ὡς συμμαχήσαντες μετὰ τῶν Λιβύων κατὰ τῶν Αἰγυπτίων εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τοῦ Karnak καὶ τῆς Athribis καταλέγονται καὶ οἱ Akaiwasha¹ οἵτινες ἀνεγνωρίσθησαν ὡς Ἀχαιοί². Οἱ σύμμαχοι, ὡς γνωστόν, ἠττήθησαν ὑπὸ τοῦ Merneptah. Ἀπὸ τῶν πτωμάτων τῶν Λιβύων ἀπεκόπησαν οἱ φαλλοί, ὡς ἔχοντες «Karnata», ἀπὸ δὲ τῶν σωμάτων τῶν συμμάχων ἡ μία χεὶρ. Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ἡ λέξις «Karnata» σημαίνει, «ἀκροβυστία», ὡς δέχονται πολλοὶ τῶν ἐρμηνευτῶν τῶν Αἰγυπτιακῶν ἐπιγραφῶν³, τότε πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι πάντες οἱ σύμμαχοι τῶν Λιβύων οἱ φερόμενοι ὡς μὴ ἔχοντες «Karnata», μεταξὺ τῶν ὁποίων εἶναι καὶ οἱ Akaiwasha, ἦσαν περιτετμημένοι. Τὴν ἐξήγησιν ταύτην δεχόμενος ὁ καθηγητὴς κ. Prentice συμπεραίνει ὅτι οἱ Akaiwasha - Ἀχαιοὶ δὲν ἠδύναντο νὰ εἶναι Ἕλληνες. Ἡ ἐρμηνεία ὅμως αὕτη τῆς λέξεως «Karnata» δὲν ἐγένετο παρὰ πάντων ἀποδεκτή⁴. Ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ λέξις «Karnata» παρουσιάζει πολλὰς δυσκολίας, ἀλλὰ μέχρις ὅτου ἡ σημασία αὐτῆς ἐξακριβωθῇ καὶ γίνῃ ἀποδεκτή, δὲν δικαιούμεθα νὰ ἰδρῶσωμεν ἐπὶ ταύτης μόνης ἐθνολογικὰ συμπεράσματα.

Οἱ Turusha ἢ Thuirsha, οἱ Shakarusha ἢ Shakalesha, οἱ Shardina (Sirdana τῶν γραμμάτων τῆς Ἀμάρνas) καὶ οἱ Luka φέρονται μετὰ τῶν Akaiwasha ὡς σύμμαχοι τῶν Λιβύων. Ποῖα εἶναι τὰ φύλα ταῦτα καὶ ποίας χώρας κατέχουν εἶναι ζητήματα ὑποθέσεων. Οἱ Turusha καὶ οἱ Shardina φαίνεται ὅτι ἔχουσι σχέσιν πρὸς τοὺς Τυρσηνοὺς καὶ τοὺς κατοίκους τῶν Σάρδεων, εἶναι δὲ πιθανῶς φύλα Μικρασιατικά. Οἱ Luka φαίνεται ὅτι εἶναι οἱ αὐτοὶ πρὸς τοὺς Lukki τῶν Χετταϊκῶν ἀρχαίων ἥτοι κάτοικοι τῆς Λυκίας⁵. Ὁ Breasted παρετήρησεν ὅτι οἱ Akaiwasha μόνον ἐκ τῶν συμμάχων φέρονται πάντοτε ὡς ἀνήκοντες εἰς «τὰς χώρας τῆς θαλάσσης». Οἱ χερσαῖοι Αἰγύπτιοι προφανῶς διὰ τῶν λέξεων «αἱ χώραι τῆς θαλάσσης» δηλοῦσι χώρας περιβαλλομένης (ἴσως πανταχόθεν) ὑπὸ τῆς θαλάσσης καὶ οὐχὶ ἀπλῶς παραλίους περιοχάς, διότι ἄλλως δὲν δικαιολογεῖται ἡ διάκρισις τῆς χώρας τῶν Akaiwasha ἀπὸ τῆς τῶν Luka, ἥτις ἦτο παραθαλάσσιος. Συνεπῶς οἱ Akaiwasha τῶν Αἰγυπτιακῶν ἐπιγραφῶν δὲν ἦσαν οἱ κάτοικοι τῆς παραθαλασίου Achchijawa τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Παμφυλίας δηλαδή, ἥτις ἦτο εἰς σχετικῶς ὁμοίαν γεωγραφικὴν θέσιν πρὸς τὴν χώραν τῶν Luka, ἀλλ' οἱ κάτοικοι χώρας περιβαλλομένης ὑπὸ θαλάσσης, αὐτῆς τῆς Ἑλλάδος δηλαδή. Ἡ προσεκτικὴ διάκρισις τῶν Akaiwasha ὡς ἀνηκόντων εἰς τὰς χώρας τῆς θαλάσσης δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς μία εἰσέτι ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως μιᾶς μικρᾶς ἀποικίας τῶν Ἀχαιῶν εἰς τὰ

1 Πρβλ. J. B. Breasted, *Ancient Records of Egypt*, τόμ. III, 574 καὶ 600. Ὁ Dr. Breasted γράφει Ekwesh ἀντὶ τοῦ γνωστοῦ Akaiwasha.

2 Πρβλ. ἰδίως H. R. Hall, ἐν B. S. A. 1901 - 2, σ. 160 ἑξ.

3 J. B. Breasted, ἑ. ἄ. σ. 247, Ed. Meyer, G. d. A. II², I, 1928, σ. 558 κλπ.

4 Πρβλ. W. Max Müller, ἐν *Proceedings of the Society of Biblical Archaeology*, 1888, σ. 147 ἑξ. καὶ H. R. Hall, ἐν *Cambridge Ancient History*, II, σ. 282.

5 Πρβλ. καὶ X. Τσούνταν, *Οἱ Λύκιοι τῶν ἀρχαιοτέρων Ἑλληνικῶν μύθων ἐν Δελτίῳ τῆς Ἑλ. Λαογραφικῆς Ἑταιρείας*, τόμ. Ζ', σ. 189 ἑξ.

νοτιοδυτικά παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ ἐνὸς μεγάλου κέντρου εἰς τὴν Ἑλλάδα. Διὰ ταύτης οἱ Αἰγύπτιοι προσπαθοῦσι νὰ καταστήσωσι φανερόν ὅτι δὲν πρόκειται περὶ τῆς μικρᾶς Παμφυλίας, ἀλλὰ περὶ τῆς μεγάλης Ἑλλάδος καὶ νὰ αὐξήσωσιν οὕτως τὴν σημασίαν τῆς νίκης τοῦ Φαραὼ Mernepthah, ὅστις κατετρόπωσε οὐ μόνον μικροὺς λαοὺς, ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς ἰσχυροὺς κατοίκους τῶν χωρῶν τῆς θαλάσσης. Ἡ λέξις «Karnata» παρέχει ἀληθεῖς δυσχερείας, ἀλλὰ καὶ δὲν δύναται, ὡς εἴπομεν, ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἐρμηνευθῇ πλήρως. Τοῦναντίον ἡ μαρτυρία τῆς προελεύσεως τῶν Akaiwasha Ἀχαιῶν, εἶναι ὠρισμένη καὶ σαφὴς καὶ φαίνεται ὅτι ἀνάγεται μόνον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ἐκ τῶν Αἰγυπτιακῶν ἐπιγραφῶν τῆς 13ης ἑκατονταετηρίδος ἄρα δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι οἱ Akaiwasha - Ἀχαιοὶ δὲν ἦσαν Ἕλληνες. Τοῦναντίον ἡ ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων μαρτυρία ἐνισχύει τὴν ὑπόθεσιν ἐνὸς ἰσχυροῦ Ἀχαϊκοῦ βασιλείου εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Ἡ ἐξέτασις τῶν Χετταϊκῶν ἀρχείων καὶ τῶν Αἰγυπτιακῶν ἐπιγραφῶν δὲν ἔφερον εἰς φῶς θεωρητικὰ στοιχεῖα δυνάμενα νὰ ἀποδείξωσιν ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ δὲν ἦσαν Ἕλληνες. Θετικοὶ ὅμως ἀρχαιολογικοὶ λόγοι, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω εἰς σελίδα 22, πείθουσιν ὅτι ἡ θεωρία αὕτη εἶναι ἀπαράδεκτος¹.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται, νομίζω, φανερόν ὅτι οἱ Ἀχαιοὶ ἦσαν Ἕλληνες καὶ ὅτι ἤδη κατὰ τὴν 14^{ην} ἑκατονταετηρίδα π. Χ. εἶχον ἰσχυρόν βασίλειον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Δὲν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν τὴν ἔκτασιν τοῦ βασιλείου καὶ τῆς δυνάμεως τῶν Ἀχαιῶν, ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἀμυδρὰν εἰκόνα τούτου ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψει τὰ κάτωθι μεμαρτυρημένα γεγονότα. Περὶ τὰ 1400 π. Χ. ἡ μεγάλη δύναμις τῆς Κνωσοῦ καταστρέφεται βιαίως ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν. Ὀλίγον βραδύτερον ἐπὶ τῆς παραλίας τῆς Κύπρου ἀναφαίνεται συνοικισμός, ὁ ὁποῖος καὶ ἐὰν ἔτι δὲν ἰδρῦθῇ ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν ὑπέκειτο εἰς τὴν ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν αὐτῶν. Ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους μέρος τῆς βορείου παραλίας τῆς νήσου ἔκαλεῖτο Ἀχαιῶν ἀκτὴ. Περὶ τὰ 1330 π. Χ. τοῦλάχιστον ἀνευρίσκομεν εἰς τὰ νοτιοδυτικά παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας Ἀχαϊκὴν ἀποικίαν, ὑποτελῇ εἰς τοὺς Χετταίους βασιλεῖς². Περὶ τὰ 1225 π. Χ. οἱ Ἀχαιοὶ μετὰ τῶν Λιβύων καὶ λοιπῶν Μικρασιατικῶν πιθανῶς φύλων εἰσέβαλον εἰς τὴν Αἴγυπτον. Εἰς τὰ γεγονότα ταῦτα πρέπει νὰ προσθέσωμεν ὅτι λείψανα τῆς τελευταίας φάσεως τοῦ μυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, τῆς δημιουργηθείσης ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν, ἀνευρέθησαν οὐ μόνον εἰς τὴν Βοιωτίαν, τὴν Φωκίδα καὶ τὴν Θεσσαλίαν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Μακεδονίαν, τὴν Τροίαν, εἰς τὰς Ἰονίους νήσους καὶ εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰταλίας. Τὰ ὀλίγα ταῦτα στοιχεῖα ὡς καὶ τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη δίδουσιν ἀμυδρὰν εἰκόνα μιᾶς μεγάλης δυνάμεως, μιᾶς πραγματικῆς αὐτοκρατορίας ἰδρυθείσης ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν ἐπὶ τῶν θεμελίων τῆς Μινωϊκῆς.

1 Ὅσον ἀφορᾷ τὰς γλωσσικὰς παρατηρήσεις τοῦ κ. Prentice, πρβλ. Buck ἔ. ἀ., σ. 17 ὑποσημείωσιν.

2 Ἐκ τῆς Μ. Ἀσίας προφανῶς οἱ Ἀχαιοὶ ἔφερον εἰς Ἑλλάδα δούλους, οὓς ἐχρησιμοποιοῦν εἰς τὰ δημόσια ἔργα, τὴν ἰδρυσιν μεγάρων, τειχῶν κτλ. Ὁ καθηγητὴς κ. Χ. Τσουντας, ἔ. ἀ., ἀπέδειξεν ὅτι οἱ πραγματικοὶ τειχοδόμοι τῆς Τίρυνθος ἦσαν νησιῶται. Ἀλλ' ἡ ἰδρυσις τῶν τεραστίων τειχῶν τῆς Τίρυνθος ἀπῆται πλὴν τῶν τεχνιτῶν καὶ πληθὸς ἐργατῶν. Ὡς ἐργάται ἴσως ἐχρησιμοποιοῦντο οἱ ἐκ

τῆς Ἀσίας αἰχμάλωτοι καὶ δοῦλοι. Μετὰ πάροdon χρόνου αἱ λεπτομέρειαι τῆς ἐργασίας ἐλησμονήθησαν καὶ οἱ ἐκ Μ. Ἀσίας δοῦλοι, οἱ ἐργασθέντες ὡς ἐργάται ἐφέροντο ὡς οἱ πραγματικοὶ κτίσται τῶν τειχῶν. Ἡ μητρόπολις θὰ εὐρίσκετο εἰς συνεχῇ ἐπικοινωνίαν μετὰ τῆς Μικρασιατικῆς ἀποικίας. Ἐκ ταύτης προῆλθον οἱ ποικίλοι μῦθοι περὶ Λυκίας. Ἐκ τῆς ἀποικίας ἴσως ὠρμῶντο ἰσχυροὶ ἀρχηγοί, ὡς ὁ Προῖτος, καὶ κατελάμβανον τὴν ἐξουσίαν ὡς αἱ οἱ βασιλεῖς ἦτο ἀνίσχυρος νὰ χειρισθῇ ταύτην.

Οἱ Ἀχαιοὶ δὲν ἀναφέρονται εἰς Αἰγυπτιακὰς ἐπιγραφὰς μετὰ τὴν ἥτταν, ἣν ὑπέστησαν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Merneptah. Προφανῶς τὸ ἐνδιαφέρον αὐτῶν ἐστράφη πρὸς βορρᾶν, ἴσως πρὸς τὸν Ἑλλάσποντον καὶ τὸν Εὐξείνιον πόντον. Δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αἱ δυνάμεις αὐτῶν κατετρύχοντο εἰς τὸν μακρὸν Τρωϊκὸν πόλεμον¹.

Ἡ ἐκ Μακεδονίας ἀνάθοδος τῶν Δωριέων, περὶ τὰ 1104 π.Χ., ἔθεσε τέρμα εἰς τὴν Ἀχαιϊκὴν αὐτοκρατορίαν. Ὡς γνωστὸν τὴν ἀνάθοδον ταύτην ἐπηκολούθησε μία μακρὰ σκοτεινὴ περίοδος ζυμώσεων, ἐκ τῆς ὁποίας ἀνέκυψεν ἡ Ἑλλάς τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τὰ ἐκ τῆς μελέτης ἡμῶν συμπεράσματα δύνανται νὰ συνοψισθῶσιν οὕτως:

Οἱ νεολιθικοὶ κάτοικοι τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος εἶναι ἐγκατεστημένοι εἰς τὴν ἀνατολικὴν ταύτης πλευρὰν κατὰ τὴν τετάρτην πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδα. Αἱ γλωσσικαὶ καὶ φυλετικαὶ αὐτῶν συγγένειαι εἶναι ἄγνωστοι, ἀλλὰ πιθανῶς οἱ πρῶτοι γνωστοὶ κάτοικοι τῆς περιοχῆς ταύτης τῆς Ἑλλάδος δὲν ἦσαν Ἰνδοευρωπαῖοι. Καὶ ἡ Κρήτη κατέχεται κατὰ τὴν νεολιθικὴν ἐποχὴν ὑπὸ ἐτέρων μὴ Ἰνδοευρωπαϊκῶν φύλων. Οἱ ἀπόγονοι αὐτῶν παραμένουσιν εἰς τὴν νῆσον σχεδὸν καθ' ὅλον τὸ διάστημα τῶν προϊστορικῶν χρόνων, δημιουργοῦσι τὸν μινωϊκὸν πολιτισμὸν καὶ τὴν Κρητικὴν θαλασσοκρατορίαν, καταστρέφονται ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν περὶ τὰ 1400 π.Χ. καὶ τέλος ὑποτάσσονται εἰς τοὺς Δωριεῖς περὶ τὰ 1100. Ὁ πολιτισμὸς τῶν νεολιθικῶν κατοίκων τῆς Πελοποννήσου καὶ τῆς Στερεᾶς καταστρέφεται περὶ τὰ 2500 π.Χ. ὑπὸ φύλων ὀρμηθέντων ἀρχικῶς ἐκ τῶν νοτιοδυτικῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Οἱ δεῦτεροι οὗτοι κάτοικοι τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος ἀνήκουσιν εἰς φύλα μὴ Ἰνδοευρωπαϊκά, ὑπὸ τούτων δὲ ἐδόθησαν τὰ μέχρι σήμερον διατηρηθέντα προελληνικὰ τοπωνύμια (Κόρινθος, Τίρυνς-νθος κλπ.) Περὶ τὰ 2300 π.Χ. φύλα κατελθόντα ἐκ Μακεδονίας ἔθεσαν τέρμα εἰς τὸν νεολιθικὸν πολιτισμὸν τῆς Θεσσαλίας. Μετὰ τὴν χρονολογίαν ταύτην αἱ ἀνάθοδοι Μακεδονικῶν φύλων εἰς Θεσσαλίαν συνεχίζονται. Περὶ τὰ 2000 π.Χ. ἀναφαίνεται εἰς τὴν Στερεὰν καὶ Πελοπόννησον ὁ μινύειος λεγόμενος πολιτισμὸς. Ὁ πολιτισμὸς οὗτος εἶναι κρᾶμα στοιχείων ἐντοπίων καὶ ξένων, τὰ ὁποῖα εἰσέγαγον πιθανῶς Μακεδονικὰ φύλα κατελθόντα διὰ τοῦ Τυμφρηστοῦ ἢ διὰ τῆς Θεσσαλίας. Οἱ εἰσβολεῖς οὗτοι ἦσαν οἱ πρῶτοι Ἰνδοευρωπαῖοι οἱ κατελθόντες εἰς Ἑλλάδα καὶ πιθανῶς ἦσαν οἱ Ἴωνες. Οἱ Ἴωνες ἐγκαθίστανται εἰς τὰς χώρας τὰς περὶ τὸν Ἀργολικόν, τὸν Σαρωνικόν καὶ τὸν Κορινθιακόν. Ὁ μινύειος πολιτισμὸς ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Κρητικοῦ ὁμαλῶς καὶ ἄνευ βιαίων μεταβολῶν ἐξελίσσεται εἰς τὸν μυκηναϊκόν. Τὴν ἀνάθοδον τῶν Ἰόνων ἐπακολουθεῖ ἡ ἀπὸ βορρᾶ καὶ ἐκ Μακεδονίας διὰ Θεσσαλίας πιθανῶς ἀνάθοδος τῶν Αἰολέων καὶ τῶν Ἀχαιῶν. Ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι ἀδύνατον νὰ ὀρίσωμεν ποῖον τῶν φύλων τούτων κατῆλθε πρῶτον, ἢ νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι κατῆλθον ὁμοῦ ἐκ τῆς Θεσσαλίας εἰς τὴν νότιον Ἑλλάδα. Οἱ Ἀχαιοὶ (ἢ οἱ Ἀχαιοὶ καὶ οἱ Αἰολεῖς) κατῆλθον περὶ τὰ 1500 π.Χ., εἰς ἐποχὴν καθ' ἣν ἀναφαίνεται νέα δυναστεία εἰς Μυκῆνας. Οἱ

¹ Περὶ τὰ 1196 π.Χ., ὡς μανθάνομεν ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Ῥαμεσσή τοῦ III, αἱ νῆσοι αἱ κείμεναι ἐν τῇ μέσῃ τῆς θαλάσσης, δηλαδὴ αἱ Ἑλληνικαὶ νῆσοι, ἦσαν

ἀνήσυχοι. Ἡ πληροφορία αὕτη πιθανῶς ἀνάγεται εἰς τὰ πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου γεγονότα.

Ἀχαιοὶ εἶναι φύλα Ἑλληνικά. Καταστρέφουσι τὴν δύναμιν τῆς Κρήτης περὶ τὰ 1400 π. Χ. καὶ καθὼς μαρτυρεῖται ὑπὸ τῶν Χετταϊκῶν ἀρχείων, οὐ μόνον εἶναι καλῶς ἐγκαθιδρυμένοι εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὴν 14^{ην} ἑκατονταετηρίδα, ἀλλὰ καὶ ἰδρύουσιν ἀποικίαν εἰς τὰ νοτιοδυτικὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας περὶ τὰ 1330. Ὡς διάδοχοι τῆς μινωϊκῆς θαλασσοκρατορίας οἱ Ἀχαιοὶ ἰδρύουσι αὐτοκρατορίαν, τὴν ἔκτασιν τῆς ὁποίας δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἀμυδρῶς ἐκ τῆς διασπορᾶς τοῦ ὑστερομυκηναϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἐκ τῶν μαρτυριῶν τῶν Χετταϊκῶν ἀρχείων καὶ τῶν Αἰγυπτιακῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἐκ τῶν Ὀμηρικῶν ἐπῶν. Ἡ δύναμις τῶν Ἀχαιῶν ἐξασθενεῖ ἐκ τῶν συχνῶν ἐπιδρομῶν, ἃς ἐπιχειροῦσι (ὥς ἢ κατὰ τῆς Αἰγύπτου) καὶ ἐκ τῆς Τρωϊκῆς ἐκστρατείας, τέλος δὲ συντρίβεται ὑπὸ τῆς καθόδου τῶν Δωριέων περὶ τὰ 1104 π. Χ. Τὴν καθόδον ταύτην ἐπακολουθεῖ περίοδος ζυμώσεων, περὶ τῆς ὁποίας ἐλάχιστα γνωρίζομεν, μετὰ δὲ ταύτην ἀρχίζουσιν οἱ ἱστορικοὶ χρόνοι. Πρὸ τῆς καθόδου τῶν Ἑλληνικῶν φύλων διεκρίναμεν δύο ρεύματα λαῶν, ἅτινα ἐγκατασταθέντα εἰς Ἑλλάδα, ἀπετέλεσαν τοὺς νεολιθικοὺς αὐτῆς κατοίκους καὶ τοὺς δημιουργοὺς τοῦ πρωτοελλαδικοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ κάτοικοι οὗτοι δὲν ἦσαν ἰνδοευρωπαῖοι, συγχωνευθέντες δὲ μετὰ τῶν κατελθόντων εἰς μεταγενεστέραν ἐποχὴν Ἀρίων φύλων ἀπετέλεσαν μετ' ἐκείνων τοὺς ἱστορικοὺς κατοίκους τῆς Ἑλλάδος.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ε. ΜΥΛΩΝΑΣ

ΣΗΜ. Τὴν μελέτην περὶ τῶν προϊστορικῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος ἔδωσα πρὸς ἐκτύπωσιν εἰς τὴν Ἀρχαιολογικὴν Ἑταιρείαν τὸν παρελθόντα Μάρτιον, πρὶν ἔτι ἀκούσω τι περὶ τοῦ εἰς τὸ αὐτὸ θέμα ἀναφερομένου βιβλίου τοῦ καθηγητοῦ κ. Myres. Τὸ βιβλίον τοῦτο καὶ μέχρι τοῦδε, ὅτε ἡ μελέτη μου ἐκτυποῦται, δὲν κατώρθωσα νὰ ἀνεύρω ἐν Ἀθήναις καὶ νὰ μελετήσω. Ἐλπίζω ὅμως ὅτι τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα δὲν εἶναι ἐναντία πρὸς τὰ συμπεράσματα τοῦ σοφοῦ Ἀγγλοῦ ἐρευνητοῦ.

Γ. Ε. Μ.

ΑΙ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΑΙ ΚΑΙ ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟΝ ΤΟΥ ΚΑΔΜΟΥ

ΥΠΟ ΑΝΤΩΝΙΟΥ Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΥ

GUSTAVE GLOTZ

χαριστήρια.

Ἐπὶ ἐτέων δεκάδας πλήσας χώρει ἐπὶ πλείω,
εὐπορίην δὲ πόροι οὐριος αἰγίοχος.

Ἀπὸ τοῦ ἔτους 1906 συμπληροῦται ἤδη 25^{ετία}, κατὰ τὴν ὁποίαν μόνος καὶ μετὰ τῆς ἀναγκαίας βραδύτητος καὶ προσοχῆς, διδασκόμενος ὑπὸ τῆς χθρᾶς χάριν τῆς σήμερον, καὶ διὰ τῆς προθύμου χρηματικῆς χορηγίας τοῦ τε Ὑπουργείου (μάλιστα πρὸς ἀπαλλοτριώσεις ἰδιωτικῶν κτημάτων) καὶ τῆς γηραιᾶς ἡμῶν ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ γενικοῦ ἀνασκαφικοῦ αὐτῶν προϋπολογισμοῦ, ἐν μικρῷ δὲ μέρει καὶ τῇ χρηματικῇ βοήθειᾳ τοῦ ἀειμνήστου φιλαρχαίου Ὀλλανδοῦ Goecoop, ἀνέσκαψα ἐν τῷ μέσῳ τῆς πόλεως τῶν Θηβῶν τὰ ἐρείπια τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Κάδμου, σωθέντα μέχρι τοῦ χριστιανισμοῦ ἐν μέρει δὲ καὶ μέχρις ἡμῶν διὰ περιπετειώδους ἱστορίας, ἣν ἀνασυνεκρότησα ἤδη ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι τοῦ 1910 σ. 111 ἑξ.

Κατὰ τὴν ἱστορίαν ταύτην τὸ οἰκοδόμημα κατεστράφη διὰ πυρκαϊᾶς προξηνηθείσης ὑπὸ κεραυνοῦ, καὶ ἐπειδὴ ὁ κεραυνὸς κατὰ τὴν πίστιν τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, κληροδοτηθεῖσαν καὶ εἰς τοὺς ἔπειτα Ἑλληνας (πρβλ. *Πρακτικά τῆς Ἀκαδ. Ἀθηνῶν* II 1927 σ. 430 ἐξ.), ἐξεπορεύετο ἐκ τοῦ Διός, ὁ δὲ τόπος τῆς πτώσεως αὐτοῦ, τὸ ἐνηλύσιον (bidental), ἐθεωρεῖτο ἱερὸς τοῦ Καταιβάτου Διὸς (πρβλ. *Ἀρχ. Ἐφ. ἔ. ἀ.* 115. Nilsson, *Rhein. Mus.* 1908, 313. J. E. Harrison, *Primitive Athens* 59 ἐξ. Maass, *Oester. Jahresh.* 1908 σ. 11-15), τὸ ὅλον πυρπολημένον ἐρείπιον ἐθεωρήθη ἱερὸν, ἐτύγγανε λατρείας καὶ κατὰ τοὺς Μυκηναϊκοὺς καὶ κατὰ τοὺς καθαρῶς ἑλληνικοὺς χρόνους μέχρι τοῦ Χριστιανισμοῦ, αἱ δὲ ἀμέσως μετὰ τὴν πυρκαϊὰν ἀνάγκαι τοῦ ἀστέγου βασιλέως ἐθεραπεύθησαν δι' οἰκοδομῆς, πλησίον που ἐπὶ τῆς Καδμείας, ἄλλου ἀνακτόρου, τὸ ὁποῖον μετὰ τὴν κατάργησιν τῆς βασιλείας ἐν Θήβαις μετεποιήθη εἰς ἱερὸν τῆς Δήμητρος (πρβλ. τὰ ἐμὰ *Θηβαϊκά* σ. 346 ἐξ. 353 ἐξ.)¹.

Κατὰ τοὺς Ἑλληνικοὺς χρόνους μνημονεύεται τὸ ἐρείπιον ἐν ταῖς Βάγκαις τοῦ Εὐριπίδου (ΑΕ ἔ. ἀ. 316) εἰκονίζετο δὲ πιθανῶς καὶ ἐν τῇ σκηνογραφίᾳ αὐτῶν², ἔπειτα ἀναφέρεται ἐν δελφικαῖς ἐπιγραφαῖς τοῦ β' ἡμίσεως τοῦ Γ' αἰ. π.Χ. (*Πρακ. τῆς Ἀρχ. Ἐταιρ.* 1911 σ. 151) καὶ τελευταῖον ὑπὸ τοῦ Πausανίου.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἀπέδειξεν, ὅτι κατὰ τὴν πυρκαϊὰν τὸ οἰκοδόμημα ἦτο ἄρτιον καὶ ὑγιές, ἐκτισμένον τὸ πλεῖστον διὰ μεγάλων ἢ μικρῶν ἀκατεργάστων (ἀφ' οὗ ὁ σίδηρος ἦτο ἄγνωστος κατὰ τὴν κτίσιν του) λίθων ἢ καὶ μεγάλων ὠμῶν πλίνθων παρεμβالλομένων ἐκάστοτε πρὸς ἰσοπέδωσιν τῶν δόμων («περασιᾶς»), ὅτε οἱ κτίσται ἀνύψουν τὸ «ῥάμμα» ἦτοι τὸ σχοινίον τῆς εὐθυνηρίας³. Τὸ συγκρότημα τοῦτο ἐστερεοῦτο διὰ παρεμβολῆς ξυλοδεσίας, ἦν ἐσφαλμένως ἀνασυνέστησα ἐν τοῖς *Πρακτικοῖς τῆς Ἀρχ. Ἐταιρείας* τοῦ ἔτους 1927. Ὁ φίλος καθηγητὴς ἐν Γοτίγγῃ κ. K. Müller παρασκευάζων τὴν ἔκδοσιν τοῦ μεγάλου περὶ Τίρυνθος βιβλίου τοῦ Γερμανικοῦ Ἰνστιτούτου εἶχε τὴν οἰκειάν αὐτῷ φιλοφροσύνην νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχήν μου εἰς τοῦτο (πρβλ. καὶ Dörpfeld *Troja u. Ilion* I, 90 καὶ Wace BSA 1921-3 XXV σ. 149 κ. εἰκ. 34, 240, σ. 67 πίν. 16. σ. 17 εἰκ. 20 καὶ πίν. 13^d), κατὰ δὲ τὸ παρελθὸν θέρος 1929 ἠδυνήθη νὰ ἐξακριβώσω ἀναμφισβητήτως, ὅτι τὰ κατακόρυφα ξύλα τῆς εἰκόνος 5 ἐν σελ. 38 τῶν ἄνω *Πρακτικῶν* πρέπει νὰ ἀντικατασταθῶσιν ὑπὸ ἐπαλλήλων ὀριζοντίων, ἐνδέσμων ἢ ἐμβατικῶν, ἐπειδὴ ὄντως ἡ θέσις αὐτῶν ὑπάρχει κοίλῃ καθ' ὅλον τὸ πάχος καὶ τὸ ὕψος τῶν σφζομένων τοίχων, οὓς ἐσχάτως ἀφόβως (πρβλ. *Πρακ. τ. Ἀρχ. Ἐτ.* 1927 σ. 37) ἐξήτασα. Ὅπου δὲν ἦτο ὁ χῶρος τῶν ξύλων κατελιμμένος διὰ καταρρεόντων ἅμα τῇ ἐπαφῇ χωμάτων, ὑπῆρχον λίθοι τινὲς συμπεσόντες κατὰ τὴν καταστροφὴν ὡς καὶ ἀγγεῖα ἢ ὄστρακα. Ἡ πυρπόλησις τῆς ξυλοδεσίας ἐγένετο αἰτία νὰ συνιζήσωσιν οἱ τοῖχοι, καὶ διὰ τοῦτο ὁ σχε-

1 Ἐπειδὴ δὲν ἔχω πείραν φυσικῶν τινῶν φαινομένων καὶ δυσπιστῶ, καθὼς βεβαίως καὶ ἄλλοι, πῶς κεραυνὸς ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ πυρκαϊάν, ἐπρόσεξα εἰδησίην τινα, ἣν ἐδημοσίευσεν ἡ ἐφημερὶς «Ἐστία» τῆς 12 Ὀκτωβρίου 1929 σελ. 6 ὑπὸ τὸν τίτλον «πυρκαϊὰ ἐκ κεραυνοῦ». Λέγει δηλ. «Διαρκούσης τῆς καταιγίδος τῆς χθεσινῆς νυκτὸς εἰς τὸν Πειραιᾶ κατέπεσε κεραυνὸς ἐντὸς μιᾶς ξυλίνης ἀποθήκης τοῦ ἐν Νέφ Φαλήρῳ ἐργοστασίου «Κεραμεικός», ἐντὸς τῆς ὁποίας ὑπῆρχον 8000 ὀκάδες χόρτου. Ἡ ἀποθήκη ἀνεφλέγη ἀμέσως καὶ ἀπετεφρώθη εἰς διάστημα πέντε λεπτῶν τῆς

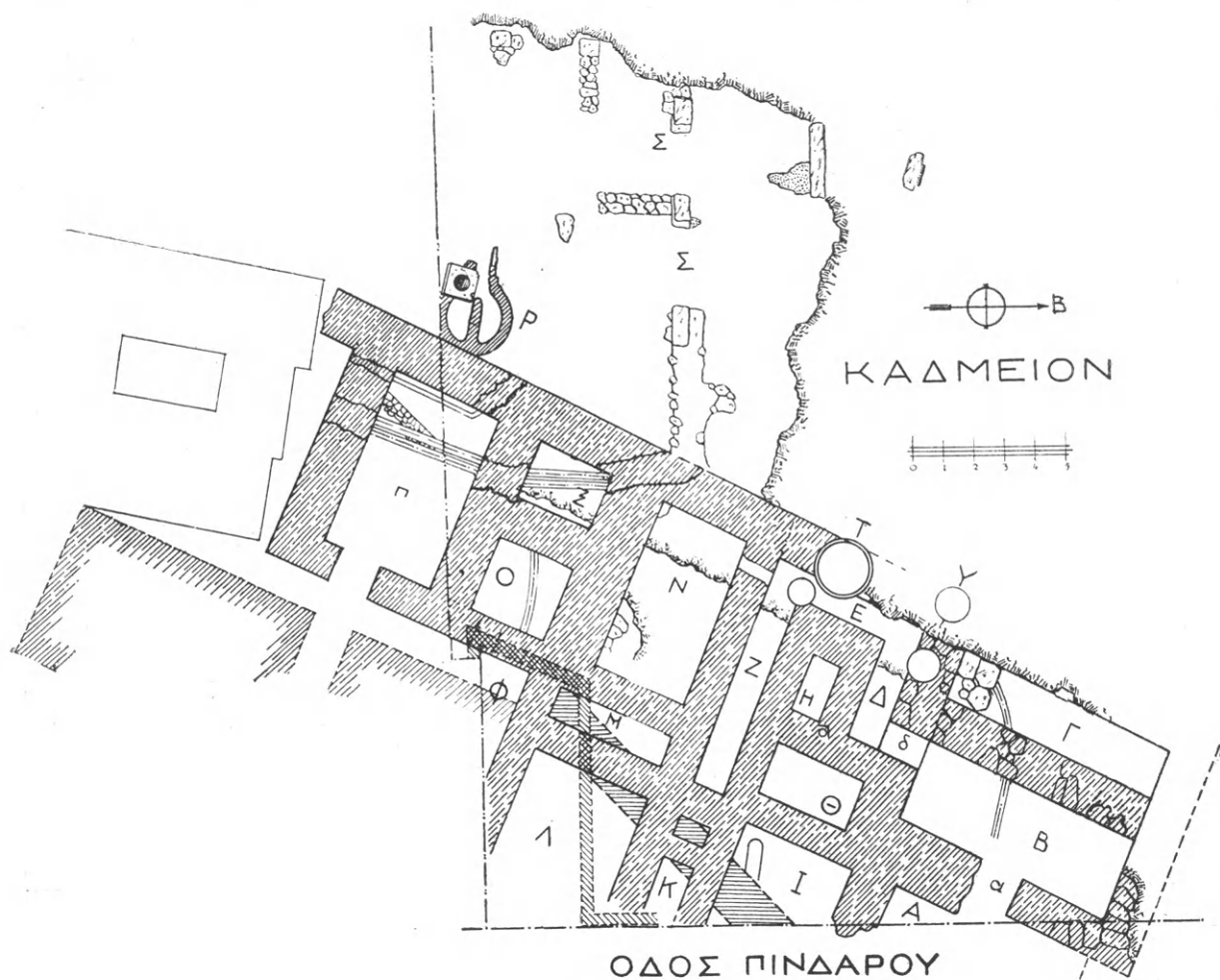
ῥαγας. Ἐκ τῆς μεγάλης ἐντάσεως τῶν φλογῶν ὁ ὀρίζων προσέλαβε ζωηροτάτην ἐρυθρὰν ἀπόχρωσιν, ἐνομίσθη δὲ πρὸς στιγμήν, ὅτι ἐπρόκειτο περὶ πυρκαϊᾶς τρομακτικῶν διαστάσεων...»

2 Πρβ. Πολυδ. 4, 124 «ἡ δὲ ἀριστερὰ (θύρα τῆς σκηνῆς) τὸ εὐτελέστατον ἔχει πρόσωπον ἢ ἱερὸν ἐξηρημαμένον ἢ ἄοικός ἐστι.»

3 Μετεκομίσαμεν τοιαύτας πλίνθους συντετριμμένας εἰς τὸ μουσεῖον ἐκ τῆς τελευταίας ἀνασκαφῆς· πρβλ. *Πρακτικά* 1928, 49.

διάσας τὴν δημοσιευθεῖσαν κάτοψιν τοῦ οἰκοδομήματος δὲν ἠδύνατο νὰ συναγάγῃ εὐκόλως τετράγωνα ἀκριβῶς δωμάτια ἢ ἐνιαχοῦ ἀπεστένωσέ πως τοὺς διαδρόμους ὡς τὸν Ε. (εἰκ. 1). Τὰ μέτρα ἔδει νὰ ληφθῶσιν εἰς τὸ δάπεδον ἢ κάλλιον μικρὸν ὑπ' αὐτό.

Τὸ οἰκοδόμημα ἦτο ἐκτισμένον ἐπὶ λοφίσκου τῆς Καδμείας, ἐφ' οὗ ἄλλοτε προϋπήρχεν ἄλλο ἢ ἄλλα κτίσματα, ἀνερχόμενα μέχρι τῶν πρωτοελλαδικῶν χρόνων ἐπειδὴ καὶ θεμέλια εὗρέθησαν ταπεινὰ ἐπὶ τοῦ φυσικοῦ πώρου ἐδραζόμενα (εἰκ. 1 ἐν τοῖς δωματίοις Π καὶ

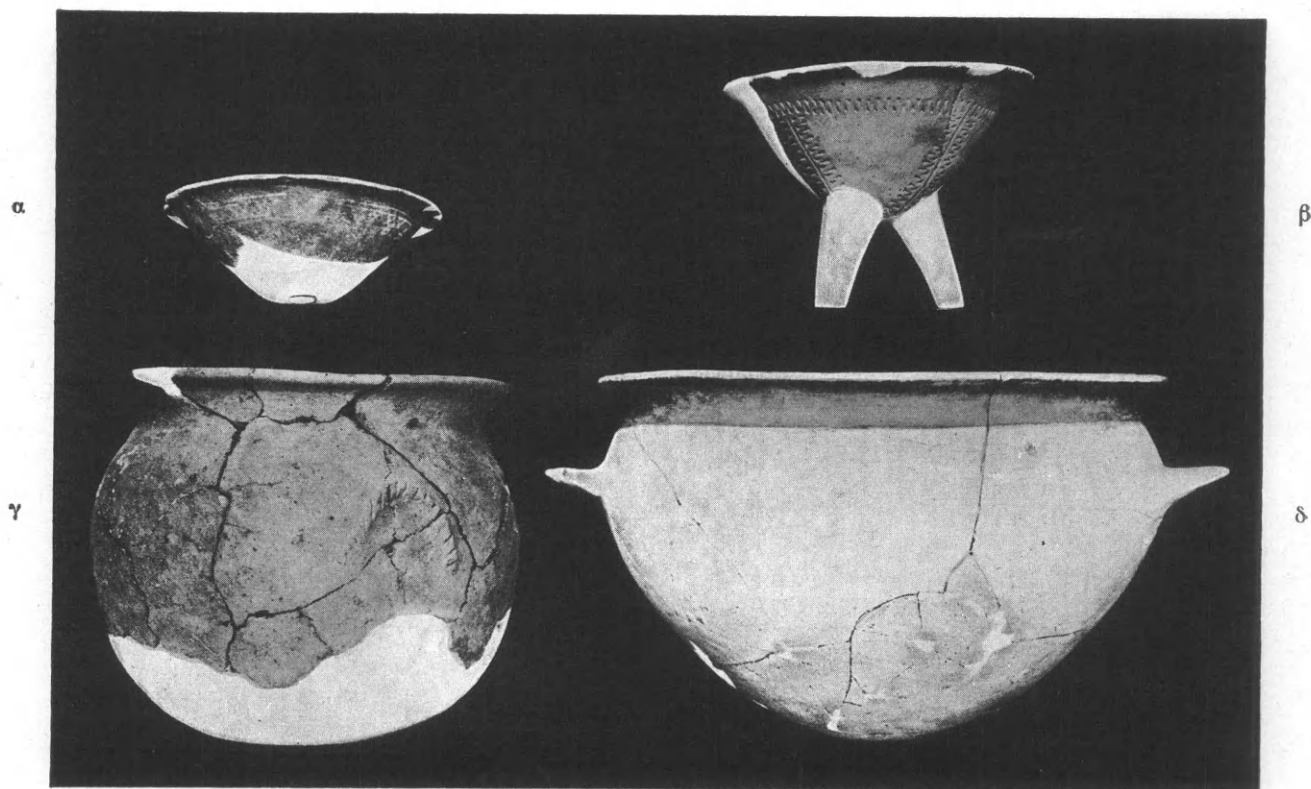
Εἰκ. 1. Κάτοψις τοῦ ἀνασκαφέντος μέρους τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου.

Μ Λ Κ Ι) καὶ τὰ ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ἀνακτόρου χώματα ἐνεῖχον μινύεια ἀγγεῖα καὶ ἄλλα μεσοελλαδικὰ καὶ πρωτοελλαδικὰ. Τῶν πρωτοελλαδικῶν, ἅτινα, εὗρεθέντα ὅλα ὁμοῦ κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1928 (πρβλ. Πρακτ. 1928 σ. 50), συνεκολλήθησαν ἤδη, παραθέτομεν ἐνταῦθα τὴν εἰκ. 2 α-δ. Εἶνε τὰ ἀξιολογώτατα δείγματα τῶν παλαιῶν ἐκείνων πολιτισμῶν, ἅτινα ἔχομεν ἐκ Θηβῶν, (πρβλ. καὶ Θηβαϊκὰ σ. 2 ἐξ.).

Τὸ ἀγγεῖον εἰκ. 2 δ θὰ ὀνομάσω κρατῆρα. Ἔχει ὕψ. 0.22, ἄνω διάμ. 0.35-0.365. Ὁ πυθμὴν, εὐθὺς ὑποκάτω, ἔχει διάμ. 0.10. χειροποίητον. Πηλὸς ὠχρεοκίτρινος ἐπιτριβεῖς διὰ βεβρεγμένων χειρῶν. Τὸ χεῖλος ἐνδον καὶ ἔξω βεβαμμένον δι' Urfirnis. Αἱ λαβαὶ πεπλασμέναι τριγωνικαὶ ὀριζόντιαι διάτρητοι. Τὸ ἀγγεῖον σφύζεται ὁλόκληρον σχεδόν.

Εἰκ. 2 γ. Χύτρα χειροποίητος ἐξ ἀκαθάρτου πηλοῦ ἐρυθροῦ ἀνωμάλως μελανθέντος ὑπὸ τοῦ πυρός. Τὸ κατὰ τὸν πυθμένα μέρος λείπει ὥς καὶ ἄλλα μέρη συμπληρωθέντα ὕψ. 0.215-0.23. Διάμ. στομίου 0.24. ὧτα δύο (τὸ ἐν ἐσώθῃ, ὁρατὸν ἐν τῇ εἰκόνι) προσπεφυκὸτα ἢ ἀνάπλαστα εἰς τὴν κοιλίαν, χαρακτηριστικά.

Εἰκ. 2 β. Τριποδικὸν ἀγγεῖον μελανοποῦ πηλοῦ. Τὸ πλεῖστον ἐκ συμπληρώσεως. Κατὰ τὴν συμπλήρωσιν ἔχει διάμ. χειλέων 0.18 καὶ ὕψ. 0.13. Ἐξω εἶναι κεκοσμημένον διὰ σφηνοειδῶν ἐμπιέσεων ἐπὶ μαλακοῦ τοῦ πηλοῦ: ὑπὸ τὰ χεῖλη εἶνε ὀριζόντιος διπλῆ ζώνη σφηνῶν, ἀπ' αὐτῆς δὲ κατήρχοντο πρὸς τοὺς πόδας καὶ μεταξὺ αὐτῶν τέσσαρα ζεύγη (σφάζονται

Εἰκ. 2. Ἀγγεῖα πρωτοελλαδικὰ ἐκ τῶν βαθέων στρωμάτων ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ Καδμείου.

τὰ δύο) διπλῶν ὁμοίων σειρῶν σφηνῶν χωριζομένων ἐν μέσῳ διὰ καθέτου γραμμῆς. Ἐντὸς τινων σφηνῶν διατηρεῖται λευκὴ ὕλη, δι' ἧς ἐπληροῦντο ὅλοι οἱ σφῆνες.

Εἰκ. 2 α. Πινάκιον κατὰ τὸ ἥμισυ ἐκ συμπληρώσεως. Βεβαμμένον ὅλον δι' *Unfirnis*. Ἐξω ὑπὸ τὸ ὀριζόντιον χεῖλος εἶναι μεταξὺ δύο ζευγῶν ὀριζοντίων λευκῶ χρώματι γραφεισῶν γραμμῶν σύστημα κεκλιμένων τεμνομένων γραμμῶν ὁμοίως λευκῶν. Κατὰ τὴν συμπλήρωσιν ἔχει διάμ. 0.165 σχεδόν, ὕψ. 0.05 περίπου.

Τὸ ἀνάκτορον ἐκτίσθη πιθανῶς κατὰ τὴν ὑστεροελλαδικὴν II περίοδον καὶ προσέλαβε τοιχογραφίας κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον¹. Ἀλλὰ περὶ τὸ τέλος τῆς περιόδου ταύτης ἢ τὴν ἀρχὴν

¹ Ὁ Evans *The Palace of Minos at Knossos* III, 416 δέχεται ὡς χρόνον τῆς κτίσεως τοῦ ἀνακτόρου τὴν ὑστερομινωϊκὴν IB καὶ ὀρίζει τὸ 1500 π.Χ. ὡς χρονολογίαν. Βεβαίως δὲν δυνάμεθα νὰ καταβῶμεν ἐντεῦθεν τοῦ 1400 π.Χ.

τῆς ὑστεροελλαδικῆς ΙΙΙ περιόδου αἱ τοιχογραφίαι εἶχον, ὡς φαίνεται, βλαβὴ ἑνιαχοῦ καὶ ἀντικατεστάθησαν. Εἰς δύο δωμάτια εἶναι βέβαιον, ὅτι ἐγένετο τοιαύτη ἀντικατάστασις, εἰς τὰ Ν καὶ Π τοῦ σχεδίου (εἰκ. 1 ὄρα καὶ τὸ ἐν *Πρακτικοῖς τῆς Ἀρχ. Ἐτ.* 1927 σελ. 33 πρβλ. σ. 42). Ἀλλ' εἰς μὲν τὸ Ν καθηρέθησαν αἱ παλαιαὶ τοιχογραφίαι καὶ ἐχώσθησαν εἰς τὸ ἀνυψωθὲν οὕτω δάπεδον τοῦ αὐτοῦ δωματίου, εἰς δὲ τὸ Π ἐπὶ τῶν παλαιῶν τοιχογραφιῶν ἐτέθη νέον ἐπίχρισμα καὶ ἐπ' αὐτοῦ ἐγράφησαν αἱ νέαι γραφαί, ἀσυγκρίτως κατώτεραι τῶν πρώτων ἐν ἀμφοτέροις τοῖς δωματίοις. Ἄν αἱ πρῶται ἀποδοθῶσιν εἰς Κρητὰς τεχνίτας, ὡς θέλει π.χ. καὶ ὁ Glotz *Civilis' égenne* 58 ἐξ., δυνάμεθα νὰ ἐκτείνωμεν τὴν κρητικὴν ἐπίδρασιν καὶ εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν, δεχόμενοι κρητὰ ἀρχιτέκτονα, ὅστις εἰσήγαγε καὶ τὸ σύστημα τῶν φωταγωγῶν, οἷος εἶνε ἐν τῷ σχεδίῳ τοῦ Καδμείου ὁ ὑπὸ τὸ γράμμα Η θαλαμίσκος, ὃν διέτεμε τουρκικὸν ὕδραγωγεῖον κρήνης παρὰ τοὺς δύο περαιτέρω ἀποπάτους τοῦ τουρκικοῦ λουτροῦ τοὺς εὐρεθέντας τῷ 1921 (*Πρακ. Ἀρχ. Ἐτ.* 1921, σ. 33)¹. Τοιούτου φωταγωγοῦ ἡ ὑπαρξίς ἐπιβάλλεται καὶ εἰς τὰ νότια διαμερίσματα τοῦ ἀνακτόρου, ὡς ἀποδεικνύω ἐν *Πρακτ.* 1928, 51.

Τὸ πολὺπλοκον σχέδιον τοῦ Καδμείου γίνεται σαφές, ἂν τις ἀκολουθήσῃ ὁδὸν ἐκ τοῦ μεγάρου Α διὰ τῆς πύλης α εἰς τὸν προθάλαμον Β, περαιτέρω δὲ διὰ τῆς θύρας δ καὶ τοῦ διαδρόμου Δ (ἐνθα εὐρέθησαν τῷ 1921 οἱ μετὰ μυκηναϊκῶν ἐπιγραφῶν ἑτερόστομοι ἀμφορεῖς) καὶ Ε καὶ ΖΚ, ἀφ' οὗ ἀφορμᾶται ὁ ΜΦ. Διὰ τῶν διαδρόμων τούτων ἔφθανέ τις εἰς τὰς θύρας πάντων τῶν δωματίων, μὴ ἐξακριβωθείσας ἢ μόνον εἰς τὸ δωμάτιον Π καὶ εἰς τὸ ἐν τῷ σχεδίῳ εἰκ. 1 νῦν σημειούμενον ἀπέναντι αὐτοῦ πρὸς ἀνατολάς. Ὁ βασιλεὺς ἠδύνατο ἐκ τοῦ μεγάρου νὰ μεταβῇ εἰς τοὺς παρὰ τοὺς διαδρόμους θαλάμους, ἐνθα ἦτο ὁ γυναικῶν, ἂν κρίνωμεν ἐκ τῶν κοσμημάτων χρυσοῦ κλ., ἅτινα εὐρέθησαν ἐνταῦθα.

Θὰ ἠδύνατό τις λοιπὸν νὰ φαντασθῇ τὸν ἄνακτα τοῦ ἀνακτόρου τούτου ἀπολαύοντα ἀμερίμνως τοῦ βασιλικοῦ μεγαλείου του ἐν μέσῳ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν θαλαμηπόλων καὶ τῶν κολάκων ὑπηρετῶν ἢ ὑπηκόων καὶ τοῦ πλούτου, ὃν ἐσώρευεν ἡ δύναμις αὐτοῦ ἡ βασιλική.

Τὰ πράγματα ὅμως ἀληθῶς καὶ ἀκριβῶς δὲν ἦσαν οὕτω. Ὁ βασιλεὺς εἰργάζετο. Εἰς τὴν πρὸς δυσμὰς αὐλὴν τοῦ ἀνακτόρου εὐρέθη ὁ ἀγγειοπλαστικὸς κλίβανος, *Πρακ.* 1911, 148 ἐξ., ἐν ᾧ ὠπτῶντο ἀγγεῖα πλαττόμενα ὑπὸ εἰδικῶν βεβαίως τεχνιτῶν καὶ ἐργατῶν ἐπὶ τόπον (*εἰκ. 1^Ρ*)². Παραπλεύρως τοῦ κλιβάνου ἐν κοιλότητι τοῦ ἐδάφους—θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι τοιοῦτόν τι καὶ ἀπωτέρω που—εὐρέθη ἐξυμωμένος καὶ καθαρὸς πηλὸς ἕτοιμος πρὸς πλάσιν. Τὰ δὲ προϊόντα τοῦ ἐργοστασίου τούτου, ἄθροα παραγόμενα ὑπὸ πολλῶν συγχρόνως τεχνιτῶν διακριτῶν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν, ἦσαν προωρισμένα πρὸς ἐμπορίαν καὶ ἀπεθηκεύοντο ἐν τῷ

1 Περὶ τοῦ φωταγωγοῦ τούτου ὄρα σημείωμά μου ἐν τῷ ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι τοῦ Γερμαν. ἀρχαιολ. Ἰνστιτούτου δημοσιευομένῳ νῦν πανηγυρικῷ τόμῳ. *Bericht über die Hundertjahrfeier 21 - 25 April 1929*, 1930 σελ. 252 ἐξ.

2 Τοιοῦτοι παλαιοὶ κλίβανοι εὐρέθησαν καὶ ἀλλαχοῦ (Τίρυνς), ἀλλὰ μόνον περὶ τοῦ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν θὰ σημειώσω, ὅτι περιγράφεται ἐσφαλμένως ὑπὸ τοῦ Καβερὰου ἐν *Ἀνασκαφῇ τῆς Ἀκροπόλεως* σ. 119, ἐνθα

αἱ δύο κοιλότητες τοῦ ὑποκαύστρου λέγονται τοῖχοι, οἱ δὲ τρεῖς τοῖχοι λέγονται κοιλότητες, τοποθετεῖται δὲ ἡ εἰσοδος τοῦ κτίσματος πρὸς Β, ἐν ᾧ εἶνε πρὸς Ν κατὰ τὸν πίνακα. Ὅτι ἀμελῶς ἀνεσκάφη καὶ ἀτελῶς παρετηρήθη ὁ κλίβανος, δεικνύει καὶ ἡ ἔλλειψις σημειώσεων περὶ λειψάνων ἀγγείων ἐνταῦθα, ἅτινα θὰ ἐχρονολόγουν αὐτόν. Ὅρα τελευταῖον καὶ G. Mylonas *Excavations at Olynthus* I, σ. 12 ἐξ.

ἀνακτόρῳ εἰς πάντας τοὺς θαλάμους καὶ τοὺς διαδρόμους. Καὶ ἐν μὲν τοῖς θαλάμοις θὰ ἠδύναντο νὰ ὑπάρχωσι καὶ ἐρμάρια ἢ κιβώτια πλήρη τούτων, ἀλλ' ἐν τοῖς διαδρόμοις ἢ στενοχωρία τοῦ 1 μέτρου πλάτους δὲν ἐπέτρεπε τοιαύτην ῥύθμισιν. Μόνον ἐν ῥυμοῖς καὶ τούτοις ἐξηρητημένοις ἐκ τῆς ὀροφῆς ἦτο δυνατόν νὰ τοποθετηθῶσιν ἐν μεγάλῳ πλήθει ἀγγεῖα ἄνευ βλάβης τῶν τοιχογραφιῶν. Ὁ διάδρομος Δ, πλ. 1 μ. καὶ μήκους περίπου 4 μ., ἀπέδωκε τοῦλάχιστον 80 μεγάλους ἐτεροστόμους ἀμφορεῖς ὕψ. 0.45 μ. κατὰ κανόνα. Ἀναρίθμητον δὲ ἦτο τὸ πλῆθος τῶν ὑψιπόδων κυλίκων, τῶν πινακίων, τῶν τριποδικῶν ἀγγείων καὶ ἄλλων τινῶν σχημάτων, ἅτινα συνελέχθησαν ἐν τοῖς ἄλλοις διαδρόμοις, πλεονάζοντα ἀλλαχοῦ μὲν ταῦτα ἀλλαχοῦ δ' ἐκεῖνα (πρβλ. Ἀρχ. Ἐφ. 1909 71 κ.ά.). Διὰ τούτων δὲ τῶν οὕτω βεβυσμένων διαδρόμων ἐπορεύετο ὁ βασιλεὺς ἐκτελὼν τὰ ὑψηλὰ αὐτοῦ καθήκοντα ὡς καὶ οἱ ἄλλοι ἔνοικοι τοῦ ἀνακτόρου, πιθανῶς δὲ καὶ οἱ κατασκευασταὶ τῶν ἀγγείων τεχνῖται ἢ ἐμπορικοὶ ὑπάλληλοι τοῦ βασιλέως, ὁσάκις ἐταμίευον ἢ ἐπώλουν τὰ ἀγγεῖα.

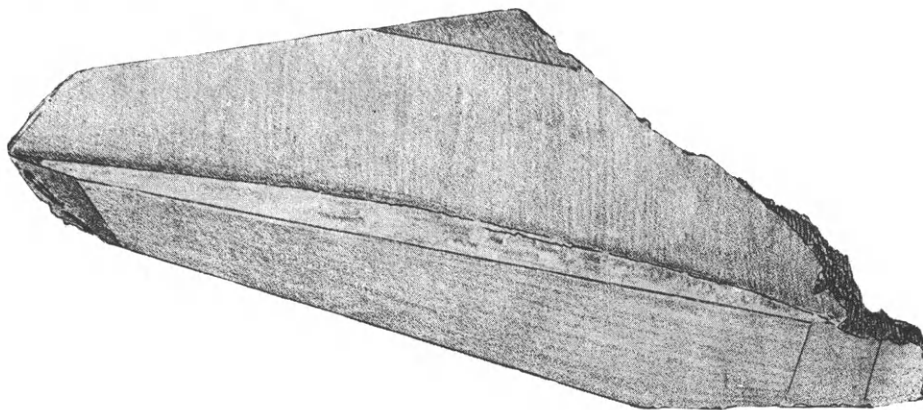
Ἀλλὰ καὶ οἱ θάλαμοι ἦσαν ὡσαύτως πλήρεις ἀγγείων, μάλιστα τῶν λεπτοτέρων καὶ μικροτέρων (πρβλ. Ἀρχ. Ἐφ. 1909, 61 ἐξ.). Μόνον ὁ φωταγωγὸς Η οὐδὲν ἀγγεῖον περιεῖχε. Ἦσαν δὲ πάντα καινουργῇ ἀτρίβῃ καὶ ἄγραφα πλὴν τῶν ἐτεροστόμων ἀμφορέων. Ἀλλὰ καὶ τούτων ἡ γραφὴ εἶνε ἀπλῇ, ἄνευ ἀξιώσεων καλλιτεχνικῶν, ὥστε καὶ τὸ πλῆθος καὶ ἡ ποιότης καὶ τὸ ἀτρίβες καὶ ἡ παρουσία τοῦ ἐξ οὗ προέρχονται κλιβάνου ἀποδεικνύουσιν, ὅτι ἡ βιομηχανικὴ αὕτη παραγωγὴ ἦτο προωρισμένη πρὸς ἐμπορίαν. Οἱ βασιλεῖς τῆς Γαλλίας κατασκευάζοντες τὴν πορσελάνην τῶν Σεβρῶν καὶ ὁ μιμηθεὶς αὐτοὺς τελευταῖος Kaiser τῆς Γερμανίας δὲν εἶνε οὔτε μόνον οὔτε πρῶτα παραδείγματα βασιλέων βιομηχάνων καὶ ἐμπόρων οὔτε δὲ ὁ σιλφιοπώλης βασιλεὺς τῆς Κυρηναικῆς Ἀρκεσίλας.

Ἄλλ' ἂν ὁ βασιλεὺς τῆς Καδμείας ἦτο βιομήχανος παραγωγὸς ἔμπορος ἀναλαμβάνων ὀχληρὰς φροντίδας χάριν κέρδους, ἠδύνατο ἄραγε ἄλλος ἄνθρωπος ἐν τῷ κράτει νὰ ἀνταγωνισθῇ τὸ βασιλικὸν ἐργοστάσιον καὶ νὰ κεντήσῃ τὸν βασιλέα εἰς τὸ μᾶλλον εὐαίσθητον σημεῖον, νὰ θίξῃ αὐτὸν εἰς τὸ συμφέρον, διὰ νὰ μὴ εἴπω εἰς τὸ βαλλάντιον ἢ τὸ χρηματοφυλάκιον, ἀφ' οὗ τότε δὲν ὑπῆρχον νομίσματα; Καὶ ἂν ἀληθῶς μηδεὶς ἐτόλμα νὰ πολεμήσῃ τὰ συμφέροντα τοῦ μονάρχου, πῶς ἐξηγεῖται, ὅτι τὸ ἀνάκτορον ἦτο τόσον πλῆρες προϊόντων, ὅτι δὲν ἐγένετο κατανάλωσις; Ὁ βασιλεὺς θὰ ἦτο σφόδρα τεθλιμμένος διὰ τὴν στάσιν τοῦ ἐμπορίου. Αἰτία τῆς στάσεως ταύτης ἦτο ἄραγε πόλεμός τις, ἄλλη τις δυστυχία τοῦ κόσμου ἢ ἐμπορικὸς ἀνταγωνισμὸς ἄλλου τινὸς βιομηχάνου, ὃν ἀρτίως ἠθελήσαμεν νὰ ἀποκλείσωμεν; Πόσῃν δὲ λύπῃν θὰ ἡσθάνθη ὁ βασιλεὺς ἀπολέσας μετὰ τοῦ ἀνακτόρου καὶ ὁλόκληρον τὴν ἐτοίμην πρὸς φόρτωσιν παραγωγὴν τοῦ ἐργοστασίου;

Πιστεύω μᾶλλον, ὅτι τὸ ἐργοστάσιον τοῦ βασιλέως δὲν εἰργάζετο μόνον διὰ τὰς καθημερινὰς ἀνάγκας τῆς πόλεως καὶ τῶν πέριξ, ἀλλ' ὅτι θὰ ἐξέπεμπεν ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐμπορεύματα εἰς ἄλλα μέρη καθὼς ἔπραττον τὰ ἐργοστάσια τῆς Φοινίκης ἢ τῆς Αἰγύπτου (πρβλ. π.χ. Ἰλ. Δ. 141 ἐξ. Helbig, *Hom. Epos* 21 ἐξ. κ.ά. Busolt *Staatskunde* ³ 172 ἐξ.). Μοὶ φαίνεται μάλιστα, ὅτι καὶ πάλαι θὰ ἐγίνοντο ἐμπορικαὶ πανηγύρεις εἰς διαφόρους τόπους καὶ ὅτι οἱ βιομήχανοι τῶν χρόνων ἐκείνων ἐξέπεμπον εἰς αὐτὰς φορτία προϊόντων κοινῆς χρήσεως, ὡς συμβαίνει καὶ σήμερον «ἐμπορικόν τι πρᾶγμα ἢ πανήγυρις» λέγει ὁ Στράβων. Ἡ συνήθεια μάλιστα, αὕτη, πληροῦσα κοινωνικὴν ἀνάγκην, θὰ ἦτο πολὺ παλαιὰ ἐν Ἀνατολῇ, ἐνθα διετηρήθη καὶ

κατὰ τὸν Μεσαίωνα ἐν μεγάλῃ ἀκμῇ, ὥστε νὰ παραγάγῃ τὰ καὶ ἄλλως χρήσιμα διὰ τὴν συγκοινωνίαν καραβάν - σεράγια ἐπὶ τῶν ὁδικῶν ἀρτηριῶν τοῦ περσικοῦ κράτους, αἵτινες δὲν θὰ ἦσαν χρήσιμοι μόνον διὰ τὸ κρατικὸν ἀγγαρήιον (Ἡρόδ.). Διὰ τοιούτων ὁδῶν θὰ ἦλθεν ὁ ἀνατολίζων ῥυθμὸς τῆς Ἑλλ. ἀγγειογραφίας καὶ «βαρβάρων ὑφάσματα,» ἅτινα γινώσκει ὁ Ἴων τοῦ Εὐριπίδου. Ἀλλ' ἡ βιομηχανία τῶν ἀγγείων δὲν ἦτο ἡ μόνη, ἣν ἤσκει ὁ βασιλεὺς τῆς Καδμείας, ὁ ιδιοκτῆτης τοῦ πυρποληθέντος ἀνακτόρου.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ 1928 εὗρον ἐν τῇ νοτίᾳ προσεκβολῇ τοῦ διαδρόμου ΦΜ εἰς χῶρον ἐνὸς περίπου τετραγωνικοῦ μέτρου μέγα πλῆθος λίθων ὀνύχων ἢ ἀχατῶν, τινῶν εἰς πλάκας τετμημένας διὰ πρίονος καὶ προωρισμένας πρὸς κατασκευὴν κοσμημάτων, ἄλλων δὲ εἰς παντοῖα κοσμήματα ἡμιτελῇ ἢ ἀποτυχόντια ἐν τῇ κατασκευῇ¹. Εἶνε προφανές, ὅτι ἡ ἐργασία τῶν λίθων τούτων ἐγένετο ὡσαύτως ἐν τῷ ἀνακτόρῳ ὑπὸ ἐδικῶν τεχνιτῶν καὶ ὅτι τὰ ὑλικά αὐτῆς ἦσαν πολύτιμα, ἀφ' οὗ ἐξ αὐτῶν ἐγένοντο κοσμήματα καὶ δὲν ὑπῆρχον ἐν Βοιωτίᾳ τοιαῦται ὕλαι, ἐν ᾗ ἐκ τοῦ προχείρου ἐκεῖ ὀπαλίου δὲν ὑπάρχουσι κοσμήματα. Τὰ ὑλικά ταῦτα

Εἰκ. 3. Κρύσταλλος ἐκ τοῦ Κάδμιου.

λοιπὸν ἐφυλάσσοντο ἐντὸς τοῦ ἀνακτόρου. Μικρὸν κιβώτιον ἐν τῷ διαδρόμῳ ἢ κρυψὼν τις ἐν τῷ τοίχῳ αὐτοῦ ἤρκει νὰ περιλάβῃ αὐτά. Ἡ διασπορὰ ὅμως αὐτῶν ἐν ὅλῳ τῷ πλάτει τοῦ διαδρόμου ἐπὶ ἓν μέτρον μήκους καὶ εἰς ὕψος μέχρι 1 1/2 μ. παρὰ τὴν ΝΑ γωνίαν ἔξω τοῦ δωματίου Π ἐνδεικνύει κρυψῶνα ἢ κιβώτιόν τι φυλασσόμενον μᾶλλον ὑψηλὰ ἐν τῷ διαδρόμῳ. Τὰ ἡμιτελῇ ἔργα καὶ τὸ προπαρασκευασμένον πρὸς αὐτὰ ὑλικὸν εἶνε σχετικῶς ὀλίγα καὶ δύναται τις νὰ εἴπῃ, ὅτι ἡ βιομηχανία αὕτη τοῦ βασιλέως ἡυδοκίμει περισσότερον, ἀφ' οὗ ἔτοιμα ἔργα δὲν ἔμενον ἀπώλητα, ἐκτὸς ἂν ἡ ἔλλειψις ἱκανῆς πρώτης ὕλης εἶχεν ἐπίσχει τὴν λειτουργίαν τοῦ κλάδου τούτου τῶν βασιλικῶν ἐπιχειρήσεων.

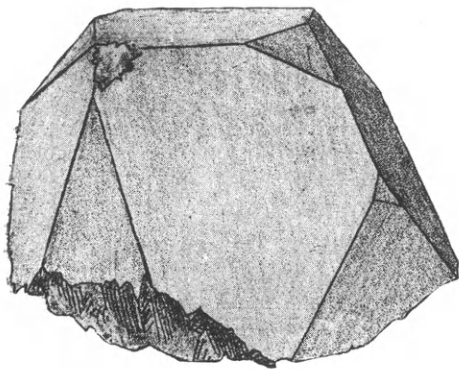
Θὰ ἡδύνατό τις ὅμως νὰ δεχθῇ καὶ τὴν ἀπίθανον κατ' ἐμὲ γνώμην, ὅτι ὁ πλούσιος ιδιοκτήτης κατεῖχε τοιαύτην πρώτην ὕλην, ἵνα, ὅταν ἤθελεν ἐμφανισθῇ περιοδεύων τις εἰδικὸς λιθογλύφος, κατασκευάσῃ δι' αὐτοῦ χρήσιμα κοσμήματα διὰ τοὺς ἐν τῷ ἀνακτόρῳ ἀνθρώπους. Τοιαῦτα ὅμως κοσμήματα δὲν εὗρέθησαν ἐν αὐτῷ ἄλλα.

Ὅτι εἶπον περὶ τῶν ἀχατῶν ἰσχύει καὶ περὶ τῶν κρυστάλλων (εἰκ. 3 καὶ 4) τῶν εὐρέθεντων ὁμοῦ εἰς τὰ δωμάτια ΟΞ (ὄρα Πρακτ. τ. ἀρχ. Ἑτ. 1911, σ. 146 ἐξ.). Τὰ κρύσταλλα

¹ Γράφω τινὰ περὶ τούτων ἐν τοῖς Πρακτικοῖς τῆς Ἀρχ. Ἑταιρείας τοῦ 1928, σ. 47 ἐξ.

ταῦτα φέρουσιν ὁμοίας ὡς οἱ ἀγᾶται πριονίσσεις πρὸς ἀποτομὴν μερῶν χάριν κατασκευῆς κοσμημάτων (ὄρα εἰκ. 3). Τὴν ἐργασίαν ταύτην δὲν εἶχον ἐννοήσῃ, ὅτε ἔγραφον ἐν τοῖς ἄνω Πρακτικοῖς περὶ αὐτῶν.

Πρὸς ὅμοιον σκοπὸν ἐχρησίμευσε καὶ τὸ ἐξ ἀργιλλικοῦ σχιστολίθου πρασίνου μαλακοῦ πελεκόμορφον σκεῦος, οὗτινος τὰς πριονίσσεις ἐξέλαβον ὡς ἐκ μαχαιρίου ἀκονωμένου ἐπ' αὐτοῦ προελθούσας (Ἐφ. Ἀρχ. 1909, σ. 79 εἰκ. 9. σ. 102).

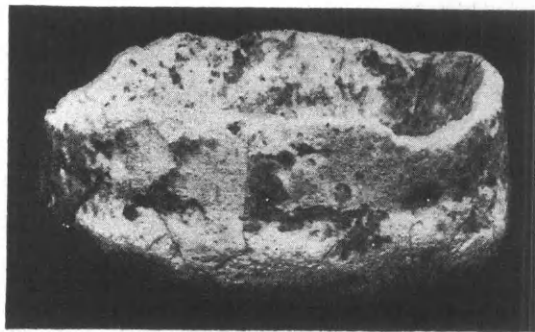

Εἰκ. 4. Κρύσταλλος ἐκ τοῦ Καδμείου.

Ὡστε ἡ λιθογλυφία ἡσχεῖτο ἐν τῷ ἀνακτόρῳ διὰ ποικίλου ὕλικου. Ἴσως μάλιστα θὰ ἡδύνάτο τις νὰ συναγάγῃ καὶ τὸ πόρισμα, ὅτι, ἀφ' οὗ τὰ ἐκ πολυτίμου ὕλης ξενικῆς κοσμήματα, τὰ προωρισμένα πρὸς ἐσωτερικὴν βεβαίως] κατανάλωσιν, ἐξηντλοῦντο πωλούμενα, τὰ μὴ καταναλισκόμενα ἀγγεῖα θὰ εἶχον ἔδαφος καταναλώσεως ἐν τῷ ἐξωτερικῷ κυρίως.

Ἀλλὰ μετὰ τῶν ἀχατῶν, ἦτοι ἐν τῷ αὐτῷ μικρῷ χώρῳ εὐρέθη καὶ κακόπλαστον (εἰκ. 5) ἀγγεῖον μικρὸν ἀνοικτὸν χειροποίητον ἐξ ὑαλώδους λευκῆς μάζης, φέρον

ἴχνη πυρὸς ὑποκάτω (διάμ. 0.065-0.057. καὶ 0.025 κατὰ τὰ χεῖλη). Ὑπέθεσα κατ' ἀρχάς, ὅτι θὰ ἦτο ἐξ ὕλης πυριμάχου καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο πρὸς τῆξιν μετάλλων πολυτίμων καὶ ἐπίστευσα οὕτω, ὅτι τὰ χρυσᾶ φύλλα τὰ συνδεδεμένα διὰ σύρματος λεπτοῦ χρυσοῦ, τὰ εὐρεθέντα σποράδην ἐν τῷ ἀνακτόρῳ πανταχοῦ (Πρ. τ. Α. Ε. 1927, 42 ἐξ. εἰκ. 8. 1911, 146) δὲν ἦσαν ἀπλῶς κοσμήματα δηλωτικὰ μόνον τοῦ πλούτου τῶν ἐνοίκων, ἀλλὰ καὶ δείγματα ἐκ τῶν βιομηχανικῶν προϊόντων τοῦ ἀνακτόρου τῶν προοριζομένων πρὸς πώλησιν, ἀφ' οὗ μάλιστα εἶνε λίαν λεπτὰ, οἷα συνήθως εὐρίσκομεν ἐντὸς τάφων καὶ πιστεύομεν ὅτι μόνον χάριν τῶν νεκρῶν κατεσκευάζοντο. Ἀλλ' ἔπειτα ἐπέστησα τὴν προσοχήν μου εἰς τὸ μέγα πλῆθος τῶν ψηφίδων ἐξ ὑαλομάζης τῶν εὐρεθεισῶν κυρίως ἐν τῷ θαλάμῳ Ν καὶ πρὸς νότον καὶ ἀνατολὰς πλησίον αὐτοῦ. Περὶ τούτων εἶχον πιστεύσει, ὅτι ὑπομιμνήσκουσι τὸν ὄρμον τῆς Ἀρμονίας, ὅτι ἐξυπηρέτουν συρμὸν ἀκμάζοντα καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πυρκαϊᾶς καὶ ὅτι ἐπομένως ἀνῆκον εἰς τὰ κοσμήματα τῶν γυναικῶν τοῦ ἀνακτόρου (πρβλ. Πρ. τ. ΑΕ 1911, 144, 147, 152). Νῦν χωρὶς νὰ ἀποκλείω τὴν χρῆσιν ταύτην, δέχομαι προσέτι, ὅτι αἱ ψηφίδες ἐξ ὑαλομάζης κατεσκευάζοντο ἐν τῷ ἀνακτόρῳ καὶ ὅτι πρὸς τὴν ἐργασίαν ταύτην ἐχρησιμοποιεῖτο ἴσως καὶ τὸ μικρὸν ἐξ ὁμοίας ὕλης πεποιημένον κακόπλαστον ἀγγεῖον. Ὅτι δὲ τοιαῦτα ψηφίδες κατεσκευάζοντο ἐν Ἑλλάδι δέχεται καὶ ὁ Τσουντας Ἐφ. Ἀρχ. 1897, 99 ἐξ. 104, 127 ἐξ. πρβλ. αὐτ. 1909 σ. 102₁ καὶ 1917, 195. Τὸ ἀγγεῖον δὲ εἶνε τοσοῦτον ἄτεχον, ὥστε εἶνε ἀπαράδεκτος ἡ γνώμη, ὅτι ὑπεβλήθησάν ποτε εἰς τὸν κόπον νὰ προμηθευθῶσι καὶ νὰ κομίσωσιν αὐτὸ ἄλλοθεν εἰς Θήβας ὥστε κατεσκευάσθῃ ἐκεῖ ἐν τῷ ἀνακτόρῳ, ἔνθα εὐρέθη,

Εἰκ. 5. Ἀνοικτὸν χειροποίητον ἀγγεῖον ἐξ ὑαλώδους μάζης.

καὶ πιστοποιεῖ οὕτω, ὅτι ἡ τέχνη τῆς ὑαλοχοΐας ταύτης ἦτο γνωστὴ ἐν τῷ ἀνακτόρῳ.

Τὸ ἐργαστήριον τῶν Θηβῶν δὲν εἶνε τὸ πρῶτον βεβαιούμενον ἐν Μυκηναϊκοῖς χρόνοις, ἀλλὰ τὸ δεύτερον. Ἦδη ὁ Τσουντάς εὑρε τὸ πρῶτον εἰς οἰκίαν πρὸς Α τοῦ ἀνακτόρου τῶν Μυκηναίων: ἐκεῖ ἐν θαλάμῳ τινὶ εὑρε 5 τεμάχια χαλκηδονίου ἀργά, 7 κρυστάλλου, 1 ἀχάτου, 2 μαλαχίτου γεώδους, 1 γαληνίτου, 1 ἀγγείου ἐξ ἀχάτου, 1 ποτηρίου ἐξ ὑαλομάζης, κοσμήματα τινα ἐξ ὑαλομάζης καὶ ὁστού καὶ πολλὰ τεμάχια θείου. Ἐν ἄλλῳ δωματίῳ παρακειμένῳ εὑρέθη φακοειδὴς ἀχάτης ἄνευ γλυφῆς καὶ ἄτρητος, βεβλαμμένος δ' εἰς τι μέρος τῆς περιφερείας. Ὁ Τσουντάς παρατηρεῖ ὀρθῶς, ὅτι ἔνεκα τῆς βλάβης ταύτης ἔμεινεν ὁ λίθος ἡμίεργος ὑπὸ τοῦ ἐδῶ οἰκοῦντος καὶ ἐργαζομένου τεχνίτου (*Ἀρχ. Ἐφημ.* 1897 σελ. 121, Furtwängler, *Gemmen* III, 29. Ὅρα δὲ καὶ Τσουντά *Προϊστ. Ἀκροπ.* 315). Ἐκ τῶν ῥηθισομένων κατωτέρω θὰ γεννηθῇ ἡ ἀμφιβολία μόνον, ἂν ὁ τεχνίτης εἰργάζετο πρὸς ἴδιον λογαριασμόν ἢ μᾶλλον ὡς βασιλικὸς τεχνίτης καθὼς ὁ ἐν τῷ Καδμείῳ, ὅτε ἡ γειτονικὴ πρὸς τὸ ἀνάκτορον οἰκία θὰ ἦτο παράρτημα αὐτοῦ, κτισθὲν ἀνεξάρτητον ἔνεκα τῆς ἀπροσφόρου τοῦ ἀνακτόρου θέσεως πρὸς ἀνάπτυξιν συνεχοῦς συνθέτου οἰκοδομικοῦ σχεδίου, ὡς ἐγένετο ἐν Θήβαις καὶ ἐν Τίρυνθι.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω βιοτεχνιῶν ἰδίας προσοχῆς ἀξία εἶνε ἡ λιθογλυφία. Εἶπον, ὅτι, ἐπειδὴ ἡ Βοιωτία καὶ αἱ πέριξ χώραι δὲν παρέχουσιν ἀχάτην ἢ ὄνυχας ἐν γένει, ἢ ὕλη αὕτη ἦτο πολύτιμος πρὸς κόσμον τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὅτι δὲν μετεχειρίζοντο πρὸς τοῦτο ὀπάλιον, ὅστις εὑρίσκεται εἰς τοὺς ἀγροὺς τῶν Θηβῶν. Πόθεν ὁμως ἤρχετο καὶ πῶς ἡγοράζετο ὁ ἀχάτης; τίνα ἀνταλλάγματα ἔδιδεν ὁ βασιλεὺς πρὸς ἀπόκτησιν αὐτοῦ ἐν τῷ χρόνῳ ἐκείνῳ, καθ' ὃν ἐπεκράτει τὸ ἀνταλλακτικὸν ἐμπόριον;

Γενικῶς ἐπικρατεῖ ἡ γνώμη, ὅτι τὰ πολύτιμα ἀντικείμενα, αἱ πολύτιμοι ὕλαι, ἀντηλάσσοντο ἤδη κατὰ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους κομιζόμενα ἐκ μακρινῶν τόπων. Ἀρκεῖ νὰ μνημονεύσωμεν τοῦ ἡλέκτρον, ὅπερ παραγόμενον ἐν τῇ Βαλτικῇ διεπέρα τὴν Εὐρώπην ὁλόκληρον ἤδη μεσοῦσης τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος π.Χ. καὶ φθάνον εἰς τὴν Ἀδριατικὴν θάλασσαν διεσπείρετο ἐν τοῖς μυκηναϊκοῖς χρόνοις εἰς τὴν ἡπειρωτικὴν Ἑλλάδα τοῦλάχιστον, εὑρισκόμενον νῦν ἐν τοῖς μυκηναϊκοῖς τόποις καὶ μάλιστα τοῖς τάφοις¹. Ἦδη τῷ 1896 ὁ Götze ἐν *Festschrift für Bastian* σ. 339 ἐξ. ἐδέχθη τὴν διεθνῇ ἀνταλλαγὴν τῶν πολυτίμων μετάλλων καὶ τὴν γνώμην αὐτοῦ οὐ μόνον δὲν ἐπολέμησέ τις ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἐνίσχυσαν (ὄρα Hörnes *Urgeschichte der bildenden Kunst* 1898 σ. 123, πρβλ. 127 ἐξ. 309. Montelius *Prähist. Zeitschr.* 1910, 249 ἐξ. Bosch-Gimpera, *Atti del convegno Archeol. Sardo* 1926, 3 ἐξ. Hasebrök, *Staat und Handel im alten Griechenland* 1928 σ. 70). Ὁ Hasebrök ἔ. ἄ. λέγει περὶ τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων, ὅτι τὰ μυκηναϊκὰ ἔργα τέχνης τὰ ἀπαντῶντα μέχρι τῶν περσῶν τοῦ τότε προσιτοῦ κόσμου, προέρχονται ἐκ τοιαύτης ἀνταλλαγῆς. Τὰ δὲ ἀγγεῖα εἶνε περιφόρητον ἐμπόρευμα καὶ παρὰ πρωτογόνους νῦν λαοῖς, πολλῶ μᾶλλον λοιπὸν παρὰ τοῖς Ἑλλήσι καὶ τοῖς μυκηναίοις, οἵτινες ἐκέκτηντο καὶ πολιτισμὸν ὑψηλόν. Οἱ ἔμποροι θὰ ἐπορίζοντο πᾶν περιζήτητον ἐμπόρευμα ἔκ τινος ἀγορᾶς ἢ ἔκ τινος ἐργαστηρίου τεχνίτου τινός, καὶ ἂν εὑρισκόν κέρδος, βεβαίως θὰ ἐπανήρχοντο, ἴσως δὲ ἐλάμβανον τὰ ἐμπορεύματα κομίζοντες ὡς

¹ Πρβλ. Nilsson *The Minoan-Mycenean Relig.* 1929, 17 ἐξ., ἐνθα παραλείπονται αἱ Θῆβαι.

ἀνταλλάγματα ἐκ μακρινῶν χωρῶν πολύτιμόν τι μέταλλον. Τίς οἶδε λοιπόν, ἂν ὁ Κάδμος εἶχε πληρώσει ἀγγείων καὶ τοὺς θαλάμους καὶ τοὺς διαδρόμους τοῦ ἀνακτόρου ἀναμένων τὸν ξένον ἔμπορον, ὅστις θὰ «ἡγόραζε» τὰ ἐστοιβαγμένα βιομηχανικὰ προϊόντα τοῦ βασιλικοῦ ἐργοστασίου κομίζων κρύσταλλον καὶ ἀγάτας καὶ ἄλλους ἴσως λίθους καὶ χρυσὸν καὶ δούλους, καὶ πολύτιμα ὑφάσματα καὶ ὅ,τι ἄλλο ἐχρειάζετο ὁ ἐπιχειρηματικὸς βασιλεὺς, ὅστις οὔτε ταῦτα οὔτε χαλκὸν οὔτε ἄργυρον οὔτε μόλυβδον εἶχεν ἰθαγενῇ ἐν τῇ χώρᾳ αὐτοῦ, μετεχειρίζετο ὁμως πάντα ταῦτα ἐπέισακτα.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ χρυσοχοϊκὴ τέχνη ἐν παντὶ τόπῳ καὶ χρόνῳ εἶνε εὐχερεστέρα τῆς λιθογλυφίας, τὰ δὲ χρυσοχοϊκὰ ἀντικείμενα τὰ εὐρεθέντα ἐν τῷ ἀνακτόρῳ δὲν ὑπερβαίνουν τὴν φιλοδοξίαν κοινοῦ ἐργαστηρίου, πιστεύω, ὅτι εἶνε ἐγχώρια ἔργα, τεχνικὰ προϊόντα τοῦ ἀνακτόρου δι' ὕλης, ἣν ὁ βασιλεὺς ἐπορίζετο, ὡς καὶ τοὺς πολυτίμους λίθους, ἐξωθεν. Ἄν δ' ἴσχυεν ἡ γνώμη, ὅτι τὰ ἐλαφρὰ χρυσᾷ κοσμήματα, δισκάρια λεπτὰ συνήθως συνδεόμενα διὰ λεπτοῦ σύρματος μετ' ἀλλήλων, ἦσαν προωρισμένα χάριν μόνων τῶν νεκρῶν ὡς ἐντάφια κοσμήματα, θὰ ἦτο τοῦτο τεκμήριον, ὅτι πάντως ταῦτα κατεσκευάσθησαν ἐν τῷ ἀνακτόρῳ. Νομίζω ὁμως, ὅτι ὀρθῶς ὁ Τσουντας (*Μυκῆναι καὶ Μυκηναῖος πολιτισμὸς* σ. 75 ἐξ.), καίπερ εὐρὼν τοιαῦτα κοσμήματα ἐν τάφοις, φαντάζεται ὁμως, ὅτι ἐφόρουν αὐτὰ ἐξηρημένα ζῶσαι αἱ γυναῖκες καὶ ὅτι ἡ κίνησις καὶ ἡ ἀκτινοβολία τοῦ χρυσοῦ ἠῤῥανε τὴν χάριν αὐτῶν.

Κατὰ τὰνωτέρω ὁ βασιλεὺς ἦσκει ἀγγειοπλαστικὴν, γλυπτικὴν πολυτίμων λίθων, ὑαλοχοϊκὴν καὶ χρυσοχοϊκὴν τέχνην κοσμημάτων. Ἡ τελευταία γίνεται πιθανωτέρα, ἂν παραβάλωμεν τὸ πλῆθος τῶν ἀγγείων, ἅτινα παρήγε καὶ προσέφερεν ὁ βασιλεὺς, πρὸς τὸ πιθανὸν πλῆθος τῶν ἡμιπολυτίμων λίθων, οὓς ἐλάμβανε. Εὐρίσκω, ὅτι τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἰσοφορήσῃ τὴν ἀξίαν τῶν ἀγγείων, πρῶτον διότι δὲν θὰ ἦτο μέγα, ἐπειδὴ τὰ κατασκευαζόμενα κοσμήματα ἦσαν γενικῶς μικρά, δεύτερον διότι ὁ πορισμὸς τῶν λίθων ἐν τῷ τόπῳ τῆς προελεύσεως εἶνε σχεδὸν ἀδάπανος, ἐπειδὴ αἱ πλάκες ἀγάτου, ὅσαι διατηροῦσι τὴν ἀρχικὴν ὄψιν τοῦ πυρῆνος, ἐξ οὗ ἐπριονίσθησαν, δεικνύουσιν αὐτὴν στρογγύλην, ἥτοι εἶχον μορφὴν περιφορήτων ἐπὶ τῆς γῆς χαλίκων καὶ τρίτον διότι ἡ ἀξία τῶν ἐξ αὐτοῦ κοσμημάτων προέρχεται κατὰ μέγα ἐπίσης μέρος καὶ ἐκ τῆς δυσχερείας τῆς ἐξεργασίας αὐτοῦ. Κατ' ἀκολουθίαν ὁ χρυσός, μέταλλον ἀνύπαρκτον ἐν Βοιωτίᾳ, ἔρχεται ὡς πιθανὸν ἀντάλλαγμα τῶν προϊόντων τοῦ πηλοπλαστικοῦ ἐργαστηρίου.

Ἄλλ' ἂν ὁ βασιλεὺς ἐχρειάζετο τηλικαύτην παραγωγὴν ἀγγείων, ἵνα τροφοδοτήσῃ τὰ ἄλλα εἰδικὰ ἐργαστήρια τοῦ ἀνακτόρου διὰ σπανίων καὶ πολυτίμων ὑλικῶν, τί ἡδύνατο νὰ προσφέρῃ ἰδιώτης τεχνίτης εἰς ξένον ἔμπορον, ἵνα πορισθῇ ὁμοία ὑλικά καὶ ἀσκῇ βιοτεχνίαν πολυτίμων κοσμημάτων; Εὐρίσκω λοιπόν, ὅτι μόνον πλούσιοι καὶ ἰσχυροὶ ἄνακτες ἦσαν δυνατοὶ νὰ ἀσκῶσι τοιαύτας ἐπιχειρήσεις καὶ διὰ τοῦτο οἱ εἰδικοὶ τεχνῖται, εἴτε ξένοι (Pschor, *Philol. Wochens.* 1913, 542) εἴτε ἐγχώριοι, ὅταν δὲν ἦσαν μισθωτοὶ παρὰ τοιούτοις ἐργοστασιάρχαις, περιώδευον τὴν Ἑλλάδα καὶ προσέφερον τὴν τέχνην αὐτῶν εἰς ἐκείνους, οἵτινες κατεῖχον πρῶτην ὕλην πρὸς ἐργασίαν. Τοιοῦτοι δὲ ἦσαν πάντως οἱ ἄνακτες. Ὁ Μενέλαος δωρεῖται ἀργυροῦν καὶ χρυσοῦν κρατῆρα τῷ Τηλεμάχῳ (Ὀδ. 0,103,115 ἐξ. 121,207), ὁ δὲ Νέστωρ βεβαίως ἔδωκε τὸν χρυσόν, ὃν ὁ χρυσοχόος περιέχεε περὶ τὰ κέρατα τῶν θυμάτων (γ, 425), καὶ εἰς ἄνακτά τινα, ἴσως τὸν βασιλέα τῆς Τίρυνθος, θὰ ἀνῆκεν ὁ θησαυρὸς ὁ

εὐρεθεὶς αὐτόθι παρὰ τὸν ὀχυρὸν λόφον τῷ 1915 (*Πρακτικά τῆς ΑΕ* 1915 σ. 204 ἐξ. *Ἀρχ. Δελτ.* 1916 Παράρτ. σ. 13 ἐξ.). Ἐν τῷ θησαυρῷ τούτῳ εὐρέθησαν μετ' ἀγγείων χαλκῶν καὶ παντοίων καὶ πολυπληθῶν πολυτίμου ὕλης κοσμημάτων καὶ τινὰ ἐλάσματα ἢ ῥάβδοι ἢ πλίνθοι χαλκοῦ ἢ χρυσοῦ ἢ ἐλέφαντος ὡς πρώτη ὕλη, ἣν ἐκέκτητο ὁ κύριος καὶ παρεῖχε τῷ τεχνίτῃ πρὸς κατασκευὴν κοσμημάτων (πρβλ. *Ἀρχ. Δελτ.* ἔ.ἄ. ἀριθ. 3,7,10,17, εἰκ. 5 καὶ σ. 21 ἀριθ. 8). Ὅταν δὲ οἱ ἐργοδότες παρέχωσι τὴν πρώτην ὕλην, σημαίνει τοῦτο, ὅτι οἱ ἐργολῆπται δὲν εἶχον τοιαύτην ὕλην κατὰ κανόνα· ὥστε τοιοῦτοι ἄνδρες δὲν ἠδύναντο νὰ ἰδρῶσιν μεγάλα ἐργαστήρια βιομηχανικῆς παραγωγῆς.

Ὡς πρὸς τὸν τρόπον ὅμως τοῦ πορισμοῦ τῶν πολυτίμων ἢ ἀπλῶς χρησίμων ἀλλὰ σπανίων ὑλῶν ὑπὸ τῶν βασιλέων ἐπιθυμῶ νὰ προσθέσω καὶ τόδε.

Ὅταν οἱ βασιλεῖς κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς ἤδη χρόνους ἐκάλουν ἀλλήλους ἀδελφοὺς ὡς συμβαίνει μετὰ Δαναοῦ καὶ Αἰγύπτου (*Ἀπολλόδ.* 2,1,4,3) καὶ μετὰ τῶν χιτιτῶν βασιλέων τοῦ Βογάζ-κιοῖ καὶ τῶν βασιλέων τῆς Ἀχιγιάβα (*Ἀχαΐας*) κατὰ τὸν 14^{ον} αἰῶνα π.Χ. Forrer. *Mitteil. d. deutsch. Orientgesells.* N° 63, 1924), δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν, ὅτι δύο βασιλεῖς φιλικῶς διακείμενοι κατὰ τοὺς παλαιοὺς ἐκείνους χρόνους θὰ ἐφιλοφρονοῦντο ἀλλήλους διὰ δώρων, ἐν οἷς τὰ μᾶλλον εὐχάριστα καὶ ἀσπᾶσια θὰ ἦσαν ὅσα δὲν ἦσαν εὐκόλως ποριστὰ ἐκατέρῳ.

Τοιαῦτα δῶρα μάλιστα εὐκόλον εἶνε νὰ φαντασθῶμεν ὅτι καὶ ἐξεμαιεύοντο ἢ ἀπλῶς καὶ ἀφελῶς ἐζητοῦντο ὑπὸ τοῦ ἔχοντος ἀνάγκην μονάρχου. Ὅπλα καὶ ἀγγεῖα πολυτελῆ καὶ ἐσθῆτες κ.ἄ. ὡς βασιλικά δῶρα μνημονεύονται συχνὰ παρ' Ὀμήρῳ. Ὅτι ὅμως καὶ ἀκατέργαστα μέταλλα μετεδίδοντο ἢ ἐζητοῦντο ὡσαύτως, γινώσκομεν ἐκ τῆς βασιλικῆς ἐν σφηνοειδεῖ γραφῇ ἀλληλογραφίας τῶν αἰγυπτίων βασιλέων Ἀμενόφις τοῦ III καὶ τοῦ IV μετ' ἀσιατῶν ἀνεξαρτήτων ἢ ὑποτελῶν βασιλέων, εὐρεθείσης τῷ 1885 ἐν Τέλλ ἐλ Ἀμάρνα τῆς Αἰγύπτου¹. Ἡ ἀλληλογραφία ἀνάγεται λοιπὸν εἰς τὸν 14^{ον} αἰῶνα π.Χ. ἥτοι ἀντικατοπτρίζει κατάστασιν κρατοῦσαν ἀκριβῶς ἐν τοῖς μυκηναϊκοῖς χρόνοις, εἰς οὓς ἀνάγεται τὸ πυρποληθὲν ἀνάκτορον τῶν βοιωτικῶν Θηβῶν. Ὅτι δὲ ὑπῆρχον σχέσεις μετὰ Αἰγύπτου καὶ τῆς τότε Ἑλλάδος, εἶνε πασίγνωστον· ἀρκεῖ νὰ μνημονεύσωμεν τοῦτο μὲν τῶν αἰγυπτιακῶν σκαραβαίων τοῦ Ἀμενόφις III, οἵτινες εὐρέθησαν ἐν Μυκῆναις καὶ Ρόδῳ, τοῦτο δὲ τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ τάφου τοῦ Τουθμῶσις III (β' ἡμισυ τοῦ 15^{ου} αἰῶν. π.Χ.), ἐνθα ἄνδρες νησιῶται τοῦ Αἰγαίου κομίζουσι τῷ βασιλεῖ μυκηναϊκὰ ἀγγεῖα ὡς δῶρα (πρβλ. Τσουντα *Μυκ. καὶ μυκην. πολ.* 212 ἐξ. πρβλ. Evans, *Palace of Minos* I 280 ἐξ., 286 ἐξ., II, 167 ἐξ. 192 ἐξ. 253 ἐξ. 736 ἐξ.). Συνολικὸν κατάλογον ὅρα νῦν παρὰ Pendlebury, *Aegyptiaca* Cambridge 1930).

Κατὰ τὰ ἔγγραφα τοῦ Ἑλ. Ἀμάρνα ὁ βαβυλωνίος βασιλεὺς Καδασμάν-Βέλ χρειάζεται διαρκῶς χρυσὸν καὶ πιέζει τὸν «ἀδελφόν» του βασιλέα τῆς Αἰγύπτου νὰ στείλῃ αὐτῷ μεγάλας ποσότητας τῆς πολυτίμου ὕλης, τόσον μεγάλας καὶ δαψιλεῖς ὅσον ἡ γῆ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀμενόφις δὲν στέλλει τὴν ζητουμένην ποσότητα, γεννῶνται προστριβαί.

Ὁ Τουσραττά, βασιλεὺς τῶν Μεττανί, γράφει πρὸς Ἀμένοφιν τὸν τρίτον μετὰ τῶν ἄλλων

¹ Ed. Meyer, *Gesch. d. Altert.* ⁵ I II σ. 19 § 154. Breasted. *Gesch. Aegyptens* μετάφρ. γερμ. ὑπὸ H. Ranke 1910 σ. 276, Μετάφρασις γερμανικῆ τῶν σπουδαιωτάτων τούτων ἐπισή-

μων ἱστορικῶν ἐγγράφων ὑπὸ Knudtzon *Die El Amarna Tafeln* 1907.

(Knudtzon σ. 136 ἐξ.): «Ἐς εὐαρεστηθῇ ὁ ἀδελφός μου νά μοι στείλῃ δεκαπλάσια τῶν ὅσων ἔστειλε πρὸς τὸν πατέρα μου. Καὶ παρεκάλεσα (= παρακαλῶ) τὸν ἀδελφόν μου, νά μοι στείλῃ πολὺν χρυσόν, λέγων: «περισσότερον ἢ τὸν πατέρα μου ἃς εὐαρεστηθῇ ὁ ἀδελφός μου νά με πλουτίσῃ καὶ νά μοι στείλῃ». Εἰς τὸν πατέρα μου δὲ ἔστειλες πολὺν χρυσόν, μεγάλας χρυσᾶς φιάλας(;) καὶ μεγάλας χρυσᾶς στάμνους(;) ἔστειλες αὐτῷ, χρυσᾶς πλάκας(;) τόσον ἀφθόνως ὅσον καὶ χαλκὸν ἔστειλες αὐτῷ... Οὕτως ἃς εὐαρεστηθῇ ὁ ἀδελφός μου νά μοι στείλῃ λίαν πολὺν χρυσόν, ἀμετρήτως πολὺν ἃς μοι στείλῃ ὁ ἀδελφός μου. Ὁ ἀδελφός μου ἃς μοι στείλῃ περισσότερο χρυσόν ἢ ὅσον εἰς τὸν πατέρα μου. Ὑπάρχει δὲ ἐν τῇ χώρᾳ τοῦ ἀδελφοῦ μου τόσος χρυσός, ὅση ἄμμος»¹... Ὡς ἀπάντησιν δὲ πρὸς ὁμοίας ἐπιστολὰς ἔστειλεν ὁ Ἀμένοφις πρὸς τὸν βασιλέα τῆς Ἀσσυρίας δῶρον 20 τάλαντα χρυσοῦ. Ὁ δὲ ὑποτελὴς βασιλεὺς τῆς Κύπρου (Ἀλασίας) στέλλει εἰς Αἴγυπτον μεγάλη ποσὰ χαλκοῦ κυπρίου (cuprum). Ἀπαξ δέ, λιμοῦ ἐπισκήψαντος εἰς Κύπρον, δὲν ἔστειλε καὶ ζητεῖ συγγνώμην διὰ τοῦτο, (πρβλ. *Klio* 1921, 236).

Ὅμοιαι σχέσεις τῶν βασιλέων δεικνύουσιν αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν Χετταίων τοῦ Βογάζ-κιοϊ. Π.χ. ὁ Ραμσῆς ὁ II ζητεῖ παρὰ τοῦ βασιλέως Ἀττουσίλ σίδηρον, ὃν οὗτος ἀρνεῖται εὐγενῶς νὰ δώσῃ, λέγων, ὅτι πρὸς καιρὸν δὲν εἶχε (*Zeitschr. d. D. Morgenl. Ges.* 1918, 61. Schachermayer *Athen. Mitt.* XLI σ. 414).

Ἄν ὅμοια πράγματα ἐφαρμόσωμεν εἰς τὰς σχέσεις τοῦ συγχρόνου τότε βασιλέως τῶν Βοιωτίων Θηβῶν, θὰ ἴδωμεν, ὅτι οὗτος εἶχε τὴν εὐχέριαν ὅχι μόνον διὰ τοῦ ἐμπορίου ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς φιλίας τῶν βασιλικῶν «ἀδελφῶν» νὰ πορίζηται μέταλλα ἢ ἄλλας πολυτίμους ὕλας, μάλιστα δὲ ἂν προσέφερε καὶ ἀντίδωρα, ἅτινα ἡδύνατο νὰ ἔχῃ ἐν ἀφθονίᾳ καὶ οἷα δὲν λείπουσιν οὐδ' ἐν τῇ ἀλληλογραφίᾳ τοῦ Ἑλ' Ἀμάρνα.

Τοιοιουτρόπως καταλήγομεν συνάγοντες, ὅτι κατὰ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους τὰ δαπανηρὰ καὶ μεγάλων κεφαλαίων ἢ σπανίων ὑλῶν δεόμενα ἐπιτηδεύματα δὲν ἡδύνατο νὰ ἀσκήσωσι κοινοὶ ἄνθρωποι, ἀλλ' ἡγεμόνες καὶ ἄνακτες ἰδρύοντες μεγάλα διὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ἐργαστήρια καὶ ἀπασχολοῦντες εἰδικοὺς τεχνίτας εἴτε μισθωτοὺς εἴτε δούλους. Δὲν ἀποκλείεται μάλιστα νὰ δεχθῶμεν, ὅτι, ὡς ἐλάβανον ὡς δῶρα ἢ ἡγόραζον τὰ ξενικὰ ὑλικά, καθ' ὅμοιον τρόπον ἐπορίζοντο καὶ εἰδικοὺς ἐκ τῶν αὐτῶν χωρῶν τεχνίτας, οἷους γινώσκει ὕστερον ὁ Ὅμηρος κλητοὺς ἐπ' ἀπείρονα γαῖαν. Τοιαύτη δ' ἐκδοχὴ ἐνισχύει τὴν γνώμην, ὅτι καὶ ζωγράφοι καὶ ἀρχιτέκτονες ἦλθον εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ Κρήτης², φωτίζει δ' αὐτὴν διὰ νέου φωτὸς ὡς καὶ τὴν ὅλην οἰκονομικὴν ζωὴν τῶν σκοτεινῶν ἐκείνων χρόνων. Ἡ τεχνικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν πρώτων τοιχογραφιῶν τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Κάδμου καὶ τῶν διαδόχων αὐτῶν εἶναι τόσον μεγάλη, ὥστε δὲν δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ὡς βαθμιαία κατάπτωσις ἐγγωρίου τέχνης, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς διάκρισις ἔργων τεχνικῶν, ὧν οἱ κατασκευασταὶ ἀκολουθοῦσιν ἑκάτεροι ἰδίαν παράδοσιν.

Πρὸς τίνας χώρας ἄγουσι τὸν Κάδμον εἰς σχέσεις οἱ ἡμιπολύτιμοι λίθοι καὶ τὰ ἄλλα

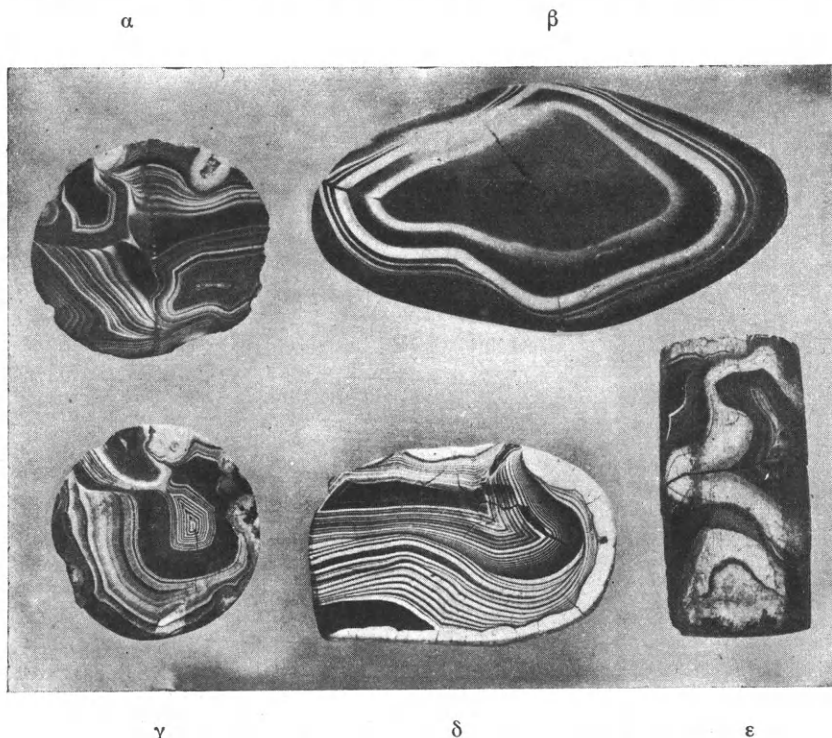
¹ Ἐν διαλέξει αὐτοῦ ἐν τῷ ἐν Ἀθήναις Γερμαν. ἀρχαιολ. Ἰνστιτούτῳ ὁ Ed. Meyer ἐξήνεγκε τὴν γνώμην, ὅτι ὁ πολὺς χρυσὸς τῆς Αἰγύπτου προέρχεται πιθανῶς ἐκ τῶν ὀρέων τῆς χώρας τῶν Σομαλί. Περὶ τῆς βορείας Εὐρώπης ὄρα

Hörnes ἔ. ἄ. 128.

² Ὁ Evans *Palace of Minos* III σ. 168 πρβλ. III, 416 ὁμιλεῖ περὶ τῶν πιθανῶν ὁδῶν ἐκ Κρήτης εἰς Βοιωτίαν.

μὴ βοιωτικὰ ὑλικά τῶν βιομηχανιῶν του, ἃς εἶπωσιν ἄλλοι δυνάμενοι νὰ ἔχωσι ἐγκύρους ὀρυκτολογικὰς γνώμας.

Ἐπισυνάπτω κατάλογον τῶν ἀντικειμένων, ἅτινα ἐσώθησαν ἐκ τοῦ ἐν τῷ Καδμείῳ ἀνακτόρῳ ἐργαστηρίου ἡμιπολυτίμων λίθων, εὗρεθέντα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ θέρους

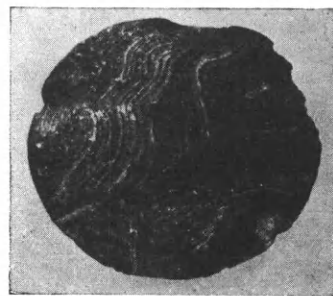

Εἰκ. 6. Εἰργασμένοι ἀχάται ἐκ τοῦ Καδμείου τῶν Θηβῶν.

τοῦ 1928. Ἐν αὐτοῖς περιλαμβάνεται καὶ μία κεκαυμένη ψηφὶς ὑαλομάζης καὶ τινες ὀψιανοί, ὧν εἷς λίαν κεκαυμένος καὶ ὅ,τι ἄλλο. Τὴν ἐργασίαν τοῦ ὀψιανοῦ δὲν δέχομαι γενομένην ἐν τῷ ἀνακτόρῳ (εὗρέθησαν καὶ ἀλλαχοῦ ἐν αὐτῷ ὀψιανοί), τὰ ἐξ αὐτῶν ὅμως ἐργαλεῖα ἴσως ἐχρησιμοποιοῦντο ἐν τῷ περὶ οὗ ὁ λόγος ἐργαστηρίῳ.

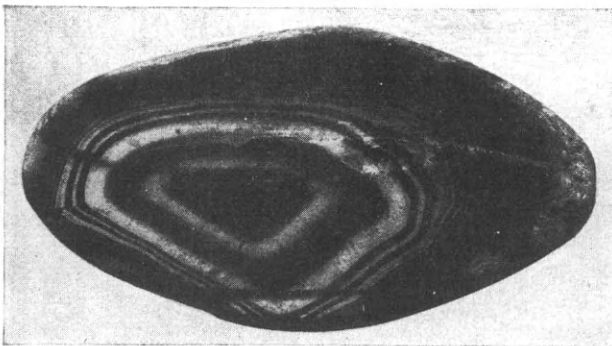
1. **Εἰκ. 6α.** Ἔχει διάμ. 0.046, πάχ. μέγιστον κατὰ τὰ χεῖλη σχεδὸν 0.004, ὅπισθεν δὲ δεικνύει καμπύλην καὶ ἀδρὰν τὴν φυσικὴν ὄψιν τοῦ λίθου (**εἰκ. 7**). Ἐπριονίσθη ἐκ δύο ἀντιθέτων σημείων, αἱ δὲ δύο πριονίσσεις δὲν συνηντήθησαν ἀκριβῶς. Αἱ πριονίσσεις λεῖαι. Ἀγνωστον ἂν ὁ πρίων ἦτο ὀδοντωτός.

2. **Εἰκ. 6β.** Μῆκ. 0.095, πλ. 0.05, πάχ. μέγιστον κατὰ τὸν κρημνὸν τῆς ἀποτομῆς 0.01, ἀλλὰ πρὸς τὸ κέντρον αἰεὶ μείζον, ἐπεὶδὴ ἡ ὄψις εἶναι ἐπικαμπῆς καὶ λεῖα. Πῶς ἐγένετο ἡ ἐπικαμπῆς λείανσις, δὲν φαίνεται, οὐδ' ἔχω ἐγὼ νὰ εἶπω οὐδ' ἠδυνήθη νὰ μάθω, πῶς γίνονται τοιαῦτα ἐργασίαι. Ἐπίσης δὲν διακρίνω πῶς ἐτμήθησαν τὰ χεῖλη καμπυλόγραμμα ἢ πῶς τμηθέντα ἴσως γωνιώδη ἐλειάνθησαν καμπύλως. Ἀπτόμενος δὲ τῶν ζητημάτων τούτων οὕτω, καταλείπω αὐτὰ νὰ λυθῶσιν ἐν τῷ μέλλοντι. Ὅπισθεν (**εἰκ. 8**) φαίνονται κατὰ μῆκος ἀφ' ἐνὸς μὲν δύο πριονίσσεις, ὧν ἡ πρώτη βαθυτέρα πως, ἡ δὲ δευ-

Εἰκ. 7. Ἡ ὀπισθία ἦτοι ἡ φυσικὴ ἀργὴ ὄψις τοῦ λίθου εἰκ. 6α.

τέρα ὑψηλότερον ἀχθεῖσα, ἵνα ἴσως ἀνταποκριθῇ εἰς τὸ ὕψος τῆς ἐκ τῆς ἐτέρας πλευρᾶς ἀχθείσης πρώτης πασῶν πριονίσεως. Ἀλλὰ καὶ αὗται αἱ δύο δὲν συνηντήθησαν τελείως. Οὕτως ἔχομεν τρεῖς πριονίσεις, αἵτινες ὅμως ἐν μέσῳ τοῦ λίθου κατέλιπον κατὰ μῆκος

Εἰκ. 8. Ἡ ὀπισθία ὄψις τοῦ λίθου εἰκ. 6β.

στενόμακρον σύνδεσμον πρὸς τὸν ὅλον πυρῆνα τοῦ λίθου· τὸν σύνδεσμον τοῦτον ἢ ἀπέκοψαν διὰ δύο πιθανῶς πριονίσεων τελευταῖον ἢ ἀπέθραυσαν καὶ ἔπειτα ἐλείαναν, οὕτως ὥστε νὰ δεικνύη δύο συναντώμενα ἐπίπεδα. Ὁ λίθος εὗρέθη ἀκέραιος, ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ ἀτυχία παρακολουθεῖ τὴν εὐτυχίαν, ἀπέπεσεν ὁ λίθος ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ ἄλλως προσεκτικωτάτου ἐργάτου καὶ ἐθραύσθη κατὰ τὸ μέσον πλάτος εἰς δύο, εἶναι δὲ νῦν συγκεκολλημένος. Τί εἶδος κοσμήματος θὰ

ἀπετέλει ἡ πλάξ, ἐλεύθερος εἶναι πᾶς τις νὰ φαντασθῇ. Ἡ ἐξεργασία εἰς ρομβοειδὲς σχῆμα παρακολουθεῖ τὸν σχηματισμὸν τῶν φλεβῶν τοῦ λίθου.

3. **Εἰκ. 6γ.** Διάμ. 0.04. πάχ. μέγ. 0.04. Φαίνεται ὅτι εἶχε τμηθῇ διὰ δύο πριονίσεων καὶ ἐλειάνθη εἴτα (κυματισμὸς τῆς ἐπιφανείας κατὰ τὸ κέντρον δεικνύει τὴν συνάντησιν τῶν δύο πριονίσεων). Ὅπισθεν δεικνύει δύο ἐπίσης πριονίσεις καταλιπούσας ἐν μέσῳ διαμετρικῶς σύνδεσμον, ὅστις ἀποθραυσθεὶς ἐσχημάτισεν ἀνώμαλον ταινίαν, πλ. 0.006.

4. **Εἰκ. 6δ.** Μῆκ. «διαγώνιον» μέγιστον 0.06, εὐθὺ μῆκ. 0.058, πλ. μέγ. 0.042 καὶ πάχ. μέγ. 0.01· ἡ μία γωνία καὶ ἐνιαχοῦ ἡ ἐπιφάνεια βεβλαμμένη. Ἡ περιτομὴ σύμφωνα πρὸς τὴν φορὰν τῶν ἐγχρώμων φλεβῶν, ὥστε ὅλος ὁ λίθος ἦτο προωρισμένος νὰ ἀποτελέσῃ ἐν κόσμημα.

5. **Εἰκ. 6ε.** Ἡμίτομον πολυέδρου κυλίνδρου, ἔχον πέντε λείας μακρὰς ἑδρας πλ. 0.008, 0.009, 0.012, 0.01, 0.009. διάμ. 0.028. μῆκ. 0.055. Βεβλαμμένον ὑπὸ τῆς πυρᾶς καὶ ἐρρωγὸς ἐν μέσῳ, θολὸν δὲ διὰ τοῦτο καὶ μὴ ἀποστίλβον. Ἡ ὀπισθία πλευρά, ἣτις δίδει τὴν διάμετρον, ἀπεκόπη διὰ μιᾶς πριονίσεως, ἣτις κατέληξεν εἰς τὸ ἕτερον χεῖλος καταλιπούσα στενοτάτην λωρίδα ἀποθραυσθεῖσαν ἐν τέλει. Ἐπειδὴ ἡ στενὴ αὕτη λωρὶς καταλείπει ἀνέχουσιν ἐλαφρῶς μᾶζαν, ἔπεται ὅτι ἡ ὄψις αὕτη τοῦ λίθου δὲν ἐλειάνθη τεχνητῶς, ἀλλ' ἡ λειότης παρήγετο διὰ τῆς πριονίσεως; Αἱ ἐπὶ κεφαλῆς ἄκραι πλευραὶ ἐλαφρῶς καμπύλαι λεῖαι.

6. **Εἰκ. 9α, 10α** Ὀκτάεδρος κύλινδρος. Εἶχε τμηθῇ πρῶτον εἰς τετράπλευρον πλίνθον, ἀποτμηθεῖσάν δὲ τῶν γωνιῶν εἰς στενὰς ἑδρας ἀπετελέσθη τὸ νῦν σχῆμα. Ὑψ. 0.042. Διάμ. διαγώνιος ἄνω 0.028, κάτω 0.030 (αἱ ἐπιφάνειαι ἄνω καὶ κάτω ἐλαφρῶς καμπύλαι, αἱ δὲ ἄκμαὶ ἀποτετμημέναι ὀλίγον διὰ λειάνσεως). Πλάτ. πλευρῶν μέγ. 0.014, 0.01, 0.015, 0.01, 0.015, 0.009, 0.016, 0.009 (αἱ ἐκ τῆς ἀποτομῆς τῶν γωνιῶν τῆς πλίνθου πλευραὶ στενότεραι).

7. **Εἰκ. 9β, 10β.** Κόλουργος κῶνος λίαν κεκαυμένος καὶ διασπασθεὶς διὰ τοῦτο εἰς

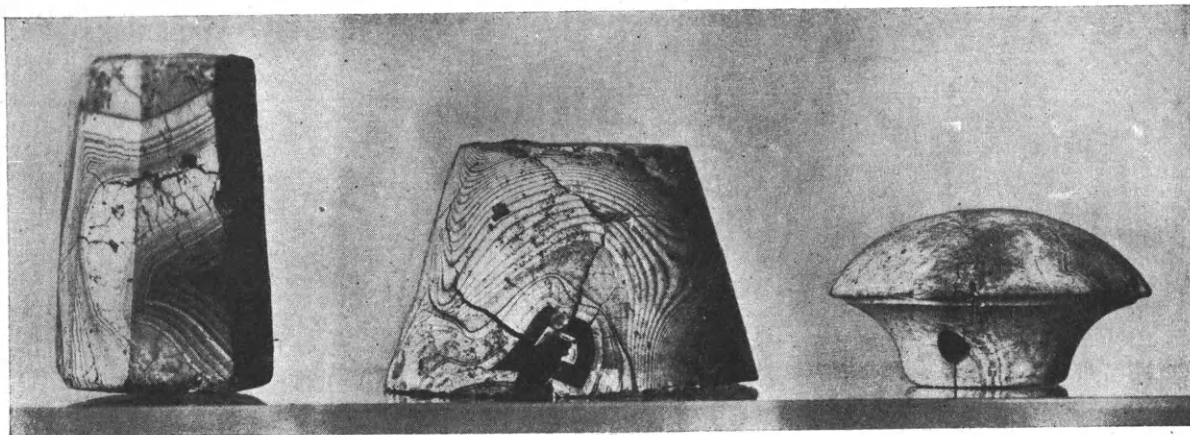
πλείονα τεμάχια, συγκεκολλημένοι δὲ νῦν καὶ πού καὶ ἐλλιπής. Μεγάλη διάμ. 0.052, μικρὰ διάμ. 0.031, ὕψ. πλάγιον 0.033. Ἴσως ἦτο προωρισμένον τὸ τεμάχιον νὰ γίνῃ μῆλον ἢ κομβίον λαβῆς ξίφους (πρβλ. Τσούντα *Μυκῆναι καὶ μυκ. πολιτ.* 86).

8. *Εἰκ. 9γ, 10γ.* Μῆλον ἢ κομβίον λαβῆς ξίφους ἢ σκήπτρου (;). Ἐπικαμπὲς κυκλικὸν ἄνω, τορευτῶς ὑποκάτω μειούμενον, σχηματίζον πρῶτον περὶ τὸ χεῖλος βαθυτέραν ταινίαν

α

β

γ

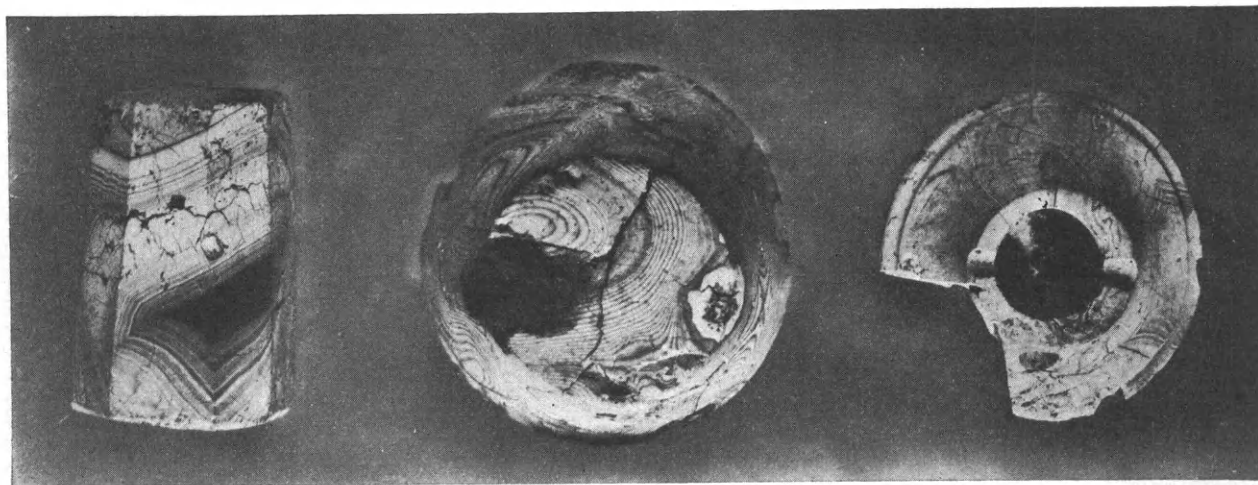
Εἰκ. 9. Σκεύη ἢ κοσμήματα ἐξ ὄνυχος. Ἐκ τοῦ Καδμείου Ἀνακτόρου.

πλ. 0.002 καὶ καταλήγον εἰς βάσιν ῥαβδώδη διαμ. 0.02, κοίλην ἐντὸς μέχρι βάρους σχεδὸν 0.014. Ἡ περιφέρεια τοῦ κοίλου ἀνισοπαχῆς (πρβλ. *εἰκ. 10γ*). Τὸ ὅλον κεκαυμένον καὶ ἐστερημένον τῆς λαμπηδόνης τῶν χρωμάτων τὸ ἐλλεῖπον μέρος δὲν ἀπέπεσεν ἔνεκα τοῦ πυρός,

α

β

γ

Εἰκ. 10. Ἄλλη ὄψεις τῶν σκευῶν ἢ κοσμημάτων τῆς εἰκ. 9.

ἀλλ' ἀπεπρίσθη ἐπίτηδες καὶ σφύζονται τὰ ἴχνη τῶν δύο ἐκατέρωθεν πρίσεων. Τοῦτο σημαίνει, ὅτι δὲν ἦτο χρήσιμον, ὡς κατεσκευάσθη τὸ κομβίον. Ἀληθῶς δὲ ἡ *εἰκ. 10γ* δεικνύει ἐπὶ τῶν χειλίων τὸ ἥμισυ διαμετροῦς ὅπῃς προωρισμένης νὰ δεχθῇ ἥλον συνδετικὸν τοῦ μῆλον πρὸς τὸ σῶμα τοῦ ἐμβόλου τῆς λαβῆς. Ἡ ὁπή, φαίνεται, εἶχε διαρρήξει τὸ χεῖλος καὶ ἀπε-

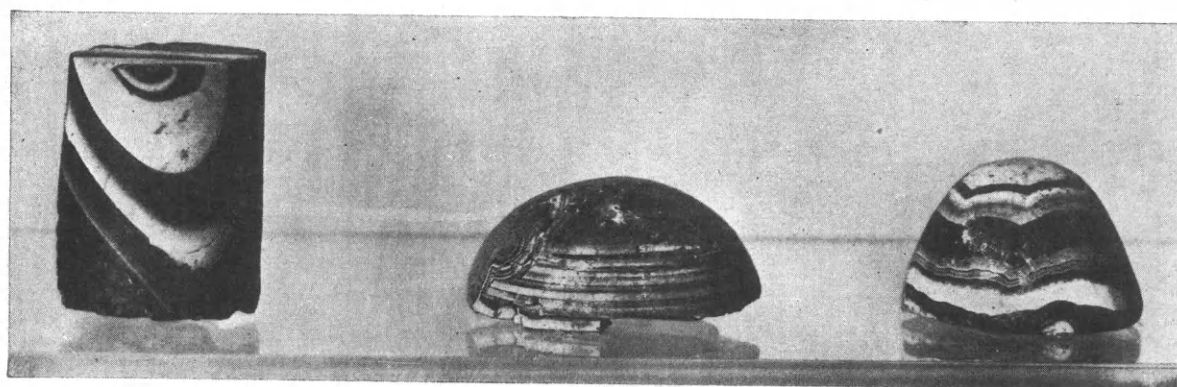
τμήθη τοῦτο, ἡνοίχθη δὲ ἐνδοτέρω ἄλλη διαμπερὲς ὁπὴ ὁρατὴ εἰς τὴν εἰκ. 9γ. Ἐπειδὴ δὲ αὕτη ἐπλησίαζε πολὺ πρὸς τὸ ἄκρον τοῦ ἐμβόλου, ὅπερ δὲν θὰ ἦτο ἐκ μετάλλου, καὶ οὕτω ἡ στερεότης τῆς συνδέσεως ἦτο ἀνεπαρκής, τὸ σύνολον ἐθεωρήθη ἀποτυχὸν καὶ ἤρχισαν νὰ χρησιμοποιῶσιν αὐτὸ ὡς πρώτην ὕλην ἀποκόπτοντες τεμάχια πρὸς κατασκευὴν μικροτέρων κοσμημάτων.

9. *Εἰκ. 11α, 12α.* Κύλινδρος ἀποτεθραυσμένος τὴν ἐτέραν κεφαλὴν πλατυτέραν οὖσαν τῆς σφισομένης, ἣτις ἔχει διάμ. 0.026· ὕψ. μέγ. 0.032. Ἀξιοσημείωτον εἶνε, ὅτι ἡ καμπύλη ἐπι-

α

β

γ

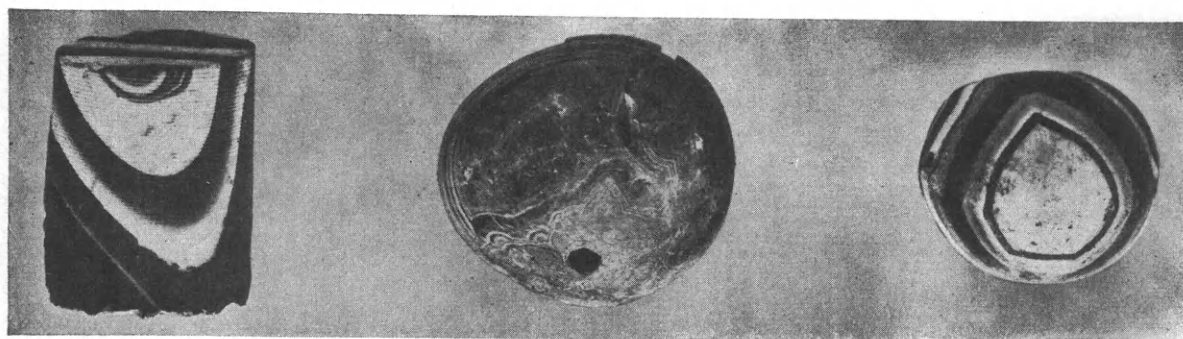
Εἰκ. 11. Κοσμήματα ἢ σκεύη ἐξ ὄνυχος ἀγάλτου λίθου. Ἐκ τοῦ Καθμείου ἀνακτόρου τῶν Θηβῶν.

φάνεια καλύπτεται κύκλῳ ὑπὸ πυκνοτάτων παραλλήλων αὐλάκων, δηλουσῶν, ὅτι ὁ κύλινδρος προῆλθεν ἐκ διατρήσεως μεΐζονος λίθου διὰ περιστροφῆς χαλκοῦ σωλῆνος, κέρατος ἢ καλάμου, ὡς ἐγένετο ἐν τῇ νεολιθικῇ περιόδῳ, τῇ βοηθείᾳ ὕδατος καὶ σμύριδος. Ὁ κύλινδρος λοιπὸν

α

β

γ

Εἰκ. 12. Ἄλλη εἰκὼν τῶν σκευῶν εἰκ. 11.

εἶνε ὁ πυρὴν ὁ παραμείνας ἄθικτος ἐντὸς τῆς κοιλότητος τοῦ καλάμου, ἡ δὲ σμύρις ἴσως παρήγαγε τὰς αὐλάκας τῆς κυρτῆς ἐπιφανείας τοῦ κυλίνδρου. Περὶ πρωΐμου χρήσεως τῆς σμύριδος ὄρα Evans *The palace of Minos* I, 55. Τὸ ἐργαλεῖον τῆς διατρήσεως ὡς ἀνασυνεστάθη ὑπὸ τοῦ κόμητος Gundaker Wurmbrand ὄρα π.χ. παρὰ Hörnes, *Urgesch. d. Menschen* 1892 σ. 245 καὶ προβλ. καὶ Mortillet *Musée préhistor.* 1903 πιν. LVII ἀριθ. 618 καὶ 621.

10. *Εἰκ. 11β, 12β, 13.* Κυρτόν, ὄχι σφαιρικόν, σκεῦος, ἐλλιπὲς ὑποκάτω, ἄτε καὲν καὶ

ἀποπεσὸν εἰς ὑπαλλήλους λεπίδας ἢ φολίδας, ὧν τινες σφύζονται χωρὶς νὰ εἶνε αἱ ἐξώταται. Τὸ ἄνω μέρος τοῦ σκεύους ὀγκοῦται εἰς μεῖζον ὕψος καὶ συστέλλει τὴν διάμετρον, ὡς δεικνύει ἡ εἰκ. 13. Μεγ. διάμ. 0.04, ἐλάχιστη 0.037. Φέρει διαμπερῇ ὀπὴν λοξήν, κατὰ τὴν διεύθυνσιν τῆς ἐλάσσονος διαμέτρου. Μέγιστον ὕψ. σχεδὸν 0.02.

Εἰκ. 13. Τομή κατὰ μῆκος τοῦ σκεύους Εἰκ. 116 καὶ 126.

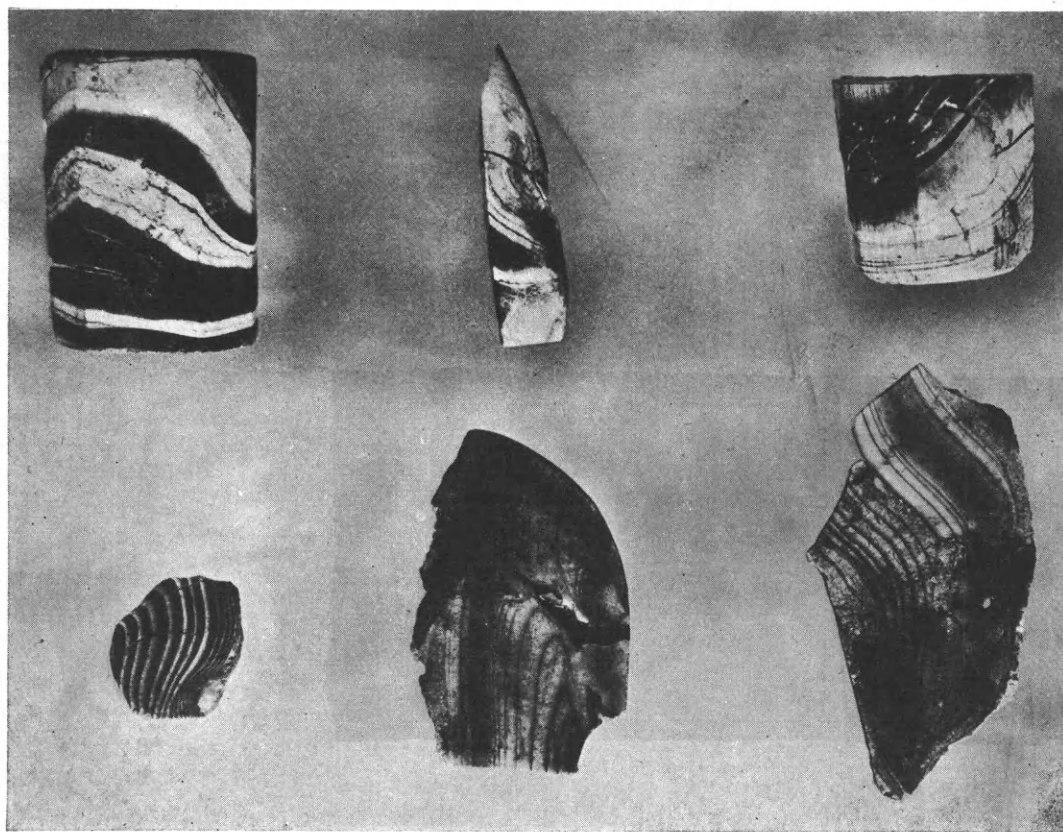
11. Εἰκ. 11γ, 12γ. Ἐπίκυρτον σκεῦος ὕψ. περίπου 0.025, μεγ. διάμ. 0.033, ἐλαχ. διάμ. 0.03. Παρὰ τὴν βάσιν διαμπερῆς ὀπὴ διατρηθεῖσα ἐκ τῶν δύο ἄκρων. Τὸ σχῆμα προσηρμόσθη πρὸς τὰς φλέβας τοῦ λίθου. Ὑπάρχει ῥωγμὴ ὑποκάτω ἀφορμωμένη ἐκ τῆς ὀπῆς, ἀλλ' ἀγνοῶ ἂν προῆλθεν ἐκ τῆς διατρήσεως ἢ ἐκ τοῦ πυρός. Ἀγνοῶ ἐπίσης τὸν προορισμὸν τοῦ ἀντικειμένου.

12. Εἰκ. 14α, 15. Ἡμίτομον πεντάπλευρον κυλίνδρου ὀκταπλεύρου. Αἱ ἄκραι πλευραὶ εἶνε ἡμίτομα ἐπίσης. Πλάτ. πλευρῶν 0.003, 0.009, 0.015, 0.009, 0.005. Μεγ. διάμ. 0.027 καὶ

α

β

γ

δ

ε

ζ

Εἰκ. 14. Σκεύη ἢ κοσμήματα ἐκ λίθου ὄνυχος. Ἐκ τοῦ ἐν Θήβαις ἀνακτόρου τοῦ Κάδμου.

0.025. Πρὶν τμηθῇ ὁ κύλινδρος εἶχεν ἐπιχειρηθῇ ἡ διαμπερῆς κατὰ μῆκος διάτρησις αὐτοῦ κατὰ τὸν ἐν ἀριθ. 9 δηλούμενον τρόπον, ἀρξαμένη ἐξ ἑκατέρου ἄκρου καὶ παραμείνασα ἀτελής ὡς δεικνύει ἡ εἰκ. 15 τῆς ὀπισθίας ὄψεως. Τὸ ὄργανον τῆς διατρήσεως ἔνεκα τῆς λεπτότητος

του δὲν πιστεύω ὅτι ἦτο κέρας ἢ κάλαμος, ἀλλὰ μετάλλινος σωλήν. Ἐπὶ τῶν μελαινῶν φλεβῶν τοῦ λίθου κατὰ τὴν ὀπισθίαν ὄψιν διακρίνονται αἱ ἐκ τῆς σμύριδος παραχθεῖσαι αὐλακες, οὐχὶ ὅμως καὶ ἐπὶ τῶν λευκῶν, διότι ἴσως αὗται ἔπαθον περισσότερον ὑπὸ τοῦ πυρός.

Εἰκ. 15. Ὅπισθία ὄψις τοῦ σκεύους εἰκ. 14α.

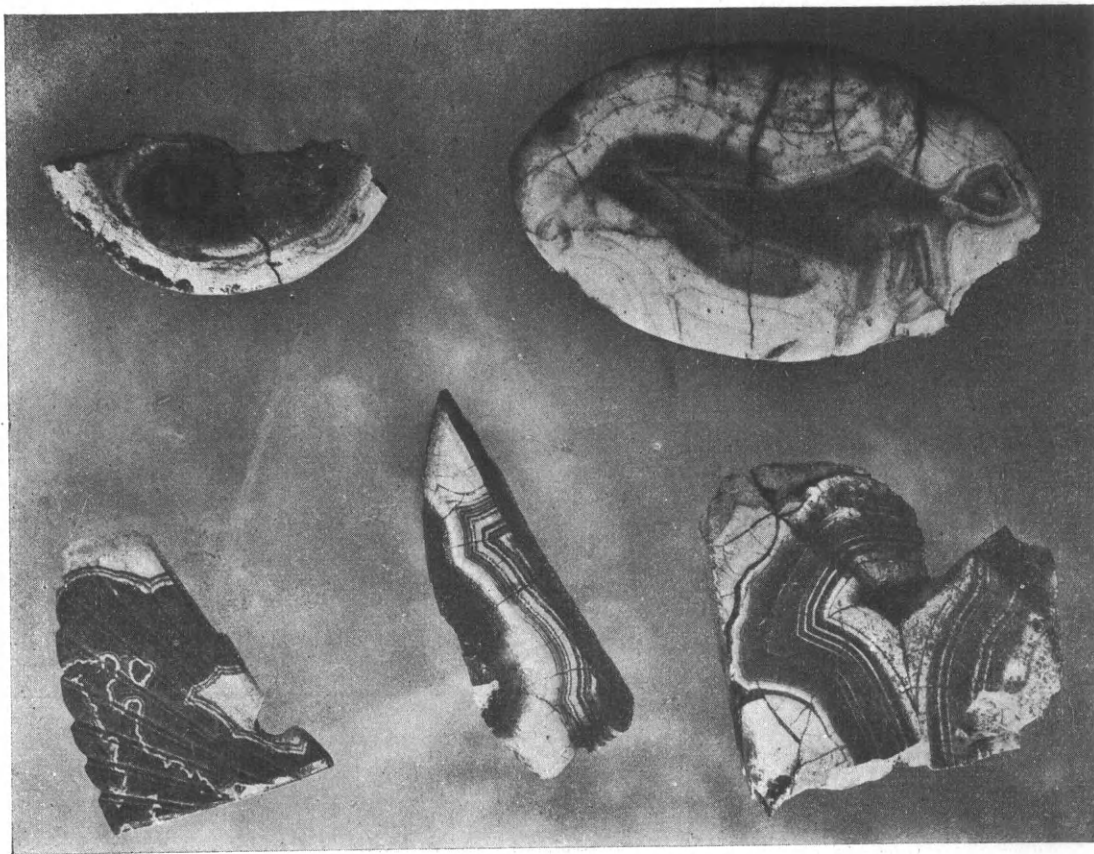
Φαίνεται δ' ὅτι κατὰ τὴν διάτρησιν εἶχεν ὑποστῇ βλάβην ὁ λίθος καὶ διὰ τοῦτο ἔπειτα ἐπρίσθη εἰς δύο πρὸς διάφορον τοῦ πρώτου σκοπόν. Ἡ διάπρισις ἐγένετο ἐκατέρωθεν κατὰ μῆκος, ἡ δὲ ἀπόσπασις ἐγένετο διὰ ἀποθραύσεως τῆς παραμεινάσης ἀπρίστου ταινίας ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς τῆς διατρήσεως αὐλακος καὶ ἐκατέρωθεν αὐτῆς.

13. **Εἰκ. 14β.** Ἐκ μείζονος πλακὸς ἐπικύρτου ἐπάνω, ἐπιπέδου κάτω, ἐπικαμποῦς κατὰ τὴν περιφέρειαν, ἀπόκομμα διὰ πριονίσεως, καταφανοῦς ἐκ τῆς ἀπρίστου κάτω κατὰ μῆκος (εἰς τὸ ἀριστερὸν τῆς εἰκόνης) ταινίας, ἥτις ἀπεθραύσθη. Συγκεκολλημένον ἐκ τριῶν θραυσμάτων. Μῆκ. μέγ. 0.044 πλ. μέγ. 0.009, πάχ. μέγ. 0.008.

14. **Εἰκ. 14γ.** Ἡμίτομον πεντάπλευρον ὀκταπλεύρου κυλίνδρου. Μεγ. διάμ. 0.025, ἐλαχ. διάμ. 0.023. Ὑψ. 0.026. Πάχ. μέγ. 0.015. Πλ. μέγ. πλευρῶν 0.007, 0.01, 0.011, 0.01, 0.006.

α

β

γ

δ

ε

Εἰκ. 16. Σκεύη καὶ πλάκες ἀγάλτου ἐκ τοῦ ἀνακτόρου τοῦ Κάδμου ἐν Θήβαις.

Ἡ ἐλάσσων κορυφή ἐπικαμπής ἐλαφρῶς, λεία. Ἡ μείζων πεπρισμένη ἐκ τῆς περιφερείας πρὸς τὴν διάμετρον, ἔνθα ἀπεθραύσθη ἡ ἐσχάτη στενὴ ἄριστος ταινία.

15. **Εἰκ. 14δ.** Πλάξ μεγ. μήκ. 0.019. πλ. μεγ. 0.015. Ὅπισθεν ἀνώμαλος. Κάτω ἔχνη τῆς πρίσεως. Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἀτελὴς ἐργασία, ἄνω ἀποτεθραυσμένη.

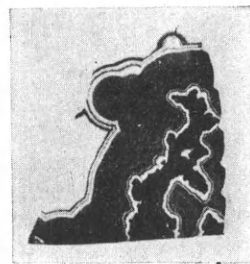
16. **Εἰκ. 14ε.** Πλάξ λεία ἐκατέρωθι, ἀπεστρογγυλωμένη δεξιὰ, ὁπὴ ἀριστερὰ πρὸς τὰ κάτω ἐπὶ τοῦ κρημνοῦ τῆς θραύσεως. Κάτω πιθανῶς τεχνητὴ ἀπότμησις. Μέγ. ὕψ. 0.043, μέγ. πλ. 0.028 πάχ. 0.002.

17. **Εἰκ. 14ζ.** Πλάξ συγκεκολλημένη ἐκ δύο, λεία ἐκατέρωθεν, τὰς δ' ἄκρας ἀποτεθραυσμένη. Ὅπῃ δεξιὰ κατὰ τὸ μέσον. Μεγ. μήκ. 0.057, μέγ. πλ. 0.229.

18. **Εἰκ. 16α.** Ἀπόθραυσμα ἐν σχήματι τομέως κύκλου ἐκ δύο συγκεκολλημένον. Ὑποκάτω κυματοειδῶς ἀνώμαλον. Κύκλω καὶ ἐπάνω εἰργασμένον, λείον, σχηματίζον δὲ κατὰ τὴν περιφέρειαν ταπεινότεραν ταινίαν πλ. 0.005, ὑψηλότερον δὲ ἐπικαμπὲς ἕξαγμα, ὡς εἶνε καὶ ἡ σκοτεινὴ φλὲψ τοῦ λίθου. Μεγ. χορδὴ τοῦ τόξου τοῦ τομέως 0.045, μέγ. πλ. 0.021. πάχ. μέγ. σχεδὸν 0.01.

19. **Εἰκ. 16β.** Δίσκος ἐλλειψοειδής, ἐλαφρῶς ἐπικαμπής λεῖος ἐκατέρωθεν. Αἱ φλέβες τοῦ λίθου ὕδαρεῖς ὀπαλιοειδεῖς. Ἀποτεθραυσμένος παρὰ τὴν ἐτέραν κορυφήν, Μεγ. κατὰ μῆκος διάστασις 0.07, μεγ. κατὰ πλάτος διάστασις 0.042. Πάχ. μέγ. περίπου 0.005. Μόνος ὁ λίθος οὗτος δὲν ἔχει ζωηρὰς τὰς φλέβας.

20. **Εἰκ. 16γ, 17.** Πτέρυξ πολυχρώμου πτηνοῦ βεβαίως, ἐκλεγέντος τοῦ ωραίου λίθου ἐπίτηδες. Ἡ ὀπισθεν πλευρὰ εἰκ. 17 ἐλαφρῶς ἐπικαμπής λεία καὶ ἀποστίλβουσα. Ἡ ὄψις εἰκ. 16γ ἀπώλεσε τὴν λαμπηδόνα ἔνεκα τοῦ πυρὸς, διὸ καὶ ἡ πτέρυξ ἐρράγη ἐσχάτως εἰς δύο ἔνεκα τῆς ἐπιδράσεως τῆς ὑγρᾶς ἀτμοσφαίρας ἐπὶ τὸν ἀσβεστοποιηθέντα ὑπὸ τοῦ πυρὸς λίθον. Ἐπὶ τῆς πλευρᾶς ταύτης διακρίνονται ἀναγλύπτως τρία συστήματα πτερῶν: βραχύτατα, μέσα καὶ μακρότατα. Τὰ βραχύτατα καὶ ἀπ' ἀλλήλων ἀδιάκριτα ἅτε πτίλα καθορίζει ἔγγλυφος καμπύλη γραμμὴ ἀναχωροῦσα ἐκ τοῦ κάτω μέρους τῆς ἀνοικτῆς παρὰ τὴν δεξιὰν κάτω γωνίαν ὁπῆς καὶ βαίνουσα πρὸς τὴν κάτω ἀπεστρογγυλωμένην πλευράν. Τὰ μέσα πτερὰ καθορίζει ἑτέρα μείζονος ἀκτίνος καμπύλη γραμμὴ ἀναχωροῦσα ὑπεράνωθεν τῆς ὁπῆς, ἔνθα τὰ πτερὰ σχηματίζουσιν ὀδόντα, βαίνουσα πρὸς τὰ κάτω ὡς ὁμοκέντρου κύκλου μείζον τόξον ἐν σχέσει πρὸς τὴν πρώτην, καὶ καταλήγουσα ὡσαύτως κάτω. Τὰ μακρότατα πτερὰ καταλήγουσιν εἰς τὴν ἀριστερὰν ἀποτομὴν τοῦ λίθου διακριτὰ καθ' ἕκαστον διὰ γλυφῆς καθ' ὅλον τὸ αὐτόθι πάχος τοῦ λίθου. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας εἰκ. 16γ εἶνε διακριτὰ τὰ μακρότατα καὶ τὰ μεσαῖα διὰ διπλῶν ἐγγλύπτων αὐλάκων. Μέγ. διαγώνιον μήκ. 0.045, μήκ. τῆς κάτω πλευρᾶς 0.031, τῆς δὲ ἀριστερᾶς 0.04 σχεδὸν (εὐθὺν μέχρι τοῦ ἀριστεροῦ ἄκρου τῆς ἀποθραυσθείσης ἄνω κορυφῆς ταῦ λίθου). Ἡ εἰκ. 17 ἀτυχῆς ἀριστερὰ διὰ τὴν λάμψιν.

Εἰκ. 17. Ὅπισθία ὄψις τοῦ λίθου εἰκ. 16γ.

21. **Εἰκ. 16δ.** Ἀπόκομμα ἐκ μείζονος πλακὸς ἐπικύρτου ἐλαφρῶς ὑποκάτω, ἐπιπέδου εἰς

τὴν ὁρατὴν ἐν τῇ εἰκόνι ὄψιν καὶ ἀπεστρογγυλωμένης σχεδὸν κατὰ τὴν περιφέρειαν διὰ λειάνσεως (ἢ λείανσις παρήγαγεν ἐφαπτομένας ἐπιπέδους ἐπιφανείας). Συγκεκολλημένον ἐκ δύο. Μέγ. μῆκ. 0.05 μέγ. πᾶχ. 0.01, μέγ. πλ. 0.018. Δεξιὰ ἢ προίονισις ἀφῆκε λεπτὴν ταινίαν ἀποθραυσθεῖσαν ἐν τέλει. Ἡ κάτω πλευρὰ εἶχεν ἀρχικῶς προιονισθῇ λοξῶς, ἀλλ' ἐγκατελείφθη ἢ πρίσις αὕτη καὶ σφύζεται ὁρατὴ κάτω δεξιὰ, διὰ νέας δὲ τομῆς ἀπετμήθη ἢ κάτω κορυφή. Ἡ ἐγκαταλειφθεῖσα τομὴ εἶνε στενὴ ἐντός, πλατυτέρα δὲ πρὸς τὰ ἔξω.

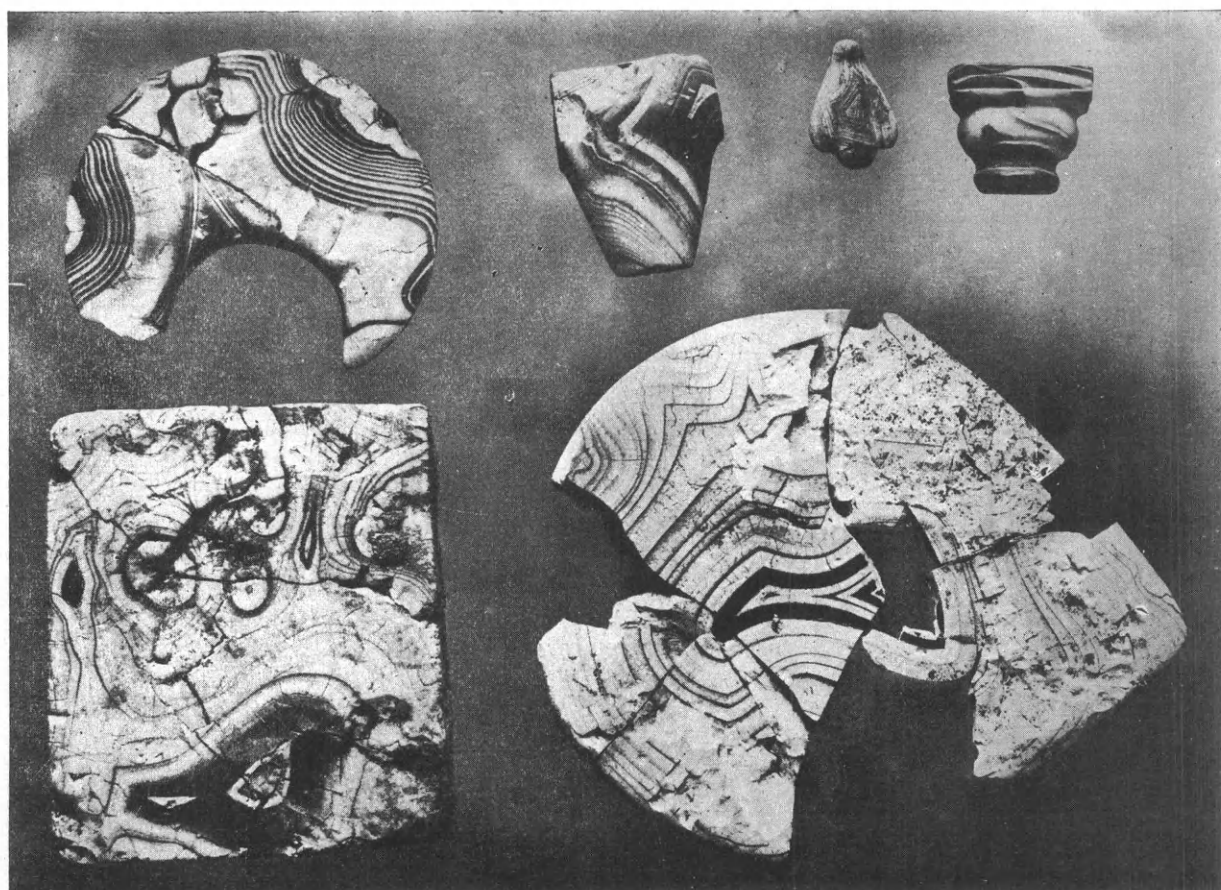
22. **Εἰκ. 16ε.** Πλᾶξ λεία προιονισμένη ἐπάνω, ὑποκάτω, δεξιὰ καὶ ἀριστερά· εἶνε ἀποκε-

α

β

γ

δ

ε

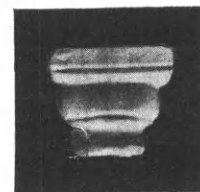
ζ

Εἰκ. 18. Σκεύη ἢ κοσμήματα καὶ πλάκες ὄνυχος ἢ ἀγάλτου. Εκ τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου.

κρουμένη τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω μέρος. Ἀνισοπαχὴς ὡς σφῆν, μειουμένου τοῦ πάχους (0.013-0.008) πρὸς τὰ ἄνω, ἐν ᾧ τὸ πλάτος (0.045) μειοῦται πρὸς τὰ κάτω, ἔνθα προσεκολλήθη καὶ ἄλλο τεμάχιον μὴ ὁρατὸν ἐν τῇ εἰκ. 16ε, ὥστε τὸ ὕψος νῦν ἀνεβιβάσθη ἀπὸ 0.04 εἰς 0.061.

23. **Εἰκ. 18α.** Δίσκος κυκλικὸς ἀκτῖνος 0.026, ἀφ' οὗ ἀπεκόπη κύκλος διαμέτρου ἴσης πρὸς τὴν ἀκτῖνα ταύτην καὶ οὕτω προέκυψε τὸ μηνοειδὲς σχῆμα τοῦ μεγάλου δίσκου. Οὗτος εἶνε λείος ἐπάνω, ὅπισθεν δὲ δεικνύει δύο διαπρίσεις πρὸς τὴν διάμετρον, μὴ συναντηθείσας ὁμῶς ἀκριβῶς. Ὡστε διάφορον τὸ πάχος (0.002-0.005). Συγκεκολλημένον ἐκ πλειόνων τεμαχίων.

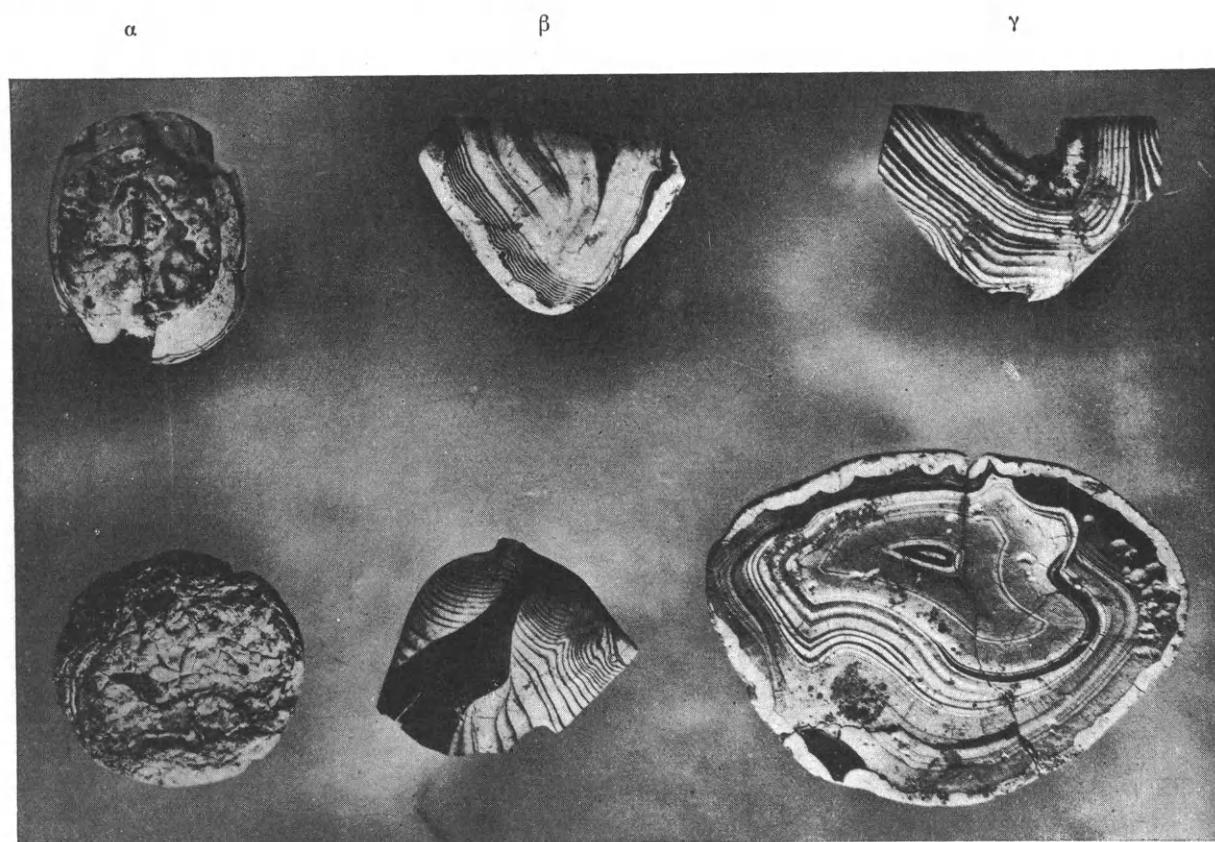
24. **Εἰκ. 18β.** Σχήμα βουκρανίου, καμπυλωτὸν ἐπάνω, ἐπίπεδον ὑποκάτω, εὐθέως ἀποτετμημένον κατὰ τὰ ὦτα καὶ τὸ στόμα, λοξῶς ὑπὲρ τὸ κρανίον, ἀπεστρογγυλωμένον κατὰ τὰς γνάθους. Φαίνεται, ὅτι θὰ συνεπληροῦτο διὰ ἐνθέτων ἄλλων, ἴσως ἐξ ἄλλης ὕλης, μερῶν, στερεοιζόμενων εἰς ὅπας βάθ. 0.004, ὧν ἀνὰ δύο μὲν εἶνε κατὰ τὰ ὦτα, δύο δὲ ὑπὲρ τὸ κρανίον ἔχουσαι αὐτὰι τρίτην διαμπερῇ πρὸς τὸ στόμα (αὕτη φαίνεται ὀλίγον ὑπὲρ τὸ μέτωπον ἐν τῇ εἰκόνι). Ἡ φρόνησις ἀπῆτει, νομίζω, ἵνα πρὸς ἀποφυγὴν διαρρήξεως διανοιχθῶσιν αἱ ὀπαὶ πρὶν ἀποκοπῇ τὸ σύνολον κατὰ τὸ πάχος. Κατὰ τὸ μέτωπον, πρὸ τῆς διαμπεροῦς ὀπῆς, εἶνε ἐν σχήματι γωνίας ἐχούσης τὴν κορυφὴν πρὸς τὰ κάτω αὐλαξ ἑγγλυπτος κυματοειδοῦς τομῆς, δηλοῦσα οἶονεὶ προπετὴ χαίτην ἱππου. Μῆκ. μέγ. 0.03 περίπου, πλ. μεγ. 0.023, παχ. 0.005 περίπου.

Εἰκ. 19. Τὸ κιονόκρανον εἰκ. 18δ, πῶς φαίνεται ἐν γυμνῷ ἐκμάγματι ἀνευ τῶν ἐγγυώμων φλεβῶν.

25. **Εἰκ. 18γ.** Ἐξάρτημα τρισταγονοειδές, ἐπάνω φέρον ὀριζοντίαν ὀπὴν πρὸς ἐξάρτησιν. Ὅμοίως εἰργασμένον καὶ ὀπισθεν, ἄρτιον δέ.

26. **Εἰκ. 18δ. εἰκ. 19.** Πλακῶδες ὀπισθεν κιονόκρανον, ἐντελῶς ὅμοιον πρὸς τὸ τοῦ θησαυροῦ τοῦ Ἀτρέως ἐν Μυκῇναις (πρβλ. Durm, Die Baukunst der Griechen³ σ. 75 εἰκ. 47),

δ

ε

ζ

Εἰκ. 20. Σκέυη, κοσμήματα καὶ ὑλικά ὄνυχος ἐκ τοῦ ἐν Θήβαις Καδμείου ἀνακτόρου.

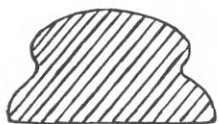
κυροῦν δὲ τὴν γνώμην τοῦ Durm ὡς πρὸς τὰ ἀποτελοῦντα αὐτὸ μέρος, ἅτινα εἶνε τὰ ἐξῆς: πρῶτος ἐπάνω εἶνε ὁ ἄβαξ, ἀφ' οὗ χωρίζεται διὰ στενῆς ἐγγλύπτου αὐλακος στενὴ λωρὶς

ὡς κυμάτιον συστελλομένη καὶ κατερχομένη λοξῶς μέχρι τοῦ δίκην τροχίλου ἐκ σπείρας ὀγκουμένου λευκοῦ τὸ πλεῖστον ἐχίνου, ἀφ' οὗ χωρίζεται πάλιν δι' αὐλακος κυμάτιον συστελλόμενον ἀμέσως κατωτέρω, ἵνα ἐξαρθῇ πάλιν εἰς τὸ ὑποτραχήλιον. Ὑψ. ὀπισθεν 0.016, ἔμπροσθεν 0.017 (τέμνεται λοξῶς). Πλ. εἰς τὸν ἄβακα 0.02, εἰς τὸ ὑποτραχήλιον 0.012. Σχετικῶς ἀβλαβές ὑπὸ τοῦ πυρός.

27. **Εἰκ. 18ε.** Τετράγωνος πλάξ πανταχόθεν προιονισμένη, ὑπὸ τοῦ πυρός δ' ἐρρωγυῖα. Πάχ. 0.08 - 0.09. Πλευραὶ 0.052, 0.06, 0.055, 0.06.

28. **Εἰκ. 18ζ.** Καρδιόμορφος πλάξ μήκ. 0.09, πλ. 0.077, πάχ. μέχρι 0.006. Τὸ σχῆμα τῆς πλακὸς προσηρμόσθη πρὸς τὰς φλέβας τοῦ λίθου. Ὑπάρχουσι σχίζαι τῆς αὐτῆς πλακός. Φαίνεται ἀρτίως εἰργασμένον τὸ σκεῦος.

29. **Εἰκ. 20α.** Σκαραβαιοειδὲς ἢ χελωνοειδὲς κόσμημα λευκὸν ἐντελὸς καὶ πλακῶδες ὑποκάτω (εἰκ. 21), διογκούμενον ἔπειτα πέριξ κανονικῶς καὶ χρησιμοποιοῦν οὕτω κυματοειδῇ ἐπὶ τοῦ λευκοῦ γραμμὴν ὡς κόσμον, ἐξαιρούμενον δ' εἶτα εἰς πολύφλεβον κύρτωμα. Προφανῶς ὁ τεχνίτης ἀπέβλεψε νὰ κατασκευάσῃ ἔργον πρόσφορον πρὸς τὰ χρώματα τοῦ λίθου. Ἡ τοιαύτη δ' ἐργασία ἀπαντῶσα καὶ ἐν ἄλλοις κοσμήμασιν, ἐλέγχει μακρὰν ἐμπειρίαν τῆς φύσεως τῶν λίθων καὶ πλουσίαν φαντασίαν. Εἶνε βεβλαμμένον τὸ ἔργον ὑπὸ τοῦ πυρός καὶ ἐλλιπὲς ἄνω δεξιὰ καὶ κάτω ἀριστερά. Ἔχει διαμπερῇ ὀπὴν κατὰ μῆκος, ἀλλ' ὄχι ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον ἀναχωρεῖ αὕτη ἄνω ἀριστερὰ καὶ καταλήγει κάτω δεξιὰ τοῦ κέντρου ἐγγύς.

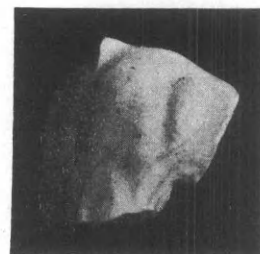
Εἰκ. 21. Τομὴ τοῦ σκεύους εἰκ. 20α.

30. **Εἰκ. 20β.** Τριγωνικὸν ἐξάρτημα προσηρμωσμένον πρὸς τὴν φορὰν τῶν κυρίων φλεβῶν τοῦ λίθου. Ἐλλείπει σχίζα ἐπάνω δεξιὰ. Μῆκ. τῆς ἄνω πλευρᾶς 0.03, διατεμνομένης ὑπὸ διαμπεροῦς ὀπῆς. Μέγ. μῆκ. ὑψηλὰ 0.037. Καμπυλωτὸν ἐκατέρωθεν καὶ ἀπεστρογγυλωμένον κατὰ τὰς πλευρὰς τὸ σκεῦος.

31. **Εἰκ. 20γ.** Ἐτερον ὅμοιον, ἀλλ' ἄνευ ὀπῆς, βλαβέν. Αἱ φλέβες πάλιν προσαρμόζονται πρὸς τὸ σχῆμα ἐκατέρωθεν. Αἱ πλευραὶ συνέρχονται καμπύλως, ἀλλὰ ἡ συνάντησις εἶνε κόψις.

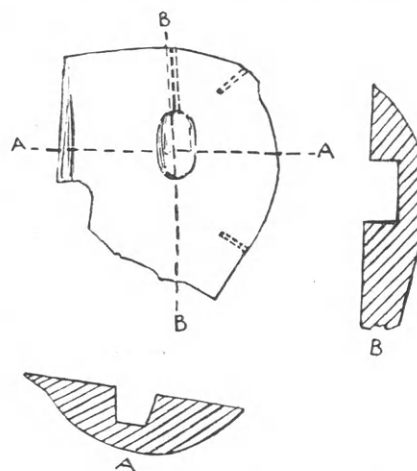
32. **Εἰκ. 20δ.** Κυκλικὴ πλάξ ἐπίπεδος τὴν ὑποκάτω ἐπιφάνειαν καὶ ὀλιγώτερον παθοῦσα κατ' αὐτήν, ἐν ᾗ ἡ ἐπάνω διεσπασθὴ οἰκτρῶς. Δύο πρίσεις συναντῶμεναι εἶνε διακριταὶ ὑποκάτω. Μεγ. διάμ. 0.035, ἐλαχ. 0.033 περίπου.

33. **Εἰκ. 20ε.** Εἰκ. 22. Θὰ ὀνομάσω τὸ ἔργον τοῦτο προτομὴν λέοντος ἀποτεθραυσμένην εἰς τὸν λαιμόν. Ἀληθῶς ὑπὲρ τὸ κάτω πρὸς δεξιὰ ρύγχος ἐχρησιμοποιήθη μέλαν φλεβικὸν τοῦ λίθου κέντρον ὡς ὀφθαλμός, ἀριστερὰ τοῦ ὁποίου διὰ θαυμαστῆς γλυπτῆς κυμάνσεως ἐξαιρεται ἡ πάρειά, περαιτέρω δὲ ἀριστερὰ πρὸς τὴν ἐκτενὴ μέλαιναν φλέβα σχηματίζεται ὁμοίως πτυχή τοῦ λαιμοῦ. Ὀλίγον ὑπὲρ τὸν ὀφθαλμὸν καὶ καθέτως πρὸς τὴν πλευρὰν ταύτην τοῦ λίθου βαίνει ὀπὴ μήκ. 0.009, εἰς τὸ τέρμα δὲ συναντᾷ κοιλότητα ἀνοικτὴν εἰς τὴν ὀπι-

Εἰκ. 22. Ὅψις τοῦ σκεύους εἰκ. 20ε κατὰ γύμνον ἐκ μαγμα, ἄνευ τῶν ἐγχρώμων φλεβῶν.

σθεν προιονισμένην ἐπίπεδον ἐπιφάνειαν (ἢ ἐσχάτη ἄριστος καὶ ἀποτεθραυσμένη πρὸς ἀπόσπασιν ἀπὸ τοῦ nucleus ταινία σφύζεται). Ἡ κοιλότης αὕτη (εἰκ. 23), βάθ. 0.004, μεγ. διαστ. 0.008, ἔχει ἐπίπεδον τὸν πυθμένα, κατακόρυφα τὰ χεῖλη καὶ περίγραμμα παρεμφερές πρὸς βοιωτικὴν ἀσπίδα, μετὰ μικρᾶς ὁμως συστολῆς ἐν μέσῳ. Ἡνοίχθη δ' ἡ κοιλότης αὕτη ὡς ἐξῆς: διὰ σμύριδος καὶ τρυπάνου—μαλακωτέρας πιθανῶς ὕλης, πρβλ. ἀριθ. 9,12—ἥνοιξαν πρῶτον κυκλικὴν ὀπὴν διαμ. σχεδὸν 0.006, εἶτα δ' ὁμοίαν ἔχουσαν τὸ κέντρον αὐτῆς ἐπὶ τῆς περιφερείας τοῦ πρώτου, ὥστε προέκυψεν ἡ μορφή τῆς κοιλότητος ἔχουσα τὸ ἐξωτερικὸν περίγραμμα τοῦ ἀριθμοῦ 8 μετὰ μικρᾶς ὁμως συστολῆς ἐν μέσῳ, μικρᾶς ἴσως καὶ δι' ἄλλην ἐπεξεργασίαν. Τὸ ἔργον τοῦτο λοιπὸν ἦτο προωρισμένον νὰ ἐπικοσμήσῃ ἐπιφάνειάν τινα, ἣς ἐξοχὴ τις εἰσῆρχετο ὡς ἔμβολον εἰς τὴν κοιλότητα ταύτην καὶ δι' ἧλου εἰσαγομένου διὰ τῆς ὑπὲρ τὸν ὀφθαλμὸν ὀπῆς ἐστερεοῦτο εἰς τὴν ἐπικοσμουμένην ἐπιφάνειαν ἥτοι εἰς τὸ ἐξέχον ἔμβολον αὐτῆς. Ὑπὲρ τὸ μέτωπον ὑψοῦται ἀνάγλυπτος βεβλαμμένη νῦν κορυφώσις φέρουσα ὀπὴν βάθ. 0.007 περίπου, κατερχομένην δὲ πρὸς τὸν ὀφθαλμὸν ἥτοι πρὸς τὴν προηγουμένην ὀπὴν, ἀλλὰ μὴ ἐξικνουμένην μέχρις αὐτῆς. Προφανῶς ἡ ὀπὴ αὕτη θὰ εἶχεν ἀνοιχθῇ πρὶν γίνῃ ἡ ἀνάγλυπτος ἐργασία τῆς κορυφώσεως ἢ ἀποτελοῦσα λεπτὰ τὰ χεῖλη τῆς ὀπῆς. Ἄλλη ὀπὴ βαθ. 0.005 περίπου εἶνε ἀριστερὰ τοῦ πλατυτάτου μέρους τῆς μελαίνης φλεβός. Αἱ ὀπαὶ αὗται θὰ ἐδέχοντο σύρμα τι ἐκ χρυσοῦ π.χ., ὅπερ καμπτόμενον εἶτα εἰσῆρχετο εἰς τὴν ἐπικοσμουμένην ἐπιφάνειαν. Ἡ τῆς κορυφώσεως ὁμως ὀπὴ ἠδύνατο νὰ δεχθῇ καὶ κόσμημά τι ὡς συμβαίνει εἰς τὸ χρυσοῦν ζῶον τοῦ Καδμείου *Πρακτικά* 1927 σ. 42 καὶ εἰκ. 6.

Εἰκ. 23. Ὅπισθία πλευρὰ καὶ τομαὶ τοῦ σκεύους εἰκ. 20ε καὶ 22.

34. **Εἰκ. 20ξ.** Πλάξ. μεγ. μήκ. 0.067, μέγ. πλ. 0.05. Πάχ. 0.002 - 0.004. Ὅπισθεν δύο πρίσεις σαφεῖς. Συγκεκολλημένη ἐκ τριῶν θραυσμάτων.

35. **Εἰκ. 24α.** Πλακῶδες, ἐπίπεδον ἄνω καὶ κάτω, θραῦσμα, ἔχον περίγραμμα παρεμφερές πρὸς προτομὴν μυκηναϊκοῦ εἰδωλίου. Μεγ. διάστασις 0.028, πάχ. 0.001 - 0.002.

36. **Εἰκ. 24β.** Ψηφὶς κυλινδρική ἀλείαντος, ἄτρητος, ἀτελὴς λοιπὸν. μέγ. ὕψ. 0.012.

37. **Εἰκ. 24γ.** Ὅμοιον παχύτερον. μέγ. ὕψ. 0.014.

38. **Εἰκ. 24δ.** Ὅμοιον. μέγ. ὕψ. 0.016.

39. **Εἰκ. 24ε.** Ὅμοιον. μέγ. ὕψ. 0.019.

40. **Εἰκ. 24ζ.** Θραῦσμα ἐκ κυκλικοῦ δίσκου ἐπιπέδου ἐκατέρωθι, λεπτοτέρου δὲ κατὰ τὴν περιφέρειαν. Μεγ. διάστασις 0.037. Πάχ. 0.004 - 0.006.

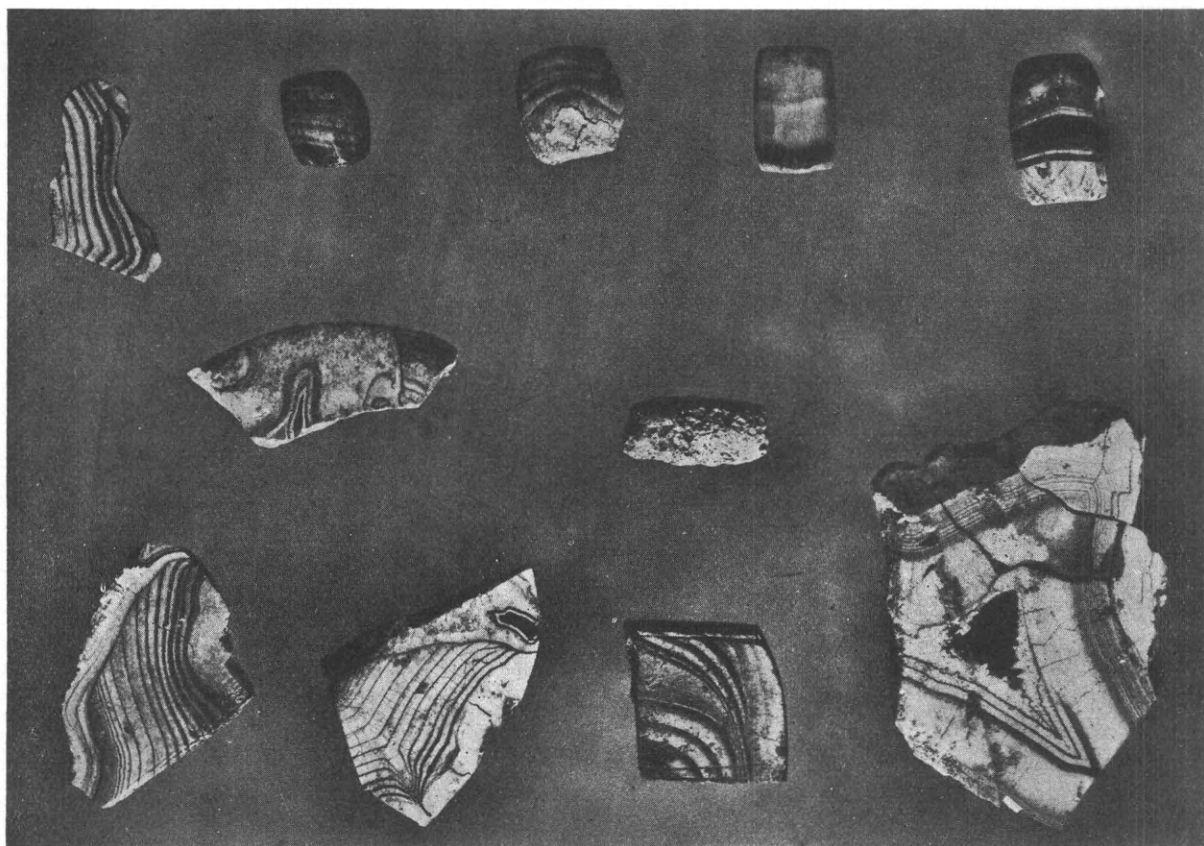
41. **Εἰκ. 24η.** Διάτρητος κατὰ μῆκος κεκαυμένη ψηφὶς ἐξ ὑαλομάζης. Μέγ. μήκ. 0.02.

42. **Εἰκ. 24θ.** Θραῦσμα ἐπιπέδου ἐκατέρωθι πλακός. Ἀνω δεξιὰ εὐθύγραμμος

πλευρά, κάτω δεξιὰ κάθετοι ἀπόπειραι διαπρίσεως· μεγ. διάστ. 0.038. πάχ. 0.002-0.003.

43. **Εἰκ. 24ι.** Θραῦμα πλακὸς ἔχον ἀριστερὰ καμπύλην, οὐχὶ τελείως κυκλικὴν πλευρὰν. Προέρχεται πιθανώτατα ἐκ τοῦ αὐτοῦ πυρῆνος ἐξ οὗ καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 42, διότι ἔχει τὰς

α β ζ γ η δ ε

θ ι κ λ
Εἰκ. 24. Ἀτελὴ σκεύη καὶ ὑλικά ὄνυχος (τὸ ξ εἶναι ψηφίς ὑαλομάζης) ἐκ τοῦ Καδμείου τῶν Θηβῶν.

αὐτὰς φλέβας, ἀλλὰ δὲν ἦσαν, νομίζω εἰς ἄμεσον ἐπαφὴν αἱ δύο αὗται πλάκες. Μεγ. διάστ. 0.04. πάχ. 0.002-0.003.

44. **Εἰκ. 24κ.** Ἐκ κυκλικῆς ἢ καμπύλου περιγράμματος (δεξιὰ) πλακὸς ἀποκρισθὲν μέρος ἢ κατάλοιπον. Ἀριστερὰ τὸ μὴ πρισθὲν μέρος ἀπεθραύσθη. Ἄνω πλευρᾶς μῆκ. 0.019, κάτω 0.02, ἀριστερὰ 0.021. Ἡ ἐν τῇ εἰκόνι πλευρὰ δεικνύει ἄνω καταλειφθεῖσαν ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς ἀπόπειραν διαπρίσεως διὰ λεπτῆς λεπίδος, κάτω δὲ δύο ὁμοίας διαπρίσεις.

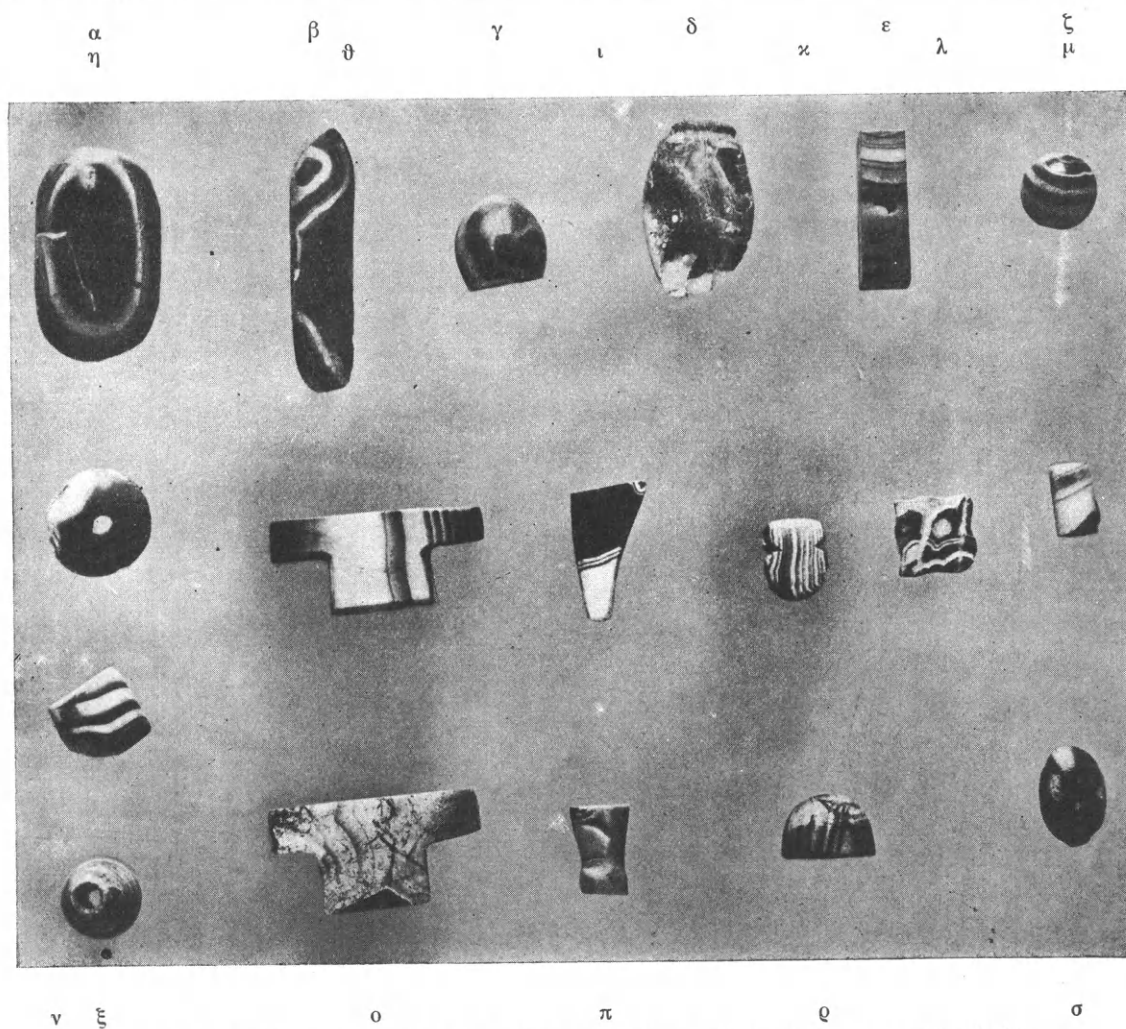
Τὸ πάχος εἶναι 0.006, ἔχει δὲ καὶ τοῦτο εἰς τὴν καμπύλην πλευρὰν (δεξ.) ἀρχὴν πρίσεως βαθυτέραν ἢ αἱ ἐπὶ τῆς ὀψεως.

45. **Εἰκ. 24λ.** Πλάξ ἐπίπεδος ὑποκάτω καὶ ἐπάνω (συνάντησις δύο πρίσεων ἀριστερὰ ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω). Ἡ ἀριστερὰ πλευρὰ ἐκ κατασκευῆς, ἢ δεξιὰ κάτω ἐκ πρίσεως. Καὶ εἰς τὴν ὀπισθεν ἐπιφάνειαν διακριτὴ πρίσις καὶ ἀπόθραυσις. Μεγ. διάστ. 0.06. Μέγ. πλ. 0.038. Πάχ. 0.006-0.008.

46. *Εἰκ. 25α.* Σκαρβαριοειδὴς λίθος ἐπιμήκης ὅσον ἔδει, ἵνα προσαρμοσθῇ πρὸς λευκάζουσιν ἐν βαθεῖ καστανῷ φλέβα. Ἐπίπεδος ὑποκάτω πλὴν πλησίον τῶν χειλέων, ἔνθα βαθύτερα ἐργασία. Ἐπάνω ἐπικαμπῆς μέχρι πάχους 0.01 περίπου. Μέγ. μῆκ. 0.027, πλ. 0.016.

47. *Εἰκ. 25β.* Ἀποπρισθεῖσα διὰ τομῶν ἐπικαμπῆς λελεασμένη σχῆμα ἐκ μεΐζονος λίθου, ὅστις ἴσως ἦτο πλάξ ὅχι γωνιώδης. Μέγ. μῆκ. 0.032, πλ. 0.008 πάχ. σχεδὸν 0.004.

48. *Εἰκ. 25γ.* Περίεργον ἐπικαμπὲς ἄνω, ἐπίπεδον κάτω, ἔργον, ἔχον ἀπὸ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω διαμπερῇ ὀπήν, ἑκατέρωθεν δ' αὐτῆς κάτω ἀνὰ μίαν ἀβαθῆ (βάθ. 0.002). Ὅπισθεν

Εἰκ. 25. Κοσμήματα καὶ σκεύη καὶ τεμάχια ἀγάτου ἐκ τοῦ Καδμείου ἀνακτόρου τῶν Θηβῶν.

δὲ ἑκατέρωθεν τῆς φορᾶς τῆς διαμπεροῦς ὀπῆς εἶναι ἀνὰ μία ἐπίσης ἀβαθῆς. Μέγ. μῆκ. καὶ πλ. 0.011 περίπου, μέγ. πάχος τῆς εὐθείας τομῆς 0.006 σχεδόν.

49. *Εἰκ. 25δ.* Διάτρητος κατὰ μῆκος ἐπικαμπῆς ψηφίς βεβλαμμένη ὑπὸ τοῦ πυρός. μέγ. μῆκ. 0.021. πλ. 0.014 περίπου καὶ πάχ. 0.008 περίπου.

50. *Εἰκ. 25ε.* Ἐξάεδρος ψηφίς φέρουσα ἐν μέσῳ κατὰ τὸ πάχος ὀπὴν ἀποστενουμένην πρὸς ὀπισθεν, Μῆκ. 0.019. πλ. πλευρῶν 0.006 περίπου.

51. **Εικ. 25ζ.** Διάτρητος ψηφίς σφαιρική πλὴν μικρᾶς ἐπιπέδου ἐπιφανείας, ἐφ' ἧς καὶ κάθεται. Διάμ. 0.007.

52. **Εικ. 25η.** Διάτρητος κυκλικὴ ψηφίς Διάμ. 0.009, πάχ. 0.001 - 0.002. Ὅπισθεν κατὰ τὴν διάμετρον ἀποτεθραυσμένη ταινία κατάλοιπον δύο πρίσεων ἐκατέρωθεν.

53. **Εικ. 25θ.** Ὑπάρχουσι τρία ὅμοια κοσμήματα (πρβλ. ἀριθ. 60), ὧν ἡ σύνθεσις καὶ χρῆσις δεῖται καθορισμοῦ. Τοῦτο ἔχει μῆκ. ἄνω 0.026, κάτω 0.012. ὕψ. 0.011 καὶ πάχ. 0.003.

54. **Εικ. 25ι.** Μέγ. διαγώνιον μῆκος 0.017, ἄνω πλ. 0.009. Ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω εἰς τὴν ἄνω τομὴν δύο ὀπαὶ βάθ. 0.003 περίπου. Ἐκ δεξιῶν πρὸς τὰ ἀριστερὰ ἄλλη ὀπὴ βάθ. 0.005. Αἱ πρῶται ὀπαὶ δὲν ἐξικνοῦνται εἰς ταύτην. Ἡ δεξιὰ τομὴ εἶνε λοξῶς πρὸς ἀριστερὰ τετμημένη, ὥστε ἂν αἱ ὀπαὶ ἦσαν πρὸς στερέωσιν, ὡς ἐρρήθη ἐν ἀριθ. 33, τὸ κόσμημα εἶχεν ὡς κυρίαν ὄψιν τὴν ὑποκάτω (εἰκ. 26). Δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ καμπύλον.

55. **Εικ. 25κ.** Ἐξάρτημα ὄρμου φέρον δύο διαμπερεῖς ὀπὰς ἐκ δεξιῶν πρὸς ἀριστερά.

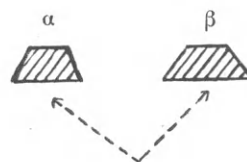
Εικ. 26.

Ὅπισθία ὄψις τοῦ λίθου
εἰκ. 24ι.

Εικ. 27.

Ὅπισθία ὄψις τῆς ψηφίδος
εἰκ. 24κ.

Εικ. 28.

Τομὴ κατὰ πλάτος α καὶ κατὰ
κατὰ μῆκος τοῦ λίθου β εἰκ. 24σ.

Ἡ ὀπισθία ὄψις (εἰκ. 27), ἣτις ἦτο ἡ κυρία, φέρει ἐλαφρῶς ἀνάγλυπτον σπεῖραν. Τὸ σχῆμα τοῦ κοσμήματος γνωστὸν καὶ ἐκ ψηφίδων ὑαλομάζης. Μῆκ, 0.01 πλ. 0.007, πάχ. 0.003.

56. **Εικ. 25λ.** Πλάξ πανταχόθεν ἀρτία, προωρισμένη πιθανῶς πρὸς διακοσμητικὴν ἔνθεσιν. Μῆκ. πλευρῶν 0.009. πάχ. σχεδὸν 0.002.

57. **Εικ. 25μ.** Διάτρητος κατὰ μῆκος κύλινδρος ἄρτιος ἀλλ' ὄχι κανονικός. μῆκ. 0.0085, διαμ. 0.005.

58. **Εικ. 25ν.** Ἡμίτομον διατρήτου ποτὲ κυλινδρικής ψηφίδος μῆκ. καὶ διαμέτρου 0.01, πάχ. 0.005.

59. **Εικ. 25ξ.** Κωνικὸν ἡμίτομον ἀμφικώνου διατρήτου ψηφίδος διάμ. καὶ ὕψ. 0.01.

60. **Εικ. 25ο.** Ὅμοιον πρὸς τὸ 53. Μῆκ. ἄνω 0.025, κάτω 0.013, ὕψ. 0.013, πάχ. 0.003. Τρίτον ὅμοιον (δὲν ἀπεικονίσθη) εἶνε ἐλλειπὲς τὸν ἕτερον βραχίονα ἔχει μῆκ. ἄνω 0.019, πλ. κάτω 0.007.

61. **Εικ. 25π.** Διάτρητος ἀτελής ψηφίς μῆκ. 0.011, ἄνω διαμ. 0.008.

62. **Εικ. 25ρ.** Ἡμίτομον φακοειδοῦς διατρήτου ψηφίδος. Ἡ τομὴ κατὰ μῆκος τῆς ὀπῆς Κάτω μῆκ. 0.011, ἐκ τῶν ἄνω πρὸς τὰ κάτω 0.008, μέγ. πάχ. 0.003.

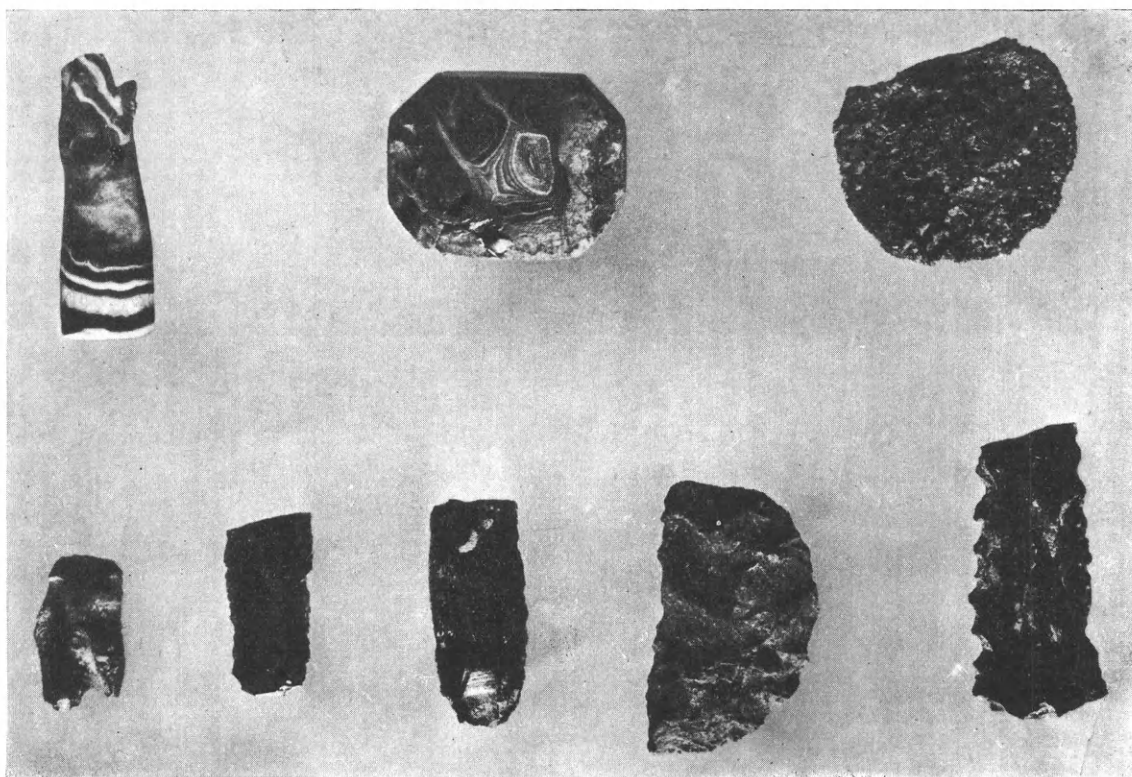
63. **Εικ. 25σ.** Κόσμημα ἔχον κατὰ μῆκος (0.012 κάτω, 0.007 ἄνω) τομὴν τὴν εἰκ. 28β. κατὰ δὲ πλάτος (0.008 κάτω 0.006 ἄνω) τὴν τομὴν εἰκ. 28α.

64. **Εἰκ. 29α. 30.** Μῆκος 0.035, πλ. 0.0115. Εἶνε κατὰ μῆκος ἡμίτομον, δεικνύον ὅπισθεν πῶς, πρὶν προιονισθῇ πρὸς ἀποκοπὴν τὸ ἡμίτομον, εἶχε διατηρηθῇ κατὰ μῆκος, ἀλλ' οὕτως ὥστε αἱ ἐξ ἑκατέρου ἄκρου ἀχθεῖσαι ἀνίσου διαμέτρου ὅπαι δὲν συνηντήθησαν ἀκριβῶς κατὰ

α

β

γ

δ

ε

ζ

η

θ

Εἰκ. 29. Ἀχάται (α, β), χαλκῇ κεφαλῇ ἥλου (γ), ὀψιανοὶ (δ-η) καὶ πυρῖται (θ) ἐκ τοῦ Κάδμου.

τὸ μέσον. Ἡ ἐπὶ τῆς εἰκόνος ὄψις εἶνε περίτεχνος, δεικνύουσα πολλοὺς κυματισμοὺς τῆς ἐπιφανείας ἀναγλύπτους πρὸς δῆλωσιν ποδός, νομίζω, πτηνοῦ, οὗ ὁ ὀπίσθιος ὄνυξ σφύζεται, ἐν ᾧ οἱ πρόσθιοι θὰ ἐστερεοῦντο περαιτέρω κατὰ τὴν ἀποτεθραυσμένην ἄκραν ἐντὸς δύο ὀπῶν βάθ. 0.004, Πρβλ. τὴν εἰκ. 30.

65. **Εἰκ. 29β.** Ὀκταγώνου ἐπικαμποῦς κατόψεως κόσμημα ἄτρητον μετὰ φλεβῶν ὡσεὶ σχεδίων χέλους ἐπάνω. Ὑποκάτω ἐπίπεδον ἐκ πρίσεως, ἧς ἡ ἀποθραυσθεῖσα ἐσχάτη ταινία σφύζεται διδακτική. Μῆκ. 0.029, πλ. σχεδὸν 0.023. Πάχ. τομῆς πλευρῶν 0.004-0.008.

66. **Εἰκ. 31.** Σκεῦος κωνικόν, ἐπίπεδον ὑποκάτω, λίαν κεκαυμένον καὶ διαλελυμένον ἐξαχθὲν ἐκ τῶν ἐρειπίων. Ἡ διάλυσις ἐξακολουθεῖ δίκην ἀσβέστου ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ὑγρᾶς ἀτμοσφαίρας. Εἰκονίσθη ὁμοῦ καὶ τὸ ἥμισυ περίπου τῶν ὑπαρχόντων θραυσμάτων αὐτοῦ. Κάτω διάμ. 0.051.

67. **Εἰκ. 32α.** Ἐκ μελζονος εἰργασμένου ἐπικαμποῦς λίθου ἀπόκομμα ἀποπρισθὲν. μήκ. 0.03, μέγ. πλ. τῆς πρισθείσης πλευρᾶς 0.01.

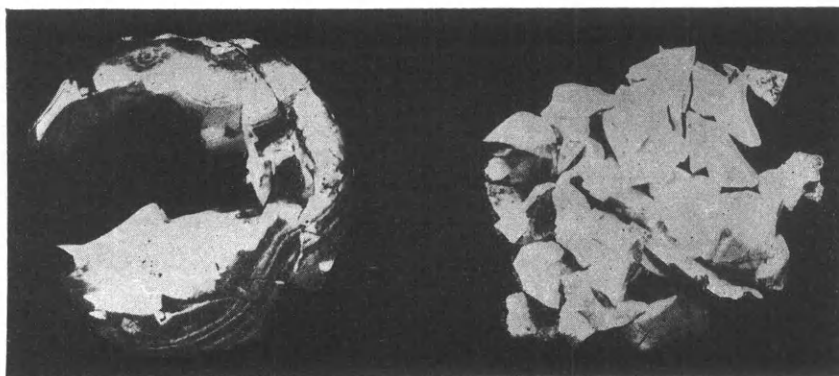
Εἰκ. 30.

Ὅψις τοῦ σκεύους εἰκ. 29α κατὰ γύψινον ἔκμαγμα ἥτοι ἀνευ τῶν ἐγχρώμων φλεβῶν τοῦ λίθου.

68. **Εἰκ. 32β.** Ἀπόθραυσμα πλακὸς λείας ἐπάνω καὶ ὑποκάτω. Μήκ. 0.025, μέγ. πάχ. 0.005. ἐπίπεδον ἐπάνω καὶ ὑποκάτω.

α

β

Εἰκ. 31. Σκεῦος ἐξ ἀγάλτου κωνικὸν διαλυθὲν ὑπὸ τοῦ πυρός (α βάσις. β τεμάχια).

69. **Εἰκ. 32γ.** Πλακὸς τεμάχιον ἀποπρισθὲν ἀριστερὰ καὶ κάτω, θραυσθὲν ἄνω, ὑπόκυρτον δεξιὰ. Μέγ. μήκ. 0.017. Πλ. καὶ πάχ. 0.007.

α

β

γ

δ

θ

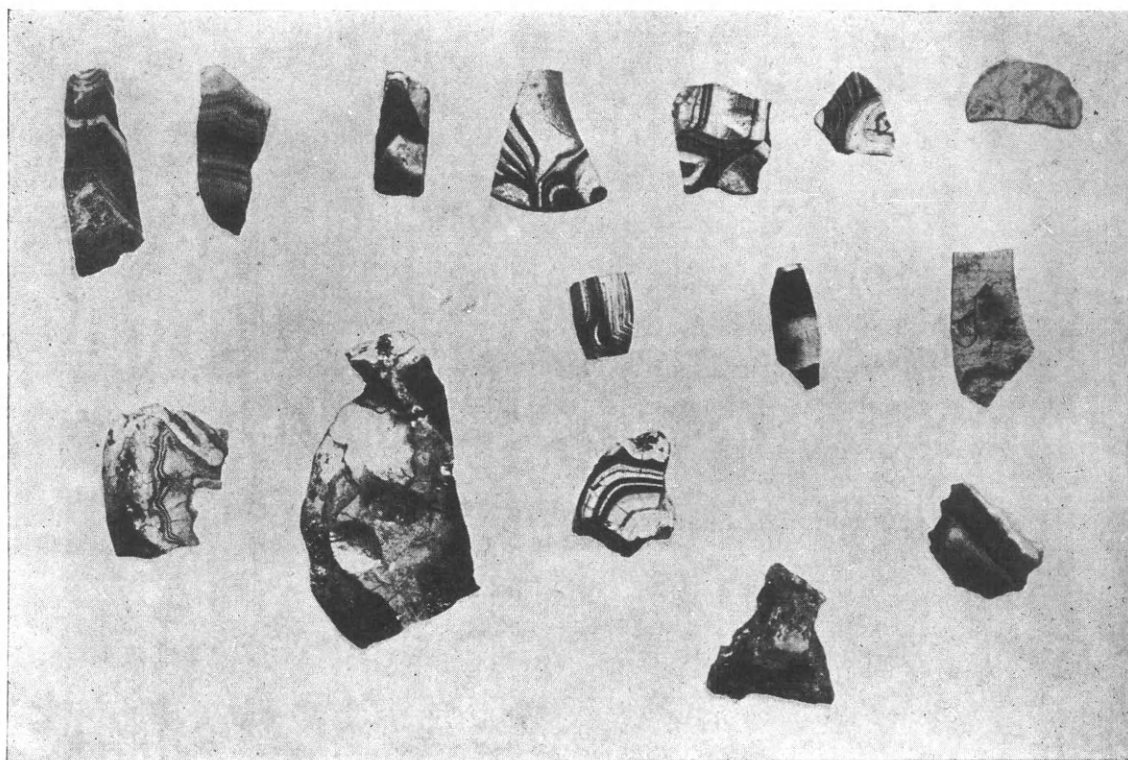
ε

ι

ζ

κ

η

λ

μ

ν

ξ

ο

Εἰκ. 32. Ἀχάται καὶ κρύσταλλος (ξ) ἐκ τοῦ Καδμείου τῶν Θηβῶν.

70. **Εἰκ. 32δ.** Ἄνω καὶ ἀριστερὰ τεθραυσμένον πλακῶδες σκεῦος, κάτω, δεξιὰ, ἐπάνω καὶ ὑποκάτω εἰργασμένον. Χορδὴ τοῦ κυκλικοῦ μέρους 0.017 μήκ. 0.02 πάχ. μέχρι 0.004.

71. *Εἰκ. 32ε.* Λεπτὴ πλάξ εἰργασμένη πανταχοῦ πλὴν στενῆς λωρίδος ἀποθραυσθείσης κατὰ τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ φυσικοῦ χρωματισμοῦ. Μεγίστη διαγώνιος 0.02, πάχ. μέχρι 0.002.

72. *Εἰκ. 32ζ.* Λεπτὴ πλάξ πανταχόθεν τεθραυσμένη (ἀριστερὰ κατὰ τὴν γραμμὴν πρίσεως). Μεγίστη διάστασις 0.013, πάχ. μέχρι 0.002.

73. *Εἰκ. 32η.* Λεπτῆς πλακὸς κυκλικῆς ἡμίτομον διαμ. 0.016 πάχ. 0.001. Ἀνῆκεν εἰς διάτρητον ψηφίδα, ἧς διακριτὸν τὸ διαπρισθὲν διαμετρικὸν τρῆμα.

74. *Εἰκ. 32θ.* Ὑπόλοιπον πανταχόθεν εἰργασμένον, δεικνύον ὅπισθεν μὲν ἐν μέσῳ τὴν στενὴν ταινίαν τῆς ἀποθραύσεως μετὰ τὴν ἐκατέρωθεν πρίσιν, ἐπάνω δὲ πρὸς ἀριστερὰ-αὐλάκα. Μῆκ. 0.012, πλ. 0.004.

75. *Εἰκ. 32ι.* Ἡμίτομον ἐπιμήκους ψηφίδος διατρήτου (ἐτμήθη κατὰ μῆκος τοῦ τρήματος) παθὼν καὶ ἐκ θραύσεως. Μῆκ. 0.018.

76. *Εἰκ. 32κ.* Πλακῶδες θραῦσμα ἔχον εἰργασμένην μόνην τὴν ἐν τῇ εἰκόνι ἐπάνω ὁρατὴν ἐπιφάνειαν. Μῆκ. 0.023.

77. *Εἰκ. 32λ.* Ἐκ κυκλικοῦ, ἐπιπέδου ὑποκάτω, ἐπικαμποῦς ἐπάνω σκεύους ἀπόθραυσμα. Ἡ κυκλικὴ πλευρὰ ἔχει πάχ. 0.006· χορδὴ αὐτῆς ὑποκάτω 0.021. Φαίνεται, ὅτι ἡ μορφὴ τοῦ σκεύους εἶχε προσαρμοσθῇ πρὸς τὰς φυσικὰς ἐγχρώμους φλέβας τοῦ λίθου.

78. *Εἰκ. 32μ.* Θραῦμα κεκαυμένης πλακὸς ἐσχηματισμένης κατὰ τὰς ἐγχρώμους φλέβας (εὐκρινὲς τοῦτο ὑποκάτω), καὶ σφζούσης πλὴν τῆς ἀρχικῆς ἐπιπέδου ὅψεως τῶν δύο πλευρῶν (ἐπάνω καὶ ὑποκάτω) καὶ τὴν ἐστρογγυλωμένην. Μῆκ. 0.046, πλ. 0.025, πάχ. 0.009.

79. *Εἰκ. 32ν.* Θραῦσμα πλακὸς κυκλικῆς, ὡς δεικνύει ἡ σφζομένη ἀριστερὰ πλευρὰ. Μῆκ. 0.018, πλ. 0.013, πάχ. 0.008.

80. *Εἰκ. 32ξ.* Θραῦσμα κρυστάλλου, οὔτινος ἢ εὐρυτέρα πλευρὰ δεικνύει πρίσιν καὶ λείψανον τῆς ἀποθραυσθείσης ὑπολοίπου ἀπρίστου λωρίδος. Τῆς πλευρᾶς ταύτης μεγίστη διάστασις 0.021. Καὶ ἡ παράλληλος αὐτῇ ἄνω μικρὰ πλευρὰ ἐπίπεδος, ἀλλ' ἄγνωστον, ἂν τοῦτο προῆλθεν ἐκ πρίσεως (πρβ. εἰκ. 3,4). Πάχ. μετὰ τῶν δύο τούτων πλευρῶν μέχρι 0.012.

81. *Εἰκ. 32ο.* Θραῦσμα σκεύους ἐπιπέδου ὑποκάτω, (δηλ. τὸ λευκάζον ἐπάνω μέρος). κυκλικοῦ τὴν συναφῇ πλευράν, ἣτις περιθέεται ὑπὸ δύο ἐγγλύπτων αὐλάκων παραλλήλων. (ἡ μία ὁρατὴ ἐν μέσῳ τοῦ σκοτεινοῦ μέρους). Μεγίστη διάστασις 0.017, παχ. 0.011.

82. *Εἰκ. 29δ.* Λεπίς ὀψιανοῦ μήκους 0.02. ἴσως εἶνε τεθραυσμένη αἰχμὴ βέλους μετ' ὄγκων, ὧν ὁ εἰς ἐσώθη ἐν μέρει, ὡς φαίνεται (πρβλ. ΑΕ 1910 σ. 219, εἰκ. 12αν).

83. *Εἰκ. 29ε.* Λεπίς ὀψιανοῦ μήκ. 0.023.

84. *Εἰκ. 29ζ.* Λεπίς ὀψιανοῦ μήκ. 0.028.

85. *Εἰκ. 29η.* Πρίων ἐξ ὀψιανοῦ μέλανος κεκαυμένου. μῆκ. 0.035 σχεδόν, πλ. 0.02 Ἡ μία πλευρὰ κυρτοτέρα διὰ τὸν εὐχερέστερον χειρισμόν.

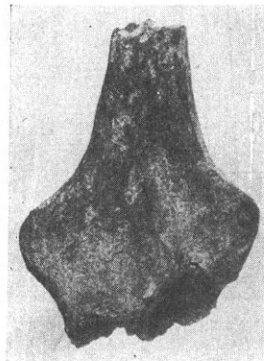
86. *Εἰκ. 29θ*. Πρίων ἐξ ἐρυθρωποῦ πυρίτου μήκ. 0.035, πλ. μεγ. 0.017.

Εὐρέθησαν καὶ ἕτερα 6 τεμάχια ὀψιανοῦ μικρότερα σποράδην ἐγγύς, μὴ κεκαυμένα, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ ἐρειπίου (πρβλ. *Πρακτικά* 1927 σ. 44).

87. *Εἰκ. 33*. Ἡμίτομον ῥοῦ ἐκ μέλανος στεατίτου εἰς μέγεθος ἀληθοῦς ῥοῦ ὄρνιθος (ἢ νήσσης;) Μέγ. μήκ. 0.051, πλ. 0.032, Ἐν τῷ Ἀρχαιολ. Δελτ. 1918,94 ἐξ. ἐδέχθη, ὅτι αἱ ἀλεκτορίδες ἐγένοντο γνωσταὶ ἐν Ἑλλάδι κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς ἀρχαῖκούς χρόνους. Ἀλλ' ὁ Seltmann ἐν *Annual of the Br. School* 1923-5 σελ. 98 ἐξ., στηριζόμενος εἰς μινωϊκὴν σφραγίδα καὶ εἰς ὄστρακον μυκηναϊκοῦ ἀγγείου, δέχεται, ὅτι ἦσαν γινωσταὶ ἐν Ἑλλάδι (Πελο-

Εἰκ. 33. Ἡμίτομον ῥοῦ ἐκ
θραύσεως Στεατίτης.

Εἰκ. 34. Πηλίνου εἰδωλίου
τεμάχιον.

ποννήσφ) ἤδη ἀπὸ τοῦ 15^{ου} αἰῶνος π.Χ. Ἄν τὸ ἡμίτομον ῥόν, τὸ δημοσιευόμενον νῦν δὲν εἶνε σμίκρυνσις ἢ μεγέθυνσις φυσικοῦ ῥοῦ, ἐνισχύει τὴν γνώμην τοῦ Seltmann, εἰ καὶ τὰ τεκμήρια αὐτῆς εἶνε ἀσθενῆ ἅτε ἀμφίβολα.

88. *Εἰκ. 29γ*. Χαλκοῦ ἥλου κεφαλὴ πλακώδης κυκλικὴ λεπτή, διαμ. 0.03 περίπου. Ὁ ἥλος λεπτὸς ἀποτεθραυσμένος κατὰ τὴν βάσιν.

89. *Εἰκ. 34*. Εἰδωλίου πηλίνου κακοπλάστου ἀγράφου τεμάχιον ὕψ. μεγ. 0.055, πλάτους 0.04. Λεῖπει τὸ ἄνω καὶ τὸ κάτω μέρος. Εὐρέθη καὶ ἕτερον ἡμίτομον τυπικοῦ μυκηναϊκοῦ πηλίνου εἰδωλίου ἐν τῷ Καδμεῖῳ ἀλλαχοῦ.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΕΚ ΣΑΛΑΜΙΝΟΣ

ΥΠΟ ΑΝΤΩΝΙΟΥ Χ. ΧΑΤΖΗ

Τὴν κατωτέρω ἀναδημοσιευομένην καὶ διορθουμένην ἀττικὴν ἐπιγραφὴν¹ ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ὁ H. Fränkel, Athen. Mitteil. 48 (1923) σ. 3· παρατηρήσεις καὶ νέας ἀναγνώσεις ἐδημοσίευσεν ὁ J. Kirchner, ἔ. ἄ. σ. 23, σημ. 3· ὁρθότερον δὲ καὶ μετὰ σοφωτάτων ὑπομνημάτων ἐξέδωκεν αὐτὴν ὁ καθηγητὴς A. Wilhelm, Wiener Anzeiger 64 (1927) σ. 222.

Καθ' ἡμᾶς ἡ ἐπιγραφή ὁρθότερον ὀφείλει νὰ ἀναγνωσθῇ οὕτω:²

- 1 [_____[?]] Α [_____[?]]
 [_____[?]]
 3 [_____¹⁰ τ]ὴν Συπταλ[ιὰ]ν Μύρω[ν _____[?]]
 [. ἐγγυηταὶ] Σμικυθίων Σμικύθο Ἐλευσίνιος, _____[?]]
 [_____⁷ Ἐ]λευσίνιος: ΔΔΔ: τὴν ΡΟΟΦΑΓΕΑΝ [_____[?]]
 6 [_____⁶]δο Περιθοίδης: ἐγγυηταὶ Ναυσιγένης Ναυ[σικλέους]
 [Ἀν]αγυράσιος: ΔΔΔΗΗΗ: Βοειοτομίαν: μι(σθωταὶ)): Διόφαντος _____[?]]
 [Ἀ]γ[ν]όθεος Πειραιεύς: ΗΗΗΗ: Κόλουριν Ναύμα[χος _____[?]]
 9 . Λ . Περιθοίδης: [ἐγ]γυ[η]τῆς Σμικυθίων Ἴσον[ό]μου _____[?]]
 [_____³]: ΔΠΗ: κεφάλ[αιον _____¹⁰] ΗΗΗΗ.

Στίχ. 3. [τ]ὴν Συπταλ[ιὰ]ν: Ἡ Συπταλιά, ἡ ΡΟΟΦΑΓΕΑ, ἡ Βοειοτομία καὶ ἡ Κόλουρις εἶναι, ὡς ἔδειξεν ὁ Wilhelm, τοπωνυμῖαι, θὰ ἀναζητηθῶσι δὲ κατ' ἐμὲ πᾶσαι ἐπὶ τῆς νήσου Σαλαμῖνος· εἰς τοῦτο ἄγει ἡμᾶς ἡ Κόλουρις, περὶ ἧς ἰδὲ παρατηρήσεις μου εἰς στίχ. 8.

Ἡμεῖς ἐτονίσαμεν Συπταλιάν (καὶ οὐχὶ Συπταλίαν, ὡς τονίζει ὁ Wilhelm)· ὁμοίως τονίζονται φυταλιά³, τρυμαλιά, ἀπομαγδαλιά, ἱμαλιά, ἀμυγδαλιά.

Ὁ Wilhelm νομίζει (σ. 217), ὅτι Συπταλιά, ἢ Συπταλία κατ' αὐτόν, εἶναι ἕτερος τύπος τοῦ Ψυτάλεια — Ψυττάλεια· ἀλλὰ Ψυττάλεια εἶναι τύπος, ὃν μαρτυρεῖ ὁ κώδιξ P(alatinus) τοῦ Ἀρριανοῦ Κυνηγετ. 24· ἀλλ' ἤδη ὁ L. Dindorf (πβ. Ἀρριαν. ἔκδ. Hercher - Eberhard σ. XLIV) διώρθωσεν εἰς Ψυτάλεια καὶ ἡ διόρθωσις αὐτοῦ δικαίως ἐγένετο ἀποδεκτή.

Ἀλλ' αἱ λοιπαὶ δυσκολίαι τῆς ταυτίσεως εἶναι μεγάλαι καὶ ὅλως ἀνυπέρβλητοι καὶ τὸ μὲν σ ἀντὶ τοῦ ψ ἴσως δὲν παρέχει μεγάλην δυσκολίαν, ἀν δεχθῶμεν βεβαίως, ὅτι ἡ τοπωνυμία Ψυτάλεια δὲν ἦτο ἐλληνική· ἀλλὰ τὸ ττ ἀντὶ πτ πῶς θὰ ἐρμηνευθῇ; Οὐδεὶς βεβαίως

¹ Τόπος εὐρέσεως χωρίον Ἀμπελάκι (νήσου Σαλαμῖνος), ἐνθα τὸ πάλαι ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Σαλαμῖς.

² Ὑπομνηστικοί καὶ πάλιν τὴν πρότασιν τοῦ Drachmann περὶ τριαδικῆς (1, 3, 6, 9 κλπ.) ἀριθμήσεως τῶν στίχων τῶν ἐπιγραφῶν· πρβ. O. Stählin, Editionstechnik,

Leipzig - Berlin, 1914² σ. 67, A. Χατζῆν, AE 1925-1926, σ. 95 σημ. 1 καὶ Πολέμων 1 (1929) σελ. 125 σημ. 74.

³ Καὶ τοπωνυμία Φυταλιά· πβ. Wilhelm ἔ. ἄ. σ. 219 (=IG XI 2, 158).

δύναται νὰ προσαγάγῃ τὸ ἐν ἄλλῃ διαλέκτῳ ἢ γλώσσῃ¹ φαινόμενον τῆς τροπῆς τοῦ πτ εἰς ττ, ἵνα συνάψῃ τὸ *Ψυτάλεια* πρὸς τὸ *Συπταλιά*².

Στίχ. 5. τὴν ΡΟΟΦΑΓΕΑΝ: Τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Wilhelm *Bo(υ)σφαγέαν* δὲν ἀπεδέχθημεν, διότι ἀνεμένομεν *Βουσφαγίαν*. Ἡμεῖς φρονοῦμεν, ὅτι ἐπὶ τοῦ παρόντος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εὐρεθῇ τί ὑποκρύπτεται τὸ νεοελλην. *νεροφαγιά* δὲν βοηθεῖ.

Στίχ. 7. *Βοειοτομίαν*: Ὁρθῶς ἐρμηνεύει τὴν τοπωνυμίαν ταύτην ὁ Wilhelm (das Schneiden von Rinderhäuten) ἀνάλογον τοπωνύμιον ἔχομεν καὶ σήμερον *Σφαγεῖα* (τὰ) καλεῖται συνοικία τῶν Ἀθηνῶν ἀπὸ σφαγείων, ἅτινα ἤσάν ποτε ἐκεῖ. Διὰ τὸ ἀρχαῖον τοπωνύμιον *Μοσχοτομέαι* (IG IX 61) ἐν Φωκίδι πβ. Glotta 17 (1929) σ. 244.

Στίχ. 8. *Κόλουριν*: Ὁ Kirchner ἀνέγνωσε ΚΟΛΟΥΡΙΝ· ὁ Wilhelm συμφωνῶν μεταγράφει Κο(υ)λοῦριν περὶ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Fränkel ΚΟΛΟΥΕΙΝ ἢ ΚΟΛΟΥΡΙΝ ὁ Wilhelm παρατηρεῖ ἐν σελ. 215 τὰ ἐξῆς: Mir ist angesichts dieser Aussagen der beiden Gelehrten nicht zweifelhaft, dass ΚΟΛΟΥΡΙΝ auf dem Steine steht und Fränkel κολοῦειν nur deshalb zu erkennen glaubte, weil er κολουριν oder κουλουριν nicht zu deuten vermochte.

Κατὰ ταῦτα ἐπὶ τοῦ λίθου (400 - 350 π. Χ.) ἔχομεν τὴν ἀρχαιοτέραν μνείαν τοῦ ὀνόματος *Κόλουρις*. Ὁ Wilhelm ὀρθῶς συνῆψε τοῦτο πρὸς τὸ νεώτερον ὄνομα τῆς νήσου (ἡ) *Κούλουρις(ς)*· οὐχὶ ὀρθῶς ὅμως νομίζει, ὅτι τὸ ΚΟΛΟΥΡΙΝ δύναται νὰ μεταγραφῇ *Κ(ο)υλοῦριν* περὶ τούτου ἰδὲ κατωτέρω διατριβήν μου *Τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα τῆς νήσου Σαλαμῖνος* σ. 63 κέ.

Ἐκεῖ ὁμοίως θὰ δεῖξωμεν, ὅτι ἐν τῇ ἐπιγραφῇ *Κόλουρις* εἶναι τὸ ἀκρωτήριον *Πούντα*, ἣτις εἶναι ὄντως ἄκρα *κόλουρις*.

10.11.30

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Χ. ΧΑΤΖΗΣ

ΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΤΗΣ ΝΗΣΟΥ ΣΑΛΑΜΙΝΟΣ³

ΥΠΟ ΑΝΤΩΝΙΟΥ Χ. ΧΑΤΖΗ

Λαβὼν ἀφορμὴν ἐκ θερινῆς διαμονῆς ἐν Σαλαμῖνι τῷ 1906 ἡσχολήθην περὶ τὰς ἀρχαίας ὀνομασίας τῆς νήσου⁴.

Ἐν τῇ παρουσίᾳ ἐρεῦνῃ α') θὰ καταλέξω πάσας τὰς ὀνομασίας τῆς νήσου, ὅσας παραδίδουσιν ἡμῖν ἀρχαῖαι πηγαί, β') θὰ δώσω τὸ ἔτυμον αὐτῶν καὶ θὰ εἶπω διὰ τίνα λόγον ἐδόθησαν καὶ γ') θὰ δεῖξω τίνας ὀνομασίας πράγματι ἔφερεν ἡ νῆσος.

* *

Τῇ νήσῳ Σαλαμῖνι ἀποδίδονται τὰ ἐξῆς ὀνόματα: 1) *Σαλαμῖς*, 2) *Κούλουρις* ἢ ὀρθότερον *Κόλουρις* (ὥς θὰ δειχθῇ κατωτέρω), 3) *Κυχρεία*, 4) *Σκιράς*, 5) *Πιτυοῦσσα*, 6) *Ἰαονία*, 7) *Πελάνα*, 8) *Ἐλαιοῦσσα*, 9) *Υδροῦσσα*, 10) *Ἐλευσίς* καὶ 11) *νῆσος Δράκοντος*.

1 Κρητικὸν (ἀρχαῖον) ἠγροῖται ἀντὶ γέγραπται, ἰταλ. *Settembre* ἐκ τοῦ λατίν. *September* κλπ.

2 Παρατήρησον, ὅτι αἱ τοπωνυμίαι *Συπταλιά* καὶ ΡΟΟΦΑΓΕΑ ἐκφέρονται ἐνάρθως, αἱ δὲ *Βοειοτομία* καὶ *Κόλουρις* ἄνευ τοῦ ἄρθρου.

3 Ἀνεκοινώθη ἐν συνεδρίᾳ τῶν ἐταίρων τῆς Ἐπιστημονικῆς ἑταιρείας τῇ 19 Νοεμβρίου 1930· πβ. Ἀθηνᾶν 42 (1930) σ. 262.

4 Τὴν διατριβὴν ταύτην ἀνήγγειλα ἤδη ἐν Ἀθηνᾶ 41 (1929) σ. 202.

1. Σαλαμῖς: Τὸ ὄνομα συνήφθη (πρβ. F. C. Movers, Die Phönizier, Berlin 1850, II, 2 σ. 239)¹ πρὸς τὴν σημιτικὴν (φοινικικὴν) λ. *šalam* (=εἰρήνη)² ἀλλὰ δὲν ἐγένετο ἀποδεκτὴ ὑπὸ πάντων ἡ ἐτυμολογία αὕτη· πρβλ. Ed. Meyer, Geschichte des Altertums II σ. 145 κέ.³

Ἡμεῖς ἀνεμένομεν τὸν τύπον **Σάλαμα* (ιδ. ἀνωτ. σημ. 2)· ἴσως ὅμως τὴν κατάληξιν -ίς (γεν. -ῖνος) ἔδωκεν ἡ γειτνιαζούσα Ἑλενσ-ίς (γεν. -ῖνος)⁴.

Αἱ παλαιότεραι ἐρμηνεῖαι τοῦ ὀνόματος (*Σαλαμῖς* θυγάτηρ Ἀσωποῦ, *σάλος*, *σάλα* [=φροντίς], *θάλασσα*)⁵ πρέπει νὰ ἀπορριφθῶσιν ἄνευ συζητήσεως.

Ὁ Aug. Fick, Vorgriechische Ortsnamen als Quelle für die Vorgeschichte Griechenlands, Göttingen 1905, σ. 76, 116 καὶ 136, ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ ὄνομα εἶναι λελεγκίης ἢ καρικῆς προελεύσεως· ἀλλ' οὐδὲν ἐπιχείρημα σοβαρὸν προσάγει περὶ τῆς φοινικικῆς ἀρχῆς οὐδὲν λέγει.

Ἐνταῦθα ὀφείλω νὰ προσθέσω, ὅτι τοῦ ἐπιθέτου *σαλαμὸς* (=ἀλαζών), ὅπερ μνημονεύει ὁ Φώτιος ἐν τῷ Λεξικῷ αὐτοῦ (σ. 143, σημ. 4 Naber)⁶, θηλυκὸν ἴσως ἡδύνατο νὰ εἶναι τὸ *Σαλαμῖς*⁷· πρβλ. *σύμμαχος*—*συμμαχίς*, *αἰχμάλωτος*—*αἰχμαλωτίς*, *περίοικος*—*περιοικίς* κ. ἄ.π.

Τέλος μνημονεύω δύο ὁμωνύμους: 1) τὴν γνωστὴν Σαλαμῖνα τῆς Κύπρου (νῦν *Παλαιὰ Ἀμμόχοστο* καὶ σπανιώτερον ἢ *Σαλαμῖνα*) καὶ 2) *παράλιον* τοπων. νῦν ἐν Ῥόδῳ *Σαλαμῖνα* (ἢ)· πρβ. χειρόγρ. Ἱστορικοῦ λεξ. ἑλλήν. γλώσσης ἀριθ. 313, σ. 192· βεβαίως τὸ τοπων. τοῦτο εἶναι λείψανον ἀρχαῖον! Ἔτι πρόσθε, ὅτι ἐν Ζακύνθῳ νῦν εἶδος σταφυλῆς καλεῖται *σαλαμῖνα* (ἢ)· πρβ. Λαογραφίαν 8 (1921/5) σ. 214. Πρβ. καὶ Σ. Μενάρδον, Ἀθηνᾶ 18 (1906) σ. 329.

2. Κόλουρις — Κούλουρις: Περὶ αὐτοῦ θὰ εἶπω ἰδιαίτερος διὰ μακρῶν κατωτέρω (σ. 63 κέ.).

3. Κυχρεία: Ὅτι ἡ νῆσος Σαλαμῖς ἐκλήθη καὶ Κυχρεία⁸, μαρτυροῦσιν ὁ Στράβων Θ' 393⁹, ὁ Στέφαν. Βυζάντ. λ. *Κυχρεῖος πάγος*¹⁰ καὶ ὁ Εὐστάθ. εἰς Διονύσιον Περιηγ. 506 (Geogr. graec. minor. II σ. 314,8)¹¹.

Τὸ ὄνομα εἶναι κατ' ἐμὲ ποιητικὸν ἐπίθετον¹² (*Κυχρεία νῆσος*)· τοῦτο γίνεται ἱκανῶς βέβαιον, ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι παρὰ Σοφοκλεῖ (FTG² ἀπόσπ. 521 Nauck) κεῖται *Κυχρεῖος πάγος* (ἀπὸ τοῦ μυθικοῦ βασιλέως τῆς Σαλαμῖνος Κυχρέως)· ὁμοίως παρ' Αἰσχύλῳ (Πέρσ. 570) κεῖται ἀκτάς... *Κυχρείας*. Καὶ ἡ ἐν Σαλαμῖνι ἀρχαία πόλις *Κυχρεία* κατ' ἐμὲ ἐκλήθη ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων θελόντων νὰ δηλώσωσι τὴν παλαιότητα αὐτῆς· ἐν ἐπιγραφῇ

1 Πρβ. καὶ Kiepert, Lehrbuch der alten Geographie, Berlin 1878, σελ. 134, σημ. 3 καὶ ἄλλους.

2 Πρβ. καὶ λέξιν *σάλαμα* = εἰρήνη· ιδ. Ἑρρ. Στεφ. Θησαυρ. λ. *σαλάμ* καὶ *Σαλάμιοι*.

3 Περὶ τῆς δῆθεν φοινικικῆς ἀποικίας ἐν Ἀγίῳ Γεωργίῳ Σαλαμῖνος πρβ. E. Drexler, Die Anfänge der hellenischen Kultur. Homer, München 1903, σ. 141, σημ. 25.

4 Ἐὰν ὁ τύπος ἐρμηνευθῇ οὕτως, ἡ Σαλαμῖς τῆς Κύπρου εἶναι κατ' ἐμὲ θυγάτηρ τῆς ἡμετέρας Σαλαμῖνος.

5 Πρβ. Pape - Benseler λ. *Σαλαμῖς* καὶ C. Bursian, Geographie von Griechenland, Leipzig 1862, τόμ. Α' σελ. 362, 2· ἄλλας ἐτυμολογίας βλέπε παρὰ L. Grasberger, Studien zu

den griechischen Ortsnamen, Würzburg 1888, σ. 262.

6 Τοῦτο ὁ Schleusner λίαν τολμηρῶς διώρθωσεν εἰς *σαλάκων*· ἀλλ' ἡ λέξις αὕτη ἀπαντᾷ ἀνωτέρω ἐν σ. 142 (Naber).

7 Ἀλαζονικὴ ὅμως νῆσος (πόλις κλπ.) τί θὰ ἐσήμαινεν;

8 Τονίζεται καὶ Κύχρεια.

9 «ἐκαλεῖτο... τὸ παλαιὸν... Κύχρεια».

10 Ἀντιγράφει τὸν Στράβωνα.

11 «ἐκαλεῖτο δὲ ποτε Κυχρεία».

12 Πρβ. καὶ Milchhöfer παρὰ Curtius - Kaupert, Karten von Attika, Text, Heft VII - VIII, σ. 26 καὶ Bursian, Geogr. von Griechenl. I. σ. 362, 2.

(ΑΕ 1884, σ. 170, στίχ. 32) λέγεται «ἡ ἀρχαία πόλις [ἡ προ]σον[ομ]ασθεῖς[α]» οὐχὶ ἡ «καλουμένη»· τοῦτο οὐδεὶς παρετήρησε¹.

Ὁ Fick, Vorgr. Ortsn. σ. 115, διὰ τὸ *Κυχρεὺς*, ὅπερ θεωρεῖ θρακικόν, νομίζει, ὅτι ἡ Σαλαμὶς ἀρχικῶς ἔσχε θρακικὴν ὀνομασίαν· ἀλλ' οὗτος δὲν ἀποδεικνύει, ὅτι ὄντως ἡ Σαλαμὶς ἐκλήθη ποτὲ *Κυχρεία*!

4. Σκιράς: Τὸ ὄνομα μαρτυροῦσιν ὁ Στράβων Θ' 393 καὶ ὁ Εὐστάθ. εἰς Διονύσ. Περιηγ. 506. Ἡ ἐπιθετικὴ δὲ κατάληξις — *ας* ὑποδηλοῖ ποιητικὸν ἐπίθετον (πρβ. καὶ *Κυχρεία*, *Ἰαονία*).

Θεωρῶ περιττὸν νὰ μνημονεύσω τὰς ἀρχαίας ἐρμηνείας ὡς ἀπιθάνους· καθ' ἡμᾶς *Σκιράς* (νῆσος) ὠνομάσθη ὑπὸ τινος ποιητοῦ ἢ νῆσος διὰ τὴν φύσιν τοῦ ἐδάφους (*σκῖρος* = γύψος)· ὁ Pape-Benseler ἐπίσης πιθανῶς συνῆψε πρὸς τὸ ἐπίθ. *σκιρός* (= *σκληρός*)· πρβ. ὅτι *Σκιράδες* = *Σκιρωνίδες* (πέτραι *σκληραὶ*)· ἴσως ὁμως καὶ διὰ τὴν ἐν Σαλαμῖνι λατρείαν τῆς *Σκιράδος Ἀθηνᾶς*² ἐκλήθη ἡ νῆσος ὑπὸ ποιητοῦ τινος καὶ *Σκιράς*.

5. Πιτυοῦσσα: Καὶ τὸ ὄνομα τοῦτο, ὅπερ μαρτυρεῖ ὁ Στράβων Θ' 394 (*ὠνομάσθη δὲ καὶ Πιτυοῦσσα ἀπὸ τοῦ φυτοῦ*)³, εἶναι προφανῶς ποιητικόν· ὁ Aug. Fick, Vorgr. Ortsn. σ. 54, ἐν τῷ περὶ Σάμου κεφαλαίῳ παρατηρεῖ, ὅτι τὰ δῆθεν παλαιότερα ὀνόματα τῆς νήσου Σάμου *Ἀνθεμοῦσσα*, *Δρυοῦσσα*, *Μελάμφυλλος*, *Παρθενία* εἶναι προφανῶς ποιητικά (poetische) ὀνομασίαι καὶ μὴ ἀνήκουσαι τῇ γλώσσῃ τοῦ βίου· πρβ. ὅσα καὶ ἐγὼ παρετήρησα περὶ τῶν ὀνομάτων *Υδροῦσσα*, *Λασία* κλπ. τῆς νήσου Ἀνδρου, Ἀνδριακ. ἡμερολόγ. 5 (1930) σ. 172 κέ.

Καὶ περὶ τῶν πόλεων Λαμφάκου, Μιλήτου, Φασήλιδος καὶ Χίου μαρτυρεῖται, ὅτι *δῆθεν παλαιότερον* ἔφερον τὸ αὐτὸ ὄνομα· ἀναντιρρήτως καὶ ἐνταῦθα ἡ πηγὴ εἶναι ποιητικὴ.

6. Ἰαονία: Παρὰ Πλουτάρχῳ Σόλ. 10 ἀναγινώσκομεν, ὅτι ὁ Σόλων ἐχρησιμοποίησε χρησμούς, «ἐν οἷς ὁ θεὸς (ἐνν. ὁ Ἀπόλλων) Ἰαονίαν τὴν Σαλαμῖνα προσηγόρευσε». Πιθανώτατα ἐν τῷ χρησμῷ ἔκειτο «νῆσον Ἰαονίαν (= ἰωνικὴν, ἀθηναϊκὴν)»· κατὰ ταῦτα καὶ τὸ Ἰαονία εἶναι οὐχὶ πραγματικὸν ὄνομα τῆς νήσου, ἀλλὰ προφανῶς ποιητικὸν ἐπίθετον.

7. Πελάνα: Κατὰ τὸν Ἡσύχιον «Πελάνα: ἡ Σαλαμὶς ἐν τοῖς Εὐκλῶν χρησμοῖς⁴». Καθ' ἡμᾶς ὁ Κύπριος μάντις Εὐκλῶς ἐν τοῖς χρησμοῖς αὐτοῦ πιθανώτατα ἔλεγε περὶ τῆς Σαλαμῖνος τῆς Κύπρου καὶ οὐχὶ περὶ τῆς ἡμετέρας Σαλαμῖνος, ὡς νομίζει ὁ Pape-Benseler ἐν λ. Σαλαμῖς.

8. Ἐλαιοῦσσα: Ἐν χάρταις ἰταλικαῖς τοῦ 17-18 αἰῶνος κεῖται *Salamis sive Elbeza*· τὸ *Elbeza* (= Ἐλαιοῦσσα) ὀφείλεται εἰς σφάλμα τοῦ ἀντιγράφοντος χαρτογράφου· πολλάκις δηλαδὴ ἐν τοῖς χάρταις εἰς ὀνόματα νήσων κυρίως προσκολλῶνται διὰ τὴν στενότητα τοῦ χώρου ὀνόματα παρακειμένων νήσων ἢ πόλεων παραλίῳ· ἡ νησίς τῆς Ἀττικῆς Ἐλαιοῦσσα ἔμεινεν οὕτως ἀνώνυμος ἐν τοῖς χάρταις, διότι τὸ ὄνομα αὐτῆς ἀπεδόθη ἐκ πλάνης εἰς τὴν πλησίον κειμένην Σαλαμῖνα καὶ ἐθεωρήθη ἕτερον (πιθανῶς νεώτερον) ὄνομα αὐτῆς.

¹ Τελευταῖον διέλαβε περὶ τῆς πόλεως ταύτης ὁ Honigmann ἐν Pauly - Wissowa RE. λ. *Κύχρεια*.

² Ἐντεῦθεν καὶ ἀκρωτήριον τῆς Σαλαμῖνος καλεῖται *Σκιράδιον*.

³ Ὅλως ἀπιθάνως ὁ Στράβων συνάπτει πρὸς τὸ φυτὸν *πιτυοῦσσα*· ὁ τὴν νῆσον ὀνομάσας Πιτυοῦσσαν ἀπέβλεπεν εἰς τὰς πολλὰς πίτυς.

⁴ Πρβ. καὶ Σ. Δραγούμην, Ἀθηνᾶ 31 (1919) σ. 125.

9. **Ὑδροῦσσα**: Ὁμοίως ἐν ἄλλοις χάρταις τῆς αὐτῆς περιόδου κεῖται Salamis sive Drusia (ἢ Broussia)¹· καὶ περὶ τοῦ Drusia — Brussia (= Ὑδροῦσσα)² παρατηρῶ, ὅσα καὶ περὶ τοῦ Ἐλαιουῦσσα — Elbeza.

10. **Ἐλευσίς**: Ὁμοίως ἐν ἄλλοις χάρταις διὰ τὸ αὐτὸ ἀντιγραφικὸν σφάλμα ἡ Σαλαμὶς καλεῖται καὶ *Lepsina* = Ἐλευσίς.

11. **Νῆσος Δράκοντος**: Ὁ Μελέτιος, Γεωγραφία παλαιὰ καὶ νέα, Ἑνετία 1728, σ. 352, λέγει ὅτι ἡ Σαλαμὶς ἐκαλεῖτο καὶ «νῆσος Δράκοντος». Ἀγνοῶ τίνα πηγὴν εἶχε ἴσως διὰ τὸν σαλαμίνιον μυθικὸν Κυχρέα, ὅστις ὅφιν ἐπεκλήθη καὶ ὅστις ὑπὸ μορφὴν ὄφεως ἐπεφάνη κατὰ τὴν ναυμαχίαν τῆς Σαλαμῖνος, ἐκλήθη ἡ Σαλαμὶς ὑπὸ τινος νῆσος τοῦ δράκοντος, ἡ καὶ διὰ τὸν μυθικὸν βασιλέα τῆς Σαλαμῖνος Ὀφιν (Μέγ. ἐτυμολ. λ. Σαλαμῖς).

* * *

Κατ' ἐμέ, ἂν τὸ Σαλαμὶς θεωρηθῇ πράγματι φοινικικὸν — ἥτοι προελληνικὸν — καὶ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν, ὅτι Σαλαμὶς καὶ Σαλαμίνιος ἤδη παρ' Ὀμήρῳ³, τότε ἀδιστακτικῶς δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι μόνον δύο ὀνόματα διὰ πάντων τῶν αἰώνων ἐγνώρισεν ἡ νῆσος, τὸ Σαλαμῖς⁴ καὶ τὸ Κο(ύ)λουρις⁵· πβ. καὶ διατριβὴν μου Ἡ προϊστορικὴ πρωτεύουσα τῆς Ἀνδρου, Ἀνδριακ. ἡμερολόγ. 5 (1930) σ. 173 καὶ ὑπόσημ. 15.

* * *

Νῦν θὰ διαλάβω περὶ τοῦ ἀρχαίου ὀνόματος Κούλουρις ἢ ὀρθότερον Κόλουρις⁵.

Τὸν τύπον Κούλουρις παρέχει ἡμῖν σχόλιόν τι εἰς Εὐσεβ. Εὐαγγελ. προπαρασκ. Δ' 16 (p. 329,10 Gifford)⁶: «οὐ τὴν πρὸς ταῖς Ἀθήναις Σαλαμῖνα λέγει αὕτη γὰρ Κούλουρις πάλαι ἐλέγετο, ὥς καὶ Καλλίμαχος ἐν Ἑκάλῃ φησὶν· ἀλλὰ τὴν κατὰ Κύπρον Σαλαμῖνα λέγει»⁷. ὁμοίαν εἰδησιν παρέχει καὶ ὁ παρισιν. κῶδ. 451, φύλλ. 275β· ταύτην ἐξέδωκεν ὁ Ἑμμ. Miller, *Périples de Marcien d'Héraclée*, Paris 1839, σ. 282: «Σαλαμῖς ἢ πρὸς Ἀθήναις Κούλουρις πάλαι ἐλέγετο, ὥς Καλλίμαχος ὁ Κυρηναῖος ἐν Ἑκάλῃ φησὶν»· πβ. καὶ Müller, *FHG V*, 1, σ. 3 (ὑπόσημ.).

Κατὰ ταῦτα ἐν τοῖς χωρίοις τούτοις λέγεται, ὅτι ἡ Σαλαμῖς⁸ ἐκαλεῖτο τὸ πάλαι Κούλουρις καὶ ὅτι τοῦτο ἐμαρτύρουν ἄλλοι τε, οὓς ὁ Σχολιαστὴς γινώσκει, ἀλλὰ δὲν μνημονεύει, καὶ ὁ Καλλίμαχος (3 αἰ. π.Χ.) ἐν τῷ ἔπει αὐτοῦ Ἑκάλῃ.

Ἡ πίστωσης τοῦ τύπου Κούλουρις ἐν τοῖς ἀρχαίοις χρόνοις ἔχει διὰ τὴν περαιτέρω ἔρευναν μεγάλην σημασίαν· διότι οὕτω θὰ εἶναι εὐχερὲς εἰς ἐμὲ νὰ δείξω, ὅτι κακῶς ἐκλήθη ἡ Νέα ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἵνα ἐρμηνεύσῃ τὸ ὄνομα Κούλουρις.

Ἀλλὰ νῦν ἐρωτᾶται ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Εὐσεβίου ἀνέγνωσε τὸν τύπον ὀρθῶς παρὰ Καλλιμάχου; Ἰδωμεν τί οἱ παλαιότεροι φιλόλογοι ἔγραψαν· ὁ Müller (*FHG V*, 1, σ. 3) ἤκασεν, ὅτι ὁ Καλλίμαχος εἶχε γράψῃ *Κυνουρίς*, ὁ δὲ Otto Schneider, *Callimachea II* σ. 213,

1 Παρὰ τῷ de la Guilletière, *Athènes ancienne et nouvelle*, ³ Paris 1676, σ. 111 κεῖται: *Colouri* ἢ *Santa Broussia*· τὸ Santa (= S.) ὀφείλεται εἰς παρανόησιν τοῦ s. = sive (= ἢ)!

2 Οὕτω καλεῖται νηοὶ παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Ἀττικῆς.

3 Πρβ. καὶ Beloch, *Griech. Geschichte* 1², 2, σ. 309.

4 Τοῦτο ἐσφύζετο παρὰ τῷ λαῷ μέχρι τοῦ 18^{ου} αἰῶνος π.Χ.· πβ. Gregorovius - Λάμπρον, *Ἱστορία τῆς πόλεως*

Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1904, τόμ. Α' σελ. 315.

5 Τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἔχει γραφῇ τῷ 1906.

6 Τὸ σχόλιον ἔχει γραφῇ ὑπὸ τοῦ Καισαρείας Ἀρέθα (αἰ. 9 μ.Χ.)· πβ. Σ. Κουγέαν, *Ὁ Καισαρείας Ἀρέθας καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ*, Ἀθῆναι 1913, σ. 54.

7 Πρβ. O. Schneider, *Callimachea*, Lipsiae 1873, II σ. 213.

8 Ἡ πόλις ἢ ἡ νῆσος;

ὑπέθεσεν, ὅτι παρὰ Καλλιμάχῳ ἔκειτο *Κουλουρις* ἢ *Κόλουρα*¹. [τὴν διόρθωσιν *Κόλουρα* (=Πούντα) ἀπεδέχθη καὶ ὁ U. v. Wilamowitz, Aristoteles und Athen, Berlin 1893, τόμ. I σελ. 267]. ὁ Schneider διορθοῖ *Κουλουρις* ἀπατηθεὶς ἐκ τοῦ τυπογραφικοῦ σφάλματος *Κουλουρι* παρὰ Pape — Benseler!

Ἄλλὰ βεβαίως οἱ διορθοῦντες θὰ ἀπειρέποντο τῶν ἀστόχων διορθώσεων, ἂν ἀπέδιδον τὴν προσήκουσαν σημασίαν εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ νῆσος ἔτι καὶ νῦν καλεῖται (ἡ) *Κούλουρι* (=Κούλουρις!).

*
* *

Πρὶν εἶπω τί ὁ Καλλιμάχος εἶχε γράψει, ὀφείλω α') νὰ καταλέξω τὰς μνείας τοῦ ὀνόματος κατὰ πάντας τοὺς αἰῶνας, β') νὰ δείξω τίς εἶναι ὁ ἀρχικὸς τύπος τοῦ ὀνόματος — ὁ τύπος δηλαδή, ὃν οἱ ἀρχαῖοι ἐγίνωσκον καὶ ἐπομένως καὶ ὁ Καλλιμάχος —, γ') νὰ δείξω τὸν λόγον τῆς τροπῆς εἰς τὸν τύπον *Κούλουρις*, ὃν παρέχει ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Εὐσεβίου καὶ ὅστις μέχρι τοῦ νῦν διεσώθη παθὼν μόνον τὴν κανονικὴν ἔκπτωσιν τοῦ τελικοῦ σίγμα, δ') νὰ εὔρω τὸ ἔτυμον τοῦ ἀρχικοῦ τύπου, ε') νὰ εἶπω διατί ὠνομάσθη οὕτως ἡ νῆσος καὶ ς') νὰ δείξω, ὅτι ἡ συνήθης ἐρμηνεία τοῦ ὀνόματος *Κούλουρις* εἶναι τελείως ἐσφαλμένη.

Τύποι καὶ μνεῖαι τοῦ ὀνόματος. Κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ' αἰῶνος δύο τύποι παλαίουσιν: ὁ τύπος *Κόλουρι(ς)* καὶ ὁ τύπος *Κούλουρι(ς)*².

Ἡ σειρὰ τῆς μνείας αὐτῶν εἶναι ἡ ἐξῆς: Τὸν Θ' αἰῶνα ὁ Ἀρέθας (ιδ. ἀνωτ. σελ. 63 σημ. 6) παρέχει τὸν τύπον *Κούλουρις*.

Παρὰ Κ. Horf — Φ. Ζαμβέλδη, Οἱ Σλαῦοι ἐν Ἑλλάδι, Βενετία 1872, σ. 92, λέγεται ὅτι ἐν τῇ Χρηστομαθείᾳ Στράβωνος (10^{ου} αἰ.) ἡ Σαλαμὶς λέγεται *Κούλουρι* ἀλλὰ τοῦτο οὐχὶ ἀληθές.

Τῷ 1204 (ἐν κειμένοις λατινιστὶ γεγραμμένοις³) ἡ νῆσος καλεῖται *Coluris* (=Κόλουρις) καὶ *Culuris* (=Κούλουρις)· ἰδὲ τὰ κείμενα παρὰ *Tafel*, *Symbolarum criticarum*, *geographiam Byzantinam spectantium*, partes duae, II σ. 20, 36, 58 καὶ 90⁴ καὶ *Tafel + Thomas*, *Urkunden zur älteren Handels—und Staatsgeschichte der Republik Venedig*, Wien 1856, I σ. 469.

Παρὰ Πτολεμ. Γεωγραφ. III, 14, 44 Müller (=III, 16, 23 Nobbe) ὡς ἐρμῆνευμα τῆς λ. *Σαλαμὶς* οἱ κώδικες A (cod. Paris. 1401, αἰῶν. ΙΕ' κατὰ τὸν Omont), D (cod. Paris. 1402), M (cod. Vindob. 1) καὶ Ξ (cod. Barber.) παρέχουσι *Κολοῦρι* (I, 1, σ. 560 Müller) ἢ *Κούλουρι* (I σ. 218 Nobbe: κατὰ τὸν κώδ. A!)· πιστεύω, ὅτι *Κολοῦρι* ἀντὶ *Κόλουρι* ὀφείλεται εἰς παρανόγησιν τοῦ Müller⁵.

1 Οὕτω καλεῖται πόλις περὶ Πριήγη· πρβ. Στέφ. Βυζάντ. λ. *Αἰθουρα* καὶ Ἡρωδ. Περὶ μονήρ. λέξ. 13, 18 πβ. Pauly - Wissowa RE. λ. *Kolura*.

2 Πρβ. νῦν Ἑλενσίς - Λευρῖνα, Ἀθηναί - Ἀθήνα, Θῆβαι - Φήβα κ. ἄ.

3 Τὸ σπουδαιότερον εἶναι ἡ συνθήκη τῶν σταυροφόρων τῷ 1204 περὶ τῆς διανομῆς τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους.

4 Ἡ γραφή *Coluris* εἶναι παρανόγησιν τοῦ *Coluris*, αἱ δὲ γραφαὶ *Kuturis* καὶ *Culuris* ὀφείλονται εἰς παρανόγησιν τοῦ *Culuris*.

5 Ἄν ὅμως καὶ οἱ τέσσαρες κώδικες ADME παρέχουσι τὸ ἐσφαλμένον *Κολοῦρι*, τότε ἀσφαλῶς ἀντιγράφουσι κοινὴν πηγὴν, ἐν ᾗ τὸ ὁρθῶς γεγραμμένον *Κόλουρι* ἠδύνατο διὰ τινα λόγον νὰ ἀναγνώσθῃ *Κολοῦρι*.

Ὁ de la Guilletière ἔ. ἄ. (1676) καλεῖ τὴν νήσον *Colouri* (= Κόλουρι).

Ὁ Ἀνώνυμος, *Archipelagus turbatus*, Augspurg 1686, σελ. 16 (ἐν τῷ χάρτῃ τῆς Πελοποννήσου) παρέχει τὸν τύπον *Colari* (γράφει: *Coluri*).

Ἐν τῷ χάρτῃ τοῦ Coronelli (1687) φέρεται ἡ νῆσος ὑπὸ τὸν τύπον *Colouri*.

Παρὰ Dapper, *Naukeurige Beschryving der Eilanden in de Archipel*, Amsterdam 1688, ἡ νῆσος φέρεται ὑπὸ τὸν τύπον *Coulauri* (γρ. *Coulouri*) πίν. <1>, *Koulouri* σελ. 138, *Kolouri* ἢ *Koulouri* σ. 146· ὁ αὐτὸς ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ *Naukeurige Beschryving van Morea* κ.λ.π., Amsterdam 1688, ἐν πίν. 2 παρέχει τὸν τύπον *Colouri*.

Ἐν χάρτῃ τοῦ Nolin (Paris 1699) παρὰ C. Colocotronis, *La Macédoine* κ.λ.π., Paris 1919, πίν. XIII καὶ XIV, φέρεται ὁ τύπος *Colouri*.

Ὁ μητροπολίτης Μελέτιος, Γεωγραφία παλαιὰ καὶ νέα, Ἐνετία 1728, σ. 352, γράφει *Κούλουρι*.

Παρὰ Pocockes — Windheim, *Beschreibung des Morgenlandes*, Erlangen 1755, III σ. 252 (=171), λέγεται, ὅτι ἡ νῆσος καλεῖται *Colouri*¹.

Ὁ Choiseul - Gouffier, *Voyage pittoresque dans l' Empire ottoman*, *Atlas I - II*, γράφει *Colouri*.

Ὁ χάρτης τοῦ Reinecke (1800) παρέχει τὸν τύπον *Colouri*.

Τέλος ὁ τύπος *Κόλουρι(ς)* ἐξαφανίζεται, ἀπὸ τῶν ἀρχῶν δὲ τοῦ ΙΘ' αἰῶνος κυριαρχεῖ μόνον ὁ τύπος *Κούλουρι* (ἢ) ἀποβαλὼν ὀριστικῶς τὸ τελικὸν σίγμα²· ἡ ἀποσιώπησις εἶναι κανονικὴ· πρβ. πόλις - πόλι, πίστις - πίστι, γνῶσις - γνῶσι, χάρις - χάρι κ.λ.π.

* * *

Νῦν ἐρωτᾶται· τίς εἶναι ὁ ἀρχικὸς τύπος; *Κόλουρις* ἢ *Κούλουρις*³ εἶχε γράψει ὁ Καλλιμαχος; Ἀναντιρρήτως *Κόλουρις*· *κόλουρις* εἶναι θηλυκὸν ἀνώμαλον (παρὰ τὸ ὀμαλὸν *κόλουρος*) τοῦ ἐπιθέτου *κόλουρος*, ἀπαντᾷ δὲ τὸ πρῶτον ἐν ἀποσπάσματι Τιμοκρέοντος τοῦ Ῥοδίου (Ε' αἰ. π. X.), ὅπερ διέσωσεν ὁ Πλούταρχος Θεμιστοκλ. 21 :

οὐκ ἐγὼ μόνα *κόλουρις*⁴.
ἐντὶ καὶ ἄλλαι ἀλώπεκες⁵.

Περὶ τῶν στίχων τούτων πρβ. Bergk, PLG³ III σ. 1203.

Τὸ θηλυκὸν *κόλουρις* δὲν εἶναι μονῆρες· πρβλ. *λάμπουρις*⁶, *ἵππουρις* (καὶ νῆσος Ἴππουρις· Στέφαν. Βυζάντ. καὶ Pauly - Wissowa RE. λ. Hippuris)⁷, *ὄνουρις*, *ἀπομύζουρις*, *Ὀλουρις*

1 Ὁ Ἄγγλος Pocockes ἐπεσκέφθη τὴν Ἀνατολὴν τῷ 1732 - 1742.

2 Ἄνευ τοῦ σίγμα τὸ πρῶτον ἐν Σχολ. Πτολεμ. (ιδ. ἀνωτ. σ. 64).

3 Οὕτω γράφει ὁ Schneider ἔ. ἄ.

4 Τὸ ἐπίθετον ἀποδίδεται καὶ νῦν τῇ ἀλώπεκι· κατὰ τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορικοῦ λεξικοῦ (λ. *κολοβός*) ἐν Αἰτωλίᾳ *Κολοβὴ ἀλεπού* (= ἀλώπηξ *κόλουρις*) παρωνύμιον ἀνθρώπου πονηροῦ.

5 Ἐάν, ὥς φαίνεται, ὑποκρύπτεται ὁ μῦθος τοῦ Αἰσώπου 46 (ἐπιγράφεται: *ἀλώπηξ κόλουρος*), ἐνθα «ἀλώπηξ... τὴν οὐρὰν ἀποκοπεῖσα» ἀναφέρεται, τότε πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἐκ τοῦ τέλους τοῦ ἀποσπάσματος ἐξέπεσε στίχος (ἢ καὶ στίχοι), ἐν ᾧ περίπου ἐλέγετο: *αἴτινες τὴν οὐρὰν ἀποκόπησαν*· ἐάν τοῦτο εἶναι ἀληθές, τότε οὐχὶ ὀρθῶς ὁ Ἑρρίκος Στέφ. τὸ *κόλουρις* μεταφράζει *vulpes*.

6 Ἀρσεν. *λάμπουρος* = ὁ ἔχων λάμπουσαν οὐρὰν.

7 Ἀρσεν. *ἵππουρος* = ὁ ἔχων οὐρὰν ἵππου.

(πόλις ἐν Μεσσηνίᾳ) καὶ Τόμουρις¹. περὶ τῶν εἰς -ρις πρβλ. Lobeck, Pathologiae sermonis graeci prolegomena, Lipsiae 1843, σ. 460 κέ.

Ἀλλὰ καὶ ἡ ἐν Παφλαγονίᾳ (ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου πόντου) πόλις *Collyris* παρὰ τῷ Λατίνῳ Πομπων. Μέλ. I 104 (p. 24, 25 ἐκδ. C. Frick) λίαν ἀπιθάνως διωρθώθη εἰς *Colura*² ἢ *Colussa*³ ὑπὸ τοῦ παλαιοῦ Holsten (ἐν τῇ ἐκδόσει Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου)· καθ' ἡμᾶς ἐν τῇ ἑλληνικῇ πηγῇ τοῦ Πομπωνίου ἔκειτο *Κόλουρις*⁴. περὶ τούτου πείθεται τις, ὅταν λάβῃ ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὁ παρὰ τῷ ποιητῇ Μαρκελλίνῳ τῷ Σιδήτῃ (Β' αἰ. μ. Χ.) ἰχθύς *κόλλουρος* — ὁρθῶς *κόλουρος*⁵ — μεταγράφεται λατινιστὶ οὐ μόνον *collurus*, ἀλλὰ καὶ *collyrus*⁶ (πρβλ. Thesaur. lingu. Latin. λ. *collyrus*)· εἶναι γνωστόν, ὅτι ἡ ἑλληνικὴ δίφθογγος ου μεταγράφεται συχνάκις διὰ τοῦ γ' ὁμοίως, ὥς θὰ δείξω ἀλλαχοῦ, ἢ λ. *κολούριον* (τὸ), ἣτις εἶναι ὑποκοριστικὸν τοῦ ἐπιθέτου *κόλουρος* [(κακὴ γραφὴ *κόλλουρος*) ἐνν. ἄρτος]⁷, γραφὴν *κολλούριον* (πρβ. A. Wilhelm ἔ. ἀ. σ. 218) διὰ τὰς πολλὰς ἀπὸ τοῦ κολλ- λέξεις⁸ μετεγράφη *collurium* καὶ *collyrium* (πρβ. Thesaur. lingu. Latin. λ. *collyrium*)⁹.

Ἐπειτα οὐδεὶς δύναται νὰ ὑποστηρίξῃ, ὅτι τὸ *Κούλουρις* ἡδύνατο νὰ τραπῇ εἰς *Κόλουρις*· ἀντιθέτως τῆς ἀφομοιώσεως¹⁰ (ο+ου)ου+ου) δυνάμεθα ἀπειρα παραδείγματα νὰ προσάγωμεν· οὐδὲ δύναται τις νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ ἀφομοίωσις εἶναι ἀρχαία, ὅτι δηλαδὴ ἐπὶ Καλλιμάχου ἤδη ἡδύνατο νὰ λεχθῇ *Κούλουρις*· ἀπλούστατα ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Εὐσεβίου τὸ παρὰ Καλλιμάχῳ *Κόλουρις* παρανέγνωσεν — ἢ καὶ διώρθωσε — πλανηθεὶς ἐκ τῆς χρήσεως τῶν χρόνων αὐτοῦ.

1 Παρὰ τῷ Μεγ. ἐτυμ. λ. ἵππουρις· εἶναι ὁμοῦς ἑλληνικὴ τοπωνυμία· Κατ' ἐμὲ *κόθουρις* καὶ οὐχὶ *κοθοῦρις* (ἀλώπηξ) δύναται νὰ εἶναι τὸ ὀρθόν.

2 Πρβ. τὴν περὶ Πριήνην *Κόλουραν* (ιδὲ ἀνωτ. σ. 64, 1).

3 Ἡ Ἑλληνὶς πόλις Κόλουσσα ἐν Παφλαγονίᾳ μνημονεύεται μόνον ὑπὸ τοῦ Σκύλακος 90 (= Geogr. graec. minor. I. σ. 66 Müller)· νομίζω, ὅτι *Κόλουσσα* εἶναι παρανόημα ἀντὶ *Κόλουρις*· ΚΟΛΟΥ(ΡΙ)C — ΚΟΛΟΥCΑ — ΚΟΛΟΥCCA· κατὰ ταῦτα παρὰ Σκύλακι καὶ Πομπωνίῳ νοεῖται ἡ αὐτὴ πόλις τῆς Παφλαγονίας· παρὰ Kiepert (FOA πίν. VIII) ἡ Κόλουσσα τοποθετεῖται ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου πόντου.

4 Ἀλλὰ καὶ *Coluris* δυνάμεθα νὰ διορθώσωμεν· COLURIS — COLLIRIS — COLLYRIS.

5 Ἦτοι *κολοβός* ἰχθύς! Πρβ. σημεινὰ ὀνόματα ἰχθύων· *κολόβι* (ὑποκορ. τοῦ *κολοβός*) καὶ *κουτσουρίδα* (ἀπὸ τοῦ *κόψουρος*)! Καὶ τὸ πτηνὸν *κολλυρίων* (μόνον παρ' Ἀριστοτ. Ζῴων ἱστορ. 616 b 9) ἀρχικῶς θὰ ἐκλήθη *κολουρίων*· παρὰ τὸ *κόλουρος* (ἐπίθ.) — **κολουρίων* πρβλ. *χλωρός* (ἐπίθ.) — *χλωρίων* (πτηνόν), *πορφυροῦς* (ἐπίθ.) — *πορφυρίων* (πτηνόν), *στρογγύλος* (ἐπίθ.) — *στρογγυλίων* κ. ἄ. Ἔτι πρβ. τὸ *κολοβός* (= θαλάσσιον πτηνόν· Βιθυνία)· τέλος *κολοβός* εἶναι νῦν ἐπίθετον ὀρνίθων καὶ ζῴων· *κόττα* *κολοβή* (ἐν Αἰτωλ. Κρήτ. Μυκόν. κατὰ τὸ Ἀρχ. Ἱστορ. λεξ.) κλπ. Παρὰ Πλουτάρχ. Φλαμ. 21 κεῖται· ὄρνιν ἀπὸ γήρας ἀπτήνα καὶ *κόλουρον*. Ἔτι πρβ. E. Maass, Rhein. Mus. 74 (1925) σ. 471.

6 Πρὸς τὴν λ. *κολλύρα* — *collyra* οὐδεμίαν δύναται ὁ ἰχθύς νὰ ἔχῃ σχέσιν!

7 Πρβ. Ἡούχ. *κόλλου(ρος)*· ἄρτος. Διὰ τὸ διπλοῦν λλ (ἀντὶ *κόλουρος*) ιδὲ ὅσα παρατηροῦμεν περὶ τοῦ ἐπιθέτου *κολλοβός* (ἐπομ. σημ.) καὶ τοῦ *κόλλουρος* (ἰχθύς)· ἔτι πρβ. Ἡούχ. λ. *κόλους* (= *κολούρους*)· *ψωμοῦς* (= ἄρτους· πρβ. *ψωμί* = ἄρτος)! Κατὰ ταῦτα ἡ διόρθωσις *κόλλου(ρα)* (= *κολλύρα*!) παρ' Ἡουχίῳ ὀφείλει νὰ θεωρηθῇ ὅλως ἀπόβλητος.

8 Ὅμοιος τὸ ἐπίθ. *κολοβός* ἐγράφη καὶ *κολλοβός*, τὸ κύρ. ὄνομ. *Κόλουθος* (Coluthus) ἐγράφη καὶ *Κόλλουθος* (Coluthus καὶ *Collutus* καὶ *Collothus* ἐν κώδιξι κατὰ τὸν Λατίν. Θησαυρ. λ. *Coluthus*), τὸ ἀκρωτ. τῆς Ἰνδικῆς *Colis* ἐν κώδιξι γράφεται καὶ *Collis* κλπ. Ἐν τῇ λατινικῇ γλώσσῃ ὁ ἰχθύς *κολίας* γράφεται *colia* καὶ *collia*, τὸ ἐπίθετον *κολικός* γράφεται *colicus* καὶ *collicus*, ἢ λ. *colon* γράφεται καὶ *collon*, ἢ λ. *colymbium* (= **κολύμβιον*) γράφεται καὶ *colymbium* (πρβ. Thes. lingu. Latin.).

9 Ἐντεῦθεν μετηνέχθη πάλιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν (ἤδη ἐν ἐπιγρ. τοῦ Β' αἰ. μ. Χρ.: Dittenberger, Sylloge³ III 1173, 15) ὡς *κολλύριον*· παραδείγματα ὁμοίας παλινδρομήσεως ἔχομεν οὐκ ὀλίγα· *προχείρως* πρβ. *κηρωτόν* — *cerotum* — *cerotto* — *τσερωττο*, *βαλανεῖον* — *balneum* — *bagno* — *μπάνιο* κ. ἄ. π.

10 Τὸ ο τοῦ *Κόλουρις* ἐτράπη εἰς *ου* οὐχὶ βεβαίως ἐν τῇ ὀνομαστικῇ ἢ τῇ αἰτιατικῇ, ἐνθα ἐτονίζετο, ἀλλ' ἢ ἐν τῇ γενικῇ καὶ δοτικῇ (*Κολούριδος* — *Κολούριδι*) ἢ ἐν τῷ ἐθνικῷ (*Κολουριώτης*)· πρβ. *κολούριον* — *κουλούρι*, *τολύπη* — *τουλούπα*, *κόντουρος* (γεν. *κοντούρου*) — *κούντουρος*, *fortuna* — *φουρτούνα* κ. ἄ. π.: πρβ. Γ. Ν. Χατζιδάκιν, ΜΝΕ τόμ. Α' σελ. 236 κέ.

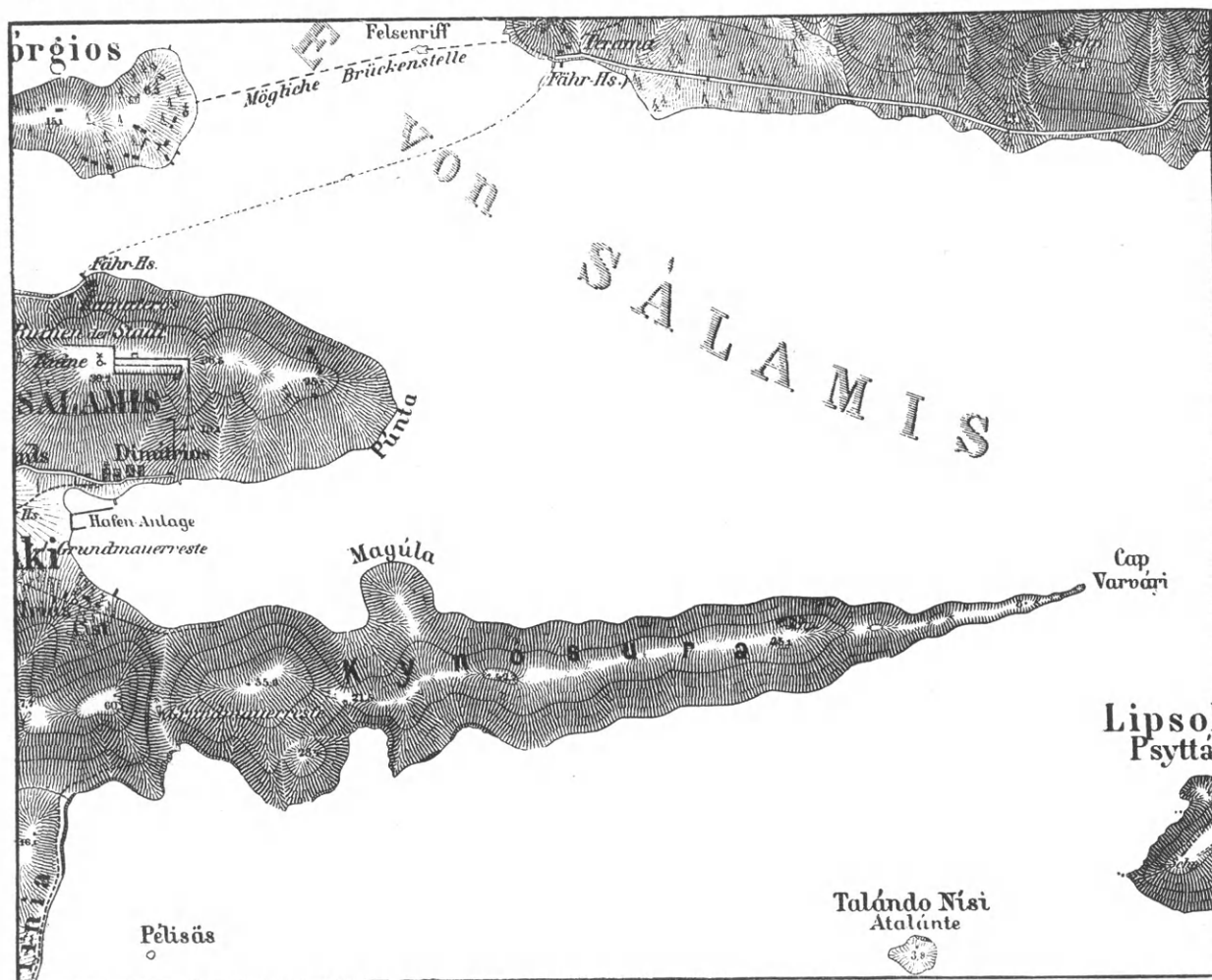
Τέλος ἡ σπουδαία ἐπιγραφή, ἣν ἀνωτέρω (σ. 59 κέ.) διωρθωμένην ἐξεδώκαμεν καὶ ἐσχολιάσαμεν, αἶρει πᾶσαν ἀμφιβολίαν.

Ἐν τῷ ΚΟΛΟΥΡΙΝ τῆς ἐπιγραφῆς (στίχ. 8) ὀφείλομεν νὰ διαγνώσωμεν τὴν ἡμετέραν Κόλουριν¹. ὁ Wilhelm οὐχὶ ὀρθῶς ἐτόνισε Κολοῦριν, διότι συνῆψε πρὸς τὸ οὐδέτερον κολούριον, ἀκολουθήσας τὴν συνήθη ἐτυμολογίαν· ἀλλ' ὅτι ἡ λ. κολούριον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γίνῃ Κολοῦρις, δὲν παρετήρησεν ὁ Wilhelm· ἀλλὰ καὶ ὅτι ὁ σημερινὸς τονισμὸς εἶναι Κούλουρι (ἦ), δὲν ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν ὁ Wilhelm.

Ἄλλὰ περὶ τοῦ θέματος τούτου θὰ εἰπωμεν καὶ κατωτέρω.

* * *

Εἵπομεν, ὅτι κόλουρις εἶναι θηλυκὸν τοῦ ἐπιθέτου κόλουρος· τούτου τὸ ἔτυμον προφανὲς καὶ ἡ κυρία σημασία γνωστή· κόλουρος ἐκ τοῦ κόλος (=κολοβός)+οὐρά σημαίνει ὁ

Εἰκ. 1. Κόλουρις (νῦν Πούντα) καὶ Κυνόσουρα.

ὦν κολοβός τὴν οὐράν, ὁ κολοβοῦρος, ἢ ὡς μεταφράζει ὁ Ἑρῳικὸς Στέφανος λ. κόλουρος «*cui cauda truncata et amputata est*».

¹ Κατὰ ταῦτα τὰ ἐν τῇ ἐναισίμῳ διατριβῇ τῆς *Ida Kapp*, Kallimachi Hecaleae fragmenta, Diss. Berlin 1915, σ. 53

(πβ. Wilhelm ἑ. ἀ. σ. 218), δὲν δύνανται πλέον νὰ στηρίχθωσι.

Τὸ ἐπίθετον λοιπὸν κόλουργις ἀρχικῶς, ὡς πιστεύομεν, ἐδόθη εἰς ἄκραν τινὰ τῆς Σαλαμῖνος, οὐχὶ δὲ εἰς ὅλην τὴν νῆσον καθ' ἡμᾶς ἢ μέχρι τοῦδε ἀνώνυμος ἄκρα τῆς νήσου Σαλαμῖνος, ἐφ' ἧς ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Σαλαμῖς — ἥτις ἄκρα σήμερον καλεῖται κοινῶς Πούντα¹ — ἐκαλεῖτο τὸ πάλαι Κόλουργις². τοῦτο θὰ ἀποδείξωμεν ἐν τοῖς ἐξῆς.

Ἡ Πούντα, ἥτις παρὰ Στράβωνι Θ' 393 καλεῖται χερρονησοειδὲς τόπος, εἶναι πράγματι ἄκρα κεκολοβωμένη καὶ οὕτω περιγράφεται ἐπὶ παραδείγματι ἰδοὺ τί γράφει ὁ Milchhöfer παρὰ Curtius-Kaupert, Karten von Attica, Berlin 1895, Text, Heft VII-VIII, σ. 27: «die nördliche, mehr gerundete Landzunge mit der stumpfen Endigung Punta κ.λ.π.» ἔτι πρβ. Büchner παρὰ Pauly-Wissowa RE. λ. Salamis σ. 1832, 21 κέ.

Ὅτι Κόλουργις (=ἡ κόλος οὐρά) ἀκρωτηρίου ὄνομα ἀρχικῶς, διδάσκουσι καὶ τὰ ἐξῆς. Κυνόσουρα εἶναι τὸ ὄνομα τριῶν ἀκρωτηρίων (=κυνὸς οὐρά). Βοόσουρα δὲ εἶναι ἀκρωτήριον τῆς Κύπρου· ὑπάρχει καὶ ἀκρωτήριον τι καλούμενον Κολοβόν³. σήμερον ἀκρωτήριον τι τῆς νήσου Πόρου καλεῖται Μπίσι (ἀλβαν.=οὐρά). Οὐρά δὲ καλεῖται νῦν καὶ ἀκρωτήριον τῆς Χίου πρὸς νότον τετραμμένον.

Ὁ πλέων ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς πρὸς τὴν Σαλαμῖνα βλέπει πόσον προσφυῶς διὰ τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν Κυνόσουραν (νῦν Κάβο-Βάρβαρο), ἥτις βαθέως ὡς τελεία οὐρά εἰσέρχεται εἰς τὸ πέλαγος, ἡ παρ' αὐτὴν κεκολοβωμένη ἄκρα ὠνομάσθη Κόλουργις· ἐπὶ τοῦ χάρτου ὁμοίως τὰ αὐτὰ δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ (εἰκ. 1 = Curtius-Kaupert, Karten von Attika, πίν. 21) καὶ ἀναγκάζεται νὰ πεισθῇ περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς γνώμης μου.

* * *

Ἀλλὰ θὰ ἀντιέπη τις, ὅτι ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὀνομασθῇ νῆσος ὅλη. Εἰς ἀπάντησιν ὀφείλω νὰ εἶπω τὰ ἐξῆς περὶ τῆς ἀρχῆς τῶν τοπωνυμιῶν.

Αἱ τοπωνυμῖαι αἱ διδόμεναι ὑπὸ τοῦ λαοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον ἔχουσιν ἀφορμὴν τὴν γεωγραφικὴν θέσιν καὶ τὴν φύσιν τοῦ ἐδάφους. Οὕτως ὁ πρῶτος οἰκήσας παρὰ ποταμὸν ἢ ῥεῦμα ὥφειλε νὰ καλῇ τὴν οἰκῆσιν Ποταμὸν ἢ Ῥεῦμα⁴, ὁ οἰκήσας ἐπὶ κολώνης (λόφου) ὥφειλε νὰ καλῇ τὴν οἰκῆσιν ἀπλῶς Κολώνην, ὁ παρὰ λίμνην νὰ καλῇ Λίμνην, ὁ ἐπὶ ἄκρας νὰ καλῇ τὸν τόπον, ἐν ᾧ ὄκει, Ἄκραν κ.λ.π. Τὰ παραδείγματα κατέλεξα ἐν τῇ διατριβῇ μου περὶ Ἀμφιπόλεως, Ἐπιστημ. ἡχ. 12 (1925) σ. 77.

Τὸ αὐτὸ ὥφειλεν ὁ αὐτὸς νὰ πράξῃ καὶ ἐὰν κατὰ τύχην ὁ ποταμός, τὸ ῥεῦμα, ἡ κολώνη, ἡ λίμνη, ἡ ἄκρα κ.λ.π. εἶχον ἤδη προσλάβει ὄνομά τι.

Ἵνα μὴ ἀμφιβολία τις περὶ τούτου ὑπολειφθῇ, θὰ παραθέσω ὀνόματα πόλεων οὐ μόνον τῆς ἀρχαίας, ἀλλὰ καὶ τῆς μεσαιωνικῆς καὶ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, αἵτινες φέρουσιν ὡς ὄνομα τὸ τοῦ ἀκρωτηρίου, παρ' ὃ ἔκειντο. Ἀρχαῖα: Ἄκρα (ἢ) ἢ Ἄκρα (τὰ) ἀκρωτήριον καὶ τόπος ἐν Κύπρῳ, Δρέπανον ἄκρα (δρεπανοειδὲς) καὶ πόλις τῆς Δ. Σικελίας, Ζάγκλη⁵ ἄκρα καὶ πόλις τῆς Σικελίας, Ρίον (=ἄκρα, κορυφή) πόλις τῆς Μεσσηνίας ἐν τῷ Θυρεάτῃ

1 Πούντα (ἰταλ. punta) καὶ κάβος (ἰταλ. capo) διαφέρουσιν· ἡ Κυνόσουρα (ἰδὲ καὶ κατωτ.) νῦν Κάβο-Βάρβαρο.

2 Ἐπίθετον οὐσιαστικοποιηθὲν διὰ τὴν παράλειψιν τοῦ οὐσ. ἄκρα.

3 Τοῦτο λέγεται καὶ Κολοβὼν ἄκρον.

4 Περὶ τοῦ ζητήματος ἔγραψα πολλὰ ἐν Ἐπιστημ. ἡχ. 12 (1925) σ. 77· πρβ. καὶ διατριβήν μου Καστωλὸς — Ὠρωπός, Ἀθηνᾶ 41 (1929) σ. 199 κέξ.

5 Ἡ λ. Ζάγκλη = δρέπανον· πρβ. Στέφ. Βυζ. λ. Ζάγκλη.

κόλπω· ἀγκῶν — προέχουσα ξηρά· ἀλλὰ καὶ ὄνομα παραλίου πόλεως τῆς Ἰταλίας (*Ancon*). Ἄκτιον εἶναι ἄκρα καὶ πόλις κατὰ τὸν Ἡρωδιανὸν I σ. 356,29 Lentz καὶ Στέφαν. Βυζάντ. λ. Ἄκτιον· ἔτι πβ. Διλύβαιον ἀκρωτήριον καὶ πόλις, Κορυφάσιον ὁμοίως, Δυρράχιον χειρσό- νησος καὶ πόλις (πβ. Στέφαν. Βυζάντ. λ. Ἐπίδαμνος). Ποσειδωνιάς ἀπὸ ὁμωνύμου ἄκρας· πβ. καὶ Ἀφροδισιάς· Κώρυνκος ἀκρωτήριον καὶ πόλις τῆς Κιλικίας, Ῥήγιον ἀκρωτήριον καὶ πόλις, Σκύλλαιον (παρὰ τὸ Ῥήγιον) ὁμοίως, Μυκάλη ὁμοίως, Ἀνεμούριον (Σικελίας), Κορακήσιον (Μ. Ἀσίας), Τελαμῶν ὁμοίως· ἐν Ἀνδριακ. ἡμερολογ. 5 (1930) σ. 174 ἔδειξα, ὅτι ἡ ἀρχαία πόλις Γαύριον ὠνομάσθη ἀπὸ ὁμωνύμου ἀκρωτηρίου· προσεχῶς δὲ θὰ δείξω, ὅτι καὶ ἡ νῆσος Ἀστυπάλαια ὠνομάσθη πιθανώτατα ἀπὸ ὁμωνύμου ἀκρωτηρίου.

Νεώτερα: Γλῶσσα (χωρίον Σκοπέλου), βεβαίως θὰ ὠνομάσθη οὕτως ἀπὸ γλώσσης γῆς, ἐφ' ἧς κεῖται Ἀκρωτήρι εἶναι ὀνομασία πολλῶν χωρίων τῆς Ἑλλάδος· Κάβος καλεῖται χωρίον τῆς Κερκύρας· Κατάκολον (= ἄκρα) καλεῖται κωμόπολις τῆς Ἡλίδος.

Ἀλλὰ καὶ ἐν ἄλλαις χώραις τὰ αὐτὰ παρατηροῦμεν. Ἐν Ρουμανίᾳ πόλις αὐτῆς καλεῖται Caliacra· βεβαίως ἀπὸ ἀκρωτηρίου, ὅπερ ἐν τῇ ἀρχαιότητι θὰ ἐκαλεῖτο Καλὴ ἄκρα· ἐν Σικελίᾳ χωρίον τι καλεῖται Linguaglossa· ἐν Β. Ἰταλίᾳ πόλις Capo d'Istria· ἐν Γαλλίᾳ πόλεις Pointe-de-Galles, Pointe-à-Pitre κ.λ.π.

* *

Κατὰ ταῦτα πρὸ τοῦ Καλλιμάχου ἡ πόλις Σαλαμῖς ἐκ τῆς ἄκρας, ἐφ' ἧς ἔκειτο, ἐκαλεῖτο καὶ Κόλουρις¹. Ἡ διωνυμία δὲν δύναται νὰ ξενίσῃ ἡμᾶς· τὸ ὄνομα Σαλαμῖς, τὸ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ξενικόν, ἐπικρατήσαν ἐδόθη εἰς τὴν νῆσον· ἀλλ' ἡ ἄκρα, ἐφ' ἧς ἔκειτο ἡ πόλις, παρὰ τοῖς ναυτικοῖς εἶχε προσλάβει τὸ ὄνομα Κόλουρις· ἐκ παραλλήλου οἱ μὲν ἐγχώριοι ἐκάλουν τὴν πόλιν καὶ τὴν νῆσον Σαλαμῖνα, οἱ δὲ ἀπέναντι οἰκοῦντες καὶ οἱ ναυτικοὶ² τὴν ἄκραν, ἐφ' ἧς ἔκειτο ἡ πόλις Σαλαμῖς, ἐκάλουν Κόλουριν· ἀλλ' ἐν τῇ ψυχῇ αὐτῶν ὑπὸ τὴν ἄκραν Κόλουριν ὑπενόετο καὶ ἡ ἐπ' αὐτῆς κειμένη πόλις³. ἡ σύγχυσις θὰ τεθῇ μεταξὺ τῆς ἐπιγραφῆς καὶ τοῦ Καλλιμάχου· τὸ ὄνομα Σαλαμῖς ἐπάλαισε μέχρι τοῦ ιβ' αἰῶνος. Ἔτερα παραδείγματα διωνυμίας ἔχομεν τὰ ἑξῆς: Κάστρον καὶ Χώρα καλεῖται ἡ κώμη Ἀμοργός· ἔτι πρβλ. Σαμοθράκη - Χώρα, Θήρα - Σαντορήνη, Τρίπολις - Ντρομπολιτσά (σλαβ.), Πελοπόννησος - Μορεάς, Παρνασσός - Λυάκουρα, Στερεὰ Ἑλλάς - Ρούμελη κ. ἄ. π.

* *

Νῦν ὑπολείπεται νὰ εἰπῶμεν α') περὶ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ ὀνόματος Κόλουρις (— Κούλου- ρις) εἰς ὅλην τὴν νῆσον καὶ β') περὶ τῆς μεταβιβάσεως τοῦ ὀνόματος εἰς τὴν νῦν πρωτεύου- σαν τῆς νήσου, ἣτις κεῖται οὐχὶ ἐπὶ τῆς Πούντας, τῆς Κολούριδος δηλαδὴ τῶν ἀρχαίων. Καὶ πρῶτον περὶ ἐπεκτάσεως τοῦ ὀνόματος. Αἱ νῆσοι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ὀνομάζονται ἢ μᾶλλον φέρουσιν αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα τῆς πρωτεύουσας πόλεως ἢ κώμης· οὕτως αὐτὴ ἡ

1 Τὸ ὄνομα Σαλαμῖς ἐσφύζετο μέχρι τοῦ ιβ' αἰῶνος· ὁ μητροπολίτης Ἀθηνῶν Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος (1182 ἐν Ἀθή- ναις) χαίρων λέγει, ὅτι σφύζεται τὸ ὄνομα τῆς Σαλαμῖνος· πρβ. Gregorovius — Λάμπρον ἔ. ἄ. I 315.

2 Ὅτι οἱ ναυτικοὶ ἐπιβάλλουσι τὰ ὀνόματα, ἀπόδειξις τρανὴ, ὅτι πολλὰ ἀκρωτήρια νῦν τῆς Ἑλλάδος φέρουσιν

ἐνετικά ὀνόματα (Καβοντῶρος κλπ.), χωρὶς τοῦτο νὰ σημαίνῃ ἐνετικὴν κατάκτησιν ἢ ἐγκατάστασιν, ἀλλὰ μόνον ναυτικὴν ὑπεροχὴν.

3 «Πλέω πρὸς τὴν Κόλουριν» λέγων ὁ ναυτικὸς ἐνόει τὴν ἄκραν· ὁ ἀκούων ὁμοῦς ἠδύνατο νὰ νοήσῃ καὶ τὴν ἐπ' αὐτῆς κειμένην πόλιν.

νῆσος Σαλαμῖς, ἂν δεχθῶμεν, ὅτι τὸ ὄνομα εἶναι φοινικικόν, ὠνομάσθη ἀπὸ τοῦ συνοικισμοῦ, τῆς ἀποικίας τῶν Φοινίκων, ὅστις *Salam* ἐκαλεῖτο· ἔτι πρβλ. Χίος, Κέρκυρα, Ζάκυνθος, Λευκάς, Θάσος, Σκύρος, Κύθηρα, Ἄνδρος, Μῆλος¹. ἡ Λέσβος πιθανῶς ὠνομάζετο Ἰσσα ἀπὸ ὁμωνύμου πόλεως², ὡς καὶ νῦν κοινῶς καλεῖται Μυτιλήνη (παρὰ τοῖς Τούρκοις *Midilin*) ἀπὸ τῆς πρωτευούσης πόλεως· Κιττίμ (ἦτοι Κίτιον) ἐκαλεῖτο ἡ Κύπρος ὑπὸ τῶν Ἑβραίων (πρβ. Παλ. διαθ.).

Καὶ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις τὰ αὐτὰ συμβαίνουσιν· ἡ Χαλκὶς μετονομασθεῖσα *Εὔριπος* κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἔδωκε τὸ νέον ὄνομα εἰς ὅλην τὴν νῆσον (*Εὔριπος*—Ἑγριπος—*Εὔβοια*)· περὶ τῆς Μυτιλήνης εἶπον ἀνωτέρω· ὁμοίως ὁ Χάνδαξ [(νῦν Ἡράκλειον) τῆς Κρήτης—] *Candia* ἔδωκε παρὰ τοῖς ξένοις τὸ ὄνομα εἰς τόσον μεγάλην νῆσον³.

Καὶ παραλίοι περιφέρειαι καλοῦνται διὰ τοῦ ὀνόματος τῆς παραλίου πρωτευούσης· οὕτω νῦν ἐν Ῥουμανίᾳ *Caliacra* καλεῖται ὁλόκληρος νομός· ἔτι περαιτέρω χῶραι ὁλόκληροι ὠνομάζονται διὰ τοῦ ὀνόματος τῆς πρωτευούσης· πβ. Ῥώμη, Βυζάντιον⁴, Μαρόκον· Τρίπολις (τῆς Ἀφρικῆς) ἀπὸ τῆς ὁμωνύμου παραλίου πόλεως· ἡ χώρα *Portugal* (ἐλληνιστὶ Πορτογαλία) ὠνομάσθη ἀπὸ ὁμωνύμου παραλίου πόλεως (*Portus Cale*, νῦν *Oporto*: ἰδ. *Thes. lingu. Latin.* λ. *Cale*)· ἔτι πρβ. Ἀννόβερν (βασιλείον), Βρανδεμβούργον (δουκάτον), Μεξικὸν κ. ἄ. π. Καὶ νῦν κοινῶς Σμύρνη καλεῖται οὐ μόνον ἡ πόλις, ἀλλὰ καὶ ἡ περὶ αὐτὴν χώρα· *Σμυρναῖος* καὶ *Μικρασιάτης* εἶναι νῦν συνώνυμα παρὰ τοῖς πολλοῖς.

Ἐν τέλει θὰ προσθέσω καὶ τινὰ ἐξαιρετικῆς σημασίας παραδείγματα· Ἡ νῆσος *Λευκάς* ὠνομάσθη ἀπὸ ὁμωνύμου πόλεως, ἣτις πάλιν ὠνομάσθη ἀπὸ ὁμωνύμου ἀκρωτηρίου (*Λευκάς* ἐνν. ἄκρα).

Ἀβαρὼς (πρβλ. Στέφαν. Βυζάντ. λ. Ἀβαρὼς) ἦτο ἄκρα, πόλις καὶ χώρα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

Ὡς θὰ δείξω ἄλλαχοῦ, ἡ νῆσος Τῆλος ἐκλήθη ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις *Ἐπισκοπή*⁵ ἀπὸ τοῦ ὁμωνύμου ἀκρωτηρίου, ὅπερ κεῖται ἐν τῷ νοτίῳ τμήματι τῆς νήσου καὶ ἀποβλέπει πρὸς τὴν νῆσον Ῥόδον· ἡ τοπωνυμία *Ἐπισκοπή*—*Πισκοπή*⁶ (=ἐπὶ + σκοπή=σκοπία, βίγλα, οὐχὶ ἔδρα ἐπισκόπου ἢ καθεδρικὸς ναὸς) εἶναι κοινοτάτη τοπωνυμία ἐν Ἑλλάδι (πβ. Πίνακας ἀπογραφῆς καὶ Ἑγκυκλοπαιδικὰ λεξικά)· οὐ μόνον κῶμαι, ἀλλὰ καὶ ἀπλαῖ θέσεις⁷ (πβ. Ἀρχεῖον Ἱστορικοῦ λεξικοῦ λ. *Ἐπισκοπή*) καλοῦνται οὕτω (πβ. τοπωνυμ. *Βίγλα*!)⁸.

1 Πρβ. καὶ ὅσα εἶπον περὶ τοῦ *Γαῦρος*, τοῦ ἀρχαιοτέρου δηλαδὴ ὀνόματος τῆς νήσου Ἄνδρου, ἐν Ἀνδριακ. ἡμερολογ. 5 (1930) σ. 173 κέ.

2 Πρβ. Büchner, Pauly—Wissowa RE. λ. *Lesbos*.

3 Περὶ τῶν Κορ(υ)φῶν (=Κερκύρας) προσεχῶς.

4 Τοῦτο ἐπεκράτησε κατ'ἀρχὰς παρὰ τοῖς ξένοις.

5 Πρβ. καὶ M. Volonakis, *The island of roses and her eleven sisters*, London 1922, σ. 11, Σ. Βυζαντίου, *Λεξικ. Ἑλληνογαλλ.*, Ἐλευθερουδάκη Ἑγκυκλοπ. λεξ. καὶ *Μεγάλ. Ἑγκυκλοπ.* ἐν λ. Ἐπισκοπή. Ὁ Μ. Βολονάκης παρατηρεῖ, ὅτι ἡ Τῆλος οὐδέποτε ἐγένετο ἔδρα ἐπισκόπου.

6 Πρβ. ἀρχαίαν τοπωνυμίαν *Σκοπή* (λόφος ἐν Ἀρκαδίᾳ=βίγλα)· *Σκοπή* (*Scope*: παρὰ Πλιν.) καὶ ὄνομα νήσου νοτίως

τῆς Καρίας· πβ. Grasberger ἔ.ἀ. σ. 92 κέξ. Ὁ Pape (—Bense-ler)³, λ. *Σκοπή*, καὶ ὁ L. Büchner, Pauly—Wissowa RE. λ. *Skope* 2, μεταφράζουσι *Warte* (=σκοπία)· πβ. καὶ *Σκοπία*.

7 Οὕτω λόφος τις ἐν Βόλῳ καλεῖται *Ἐπισκοπή*. Κατὰ ταῦτα οὐχὶ ὀρθῶς ἐγένετο ἀποδεκτὴ ἐν Ἀθηνᾷ 35(1923) σ. 187 ἡ γνώμη τοῦ ὑποστηρίξαντος, ὅτι ἡ ἀπλὴ τοποθεσία *Πισκοπή* παρὰ τὸ *Λιόπεσι* ὑποδηλοῖ ἔδραν ἐπισκόπου.

8 Εἰκάζω, ὅτι καὶ ὁ ἀνακαινισθεὶς πρὸ ὀλίγων δεκαετη-ριδων βυζαντινὸς ναὸς ἐν τῷ πρῶν δήμῳ Τεγέας *Παλαιὰ Ἐπισκοπή* ἦτο τὸ καθολικὸν μονῆς ἐξαφανισθείσης, ἣτις ἐκ τῆς θέσεως, ἐν ᾗ ἔκειτο, ἐκαλεῖτο *Ἐπισκοπή*· ἐν Λακωνικῇ καὶ ἐν τῷ πρῶν δήμῳ Οἰνούντος ἡ μονὴ τῶν Ἀγ. Ἀναγ-γύρων καλεῖται *Ἐπισκοπή* (πβ. περιοδ. Μαλεβόν φ. 43, σ.

Μορέας εἶναι γνωστόν, ὅτι ἀρχικῶς ἐκαλεῖτο μόνον ἡ Ἑλῖς (ἡ γνωστὴ χώρα τῆς Β. Δ. Πελοποννήσου)· πβ. Χρονικ. Μορ. 1427 ἐκδ. Schmitt καὶ Γ. Ν. Χατζιδάκιν, Γλωσσολογικαὶ μελέται, Ἀθῆναι 1901, τόμ. Α' σελ. 1 κέ. Ἀλλὰ διατί οὕτω καὶ ὑπὸ τίνων ἐκλήθη ἡ Ἑλῖς; Ὡς θὰ δεῖξω λίαν προσεχῶς, *Μορέας* (=μορεῶν) ἐκλήθη, ὡς ἡμεῖς πειθόμεθα, κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἀρχικῶς τὸ ἀκρωτήριον τῆς Ἑλιδος, ὅπερ ὑπὸ μὲν τῶν ἀρχαίων ἐκαλεῖτο *Ἰχθύς*, νῦν δὲ κοινῶς *Κατάκολον* καὶ ὅπερ κεῖται ἀπέναντι καὶ πλησίον τῆς λίμνης *Μουρεά*· εἶτα τὸ ὄνομα τοῦ ἀκρωτηρίου *Μορέας* ἐδόθη εἰς τὴν Ἑλῖν ὑπὸ τῶν ἀπέναντι καὶ πλησίον οἰκούντων *Ζακυνθίων* καὶ τῶν παραπλεόντων *ναυτικῶν*· περὶ τῆς ἐπεκτάσεως τοῦ ὀνόματος εἰς ὅλην τὴν χερσόνησον θὰ εἶπω καὶ ἐγὼ τὰ δέοντα ἐν τῇ σχετικῇ διατριβῇ¹.

Ἀγριόσμερνο (τὸ) καλεῖται νῦν ἄκρα καὶ νηεῖς παρὰ τὴν Σῦρον.

Ἡ νοτιωτάτη ἄκρα τῆς Ἀφρικῆς καλεῖται *Cap* (ἀκρωτήριον, «κάβος»)· ἐντεῦθεν *Cap* (Ἀποικία τοῦ Ἀκρωτηρίου παρ' ἡμῖν) ἐκλήθη καὶ ὁλόκληρος ἡ συνεχομένη μεγάλη ἀγγλικὴ ἀποικία (ἐκτασις 700,000 □ χιλιάμ., κάτοικοι 2,500,000).

Ἀπὸ ἄκρας τινὸς θὰ ὠνομάσθῃ καὶ μικρά τις νηεῖς παρὰ τὴν Σκῦρον, ἥτις νῦν καλεῖται *Κούλουρι* (ἡ)· πβ. χάρτην Ἑλλάδος ὑπὸ τοῦ αὐστριακοῦ ἐπιτελείου καὶ Μ. Κωνσταντινίδην, Ἡ νῆσος Σκῦρος, Ἀθῆναι 1901, σ. 13.

β) Ἐνταῦθα πρέπει νὰ ἄρῳμεν δυσκολίαν τινά· *Κόλουρις* ἐκλήθη, ὡς εἶδομεν, ἡ νῆσος ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς *Πούντας*· ἀλλ', ὡς εἶναι γνωστόν, ἡ πρωτεύουσα τῆς Σαλαμῖνος, κοινῶς *Κούλουρι*, κεῖται νῦν οὐχὶ ἐπὶ τῆς Πούντας, ἀλλ' ἐν τῷ μυχῷ τοῦ μεγάλου κόλπου τῆς Σαλαμῖνος. Ἀπλούστατα ἡ μετὰθεσις ὀφείλεται εἰς τὰς γνωστὰς ἐθνικὰς περιπετείας· οἱ κάτοικοι τῶν ἐλληνικῶν νήσων προσβαλλόμενοι ὑπὸ ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν καὶ πειρατῶν ἠναγκάζοντο νὰ μεταθέτωσι τὰς οἰκήσεις αὐτῶν²· ἐν τῷ Ἀνδριακ. ἡμερολογ. 5 (1930) σ. 178 ἔδειξα, ὅτι ἐν Ἀνδρῷ ἔχομεν *τριπλὴν μετὰθεσιν* τῆς πρωτεύουσας· ἡ *προϊστορικὴ* πρωτεύουσα τῆς Ἀνδρου ἔκειτο ἐκεῖ ἔνθα νῦν κεῖται τὸ χωρίον *Γαύριον*· ἐν τοῖς *ἱστορικοῖς χρόνοις* ἡ πρωτεύουσα ἐμφανίζεται ἐκεῖ ἔνθα νῦν εἶναι τὸ μικρὸν χωρίον *Παλαιόπολι*, δηλαδή ἐν τῇ δυτικῇ Ἀνδρῷ· τέλος ἡ *σημερινὴ* πρωτεύουσα κεῖται ἐν τῇ ἀνατολικῇ ἀκτῇ τῆς νήσου Ἀνδρου.

Ὅμοιαν μετὰθεσιν παρατηροῦμεν ἐν Αἰγίνῃ, Κύπρῳ, Λέσβῳ, Σάμῳ καὶ ἀλλαχοῦ.

* * *

Μετὰ τὰ εἰρημένα εἶναι ἀνάγκη νὰ δεῖξω, ὅτι ἡ συνήθης ἐρμηνεία τῆς ὀνομασίας *Κούλουρις* εἶναι ἐσφαλμένη. Ὅφείλω νὰ πράξω τοῦτο, διότι ὁ Wilhelm, ὅστις ἐνῶ ὀρθῶς ἀντι-

315)· ὁμοίως θὰ ἐρμηνευθῇ καὶ ἡ ἐπιγραφή (IH' αἰῶνος) ἐπὶ εἰκόνας «*Ἐπισκοπὴ καὶ Ὁδηγήτρια*» (Ἐπετηρ. Παρνασσ. 9 [1906], σ. 23)· ἡ ὀνομασία τῆς Θεοτόκου (Παναγίας) ἀπὸ ναοῦ αὐτῆς βεβαίως ἐν θέσει Ἐπισκοπῇ· πβ. Παναγία τοῦ Ῥόμβη (Ἀθηναίου) γίνεται Παναγία ἡ Ῥόμβη, Ἅγιος Γεώργιος τοῦ Καρύτση γίνεται Ἅγιος Γεώργιος Καρύτσης κ. ἄ. π. Ὅμοιως θὰ ἐρμηνευθῇ καὶ ἡ Ἐπισκοπὴ τῆς Ἑλιδος· πβ. Γ. Παπανδρέου, Ἡ Ἑλῖς, Ἀθῆναι 1924, τόμ. Α' σελ. 174. Ἡ συνήθης ἐρμηνεία τῶν μονῶν καὶ ναῶν ὀφειλομένη εἰς αὐτοσχεδιάσματα εἶναι ὅλως ἀστήρικτος!

1 Κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς παρούσης διατριβῆς ἐδημοσιεύθη ἐν τῇ ἐφημερίδι *Πρωτὰ* τῆς 7 Δεκεμβρίου 1930 ἄρθρον, ὅπερ πειράται δι' ἀτυχῶν — ἵνα μὴ τι ἄλλο εἶπω — ἐπιχειρημάτων νὰ ἀνατρέψῃ τὴν ὑπὸ πάντων γενομένην ἀποδεκτὴν γνώμην τοῦ Γ. Ν. Χατζιδάκι.

2 Κατὰ ταῦτα πρέπει νὰ διορθωθῶσιν ὅσα λέγονται παρὰ Wilhelm ἔ. ἄ. σ. 219 (ἄνω)· μάλιστα ἡ γνώμη τοῦ Leake (ἔ. ἄ. σ. 164), ἣν ἀσπάζεται ὁ Wilhelm, δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἀποδεκτὴ, διότι ὅρμος, κόλπος, λίμνη εἶναι πάντα γένους ἀρσενικοῦ, ἐν ᾧ τὸ Κόλουρις εἶναι γένους θηλυκοῦ!

ΚΟΛΟΥΕΙΝ ἀνέγνωσε μετὰ τοῦ Kirchner ΚΟΛΟΥΡΙΝ, οὐχὶ ὀρθῶς συνῆψε τὴν λέξιν πρὸς τὴν μεταγενεστέραν λέξιν *κολούριον*, δι' ἣν αἰτίαν ἠναγκάσθη νὰ τονίσῃ Κολοῦρις.

Πρῶτος ὁ Κοραῆς (τῷ 1819) ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Στράβωνος τόμ. Δ' σελ. 175 νομίζων, ὅτι ἡ νῆσος καλεῖται *Κουλοῦρι* (τὸ) κανονικώτατα καὶ δικαιότατα συνῆψε πρὸς τὸ οὐσ. *κουλοῦρι*¹ καὶ ἤκασεν, ὅτι διὰ τὸ σχῆμα τῆς νήσου ἐδόθη τὸ ὄνομα.

Τὴν γνώμην ταύτην ἠσπασθήσαν ἅπαντες· ἀλλ' οὐχὶ ὀρθῶς· διότι πολλοὶ ἐκ τῶν τὴν γνώμην τοῦ Κοραῆ ἀποδεχθέντων γινώσκουσιν, ὅτι ἡ νῆσος νῦν καλεῖται ἡ *Κούλουρι*.

Οὕτως ἐπὶ παραδείγματι πρὸς τὴν λ. *κουλούρα*, *κουλοῦρι* συνῆψαν τὸ ὄνομα τῆς νήσου, ἵνα μόνον ὀλίγους μνημονεύσω, οἱ ἐξῆς: *Leake-Westermann*, *Die Deme von Attika*, Braunschweig 1840, σ. 164 (*κουλοῦρι*), *Bursian*, *Geogr. v. Griech.* Α' σ. 362 (*Bretzel*—*κουλοῦρι*)², *A. Struck*, *Griechenland*, Wien-Leipzig 1911, Α' σ. 173, *Bürchner*, *Pauly-Wissowa RE*. λ. *Κούλουρις* (σ. 2193,2 κέ.), *Μάρτι-Χίρσι*, *Ἐγκυκλοπ. λεξ. λ. Σαλαμίς*, *Βαϊδεκερ-Εὐαγγελίδης-Μαυρογένης*, *Ὁδηγὸς τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθῆναι 1901, σ. 84 (*κουλοῦρι*), *Σ. Σιουραῖτης*, *Ἀρμονία* 2 (1901) σ. 176 κ. ἄ. π.

Ἐκ τούτων μόνον οἱ πλεῖστοι τῶν ξένων ἐπιστημόνων εὐρίσκονται ἐν δικαίῳ, διότι πλανηθέντες ἐκ τοῦ παρὰ Κοραῆ τύπου *Κουλοῦρι* (τὸ) ὁμαλῶς ἐρμηνεύουσι.

Ἄλλ', ὡς εἶδομεν, ὁ τύπος *Κόλουρις* ἐμφανίζεται τὸν Δ' αἰ. π. Χ. ὥστε ἡ Νέα Ἑλληνικὴ γλῶσσα δὲν δύναται νὰ κληθῇ πρὸς ἐρμηνείαν τῆς ὀνομασίας.

Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἡ νῆσος ἐλάβανε τὸ ὄνομα, δηλαδὴ ἂν δεχθῶμεν, ὅτι ἡ λ. *Κούλουρι* εἶναι πλάσμα τῶν νεωτέρων χρόνων, πῶς αἱ λέξεις *κουλούρα*, *κουλοῦρι* (τὸ)³ θὰ ἐγίνοντο (ἢ) *Κούλουρι*; Ἡ νῆσος ἀπλῶς ὥφειλε νὰ καλῆται ἡ *Κουλούρα* ἢ τὸ *Κουλοῦρι* καὶ πράγματι ὑπάρχουσιν αἱ τοπωνυμῖαι αὗται ἐν Ἑλλάδι: *Κουλούρα* (ἐν ἐπαρχίᾳ Αἰγιαλείας καὶ ἐν ὑποδιοικήσει Βεροίας), *Κουλοῦρι* (ἐν ἐπαρχίᾳ Λαρίσης)⁴, *Κούλουρος*⁵ (ἐν Εὐβοίᾳ), *Κουλουρίδα* (= *κουλοῦρι*) ἐν Κρήτῃ⁶.

Ἀλλὰ θὰ εἴπη τις· δὲν δύναται ἡ ἀρχαία *Κόλουρις* νὰ συναφθῇ πρὸς τὰ ἀρχαῖα *κολλύρα*, *κολούριον*, *κολλυρίς* καὶ τὸ τοπωνύμιον *Κόλουρα*, ὡς ἔπραξαν ὁ *Leake*, ὁ *L. Ross*⁷, ὁ *O. Schneider* (πρβ. ἄνωτ. σ. 63), ἐσχάτως ὁ *Wilhelm* καὶ ἄλλοι; Ἀπαντῶν ἀσφαλῶς οὐχί.

Καὶ αἱ μὲν λέξεις *κολλύρα*, *κολούριον* καὶ *Κόλουρα* οὐδαμῶς δύνανται νὰ γίνωσι *Κόλουρις*· καὶ ἐὰν δεχθῶμεν, ὅτι ἡ νῆσος ἐκαλεῖτο τὸ πάλαι *Κολλυρίς*, ἔπρεπε νῦν νὰ καλῆται *Κολλυρίδα* ἢ τοῦλάχιστον *Κουλλουρίδα* (ἢ)· πρβ. *πατρίς* - *πατρίδα* (ἢ), *λεπὶς* - *λεπίδα* (ἢ), *ναῖς* - *Ναῖδα* (τοπων.) κ. ἄ. π.

1 «Σαλαμίς: Ἡ νῦν καλουμένη *Κουλοῦρι*, ἀπὸ τοῦ [σχήματος] δηλονότι τῆς *κολλύρας*, ἣ ἐστὶ τὸ ἐν τῇ συνηθείᾳ *κολούριον* ἢ *κουλούριον*, τὸ σημαῖνον τὰ τροχοειδῆ πεμμάτια.»

2 Πρβ. καὶ *L. Grasberger* ἔ. ἄ. σ. 125.

3 Αἱ λέξεις αὗται συνήθως γράφονται διὰ δύο λ. οὐχὶ ὀρθῶς, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

4 Ἵσως ἀρχικῶς ἐκαλεῖτο τοῦ *Κουλούρη*· πρβ. τοῦ *Κουλούρη* τ' ἁλῶνι τοπωνυμία ἐν *Κερκύρα*.

5 Κατὰ τὸ Ἀρχεῖον τοῦ Ἱστορικοῦ λεξικοῦ (ἀρχ. *κόλουρος* ἢ *μεγεθ.* τῆς λ. *κουλοῦρι*) = κατωφερῆς τόπος· πρβ. καὶ Ἡσύχ. *κολουρία*: τῇ ἀποτομῇ.

6 Ὁ Μ. Φιλήντας, *Γλωσσογνωσία*, Ἀθῆναι (1924) τόμ. Α' σελ. 68, ἵνα ὑποστηρίξῃ τὴν ἀπὸ τῆς λ. *κουλοῦρι* παραγωγὴν παραβάλλει διαφορώτατα ὅλως τοπωνύμια καὶ ὀνόματα: *Κούταλι* (ἢ) οὐχὶ ἀπὸ τοῦ οὐδ. *κουτάλι* (τό), ἀλλὰ ἀρχαῖον *Κώταλις* (ἢ), ὡς ἔδειξεν ὁ Κ. Ἀμαντος, Ἀθηνᾶ 29 (1917) Παράρτ. σ. 15 κέ., τὸ *Κόντος* = κόμις (πρβ. Ἀρχ. Ἱστορ. Λεξ.) οὐχὶ *κοντός*, *Χάλλη* εἶναι ἀρχαῖον, ἐν τῷ *Σόφια* (Βουλγαρία) οὐχὶ ἑλληνικὸς τονισμὸς (*Sofia*) κ.λ.π.

7 *Wanderungen in Griechenland*, τόμ. Β' σ. 86: «... ἡ *Κούλουρη* (altgriechisch *κολλύρα*, *κολλυρίς*, *κολλύριον*)».

Ἄλλα καὶ τις ἄλλη δυσκολία ὑπάρχει: κολλύρα, ὡς θὰ δείξω ἀλλαχοῦ, δὲν ἐδήλου κυκλικὸν ἄρτον, ἀλλὰ ποιότητα ἄρτου¹.

* *

Τέλος ἡδύνατό τις νὰ ἰσχυρισθῇ, ὅτι ἡ νῆσος ἐκλήθη *κόλουρις* διὰ τὸ κυκλικόν, κόλουρον σχῆμα (*κόλουρις νῆσος*): δηλαδή, ἂν δεχθῶμεν τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον, ὀφείλομεν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι οἱ δόντες τὸ ὄνομα τῇ νήσῳ εἶχον κυρίως ὑπ' ὄψιν χάρτην αὐτῆς². Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον εἶναι τοῦτο: ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, ἣν ὁ Fränkel ἐδημοσίευσε (πρβ. ἀνωτ. σ. 60), *Κόλουρις* δὲν καλεῖται ἡ νῆσος, οὐδὲ ἡ πόλις, ἀλλὰ *μικρά τις περιοχὴ* (πρβ. καὶ Wilhelm σ. 219 καὶ 221) *τῆς νήσου Σαλαμῖνος*: αὕτη, ὡς ἐδείξαμεν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἄλλη, εἰμὴ ἡ ἄκρα, ἣτις νῦν Πούντα καλεῖται!

* *

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐρεύνης ἔχομεν τὰ ἐξῆς πορίσματα: 1) Πρὸ τοῦ 400 π. Χ. ἡ σαλαμινία ἄκρα, ἣτις νῦν Πούντα καλεῖται, ὠνομάζετο *Κόλουρις*. 2) Ἐπὶ Καλλιμάχου (Γ' αἰ. π. Χ.) κατὰ τὸν Ἀρέθαν ἡ πόλις — ἴσως καὶ ἡ νῆσος — ἐκαλεῖτο καὶ *Κόλουρις*. 3) Τὸ ὄνομα Σαλαμῖς ἐκ παραλλήλου ἐλέγετο μέχρι τοῦ ΙΒ' τοῦλάχιστον αἰῶνος μ. Χ. 4) Κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἀπὸ τοῦ Θ' μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ' αἰῶνος ἡ πόλις καὶ ἡ νῆσος ἐκαλοῦντο ἐκ παραλλήλου *Κόλουρις* καὶ *Κούλουρις* ἢ *Κόλουρι* καὶ *Κούλουρι*. 5) *Κόλουρις* εἶναι τὸ ἀνώμαλον θηλυκὸν τοῦ ἐπιθέτου *κόλουρος* (πρώτη μνεῖα τοῦ θηλυκοῦ τὸν Ε' αἰῶνα π.Χ. παρὰ Τιμοκρέοντι τῷ Ῥοδίῳ). 6) Ἡ ἄκρα, ἣτις νῦν Πούντα καλεῖται, ὠνομάσθη *Κόλουρις* διὰ τὸ κολοβὸν σχῆμα αὐτῆς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν παρακειμένην ἄκραν *Κυνόσουραν*. 7) Ἡ ἄκρα ἔδωκε τὸ ὄνομα αὐτῆς εἰς τὴν παρακειμένην πόλιν Σαλαμῖνα: ἀπὸ δὲ τῆς πρωτευούσης ὠνομάσθη ἡ ὅλη νῆσος ὁμοίως. 8) Ἐνεκα ἐξωτερικῆς ἀφορμῆς ἐγένετο μετάρθεσις τῆς πρωτευούσης τῆς νήσου. 9) Τῇ νήσῳ δὲν ἐδόθη τὸ ὄνομα διὰ τὸ κυκλικὸν σχῆμα. 10) *Κολούριον* εἶναι (ἀρχ.) ὑποκοριστικὸν τοῦ οὐσιαστικοποιηθέντος ἐπιθέτου *κόλουρος* (ἐνν. ἄρτος) οὐχὶ τοῦ οὐσ. *κολλύρα*.

(1906—) 1930.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Χ. ΧΑΤΖΗΣ

ΤΗΛΕΦΟΣ ΚΑΙ ΛΥΤΒΗ

ΥΠΟ ΑΝΤΩΝΙΟΥ Χ. ΧΑΤΖΗ

Ἀφορμὴν λαβὼν ἐκ τῆς παρὰ τὸν Ὑμηττὸν εὐρεθείσης ἐπιγραφῆς (Πολέμων 1 [1929] σ. 162), ἐν ᾗ μνημονεύεται *Τηλέφεια τοῦ Σοφοκλέους*, καὶ μελετήσας τὰς εἰς τὸν μῦθον τοῦ Τηλέφου ἀφορώσας νεωτέρας ἐργασίας ἐπὶ τοῦ παρόντος παρατηρῶ τὰ ἐξῆς.

Πάντας τοὺς μελετητὰς διέφυγε χωρίον Ἑλλήνος συγγραφέως ἀφορῶν εἰς τὸν μῦθον

¹ Ἡ νεοελληνικὴ λέξις *κολλύρα* κατ' ἐμὲ οὐχὶ ἀπὸ τοῦ ἀρχ. *κολλύρα*, ἀλλὰ μεγεθυντικὸν τῆς λ. (*κολούριον*—) *κολλούρι* (πρβ. *κουντοῦρι* — *κουντούρα*), ἣτις εἶναι ὑποκοριστικὸν τοῦ οὐσιαστικοποιηθέντος ἐπιθέτου *κόλουρος* (=ἄρτος: Ἡσυχ. ἰδ. ἀνωτ. σ. 66, σημ. 7).

² *Στρογγύλη* εἶναι ὄνομα δύο νησίδων (Ἰταλίας καὶ Λυ-

κίας): ἀλλ' αὗται εἶναι λίαν μικραὶ καὶ διὰ τοῦτο καὶ ἀπὸ μικροῦ ὕψους εὐσύνοπτοι: ἀλλὰ καὶ πέτρα τις ἡ ἄκρα τις ἐν αὐταῖς δὲν ἡδύνατο νὰ δώσῃ τὸ ὄνομα; Πρβ. τοπωνύμιον *Στρογγυλὴ ἀκρωτήριον* ἐν Ἀνδρῶ (ἰδ. χάρτην ἐν Μεγάλ. Ἐγκυκλοπ. λ. Ἀνδρῶς) κλπ.

τοῦ Τηλέφου καὶ τῆς Αὐγῆς· παρὰ τῷ Γεωργίῳ Κεδρηνῷ Α' σ. 245, 7 (ἐκδ. Bekker) κεῖται: ἦν δὲ ὁ Ἡρακλῆς γεννηθεὶς ἐν τοῖς ἀνωτέρω προειρημένοις χρόνοις ἐν τῇ Λάτῳ τῆς Θήβης, ἐκ τοῦ γένους τῆς Ἀλκμήνης ὑπάρχων καὶ τοῦ Πίκου Διός· ὃς ἀντιγράφῃ ἐν τῇ Ἰσπανίᾳ χώρα καὶ ἀνδρείος γενόμενος ἦν τότε ἀπὸ τῶν Ἰσπανῶν ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν φυχὼν καὶ ἐβασίλευσεν ἐν αὐτῇ ἔτη λη'· ὅστις ἔλαβε γυναῖκα τὴν Λύττην τὴν Ἀτλέτου βασιλέως θυγατέρα· ὅθεν καὶ στήλας αὐτῷ χρυσοσφυρήτους ἀνέστησαν οἱ Ἰταλοὶ βασιλεῖς εἴτ' οὖν ῥῆγες ἐκ τοῦ γένους αὐτοῦ, αἵτινες στήλαι μέχρι τοῦ παρόντος ἴστανται.

Τὸ χωρίον τοῦτο ἀκριβῶς παραθέτων ὁ Drexler παρὰ Rorscher, Lex. der Mythol. λ. Lytbe, ἀντὶ τῶν λέξεων Λύττην τὴν Ἀτλέτου προτείνει νὰ γραφῇ Λιβύην τὴν Ἀτλαντος· ἀλλὰ παρ' οὐδενὶ ἀρχαίῳ συγγραφεὶ λέγεται, ὅτι ἡ Λιβύη ἦτο θυγάτηρ τοῦ Ἀτλαντος.

Καθ' ἡμᾶς ὁ Κεδρηνὸς ἐπλανήθη ἀντιγράφων, ὥφειλε δὲ νὰ γράψῃ Αὐγὴν τὴν Ἀλέου· ἴσως ὁμως τὸ σφάλμα ἀνήκει μᾶλλον τῇ πηγῇ τοῦ Κεδρηνοῦ.

Παλαιογραφικῶς ἐρμηνεύεται τὸ ἀντιγραφικὸν σφάλμα (ΑΥΓΗΝ ΤΗΝ ΑΛΕΟΥ—ΛΥΤΒΗΝ ΤΗΝ ΑΤΛΕΤΟΥ)· τὸ ΑΥΓΗΝ ἐτράπη εἰς ΑΒΓΗΝ (αυ=αβ ἐν τῇ μεσαιων.—νεοελλην. προφορᾷ)· τοῦτο εἶτα διωρθώθη εἰς ΑΒΓΗΝ (—ΑΥΒΤΗΝ—ΛΥΤΒΗΝ).

Ὅτι τὸ πρᾶγμα οὕτως ἔχει, διδάσκει ἡ συνέχεια τοῦ χωρίου παρὰ Κεδρηνῷ, ἣν παριδὼν δὲν ἀνέγραψεν ὁ Drexler ἀνωτέρω· παρὰ Κεδρηνῷ Α' 245, 15 κέ. κεῖται: τῆς δὲ Ἰταλίας ἐβασίλευσεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἀπὸ τῆς Αὐγῆς (ὁρθ.= Αὐγῆς: Χατζῆς) Τελέφος (ὁρθ.= Τήλεφος: Χατζῆς· ὁ Κεδρηνὸς εἶχεν ἴσως ὑπ' ὅψιν λατινικὴν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον πηγὴν ὑπ' ὅψιν: Telephus) καὶ μετ' αὐτὸν υἱὸς αὐτοῦ Λατῖνος ἔτη ιη', ὃς τοὺς Κιτηταίους (ὁρθ.= Κητείους: Xylander) ἐπωνόμασε Λατίνους. Ἔτι πρβ. Μαλάλ. σ. 162, 4-8 (Dindorf).

* * *

Ὅτι ὁ Ἀλεος ἦτο βασιλεύς, διδάσκει ὁ Πausan. Η' 4, 5 (μετὰ δὲ Αἴπυτον ἔσχεν Ἀλεος τὴν ἀρχήν).

Ὁ Höfer (παρὰ Drexler ἔ. ἀ.) δὲν ἐννοεῖ τί σημαίνουν αἱ λέξεις ἐν τῇ Λάτῳ τῆς Θήβης· ὁ Drexler παραπέμπει ἀπλῶς εἰς Pausan. Θ' 11, 1 (καὶ τῆς Ἀλκμήνης ἐστὶν εἰς ὁ θάλαμος ἐν τοῖς ἐρειπίοις δῆλος)· ὡς φαίνεται, νομίζει, ὅτι κρύπτονται αἱ λέξεις ἐν θαλάμῳ τῆς Θήβης (=Θηβῶν).

Ἰσως ὁμως ὁ Κεδρηνὸς εἶχεν ὑπ' ὅψιν ἄγνωστον ἡμῖν εἶδησιν περὶ γεννήσεως τοῦ Ἡρακλέους ἐν Αἰγύπτῳ¹· ἴσως δηλαδὴ ἐν τῇ πηγῇ τοῦ Κεδρηνοῦ ἔκειτο: ἐν Λάτων πόλει τῆς Θηβαΐδος.

Ἡ αἰγυπτιακὴ Λάτων πόλις καλεῖται καὶ Λατόπολις (Στράβ. ΙΖ' 817), Λάττων καὶ Λατώ· οἱ τύποι Λάτιος (Κεδρην.), Λάττων καὶ Λατώ ὀφείλονται εἰς ἄγνοίαν· μόνον ὁ τύπος Λατόπολις ἴσως εἶναι γνήσιος (πρβ. τὸ ἐθνικὸν Λατοπολίτης).

Τέλος περὶ τῆς λατρείας τοῦ Ἡρακλέους ἐν τῇ Πώμῃ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων πρβ. Roscher, ML. λ. Hercules σ. 2982, 14-3002, 41, περὶ δὲ τῶν σχέσεων τοῦ Τηλέφου τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἡρακλέους πρὸς τὴν Ἰταλίαν πρβ. λ. Telephos σ. 291, 38 κέ.

* * *

Νῦν μεταβαίνω εἰς τὴν ἐξέτασιν ἐτρουσκικῆς τεφροδόχου κάλπης (πρβ. εἰκ. 1), ἣν ὁ

¹ Περὶ τοῦ Αἰγυπτίου Ἡρακλέους πρβ. προχείρως Gruppe, Pauly-Wissowa RE. Suppl. III λ. Herakles σ. 386, 42 κέ.

Johannes Schmidt παρὰ Roscher, Lex. d. Myth. λ. Telephos σ. 298 παραθέτει παραλαμβάνων παρὰ Raoul-Rochette, Monuments inédits d' antiquité figurée, Paris 1833, τόμ. I πίν. LXVII A 1 (σ. 327)· τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Raoul-Rochette ἀκολουθεῖ ὁ Wernicke, Pauly-Wissowa RE. λ. Auge σ. 2305, 4 κέ., ἀλλ' ἀπορρίπτει ὁ J. Schmidt, ἐρμηνεύει δὲ (ἀκολουθῶν τὸν O. Jahn, Telephos und Troilos σ. 46 κέ. 54) ὡς ἑξῆς: «Weit wichtiger ist das Relief einer etrusk. Aschenkiste, wahrscheinlich eine Szene aus Euripides' Auge: der von einer Wärterin aufgetragene Telephos wird von dem erzürnten Grossvater bedroht, während Auge, der sich ein Mann (Nauplios) nähert, schutzflehend auf einem Altar sitzt und das (verstümmelte) Athenebild umklammert».

Ἄλλ' ἐγὼ φρονῶ, ὅτι τὸ μνημεῖον τοῦτο ὀφείλει νὰ διαγραφῇ ἐκ τῶν ἔργων τῶν ἀνηκόντων εἰς τὸν μῦθον τοῦ Τηλέφου, ἢ μᾶλλον νὰ ὀβελισθῇ ὅλως ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν εἰκόνων τῶν ἔργων τῆς ἀρχαίας τέχνης.

Καθ' ἡμᾶς ὁ Raoul-Rochette παρέχει κακὸν ἀντίγραφον ἀπὸ εἰκόνης τεφροδόχου κάλπης εἰκονίζουσας τὴν γέννησιν τοῦ Μινωταύρου (πρβ. εἰκ. 2)· τὴν εἰκόνα παρέχει ὁ G. Körte, Die Kreter des Euripides, Histor. u. Philol. Aufsätze E. Curtius gewidmet, Berlin 1884,

Εἰκ. 1. Roscher, L. d. M. λ. Telephos, σ. 298.

Εἰκ. 2. Roscher, L. d. M. λ. Minos, σ. 3005/6.

σ. 199 (προχείρως παρὰ Roscher, ML. λ. Minos, εἰκ. 3), κατὰ τὸν Gerhard· κακὴν εἰκόνα παρέχει ὁ F. Inghirami, Galleria omerica, Odissea, Tavole III 69· ἡ (ἀλαβαστρίνη) κάλπη ἀπόκειται ἐν τῷ μουσεῖῳ τῆς Volterra (Toscana) ὑπ' ἀριθ. 299 (μῆκ. 0,53 μ.)· πρβ. καὶ Körte, Rilievi 2, 1 T. 28, 3 (=Roscher, Lex. d. Myth. λ. Pasiphae σ. 1673, 14)· ὁ Körte μνημονεύει τὸν Raoul-Rochette, ἀλλὰ δὲν εἶδεν, ὅτι οὗτος παρέχει εἰκόνα ἀνακριβῆ· τὰς δύο εἰκόνας τῆς κάλπης γινώσκει καὶ ὁ Otto Jahn, Archäol. Beiträge, Berlin 1847, σ. 240 (νομίζει, ὅτι εἶναι διάφορα ἔργα τέχνης ὅμοια· δὲν ἀποκλείει καὶ τὸ εἶναι δυνατόν νὰ πρόκειται περὶ τοῦ αὐτοῦ ἔργου τέχνης· ἀλλ' οὐδὲν προσάγει πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἰσχυρισμοῦ τούτου).

Κατ' ἐμὲ ὁ Raoul-Rochette κατὰ τὴν ἀντιγραφὴν τῆς κάλπης παρεῖδε—ταχέως, ὡς φαίνεται, ἀντιγράφων—τρεῖς λεπτομερείας: 1) παρέλιπε νὰ εἰκονίσῃ τὴν δεξιὰν χεῖρα τοῦ ἀγάλματος τῆς θεᾶς 2) παρεγνώρισε τὴν κεφαλὴν τοῦ Μινωταύρου (βρέφους) καὶ ἐθεώρησε ταύτην ἀνθρωπίνην καὶ 3) παριδὼν τὸν φρύγιον πῖλον τοῦ πατρὸς εἰκόνισε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἀκάλυπτον.

Ὅτι παρὰ Raoul-Rochette δὲν ἔχομεν διάφορον ἔργον τέχνης, διδάσκουσι τὰ σημεῖα

τῆς καταστροφῆς, ἅτινα εἶναι τὰ αὐτά· ἄρα ἔχομεν δύο ἀντίγραφα τῆς αὐτῆς κάλπης! Θὰ ᾔτο οὐ μόνον ἀπίθανον, ἀλλὰ καὶ ἀδιανόητον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Gerhard τὴν ἀνθρωπίνην κεφαλὴν (τοῦ Τηλέφου) παρεγνώρισε καὶ προσέθηκε τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Μινωταύρου. Ἵνα πᾶσα ἀμφιβολία ἐκλίπη, ἔγραψα εἰς Volterra (Museo e Bibliotheca Guarnacci) καὶ ἔλαβον φωτογραφίαν· ἐν ταύτῃ σαφῶς φαίνονται τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ Μινωταύρου.

Κατὰ ταῦτα ἐν τῇ κάλπῃ τῆς Volterra εἰκονίζονται ἡ Πασιφάη καθημένη ἐπὶ βωμοῦ καὶ περιπτυσσομένη ἄγαλμα θεᾶς¹, μετ' αὐτὴν δὲ ὁ Δαίδαλος (ἄγένειος), ἡ τροφὸς μετὰ τοῦ Μινωταύρου (βρέφους) καὶ ὁ Μίνως, ὅστις κατ' ἐμὲ δὲν ἐκράτει, ὡς ἐγράφη που, ξίφος· διὰ τῶν πυγμῶν δηλοῦται ὀργὴ καὶ ἀπειλή.

Ὁ Δαίδαλος εἰκονίζεται οὐ μόνον οἰκτίρων τὴν Πασιφάην, ἀλλὰ καὶ ἀμηχανῶν, διότι προβλέπει τὴν δικαίαν τιμωρίαν (συνεργός!) περὶ τῆς τιμωρίας τοῦ Δαιδάλου πρβ. Körte ἔ. ἄ. σ. 204. Ἔδειξε δὲ ὁ Körte ἔ. ἄ. σ. 203, σημ. 1, ὅτι ὁ Δαίδαλος εἰκονίζεται καὶ ἄγένειος.

ΑΝΤΩΝΙΟΣ Χ. ΧΑΤΖΗΣ

ΒΕΛΛΕΡΟΦΟΝΤΗΣ ΚΑΙ ΠΗΓΑΣΟΣ ΕΠΙ ΣΑΡΚΟΦΑΓΟΥ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ

ΥΠΟ ΙΩΑΝΝΟΥ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Τὸ ὥραϊον ἐν *εἰκ. 1* ἀπεικονιζόμενον ἀνάγλυφον ἀποκείμενον ἐν τῇ συλλογῇ τοῦ Θησείου ὑπ' ἀριθ. 225 εὐρέθη τυχαίως ἐν ἔτει 1925 ἐπὶ τῆς ὁδοῦ Ἑρατοσθένους πλησίον τοῦ Ἀγίου Σπυριδῶνος τῆς συνοικίας Παγκρατίου². Εἶναι δὲ τοῦτο ἐκ μαρμάρου Πεντελικοῦ πανταχόθεν ἀποκεκρουμένον καὶ ὀπισθεν ἀδρομερῶς ἐπεξεργασμένον, φέρον ἔχνη ἀσβεστοκονιάματος ἐκ μεταγενεστέρης προσαρμογῆς.

Τὸ μέγιστον σφζόμενον ὕψος αὐτοῦ εἶναι 0.53 μ. τὸ πλάτος 0.81 μ. τὸ δὲ πάχος ἀπὸ τοῦ πεδίου τῆς παραστάσεως 0.10 μ. Τίς εἶναι ἐνταῦθα ὁ παριστανόμενος ἥρως ἀναγνωρίζεται εὐκόλως ἐκ τοῦ Πηγάσου καὶ τῆς Χιμαίρας, τῶν ὁποίων γνωστὸς εἶναι ὁ σύνδεσμος πρὸς τὸν Βελλεροφόντην.

Ὁ Βελλεροφόντης εἶναι γυμνὸς παρίσταται δὲ κατ' ἐνώπιον καὶ πρὸς ἀριστερὰ κλίνων, κρατῶν διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς τὸ δόρυ, ὅπερ διευθύνεται ἄνω δεξιὰ, διερχόμενον ὀπισθεν τοῦ λαιμοῦ καὶ στηριζόμενον ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου. Ἐλλείπει ὅμως ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ λαιμοῦ καὶ τμήματος τοῦ στήθους καὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς μέχρι περιπίου τῆς ὀσφύος.

Ἔχει τὸν δεξιὸν πόδα τεταμένον πρὸς δεξιὰ, ἐνῶ προβάλλει τὸν ἀριστερόν, καμπτόμενον ἰσχυρῶς εἰς τὸ γόνυ. Ἀμφοτέρων τῶν ποδῶν ἐλλείπουσι τὰ ἄκρα. Ἐπὶ τοῦ πήχεως τῆς

1 Καθ' ἡμᾶς ὁ καλλιτέχνης τῆς κάλπης *γραπτὴν* ἀσαφῆ εἰκόνα ἀντιγράφων *συνήνωσε* δύο ὅλως *διάφορα*, τὸν βωμὸν καὶ τὴν βάσιν τοῦ ἀγάλματος· ὁ θέλων νὰ πεισθῇ περὶ τοῦ ὀρθοῦ τῆς γνώμης μου δύναται νὰ παραβάλλῃ ἀνάλογα ἔργα τέχνης παρὰ Overbeck, Gallerie 26, 8 = Roscher, Lex. d. Mythol. λ. Helena σ. 1971 καὶ λ. Melampus σ. 2573/4.

2 Εἰς τὸν Διευθυντὴν τῆς Ἀκροπόλεως καὶ Ἐφορον τῶν ἀρχαιοτήτων Ἀττικῆς κ. Ν. Κυπαρίσσην ἐκφράζω τὰς θερμὰς εὐχαριστίας μου διὰ τὴν εὐγενῆ παραχώρησιν νὰ δημοσιεύσω αὐτό. Αἰσθάνομαι πρὸς τοῦτοις τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐκφράσω τὴν εὐγνωμοσύνην μου πρὸς τὸν καθηγητὴν τοῦ Πανεπιστημίου κ. Γεώργιον Οἰκονόμον διὰ τὸ ζῶηρον αὐτοῦ ἐνδιαφέρον πρὸς ἀρτιωτέραν δημοσίευσιν αὐτῆς.

ἀριστερᾶς χειρὸς εἶναι ἐρριμμένον τὸ ἱμάτιον, ἀνεμιζόμενον πρὸς ἀριστερὰ ἔνεκα τῆς ἀντιθέτου φορᾶς τοῦ ἵππου.

Αἱ κυματοειδεῖς πτυχώσεις δηλούμεναι δι' ἀβαθεστέρων καὶ βαθυτέρων ἐντομῶν βαίνον ἀλλεπαλλήλως πρὸς τὴν κάμψιν τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς γωνιούμεναι κανονικῶς, ὥς νὰ σχηματίζονται ἐκ τῆς βαθείας προβολῆς αὐτοῦ.

Διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἐκράτει τὸν Πήγασον, ὀρμώντα πρὸς ἀριστερὰ τῷ ὑεωμένῳ, τοῦ ὁποίου ἐλλείπει ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ λαιμοῦ, τοῦ στήθους καὶ τοῦ δεξιοῦ ἐμπροσθίου ποδός.

Εἰκὼν I.

Ὁ ἀριστερὸς ἐμπροσθίος ποὺς εἶναι τεθραυσμένος κατὰ τὸ γόνυ, ἐντελῶς δὲ ἠφανισμένοι εἶναι καὶ οἱ δύο ὀπίσθιοι. Μεταξὺ τῶν ἐμπροσθίων ποδῶν φαίνεται ἡ σχηματιζομένη ἐκ τῆς τάσεως τῶν μυῶν γραμμὴ τοῦ στήθους, δεικνύουσα ὅτι ὁ δεξιὸς ποὺς θὰ ἀνωρθοῦτο περισσότερον καμπτόμενος καὶ αὐτὸς εἰς τὸ γόνυ.

Μία γραμμὴ, ἀρκετὰ βαθεῖα, ἀρχομένη κάτωθεν τῆς δεξιᾶς μασχάλης, χωρίζει τὸ περίγραμμα τοῦ Βελλεροφόντου ἀπὸ τοῦ Πηγᾶσου.

Τὰ περὰ τοῦ Πηγᾶσου παρίστανται ἐλαφρῶς ἔκτυπα, ὥς φύλλα φυτοῦ μετὰ τοῦ κεντρικοῦ νεύρου εἰς τὸ μέσον καὶ τῶν δύο ἐκατέρωθεν διακλαδώσεων αὐτοῦ. Ἐκφύονται δὲ ἀπ' εὐθείας ἐκ τοῦ σώματος, χωρὶς νὰ δηλοῦται καλῶς ἡ πτέρυξ καὶ ὁμοιάζουν μᾶλλον πρὸς πτίλα καὶ ὄχι πρὸς ἐξωτερικὰ μεγάλα περὰ.

Κάτωθεν τοῦ Πηγάσου παρίσταται ἡ Χίμαιρα, κατὰ τὸν γνωστὸν τύπον τοῦ τέρατος καὶ τὴν περιγραφὴν τοῦ Ὀμήρου¹. Τῆς Χιμαίρας ἐλλείπει πάλιν τὸ κάτω μέρος τοῦ σώματος μετὰ τῶν ποδῶν.

Ἡ κεφαλὴ τοῦ λέοντος εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὰ ἄνω, ἔχουσα δὲ τὸ στόμα ἀνοιχτόν, ὅπως ἐπίσης καὶ ἡ κεφαλὴ τῆς αἰγός, τῆς πραγματικῆς δηλ. Χιμαίρας, ἀπὸ τῆς ὁποίας καὶ ὠνομάσθη τὸ θηρίον.

Ἡ κεφαλὴ τῆς Χιμαίρας σφύζεται σχεδὸν ἀκέραιος πλὴν μικρᾶς βλάβης κατὰ τοὺς ρώθωνας. Τὰ κέρατα διευθυνόμενα πρὸς τὰ ὀπίσω φθάνουν ἕως τὸ σῶμα, φαίνεται δὲ σαφῶς ἐπὶ τῆς εἰκόνης ἡ γραμμὴ τοῦ ἐνὸς κέρατος, καθὼς καὶ τοῦ ὠτός καὶ τοῦ ὀφθαλμοῦ.

Πρόκειται δὲ ἐνταῦθα περὶ τοῦ γνωστοῦ ἐκ τοῦ κύκλου τοῦ Βελλεροφόντου μύθου, καθ' ὃν οὗτος τῇ βοηθείᾳ τῆς Ἀθηνᾶς ἐχαλιναγώγησε τὸν Πήγασον².

Συμφώνως πρὸς τὴν Κορινθιακὴν ταύτην παραλλαγὴν τοῦ μύθου, ὁ Βελλεροφόντης, κατὰ συμβουλήν τοῦ μάντεως Πολυῖδου, ἐκοιμήθη εἰς τὸ περίφημον ἱερὸν τῆς Ἀθηνᾶς ἐν Κορίνθῳ. Καθ' ὕπνους παρουσιάσθη ἡ Θεά, ἡ ὁποία ἔδωκεν εἰς αὐτὸν χαλινὸν καὶ τὸν συνεβούλευσε νὰ θυσιάσῃ εἰς τὸν πατέρα του Ποσειδῶνα Δαμαῖον. Ὁ ἥρως ἐγερθεὶς εὗρισκει τὸν «*χρυσάμπυκα*» χαλινὸν καὶ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ γεγονότος ἀνεγείρει εἰς τὴν Ἀθηνᾶν βωμόν. Διὰ τῆς βοηθείας τοῦ πατρός του καὶ ἔχων τὸν θεῖον χαλινὸν ἐδάμασε ὁ Βελλεροφόντης τὸν Πήγασον. Διὰ τὴν συμβολὴν δὲ ταύτην πρὸς δαμασμόν τοῦ Πηγάσου ἡ Ἀθηνᾶ ἐλατρεύετο ἐν Κορίνθῳ ὡς χαλινίτις³. Διὰ τοῦ Πηγάσου ὁ Βελλεροφόντης κατῴρθησε νὰ φονεύσῃ τὴν Χίμαιραν. Δὲν ἔχει λοιπὸν αὕτη θέσιν εἰς τὴν προκειμένην παράστασιν. Δὲν συμβιβάζεται δηλαδὴ ἡ παρουσία τῆς Χιμαίρας πρὸς τὸν δαμασμόν τοῦ Πηγάσου, κατὰ τὸν ὁποῖον βεβαίως δὲν ἦτο παροῦσα. Εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς παρουσίας τῆς Χιμαίρας δύναται νὰ μᾶς βοηθήσῃ ἡ ἐρμηνεία τῆς παραστάσεως καὶ ὁ καθορισμὸς τοῦ μνημείου ἐκ τοῦ ὁποίου προέρχεται τὸ ἀνάγλυφον. Τὸ μέγεθος τοῦ ἀναγλύφου τὸ ἐλάχιστον πάχος αὐτοῦ, ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας καὶ τὸ εἶδος τῆς παραστάσεως καταδεικνύουν εἰς ἡμᾶς, ὅτι προέρχεται ἐκ πλευρᾶς σαρκοφάγου, ἥτις, ἂν παραδεχθῶμεν ὅτι ἔκειτο κατὰ χώραν, δὲν θὰ ἦτο μακρὰν ἀπὸ τὰς πύλας τῆς πόλεως αἵτινες ἦγον πρὸς τὸν Ὑμηττόν⁴. Νομίζομεν δὲ ὅτι δυνάμεθα ἀκόμη περισσότερον νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὸν καθορισμὸν τῆς πλευρᾶς τῆς σαρκοφάγου ἀπὸ τὴν ὁποίαν προέρχεται. Ἡ ἰδία παράστασις ἀπαντᾷ, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἐπὶ δύο ἄλλων σαρκοφάγων, ἕξ ὧν ἡ μία, προερχομένη ἐξ Ἀνάφης, εὗρίσκεται ἐν τῷ Ἐθνικῷ Ἀρχαιολογικῷ Μουσείῳ ὑπ' ἀριθ. 1181⁵ ἡ δὲ ἄλλη ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Bursian ἐν Arch. Zeitung τοῦ 1854 ὡς εὗρισκομένη ἐν Πάτραις. Καὶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς σαρκοφάγους ἡ παράστασις τοῦ Βελλεροφόντου εὗρίσκεται εἰς τὴν στενὴν πλευράν. Καὶ τοῦτο βεβαίως εἶναι πολὺ φυσικὸν δεδομένου ὅτι ἡ παράστασις ἐνταῦθα δὲν χρειάζεται περισσοτέραν ἀνάπτυξιν, ὥστε νὰ δύνα-

1 «ἡ δ' ἄρ' ἔην θεῖον γένος οὐδ' ἀνθρώπων πρόσθε λέων, ὅπισθεν δὲ δράκων μέσση δὲ χίμαιρα δεινὸν ἀποπνέουσα πυρὸς μένος αἰθομένοιο» Ἰλ. Ζ. 180 - 182.

2 περὶ τοῦ μύθου ἴδε Roscher Bellerophon 758 κ.ε. τελευταίως ἐπραγματεύθη περὶ τοῦ Βελλεροφόντου ὁ Malten ἐν Jahrb. / 1925 σ. 121 κ.ε.

3 Πανσ. II, 4, 1.

4 Πιθανῶς πλησίον τῶν λεγομένων πυλῶν τοῦ Διοχάρους, ἂν καὶ αὗται τοποθετοῦνται ὑπ' ἄλλων παρὰ τὴν πλατεῖαν Συντάγματος πβλ. Judeich Topogr. von Athen σ. 133 καὶ Hitzig-Bluemner ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Πανσανίου.

5 Ross Abhandl. der Münchener Akad. 1838 πίν. III, σ. 450 καὶ Inselreisen I, 80.

ται νὰ καταλάβῃ μίαν ἀπὸ τὰς μακρὰς πλευρὰς. Ἄν παραβάλωμεν ὡσαύτως τὰς διαστάσεις θὰ ἴδωμεν ὅτι αὗται συμφωνοῦν σχεδὸν ἀκριβῶς πρὸς τὰς ἄλλας σαρκοφάγους. Οὕτω τὸ πλάτος τῆς στενῆς πλευρᾶς τῆς ὑπ' ἀριθ. 1181 τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου μετὰ τῆς παρομοίας, ὅπως εἵπομεν, παραστάσεως εἶναι 0.88 μ., ὑπολείπεται δηλ. ταύτης ἡ ἰδική μας μόλις κατὰ 0.07 μ. ὅσον ἀκριβῶς χρειάζεται διὰ τὴν συμπλήρωσιν τῆς τεθραυσμένης κεφαλῆς τοῦ Πηγᾶσου. Ἐπίσης τὸ ὕψος τοῦ πεδίου τῆς παραστάσεως τῆς ἰδίας σαρκοφάγου εἶναι 0.77 μ. κατὰ 0.24 μ. δηλ. περισσότερον τοῦ σφζομένου ὕψους τῆς ἰδικῆς μας, ὅσον περίπου δύναται νὰ ὑπολογισθῇ τὸ ἄνω καὶ κάτω ἐλλεῖπον μέρος αὐτῆς. Οὐδεμία λοιπὸν νομίζω δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία περὶ τῆς προελεύσεως τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου. Δικαιολογεῖται ὁμως ἡ τοιαύτη παράστασις ἐπὶ νεκρικοῦ μνημείου ἄνευ τινος ἀναφορᾶς πρὸς τὸν ἄλλον κόσμον καὶ τὸν θάνατον;

Ἡ ἐπανάληψις τῆς ἰδίας παραστάσεως ἐπὶ νεκρικῶν μνημείων μᾶς προτρέπει, νομίζω, νὰ ἀνεύρωμεν τὴν ἀναφορὰν ταύτην. Ἐκτὸς τῶν δύο σαρκοφάγων, τὰς ὁποίας ἀνεφέρομεν, παράστασις Βελλεροφόντου φονεύοντος τὴν Χίμαιραν, ἀπαντᾷ ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τῶν δύο ἐκ Δηλίου πολεμιστῶν Ρύγχωνος καὶ Σανγένους, ὧν αἱ γραφαὶ στήλαι εὐρίσκονται ἐν τῷ Μουσείῳ τῶν Θηβῶν¹. Καὶ ἐνταῦθα νομίζω ὅτι ἡ παράστασις προσλαμβάνει χθόνιον χαρακτῆρα διὰ τῆς Χιμαίρας. Εἶναι αὕτη ἄλλη μορφή τῆς Σφιγγὸς² ἣτις τόσον εἶναι χαρακτηριστικὴ εἰς νεκρικὰ μνημεῖα³. Μετὰ τῆς Σφιγγὸς εὐρίσκεται ἡ Χίμαιρα ἐπὶ τοῦ χαλκοῦ τρίποδος τοῦ James Loeb⁴. (εἰκ. 2) Ἀνῆκει καὶ αὕτη εἰς τὸν κύκλον τῶν χθονίων δαιμόνων εἰς τὸν ὅποιον περιλαμβάνονται ἡ Ἐχίδνα, αἱ Ἐρινύες, αἱ Γοργόνες, ὁ λέων τῆς Νεμέας, ὁ Πήγασος, ἡ Σφίγξ⁵.

Εἰκ. 2. Μία τῶν πλευρῶν χαλκοῦ τρίποδος.

Κατὰ τὸν Gubernatis ἡ Χίμαιρα εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς μεταβάσεως τοῦ ἡλίου τῆς ἐσπέρας εἰς τὸ σκότος τῆς νυκτός⁶.

Εἰς τὴν ἰδικήν μας λοιπὸν σαρκοφάγον ὅπου, ὅπως εἵπομεν, ἡ Χίμαιρα δὲν εἶναι ἀναγκαία, ὁ Βελλεροφόντης αἰνίττεται πιθανῶς τὸν πολεμικὸν χαρακτῆρα τοῦ νεκροῦ ἢ δὲ Χίμαιρα τὸν θάνατον.

Τοιοιτοτρόπως ὁ τεχνίτης κατώρθωσε νὰ δηλώσῃ τὸν σκοπὸν διὰ τὸν ὅποιον ὁ ἥρως ἐδάμασε τὸν Πήγασον καὶ νὰ συμπληρώσῃ τὸν κενὸν χώρον τὸν σχηματιζόμενον ἐκ τῆς ἀνορθώσεως τοῦ Πηγᾶσου. Ἀποτελεῖ δηλ. ἡ Χίμαιρα τὸ ἀναγκαῖον συμπλήρωμα διὰ τὴν συγκέντρωσιν τῆς παραστάσεως, τὸ ἀντίρροπον τοῦ ἀνεμίζομένου ἱματίου ἢ τῆς ἀσπίδος. (ἐν τῇ εἰκ. 14). Ἡ τέχνη

¹ Ἴδε Κεραμόπουλλον Α. Ε. 1920 σ. 1-36 πίν. 1 καὶ 2.

² Daremberg - Saglio - Chimaera σ. 1102.

³ Roscher Sphinx 1391 κ.έ.

⁴ G. H. Chase Amer. Journal 1908 σ. 287 κ.έ. πίν. X tripod. A side 1.

⁵ Daremberg - Saglio Sphinx σ. 1432 καὶ Malten Das

Pferd im Totenglauben ἐν Jahrb. 1914, σ. 179 κ.έ.

⁶ Darenberg Saglio Chimaera ε. α. Περὶ τῆς Ἑλληνικῆς καταγωγῆς τῆς Χιμαίρας καὶ τοῦ συνδέσμου αὐτῆς πρὸς τὸν νησιωτικὸν κόσμον καὶ τὸ ἡφαίστειον τῆς Θήρας ἴδε Τσοῦνταν Λαογ. Ζ' σ. 204. πρβ. ἐπίσης Ν. Γ. Πολίτου Λαογραφικὰ σύμμεικτα τόμ. Α' «Ἅγιος Γεώργιος» σ. 85.

τοῦ ἀναγλύφου δὲν εἶναι καὶ τόσον ἐπιμελεημένη ἀλλ' ἄρκετὰ ζωντανή καὶ ἀβίαστος καὶ αἰκινήσεις τῶν μελῶν τοῦ σώματος μετὰ πολλῆς ἀναλογίας καὶ φυσικότητος ἀποδεδομένοι.

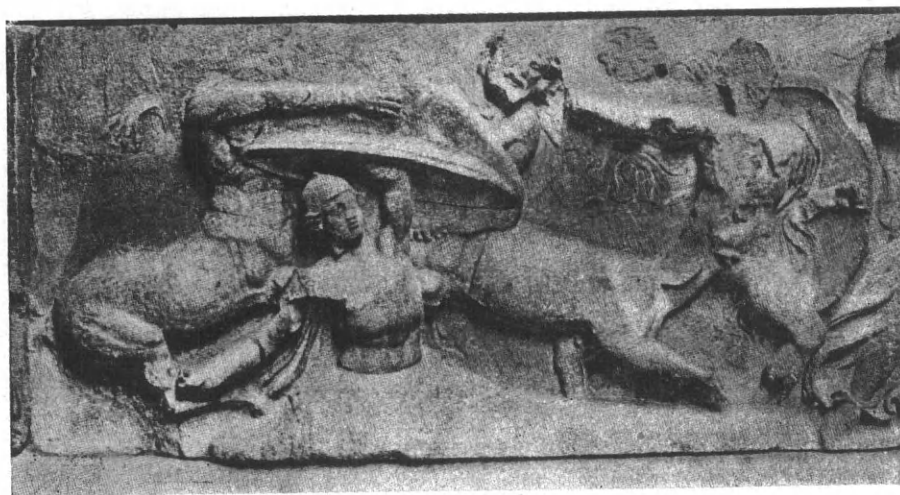
Ὁ ἥρως πατεῖ στερεῶς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους δι' ἀμφοτέρων τῶν ποδῶν, ὥς δεικνύει ἡ ἰσχυρὰ

Εἰκ. 3. Παράστασις Ἀμαζονομαχίας ἐκ τῆς ζωφόρου τῆς Φιγαλείας.

τάσις τῶν μυῶν καὶ μάλιστα τοῦ ἀριστεροῦ προβαλλομένου ποδός, διότι ἐπ' αὐτοῦ πίπτει τὸ περισσότερον βάρος τοῦ σώματος καὶ ἡ δύναμις πρὸς τιθάσευσιν τοῦ Πηγάσου.

Ἡ ζωηρὰ αὕτη στάσις μετὰ τοῦ προβαλλομένου ἀριστεροῦ ποδός εἶναι συνήθης πρὸς

Εἰκ. 4. Κενταυρομαχία ἐκ τῆς ζωφόρου τῆς Φιγαλείας.

δήλωσιν τῆς ὀρμητικῆς διαθέσεως τοῦ παριστανομένου. Πολὺ ζωηροτέρα ἀκόμη καὶ μετὰ βαθυτέρας προβολῆς εἶναι π.χ. ἡ παράστασις τοῦ Θησέως ἐκ τῆς ζωφόρου τοῦ ναοῦ τῆς Φιγαλείας, κατὰ τὸν ἀγῶνα αὐτοῦ πρὸς τὰς Ἀμαζόνας, (εἰκ. 3) ὅπως ἐπίσης καὶ τοῦ ἑτέρου ἥρωος, ὅστις κρατεῖ ἀπὸ τῆς κόμης ἓνα Κένταυρον ἐπὶ τῆς αὐτῆς ζωφόρου¹ (εἰκ. 4).

¹ πβλ. Catalogue of sculpt n° 541 καὶ Collignon Hist. de la sculpt. grecque τ. 2 σ. 158 καὶ 160.

Ἀκόμη πλησιεστέρα πρὸς τὴν ἰδικήν μας εἶναι ἡ παράστασις τοῦ Ἡρακλέους συλλαμβάνοντος τὸν Κνώσιον ταῦρον ἐπὶ τῆς μετόπης τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διὸς (εἰκ. 5) καὶ ἐπὶ ἀναγλύφου τοῦ Βατικανοῦ¹ (εἰκ. 6).

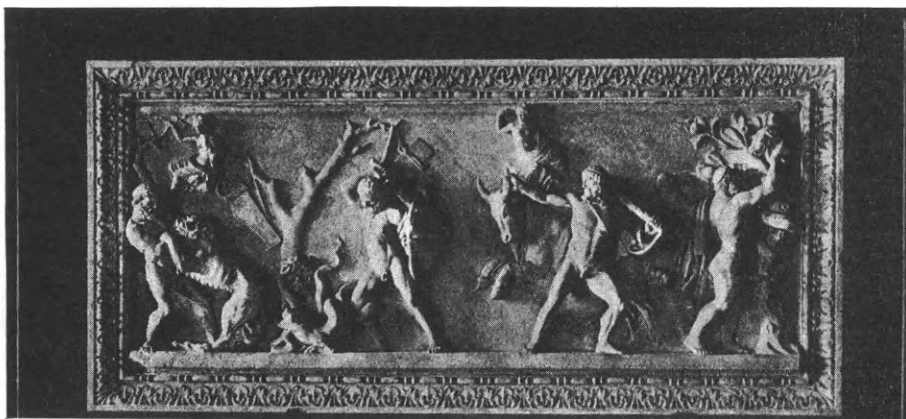
Δὲν πρέπει νὰ παραλείψωμεν παράστασιν τοῦ αὐτοῦ ἥρωος ἀνάγοντος τὸν Κέρβερον ἐκ τοῦ Ἄδου ἐπὶ τῆς ὑπ' ἀριθ. 1182 σαρκοφάγου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου (εἰκ. 7) ἐκ Θεσπιῶν² καὶ ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Ποντικῆς Ἡρακλείας τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων³.

Χαρακτηριστικὸν ἐπίσης παράδειγμα ἔχομεν ἐκ τῆς Ἀμαζονομαχίας τῆς περιφήμου σαρκοφάγου τῆς Βιέννης, ἥτις ἀνάγεται εἰς τὴν 4^η π. χ., ἐκατονταετηρίδα⁴ (εἰκ. 8).

Ἡ γραμμή, ἥτις χωρίζει τὸ περίγραμμα τοῦ Βελλεροφόντου ἀπὸ τοῦ Πηγάσου, εἶναι ἀρκετὰ βαθεῖα ἐν εἵδει αὐλακος καὶ δεικνύει μᾶλλον ἀτυχῇ

Εἰκ. 5. Μετόπη τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διός.

Εἰκ. 6. Ἀνάγλυφον τοῦ Μουσείου τοῦ Βατικανοῦ.

Βρετανικοῦ Μουσείου⁶ (εἰκ. 9). Ὁ Πήγασος ἀνορθοῦται πρὸς ἀριστερὰ τῷ θεωμένῳ,

¹ Amelung II, 80, 431.

² P. Jamot Feuilles de Thespies ἐν Bull. de corr. hell. 1894 σ. 212, κ.ε. εἰκ. 2. Robert πίν. XXVII, 99^α.

³ Waddington - Babelon - Reinach Recueil général de monnaies grecques d'Asie mineure I, 2 σ. 356 καὶ 378 πίν. LXII, 1.

⁴ Robert, Sarkophag-Reliefs II, πίν. XXVII.

⁵ Ἴσως τοῦτο δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν Ἀττικὴν παράδοσιν, ἥτις, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Ἰωνικὴν, ἀποφεύγει τὴν βαθμιαίαν μετάβασιν ἀπὸ τῆς ἐξάρσεως πρὸς τὴν ἐπιφάνειαν· ἴδε Παπασπυρίδης Α. Δ, 1926 σ. 118.

⁶ Pfuhl, Meisterwerke griech. Zeichnung und Malerei σ. 36 πίν. 70.

προσπάθειαν τοῦ τεχνίτου, ἵνα ἐπιτύχῃ μεγαλυτέραν ἑξαρσιν⁵.

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ δῆλωσις τῶν πετρῶν τοῦ Πηγάσου κατ' ἀπομίμησιν, νομίζω, τῆς ζωγραφικῆς τέχνης. Παρομοίως π. χ. δηλοῦνται τὰ πτερὰ τοῦ κύκνου τῆς περιφήμου λευκῆς κύλικος τῆς Καμίρου τοῦ

στηριζόμενος ἐπὶ τῶν ὀπισθίων ποδῶν, ἐνῶ ὁ ἥρωας σείρει αὐτὸν διὰ τοῦ χαλινοῦ πρὸς τὰ ὀπίσω. Αἱ διαγωνίως διασταυρούμεναι κινήσεις τοῦ ἥρωος καὶ τοῦ Πηγάσου δηλοῦν μετὰ

Εἰκ. 7. Ἐκ σαρκοφάγου τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Θεσπιῶν.

πόσης ἐναργείας ἀπέδωκεν ὁ τεχνίτης τὴν σύγκρουσιν τῶν δύο ἀντιθέτων δυνάμεων καὶ τὴν ἀκατανίκητον δύναμιν τοῦ χαλινοῦ, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ Βελλεροφόν της ἐδάμασε τὸν ἀτίθασον ἵππον, «φάρμακον πρᾶν τείνων ἀμφὶ γένυϊ», ὅπως μᾶς περιγράφει θαυμασίως ὁ Πίνδαρος¹.

Ἡ κεφαλὴ τοῦ λέοντος εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὰ ἄνω καὶ πιθανῶς ἐδῶ ὁ τεχνίτης εἶχεν ὡς πρότυπον συχνοτάτην παράστασιν τοῦ τέρατος κατὰ τὸν φόνον αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ Βελλεροφόντου². Διότι ἐνταῦθα, ὅπως εἵπομεν, δὲν πρόκειται περὶ αὐτοῦ. Ἐκεῖ ἡ στροφή τῆς κεφαλῆς τῆς Χιμαίρας εἶναι φυσική, διότι ὁ ἀνίκητος

ἐχθρὸς κυτπᾷ αὐτὴν ἀφ' ὑψηλοῦ³ ἀπὸ τοῦ Πηγάσου πρὸς ὃν στρέφεται μετὰ μανίας ἀνίκανος νὰ μεταχειρισθῇ τὴν ὑπερμετρον ἰσχύν της. Τὴν μανίαν δὲ αὐτὴν ἀκριβῶς ἐκφράζει διὰ τοῦ ἀνοικτοῦ στόματός της καὶ τῆς πρὸς τὸν ἥρωα δόρμητικῆς στροφῆς τῆς κεφαλῆς της. Ἐνθυμίζει τὸν φοβερὸν βρυχηθμὸν πληγωμένου λέοντος. Τοιοῦτοτρόπως κατορθώνει ὁ τεχνίτης νὰ

Εἰκ. 8. Ἀμαζονομαχία ἐκ σαρκοφάγου τῆς Βιέννης.

δηλώσῃ καὶ τὴν ιδιότητα ἐκείνην τῆς Χιμαίρας, καθ' ἣν πῦρ ἔπνεε ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτῆς⁴.

¹ Πίνδαρος Ὀλ. XIII, 85.

² Πβλ. Bendorff-Niemann. Das Heroon. von Gjolbaschi Trysa 1889 πίν. XXII. Furtwaengler. Antike Gemmen I, πίν. XLVI, 14 καὶ Robert A. E. 1892 σ. 247

πίν. 13.

³ Ἀπολλ. 2, 3, 2 «ἀρθεῖς εἰς ὕψος ἀπὸ τούτου κατετόξευσε τὴν Χίμαιραν».

⁴ Malten ἔ. ἀ. σ. 131. X. Τσοῦντας ἔ. ἀ.

Τὴν ιδιότητα δὲ ταύτην πολὺ εὐκολώτερον μὲ τὸ εἰδικὸν πυρόχρουν χρῶμα θὰ ἀπέδιδον οἱ ζωγράφοι' (*εἰκ. 10*). Ἡ οὐρὰ τῆς Χιμαίρας ἐλίσσεται ὀφιοειδῶς μεταξὺ τῶν σκελῶν τοῦ Βελλεροφόντου καὶ συμπληρώνει οὕτω τὸν σχηματιζόμενον κενὸν χώρον, συμφωνοῦσα πρὸς τὴν μυθολογικῶς ὀφιοειδῆ αὐτῆς ὑπόστασιν.

Ἄλλ' ἀληθῶς ὠραία καὶ καλλιτεχνικὴ εἶναι ἡ κεφαλὴ τῆς αἰγός, ὅπως βλέπει τις καλλίτερον τὸ διάγραμμα εἰς τὸ σχεδιάσμα (*εἰκ. 11*).

Συνηθέστερον ἡ κεφαλὴ τῆς Χιμαίρας παρίσταται μετὰ τοῦ λαιμοῦ, ἄλλοτε βραχυτέρου ἄλλοτε μακροτέρου ὅπως π.χ. ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Σικυῶνος (*εἰκ. 12*).

Μετὰ πολλῆς ὁμως ἐπιδεξιότητος καὶ πρωτοτυπίας ἐνταῦθα ὁ καλλιτέχνης ἀπέφυγε τὴν

Εἰκ. 9. Ἐκ λευκῆς κύλικος τῆς Καμίρου.

κακὴν ἐντύπωσιν, τὴν ὁποίαν θὰ ἔδιδε ἡ κεφαλὴ μετὰ τοῦ ὑψηλοῦ λαιμοῦ, ἐν δυσαναλογίᾳ πρὸς τὴν τοῦ λέοντος.

Ἐξοικονομεῖ οὕτω καὶ ἀρκετὸν χώρον, ὥστε νὰ δώσῃ εἰς αὐτὴν τὸ ἀπαιτούμενον μέγεθος καὶ νὰ ἀποδώσῃ καλλίτερον τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτῆς.

Τοιοιτοτρόπως ἡ ἔκφρασις καὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς τῆς Χιμαίρας εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν τοῦ λέοντος μὲ τὸν χαρακτηριστικὸν αὐτὸν μορφασμὸν τῆς αἰγός².

Ἡ τόσον ζωντανὴ καὶ φυσικὴ ἀπόδοσις τῆς ἐκφράσεως ταύτης τοῦ ζώου, ὑπενθυμίζει εἰς ἡμᾶς τὸν ἐπικρατοῦντα πραγματισμὸν εἰς τὴν παράστασιν τῶν ζώων τῆς Ἑλληνιστικῆς

¹ Κεραμόπουλλον ἔ. ἀ. πίν. 1 καὶ 2.

² Tischbein 1, 1 ἐν Roscher Bellerophon σ. 763, 7.

τέχνης, τῆς ὁποίας ἐνδιαφέρον παράδειγμα διὰ τὴν ἀναλογίαν πρὸς τὴν ἰδικήν μας εἶναι ἡ περίφημος κεφαλὴ τῆς αἰγὸς τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου¹ (εἰκ. 13).

Εἰκ. 10. Ἐκ γραπτῆς στήλης τῶν Θηβῶν.

Γενικῶς ὅμως τὸ ἔργον δὲν ἔχει τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἐνεργητικότητα πρωτοτύπου. Εἶναι ἔργον πρὸς βιομηχανικὴν ἐκμετάλλευσιν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον χειρωνακτικὸν ἐξ ἐκείνων ἅτινα κατεσκευάζοντο διὰ τὸ ἐμπόριον καὶ τὰς καθημερινὰς ἀνάγκας.

Τοιαῦται δὲ σαρκοφάγοι κατεσκευάζοντο εἰς τὰς Ἑλληνικὰς χώρας, παραλλήλως πρὸς τὰς Ρωμαϊκὰς, μάλιστα κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους².

Ἔχομεν βεβαίως καὶ παλαιότερα παραδείγματα αὐτῶν³ πολὺ ὅμως σπάνια καὶ ἔξω τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Ὁ Matz ἐν Arch. Zeit. 1872⁴, διαιρεῖ τὰς σαρκοφάγους τῶν αὐτοκρατορι-

Εἰκ. 11.

κῶν χρόνων εἰς δύο τάξεις. Ἐκ τούτων, αἱ Ἑλληνικαί, αἱ προερχόμεναι δηλ. ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν χωρῶν διατηροῦσι τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν Ἑλληνικῶν κλασσικῶν σαρκοφάγων καὶ εἶναι αἱ ὀλιγώτεραι. Εἰς ταύτας λοιπόν, τὰς Ἑλληνικὰς σαρκοφάγους τῶν Ρωμαϊκῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων, νομίζομεν ὅτι καὶ τὸ νέον ἐξ Ἀθηνῶν τεμάχιον καταλέγεται.

Δυστυχῶς δὲν ἔχομεν τὰς ἄλλας πλευρὰς τῆς σαρκοφάγου, ὥστε νὰ δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν χρονολογικῶς αὐτήν. Ἡ ἐργασία τοῦ ἀναγλύφου, ὅπως εἵπομεν, δὲν εἶναι ἐπιμελεμένη, ὅπως εἶναι φυσικὸν νὰ ἀναμένωμεν ἐν ἔργῳ προωρισμένῳ δι' ἐμπορικὴν ἐπιχείρησιν, εἶναι ὅμως πολὺ ἀνωτέρα τῆς τέχνης τῆς ὑπ' ἀριθ. 1181 ἐξ Ἀνάφης σαρκοφάγου καὶ ἀρκετὰ λε-

Εἰκ. 12. Ἐκ νομίσματος τῆς Σικυῶνος.

Εἰκ. 13. Ἐκ τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου.

πτῇ, ὁποία ὑπῆρξε πάντοτε ἡ Ἀττικὴ τέχνη ἔχουσα μακρὰν καὶ λαμπρὰν παράδοσιν.

1 Collignon Histoire de la sculpt. τ. 2ος σ. 605 εἰκ. 322.

2 Περί τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχήματος καὶ τῆς γλυπτῆς διακοσμῆσεως τῶν σαρκοφάγων ἴδε Altmann, Architektur und Ornamentik der antiken Sarkophagen.

3 Τσουντάς Ἱστορία τῆς Ἑλλ. τέχνης σ. 557 εἰς τοὺς

Ἑλληνιστικούς χρόνους ἀποδίδει ὁ Jamot τὴν σαρκοφάγον τῶν Θεσπιῶν ἑ. ἄ.

4 Ἴδε καὶ G. Rodenwaldt, Röm. Mitt. 36/37, 1921 2 καὶ 38/39 1923/24 2 κ.έ. ὡσαύτως τοῦ αὐτοῦ Winkelmanns Programm 1925 σ. 5 κ. ἑ. καὶ Jahrb. 45, 1930.

Τοῦτο μᾶς δεικνύει πόσῃ ἀκμῇ καὶ ζωτικότητι ἐξηκολούθουν νὰ ἔχουν καὶ κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς χρόνους αἱ Ἀθηναί, αἵτινες παρέμενον καὶ τότε ὡς ἐν ἐκ τῶν σπουδαιοτέ-

Εἰκ. 14. Ἐκ σαρκοφάγου τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἐξ Ἀνάφης.

ρων καλλιτεχνικῶν κέντρων τῆς Ἑλλάδος. Ἐξ Ἀθηνῶν ὅμως ἔχομεν ὀλίγα παραδείγματα¹ σαρκοφάγων ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ πλῆθος τῶν ἄλλων ἐπιτυμβίων μνημείων αὐτῆς τῆς ἐποχῆς. Ἡ σπάνις τῶν σαρκοφάγων προσδίδουσα βεβαίως ἀξίαν πρὸς τὸ ἐξεταζόμενον μνημεῖον

¹ Robert Sarkophage ἴδε ἀριθ. 117, 119, 122, 124, 148, 149, 154, 218 καὶ τὴν ὁλόκληρον σφριζομένην ὑπ' ἀριθ. 70.

δύναται ἴσως νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν οἰκονομικὴν δυσπραγίαν τῶν Ἀθηναίων καὶ τὴν ἀδυναμίαν αὐτῶν νὰ ἐξοδεύσωσι διὰ τοὺς νεκροὺς τῶν περισσότερα τῆς ἀξίας μιᾶς ἀκριβοτέρας ἢ εὐθηνότερας στήλης.

Εἰς παλαιότερους χρόνους ὁ Σόλων καὶ κατόπιν ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς ἠναγκάσθησαν νὰ περιορίσουν διὰ νόμων τὴν ἐξαιρετικὴν πολυτέλειαν τῶν τάφων καὶ τὸ μέγεθος αὐτῶν¹. Ὁ περιοριστικὸς δὲ νόμος τοῦ τελευταίου ἔσχε βεβαίως ἐπιβλαβὴ ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιταμβίου μάλιστα γλυπτικῆς². Τὰ θέματα τῶν σαρκοφάγων τῆς Ρωμαϊκῆς περιόδου εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον εἰλημμένα ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας, εἰς τὴν ὁποίαν οἱ Ἕλληνες γλύπται εὗρισκον ἄφθονα παλαιότερα πρότυπα.

Ἐκ παλαιότερου λοιπὸν προτύπου μεγάλου καλλιτέχνου νομίζομεν ὅτι εἶναι εἰλημμένη καὶ ἡ παράστασις τοῦ παρόντος ἀναγλύφου. Εἰς τὴν γνώμην ταύτην ὁδηγοῦμαι ἐκ τῆς συγκρίσεως πρὸς ἄλλα μνημεῖα εἰς τὰ ὁποῖα ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἰδία παράστασις. Τιθάσευσιν τοῦ Πηγάσου ὑπὸ τοῦ Βελλεροφόντου δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν, καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἐπὶ τῶν ἐξῆς μνημείων ἐξ ὧν τὰ πρῶτα ὀκτὼ ἀναφέρονται ὑπὸ τοῦ Engelmann ἐν τῷ *Annali dell' istituto* τοῦ 1874 ὑπ' ἀριθ. 5-12.

1. Ἐπὶ τῆς σαρκοφάγου τῆς Ἀνάφης ἔ. ἀ (εἰκ. 14).
2. Ἐπὶ τῆς σαρκοφάγου τῶν Πατρῶν ἔ. ἀ.
3. Ἐπὶ θραύσματος ἀναγλύφου τῆς Villa Carpegna (Ann. ὑπ' ἀρ. 7).

Εἰκ. 15. Ἐκ νομίσματος τῆς Κορίνθου αὐτονόμου.

Εἰκ. 16. Ἐκ νομίσματος τῆς Κορίνθου τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ.

4. Ἐπὶ χαλκοῦ τεμαχίου τοῦ Μουσείου τῆς Φλωρεντίας (Ann. ὑπ' ἀριθ. 8).
5. Ἐπὶ λύχνου δημοσιευθέντος ὑπὸ τοῦ Bartoli (ant. luc. I, tav. 28, Ann. ὑπ' ἀριθ. 9).
6. Ἐπὶ δακτυλιολίθου μὲ παρομοίαν παράστασιν πρὸς ἐκείνην τῆς ὑπ' ἀριθ. 3 (Ann. ὑπ' ἀριθ. 10).
7. Ἐπὶ νομίσματος τῆς Κορίνθου αὐτονόμου μὲ τὴν ἐπιγραφὴν CORINTHVM (Ann. ὑπ' ἀριθ. 11) (εἰκ. 15).
8. Ἐπὶ τοιχογραφίας (Ann. ὑπ' ἀριθ. 12).
9. Ἐπὶ νομίσματος τῆς Κορίνθου τῶν χρόνων τοῦ Νέρωνος (Imhoof - Blumer - Percy-Gartner Numismatic commentary of Pausanias σελ. 13 πίν. (XXVI) καὶ (Catalogue of Greek coins in B. M. σ. 69 πίν. XVIII, 2 καὶ 3) (εἰκ. 16).
10. Ἐπὶ νομίσματος τῆς Κορίνθου τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ Imh. Blumer - P. Gartner ἔ. ἀ. πίν. (XXVII.) (εἰκ. 17).
11. Ἐπὶ νομίσματος τῆς Κορίνθου τῶν χρόνων τοῦ Καρακάλλα Catalogue of Greek coins in B. M. σ. 87 πίν. XXII, 3) (εἰκ. 18).

1 Κικέρων de leg. II, 25, 64.

2 Brückner, Arch. Anz. 1892, 23.

12. Ἐπὶ χαλκοῦ νομισματοσήμου τῆς Ἀχαΐας (Ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας) μὲ παράστασιν τοῦ Ἀντινόου ὡς Ἐρμού Βελλεροφόντου (Head-Σβορώνου ἱστορία τῶν νομισμάτων τόμ. I, σ. 528 τὴν εἰκόνα ἴδε παρὰ M. Bernhardt, Antike Münzbilder im humanistischen Unterricht, Πίν. XXV, 218) (εἰκ. 19).

13. Ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου.

Ἐπὶ τῶν παραστάσεων τούτων δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν ὡς προερχομένας ἐκ τοῦ αὐτοῦ τύπου τὰς ὑπ' ἀριθ. 1, 2, 9, 11, 12 καὶ 13.

Ἐκ τῶν τελευταίων πάλιν ἡ τῆς σαρκοφάγου τῶν Πατρῶν εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν τῆς Ἀνάφης συμφώνως πρὸς τὴν περιγραφὴν τοῦ Bursian ἔ. ἀ.

Ἀπομένει λοιπὸν νὰ εὗρωμεν τὰς ὁμοιότητας καὶ τὰς διαφορὰς τῶν ὑπολειπομένων μνημείων.

Εἰς πάντα ὁ Βελλεροφόντης παρίσταται γυμνὸς καὶ κεῖται ἀριστερὰ τοῦ ἐμπρὸς ὀρμῶντος Πηγάσου συγκρατῶν αὐτὸν διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς. Ἡ Χίμαιρα ὑπάρχει μόνον ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω ἀναφερομένων σαρκοφάγων. Εἶναι καὶ τοῦτο, μοῦ φαίνεται, μία ἐπὶ πλεον ἀπόδειξις πρὸς ἐπίρρωσιν τῆς γνώμης μου, ὡς πρὸς τὴν ἀναφορὰν ταύτης πρὸς τὸν θάνατον.

Ἐπὶ τῆς ἰδικῆς μας σαρκοφάγου ὁ Βελλεροφόντης κρατεῖ δόρυ διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς, ἐπὶ τοῦ πήχεως τῆς ὁποίας εἶναι ἐρριμένον τὸ ἱμάτιον, ἐπὶ τῆς σαρκοφάγου τῆς Ἀνάφης δὲν ὑπάρχει τὸ ἱμάτιον, κρατεῖ δὲ μόνον ἀσπίδα καὶ ἐπὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 9 νομίσματος τῆς Κορίνθου φέρει ἀσπίδα, μεταξὺ δὲ τῶν σκελῶν αὐτοῦ ἀνεμίζεται ἱμάτιον.

Ἐπὶ τοῦ νομισματοσήμου πάλιν τῆς Ἀχαΐας κρατεῖ τὸ κηρύκειον διὰ τῆς ἀριστερᾶς χειρὸς ἐπὶ τῆς ὁποίας πίπτει πλουσίως πτυχούμενον τὸ ἱμάτιον ἐπὶ δὲ τοῦ ὑπ' ἀριθ. 11 νομίσματος, ὁ Βελλεροφόντης φέρει τὴν ἀσπίδα, τὸ δόρυ καὶ ἀριστερὰ αὐτοῦ ἀνεμίζεται τμήμα τοῦ ἱματίου.

Εἰκ. 18.

Ἐκ νομίσματος τῆς Κορίνθου τῶν χρόνων τοῦ Καρακούλλα.

Εἰς πάσας τὰς ὡς ἄνω παραστάσεις πλὴν τῆς ἡμετέρας σαρκοφάγου εἰς ἣν ἐλλείπει ἡ κεφαλὴ τοῦ ἥρωος, φορεῖ οὗτος κωνικὸν κράνος μετὰ ὀξείας πρὸς τὰ ἄνω κορυφῆς.

Ἐκ πάντων τούτων δὲν δυνάμεθα βεβαίως νὰ ἀνακτήσωμεν ἀκριβῶς τὸν πρῶτον τύπον.

Νομίζομεν ὅμως ὅτι δὲν θὰ ἀπέχη οὗτος πολὺ ἀπὸ τοῦ τύπου τοῦ Κορινθιακοῦ νομίσματος τοῦ Ἀδριανοῦ, καὶ διότι οὗτος εἶναι ὁ πληρέστερος καὶ διότι βεβαίως ὁ χαρακτὴς τοῦ νομίσματος δὲν θὰ προσέθετε λεπτομερείας εἰς τὴν παράστασιν περισσοτέρας ἐκείνων, ἃς εὔρε καὶ ἐμιμήθη ἐκ τοῦ πρωτοτύπου.

Ἐπὶ τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων δὲν ἔχομεν τοὺς ἀριστοτεχνικοὺς καλλιτέχνας τῶν ὠραίων τύπων τῶν νομισμάτων τῶν παλαιότερων χρόνων. Οὗτοι ὑπῆρξαν πολλάκις ἀνυπερβλήτοι δημιουργοὶ καλλιτεχνικῶν ἐν μικρογραφίᾳ παραστάσεων, ὧν ἄριστα παραδείγματα ἔχομεν ἐπὶ τῶν νομισμάτων τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας. Οἱ τῶν Ρωμαϊκῶν ὅμως χρόνων χαρακται εἶναι ἀπλῶς τεχνῖται, ἐπιτήδειοι πολλάκις νὰ μιμῶνται παραστάσεις περιφήμων

Εἰκ. 17. Ἐκ νομίσματος τῆς Κορίνθου τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ.

ἔργων μεγάλων καλλιτεχνῶν τῶν κλασσικῶν καὶ τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων¹. Ἐχομεν λοιπὸν ἐνταῦθα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀντίγραφον περιφήμου ἔργου εὐρισκομένου ἐν Κορίνθῳ, ὅπου ἐλατρεύετο ὁ Βελλεροφόντης ἔχων καὶ ἰδιαίτερον ἱερὸν παρὰ τὸ Κράνειον ἄλσος πρὸ τῆς πόλεως².

Ἀναφέρεται δὲ ὑπὸ τοῦ Πausανίου (II, 1,9) ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ποσειδῶνος παρὰ τὸν Ἴσθμὸν σύμπλεγμα τοῦ Βελλεροφόντου καὶ τοῦ Πηγάσου καὶ μετὰ πάσης ἐπιφυλάξεως δυνάμεθα νὰ ἀποβλέψωμεν πρὸς αὐτό.

Εἰκ. 19. Χαλκοῦν νομισματοσῆμον τῆς Ἀχαΐας.

Τὸ χωρίον τοῦ Πausανίου ἔχει ὡς ἐξῆς: «Τὰ δὲ ἄλλα ἀνάκειται Γαλήνης ἄγαλμα καὶ Θαλίσης καὶ ἵππος εἰκασμένος κῆτει τὰ μετὰ τὸ στέρον, Ἰνώ τε καὶ Βελλεροφόντης καὶ ὁ ἵππος ὁ Πήγασος.

Ἐκ τῆς περιγραφῆς λοιπὸν τοῦ Πausανίου φαίνεται ὅτι ὁ Βελλεροφόντης δὲν παριστάνετο ἐπὶ τοῦ Πηγάσου, ὁπότε δὲν θὰ ἀνεφέροντο χωριστὰ κατὰ παράταξιν «Βελλεροφόντης καὶ ὁ ἵππος ὁ Πήγασος» ἀλλ' ὅτι πλησίον αὐτοῦ καὶ πιθανῶς σύρων τὸν Πήγασον διὰ τοῦ χαλινοῦ, ὅπως παρίσταται ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω μνημείων. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ ἥρωος θὰ ἀνέκειτο βεβαίως ἄγαλμα αὐτοῦ, πιθανῶς δὲ καὶ ἐν τῷ ναῷ τῆς Χαλινίτιδος³ Ἀθηνᾶς ἃν καὶ δὲν ἀναφέρεται τοῦτο ῥητῶς ὑπὸ τοῦ Πausανίου. Ἐκ τῶν γνωστῶν καλλιτεχνῶν ἀναφέρονται ποιήσαντες Βελλεροφόντην, ὁ Βαθυκλῆς ὁ Μάγνης⁴ ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Ἀμυκλαίου Ἀπόλλωνος καὶ ὁ Θρασυμήδης ὁ Πάριος⁵ ἐπὶ τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ θρόνου τοῦ Ἀσκληπιοῦ. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ δύο ταῦτα μνημεῖα ἢ παράστασις ἦτο σχετικὴ πρὸς τὸν φόνον τῆς Χιμαίρας, οὐχὶ δὲ πρὸς τὸν δαμασμὸν τοῦ Πηγάσου. Δὲν δυνάμεθα λοιπὸν ἐκ τῶν μαρτυριῶν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων νὰ ἀνεύρωμεν τὴν σχολὴν ἢ ὁποία ἠρέσκετο εἰς τὴν τοιαύτην τοῦ Βελλεροφόντου παράστασιν. Εἰς

Εἰκ. 20. Ἐκ τῆς ζωοφόρου τοῦ Παρθενῶνος.

¹ Kurt Regling, Die antike Münze als Kunstwerk σ. 118 κ. ἑ.

² Πaus. II, 2, 4.

³ Πaus. ἑ. ἄ.

⁴ Πaus. III, 18, 3.

⁵ Πaus. II, 27, 2.

τὴν ἐξέλιξιν τοῦ τύπου εἰργάσθησαν ἀναμφισβητήτως καὶ οἱ ζωγράφοι καὶ οἱ γλύπται καὶ οὐχὶ βεβαίως, ἐνὸς καὶ μόνου καλλιτεχνικοῦ ἐργαστηρίου.

Δυνάμεθα ὡσαύτως νὰ παρακολουθήσωμεν τὸν τύπον τοῦτον, τῶν διασταυρουμένων ἀντιθέτων δυνάμεων καὶ κινήσεων, ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεώς του μέχρι τῆς τελείας αὐτοῦ ἀναπτύξεως, ἐπὶ πλείστων γνωστῶν μνημείων ἐκ τῆς ἀρχαιότητος. Ἀρκούμεθα ἐνταῦθα νὰ ἀναφέρωμεν χαρακτηριστικώτατα παραδείγματα αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἐξῆς μνημείων¹.

Ἐπὶ τῆς μετόπης τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ τοῦ Διός, ὅπου ὁ Ἡρακλῆς συλλαμβάνει διὰ βρόγχου τὸν Κνώσιον ταῦρον ἔ. ἀ. (ἴδε εἰκ. 5).

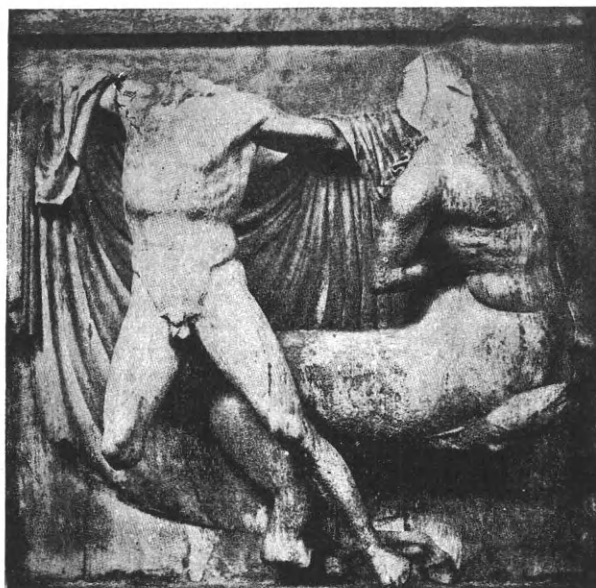
Ἐπὶ τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος (δυτικὴ καὶ νοτιά πλευρὰ τῆς ζωφόρου, μετόπη τῆς νοτίας πλευρᾶς ὑπ' ἀριθ. 27) (εἰκ. 20 καὶ 21).

Ἐπὶ τῶν Διοσκούρων τοῦ Monte Cavallo.

Ἐπὶ τῆς ζωφόρου τοῦ ἐν Φιγαλείᾳ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος, ἔ. ἀ. (ἴδε εἰκ. ὑπ' ἀριθ. 3 καὶ 4). Περὶ τῆς σχολῆς εἰς ἣν ἀνήκουν τὰ γλυπτὰ τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ δὲν εἴμεθα βέβαιοι, ὅλως δὲ διάφοροι γινώμαι ἐξηγέθησαν μέχρι τοῦδε, πότε ὑπὲρ τῆς μιᾶς καὶ πότε ὑπὲρ τῆς ἄλλης σχολῆς, «ὁ ρυθμὸς ὅμως αὐτῶν δὲν δύναται νὰ ἐρμηνευθῇ ἄνευ τῆς προϋποθέσεως τοῦ μεγάλου ἀττικοῦ καλλιτεχνικοῦ ρεύματος»².

Ὁ εἰς τῶν Διοσκούρων τοῦ Monte Cavallo ὁ διὰ τῆς δεξιᾶς χειρὸς κρατῶν τὸν ἵππον ἔχει καθορισθῇ ὑπὸ τοῦ Furtwaengler ὡς ἀντίγραφον Φειδιακοῦ ἔργου³.

Περὶ δὲ τῶν γλυπτῶν τοῦ ἐν Φιγαλείᾳ ναοῦ δὲν ἀμφισβητεῖται ἡ Ἀττικὴ αὐτῶν τεχνοτροπία⁴. Εἶναι φανερόν λοιπὸν ὅτι ὁ τύπος οὗτος εἴτε παρελήφθη ἔξωθεν εἴτε ἐδημιουργήθη ἐν Ἀττικῇ, διεμορφώθη ὅμως καὶ ἐξειλήχθη ἐντὸς αὐτῆς, ἀρεσκομένης εἰς ζωηρὰς ἀντιθέσεις καὶ γραφικότητας. Αἱ ζωηραὶ καὶ παθητικαὶ κινήσεις, οἱ ἀνεμισμοὶ τῶν ἱματίων, ἡ συγκράτησις ἀνορθουμένου ἵππου, εἶναι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν γλυπτῶν τοῦ Παρθενῶνος καὶ τῶν ἄλλων ἀττικῶν μνημείων τοῦ τέλους τῆς 5ης π. Χ. ἑκατονταετηρίδος.

Εἰκ. 21. Μετόπη ἐκ τοῦ Παρθενῶνος.

Ι. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

¹ Ἴδὲ ἀνωτέρω.

² Γ. Οἰκονόμος Α. Ε. 1924 σ. 40 ἐν ὑποσ. τελευταίως ἐπραγματεύθη περὶ τούτων ὁ Β. Schweitzer ἐν Jahrb. (43)

1928, σ. 230 κ.έ.

³ Α. Furtwaengler, Meisterwerke σ. 128 κ. έ.

⁴ Collignon ἔ. ἀ. τόμ. 2ος σ. 157.

ΤΕΜΑΧΙΑ ΜΑΡΜΑΡΙΝΩΝ ΤΡΑΠΕΖΩΝ ΜΕΤ' ΑΝΑΓΛΥΦΟΥ ΠΑΡΥΦΗΣ

ΥΠΟ ΔΗΜ. Ι. ΠΑΛΛΑ

Τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν ἀπέκτησεν ἐσχάτως τεμάχια τινὰ τῶν γνωστοῦ τύπου μαρμαρίνων τραπεζῶν, λεπτοῦ πάχους, μετὰ παρυφῆς κοσμουμένης δι' ἀναγλύφων παραστάσεων. Τὰ τεμάχια ταῦτα δημοσιεύομεν κατωτέρω κατ' εὐμενῇ παραχώρησιν τοῦ Διευθυντοῦ τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου καὶ ἡμετέρου Καθηγητοῦ κ. Γ. Σωτηρίου, πρὸς τὸν ὁποῖον καὶ ἐντεῦθεν ἐκφράζομεν τὰς εὐγνώμονας ἡμῶν εὐχαριστίας.

Ἡ μορφή τῶν τραπεζῶν τούτων εἶναι συνήθως στρογγύλη (διαμ. 0.75 ἕως 1.40 μ. περίπου), ἡ δὲ περιφέρεια αὐτῶν περατοῦται εἰς παρυφήν (πλατ. 0.097 ἕως 0.18 μ.) φέρουσαν παραστάσεις εἰς ἐπιμελημένην χαμηλῶς ἀνάγλυφον τεχνικὴν¹. μετ' αὐτὴν ἀκολουθεῖ σειρὰ λεσβίου ἀστραγάλου². Ὁ πλαισιούμενος ὑπὸ τῆς παρυφῆς δίσκος τῶν τραπεζῶν κοιλαίνεται εἰς βάθος 0.02 - 0.04 μ.³. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια αὐτῶν εἶναι λεία, κατὰ τὸν τρόπον τῶν ῥωμαϊκῶν γλυπτῶν, ἡ δ' ὀπισθεν εἶναι ἀπλῶς κατειργασμένη καὶ φέρει λοξὴν ἐγκοπὴν, ἀντίστοιχον τοῦ βάθους τῆς κοίλης ἐπιφανείας.

Ὡς πρὸς τὰ θέματα τῆς ἀναγλύφου παρυφῆς αἱ τράπεζαι αὗται διακρίνονται εἰς τρεῖς κατηγορίας: εἰς τὰς κοσμουμένας δηλονότι διὰ θεμάτων καθαρῶς ἐθνικῶν (βακχικῶν σκηνῶν, προτομῶν θεοτήτων κλπ.), εἰς τὰς διὰ ζώων ἀντιμαχομένων ἢ διὰ κυνηγετικῶν καὶ ποιμενικῶν σκηνῶν, καὶ τρίτον εἰς τὰς διὰ συνθέσεων εἰλημμένων ἐκ τῆς Ἀγίας Γραφῆς⁴.

Ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν αἱ πρῶται θεωροῦνται ὡς τράπεζαι ἐθνικαί, αἱ δὲ τελευταῖαι δύνανται νὰ χαρακτηρισθῶσι μετὰ βεβαιότητος ὡς τράπεζαι προθέσεως χριστιανικῶν ναῶν⁵. τῶν τεμαχίων τῆς δευτέρας κατηγορίας ἀμφιβάλλεται ἡ ἐκκλησιαστικὴ χρησιμοποίησις, ἂν καὶ ὁμοίως σκηνὰς ἀπαντῶμεν εἰς παλαιοχριστιανικὰ ψηφιδωτὰ καὶ γλυπτὰ⁶.

Ἡ χρονολογία τέλος τῶν ἀναγλύφων τούτων κυμαίνεται μεταξὺ τοῦ Γ' καὶ τοῦ τέλους τοῦ Δ' ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ε' μ. Χ. αἰῶνος⁷.

1 Εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν ἀπόκειται καὶ ὁμάς ἀπλουστερῶν τραπεζῶν μετὰ μιᾶς γλυφῆς κατὰ τὴν περιφέρειαν καὶ ἐγχαράκτου παραστάσεως σταυροῦ ἐντὸς κύκλου εἰς τὸ κέντρον (πρβλ. Γ. Σωτηρίου, Αἱ Παλαιοχριστιανικαὶ Βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος, Ἀρχ. Ἐφημ. 1929, 234).

2 Ὁ ἀστράгалος ἐλλείπει εἰς τεμάχιον στρογγύλης τραπέζης τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου Κρήτης (βλ. Α. Ὁρλάνδου, Τεμάχια τραπεζῶν τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου Κρήτης, ἐν Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher, τόμ. 6, 1928, σ. 160), ἐν μέρει δὲ εἰς ἡμικυκλικὴν τράπεζαν τοῦ Μουσείου Agram εὐρεθεῖσαν ἐν Salona (Ε. Michon, ἐν Revue Biblique, 1916, σ. 26) καὶ εἰς τεμάχιον τετραγωνικῆς τραπέζης τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν προσερχόμενον ἐκ Ναυπλίου (ἐν. ἀν. σ. 35).

3 Οὗτος εἶναι ὁ λόγος κυρίως, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ υσγκεντρώσας ὄλον σχεδὸν τὸ μέχρι τοῦδε γνωστὸν ὕλικόν Ε. Mi-

chon (Rebords de bassins chrétiens ornés de reliefs, Revue Biblique, 1916, σ. 1-105, ἐπικαλούμενος καὶ φιλολογικὰς μαρτυρίας, προτιμᾷ τὸν χαρακτηρισμὸν τῶν ἐν λόγῳ τραπεζῶν ὡς λεκανῶν (ἐν. ἀν. σελ. 86 κ.ἐ).

4 Michon, ἐν. ἀν. σ. 81 κ. ἐ.

5 Γ. Σωτηρίου, ἐν. ἀν. σ. 234.

6 Πρβλ. ψηφιδωτὸν δάπεδον Βασιλικῆς Α τοῦ Δουμετίου ἐν Νικοπόλει (Α. Φιλαδελφέως, Ἀνασκαφαὶ Νικοπόλεως, Ἀρχ. Ἐφημ., 1916, σ. 65 κ. ἐ. καὶ 1917, σ. 51 κ. ἐ.), Kabr - Hiram (ἐν Λούβρῳ σήμερον) βλ. Salomon Reinach, Répertoire de Peintures Grecques et Romaines, Paris 1922, σ. 352-353), τεμάχια ἀναγλύφου διαζώματος τοῦ ἁγίου Μηνᾶ Θεσσαλονίκης (ἀποκείμενα εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν) βλ. Γ. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι, 1924, σελ. 19, πίν. 2) κ. ἄ.

7 Michon, σ. 101 κ. ἐ., Σωτηρίου, σ. 234.

Διὰ τῶν ἐνταῦθα δημοσιευομένων τεμαχίων τραπεζῶν ἀφ' ἑνὸς μὲν συμπληροῦται ἡ σειρὰ τῶν ἐν Ἑλλάδι εὗρισκομένων γνωστῶν τοιούτων¹, ἀφ' ἑτέρου δὲ γίνεται γνωστὸν ἕτερον τεμάχιον ἀνήκον εἰς νέαν ὁμάδα διαφόρου τεχνικῆς.

1. Τὸ πρῶτον τεμάχιον (εἰκ. 1) ἐξ Ἀρκαδίας προερχόμενον ἔχει μῆκος 0.28 μ., πλάτος 0.196 μ., πάχος δὲ (ἑσωτερικῶς) 0.01 μ. Ἀνήκει εἰς τράπεζαν κυκλικὴν διαμέτρου 0.98 μ. Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια αὐτοῦ κοιλαίνεται κατὰ 0.021 μ. (βλ. τομὴν εἰκ. 2⁴), ἑξωτερικῶς δ' ἀπολήγει εἰς παρυφὴν (πλ. 0.145 μ.) μετὰ δύο γλυφῶν ἐκατέρωθεν· ἐκ τούτων ἡ ἔξω, στενωτέρα, ἀκολουθεῖται ὑπὸ λεσβίου ἀστραγάλου.

Ἐπὶ τῆς ἀναγλύφου ἐπιφανείας εἰκονίζεται ἀνὴρ βαίνων δεξιὰ διὰ τῶν δακτύλων ἀμφο-

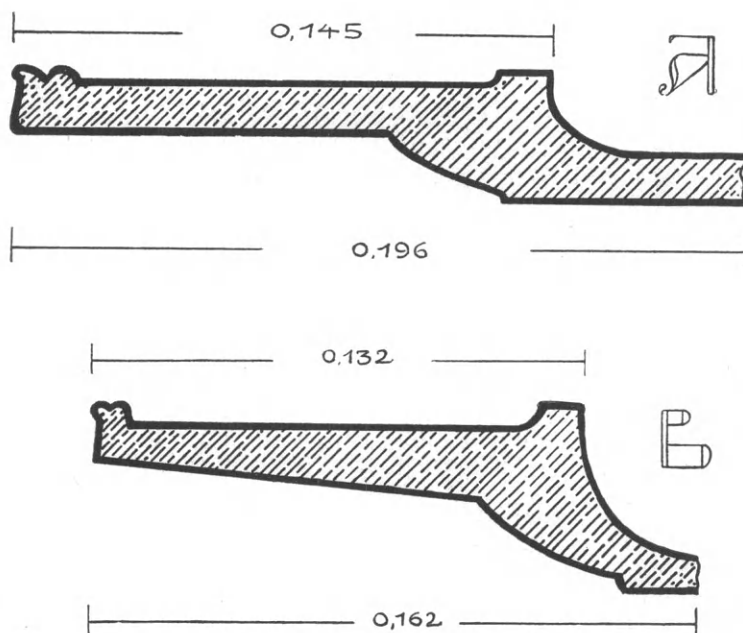
Εἰκ. 1. Ἀνάγλυφος παρυφῆ τεμαχίου μαρμαρίνης τραπέζης τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν (προέρχεται ἐξ Ἀρκαδίας).

τέρων τῶν ποδῶν· εἶναι οὗτος ἐνδεδυμένος χιτῶνα μὲ βραχείας χειρίδας, κατερχόμενον μέχρι τῶν γονάτων καὶ ἑξωσμένον κατὰ τὴν ὀσφύν. Διὰ τῆς δεξιᾶς κρατεῖ κοντὸν στηριζόμενον κατὰ τὸ ἐν ἄκρον ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου, διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς κρατεῖ ῥάβδον, τὴν ὁποίαν φέρει πρὸς τὴν βραχεῖαν οὐρὰν ζῶου, κρεμαμένου ἀπὸ τοῦ κοντοῦ, ὥθων αὐτὸ πρὸς τὰ ἔμπροσ. Δεξιὰ ἄλλο πρόσωπον θὰ ἐκράτει τὸ ἕτερον ἄκρον τοῦ κοντοῦ. Ἀριστερὰ εἰκονίζεται δένδρον. Ἡ ἀμελῶς εἰργασμένη κεφαλὴ τοῦ ἀνδρὸς παρίσταται κατ' ἐνώπιον· εἶναι ἀγένειος, φέρει κόμην διευθυνομένην ἄνω καὶ καταπίπτουσαν μέχρι τοῦ τραχήλου ἀκανονίστως, ἀνέρχεται δὲ μέχρι

1 Τὰ ἐν Ἑλλάδι, ἐκ δημοσιεύσεων γνωστὰ μέχρι τοῦδε, τεμάχια τραπεζῶν εἶναι: 1) Τράπεζα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν ἐκ Θήρας (ἡ μόνη ὁλόκληρος σχεδὸν σωζομένη· βλ. Α. Ξυγγοπούλου, Πλάξ Τραπεζῆς Χριστιανικῆ, Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς, 1914, σ. 70 κ. ἐ.), 2) τεμάχιον τοῦ Ἐθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου ἐκ Ναυπλίου (βλ. Michon ἐν. ἀν. σελ. 35), 3) τεμάχιον ἀποκείμενον εἰς τὸ Γυμνά-

σιον Ἀμφίσσης (βλ. Α. Ξυγγοπούλου ἐν. ἀν. σελ. 260 κ. ἐ.), 4) τρία τεμάχια τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου Κρήτης (βλ. Α. Ὁρλάνδου ἐν. ἀν. σελ. 160 κ. ἐ.) καὶ 5) τεμάχιον τῆς συλλογῆς Νέας Ἀγχιάλου (βλ. Γ. Σωτηρίου, Αἱ Χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας, Ἀρχ. Ἐφημερίς 1929, σελ. 102)· περὶ τούτου βλέπε καὶ κατωτέρω.

τοῦ μέσου σχεδὸν τῆς ἔσω γλυφῆς· τοῦτο παρατηρεῖται καὶ εἰς ἄλλας τινὰς παραστάσεις προσώπων ἐπὶ ὁμοίων τραπεζῶν¹. Ὁ χιτὼν κάτω ἀναδιπλοῦται, ἐμπρὸς καὶ ὀπίσω, αἱ δὲ πτυχαὶ αὐτοῦ μόλις δηλοῦνται δι' ἐλαφρῶν χαραγῶν. Τὸ φονευθὲν ζῷον, μεθ' ἱκανῆς δεξιότητος εἰργασμένον, κρέμαται ἀπὸ τῶν ποδῶν, ἀνὰ δύο προσδεδεμένων ἐπὶ τοῦ κοντιοῦ διὰ ταινιῶν, μὲ φορὰν πρὸς τὰ ὀπίσω, τὴν ὁποίαν ὁ ἀνὴρ προσπαθεῖ νὰ ἐξουδετερώσῃ διὰ τῆς ῥάβδου. Μὲ τὴν κεφαλὴν κρεμαμένην, τὸ στόμα ἀνοικτόν, τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑποδηλουμένους δι' ὤρειδοὺς κοιλώματος, τὸ ζῷον εἰκονίζεται πρᾶγματι ἄνευ ζωῆς. Ὁ κορμὸς τοῦ δένδρου, φέρων ἐναλλάξ δύο ἀποφύσεις ἀποκοπέντων κλάδων, ἀπολεπτύνεται ἄνω

Εἰκ. 2. Τομαὶ τῶν ἐν εἰκ. 1 καὶ 3 δημοσιευομένων τεμαχίων.

καὶ ἀποσχίζεται εἰς τρεῖς κλάδους σχηματίζοντας τὴν κόμην τοῦ δένδρου, δηλουμένην δι' ἀτρακτοειδῶν σχημάτων.

Πρόκειται ἐνταῦθα περὶ σκηνῆς ἐπιστροφῆς ἐκ κυνηγίου· τὸ εἰκονιζόμενον πρόσωπον, ὡς ἐκ τῆς μορφῆς τοῦ χιτῶνος φαίνεται, εἶναι δοῦλος, τὸ δὲ ζῷον ἐκ τῆς μορφῆς του, τῶν ὀξέων ὄτων καὶ τῶν ποδῶν, ἀποληγόντων εἰς χηλὰς, φαίνεται ὅτι εἶναι δορκάς.

Τὸ θέμα τοῦτο ἀπαντᾷ εἰς ἀνάγλυφα ἑλληνικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, ὡς εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀποκειμένην σαρκοφάγον τῆς Σιδῶνος², εἰς ἀνάγλυφον τοῦ

Βρετανικοῦ Μουσείου ἐκ τῆς Villa Montalto τῆς Ρώμης³, εἰς σαρκοφάγον τῆς Μοδένης⁴, ἀργότερον δὲ εἰς ὁμοίον πρὸς τὸ ἡμέτερον τεμάχιον τραπέζης τῆς Stuttgart, προερχόμενον ἐξ Αἰγύπτου⁵. Ἡ διαφορὰ τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου ἀπὸ τῶν ἀνωτέρω εἶναι, ὅτι εἰς ἐκεῖνα τὸ ζῷον εἶναι κάπρος καὶ προσδένεται ἐπὶ τοῦ κοντιοῦ δι' ὄλου τοῦ κορμοῦ· μόνον δὲ εἰς τὸ ἐν Stuttgart τεμάχιον εἰκονίζεται ἐξηρημένον ἀπὸ τῶν τεσσάρων ποδῶν ὁμοῦ προσδεδεμένων.

Ἡ τεχνικὴ τοῦ τεμαχίου εἶναι ἐλαφρῶς ἀνάγλυφος, ἡ δὲ καθόλου ἐπεξεργασία λεπτή· ἀντιπαραβαλλομένη ὅμως πρὸς ἄλλας ὁμοίας τεχνικῆς τραπέζας ὑπολείπεται ὡς πρὸς τὸ σχέδιον καὶ τὴν ἐπεξεργασίαν μάλιστα τοῦ ἀνδρὸς μὲ τὸ παρὰ φύσιν βάδισμα καὶ τὴν ἀδεξιότητα εἰς τὴν κατασκευὴν τῶν κνημῶν καὶ τῶν λεπτομερειῶν τοῦ χιτῶνος, χαραγμένων κατὰ τύχην.

Κατὰ ταῦτα ὡς χρονολογία τοῦ ἀναγλύφου τούτου δύναται νὰ ὀρισθῇ τὸ τέλος τοῦ Δ' αἰῶνος.

1 Πρβλ. Michon, ἔν. ἀν. πιν. I, πιν. II, πιν. III, εἰκ. 15 σελ. 55, εἰκ. 17 σελ. 59, εἰκ. 20 σελ. 65 καὶ εἰκ. 33 ἐν σελ. 78.

2 S. Reinach, Répertoire de reliefs grecs et romains, τομ. I, Paris 1909, σελ. 407 εἰκ. 6.

3 Reinach, ἔν. ἀν. τόμ. II, Paris 1912, σελ. 481.

4 Reinach, ἔν. ἀν. τόμ. III, Paris 1912, σελ. 60.

5 Α. Ευγγουλόου, Πλάξ Τραπεζῆς Χριστιανικῆς, Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς 1914, σελ. 76-77 εἰκ. 14, πρβλ. καὶ Michon, ἔν. ἀν. σ. 73 εἰκ. 29.

2. Τὸ δεύτερον τεμάχιον προέρχεται ἐκ Μήλου· ἔχει μῆκος 0.22 μ., πλάτος 0.160 μ., πάχος δὲ ἐσωτερικὸν 0.01 μ. Ἐκ τοῦ κοίλου δίσκου (βάθους 0.04 μ.) ἐλάχιστον τμήμα διασφύζεται. Ἡ παρυφή (πλ. 0.132 μ.), ἀπολήγουσα εἰς δύο ἐκατέρωθεν γλυφάς, ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἔξω ἀκολουθεῖται ὑπὸ λεσβίου ἀστραγάλου, φέρει τὴν παράστασιν λέοντος ὁρμῶντος ἀριστερὰ καὶ δεχομένου πρὸ τοῦ στήθους τὴν αἰχμὴν δόρατος· δεξιὰ διασφύζεται τὸ τριγωνικὸν ῥύγχος ζώου ἀνεστραμμένου (εἰκ. 3, τομὴ εἰκ. 2^B).

Ὁ λέων πατεῖ ἐπὶ τῶν δύο ὀπισθίων ποδῶν, ἔχει τὸ σῶμα τεταμένον, τοὺς προσθίους πόδας κατ' εὐθείαν ἐμπρός, τὴν κεφαλὴν ὑψηλά, εἰσχωροῦσαν ἐντὸς τῆς πρὸς τὰ ἔσω γλυφῆς, τὸ στόμα ἡμιανοικτόν, τὴν δὲ οὐρὰν φερομένην ἐλικοειδῶς πρὸς τὰ ἄνω καὶ ἀπολήγουσαν εἰς θύσανον· τὰ ὄτα εἶναι μικρά, κυκλωτερῇ, ἡ δὲ χαίτη σχηματίζεται εἰς οὐλοὺς βοστρύχους.

Ἡ στάσις τοῦ λέοντος εἶναι ἡ συνήθης τῶν ζώων ἐν ἐξορμήσει· ὁμοίαν ἀκριβῶς στάσιν παρατηροῦμεν εἰς τὴν τράπεζαν τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν¹, τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου Κρήτης² κ.ά., συνηθεστάτην ἄλλως εἰς ἀντικείμενα καθημερινῆς χρήσεως (εἰς λύχνους, τεμάχια ὑφασμάτων κλπ.). Ἡ πρὸ τοῦ στήθους τοῦ λέοντος λόγχη δηλοῖ, ὅτι πρόκειται περὶ σκηνῆς κυνηγίου λεόντων, θέματος συχνοῦ εἰς ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης· τὸ θέμα τοῦτο ἄλλοτε μὲν ἀναπτύσσεται εἰς πολυπρόσωπον σύνθεσιν, ἄλλοτε δὲ εἰς ἀπλουστεραν, ὡς εἰς τὸ ἡμέτερον τεμάχιον, εἰς τὴν γνωστὴν σαρκοφάγον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν προερχομένην ἐκ Sidamara³, εἰς σαρκοφάγον ἐν Clermont τῆς Γαλλίας⁴, εἰς μαρμαρίνην πλάκα εὐρεθεῖσαν ἐν Eli-Deré⁵, εἰς μωσαϊκὰ δάπεδα χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν, ὡς π.χ. ἐν Ἐλευθερουπόλει (Beit-Djebriin)⁶ καὶ εἰς ἀναλόγους σκηνὰς ἐν Νικοπόλει⁷ κ.ά. Περὶ ὁμοίας σκηνῆς πρόκειται, πιθανῶς, καὶ ἐν τῷ τεμαχίῳ τραπέζης τοῦ Λούβρου, ἐνθα δεξιὰ διασφύζεται ἐν μέρει ἀνὴρ κρατῶν δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν δόρυ⁸.

Τὸ δεξιὰ εἰκονιζόμενον ῥύγχος ἀνήκει εἰς ζῶον ὕπτιον, πληγέν, ὡς εἰς τὴν τράπεζαν

Εἰκ. 3. Ἀνάγλυφος παρυφῆ τεμαχίου μαρμαρίνης τραπέζης τοῦ Βυζ. Μουσείου Ἀθηνῶν προερχομένου ἐκ Μήλου.

1 Βλ. παράστασιν λέοντος καὶ πάνθηρος ἐν Α. Ξυγγοπούλου ἔν. ἀ. σελ. 74, εἰκ. 9, σελ. 81, εἰκ. 20, 21.

2 Βλ. παράστασιν πάνθηρος ἐν Α. Ὁρλάνδου, ἔν. ἀν. σελ. 160.

3 Théodore Reinach, Le Sarcophage de Sidamara, ἐν Monuments Piot, τόμ. IX, Paris 1902, πιν. XIX.

4 H. Leclercq, ἐν Dictionnaire des Antiquités Chrétiennes τόμ. III Α', σελ. 1094, εἰκ. 2681 ἐν σελ. 1089.

5 J. Velcoff, Ἀρχαῖα Μνημεῖα ἐν Βουλγαρίᾳ, ἐν Ἑπετηρίδι Ἐθνικοῦ Μουσείου Σόφιας, 1921, σελ. 209, εἰκ. 222 (βουλγαριστί).

6 S. Reinach, Répertoire de Peintures Grecques et Romaines, Paris 1922, σελ. 411, εἰκ. 2.

7 Ἐν Βασιλικῇ Α. Δουμετίου (Α. Φιλαδελεφῶς, ἐν Ἀρχ. Ἐφημ. 1916, σελ. 69 κ. ἔ. πιν. 13 κ. ἔ.).

8 Michon, ἔν. ἀν. σελ. 55 εἰκ. 15.

τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν¹, εἰς τεμάχια τραπέζων τοῦ Montenegro², τοῦ Λούβρου³ καὶ τῆς συλλογῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Τυβίγγης⁴.

Ἄξιος σημειώσεως εἶναι ὁ ἐφ' οὗ φέρεται στηριζόμενον τὸ σῶμα τοῦ λέοντος κορμός, ὅστις προϋποθέτει περίοπτον γλυπτικὸν ἔργον ὡς πρότυπον, τὸ ὁποῖον, φαίνεται, ὅτι μεθ' ἱκανῆς δεξιότητος ἀντέγραψεν ὁ τεχνίτης τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου τεμαχίου. Ὁ κορμός, ὅστις εἰς τὰ περίοπτα γλυπτὰ φέρεται ἄλλοτε μὲν ὡς τετράπλευρος στήλη, ἄλλοτε δὲ ὡς κορμός δένδρου μὲ ἀποκοπέντας κλάδους ἢ φολιδωτὸς ἢ κοσμούμενος δι' ἐπαλλήλων σειρῶν ἐκ φύλλων ὑδροχαρῶν φυτῶν, ἐνταῦθα σχηματίζεται ἐκ δύο μαλακῶν πλατέων ἡμιφύλλων, ἐκφυομένων ἀπὸ κόμβου μὲ διεύθυνσιν πρὸς τὴν βάσιν καὶ σχηματιζόντων τρίγωνον, καθ' ὃν περίπου διακοσμητικὸν τρόπον βλέπομεν νὰ διαμορφοῦται τοιοῦτο, προφανῶς ἐν ἀρχῇ κοιλότης, εἰς δένδρα ἐπὶ τεμαχίων τραπέζης ἐκ Λαοδικείας, ἀποκειμένων εἰς τὸ Μουσεῖον Κωνσταντινουπόλεως⁵.

Τὸ ἐπιτυχὲς σχέδιον καὶ ἡ ἐπιμελημένη τεχνικὴ ἐκτέλεσις τοῦ ἀναγλύφου, μὲ τὴν κατὰ τὸ δυνατόν ἀπόδοσιν τῶν ἀνατομικῶν λεπτομερειῶν, ἐπιτρέπουν νὰ χρονολογηθῇ τοῦτο εἰς τὰ τέλη τοῦ Γ' ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ Δ' αἰῶνος καὶ νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς καλὸν ἀντίγραφον ἀρχαίου ὁλογλύφου ἔργου.

3. Ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῶν ἀνωτέρω δημοσιευομένων τεμαχίων ἀναδημοσιεύεται ἐνταῦθα μικρὸν τεμάχιον στρογγύλης τραπέζης ἐκ λευκοῦ μαρμάρου εὑρεθὲν κατὰ τὰς ὑπὸ τοῦ Καθηγητοῦ κ. Γ. Σωτηρίου ἐνεργουμένας ἐν Νέᾳ Ἀγχιάλῳ, ἔνθα αἱ παλαιαὶ Θεσσαλικαὶ Θῆβαι, ἀνασκαφὰς χριστιανικῶν μνημείων, ἀποκείμενον δὲ ἐν τῇ ἐκεῖ συλλογῇ⁶ (εἰκ. 4).

Εἰκ. 4. Ἀνάγλυφος παρυφῇ μαρμαρίνης τραπέζης τῆς συλλογῆς Νέας Ἀγχιάλου.

Τοῦ τεμαχίου τούτου τῆς τραπέζης διασφύζεται, μετὰ στενοῦ τμήματος ἐκ τοῦ κοίλου δίσκου αὐτῆς, ἡ παρυφὴ φέρουσα ἐκατέρωθεν ἀνὰ μίαν γλυφὴν τὴν ἐξωτερικὴν ἀκολουθεῖ εἰδὸς τι ἀστραγάλου ἐξ ἴσων μικρῶν ὠοειδῶν ἀναγλύπτων δισκαρίων, ὧν γίνεται μερικὴ χρῆσις εἰς ὅμοια γλυπτὰ⁷. Ἡ ἐπιφάνεια τῆς παρυφῆς καταλαμβάνεται ὑπὸ τῆς παραστάσεως ταύρου, βαίνοντος ἀριστερά, μὲ τοὺς προσθίους πόδας προτεταμένους καὶ ἰσχυρῶς στηριζομένους ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, τοὺς δὲ ὀπισθίους κεκαμμένους πρὸς τὰ ἔσω τὴν κεφαλὴν ἔχει χαμηλά, ὀπισθοχωρῶν καὶ ἀποκρούων τὴν ἐπίθεσιν γρυπὸς, τοῦ ὁποῖου διασφύζεται ἀριστερὰ ἢ εἰς ῥάμφος ἀπολήγουσα κεφαλὴ καὶ μέρος τῶν προσθίων ἄκρων μὲ πέλματα ἐν εἵδει χηλῆς, ἀσυνήθῃ εἰς παραστάσεις τοῦ μυθολογικοῦ τούτου ζώου· τὰ ὦτα τοῦ γρυπὸς διευθυνόμενα ἐμπρὸς ἐνοῦνται μετὰ τῆς ἔσω γλυφῆς.

Εἰκονίζεται σκηνὴ ἀντιμετώπων ζώων ἀλληλοσπαρασσομένων, ἥτις εἶναι συνήθης κατὰ

1 Α. Ευγγοπούλου, ἔν. ἀν. σελ. 71 εἰκ. 2.

2 Michon, ἔν. ἀν. σελ. 29 εἰκ. 7.

3 Αὐτόθι, σελ. 32 πιν. I₂.

4 Α. Ευγγοπούλου ἔν. ἀν. σελ. 76 εἰκ. 12, πρβλ. καὶ Michon ἔν. ἀν. σελ. 72.

5 Michon, πιν. III.

6 Γ. Σωτηρίου, Αἱ Χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας, Ἀρχ. Ἐφημ. 1929, σελ. 102, εἰκ. 137 ἄνω ἀριστερά.

7 Michon, ἔν. ἀν. σελ. 31 Πιν. I₂, σελ. 59 εἰκ. 17, σελ. 62 εἰκ. 18 καὶ σελ. 75 εἰκ. 31.

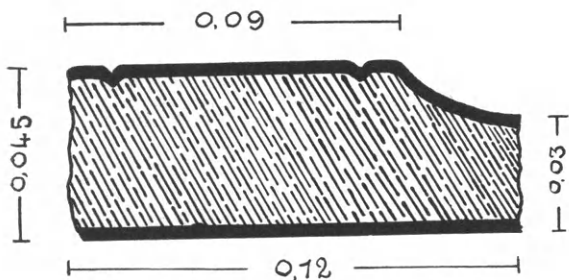
τοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους, ἀπαντᾷ δὲ καὶ εἰς ὁμοίας τραπέζας¹. Παράστασιν βοδὸς μετὰ τοῦ χαρακτηριστικοῦ ὕβρου ἐπὶ τῆς ῥάχεως παρτηροῦμεν καὶ εἰς τεμάχια τραπέζων τοῦ Λούβρου² καὶ Τυβίγγης³. Παράστασιν γρουπός, ἥτις ἀπὸ τῆς ἀρχαίας τέχνης μεταδίδεται εὐρέως εἰς τὴν παλαιοχριστιανικὴν καὶ ἀργότερον τὴν βυζαντινὴν, ἰδίως εἰς θωράκια ἐκκλησιῶν, ὡς διακοσμητικὸν θέμα ἐπὶ τραπέζων δὲν γνωρίζομεν ἄλλοθεν, πλὴν ἐκ τεμαχίου τοῦ Λούβρου ἐξ Αἰγύπτου προερχομένου, ἔνθα ὁμως κατ' οὐσίαν δὲν πρόκειται περὶ γρουπός, διότι ἀπὸ τοῦ στήθους καὶ κάτω παρουσιάζεται οὗτος ὑπὸ μορφὴν δράκοντος⁴.

Τὸ ἀνάγλυφον ἀνάγεται ἴσως εἰς τὰ μέσα τοῦ Δ' αἰῶνος.

Εἰκ. 5. Τεμάχιον μαρμαρίνης τραπέζης μετ' ἐπιπεδογλύφου παρυφῆς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου.

4. Διάφορον τῆς ὁμάδος εἰς τὴν ὁποίαν ἀνήκουν τὰ περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος τεμάχια τραπέζων εἶναι τὸ παρὸν (μῆκ. 0.19, πλ. 0.12 μ.), ὅπερ εἶναι παχύτερον τῶν πρώτων (0.03 μ. ἐσωτερικῶς), ἔχει ἐλαφρότερον σχετικῶς βάθος (0.013 μ.) καὶ τὴν κάτω ἐπιφάνειαν ἀκατέργαστον· ἐξωτερικῶς εἶναι τοῦτο ἐλαφρῶς ἀποκεκρουμένον (εἰκ. 5, τομὴ εἰκ. 6).

Εἰκ. 6. Τομὴ τοῦ ἐν εἰκ. 5 εἰκονιζομένου τεμαχίου.

Ἔχει παρυφὴν (πλ. 0.09 μ.) φέρουσαν εἰς ἐπιπεδογλύφον τεχνικὴν κόσμημα ἐκ μαιάνδρου, ἀφίνοντος ἐλευθέραν τετράγωνον ἐπιφάνειαν, τὴν ὁποίαν καταλαμβάνει πτηνὸν βαδίζον, πιθανῶς ὄρνις, εἰς στάσιν ἀνάλογον πρὸς παραστάσεις κατοικιδίων πτηνῶν εἰς τὸ ψηφιδωτὸν δάπεδον τῆς Νικοπόλεως, χρονολογούμενον τὸν

1 Πρβλ. τεμάχιον τραπέζης ἀποσκέιμενον ἐν Λούβρῳ Michon, ἔν. ἀν. σελ. 22, πιν. I₂), τράπεζαν Βυζ. Μουσείου Ἀθηνῶν (Α. Ξυγγοπούλου, ἔ. ἀν. σελ. 71 κ. ἑ.), ἕτερον τεμάχιον τοῦ Λούβρου ἐξ Αἰγύπτου (Michon, σελ. 71), Τυβίγγης (Α. Ξυγγοπούλου, σελ. 76, εἰκ. 12, Michon, σ. 72).

2 Michon, σελ. 55.

3 Α. Ξυγγοπούλου, ἔν. ἀν. σελ. 76, πρβλ. Michon, σ. 72.

4 Michon, ἔν. ἀν. σ. 74.

5 Α. Φιλαδελφῆς, Ἀρχ. Ἐφημ. 1917, σελ. 51 κ. ἑ.

6 Εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν ἀπαντᾷ εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 28 θωράκιον ἐκ τῆς Ρωμαϊκῆς Ἀγορᾶς προερχόμενον, ἔνθα περιβάλλει κεφαλὴν Μεδούσης, ἐπίσης εἰς μικρὰν μαρμαρίνην παραστάδα καὶ εἰς ἕτερά τινα τεμάχια.

σια πυλῶν τῆς Βασιλικῆς Α τῶν Θεσσαλικῶν Θηβῶν, τῶν μέσων τοῦ Ε' αἰῶνος¹.

Ἡ τεχνικὴ τῆς πλακός, ὡς εἶπομεν, εἶναι ἐπιπεδόγλυφος· τὸ ἀνάγλυφον κόσμημα δηλαδὴ χάνει τὴν πλαστικὴν μορφήν του λαμβάνον διακοσμητικώτερον χαρακτήρα· τὸ ὕψος αὐτοῦ εἶναι τὸ τῆς πλακός, αἱ δὲ λεπτομέρειαι, ὡς ἐνταῦθα ἢ πτέρυξ τῆς ὄρνιθος, δηλοῦνται δι' ἐλαφρῶν χαραγῶν· τὸ βάθος κοιλαίνεται ἐλαφρῶς καὶ ἀφίνεται τραχύ. Τοιοῦτοτρόπως εἰς τὸ ἱκανῶς διάφορον τοῦ βυζαντινοῦ καὶ κατὰ τὴν μορφήν καὶ κατὰ τὸ κόσμημα παλαιο-χριστιανικὸν ἐπιπεδόγλυφον, τοῦ ὁποίου εἶναι ἐμφανὴς ἡ συγγένεια πρὸς τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἐγγράρακτα, περιορίζεται μὲν ἡ ἀξία τοῦ ἀναγλύφου, ἐπιτυγχάνεται ὅμως μία ἡρεμος φωτοσκίασις, ἰδίως εἰς ἔργα προωρισμένα νὰ βλέπωνται ἐξ ἀποστάσεως².

Τὸ ἐν σχέσει πρὸς τὰς προηγουμένας τραπέζας μέγα πάχος τοῦ ἡμετέρου τεμαχίου, τὸ ἀβαθὲς τῆς ἐπιφανείας καὶ ἡ τεχνικὴ του, μὴ ἀπαντῶσα, καθόσον τοῦλάχιστον εἶναι γνωστὸν εἰς ἐμέ, εἰς ἑτέρας ὁμοίας τραπέζας, δίδουν χωριστὴν θέσιν εἰς τοῦτο, ὡς ἀποτελοῦν ἐξέλιξιν τῶν προηγουμένων τραπέζων εἰς μορφήν καθαρῶς πλέον χριστιανικὴν, ἐν ᾗ ἐκεῖναι εἶναι ἢ προέρχονται ἐκ προτύπων ἐθνικῶν.

Κατὰ ταῦτα δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ τοῦτο ὡς ἀνήκον εἰς τράπεζαν προθέσεως· ὡς χρονολογία δ' αὐτοῦ νὰ ὁρισθῶσι τὰ τέλη τοῦ Ε' ἢ αἱ ἀρχαὶ τοῦ Γ' αἰῶνος.

ΔΗΜ. Ι. ΠΑΛΛΑΣ

ΘΕΣΣΑΛΙΚΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

ΥΠΟ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

1. ΑΡΧΑΪΚΗ ΣΤΗΛΗ ΚΑΡΑΔΕΜΙΡΤΖΗ

Κατὰ Μάρτιον τοῦ 1930 ἀνευρέθη ἐν τῷ χωρίῳ Καραδεμιρτζῇ τῆς ἐπαρχίας Φαρσάλων ὑπὸ τοῦ φύλακος Φερῶν Β. Μαλιάκα καὶ ἐκομίσθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀλμυροῦ στήλη ἐπιτύμβιος ἀρχαϊκὴ ὀρθογώνιος, λίθου μαλακοῦ πωρίνου, τεθραυσμένη εἰς δύο τεμάχια ἄνισα, ἐφαρμόζοντα. Ἡ στήλη ἔχει μῆκος 1,07, πλάτος 0,30 καὶ πάχος 0,17 καὶ ἔχει ἐπιγραφὰς κατὰ τε τὴν προσθίαν ὄψιν καὶ ἐκ πλαγίου κατὰ τὴν στενὴν μακρὰν πλευρὰν τοῦ πάχους.

Ἡ ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως ἐπιγραφὴ φέρεται κατὰ μῆκος ἐν τῷ μέσῳ τῆς στήλης διὰ μεγάλων γραμμάτων, ὧν τὸ ὕψος ποικίλλει ἀπὸ 0,16 - 0,05 καὶ κατὰ τὰς κάτωθι σημειούμενας καταμετρήσεις. Κάτωθι δὲ τῆς μέσης μεγάλης ἐπιγραφῆς εἶναι ἑτέρα ὁμοία μικροτέροις γράμμασιν ἐγκεχαραγμένη, ὧν τὸ ὕψος ποικίλλει ἀπὸ 0,095 - 0,04. Ἀνωθεν δὲ τῆς μέσης ἐπιγραφῆς φαίνονται ἑτέρα γράμματα ἀτελοῦς λέξεως ὕψους 0,05 (*εἰκ. 1*). Κατὰ δὲν τὴν μακρὰν πλευρὰν τοῦ πάχους ἄλλη ἐπιγραφὴ εἶναι ἐγκεχαραγμένη δι' ἀρχαϊκῶν γραμμάτων, ὧν τὸ ὕψος ποικίλλει ἀπὸ 0,03 - 0,04. Πλαγίως δὲ δεξιὰ τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ταύτης ἐκτεί-

¹ Γ. Σωτηρίου, Αἱ Χριστιανικαὶ Θῆβαι τῆς Θεσσαλίας, Ἀρχ. Ἐφημ. 1929, σελ. 84 κ. ἑ.

² Πρβλ. ἐπιπεδόγλυφα θωράκια τῆς Βασιλικῆς Β' τῶν Θεσσαλικῶν Θηβῶν (Γ. Σωτηρίου, ἑν. ἀν. σ. 136), ἐπιστύ-

λια, ἐπιθήματα κλπ. τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν (Α. Ζυγγοπούλου, Ἐπιπεδογλυφία, Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1917, σ. 72 κ. ἑ., Γ. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντ. Μουσείου, σ. 16 κ. ἑ.).

νονται λοξῶς γραμμίδιαγωνιώδη ἐγχάρακτα ἐν εἵδει ἰχνῶν γραμμάτων τελευτῶντα εἰς ἐν ἀμυδρὸν Ε καὶ ἐν Τ. Κάτωθι δὲ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐπιγραφῆς φαίνονται ἐν Τ καὶ ἐν τετράγωνον τεμνόμενον διαγωνίως διὰ προεκβαλλομένης γραμμῆς. Ἐπὶ δὲ τοῦ ἄλλου τεμαχίου τῆς αὐτῆς πλευρᾶς ἕτερα γραμμίδια ἐν εἵδει ἀμφιβόλων γραμμάτων εἶναι ἐγκεχαράγμενα· (τοῦ τμήματος τούτου δὲν παρατίθεται φωτογραφία, ἀλλὰ μόνον τοῦ δεξιοῦ μέρους (εἰκ. 2).

Παρέχομεν ἐνταῦθα πανομοιότυπον τῆς στήλης μετὰ τῶν ὑψῶν τῶν γραμμάτων (εἰκ. 1).

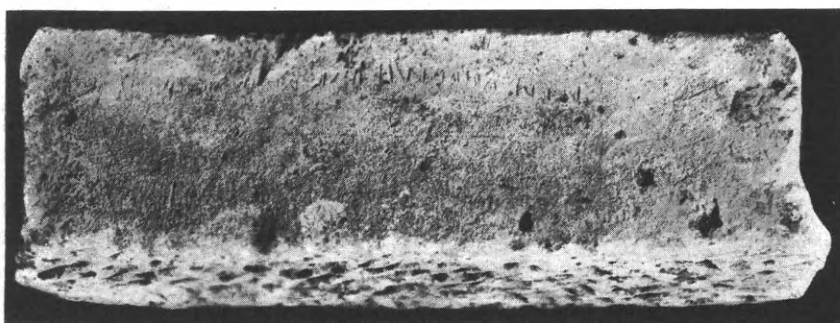

[ὄψις Α']

Εἰκ. 1 Ἀρχαϊκὴ ἐπιτύμβιος στήλη ἐκ Καραδεμιρτζή Φαρσάλων.

Μέση σειρά: 1=ὑψ. 0.06. 2=0.055. 3=0.05. 4=... 5=0.12. 6=0.13. 7=0.15. 8=0.12. 9=0.16. 10=0.1 11=0.09.

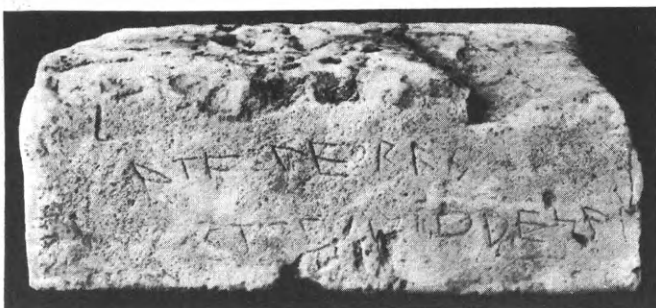
Κάτω σειρά: 1=ὑψ. 0.04. 2=0.04. 3=0.65. 4=0.025. 5=... 6=0.06. 7=0.65. 8=0.08. 9=... 10=0.095.

ὄψις Β' ἐπὶ τοῦ πάχους: (εἰκ. 2)

ΟΕΑΤΛΒΑΞΕ ὑψ. 0,025-0,05.

Εἰκ. 2. Πλαγία ὄψις τῆς στήλης μετ' ἐπιγραφῆς.

ὄψις Γ' ἐπὶ τοῦ πάχους (εἰκ. 3).

ΑΤΕΓΕΒΣ ὑψ. 0,025-0,14

ΕΝΕΞΕ

Εἰκ. 3. Πλαγία ὄψις τῆς στήλης μετ' ἐπιγραφῆς.

Ἐκ πρώτης ὄψεως ἡ προκειμένη ἐπιγραφή εἶναι περίεργος πρῶτον διὰ τὸ ὄνομα, τὸ ὁποῖον φέρει, καὶ δεύτερον διὰ τὸν γραφικὸν χαρακτῆρα καὶ τὴν ἐπανάληψιν τῶν αὐτῶν λέξεων.

Ἀναγινώσκωμεν

ΑΤΕΛΕΒΑΙΑΕΜ[Ι]

Ἀτελεβαία ἐμ[ί].

Τὰ γράμματα ἀκανόνιστα κατὰ τὸ σχῆμα εἶναι ἀσφαλῶς ἀρχαϊκά· ἀλλ' ἐπαναλαμβάνονται κάτωθεν τῆς μέσης σειρᾶς τὰ αὐτὰ εἰς μικρότερον σχῆμα. Ἐπίσης καὶ ἄνωθεν τῆς μέσης σειρᾶς ἐγένετο ἀπόπειρα ἐπαναλήψεως τῶν αὐτῶν γραμμάτων ἐλλιπῶς.

Παρατηροῦμεν δὲ ὅτι ἀρχικῶς ἡ στήλη ἐπεγράφη κατὰ τὸ μέσον: ΑΤΕΛΕΒΑΙΑ ΕΜ[Ι]. Βραδύτερον δὲ δι' ἀρχαϊκῶν ἐπίσης γραμμάτων εἰς μικρότερον σχῆμα ἐπανελήφθησαν τὰ αὐτὰ γράμματα τῆς μέσης σειρᾶς ἐλλιπῶς, ἥτοι τῆς μέσης λέξεως ΑΤΕΛΕΒΑΙΑ παρελείφθησαν ὑπὸ τοῦ χαρακτοῦ τὰ δύο Ε, τὸ δὲ δεύτερον ὁ χαρακτήρ ἐνεσφηνώσε μικρότατον μεταξὺ τῶν γραμμάτων Λ καὶ Β χωρὶς βεβαίως ν' ἀντιληφθῇ καὶ τὴν παράλειψιν τοῦ πρώτου Ε, ἵνα εἶναι ΑΤ(Ε)ΛΕΒΑΙΑ. Ἐπίσης παρέλιπε καὶ τὸ Ι τῆς λέξεως ΕΜΙ, τὸ ὁποῖον ἐν τῇ μέσῃ σειρᾷ λείπει, εἴτε μὴ ἐπαρκέσαντος τοῦ λίθου, εἴτε ἀποκοπέντος ὕστερον αὐτοῦ κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον.

Ἄλλη ἐπανάληψις τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος ἀτυχῆς ἐγένετο καὶ ἄνω τῆς μέσης σειρᾶς. Ἐνταῦθα ἐχαράχθη τὸ Α πλαγίως ▷· παρελείφθη τὸ Τ, τὸ ὁποῖον ἐχαράχθη μετὰ τὸ Ε, ἥτοι μεταξὺ τοῦ Ε καὶ Λ. Ἀλλ' ἰδὼν ὁ χαρακτήρ τὴν ἀποτυχίαν του ἀφῆκε τὴν λέξιν ἡμιτελῆ.

Αἱ ἐπαναλήψεις αὗται ἄνω καὶ κάτω τῶν αὐτῶν λέξεων τῆς μέσης ἐπιγραφῆς ἐγένοντο, νομίζομεν, χάριν παιδιᾶς ὑπὸ μεταγενεστέρας χειρὸς κατ' ἀπομίμησιν τῆς μέσης ἐπιγραφῆς· διότι ἄλλως δὲν ἐξηγοῦνται αἱ ἐπαναλήψεις αὗται· ἀκόμη δὲ καὶ τὸ Μ τῆς κάτω σειρᾶς εἶναι ἐντελῶς ἀκανόνιστον καὶ βεβιασμένον. Ἀρχικῶς δὲ ἡ στήλη ἔφερε τὴν μέσῃ ἐπιγραφὴν ΑΤΕΛΕΒΑΙΑ ΕΜ[Ι] ἐννοεῖται ΕΤΑΛΛΑ (στήλη) κατὰ τὸ ἐκ Λαρίσης ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον τῆς Πολυξένας ΠΟΛΥ+ΕΝΑΙΑ ΕΜΜΙ (=στάλα, ἥτοι στήλη τῆς Πολυξένης), καὶ ἀλλαγῶν¹. Ὁμοίαν δὲ ἐπιτύμβιον στήλην ἐπιγεγραμμένην κατὰ μῆκος ἐπὶ πωρίνου λίθου εὑρομεν καὶ ἐν Κεφαλληνίᾳ².

Ἐπομένως ἐννοεῖται *στήλη τοῦ Ἀτ(τ)ελέβα*.

Τὸ ὄνομα *Ἀτελεβαία* ἔπρεπε νὰ γραφῇ διὰ δύο Τ ἥτοι *Ἀτ(τ)ελεβαία*, διότι παράγεται ἐκ τοῦ ὀνόματος κυρίου *Ἀττελέβας* ἰωνικῶς καὶ *Ἀττέλαβος* ἀττικῶς. Τοῦτο δὲ πάλιν ἐκ τοῦ οὐσιαστικοῦ *ἀττέλεβος* ἰωνικῶς καὶ *ἀττέλαβος*, σημαίνοντος εἶδος ἀκρίδος ἀπτέρου, ἀπαντῶντος παρ' Ἡροδότῃ (IV 172): «*τοὺς δὲ ἀττελέβους ἐπεὰν θηρεύσωσι (οἱ Νασσαμῶνες) αὐήναντες πρὸς τὸν ἥλιον καταλέουσι καὶ ἔπειτεν ἐπὶ γάλα ἐπιπιάσαντες πίνοῦσι*».

Ἐπίσης παρ' Ἀθηναίῳ ὁ Εὐβουλος ἀναφέρει ἐν «Σφιγγοκαρίωνι» (201 Kock) «*ἀττελεβόφθαλμος*», ἔχων ὀφθαλμοὺς ὁμοίους τοῖς ὀφθαλμοῖς τῆς ἀκρίδος, οὕτω:

«*ἀττελεβόφθαλμος μὴ πρόστομος, ἀμφικέφαλος,
αἰχμητής, παίδων ἀγόνων, γόνον ἐξαφανίζων*».

(Ἀθῆν. Δειπνοσ. X 449 - 450)³.

1 U. P. Boissvain, Athen. Mitteil. 8 (1883) σ. 81-100 καὶ 223, πίν. II.

2 Ἡ στήλη τῆς Κεφαλληνίας εἶναι Ε'-Δ' π. X. αἰῶνος, ἀνέκδοτος ἔτι.

3 Ὁ κ. Hiller εἶχε τὴν εὐγενῆ καλωσύνην νὰ παραπέμψῃ ἡμᾶς διὰ τὴν λέξιν *ἀττέλεβος* εἰς τὸν Ἡρόδοτον καὶ τὸν Εὐβουλον παρ' Ἀθηναίῳ. Ἐκφράζομεν δὲ τῷ κ. Hiller καὶ δημοσίᾳ τὰς εὐχαριστίας ἡμῶν.

Κατὰ δὲ τὸν Ἡσύχιον **ἀττέλαβος** εἶναι ἀκρις μικρὰ καὶ εἶδος κνωδάλου, ζώου μικροῦ καὶ λεπτοῦ (πρβλ. καὶ Ἀριστ. Ἰστ. Ζ 5.29, 5.30).

Κατ' ἐπιστολὴν δὲ τοῦ κ. Hiller πρὸς ἡμᾶς ἀνὴρ τις ἔχων τοιοῦτους ὀφθαλμοὺς ὡς τῆς ἀκριδος ἐσκώπτετο ὑπὸ τῶν ἀγυιοπαίδων ἢ καὶ συναδέλφων του, οἵτινες ἐπωνόμαζον αὐτὸν **Ἀττέλαβον**. Ὑστερον ὁμως ἐπεκράτησε τὸ ἐπώνυμον ὡς ὄνομα ἀπὸ τοῦ πάππου παραδιδόμενον εἰς τοὺς ἐγγόνους (βλέπε Bechtel, Spitznamen. καὶ Die historischen Personennamen der Griechen).

Αἱ δ' ἐκ πλαγίου ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τοῦ πάχους μικραὶ ἐγγάρακτοι ἐπιγραφαί:

ὄψις Β' (εἰκ. 4).

Ο Ε Α Τ Λ Β Α Μ Ε

Τ Ϝ

ὄψις Γ' (εἰκ. 5).

Α Τ Ε Γ Ε Β Γ Ζ

Ε Δ Ε Ζ Γ

δι' ἀρχαϊκῶν γραμμάτων εἶναι ἡμῖν ἀκατανόητοι ὡς καὶ τὸ κάτωθι τετράγωνον σύμβολον. Μήπως εἶναι ἐπανάληψις τῆς λέξεως ἀτέλεβος;

Ἄλλη περίεργος ἐπιγραφὴ ἔχει κομισθῇ ἐκ Λαζαρμπούγας εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀλμυροῦ τῷ 1927 ἐπὶ παχείας πλακὸς ὁμοίου λίθου παρίνου μαλακοῦ ἔχουσα εἰς δύο στίχους τὰ αὐτὰ σχεδὸν δυσνόητα εὐμεγέθη γράμματα ῥωμαϊκῶν χρόνων.

Ἡ Λαζαρμπούγα ἀπέχει τοῦ χωρίου Καραδεμιρτζῆ, ἔνθα εὐρέθη ἡ ἀνωτέρω ἐπιτύμβιος στήλη, μίαν ὥραν. Τὸ περίεργον δὲ εἶναι ὅτι καὶ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ ἐκ δύο στίχων ἐπαναλαμβάνονται τὰ αὐτὰ γράμματα. Εἶναι ὁμως ἀποκεκρουμένη δεξιὰ καὶ λείπει ἡ συνέχεια. Τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἐδημοσιεύσαμεν ἐν τῷ Ἀρχαιολογικῷ Δελτίῳ τόμ. 10, σελ. 53, ἀρ. 11· ἀλλ' ἐκεῖ δὲν ἐδημοσιεύθη τὸ πανομοιότυπον τοῦ λίθου, μόνον δὲ διὰ μικρῶν κοινῶν λατινικῶν στοιχείων καὶ ἑλλιπῶς ἐδημοσιεύθη, καίτοι εἴχομεν στείλει πανομοιότυπον ἀντίγραφον. Οὕτως ἐν Ἀρχ. Δελτ. ἐδημοσιεύθη:

Aes S

Aes

Ἐνῶ ἡ ἐπιγραφὴ ἔχει οὕτω:

A ESS — — — —

A AES — — — —

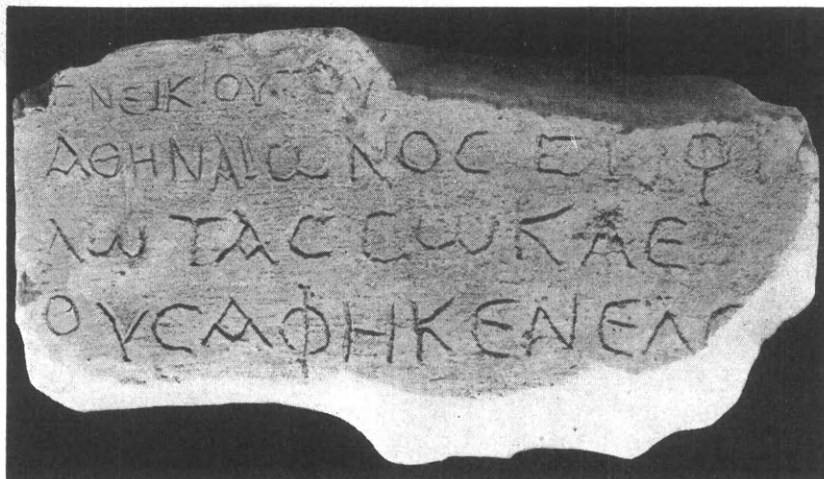
Τὸ νόημα τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης ἀγνοοῦμεν. Ἀναδημοσιεύομεν ὁμως ἐνταῦθα αὐτὴν καὶ διὰ τὴν πληρεστέραν καὶ πιστοτέραν ἔκδοσιν αὐτῆς καὶ ἰδίως διὰ τὴν ἐπανάληψιν τῶν αὐτῶν γραμμάτων εἰς ἀμφοτέρους τοὺς στίχους, ὅπως δυνηθῶσιν ἄλλοι νὰ κρίνωσιν.

Κατὰ τὸ λῆξαν ἔτος 1930 καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1931 συνελέγησαν εἰς τὰ Μουσεία Βόλου, Ἀλμυροῦ καὶ Λαρίσης αἱ ἐξῆς δημοσιευόμεναι ἐπιγραφαί.

2. ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΙΩΛΚΟΥ

1. **Φρούριον Βόλου** (συνοικία Βόλου). Παρὰ τὸν ναὸν τῶν Ἀγίων Θεοδώρων, κατασκευαζομένης διὰ ὑμοτομίας τῆς ὁδοῦ, πρὸς τὸ βόρειον τέρμα αὐτῆς, ἀνευρέθη ὑπὸ τῶν

ἐργατῶν βάσις λευκοῦ μαρμάρου ἀποκεκρουμένη ἄνω, δεξιὰ καὶ κάτω καὶ κατὰ τὴν δεξιὰν γωνίαν. Ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς τοῦ [πάχους εἶναι ἐπιγραφὴ ἐπελευθερωτικὴ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων (ὑψ. 0,22. πλάτ. 0,50. πάχ. 0,34. ὑψ. γραμ. 0,04-0,05):

Εἰκ. 4. Ἐπιγραφὴ ἐξ Ἰωλκοῦ (Φρουρίου Βόλου).

- 1 Στρω((ατηγοῦντος)) Νεικίου τοῦ Ι [. μη((νός))]
Ἀθηναίωνος Φί' Φι-
- 3 λώτας Σωκλέ-
ους ἀφῆκεν ἐλ[εύθερον]
[τὸν δεῖνα].

Στίχ. 1. — Τὸ ὄνομα τοῦ μηνὸς ἦτο μονογραμματικὸν Λ . Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ στρατηγοῦ τῶν Μαγνήτων **Νεικίου** τὸ πρῶτον ἤδη γνωρίζεται.

Στίχ. 2. — **Ἀθηναίωνος**. Τὸ πρῶτον ἤδη γνωρίζεται ὁ μὴν τῶν Μαγνήτων **Ἀθηναίων**, ἀφιερωμένος τῇ Ἀθηνᾷ. Ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 2 ἐπιγραφῇ θ' ἀναφέρωμεν περὶ τοῦ Μαγνητικοῦ μηνολογίου.

Ὁ ἀριθμὸς $\square I = IF' = 16$. Τῇ 16^ῃ τοῦ μηνὸς Ἀθηναίωνος ἐγένετο ἡ προᾶξις τῆς ἀπελευθερώσεως τοῦ δούλου ὑπὸ τοῦ Φιλώτα Σωκλέους. Τὸ δὲ ὄνομα τοῦ ἀπελευθέρου λείπει ἐξ ἀποκρούσεως τοῦ λίθου.

2. Αὐτόθι. Εὐρέθη ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ ἔνθα καὶ ἡ ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ 1 ἐπιγραφὴ. Βάσις κυανολεύκου μαρμάρου ἀποκεκρουμένη δεξιὰ καὶ ὀπισθεν. Ἐπὶ τῆς πλευρᾶς δὲ τοῦ πάχους ἐπιγραφὴ ἀπελευθερωτικὴ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων (μήκ. 0,34. πλ. 0,21. πάχ. 0,18):

- 1 ἈΡΧΕΛΑΟΥΤΟΥΤΕΙΜΑΙΘΕΟ
ΑΡΙΣΤΟΦΥΛΙΔΟΥΛΥΤΡΟΝΔΟΥΣ
- 3 ΜΕΡΜΑΙΟΥΣΩΠΑΤΡΑΚΟΙΝΤΟ
. . . ΘΗΝΕΘΕΤΟΔΙΑΘΗΚΗΝ
ΩΝΟΣΠΑΤΡΩΝΟΣΜΠΟΙΔΕΩΝ
- 6 ΝΗΘΕΝΕΠΙΖΗΤΗΣΑΔΙΑΤΟΛΥΤΟΝ
ΠΡΟΓΟΝΩΝΑΥΤΟΥΟΝΤΩΝΟΡΕΥ

- 1 [ὑπὸ] Ἀρχελαίου τοῦ Τειμασιθέου[ν ὁ δεῖνα ὑπὸ δεῖνος τοῦ]
 Ἀριστοφυνλίδου λύτρον δούς -----]
 3 μην(ός) Ἑρμαίου. Σωπάτρα Κοῖντο[ν ὑπὸ δεῖνος τοῦ δεῖνος]
 [κα]θ' ἣν ἔθετο διαθήκην.
 -----ωνος ΠΑΙ Πάτρωνος. μην(ός) Ποσιδεῶν[ος -----]
 6 [-----]ν μηνθὲν ἐπιζητήσας διὰ τὸ αὐτὸν [-----]
 [-----[τῶν;] προγόνων αὐτοῦ ὄντων, θρέψ[ας δέ;-----]

Ἐν τῇ προκειμένῃ ἐπιγραφῇ ἀναγράφονται πράξεις ἀπελευθερωτικαὶ τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἐπιγραφῆς θὰ ὑπῆρχεν ἐπὶ ἄλλου λίθου, ἐν συνεχείᾳ δὲ ἔπεται αὕτη ἐπὶ τοῦ προκειμένου λίθου, διότι ἄνω δὲν λείπει τι ἐκ τοῦ λίθου, ἵνα ἔχωμεν τὴν συνέχειαν ἐκ τοῦ 1^{ου} στίχου ΑΡΧΕΛΑΟΥ κλπ.

Οὐδὲν ὄνομα στρατηγοῦ τῶν Μαγνήτων ἔχομεν.

Στίχ. 2. — ΛΥΤΡΟΝ ΔΟΥΣ: πρβλ. *Rensch*, De manumissionum titulis apud Thessalos σ. 86 καὶ 95-102.

Ἐν στίχ. 3 καὶ 5 ἔχομεν δύο ὀνόματα μηνῶν τῶν Μαγνήτων Ἑρμαίου καὶ Ποσ(ε)ιδεῶνος. Ὁ Kern ἐν IG IX² τὰς ἐπιγραφὰς τῆς Δημητριάδος τάσσων εἰς τὰς Παγασάς, διότι ἡγνοεῖτο τότε ἡ θέσις τῆς Δημητριάδος, λέγει ὅτι οἱ μῆνες τῶν Μαγνήτων εἶχον τὰ ὀνόματα αὐτῶν ἐκ θεῶν, εἰς οὓς ἦσαν ἀφιερωμένοι· ἀναγράφει δὲ τὰ ἐξῆς ὀνόματα μηνῶν: Ἀρειος (1909₁) καὶ Ἀρης (359 c I καὶ 1117₅), Ἀρτεμισιῶν (1109₇₀ καὶ 1110₄), Ἀφροδισιῶν (359, β₃ καὶ 1100 α), Δημητρίων (1100, β₉), Δεῖος (1121₂), Ἑρμαίων (359, c III καὶ 1111₅), Ἔστιος (1117₁₁), Ἡφαιστιῶν (1118₄)· λέγει δὲ ὁ Kern ὅτι λείπουσιν ἔτι οἱ μῆνες Ἀθηνᾶς, Ἥρας, Ἀπόλλωνος καὶ Ποσειδῶνος.

Διὰ τῶν ἡμετέρων ὁμως ἐπιγραφῶν ἔχομεν νέους μῆνας τῶν Μαγνήτων τοὺς ἐξῆς: Ἀθηναίων (ἀρ. 1 στ. 2), Ἑρμαῖος (ἀρ. 2 στ. 3) καὶ Ποσ(ε)ιδεῶν (ἀρ. 2 στ. 5). Ἐκτὸς λοιπὸν τῶν γνωστῶν ἐν IG IX² ὀκτὼ μηνῶν τῶν Μαγνήτων ἔχομεν διὰ τῶν ἡμετέρων ἐπιγραφῶν τρεῖς, ὧν ὁ εἷς, ὁ Ἑρμαῖος γνωστὸς ἐκ τῶν ὀκτὼ μηνῶν φέρεται ἐκεῖ Ἑρμαίων, καὶ δύο νέους μῆνας τὸν Ἀθηναῖωνα, ἀφιερωμένον τῇ Ἀθηνᾷ, καὶ τὸν Ποσειδεῶνα, ἀφιερωμένον τῷ Ποσειδῶνι. Λείπουσιν ἀκόμη δύο μῆνες οἱ ἀφιερωμένοι εἰς τὸν Ἀπόλλωνα καὶ τὴν Ἥραν ἵνα συμπληρωθῇ τὸ ἐκ δώδεκα μηνῶν μηνολόγιον τοῦ ἐνιαυτοῦ τῶν Μαγνήτων.

Ἐν στίχῳ 2 ΑΡΙΣΤΟΦΥΛΙΔΟΥ θὰ ἡδυνάμεθα νὰ ἐκλάβωμεν αὐτὸν ὡς στρατηγὸν τῶν Μαγνήτων, ἀναφερόμενον ἐν IG IX² 358, c III ἐπιγραφῇ Δημητριάδος· ἀλλ' ἐνταῦθα πρῶτον λείπει τὸν ὄνομα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Τηλέφρου, δεύτερον δὲ ἔπεται: λύτρον δούς, ἐπομένως πρόκειται περὶ ἀπελευθερωτοῦ.

Ἐν στίχῳ 4: [κα]θ' ἣν ἔθετο διαθήκην: Πρβλ. *Rensch* De manumissionum titulis apud Thessalos, σ. 115. Πρβλ. IG IX² 1301 β. 9-11 τῆς Ἐλασσῶνος.

Στίχ. 5 καὶ ἐξῆς. Ἐνταῦθα λείπει ἡ ἀρχὴ τριῶν στίχων ἐξ ἀποκρούσεως τοῦ λίθου.

Στίχ. 5. — ΠΑΙ Πάτρωνος, μην(ός) Ποσιδεῶνος - - - . Μετὰ τὴν κατάληξιν - - - - -ΩΝΟΣ ἡ ἐπομένη λέξις ΠΑΙ μετὰ γραμμιδίου ἄνωθεν εἶναι δυσεξήγητος.

Στίχ. 6. — μηνθὲν ἐπιζητήσας. Πρβλ. *Rensch* ὡς ἄνω σελ. 103-104. ἀριθ. 1100, III καὶ II, IG IX².

3. ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΛΑΡΙΣΗΣ

Κατὰ Μάϊον τοῦ 1931 συνελέξαμεν ἐκ διαφόρων συνοικιῶν τῆς Λαρίσης εἰς τὴν ἐκεῖ συλλογὴν τὰς ἐξῆς ἐνεπιγράφους στήλας καὶ τινὰ ἄλλα γλυπτά.

1. Στήλη λευκοῦ μαρμάρου μετ' ἀνθεμίου ἀκοσμήτου καὶ γείσου (ῥψ. 1,75. πλ. 0,42. παχ. 0,15. γραμμ. ῥψ. 0,02):

ΠΑΤΡΟΚΛΕΑΣ

Πατροκλέας

ΠΕΤΘΑΛΟΚΡΑΤΕΙΟΣ

Πετθαλοκράτειος.

Τὸ ὄνομα *Πατροκλέας* εἶναι γνωστὸν ἐξ ἐπιγραφῶν τῆς Θεσσαλίας (πρβλ. IG IX² Δωτίου 1098. Μοψίου 1063).

Τὸ δὲ ὄνομα *Πετθαλοκράτης* ἐσχηματίσθη κατὰ τὸ *Ἑλλανοκράτης*. Τὸ πρῶτον συνθετικὸν εἶναι ἐκ τοῦ *Πετθαλὸς* = *Θεσσαλὸς* καὶ νῦν τὸ πρῶτον γίνεται γνωστὸν. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὡς κύριον ὄνομα τὸ *Πετθαλὸς* καὶ *Πετθάλα* ἐξ ἐπιγραφῶν (IG IX² 517, 201, 516, 1228 κλπ.).

2. Στήλη μικρὰ λευκοῦ μαρμάρου ἐντελής, στρογγυλουμένη ἄνω κατὰ τὴν κορυφήν. (ῥψ. 0,43. πλάτ. 0,21. πάχ. 0,08. γραμμ. ῥψ. 0,015):

ΑΥΤΟΚΡΑΤΕΙΑ

Αὐτοκρατεία

ΥΒΡΙΣΤΑΙΑ

Ὑβρισταία.

Τὸ ὄνομα *Αὐτοκρατεία* νῦν τὸ πρῶτον γνωρίζεται. Εἶναι δὲ γνωστὸν *Αὐτοκράτα* (IG IX² 1184 καὶ 1232₃₃).

Ὑβρισταία πατρωνυμικὸν ἐκ τοῦ *Ὑβρίστας* ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Φαρσάλου (IG IX², 234₉₆). Ἀπαντᾷ δὲ καὶ *Ὑβρέστας* ἐν ἐπιγραφῇ Λαρίσης (IG IX², 517₇₁) καὶ πατρωνυμικὸν *Ὑβρίσταιος* ἐν ἐπιγραφαῖς Φαρσάλου (IG IX², 234), Τρίκκης (αὐτόθι 312), Λαρίσης (αὐτόθι 517) κλπ.

3. Στήλη ἐντελής λευκοῦ μαρμάρου μετ' αἰτώματος καὶ ἀπλοῦ προέχοντος γείσου (ῥψ. 0,43. πλάτ. 0,44. πάχ. 0,05. γραμμ. ῥψ. 0,012).

ΑΣΑΝΔΡΟΣΙΕΡΟΙΤΟΥΥΠΕΡΤΟ ΥΨΙΟΥ

ΠΟΣΕΙΔΩΝΙΜΥΙΩΙ

Ἀσανδρος ΙΕΡΟΙΤΟΥ ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ*Ποσειδῶνι Μυίωι.*

Στίχ. 1. — ΥΠΕΡΤΟ ΥΨΙΟΥ. Τὸ Υ τοῦ ἄρθρου *τοῦ* ἐγράφη εἰς ἀπόστασιν ἑνὸς γραμματος συνδεθὲν μετὰ τῆς λέξεως ΥΙΟΥ.

Τὸ ὄνομα *Ἀσανδρος* εἶναι λίαν σύνηθες ἐν ἐπιγραφαῖς (IG IX² Φαρσάλου 234 καὶ 241. Πυθίου 1282₁₈. Λαρίσης 517₇₀. Ἀτραγος 474₃₈. Μητροπόλεως 274 κλπ.).

4. Ἐν Λαρίσῃ ἐν τῇ συνοικίᾳ «Σάλια» ἀνευρέθησαν καὶ ἐκομίσθησαν ὑπὸ τοῦ φύλακος εἰς τὴν ἐκεῖ συλλογὴν καὶ τὰ ἐξῆς τεμάχια (**Εἰκ. 5**): Στήλη ἐπιτύμβιος Ρωμαϊκῶν χρόνων ἀποκεκρουμένη ἄνω, κάτω καὶ ἀριστερά. Ἡ στήλη ἔφερεν ἄνω ἔγκοιλον ἀψιδωτὸν ἐν τῷ ὁποίῳ ἦσαν ἀναγεγλυμμένοι πιθανῶς δύο προτομαὶ ἀνδρὸς καὶ γυναικός, τῶν ὁποίων ἐσώθησαν μόνον αἱ κεφαλαί, θραυσθείσης τῆς στήλης κάτωθι τῶν πωγῶνων τῶν κεφαλῶν. Πιθανὸν νὰ ἦσαν ἀναγεγλυμμένοι μόνον κεφαλαὶ μετὰ ἧ ἄνευ λαιμοῦ, διότι ἄνω ἐν τῷ μέσῳ ὑπὲρ τὰς κεφαλὰς εἶναι ἀναγεγλυμμένη ἑτέρα κεφαλὴ μικροτέρα νεανικῆς μορφῆς ἄνευ λαιμοῦ, τοῦθ' ὅπερ εἶναι πρωτοφανές, διότι ἐν οὐδεμιᾷ στήλῃ ἐπιτυμβίῳ ἐκ Θεσσαλίας δὲν ἀπαντῶσι τρεῖς κεφαλαί, ὡς ἐν τῇ ἡμετέρᾳ στήλῃ.

Εἰκ. 5. Ἐπιτύμβιος Ρωμαϊκῶν χρόνων στήλη ἐκ τῆς συνοικίας Σάλια Λαρίσης.

Ἔνεκα δὲ τῆς ἀποκρούσεως τῆς στήλης εὐθὺς μετὰ τοὺς πῶγωνα τῶν κεφαλῶν δὲν ἐσώθη ἡ ἐπιγραφή. Ἡ στήλη εὐρέθη τῷ 1931 καὶ ἐκομίσθη εἰς τὴν ἐν Λαρίσῃ συλλογὴν (ὑψ. 0,42. πλάτ. 0,43. πάχ. 0,08).

4. ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΚΡΑΝΝΩΝΟΣ

Μετηνέχθησαν εἰς τὴν ἐν Λαρίσῃ συλλογὴν αἱ κάτωθι ἐπιγραφαὶ ἐκ τοῦ χωρίου Νεμπεγλέρ:

1. Στήλη ἐλαφρῶς ἀετωματοῦχος λευκοῦ μαρμάρου ἐντελής, (ὑψ. 0,44. πλάτ. 0,58. πάχ. 0,04. γραμ. ὑψ. 0,91):

ΠΑΝΑΠΕΡΤΑΣΚΟΡΑΣΤΟΥΕΥ . . . ΕΝΟΥΝΕΘΕΙΚΑ

Μ ; ΙΝΟΥ

— [Φ]ανᾶ πὲρ τᾶς κόρας τοῦ Εὐ [. . .] ἐνου ὀνέθεικα

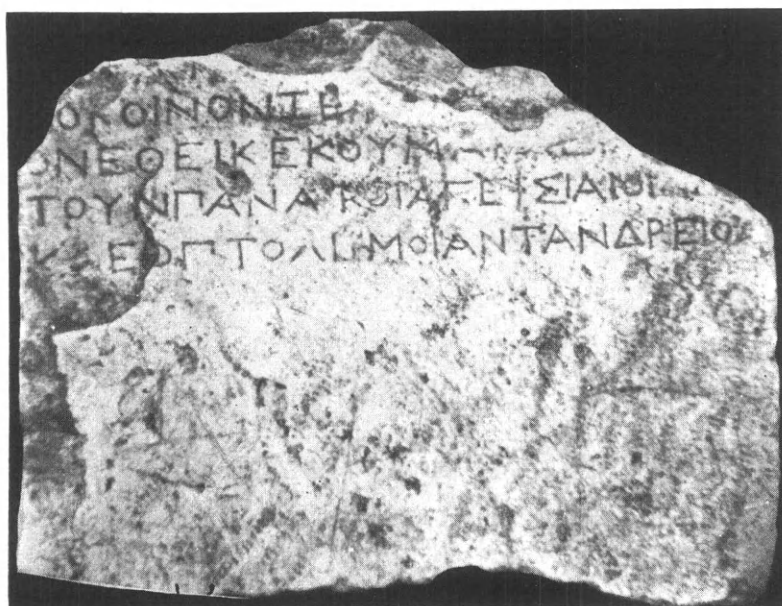
Μ ; ινου (;).

Φανᾶ (;). Εἶναι ὄνομα γνωστὸν κύριον **Φανᾶς** ἐκ Θαυμακῶν (IG IX², 216₁₀).

Ἐνταῦθα δὲν λείπει ἐν ἀρχῇ γράμμα τι, ἐπομένως πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὄνομα θηλυκὸν **Φανᾶ**, κατὰ τὸ **Δανᾶ** (IG IX² 581). Εἰς δευτέραν ἐξέτασιν εἶδον ἐν ἀρχῇ: ΩΥ.ΑΕ.Λ.

πὲρ τᾶς κόρας: Πρβλ. **Georg Fohlen**, Untersuchungen zum thessalischen Dialekte, Strassburg 1910, 23 καὶ 55 πὲρ τοῖ παιδός, πὲρ τοῦν παρεχομένουν. σελ. 63 εὐξαμένα πὲρ παιδός (IG IX², 577).

2. Στήλη αποκεκρουμένη ἄνω, κάτω καὶ κατὰ τὴν δεξιὰν γωνίαν, λευκοῦ μαρμάρου (ὑψ. 0,23. πλάτ. 0,30. πάχ. 0,06. γραμ. ὑψ. 0,015). Γ' π. X. αἰών:

Εἰκ. 6. Ἀναθηματικὴ στήλη ἐκ Κρανῶνος.

- 1 [Τ]ὸ Κοινὸν Ζε [— — — — —]
 ὀνέθεικε Κουμα | \ | — —
 3 τουν Παναίροι Ἀγείσιαῖοι . | . — — —
 Κ[λ]εοπτολέμοι Ἀντανδρεῖοι.

Ἐν τῇ προκειμένῃ ἀναθηματικῇ ἐπιγραφῇ ἔχομεν Κοινὸν Ζε [———], τὸ ὁποῖον δυστυχῶς λείπει ἐξ ἀποκρούσεως τοῦ λίθου.

Στίχ. 2. ὀνέθεικε = ἀνέθηκε. Πρβλ. *G. Fohlen*, Untersuchungen zum thessalischen Dialekte, Strassburg 1910, σελ. 63.

Τὸ ὄνομα ΚΟΥΜΑΙ\ΟΙ εἶναι ἐλλιπὲς ἐξ ἀποκρούσεως τοῦ λίθου.

Στίχ. 3. ΤΟΥΝ κατάληξις γενικῆς πληθυντικῆς = τῶν.

ΠΑΝΑΙΡΟΙ. Εἶναι γνωστὸν ὄνομα ἐξ ἐπιγραφῆς, περὶ οὗ ἀμφιβάλλει ὁ Kern, *Πάναιρος* (πρβλ. GI IX² 247 Φαρσάλου).

Περὶ τῆς καταλήξεως τῆς γενικῆς εἰς -οι πρβλ. *Fohlen*, ὡς ἄνω, σελ. 60.

3. Στήλη λευκοῦ μαρμάρου ἀετωματοῦχος ἀποκεκρουμένη κατὰ τὸ ἥμισυ ἀριστερὰ λοξῶς ἐκ Νεμπεγλέρ (ὑψ. 0,43. πλάτ. ἄνω 26. πλάτ. κάτω 0,19. πάχ. 0,04. γραμ. ὑψ. 0,01):

ΛΥΚΙΝΟΥ

Λυκίνου.

Λυκῖνος ὄνομα γνωστὸν ἐξ ἐπιγραφῶν Λαρίσης (IG IX² 517_{56, 63, 49, 77}).

5. ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΓΟΝΝΟΥ

Ὁ φύλαξ ἀρχαιοτήτων **Γόννου** ἀνεῦρεν ἐν τῷ χωρίῳ Γόννω (Δερελί) τὰς κάτωθι ἐπιγραφάς:

1. Στήλη ἐπιτυμβία λευκοῦ λίθου μετὰ πλουσίου ἀνθεμίου (ῥψ. 0,60. πλάτ. 0,50. πάχ. 0,20). Γ' αἰὼν π. Χ.

ΑΡΙΣΤΙΠΠΟΞ

Ἀρίσιππος

ΜΕΝΕΛΑΟΥ

Μενελάου.

2. Βωμίσκος λευκοῦ μαρμάρου μετὰ γείσου ἄνω καὶ κάτω, τετράπλευρος φέρων ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν Ρωμαϊκῶν χρόνων:

1 ΑΜΩΙΕ

1 Ἀμὼ ἱε-

ΡΗΤΕΥCACA

ρητεύσασα

3 ΑΝΕΘΗΚΕ

3 ἀνέθηκε

ΛΑΟΥΧΟΥ

Λαούχου

ΤΟΔΕΥΤΗ

Τοδευτη.

Ὄνομα Ἀμὼν Θεσσαλοῦ εἶναι γνωστὸν ἐξ ἐπιγραφῆς Μελιτείας (IG IX² 206, β₄). Ἀμὼ θηλυκὸν ὄνομα νῦν τὸ πρῶτον γνωρίζεται.

Στίχ. 4. — ΛΑΟΥΧΟΥ. Ἡ ἐπιγραφὴ εἶναι ἐντελής, μηδὲν ἐλλείποντος ἐκ τοῦ λίθου ἢ δὲ ἀνάγνωσις αὐτῆς βεβαιοῦται ἐκ τε τοῦ λίθου καὶ τοῦ ἐκτύπου. Ἡ δὲ λέξις ΛΑΟΥΧΟΥ μοὶ εἶναι ἄγνωστος ἄλλοθεν. Ὄνομα κύριον Λάοχος ἐν ἀνεκδότῳ ἐπιγραφῇ Λαρίσης

Στίχ. 5. — ΤΟΔΕΥΤΗ. Ἡ ἀνάγνωσις βεβαιοῦται ἐκ τε τοῦ λίθου καὶ τοῦ ἐκτύπου, ἢ δὲ λέξις ἄγνωστος ἄλλοθεν.

6. ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΟΡΜΕΝΙΟΥ ἢ ΕΥΨΔΡΙΟΥ;

1. Χωρίον **Πολυνέρι** (Σεμικλί) τῆς ἐπαρχίας Φαρσάλων. Ὁ φύλαξ ἀρχαιοτήτων Φερῶν παριστάμενος εἰς τὰς ἀνασκαφὰς τῆς Γαλλικῆς Σχολῆς κατ' Ἰούνιον τοῦ 1931 ἐπὶ τοῦ παρὰ τὸ χωρίον Πολυνέρι (Σεμικλί) λόφου **Κτοῦρι** ἀνεῦρεν ἓν τι οἰκία τοῦ χωρίου Σεμικλί λίθον μέγαν, λευκοῦ μαρμάρου, ἡμικυλινδρικόν, φέροντα ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως τοῦ κυλίνδρου ἐπιτύμβιον ἐπιγραφὴν τῶν Ρωμαϊκῶν χρόνων ἐντὸς ἐκτύπου πλαισίου. Ὁ λίθος εἶναι ἀποκεκρουμένος ἄνω καὶ κάτω. Ἐκομίσθη δὲ εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου (ῥψ. 0,58. πλάτ. 0,55. πάχ. 0,33. γραμ. ῥψ. 0,30) (Εἰκ. 4):

1 ΛΟΕΙΒΙΟΣ ΕΡ

1 ΛΟΕΙΒΙΟΣ Ἐρ-

ΩC ΚΑΙΦΟΡ

ως καὶ Φορ-

3 ΤΟΥΝΑΤΑΕΥ

3 τουνάτα Εὐ-

ΤΥΧΙΔΟΣ ΕΡ

τυχίδος Ἐρ-

ΩΤΑΤΟΝΥΟΝ

ωτα τὸν ὕόν.

Στίχ. 1. — ΛΟΕΙΒΙΟΣ. Ἡ ἀνάγνωσις βεβαιοῦται ἐπὶ τοῦ λίθου, μηδεμίαν φθορὰν ἐχούσης τῆς ἐπιγραφῆς.

Ὁ λόφος Κτοῦρι ὡς ἀρχαιολογικὸς τόπος εἶναι γνωστὸς ὑπὸ τοῦ **Heuzey**. Ὁ λόφος οὗτος κεῖται τρεῖς ὥρας πρὸς δυσμὰς τῶν Φαρσάλων μεταξὺ τῶν χωρίων Πολυνέρι (Σεμικλί) καὶ Λασποχωρίου· ἐκ δὲ τῶν προπό-

Εἰκ. 7. Ἐπιτύμ. στήλη Ρωμ. χρόνων ἐξ Εὐβόριου (!) χωρ. Σιμικλί.

Εὐβόριου. Ἡμεῖς ὁμῶς τὴν μὲν θέσιν τοῦ Εὐβόριου ὑπεθέσαμεν εἰς τὸ χωρίον Δρίσκοι τῶν Φαρσάλων, μίαν ὥραν πρὸς βορρᾶν τοῦ λόφου Κτοῦρι, ἐπὶ τοῦ ὑπερκειμένου τοῦ χωρίου λόφου, ἔνθα παρατηροῦνται ἐρείπια ἀρχαίων τειχῶν, δύο τάφοι ἀλλεπάλληλοι λαξευτοὶ ἐν τῷ βράχῳ εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου καὶ ἀνεύρομεν ἐπιγραφὰς ἐπιτυμβίους ἑλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν χρόνων καὶ ἀνάγλυπον ἀναθηματικὸν ἐξ 9 μορφῶν, ἅτινα ἐδημοσιεύσαμεν ἐν τῷ *Δελτίῳ* τῆς ἐν Ἀλμυρῷ Φιλαρχαίου Ἑταιρ. «Ὁθρυος» (τεῦχ. Ζ', 1911 σελ. 46-49. 50-52 καὶ 55-58, ἀριθ. 2, 3 καὶ 4. Πρβλ. εἰκόνα ἀναγλύφου ἐν *Δελτίῳ* Φιλαρχαίου Ἑταιρ. «Ὁθρυος» Ζ', 1911, σελ. 50 καὶ **Fr. Stählin** ἐν Photographische Einzelaufnahmen Antiker Sculpturen, ἔκδ. Paul Arndt und Georg Lippold, Serie XII Bruckmann,

δων αὐτοῦ ἀναβλύζει σπουδαία πηγὴ ὕδατος· ἐπὶ δὲ τῆς κορυφῆς αὐτοῦ εἶναι ἐρείπια ἀκροπόλεως ἐκ κυκλωπείων τειχῶν. Ἐκ δὲ τῶν προπόδων τοῦ λόφου τούτου ἀναβλύζουσι κατὰ Σράβωνα (Θ' 432) δύο πηγαί, ἡ Μεσητὶς καὶ ἡ Ὑπερεία, διάφορος τῆς Ὑπερείας τῶν Φερῶν. Ὁ Heuzey λοιπὸν ἀνεγνώρισε τὰ ἐπὶ τοῦ λόφου Κτοῦρι ἐρείπια ὡς τὰ τοῦ Ὀμηρικοῦ Ὀρμενίου, τοῦ ὁποίου οἱ κάτοικοι μετὰ τῶν νεμομένων τὰς ὄχθας τῆς Ὑπερείας συνεξεστράτευσαν ὑπὸ τῶν Εὐρύπυλον κατὰ τῆς Τροίας (Στράβ. Θ' 435, 20).

Ὁ δὲ **Stählin**, Hellenische Thes-salien, Stuttgart 1924, σελ. 143, δέχεται ἐπὶ τοῦ Κτοῦρι τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἀρχαίου

Εἰκ. 8. Θωράκιον παλαιοχριστιανικὸν ἐκ τῆς συνοικίας Σάλια Λαρίσης.

Εὐβόριου. Ἡμεῖς ὁμῶς τὴν μὲν θέσιν τοῦ Εὐβόριου ὑπεθέσαμεν εἰς τὸ χωρίον Δρίσκοι τῶν Φαρσάλων, μίαν ὥραν πρὸς βορρᾶν τοῦ λόφου Κτοῦρι, ἐπὶ τοῦ ὑπερκειμένου τοῦ χωρίου λόφου, ἔνθα παρατηροῦνται ἐρείπια ἀρχαίων τειχῶν, δύο τάφοι ἀλλεπάλληλοι λαξευτοὶ ἐν τῷ βράχῳ εἰς τοὺς πρόποδας τοῦ λόφου καὶ ἀνεύρομεν ἐπιγραφὰς ἐπιτυμβίους ἑλληνικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν χρόνων καὶ ἀνάγλυπον ἀναθηματικὸν ἐξ 9 μορφῶν, ἅτινα ἐδημοσιεύσαμεν ἐν τῷ *Δελτίῳ* τῆς ἐν Ἀλμυρῷ Φιλαρχαίου Ἑταιρ. «Ὁθρυος» (τεῦχ. Ζ', 1911 σελ. 46-49. 50-52 καὶ 55-58, ἀριθ. 2, 3 καὶ 4. Πρβλ. εἰκόνα ἀναγλύφου ἐν *Δελτίῳ* Φιλαρχαίου Ἑταιρ. «Ὁθρυος» Ζ', 1911, σελ. 50 καὶ **Fr. Stählin** ἐν Photographische Einzelaufnahmen Antiker Sculpturen, ἔκδ. Paul Arndt und Georg Lippold, Serie XII Bruckmann,

München 1931, σελ. 47-48, ἀριθ. 3401). Ἐπειδὴ δὲ τῷ 1930 τυχαίως ἀνεκαλύφθησαν ὑπὸ τῶν χωρικῶν ἢ ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 11 ἐπιτύμβιος ἐπιγραφή καὶ ἐν χαλκοῦν ἀρχαϊκῶν ἀγαλμάτων Κούρου νεαροῦ γυμνοῦ ἐν ὀρθίᾳ στάσει, ὑψοῦντος τὴν δεξιὰν καὶ κρατοῦντος διὰ τῆς ἀριστερᾶς μικρὸν ὄφιν, ὕψους 0,30 περίπου τοῦ 6ου π.Χ. αἰῶνος, εἰς τοὺς ἀγροὺς τοῦ χωρίου Πολυνέρι (Σεμικλί), εἶναι βέβαιον ὅτι παρὰ τὸ Κτοῦρι ἔκειτο παναρχαία τις πόλις, ἣτις κατ' ἀρχὴν μέχρι τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἐὰν δὲ ἐνταῦθα πρέπη νὰ ζητηθῇ ἡ θέσις τοῦ Ὀμηρικοῦ Ὀρμενίου ἢ τοῦ Εὐδριίου, τοῦτο θ' ἀποδειχθῇ ἐξ ἀνασκαφῶν, ὧν ἤρξατο ἐφέτος ἡ Γαλλικὴ ἀρχαιολογικὴ Σχολὴ διὰ τοῦ κ. Béquignon.

7. ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΑΙ

1. Ὁ φύλαξ Λαρίσης ἀνεκάλυψεν ἐν τῇ συνοικίᾳ «Σάλια» τῆς Λαρίσης τεμάχιον θωρακίου παλαιοχριστιανικοῦ ἀποκεκρουμένου καθ' ὅλας τὰς πλευρὰς (*Εἰκ. 8*). Παρίσταται δὲ ἐν αὐτῷ ἐν ἀναγλύφῳ ἀετὸς βλέπων ἀριστερὰ μετ' ἀνοικτῶν πτερύγων τοῦ ὁποίου λείπουσιν οἱ πόδες καὶ ἡ οὐρὰ ἐξ ἀποκρούσεως τοῦ λίθου, σωθέντος μόνον μέρους τοῦ ἀριστεροῦ ποδός. Περιβάλλει δὲ τὸν ἀετὸν πλούσιος φυτικὸς διάκοσμος. Ἔργασία ἐπιμελελημένη τοῦ Ε' μ.Χ. αἰῶνος (ὑψ. 0,34. πλ. 0,45. πάχ. 0,08).

2. Ἐν τῷ χωρίῳ Κολαξιζ τῆς Σκυτούσης τῶν Φαρσάλων ἀνευρέθη καὶ τεμάχιον ἐπιθήματος παλαιοχριστιανικοῦ ἀποκεκρουμένον λοξῶς δεξιὰ, ὥστε νὰ λείπουν οἱ δύο πλευραὶ δεξιὰ καὶ κάτω ἀπὸ τῶν δύο γωνιῶν (*Εἰκ. 9*). Ὁ λίθος ἦτο τετράγωνος καὶ ἦτο ἐπίθημα τετραπλεύρου παραστάδος παλαιοχριστιανικοῦ ναοῦ. Ἔχει μῆκος 0,56 καὶ πλάτος 0,46 καὶ φέρει κατὰ τὰς σφζομένας λοξοτμήτους πλευρὰς τοῦ πάχους ἐξελισσομένας κατὰ μῆκος ἑλικας ἀποληγούσας εἰς σταφυλὰς καὶ φύλλα ἐν εἵδει ῥοδάκων κατὰ τὴν μίαν πλευρὰν τοῦ πάχους καὶ κατὰ τὴν ἑτέραν ὁμοίαν πλευρὰν ὁμοίως ἑλικας περικλειούσας ἐν τῷ μέσῳ σταυρὸν ἰσοσκελῆ μετὰ πεπλατυσμένων τῶν ἄκρων τῶν κεραίων καὶ ἀποληγούσας κατὰ τὰ πλάγια εἰς φύλλα καρδιόσχημα κισσοῦ.

Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ πλευρὰ τοῦ μήκους λείπει ἐν μέρει κατὰ τὴν κάτω γωνίαν ἐξ ἀποκρούσεως· διότι ἐνῶ αἱ ἑλικες ἄρχονται ἐν τῷ μέσῳ ἐκφυόμεναι ἐξ ἐσχηματοποιημένου ἀμφορίσκου καὶ ἐξελισσόμεναι περικλείουσιν ἐκατέρωθεν τοῦ ἀμφορίσκου σταφυλὰς, ἡ τοῦ κάτω ἄκρου ἑλιξ λείπει ἢ περικλείουσα ἐξάφυλον ῥόδακα, ὡς ἡ τοῦ ἄνω ἄκρου.

Τὸ ἐπίθημα τοῦτο ἔχει σφζόμενον μῆκος 0,56 πλάτος 0,46 καὶ πάχος 0,11. Ἀνάγεται δὲ εἰς τὸν Ε' ἢ F' μ.Χ. αἰῶνα.

Εἰκ. 9. Ἐπίθημα παραστάδος παλαιοχριστιανικὸν ἐκ χ. Κολαξιζ Φαρσάλων (Σκυτούσης).

ΑΙ ΘΑΛΑΣΣΟΓΡΑΦΙΚΑΙ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΟΜΥΚΗΝΑΪΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ¹

ΥΠΟ ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ Ν. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ

Ἡ ἔρευνα τῶν διαφόρων θαλασσογραφικῶν παραστάσεων καὶ γενικώτερον τοῦ ὕδατος ἐν τῇ Κρητομυκηναϊκῇ τέχνῃ προσλαμβάνει ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὸν χαρακτήρα τῆς τέχνης ταύτης. Κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς Κρητομυκηναϊκῆς τέχνης εἶναι, ὅτι ἀποφεύγουσα τὰς αὐστηρῶς στερεοτύπους μεθόδους τοῦ αἰγυπτιακοῦ καὶ βαβυλωνιακοῦ πολιτισμοῦ, ἀναζητεῖ νέας ὁδοὺς ἐκφράσεως καὶ ἀσμενίζει πολλάκις εἰς τὰ τολμηρότερα τῶν θεμάτων. Οὐχ ἦττον ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι οἱ Κρητομυκηναῖοι ἦσαν ὁ κατ' ἐξοχὴν ναυτικός λαὸς τῆς προϊστορικῆς Μεσογείου. Πλὴν τούτου, ἔνεκα τοῦ γεωγραφικοῦ καταμερισμοῦ τῶν παραλίων καὶ τοῦ πλήθους τῶν νήσων τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου (γνωστὸν ὅτι ἡ Ἑλλὰς εἶναι μία τῶν μᾶλλον ὑπὸ τῆς θαλάσσης περιβρεχομένων χωρῶν τῆς γῆς), οἱ κάτοικοι ἀναγκαστικῶς ἀπέβλεπον πρὸς τὴν θάλασσαν ὡς πρὸς μίαν τῶν πρωτίστων πηγῶν οὐ μόνον ὑλικῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ καλλιτεχνικῆς ἐμπνεύσεως, ἔτι δὲ καὶ θρησκευτικῆς τοιαύτης. Οὕτως ἐρμηνεύονται δύο θεμελιώδη φαινόμενα, πρῶτον ἡ ἀξιοσημείωτος συνάφεια τῆς θρησκείας τῶν πρὸς τὴν θάλασσαν, δεύτερον ἡ ἰδιαίτερα ἀγάπη, μεθ' ἧς ἡ τέχνη τῶν παρέστησε τὴν χλωρίδα καὶ πανίσχην τοῦ βασιλείου τῶν ὑδάτων². Τὰ ἀνωτέρω, ἐννοεῖται, ἀφορῶσι πρωτίστως καὶ κυρίως εἰς τὸν μινωϊκὸν πολιτισμὸν, οὐχὶ δὲ πάντοτε καὶ εἰς τὸν μυκηναϊκόν.

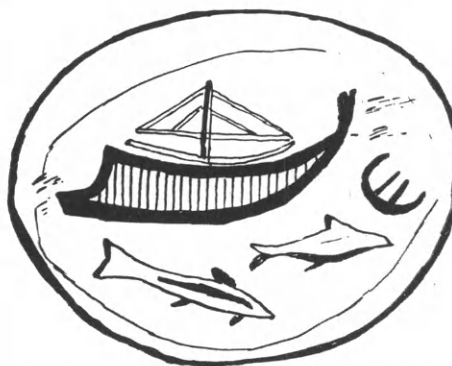
1 Ἡ παρούσα μελέτη ἀποτελεῖ τὸ πρῶτον κεφάλαιον τῆς μεγαλυτέρας ἐργασίας «Ἡ ἀρχαία θαλασσογραφία», ἣτις ὑπεβλήθη ὑπ' ἐμοῦ εἰς τὴν Φιλοσοφικὴν Σχολὴν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν ὡς διδακτορικὴ διατριβὴ κατὰ τὸ ἔτος 1925. Τὴν παρακίνησιν πρὸς ἀνάληψιν τῆς ἐργασίας ταύτης, ὡς καὶ σημαντικὴν βοήθειαν διαρκούσης τῆς ἐρεῦνης μου, ὀφείλω εἰς τὸν τότε προϊστάμενόν μου ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ, καθηγητὴν κ. Γεώργιον Οἰκονόμον, πρὸς ὃν ἐκφράζω καὶ ἐντεῦθεν ζωηρὰς εὐχαριστίας. Ἡ διατριβὴ ἐκείνη ἐρευνᾷ τοὺς τρόπους παραστάσεως τοῦ ὕδατος καθ' ὅλας τὰς περιόδους τῆς ἀρχαίας τέχνης, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν ὄγκον καὶ διὰ τὴν ἀπαιτουμένην ἐπεξεργασίαν δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ δημοσίευσίς ὁλοκλήρου τῆς πραγματείας. Τὸ ἐνταῦθα δημοσιευόμενον πρῶτον κεφάλαιον ἦτο ἔτοιμον πρὸς ἐκτύπωσιν ἀπὸ τοῦ Ἰουλίου 1927, ἀλλὰ πολλαπλῆς φύσεως κωλύματα ἐπεβράδυναν τὴν ἐμφάνισίν του μέχρι σήμερον. Ὅπως καὶ ὅπου ἦτο δυνατόν, προστίθενται κατὰ τὴν παρούσαν ἐκτύπωσιν νεώτερα πορίσματα.

2 Ὡς πρὸς τὸ πρῶτον ζήτημα πρβλ. Sir A. Evans, Palace of Minos 1, 519 ἐξ. καὶ τοὺς ἐπομένους τόμους passim, ὅπου μεταξὺ ἄλλων ἐξαίρεται καὶ ἡ ναυτικὴ φύσις τῆς μεγάλης μινωϊκῆς θεότητος ὡς δεσποίνης τῶν ὑδάτων. Ἡδὴ ἐν τῇ νεολιθικῇ ἐποχῇ σχετίζεται τὸ θεῖον πρὸς τὴν θάλασσαν, διότι ἐν Φαιστῷ εὐρέθη εἰδώλιον ὁμοῦ μετὰ ὀστρέων τοῦ εἶδους *pectunculus*. Τοιούτων καὶ παντοίων

ἄλλων κογχυλίων μεγάλαι ποσότητες εὐρέθησαν καὶ εἰς τὰ ἱερὰ θησαυροφυλάκια τῆς Κνωσοῦ, δι' ὧν ἐπεστρώοντο οἱ βωμοί. Ἡ ἐκ φαγετιανῆς σύνθεσις θαλασσιῶν ὄντων, ἣτις φαίνεται ὅτι δίκην ζωφόρου ἐκόσμη τὸν βωμόν, εἶναι μία ἐπὶ πλέον ἀπόδειξις, ὅτι ἡ θεότης εὗρισκε τέρψιν, ὡς βραδύτερον ἡ Ἀμφιτρίτη καὶ αἱ Νηρηίδες καὶ ὁ Ποσειδῶν, εἰς τὴν γειτονίαν θαλασσιῶν ὄντων. Μεταξὺ τῶν ὄντων τούτων εὐρίσκονται καὶ δύο δακτυλόπτεροι ἰχθύες (*exocoetus volitans*), οἵτινες ἀποτελοῦσι συνθεστάτον θέμα παραστάσεως διὰ τὴν τέχνην. (Τοιχογραφία Φυλακωπῆς, ἐγγεγραμμιὶον Βαφειοῦ, πολλοὶ γλυπτοὶ λίθοι, ὁστέϊνα παραδείγματα ἐκ Μυκηνῶν). Δὲν εἶναι διόλου ἀπίθανον ὁ περιέργος οὗτος ἰχθύς, ὅστις μετέχει καὶ τῶν ιδιοτήτων πτηνοῦ, νὰ ἦτο ἰδιαίτερον σύμβολον τῆς θεότητος, ὡς βραδύτερον τοῦ Ποσειδῶνος ὁ δελφίν. Ὁ λαὸς ὀνομάζει σήμερον τοὺς ἰχθύς τούτους χελιδονόψαρα, ὄνομα ἀκριβῶς ἀντίστοιχον πρὸς ἐκεῖνο, δι' οὗ οἱ Χαλδαῖοι κατὰ τὰ σχόλια εἰς Ἀρατον (στ. 24, 2) ἐκάλουν τὸν ἀστερισμὸν τοῦ Βορείου ἰχθύος. Μνημονευτέον τέλος ἐνταῦθα καὶ τοῦ μεγάλου χρυσοῦ δακτυλοπτέρου μετὰ περιέργων ἐπ' αὐτοῦ παραστάσεων ἐκ τοῦ περιφήμου εὐρήματος τοῦ Wettersfelde (πρβλ. τελευταίως A. Anz. 1925, 14 ἐξ.). Χρονογραφικῶς μόνον ἀναφέρω τὰς ἐρεῖνας τοῦ Houssay ἐν Rev. Arch. 1895-97 περὶ τοῦ φυτικοῦ διακόσμου τῶν μυκηναϊκῶν ἀγγείων, αἵτινες τὸν ἤγαγον εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ μυκηναῖοι λαοὶ

Πραγματικὰς θαλασσογραφίας συναντῶμεν ἐν τῇ μινωϊκῇ τέχνῃ ἀπὸ τῆς ΜΜ ἐποχῆς καὶ ἐφεξῆς τόσον ἐπὶ τοιχογραφιῶν, ὅσον ἐπὶ ἀγγείων καὶ σφραγίδων. Ἀλλ' ἤδη κατὰ τὸ τέλος τῆς ΠΜ ἐποχῆς ἐμφανίζονται ἔργα, ὡς ἡ ἐκ Πλατάνου ἐλεφαντίνη σφραγὶς μετὰ πλοίου καὶ ἰχθύων¹, δεικνύοντα ὅτι ὁ τεχνίτης ἐπεζήτη δι' ὧν διέθετε μέσων τὴν παράστασιν ἐνιαίας θαλασσογραφικῆς σκηνῆς. (Ἴδ. κατωτ.). Τέλος εἰς ἔργα, ὡς ἡ ἐκ φαγεντιανῆς σύνθεσις («Town Mosaic») ἢ τὸ ἀργυροῦν ῥυτὸν ἐκ τοῦ 4^{ου} τάφου Μυκηνῶν ἔχομεν τὴν παράστασιν τῆς θαλάσσης ὡς στοιχείον πολυπλοκωτέρας συνθέσεως. Πάσας ταύτας τὰς παραστάσεις διαιροῦμεν εἰς δύο μεγάλας κατηγορίας: 1) Εἰς τὰς μὴ εἰκονίζουσας τὸ ὕδωρ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ καὶ 2) εἰς τὰς παριστάσας τοῦτο καθ' ἓνα οἰονδήποτε τρόπον.

1. Ἀπουσία τοῦ ὕδατος. Εἰς τὰ πρῶμα ἀκόμη ἔργα, ἰδίως εἰς τὴν συλλογὴν τῶν ΠΜ σφραγίδων, εἰκονίζονται πολλάκις πλοῖα, τὰ ὅποια δύνανται νὰ εἶναι εἰς ἄλλας μὲν περιπτώσεις θέματα αὐτὰ καθ' ἑαυτά, εἰς ἄλλας ὁμως νὰ ἀποτελῶσι στοιχείον θαλασσογραφικῆς συνθέσεως. Ἡ δευτέρα περίπτωση ὑπόκειται ἀσφαλῶς ἐν τῇ παραστάσει τῆς ΠΜ ἐλεφαντίνης σφραγίδος ἐκ Πλατάνου (εἰκ. 1). Ἐνταῦθα εἰκονίζονται ὑπὸ τὸ πλοῖον δύο ἰχθύες, ἐπομένως ὁ τεχνίτης παρέστησε τὸ πλοῖον οὐχὶ καθ' ἑαυτὸ ὡς θέμα, ἀλλ' ὡς εὐρισκόμενον ἐντὸς τοῦ ὕδατος, οὗ τὴν παρουσίαν συμβολίζουν οἱ ἐπὶ τούτῳ τεθέντες ἰχθύες. Περὶ τούτου δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία, διότι ὁ ἰχθύς, χρησιμοποιοῦμενος ἵνα δηλώσῃ καλύτερον τὸ ὕδωρ, ἀδιάφορον ἂν τοῦτο παρίσταται ἢ οὐ ἐπὶ τῆς παραστάσεως, ἀποτελεῖ ἐν τῶν περιεργωτάτων καὶ χαρακτηριστικωτάτων φαινομένων διὰ πάντα πολιτισμὸν καὶ πᾶσαν ἐποχὴν. Οὕτω συναντᾶται ἐν πάσῃ περιόδῳ τῶν μακροχρονίων πολιτισμῶν τῆς Αἰγύπτου καὶ Μεσοποταμίας, ἐπὶ τῶν ἔργων τῆς κρητομυκηναϊκῆς, ἑλληνικῆς καὶ ῥωμαϊκῆς τέχνης, ἀνευρίσκεται ἔτι εἰς τὰ ἔργα τῆς βυζαντινῆς ἐποχῆς μέχρι τῶν εἰκονογραφιῶν τοῦ 18^{ου} καὶ 19^{ου} αἰῶνος καὶ διατηρεῖται μέχρι σήμερον εἰς τὴν λαϊκὴν

Εἰκ. 1. Πρωτομινωϊκὴ σφραγὶς. Πλάτανος.

εἶχον λίαν ἀκριβεῖς γνώσεις περὶ τοῦ ποιοῦ τῶν διαφόρων φυτῶν. Ἐπηκολούθησεν ἐν τῷ αὐτῷ περιοδικῷ (1899, 1, 341) ἄρθρον τοῦ Constantin «Le mythe du chène marin», καθ' ὃ πολλοὶ περίεργοι σκηναὶ ὑστερομυκηναϊκῶν ἀγγείων ὑποτίθενται ἐκτυλισσόμεναι εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης. Ὡς συμπέρασμα ἐξάγεται ὅτι ἡ λατρεία τῆς θαλάσσης θὰ ἐπεβλήθη εἰς τοὺς ἡμετέρους προγόνους συνεπεῖα μεγάλου τινὸς κατακλισμοῦ, ὅστις θὰ ἀφῆκε φοβεράν ἀνάμνησιν εἰς τὰς ἐπιούσας γενεάς. Ἡ ἀξία τῶν παρατηρήσεων τῶν ἀνωτέρω ἁρθρῶν ἐλαττοῦται ἢ καὶ μηδενίζεται ἐντελῶς ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι πολλὰς μορφὰς ἐκ τῶν ταυτισθέντων δῆθεν θαλασσίων φυτῶν γνωρίζομεν σήμερον ὡς τὸ τελευταῖον στάδιον ἐκφυλισμοῦ διαφόρων ἄλλων φυτικῶν, ἔτι δὲ καὶ ζωϊκῶν τύπων. Ἐν τούτοις φαίνεται ὅτι τοῦλάχιστον ὁ πολὺς, τὸ συνθέστατον τοῦτο θέμα τῆς κρητομυκηναϊκῆς τέχνης, εἶχεν ἐνίοτε θρησκευτικὴν σημασίαν. Περὶ τούτου κατωτέρω.

Ὡς πρὸς τὸ δεύτερον ζήτημα, τὴν περίεργον καὶ σχεδὸν μοναδικὴν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τέχνης ἀναζητήσιν μοτίβων ἐκ τοῦ βυθοῦ τῆς θαλάσσης, σημειωτέον τὴν γνώμην τοῦ Val. Müller (Jahrb. d. Inst. 1925, 89), ὅστις θεωρεῖ τὴν πρὸς τὰ θαλάσσια ὄντα προτίμησιν ὡς ἀποτέλεσμα τῆς εὐκόλου ἀπεικονίσεως. Τοῦτο ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ὀρθόν. Πλὴν τοῦ ὅτι ὁ πολὺς ἢ ὠρισμένα ὄστρεα δὲν εἶναι διόλου εὐκολώτερα ἄλλων θεμάτων εἰς τὴν παράστασιν, εἶναι καὶ κάπως δύσκολον νὰ φαντασθῶμεν ὅτι μία τέχνη κατέφυγεν εἰς τὰ βάθη τῆς θαλάσσης ἵνα ἀναζητήσῃ μοτίβα. Πολλῶ μᾶλλον θρησκευτικοὶ λόγοι συνδυαζόμενοι πρὸς τὰς κλίσεις λαοῦ κατ' ἐξοχὴν ναυτικοῦ, ὡς ἦσαν οἱ Κρῆτες, ἔδωκαν τὴν περίεργον ἐκείνην ὥθησιν περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν τύπων ἐν τῇ τέχνῃ.

1 Xanthudidis, Vaulted Tombs of Mesara πίν. 14, 1097. Evans, Palace κλπ. 1, 120, εἰκ. 87, 7. 2, 239, εἰκ. 136α.

τέχνην, ἀποδεικνύμενος οὕτω ἐν τῶν αἰωνοβίων λαϊκῶν μοτίβων, τὸ ὁποῖον ἐπιζῇ πέντε καὶ πλέον χιλιετηρίδας¹.

Ἐπὶ μιᾷ ἄλλῃ σφραγίδος συγχρόνου πρὸς τὴν προηγουμένην, ἣτις εἰκονίζει δύο πλοῖα τὸ ἐν ὑπὲρ τὸ ἄλλο², φαίνεται πιθανώτερον ὅτι τὰ πλοῖα εἰκονίζονται καθ' ἑαυτά, ἄνευ συναφείας πρὸς τὴν θάλασσαν, ἀλλὰ κείμενα ἐπὶ τοῦ «οὐδετέρου» ἐδάφους³. Ἀναλόγους παραστάσεις ἐπομένως δὲν δυνάμεθα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς θαλασσογραφίας, ἂν καὶ ὑπάρχει πληθὺς τοιούτων ἐπὶ ΜΜ καὶ ΥΜ ἔργων, ὅπου ἰχθύες καὶ ἄλλα θαλάσσια ὄντα παριστάνονται. Δυνατὸν πάντα ταῦτα νὰ εἶναι κοσμηματικοὶ τύποι. Ὑπάρχουσιν ἐν

Εἰκ. 2. Ἐκ λάρνακος Παλαικάστρου.

τούτοις ὠρισμένοι παραστάσεις, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ χαρακτηρισθῶσιν ὡς θαλασσογραφικαὶ ἔνεκα τῆς συνθέσεώς των. Τοιοῦτον εἶναι τὸ ΜΜ ἐκ Κνωσοῦ σφράγισμα, ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἰχθύς ἐν τῷ μέσῳ διαβρώτων θαλασσίων βράχων παριστάνεται συλλαμβάνων πολύποδα⁴. Ἄν τὸ ὕδωρ ἔμεινεν ἀπαράσθητον, τοῦτο ἀποδοτέον εἰς τὸ δύσκολον τῆς ἀποδόσεως τοῦ ὑγροῦ στοιχείου⁵. Ὁμοίως «σύνθεσιν» οὐχὶ δὲ παράθεσιν ἀπλῶν θεμάτων, πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν ἐπὶ τεμαχίου ΜΜ ἀγγείου ἐκ Κνωσοῦ⁶, ὅπου ὁ τεχνίτης ὁμοῦ μετὰ τῶν ἰχθύων ἐζωγράφησε σπόγγους καὶ κοράλλια⁷. Μία ἄλλη ὁμοία περίπτωσις (ἵνα ἀναφέρωμεν τοιαύτην καὶ ἐκ τῆς τελευταίας περιόδου τῆς μινωικῆς ἐποχῆς) εἶναι ἡ ἐπὶ τῆς λάρνακος τοῦ Παλαικάστρου (εἰκ. 2)⁸. Ἐνταῦθα οὐ μόνον εἰκονίζονται τὰ πτερύγια

καὶ ἡ οὐρὰ τοῦ ἰχθύος ἀνοικτά, γεγονὸς ὅπερ προϋποθέτει ζωηρὰν κίνησιν, ἀλλὰ καὶ ὁ ἰχθύς οὗτος (δελφὶν ἐν σχηματοποιήσει) παρίσταται ἀνεστραμμένος, μετὰ τῆς κοιλίας δηλ. πρὸς τὰ ἄνω, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον σημαίνει ἰχθὺν σκιρτῶντα ἐντὸς τοῦ ὕδατος⁹. Τὸ θαλάσσιον περι-

1 Ἀναλόγου παλαιότητος καὶ διαρκείας τύπος εἶναι, ὡς κατωτέρω θὰ ἴδωμεν, καὶ ἡ σπείρα πρὸς δῆλωσιν τοῦ ὕδατος.

2 Evans, Palace κλπ. 2, 239, εἰκ. 136 β.

3 Ὁ Val. Müller εἰς τὴν ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαν ἐργασίαν τοῦ (Kretisch-mykenische Studien I, Die kretische Raumdarstellung ἐν Jahrb. d. Inst. 1925) φρονεῖ ὅτι οὐδέποτε λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἡ δηλοῦται τὸ ἔδαφος. Κατ' αὐτὸν πλοῖα, ζῷα κλπ. ἀντικείμενα οὐδέποτε εἰκονίζονται εἰς σχέσιν βάθους πρὸς ἄλληλα, ἀλλὰ κεῖνται ἐπὶ ἐνὸς «ὁμοιόμορφως εὐρέος, πρὸς τὸν θεατὴν παραλλήλου ἐπιπέδου». Οὕτως ὁ Müller ἀρνεῖται νὰ θεωρήσῃ φέροντα ἐνιαῖαν παράστασιν ἔργα ὡς τὸν πίθον τῆς Παχυνάμμου (κατωτέρω εἰκ. 4) ἢ ἔτι καὶ τὸ ἀργυροῦν ῥυτὸν τῶν Μυκηνῶν μετὰ τῆς «πολιορκουμένης» πόλεως. Ἐν τούτοις καὶ εἰς τὰ μᾶλλον ἀρχέγονα ἔργα πολλάκις ὁ τεχνίτης θὰ ἐφανατόσθῃ ἐν τῇ διανοίᾳ του τὸ ἐν ἐκ τῶν ἀντικειμένων τῆς παραστάσεως του εἰς σχέσιν βάθους πρὸς τὸ ἕτερον, ἀδιάφορον πῶς ἡ τέχνη του ἠδυνήθη νὰ τὰ παραστήσῃ. Σκαλίζων ὁ ΜΜ

σφραγιδολύφος τὴν σφραγίδα κατωτέρω εἰκ. 3α δὲν ἐφανατόσθῃ βεβαίως τὸ ῥυάκιον τρέχον εἰς τὸν ἀέρα ὑπὲρ τὴν δορκάδα, ἀλλ' ὅπισθεν ταύτης εἰς τὸ βάθος. Ἐπομένως οὔτε τὸ ἔδαφος εἶναι «οὐδέτερον» οὔτε τὸ ἐνιαῖον τῆς παραστάσεως δυνατόν νὰ ἀρνηθῶμεν.

4 Evans, Palace κλπ. 1 273 εἰκ. 202 β.

5 Κατὰ τὸν Müller ἐ. ἀ. τὰ στοιχεῖα: «Ἰχθύς» καὶ «Πλήρης σκοπέλων θάλασσα» ἔχουσι τεθῆ χωριστὰ ἐπὶ τῆς «οὐδετέρας» ἐπιφανείας.

6 Palace 1 εἰκ. 131 β.

7 Ἀξιοσημείωτον ὡς πρὸς τὴν ἀνωτέρω τονισθεῖσαν σχέσιν τῆς θεότητος πρὸς τὴν θάλασσαν εἶναι, ὅτι καὶ τὸ ἀγγεῖον τοῦτο φαίνεται νὰ εἶχε θρησκευτικὸν χαρακτήρα. Ἰδ. Evans ἐ. α.

8 B S A 8, πίν. 19.

9 Οἱ παίζοντες δελφῖνες ὁσάκις πηδῶσιν ἐκτὸς τοῦ ὕδατος καὶ ἐπαναπίπτουσιν εἰς τὴν θάλασσαν ποιοῦσι ποικίλους ἐλιγμούς καὶ μάλιστα διαγράφουσι καθέτους κύκλους, εἰς τρόπον ὥστε ἐν δεδομένη στιγμῇ εὐρίσκονται ἀνεστραμ-

βάλλον δηλοῦσιν ἔτι ῥοδακοειδῆ ἀντικείμενα, τὰ ὅποια ἔχουσιν ἴσως τὴν σημασίαν θαλασσίου ἔχινου ἐν ἡμικοσμηματικῇ καὶ ἡμιφυσικῇ χρησιμοποίησει, πρᾶγμα λίαν σύνηθες καὶ αὐτὸ τοῦτο χαρακτηριστικὸν διὰ τὴν μινωικὴν τέχνην. Ὑπάρχει ἐξ ἀνατολικῆς Κρήτης μία σειρὰ σφραγίδων εἰκονιζουσῶν τὸ αὐτὸ θέμα μέχρι πολλάκις καὶ λεπτομερειῶν¹. Ἡ σειρὰ αὕτη δεικνύει οὐ μόνον ὅτι οἱ τεχνῖται τῶν διαφόρων τοπικῶν σχολῶν διετήρουν πιστῶς τὰ θέματά των παρὰ τὴν ἰσχυρὰν σχηματοποίησιν, ἀλλὰ καὶ καθιστᾷ καταφανέστερον, ὅτι τὰ ῥοδακοειδῆ κοσμήματα τῆς λάρνακος Παλαικάστρου παριστῶσι θαλασσίους ἔχινους². Μία ἔτι σπουδαία παράστασις δέον νὰ μνημονευθῇ, ὅπου τὸ ὕδωρ συμβολίζεται, ἥτις καὶ μένει μέχρι τοῦδε ἀρκοῦντως ἀκατάληπτος: Ἡ ἐπὶ τοῦ ἐτέρου τῶν χρυσῶν δακτυλίων τῆς Τίρυνθος, τοῦ φέροντος πλοῖον μετὰ πολλῶν μορφῶν ἐντὸς αὐτοῦ καὶ παρ' αὐτὸ ἐπὶ τῆς ξηρᾶς³. Ὑπὸ τὸ περίεργον ἐκεῖνο πλοῖον εἰκονίζονται δύο δελφίνες καὶ μία τευθίς, ἅτινα μέχρι τοῦδε εἶχον μείνει ἀκατανόητα σημεῖα. Ταῦτα χρησιμεύουσιν ἀποκλειστικῶς ὅπως δηλώσωσι τὴν θάλασσαν⁴.

2. Δήλωσις τοῦ ὕδατος. Εἰς τὰς διασωθείσας παραστάσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὁ τεχνίτης ἠθέλησε νὰ δηλώσῃ αὐτὸ τοῦτο τὸ ὕδωρ, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν δύο διαφόρους τρόπους ἀπεικονίσεως: Ἡ ἐπεξητήθη ἢ κατὰ φύσιν παράστασις τῶν ὑδάτων ἀναλόγως τῶν ἀντιλήψεων καὶ τῶν μέσων, ἅτινα ὁ τεχνίτης διέθετεν, ἢ ἐδηλώθησαν ταῦτα κατὰ τρόπον συμβατικόν, τοῦτέστιν ἐχρησιμοποιήθη θέμα, τὸ ὅποιον εἰς ἄλλας περιστάσεις δηλοῖ ἄλλο πρᾶγμα, ἢ εἶναι ἀπλῶς διακοσμητικὸν θέμα. Τοιαῦτα θέματα εἶναι ἡ σπεῖρα καὶ τὸ λεπιδωτὸν ἢ δικτυωτὸν κόσμημα. Τὰ ὅρια τῶν δύο τούτων μεθόδων συγχέονται πολλάκις, διότι τὸ λεπιδωτὸν ἢ δικτυωτὸν κόσμημα κατήντησε συμβατικὸς τύπος ἐκ τῆς πολλῆς χρήσεως, ἐνῶ, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, ἀρχικῶς ἠθέλε νὰ δηλώσῃ τὴν κατὰ φύσιν παράστασιν ὠρισμένης καταστάσεως τῆς θαλάσσης.

Ὡς μᾶζα στερουμένη σχήματος, τὸ ὕδωρ ὑπῆρξε δυσκολώτατον νὰ ἀπεικονισθῇ ἐν τῇ τέχνῃ γενικῶς. Μόνον ὁ χρωστήρ διὰ καταλλήλων χρωμάτων καὶ φωτοσκιάσεως δύναται νὰ μιμηθῇ τελείως τὴν φύσιν τοῦ ὕδατος. Αἱ λοιπαὶ τέχναι μετεχειρίσθησαν πάντοτε καὶ μεταχειρίζονται μέχρι σήμερον μεθόδους κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον συμβατικὰς. Εἰς τὰς ἱχνογρα-

μένοι. Ὅστις ἔσχε ποτὲ τὴν εὐκαιρίαν νὰ παρατηρήσῃ παίζοντας δελφίνας θὰ συλλογισθῇ ἀμέσως ὅτι καὶ οἱ μινωικοὶ καὶ οἱ Ἕλληνες ἀγγειογράφοι εἶχον ἀσφαλῶς προσέξει τὸ πρᾶγμα, διότι δὲν θὰ ἦτο ἄλλως δυνατόν νὰ εἰκονίζωσι πλειστάκις τόσον πιστῶς τὰς κινήσεις τοῦ κατ' ἐξοχὴν φιλοπαίγμονος τούτου κήτους.

1 R. Seager, Mochlos 22 εἰκ. 6. ΑΕ 1907 πίν. 7, 94. Σφραγὶς τοῦ μουσείου Ἡρακλείου ὑπ' ἀριθ. 579.

2 Περὶ παραστάσεως ἔχινου καὶ ἡλιακοῦ δίσκου εἰς τὰ ἔργα τῆς κρητομυκηναϊκῆς τέχνης βλέπε νῦν καὶ M. Nilsson, Minoan-Mycenaean Religion 357 ἔξ. Ἡ γνώμη τοῦ σοφοῦ ἐρευνητοῦ ὅτι τὸ κυματιστὸν περιθώριον τῆς παραστάσεως δηλοῖ τὰ κύματα τῆς θαλάσσης δὲν εἶναι ὀρθή, διότι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ταῦτα οὐδέποτε ἀπεικονίζονται ἐν τῇ κρητομυκηναϊκῇ τέχνῃ. Τὸ μοτίβον περιθέει καὶ τὰ ὑπόλοιπα φαντῖα τῆς λάρνακος, ἃν καὶ ταῦτα φέρουσιν ἄλλοτρίας τῆς θαλάσσης παραστάσεις. Πρόκειται ἀπλῶς περὶ

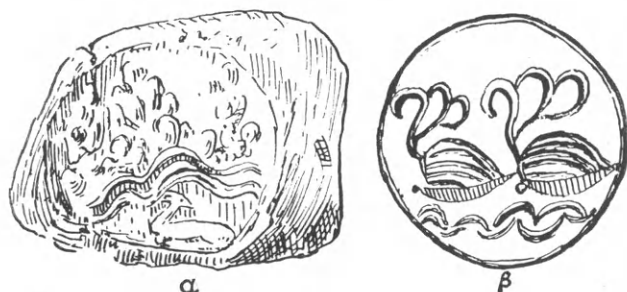
διακοσμητικοῦ πλαισίου ἔχοντος παλαιότερα πρότυπα ἐπὶ τῶν τοιχογραφιῶν, τῶν ἐμπιέσεων ἐγχειριδίων κλπ., ὅπου καθ' ὅμοιον τρόπον δηλοῦνται οἱ βράχοι. Περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἀστεροειδοῦς κοσμήματος τοῦ «ἔχινου» πρβλ. τελευταίως καὶ ἐτέραν γνώμην, τὴν τοῦ F. Matz, Die frühkretischen Siegel 129.

3 Ἀρχ. Δελτ. 2, 1916 Παράρτημα, σ. 16, εἰκ. 2. Evans, Palace κλπ. 2, 245 εἰκ. 142.

4 Περὶ τοῦ δακτυλίου τούτου καὶ τῆς ἐπ' αὐτοῦ περιέργου παραστάσεως πραγματεύομαι ἐκτενῶς εἰς ἄλλην ἐργασίαν περὶ κρητομυκηναϊκοῦ ναυτικοῦ, δημοσιευομένην ἐντὸς ὀλίγου. [Κατὰ τὴν διόρθωσιν τῶν δοκιμῶν ἔλαβον, χάρις εἰς τὴν εὐγένειαν τοῦ συγγραφέως, τὴν ἐργασίαν τοῦ κ. Karo, Schatz v. Tiryns (AM 1930). Μετὰ χαρᾶς παρατηρῶ, ὅτι καὶ οὗτος ἀναγνωρίζει νῦν ὑπὸ τὸ πλοῖον «Fisch» καὶ «Tintenfisch».]

φικὰς, γλυφικὰς ἢ πλαστικὰς παραστάσεις ἢ προσφορωτέρα μέθοδος παραστάσεως τῶν ὑδάτων εἶναι ἢ διὰ λεπτῶν καὶ πυκνῶν γραμμῶν, εὐθειῶν εἴτε καμπύλων εἴτε κυματοειδῶν, ἔχουσιν πάντοτε γενικὴν διεύθυνσιν ὀριζοντίαν. Τοιοῦτον τρόπον μετεχειρίζοντο κατὰ κανόνα οἱ σκαλισταὶ ἡμιπολυτίμων λίθων κατὰ τὸν 17^{ον}-18^{ον} αἰῶνα¹. Σήμερον ἐπίσης τὸν αὐτὸν τρόπον μεταχειρίζονται πρὸς ἱχνογραφικὴν δῆλωσιν τοῦ ὕδατος, διότι δι' ἀραιώσεως ἢ πυκνώσεως τῶν γραμμιδίων ἐπιτυγχάνονται ἀποτελέσματα τῆς λεγομένης ἱχνογραφικῆς φωτοσκιάσεως.

Ἐν τῇ κρητομυκηναϊκῇ τέχνῃ αἱ ὀριζόντιοι καμπύλαι ἢ κυματοειδεῖς γραμμαὶ εἶναι τρόπος γνωστὸς καὶ συνήθης, οὐχὶ ὁμως καὶ αἱ λεπταὶ πυκναὶ εὐθεῖαι γραμμαὶ. Ἐν μόνον

Εἰκ. 3. α σφράγισμα, β σφραγιδόλιθος. Κνωσός.

παράδειγμα ὑπῆρχεν, ἀλλὰ προφανῶς ἀπατηλόν, ὁ χρυσοῦς δακτύλιος τοῦ Μόχλου. Εἰς ὅλας τὰς δημοσιευθεῖσας εἰκόνας τοῦ μνημείου τούτου ὑπὸ τὸ πλοῖον εἰκονίζονται λεπταὶ πυκναὶ γραμμαὶ πρὸς δῆλωσιν τοῦ ὕδατος. Τοῦτο ὁμως εἶναι προφανῶς κολακεία τοῦ ἱχνογραφήσαντος τὴν παράστασιν, ἐνῶ ἐπὶ τοῦ πρωτοτύπου οὐδὲν ἱχνος γραμμῶν φαίνεται νὰ ὑπῆρχεν².

Ὁ ἕτερος τρόπος τῶν κυματοειδῶν ἢ καμπύλων γραμμῶν εἶναι κοινός, ἀπαντῶν εἰς γλυφικὰ καὶ ἄλλα ἔργα. Ἡ εἰκὼν 3 παρέχει τὰ δύο καλύτερα παραδείγματα τῆς μεθόδου ταύτης. τὸ πρῶτον εἶναι σφράγισμα ΜΜ ἐποχῆς³, εἰκονίζον δορκάδα ἀναπαυομένην ἐν μέσῳ βραχώδους τοποθεσίας διαρρεομένης ὑπὸ ῥυακίου. Τὸ δεύτερον ἔργον β εἶναι φακοειδὴς ψῆφος ἐκ στεατίτου φέρουσα δύο ναυτίλους, ὑπὸ τοὺς ὁποίους τὸ ὕδωρ εἰκονίζεται διὰ καμπύλων κυματοειδῶν γραμμῶν, στρεφουσῶν τὸ κοῖλον ἐναλλάξ ἄνω καὶ κάτω⁴.

Κατὰ βάσιν οἱ αὐτοὶ τρόποι παραστάσεως τοῦ ὕδατος, διαφέροντος μόνον κατὰ τι ἐν ταῖς λεπτομερείαις, ἀπαντῶσιν εἰς τὰ ἐξῆς ἑτὶ ἔργα: Εἰς τὸ νεωστὶ ἀνασυσταθὲν παρ' ἐμοῦ ἐγχειρίδιον μετ' ἐμπαιστικῆς παραστάσεως κολυμβητῶν ἐκ τοῦ θολωτοῦ τάφου τοῦ Βαφειοῦ⁵,

1 A. Furtwängler, Beschreibung der geschnitt Gemmen im Antiquarium 355, ἀρ. 11644-46, πίν. 70.

2 Τὸν δακτύλιον ἱχνογράφησεν ἅμα τῇ εὐρέσει του ὁ τότε μεσουρανῶν ἀρχαιολογικὸς καλλιτέχνης Gillieron père. (R. Seager, Mochlos, πίναξ ἔναντι σ. 90). Ἐκτοτε τὸ ἱχνογράφημα ἐκεῖνο πλειστάκις ἀπεικονίσθη. Ὁ δακτύλιος ἐκλάπη ἐκ τοῦ μουσείου Ἡρακλείου ὀλίγον μετὰ τὴν εὐρεσίαν του καὶ ἐγένετο ἄφαντος ἔκτοτε, παρ' ὅλας τὰς διεθνεῖς προσπάθειάς πρὸς ἀνεύρεσίν του. (Πρβλ. Karo ἐν AM 35, 1910, 343). Ἡ γνώμη τοῦ ἀνωτέρου καὶ κατωτέρου προσωπικοῦ τοῦ μουσείου Ἡρακλείου, μορφωθείσα ἔκτοτε βαθμηδὸν ἐπὶ τῇ βάσει ὠρισμένων περιστατικῶν καὶ ὠρισμένης ἐξελιξεως τῶν γεγονότων, εἶναι ὅτι ὁ δακτύλιος ἀφηρέθη ὑπὸ εἰδήμονος χειρὸς οὐχὶ πρὸς πώλησιν, ἀλλ' ἵνα διαλυθῇ καὶ φωτίσῃ ὠρισμένα προβλήματα τεχνικῆς φύσεως. Τοῦτο ἦτο ἀναγκαῖον, διότι τότε ἀκριβῶς ἐτίθεντο καὶ αἱ βάσεις τῆς συστηματικῆς βιομηχα-

νίας τῶν κιβδήλων δακτυλίων, οἵτινες ἐντὸς ὀλίγου ἐπλημύρισαν τὰς διεθνεῖς ἀγοράς. Ἡ γνώμη αὕτη φαίνεται νὰ εἶναι καὶ ἡ ἀληθής, καθ' ὅσον ἂν καὶ παρῆλθον ἔκτοτε πλείονα τῶν 20 ἐτῶν οὐδαμοῦ ἀνεφάνη ὁ κλαπεὶς δακτύλιος. Εἰς τὴν θέσιν του ὑπάρχει σήμερον γαλβανοπλαστικὸν ἐκμαγεῖον τοῦ γνωστοῦ οἴκου Geisslingen, ἐφ' οὗ οὐδὲ τὸ ἐλάχιστον ἱχνος τῶν ἐν λόγῳ γραμμῶν πρὸς παράστασιν τῆς θαλάσσης διακρίνεται.

3 Evans, Palace of Minos 1 273 εἰκ. 202α.

4 Ἡ σφραγὶς εἶναι προφανῶς ἀδημοσίευτος. Ἐργασία ἀρχοῦντος ἐπιμελῆς. Φέρει ἀριθμὸν καταλ. 948 καὶ εὐρέθη εἰς τὰ περὶ τὸ ἀνάκτορον τῆς Κνωσοῦ ἀπορριφθέντα χώματα τῶν ἀνασκαφῶν. Χρονολογικῶς ἀνήκει εἰς τὸ μεταίχμιον τῆς ΥΜ Ι-ΙΙ ἐποχῆς.

5 Essays in Aegean Archaeology 63 ἐξ., πίναξ XI. Πρβλ. νῦν καὶ Evans, Palace 3, 127 ἐξ., ὅστις δὲν παραδέχεται ὅτι οἱ δακτυλόπτεροι ἀπετέλουν μέρος τῆς παραστάσεως.

ὅπου τὸ ὕδωρ εἰκονίζεται διὰ λεπτῶν χρυσῶν κυματοειδῶν συρμάτων. Εἰς τὸ γνωστὸν ἐμπέστον ἐγγχειρίδιον ἐκ τοῦ τετάρτου βασιλικοῦ τάφου τῆς ἀκροπόλεως τῶν Μυκηνῶν μετὰ «τοπίου τοῦ Νείλου», ὅπου ὁ ποταμὸς εἰκονίζεται διὰ πλατείας κυματοειδοῦς ταινίας ἀμαυροῦ ἀργύρου¹. Εἰς τὴν γνωστὴν ἐκ φαγεντιανῆς σύνθεσιν ἐκ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ, ὅπου τὸ ὕδωρ εἰκονίζεται διὰ πλατειῶν κυματοειδῶν ταινιῶν φερουσῶν δύο διαφόρους ἀποχρώσεις².

Ὁ δακτύλιος τοῦ Μόχλου ἐλέχθη ἀνωτέρω, ὅτι πρέπει νὰ διαγραφῇ ἐκ τοῦ καταλόγου τῶν ἔργων μετὰ παραστάσεως τοῦ ὕδατος. Ἐνεκα τῆς παρουσίας τοῦ πλοίου εἶναι ἐν τούτοις ἀναμφίβολον, ὅτι ἡ σκηνὴ δέον νὰ νοηθῇ παρὰ τὴν παραλίαν, ὅρθια δὲ ἀντικείμενα ἐμπειρηγμένα κατὰ ζεύγη παριστῶσι πιθανώτατα πασσάλους προσδέσεως τῶν πλοίων. Ἡ λεπτομέρεια αὕτη βοηθεῖ ἡμᾶς νὰ ἀναγνωρίσωμεν, ὅτι θαλάσσιον τοπίον παριστᾷ μία μελαγχολικὴ εἰκὼν ἐπὶ ΜΜ ἀποτυπώματος ἐκ Κνωσοῦ³. Ὁ τεχνίτης μετὰ δεξιότητος καὶ λεπτοῦ αἰσθήματος κατῳρῆσε νὰ ἀποτυπώσῃ τὴν στυγνὴν χειμερινὴν ὥραν παραθέτων τρία δένδρα γυμνὰ καὶ μαστιζόμενα ὑπὸ τοῦ ἀνέμου. (Τὸ δένδρον εἶναι μοναδικὸν μέσον ἵνα δηλώσῃ τὴν ὥραν τοῦ ἔτους, καταλλήλως χρησιμοποιούμενον ὑπὸ τοπιογράφων καὶ φωτογράφων ἔτι). Πρέπει ἴσως προχωροῦντες ἐν βῆμα περαιτέρω νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τὸ σφράγισμα ἐκεῖνο παριστᾷ ἐν πραγματικὸν θαλάσσιον τοπίον, πρὸς τὸ ὁποῖον μετὰ πόθου θὰ προσητένιζεν ὁ ἐπιστρέφων ναυτικός, διότι ἄλλως οὐδὲν τὸ χαρακτηριστικὸν θὰ εἶχεν, ἵνα χρησιμεύσῃ ὡς θέμα μιᾶς σφραγίδος.

Ἐν ἐκ τῶν σημείων τοῦ δίσκου τῆς Φαιστοῦ, ἀποτελούμενον ἐκ τριῶν παραλλήλων καὶ ἰσομεγέθων κυματοειδῶν γραμμῶν, ἡρμηνεύθη ὡς ἱερογλυφικὴ παράστασις ὕδατος ὑπὸ τοῦ πρώτου δημοσιεύσαντος τὸν δίσκον καθ. Pernier⁴. Τὸ πρᾶγμα κατόπιν τῶν ἀνωτέρω παρατεθέντων μνημείων, ἰδίως τῶν πλακιδίων τῆς Φαγεντιανῆς, καθίσταται νῦν πιθανώτερον (δεδομένου πάντοτε, κατόπιν τῆς ἐργασίας τοῦ G. Ipsen ἐν Idg. Forsch. 47, 1929, 1 ἐξ., ὅτι τὸ σημεῖον ἔχει φθογγικὴν σημασίαν μιᾶς συλλαβῆς). Ὁ Evans κατατάσσει τὸ σημεῖον μεταξὺ τῶν ἀβεβαίας σημασίας⁵.

Ὑδωρ ὑπετέθη ὅτι θέλουσι νὰ παραστήσωσι μερικαὶ γραμμαὶ μεταξὺ τῶν πλοκάμων πολύποδος ἐπὶ ὑστερομυκηναϊκοῦ ἀγγείου ἐκ Πιτάνης τῆς ἐν Αἰολίδι. Τοῦτο ὅμως ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ὀρθόν, πρόκειται δὲ μᾶλλον περὶ γραμμῶν τῆς ἀρχομένης ἤδη σχηματοποιήσεως

1 Perrot-Chipiez, Hist. de l'Art 6, πίν. 17. Evans, Palace κλπ. 3, ἐγχρωμος πίν. 20, ἐναντι σ. 114.

2 Ἡ σύνθεσις εἶναι γνωστὴ ὑπὸ τὸ ὄνομα «The Town Mosaic», ἐκόσμη ἴσως ξυλίνην κιβωτὸν καὶ παρίστανε πόλιν πολιορκουμένην κατὰ τὴν δημοσίευσιν τοῦ Evans, Palace κλπ. 1, 309 εἰκ. 228 g.g. Πρβλ. BSA 8, 21, εἰκ. 10. κάτω.

3 Evans, Palace κλπ. 1, 697 εἰκ. 519.

4 Ausonia 3, 1908, 297.

5 Palace κλπ. 1, 651-652 (σημ.) καὶ εἰκ. 483, 45. Πρβλ. Scripta Minoa 1, 276 εἰκ. 126, 45. Ἐς σημειωθῇ ἐνταῦθα, ὅτι ἀνάλογον ἀντικείμενον κρατεῖ ἐν τῇ χειρὶ εἰς τῶν Τρι-

τοπατρεῶν ἐκ τοῦ γνωστοῦ παρίνου ἀετώματος τῆς Ἀκροπόλεως. Τοῦτο παραδέχεται μετὰ τοῦ Brückner ὡς πῦρ ὁ Th. Wiegand (Die archaische Porosarchitektur 76-77). Τοῦναντίον ὁ R. Heberdey (Altattische Porosskulptur 59-60) προτείνει τὴν πιθανωτέραν ἐρμηνείαν τοῦ ὕδατος, προσφεύγων εἰς τὴν ἀναλογίαν ἀσσυριακῶν παραδειγμάτων (σημαντικῶς ὅμως ἀρχαιοτέρων). Ὑδωρ παρεδέχθη τὸ σύμβολον καὶ ὁ καθ. Buschor (AM 1921, 59). Ἡ ἐρμηνεία αὕτη φαίνεται ἡ πιθανωτέρα, ἂν καὶ οὐδεμία ἄλλη ἀναλογία ἐκ τῆς ἀρχαϊκῆς πλαστικῆς ὑπάρχει, ὅτι μὴ αἱ λεπταὶ πυκναὶ γραμμαὶ πρὸς δῆλωση ὑδάτων ἐπὶ μιᾶς τάξεως μελανομόρφων ἀγγείων.

μέχρι τοῦ ἀμόρφου. Ἐντὸς ὀλίγου ἔτι ἐπὶ ἀγγείων ἐκ Μουλιανῶν¹ ὁ πολύπους μεταβαλλόμενος ὅλος εἰς γραμμὰς δὲν ἀναγνωρίζεται πλέον².

Τέλος ὕδατος παρὰστασιν καὶ δὴ τῆς εἰς τὰ νέφη εὐρισκομένης βροχῆς ἀνεγνώρισεν ὁ Val. Müller ἐπὶ τοῦ μεγάλου χρυσοῦ δακτυλίου τῆς Τίρυνθος, ἐφ' οὗ τὸ πεδῖον ἄνωθεν τῆς παραστάσεως εἰκονίζεται στικτόν³. Τὴν ἐστιγμένην ταύτην ἐπιφάνειαν ἠρμήνευσεν ὁ Müller ὡς παρὰστασιν βροχῆς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν μέχρι τοῦδε προταθεῖσαν ἐρμηνείαν περὶ ἀστερόεντος οὐρανοῦ. Ἄλλας ἀναλογίας δὲν ἠδυνήθη φυσικὰ νὰ προσαγάγῃ ἐκ τῆς κρητομυκηναϊκῆς τέχνης, ἃν καὶ νῦν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ παραλληλίσωμεν τὴν ἐπὶ τοιχογραφίας παρὰστασιν πίδακος, τὴν δημοσιευθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Sir. A. Evans⁴. Ἡ ἐρμηνεία εἶναι πειστικὴ καὶ εἰς ἡμᾶς φαίνεται πιθανή, παρὰ τὰς ἐγερθεῖσας κατ' αὐτῆς ἀντιρρήσεις. Τὸ πρᾶγμα συνάδει πρὸς τὴν φύσιν τῶν σεβιζόντων τὴν καθημένην θεότητα δαιμόνων, οἵτινες εἶναι ὄντα τῆς εὐφορίας καὶ εἰκονίζονται πολλάκις ἀρδεύοντες δένδρα ἐκ τῶν πρόχων, ἃς καὶ ἐπὶ τοῦ δακτυλίου εἰκονίζονται φέροντες⁵. Ἰσως καὶ τὰ περιέργου σχήματος στικτὰ ἀντικείμενα ἐπὶ τοῦ ἐγχειριδίου τῶν κολυμβητῶν ἐκ Βαφειοῦ, ἅτινα ἠρμήνευσα ἐξ ἀναλογίας ἄλλων παραστάσεων ὡς δηλοῦντα βράχους⁶, πρέπει νὰ θεωρηθῶσι μᾶλλον νέφη.

Κατὰ ταῦτα ὁ δακτύλιος φέρει παρὰστασιν, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἀγαθοποιοὶ δαίμονες προστάται τῆς γλωρίδος λιτανεύουσιν ὑπὲρ τοῦ ὄμβρου. Ἡ Ἑλλάς ὑπῆρξε πάντοτε χώρα ξηρασίας. Ἡ ἀγωνία μεθ' ἧς καὶ σήμερον ὁ γεωργὸς περιμένει μίαν καλὴν ἐαρινὴν βροχὴν ὅπως εὐδοκιμήσουν τὰ σπαρτά, ἡ παλαιὰ λατρεία τοῦ Ὑετίου Διὸς καὶ μνημεῖα ὡς τὸ ἐπὶ

1 ΑΕ 1904 πίν. 1, Ξανθοῦδιδης.

2 Ὁ μνημονευθεὶς ψευδόστομος ἀμφορεὺς τῆς Πιτάνης ἐδημοσιεύθη παρὰ Perrot, Hist. de l'Art 6, 931 εἰκ. 489 καὶ 491, ἐνθα καὶ ἡ ἐρμηνεία τῶν γραμμῶν ὡς ὕδατος. Ὑπάρχει εἰς ἔτι σχεδὸν πανόμοιος ψευδόστ. ἀμφορεὺς ἐκ Καλύμνης, δημοσιευθεὶς ἐν JHS. 16, 1897, 76, εἰκ. 13. Πρβλ. Forsdyke, Br. Mus. Catal. 1, ἀρ. A 1051, ἐνθα αἱ γραμμαὶ καλοῦνται ἁπλῶς «network of hatshed lines».

Προσθετέον ἔτι ἐνταῦθα, ὅτι μεταξὺ τῶν πλεκτανῶν τοῦ πολύποδος ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἀγγείων εἰκονίζονται διάφορα πτηνὰ καὶ ζῶα χερσαῖα καὶ θαλάσσια. (Χῆνες, φλαμανδοί, ἰχθύες, ἵππος, ἀκανθόχοιρος). Τοῦτο ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν γένεσιν τῆς θεωρίας, ὅτι πρόκειται περὶ σκοπίμου ἐκδηλώσεως κοσμογονικῶν δοξασιῶν περὶ τῆς γενέσεως τῶν ὄντων (πρβλ. τὰ ἀνωτέρω μνημονευθέντα ἄρθρα τοῦ Houssay καὶ ἄλλων ἐν Rev. arch. 1895 καὶ ἐξῆς, ἔτι δὲ τὰς διαφόρους ἀντιγνώμιας (Pottier. ἐν τῷ αὐτῷ περιοδικῷ 3. Serie, τόμ. 28 σ. 24, Perrot. ε. ἀ.) περὶ τῆς ἀποκληθείσης «Μυκηναϊκῆς Γενέσεως». Ἐνταῦθα δὲν εἶναι ὁ τόπος, ἵνα συζητηθῇ εὐρύτερον τὸ θέμα τοῦτο, τὸ ὁποῖον φαίνεται ὅτι χρήζει ἔτι ἐρεῦνης. Ἀναφέρομεν μόνον ὅτι καὶ ὁ Forsdyke ἐπ' ἐσχάτων ε. ἀ. συμμερίζεται τὰς γνώμας τοῦ Houssay περὶ «Μυκηναϊκῆς Γενέσεως». Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ὁ πολύπους ἐξελαμβάνετο ὡς τὸ κύριον ἢ τὸ φοβερώτερον δημιούργημα τῆς θαλάσσης (πρβλ. τὰ εἰρημένα μοι περὶ ὁμηρικῆς Σκύλλης ἐν ΑΔ. 10, 1906, 53 ἐξ.). Ἐπομένως τὰ μεταξὺ τῶν πλοκάμων τοῦ εἰκονιζόμενα ζῶα δυνατόν νὰ ἔχωσιν ὠρισμένην ἔννοιαν. Ἡ ἀλληγορικὴ σημασία τοῦ

πολύποδος ἐξαπλοῦται μέχρι τῆς ἀπωτάτης Ἀνατολῆς, τῆς Κίνας καὶ Ἰαπωνίας ἔτι δὲ καὶ πέραν τοῦ Εἰρηνικοῦ εἰς τὸ Βανκούβερ, ὅπου τὸ ζῷον τοῦτο ἐλατρεύθη καὶ συνεδέθη πρὸς τὴν ὑπαρξιν θεῶν καὶ ἀνθρώπων. Περὶ τῆς σχέσεως τῶν θαλασσιῶν ὄντων πρὸς τὴν μινωικὴν θεότητα ἐλέχθησαν τινα ἤδη ἀνωτέρω, εἰδικώτερον δὲ περὶ τῆς ἱερότητος τοῦ πολύποδος πρβλ. καὶ Forsdyke ε. ἀ. εἰς τὰς σημειώσεις τῶν ἀρ. Α. 881, 776 καὶ 1015. Προφανῶς ὁλόκληρος ἡ τάξις τῶν ψευδοστόμων ἀμφορέων καὶ «φλασκίων» («pilgrim's flask»), ἐφ' ὧν ἀκριβῶς τὸ ἀγαπητότερον διακοσμητικὸν θέμα εἶναι ὁ πολύπους, εἶχεν ὠρισμένην ἱερὰν χρῆσιν ἢ σημασίαν. Προσθέτω τέλος, ὅτι ἐκ τῶν ὄντων τῶν εἰκονιζομένων μεταξὺ τῶν πλοκάμων τοῦ πολύποδος ὁ ἀκανθόχοιρος τοῦλάχιστον εἶχεν ὠρισμένην χθονίαν σημασίαν. Περὶ τούτου πραγματεύομαι ἄλλαχού. Καθ' ὅμοιον τρόπον ἴσως εἶχον καὶ τὰ ἄλλα ζῶα ἕκαστον τὴν σημασίαν του.

3 Jahrb. d. Inst. 42, 1927, σ. 1 καὶ εἰκ. 1. Εἰκόνες τοῦ δακτυλίου ἐπίσης: ΑΔ. 1926, Παράρτ. σ. 16-7 εἰκ. 1. Arch. Anz. 1916, 143 ἐξ.

4 Palace of Minos 2, 461, εἰκ. 272 καὶ ἐν ἐγγράμῳ πίνακι τόμ. 3, ἐναντι σελ. 454. Ὁ Müller προσήγαγε δύο πολὺ μεταγενέστερα ἔργα, μίαν ἀσσυριακὴν παράστασιν τοῦ θεοῦ Ἀσσοῦρ μεταξὺ νεφελῶν (W. Andrae, Farbige Keramik, aus Assur πιν. 8) καὶ τὴν τοῦ γνωστοῦ ἀγγείου τῆς Ἀλκμήνης (JHS 9, 1890, πίν. 6).

5 Ἰδ. λ. χ. γλυπτὸν λίθον ἐκ Βαφειοῦ, ΑΕ, 1889 πίν. 10, 35=JHS 1901, 101 καὶ ἔκτοτε πολλάκις ἀπεικονισθέντα.

6 Aegean Archaeology 68-69.

τῆς Ἀκροπόλεως, ὅπερ εἰκόνιζε τὴν γῆν ἱκετεύουσαν τὸν Δία ὑπὲρ τοῦ ὄμβρου¹, καθιστᾷ λίαν πιθανόν, ὅτι καὶ ἐν τῇ μυκηναϊκῇ ἐποχῇ πρέπει νὰ ὑφίστατο ἀνάλογος λατρεία, ἴσως δὲ καὶ σχετικαὶ τελεταί².

Στραφῶμεν νῦν πρὸς τὰς τοιχογραφίας, ὅπου ἡ τέχνη ἠκολούθησεν ἄλλας μεθόδους πρὸς παράστασιν τοῦ ὕδατος. Ἡ πρώτη ἀνακαλυφθεῖσα θαλασσογραφικὴ σύνθεσις, ἡ ζωφόρος τῶν δακτυλοπτέρων τῆς Φυλακωπῆς³ δὲν παριστᾷ κυρίως εἰπεῖν τὸ ὕδωρ. Τὸ ἔδαφος τῆς τοιχογραφίας, ἐφ' οὗ εἰκονίζονται ζωηρῶς νηχόμενοι οἱ ἰχθύες, δὲν εἶναι κυανοῦν, ἀλλ' ἔχει χρῶμα ὠχροκίτρινον. Ὁ τεχνίτης ὅμως ἐσκέφθη νὰ δηλώσῃ διὰ κυανῶν στιγμῶν τὰς ψεκάδας τοῦ ἀφροῦ καὶ τὰς τολύπας τῶν ὑδατίνων πομφολύγων. Στίγματα μελανὰ εἰς τὸν πυθμένα εἰκονίζουσι κοράλλια ἢ σπόγγους.

Ὁ αὐτὸς ἀκριβῶς τρόπος παραστάσεως τοῦ ὕδατος διὰ κυανῶν στιγμῶν ἀπαντᾷ καὶ ἐπὶ τῆς μεγάλης τοιχογραφίας μετὰ δελφίνων καὶ ἄλλων ἰχθύων ἐκ τοῦ «Μεγάλου τῆς Βασιλίσσης» ἐν Κνωσῷ. Τὸ ἔδαφος εἶναι ἐνταῦθα λευκόν, αἱ δὲ φυσαλλίδες παράγονται ἐκ τῆς κινήσεως τῶν ἰχθύων, προσδίδουσαι «θαυμαστὴν αἰσθησιν κινήσεως εἰς τὴν ὅλην εἰκόνα⁴». Ὑπάρχουσιν ἐν τούτοις καὶ τεμάχια ἄλλων θαλασσογραφιῶν, ὅπου ὁ τεχνίτης ἀποβλέπων ἐπὶ τὸ γενικώτερον εἰς τὴν κατὰ φύσιν παράστασιν, ἐχρωμάτισε τὸ ἔδαφος κυανοῦν⁵.

Ἡ μνημειώδης τέχνη τῶν ἀνακτορικῶν τοιχογραφιῶν ἔσχε τὴν ἐπίδρασίν της καὶ ἐπὶ τῆς ἀγγειογραφίας. Τοῦτο φαίνεται ἐπὶ δύο πίθων τῆς τελευταίας ΜΜ ἐποχῆς ἐκ Παχυνάμου⁶. Ἐκ τούτων ἰδιαίτερος ἐνδιαφέρων εἶναι ὁ εἰς (εἰκὼν 4), διότι ὑπὲρ τοὺς δελφίνας

Εἰκ. 4. ΜΜ πίθος. Παχυνάμος.

1 Πανσ. 1, 24, 3.

2 Ὁ δακτύλιος, τὸν ὁποῖον θεωρῶ ΥΕ προκεχωρημένης ἐποχῆς, φέρει ἀδεξιότητος ἀποδοτέας ἴσως ἀκριβῶς εἰς τὴν ἐποχὴν του: Ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη εἰκονίζονται ἐν μέσῳ τῆς ὑποτιθεμένης βροχῆς, ἐπίσης εἰκονίζονται καὶ κλάδοι φυτῶν τελείως ἀνόητοι. Κατὰ τῆς ἀνωτέρω ἐρμηνείας ἡναντιώθη ὁ καθ. Rodenwaldt (Arch. Anz. 1925, 170-71), ἀντειπὼν ὅτι ἡ παράστασις νεφελῶν εἶναι τι τελείως ἀσύνηθες εἰς τοὺς παλαιούς πολιτισμούς, ἐρμηνεύσας δὲ τὰς στιγμὰς ὡς προσπάθειαν τοῦ τεχνίτου, ὅπως δώσῃ τὴν ἐντύπωσιν ἐδάφους παραλλάσσοντος κατὰ τὸν χρωματισμόν.

3 Phylacopi, 70 πίν. 3. Πρβλ. Palace of Minos 1, 541. Bossert, Altkreta² πίν. 47 κλπ.

4 Palace κλπ. 1, 544, εἰκ. 394. (Τμῆμα μόνον τῆς ὅλης τοιχογραφίας, ἣτις ὁλόκληρος εὐρίσκεται παρὰ Seager, Pachyammos πίν. 15. Πρβλ. Bossert, Altkreta² πίν. 41. Αἱ κυαναὶ στιγμαὶ μόνον εἰς τὴν πρώτην εἰκόνα εἶναι δραταί.

5 Phylacopi εἰκ. 60, σ. 72. Ἐν ἐκ τῶν τεμαχίων φέρει συγχρόνως καὶ τὸ δικτυωτὸν κόσμημα πρὸς καλυτέραν παράστασιν τοῦ ὕδατος. Ἐτερον τεμάχιον τοιχογραφίας ἐκ Κνωσοῦ: Palace κλπ. 3, 364-5, εἰκ. 24.

6 Palace κλπ. 1, εἰκ. 477 a-b. Seager, Pachyammos πίν. 14.

εικονίζεται επιφάνεια πεπληρωμένη λευκῶν σημείων γενομένων διὰ πληγμάτων τοῦ χρωστικῆς. Ταῦτα ἡρμήνευσεν ὁ Seager ὡς τὴν ταρασσομένην ἐπιφάνειαν τῆς θαλάσσης μετὰ νεφῶν ἀφροῦ ἀναρριπιζομένου ὑπὸ τοῦ ἀνέμου, ὁρθῶς ὡς νομίζω. Ὑπάρχει μία ἔτι παράστασις, ὅπου οὐχὶ πλέον ὁ ἀγγειογράφος, ἀλλ' ὁ σφραγιδολύφος ἐπεδίωξε διὰ τῶν ἰδικῶν του τεχνικῶν μέσων τὸ αὐτὸ ἀποτέλεσμα. Πρόκειται περὶ σφραγιδολίθου ἐξ ἰάσπιδος ἐν τῷ Βρεττανικῷ Μουσείῳ¹, εἰκονίζοντος τὴν μινωϊκὴν Πότινιαν θηρῶν κρατοῦσαν δύο κύκλους καὶ βαδίζουσαν ἐπὶ τῶν κυμάτων². Ταῦτα παριστάνονται κατὰ γλυφικὸν τρόπον ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τὴν ζωγραφικὴν μέθοδον τοῦ πίθου τῆς Παχυάμμου. Αἱ δύο παράλληλοι κυματοειδεῖς γραμμαὶ ἐπὶ τοῦ λίθου παριστῶσι τὸν πυθμένα τῆς θαλάσσης, ὡς τοῦτο συμβαίνει καὶ ἐπὶ τοῦ πίθου, οὗτινος ἐπὶ πλέον αἱ λευκαὶ στιγμαὶ εἰκονίζουσιν ἄμμον ἢ μᾶλλον χάλικας³.

Οὕτως ἔχομεν εἰς ἀμφοτέρας τὰς παραστάσεις μίαν ἐνιαίαν θαλασσογραφικὴν σύνθεσιν. Εἰδικώτερον ἐπὶ τοῦ πίθου ἔχομεν κάτω τὴν παράστασιν χαλικώδους πυθμένος, ὑπεράνω τούτου νηχομένους δελφίνας καὶ ὑπὲρ τούτους ἀφρούς τῶν κυμάτων, διότι ὁ τεχνίτης ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ τὴν θάλασσαν τρικυμιώδη⁴.

Τὰ θέματα τῶν τοιχογραφικῶν παραλαμβανόμενα ὑπὸ τῶν ἀγγειογράφων ἠπλοποιοῦντο συμφώνως πρὸς τὰ περιορισμένα τεχνικὰ μέσα καὶ τὴν ἀκατάλληλον ἐπιφάνειαν, ἅτινα οὗτοι διέθετον. Συγχρόνως ὑφίσταντο τὰ θέματα ταῦτα ἰδιαιτέραν ἐξέλιξιν καὶ ἀπετέλουν οὕτως εἰπεῖν Σχολὴν ἐν τῇ ἀγγειογραφίᾳ. Τὸ αὐτὸ φαινόμενον παρατηρεῖται καὶ ἐπὶ τῶν θεμάτων τῆς μνημειωδεστερᾶς τέχνης, ἅτινα παρελάμβανον οἱ σφραγιδολύφοι⁵. Οὕτω λοιπὸν ὑπάρχει προκειμένου περὶ τῶν θαλασσογραφικῶν θεμάτων ὁλόκληρος σειρὰ ἀγγείων, τῶν ὁποίων τὸ πρωτότυπον ἄνευ ἀμφιβολίας ζητητέον εἰς μίαν μνημειώδη τοιχογραφίαν, ἣτις παρίστανε θαλασσογραφικὴν σύνθεσιν μετὰ πλήθους θαλασσίων ὄντων, ἐν ᾗ ἄνω εἰκονίζετο ἡρεμος τῆς θαλάσσης ἢ ἐπιφάνεια, μόλις στολιδουμένη ὑπὸ ἐλαφροῦς τοῦ ἀνέμου πνοῆς⁶. Τοιούτου εἵδους παράστασις μᾶς περιεσώθη ἐπὶ ῥυτοῦ ἐκ Ψείρας (*εἰκ. 5α*). Οἱ δελφίνες νήχονται ἄνω καὶ κάτω ἐντὸς τοῦ ἡσύχου πελάγους, οὗ ἢ ἐπιφάνεια φρίσσει ἐλαφρῶς ὑπὸ τῆς αὔρας, ὁ δ' ἥλιος ἀντανακλώμενος ἐντὸς τῶν στολιδώσεων ἀποδίδει τὸ πλέγμα τῶν κινουμένων γραμμῶν καὶ ἐκπέμπει τὰς λάμπεις μυρίων φωτεινῶν σημείων. Τὸ φαινόμενον τοῦτο ὑπὸ διαφόρους παραλλαγὰς θὰ λάβῃ πολλάκις τὴν εὐκαιρίαν νὰ παρατηρήσῃ ὁ ζῶν εἰς τὰ

1 Br. Mus. Catal. (νέα ἔκδ. ὑπὸ Walters) πίν. 2. ἀρ. 82. Furtwängler, Gemmen πίν. 2 ἀρ. 28.

2 Οὕτω πρέπει νὰ ἐρμηνευθῇ ἡ θεότης, ὡς ὁρθῶς ὁ Prinz (AM 35, 163,) οὐχὶ δ' ὡς συγγενῆς τῆς Ἀφροδίτης ὡς ὁ Furtwängler ἐ.ἀ. *18. νῦν καὶ M. Nilsson, Minoan - Mycenaean Religion 309 ἐξ., 434 ἐξ.

3 Μίαν ἀναλογίαν ἔτι παρέχει ὁ μεταγενέστερος χρονικῶς (σύγχρονος περίπου πρὸς τὸν λίθον τοῦ Βρέττ. Μουσείου) «λυχνοστάτης» τῶν γραπτῶν ἀλιέων, Phylacopi πίν. 22.

4 Ὁ Sir A. Evans (Palace 1,608 σημ. 1) βλέπει μᾶλλον εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο μοτίβον ἀπεικονίσεις βράχων, ἀν καὶ δὲν ἀποκλείει καὶ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Seager περὶ ἀφρῶν. Ἐχομεν ἐν πάσῃ περιπτώσει κατ' ἀμφοτέρους μίαν ἐνιαίαν

θαλασσογραφικὴν σύνθεσιν, ἐν ᾗ ὁ Val. Müller εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἐργασίαν του (Jahrb. d. Inst. 1925, 92) θεωρῶν ὅτι ἕκαστον στοιχεῖον διακοσμήσεως παρατίθεται χωριστὰ ἐπὶ τοῦ «οὐδετέρου» ἐδάφους, ἀρνεῖται νὰ ἀναγνωρίσῃ εἰς τὴν σύνθεσιν τοῦ ἀγγείου ἐνιαῖον χαρακτῆρα.

5 Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου, εἰς τὸ ὁποῖον θὰ ἐπανεέλθωμεν ἀλλοχοῦ, πρβλ. νῦν καὶ M. Nilsson, Minoan - Mycenaean Religion 199 καὶ εἰκ. 66, ἐνθα οὗτος ἐπικαλεῖται τὸ αὐτὸ φαινόμενον, ἵνα ἐρμηνεύσῃ ἓνα σφραγιδολίθον ἐκ Φαιστοῦ. Περὶ τοῦ λίθου τούτου βλέπε καὶ τὰ μεταγενέστερον παρ' ἐμοῦ γραφέντα ἐν ΑΕ 1927 - 8, σ. 18.

6 Βλέπε λ.χ. τοιούτου περιεχομένου τεμάχια τοιχογραφικῶν Palace of Minos 2, 501 εἰκ. 305.

ἐλληνικὰ παράλια (εἰκ. 6)¹. Δὲν εἶναι διόλου ἐκπληκτικόν, ὅτι τοῦτο ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ ὁ αἰὲς τολμηρὸς Κρῆς τεχνίτης. Ὁ τρόπος τὸν ὁποῖον μετεχειρίσθη, τοῦλάχιστον ἐπὶ τοῦ ῥυτοῦ, εἶναι ἀληθῶς ὀλίγον ἀπλοϊκὸς (τὸ μέρος ὅπου ἐξωγραφήθησαν οἱ ἰχθύες ἀφέθη κενὸν ὕδατος, ἵνα μὴ ἐπέλθῃ σύγχυσις τῶν στοιχείων τῆς παραστάσεως). Ἐν τούτοις τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι ἀρκετόν, διὰ δὲ τοὺς συγχρόνους τοῦ ὁ τεχνίτης ἀναμφιβόλως ἐδημιούργει ἱκανὴν ἐντύπωσιν. Ἄνωθεν κρέμονται κοράλλια. Εἶναι μία γνωστὴ συμβατικὴ μέθοδος τῆς μινωικῆς τέχνης, ἣτις συγχωρεῖ τοιαῦτα φαινόμενα χάριν τῆς διακοσμητικῆς ἐντυπώσεως. Οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ πίθου τῆς Παχυάμμου γραμμαὶ χωρίζουσι τὰ στοιχεῖα τῆς παραστάσεως, ὥσαύτως ἐπὶ τὸ διακοσμητικώτερον.

Τὴν αὐτὴν θαλασσογραφίαν συναντῶμεν ἐπὶ ἀπιοσχίμου ῥυτοῦ ἐξ Ἀγίας Τριάδος, λίαν ἐξιτήλου (εἰκ. 5 β'). Ἐνταῦθα παρελείφθησαν αἱ στιγμαί, ἐντὸς δὲ τοῦ ὕδατος εἰκονίζονται πορφύραι ἢ τρίτωνες².

Ἐν βῆμα πρὸς τὴν περαιτέρω σχηματοποίησιν παριστῶσι δύο ῥυτὰ τοῦ Παλαικάστρου³ (εἰκ. 7), ἔτι δ' ἐν ἀλάβαστρον τοῦ μουσείου Ἡρακλείου ἐξ Ἀγίας Τριάδος⁴. Ὁ τεχνίτης φαίνεται νὰ γνωρίζῃ ἀκόμη τὴν σημασίαν τοῦ κοσμήματος, τὸ ὁποῖον ἀπὸ δικτυωτοῦ ἀρχίζει νὰ μετατρέπεται εἰς λεπιδωτόν. Περιορίζει τοῦτο εἰς μικρὰ μέρη τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἀγγείου, προτιμῶν νὰ καλύψῃ τὸ ὑπόλοιπον διὰ πλουσιωτέρας θαλασσίας πανίσκης καὶ χλωρίδος. Ἐν τούτοις πρόκειται καὶ ἐνταῦθα περὶ ἐνιαίας θαλασσογραφικῆς συνθέσεως.

Ὁ χρονικῶς ἀκολουθῶν Ἀνακτορικὸς ῥυθμὸς, ὅστις παρουσιάζει ῥοπὰς διακοσμητικῆς σχηματοποιήσεως ἐμψύχων καὶ ἀψύχων τύπων, ἐπόμενον εἶναι νὰ ἐπιφέρῃ θανατηφόρον πληγμὰ οὐ μόνον ἐπὶ τῆς μορφῆς τῶν τύπων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ἐνότητος τῶν συνθέσεων. Οὕτως ἐπὶ ἀγγείου ἐκ Φυλακωπῆς⁵, ὅπου ἡ σχηματοποίησις τοῦ πολύποδος εἶναι ἔκδηλος,

Εἰκ. 5. α, ῥυτὸν ἐκ Ψείρας. β, ἐξ ἀπιοσχίμου ἀλαβάστρου Ἀγίας Τριάδος. γ, ἐκ τοῦ ἀργυροῦ ῥυτοῦ τῶν Μυκηνῶν.

1 Ἡ ἀνωτέρω εἰκὼν ἐλήφθη ἐντὸς τοῦ λιμένος Ἡρακλείου καὶ παριστᾷ τὰς ἀντανεκλάσεις τῶν θαλασσίων στολιδώσεων ἐπὶ τῶν πλευρῶν ἐλλιμενισμένου πλοίου.

2 Mon. Ant. 13, 1903, 66 καὶ εἰκ. 52. (Τὸ δικτυωτὸν σχῆμα ἡρμηνεύθη ἐσφαλμένως ὡς φύκη). Ἐπίσης Μ. Ουλιέ,

La représentation des animaux κλπ. εἰκ. 117 (τμήμα μόνον, ὁπόθεν καὶ ἡ ἡμετέρα εἰκὼν).

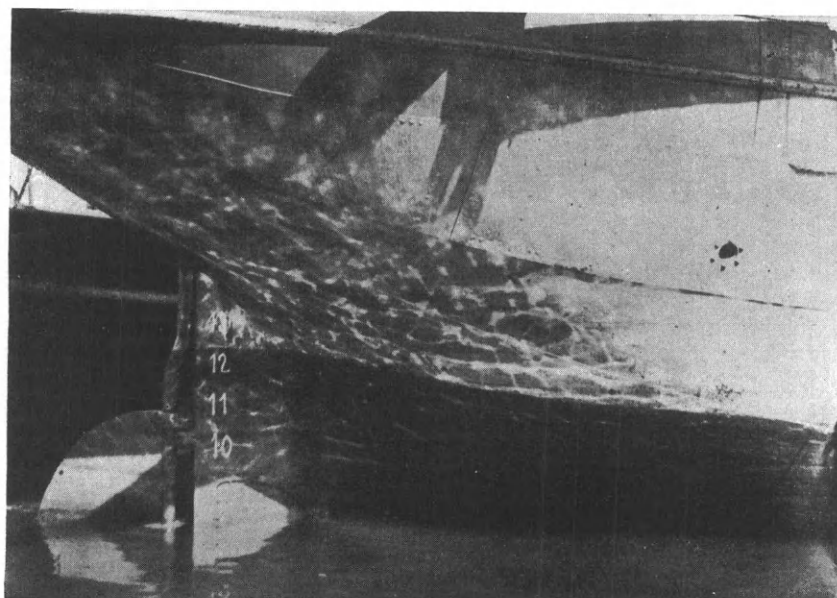
3 BSA 1924, Supl. 1, πίν. 19, Ουλιέ ἐ.ἀ. εἰκ. 105 καὶ 116.

4 Ἀρ. καταλ. 2998.

5 JHS 1904 πίν. 126 (Bosanquet).

ὁ τεχνίτης μεταχειρίζεται τὸ ἐστιγμένον μοτίβον τοῦ ῥυτοῦ τῆς Ψείρας ὡς καὶ τὴν λεπιδωτὴν μορφήν τοῦ κοσμήματος, ἀλλὰ περικλείει ταῦτα ἐντὸς γραμμῆς παριστώσης κοραλλιογενῆ σχηματισμόν. Ἐνταῦθα δὲν εἴμεθα πλέον βέβαιοι, ὅτι ὁ τεχνίτης ἠσθάνετο τὸ κόσμημα ὡς δήλωσιν θαλάσσης, ἀσφαλῶς δὲ τοῦτο ἔχει χάσει ἐντελῶς τὴν σημασίαν του ἐπὶ ἀγγείου ὀλίγον ὑστερωτέρου¹, ἔνθα καταλαμβάνει μίαν καθέτως βαίνουσαν ὀφιοειδῆ γραμμὴν, ὡς θέμα καθαρῶς διακοσμητικόν, ὁμοῦ μετὰ τῶν ῥοδάκων καὶ ἀνθεμωτῶν κοσμημάτων τοῦ ἀγγείου. Ἄλλας ταινίας τοῦ ἀγγείου καταλαμβάνει τὸ λεπιδωτὸν κόσμημα, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐγκατασπείρονται ναυτίλοι, τὰ μόνα ἔμφυχα ὄντα τὰ εἰκονιζόμενα ἔτι ἐπὶ τοῦ ἀγγείου.

Ὁ συμβατισμός. Ἀνωτέρω κατεβλήθη προσπάθεια, ὅπως τὸ δικτυωτὸν ἢ τὸ λεπιδωτὸν κόσμημα κατανοηθῶσιν ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς γενέσεώς των, ὡς ἐνσυνείδητοι τρόποι παραστά-

Εἰκ. 6. Ἀντανάκλασις τοῦ ἡλίου ὑπὸ τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης.

σεως τοῦ ὕδατος. Τοὔτέστιν ἡ πρώτη χρησιμοποίησις των πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἀντεστοίχει πρὸς προσπάθειαν παραστάσεως τῆς φύσεως. Ἐν τούτοις αὐτὸς οὗτος ὁ ἐσώτερος χαρακτήρ τῆς μινωικῆς τέχνης, ἥτις θηρεῦει πανταχοῦ τὸ διακοσμητικὸν στοιχεῖον, κατέστησε ταχέως τοὺς ἀνωτέρω τύπους συμβατικὰ κοσμήματα. Τοῦτο συμβαίνει ἤδη καθ' ἡν ἐποχὴν ἐπὶ τῶν ῥυτῶν τοῦ Παλαιοκάστρου οἱ ἴδιοι τύποι παριστῶσι τὸ ὕδωρ, ἢ καὶ ὀλίγον πρότερον. Ταυτοχρόνως βλέπομεν τὸ ἴδιον κόσμημα ἐπὶ ἀγγείων καὶ τοιχογραφιῶν ὡς καθαρὰν διακόσμησιν, εἶναι μάλιστα ἐν τῶν προσφιλεστέρων θεμάτων. Εἰς τινὰς περιπτώσεις φαίνεται ὅτι ἐκπληροῖ ἀμφοτέρους τοὺς σκοπούς, τοιοῦτο δὲ παράδειγμα παρέχει τὸ περίφημον ἀργυροῦν ῥυτὸν ἐκ τοῦ 4^{ου} τάφου τῶν Μυκηνῶν. Τὸ κάτω μέρος τοῦ ἀγγείου τούτου καλύπτεται ὑπὸ τοῦ δικτυωτοῦ κοσμήματος (εἰκ. 5γ), ὃπερ κύριον σκοπὸν ἔχει, ὡς πιστεύω, τὴν διακόσμησιν τοῦ ἀγγείου, ἀλλὰ συγχρόνως παριστᾷ καὶ τὴν θάλασσαν, ἐφ' ὅσον καὶ ἡ λοιπὴ παράστασις ἔτυχε νὰ εἶναι συναφῆς πρὸς τὸ θέμα τοῦτο. Ὁ Sir A. Evans ἠρμήνευσε

¹ JHS ἐ.ἀ. πίν. 11. Τὸ ἀγγεῖον ἀναπαρεστάθη ἐκ τεμαχίων εὐρεθέντων ἐντὸς τοῦ τάφου τοῦ Βαφειοῦ.

πρῶτος τὸ κόσμημα ὡς παράστασιν τῆς θαλάσσης, προσάγων ὡς ἀνάλογον παράδειγμα τὸ ῥυτὸν τῆς Ψείρας¹, ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα εἶναι προφανέστερον, ὅταν τὸ ῥυτὸν θεωρήσωμεν ἐντὸς τῆς ὅλης σειρᾶς τῶν ἀνωτέρω ἐξετασθέντων ἀγγείων. Ὡς δήλωσιν τῆς θαλάσσης παραδέχεται τὸ κόσμημα καὶ ὁ Val. Müller².

Θάλασσαν πιθανώτατα εἰκονίζει τὸ λεπιδωτὸν κόσμημα καὶ ἐπὶ τεμαχίου τοιχογραφίας ἐκ Φυλακωπῆς³, διότι ἐπὶ τοῦ ἰδίου ὡς καὶ συναφῶν τεμαχίων δηλοῦται ἐπιπροσθέτως καὶ διὰ κυανοῦ χρώματος τὸ ὕδωρ. Ὅπως δῆποτε, τὸ λεπιδωτὸν κόσμημα ἐκ παραλλήλου ἐξειλίχθη ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς ὑστερομινωικῆς ἐποχῆς καὶ κατόπιν εἰς ἓν τῶν κοινοτέρων διακοσμητικῶν θεμάτων, ἀπαντῶν ἐπὶ τοιχογραφιῶν, ἐπὶ μεταλλίνων, λιθίνων καὶ πηλίνων ἀγγείων, ἐπὶ ἐλέφαντος, ἐπὶ σφραγίδων καὶ δακτυλίων. Ἡ κυριώτερα ἐξέλιξις τοῦ συνίσταται εἰς τὴν τοποθέτησιν μιᾶς στιγμῆς εἰς τὸ μέσον ἐκάστης λεπίδος⁴.

Ἄλλης ἐντελῶς καταγωγῆς εἶναι τὸ αὐτὸ λεπιδωτὸν κόσμημα ὁσάκις, ἐν συμβατικῇ ἐπίσης χρησιμοποίησει, δηλοῖ τοὺς βράχους ἢ τὰ ὄρη ἐν τῇ μινωικῇ τέχνῃ⁵. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ θεωρεῖται δάνειον ἐκ τῆς Ἀνατολῆς. Ἀπαντᾷ ἤδη ἐπὶ σουμερικῶν ἔργων πρὸς δήλωσιν βράχων⁶, ἀνευρίσκεται εἴτα ἐπὶ τῆς στήλης τοῦ Hammu-

Εἰκ. 7. Ρυτὰ ἐκ Παλαικάστρου.

1 Palace κλπ. 1, 698, εἰκ. 521α. Ἰδ. νῦν καὶ τόμ. 3, σ. 11 καὶ 96.

2 Jahrbuch d. Inst. 1925, 113. Εἰς τὰ ἄλλα τεμάχια τοῦ ῥυτοῦ, ὅπου εἰκονίζονται κολυμβηταὶ καὶ ναυάγιον μυκηναϊκῶν πλοίων, οὐδεμία ἰδιαιτέρα δήλωσις τοῦ ὕδατος γίνεται, ἀλλὰ τοῦτο παριστάνεται ὑπὸ τῆς λεῖας ἐπιφανείας τοῦ ἀργύρου. Ἐνταῦθα εἶναι τὰ βυθία ὕδατα κατὰ τὸν Evans, ἐνῶ τὸ ἀνωτέρω κόσμημα παριστᾷ ἀβαθῆ τοιαῦτα, διάκρισις ἣν ἀποκρούει ὁ Müller ἐ.ἀ. Σημειώτερον τέλος, ὅτι νέαν ἐρμηνεῖαν τῆς ἐπὶ τοῦ ῥυτοῦ παραστάσεως ἐδημοσίευσεν ἐν ΑΔ τόμ. 10, 78-90, εἰς ἣν πιστεύω ἀκόμη ὡς τὴν πιθανωτάτην, παρ' ὅλην τὴν ἐκτεταμένην ἐρμηνεῖαν ἣν προτείνει ἐν τῷ νεοεκδοθέντι τρίτῳ τόμῳ τοῦ Palace of Minos ὁ Sir A. Evans. Οὗτος ἐνταῦθα ἐπανερχεται εἰς τὴν παλαιότεραν ἐρμηνεῖαν τῶν γυμνῶν μορφῶν ὡς σφενδονητῶν συλλεγόντων λίθινα βλήματα (σ. 97, εἰκ. 55). Ἀλλὰ καὶ οἱ τείνοντες πρὸς τὰ ἄνω τὰς χεῖρας; Ἐπεὶ εἶναι ἀποδεδειγμένον ἢ τοῦλάχιστον πιθανόν, ὅτι ἐγένετο χρῆσις προχείρων προστυχόντων λίθων ὡς βλημάτων; Τοῦτο εἶναι λίαν ἀπίθανον καὶ δι' ἄλλους λόγους καὶ διότι ἔνεκα τοῦ μὴ κανονικοῦ σχήματος τῶν βλημάτων ἢ εὐθυβολία καθίσταται ἀδύνατος. Αὐτὸς δ' ὁ Sir A. Evans νομίζει, ὅτι ἀνεκάλυψε μινωικὰ βλήματα σφενδονῶν μολύβδινα, παρόμοια πρὸς τὰ τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος (Palace κλπ 2, 344-5).

3 Phylakopi 72.

4 Περὶ τοῦ κοσμήματος τούτου βλέπε καὶ G. Rodenwaldt, Tiryns 2, 227. Παραδείγματά τινα: Ἐπὶ δαπέδου τοῦ ἀνακτόρου Tiryns 2, πίν. 21. Ἐπὶ ρυτοῦ ἀσφαλῶς μεταλλίνου εἰς χεῖρας ἐνὸς τῶν «Κεφτι» ἐκ τοῦ τάφου τοῦ Ρέχμερε: D. Fimmen, Kretisch-mykenische Kultur 132, εἰκ. 175. Ἐπὶ ἐλέφαντος: ΑΕ 1888 πίν. 8, 4. (Πρβλ. Perrot 6, σ. 815). Ἐπὶ σφραγίσματος Κνωσοῦ: Ἀρ. καταλ. μουσείου Ἡρακλείου 392. (Ἀδημοσίευστον. Μνημονεύεται ὑπὸ Rodenwaldt ἐ. ἀ.). Ἐπὶ χρυσοῦ δακτυλίου ἐκ Φαιστοῦ: Mon. Ant. 14, 529 εἰκ. 53. Ἀγγεῖα ἐκ τῆς ὑστερωτέρας μινωικῆς καὶ μυκηναϊκῆς ἐποχῆς εἶναι τοσαῦτα, ὥστε πᾶσα παραπομπὴ περιττεύει, ἀρκεῖται ὡς παράδειγμα ὁ ἐκ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀνακτορικοῦ ἔτι ρυθμοῦ ψευδόστομος ἀμφορεὺς Palace κλπ. 2, 413 εἰκ. 239 α.

5 Οὗτω δηλοῦται τὸ ὄρος ἐφ' οὗ ἐπιφαίνεται ἡ μεγάλη Θεὰ ἐπὶ τοῦ γνωστοῦ σφραγίσματος (BSA 7, 29 εἰκ. 9). Ἐπίσης τὸ βραχῶδες περιβάλλον, ἐνθα κύων διώκει αἶγαγον ἐπὶ ἄλλου σφραγίσματος (Palace κλπ. 1, 716 εἰκ. 539c). Ἰσως τὸν αὐτὸν προορισμὸν εἶχε τὸ κόσμημα ἐπὶ τοῦ »Town Mosaic« (Palace 1, 312, εἰκ. 288 j καὶ i) καὶ ἐπὶ τοῦ γνωστοῦ τεμαχίου ἀγγείου ἐκ στεατίτου μετὰ παραστάσεως τοξότου (BSA 7, 44, πρβλ. Karo AM 1915, 214).

6 Palace κλπ. 1, 313 καὶ εἰκ. 232.

rabī¹, ἐπὶ δὲ τῶν ἔργων τῆς ἀσσυριακῆς τέχνης εἶναι κοινότατον καὶ ἐπανευρίσκεται ὅπως καὶ εἰς τὰ ὑστερομυκηναϊκὰ ἀγγεῖα² μετὰ μιᾶς κοκκίδος ἐν τῷ μέσῳ τῆς λεπίδος. Ἐν Ἀσσυρίᾳ ἐπίσης εἶναι ἐκ παραλλήλου καὶ καθαρῶς διακοσμητικὸν τὸ θέμα τοῦτο, ὡς πείθεται τις ἀπλῶς διεξερχόμενος μίαν τῶν μνημειωδῶν δημοσιεύσεων περὶ ἀσσυριακῆς τέχνης³.

Ἐκ τῆς Ἀνατολῆς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ κόσμημα τοῦτο, ἀπαντῶν μετὰ τῆς κοκκίδος ἐν τῷ μέσῳ ὡς ἀποκλειστικὸς πολλακὶς διάκοσμος πρωτοκορινθιακῶν ἀγγείων. Ἐν τῷ μελανομόρφῳ καὶ τῷ πρωίμῳ ἐρυθρομόρφῳ ῥυθμῷ ἀνευρίσκομεν τὸ κόσμημα ἐπὶ ἀσπίδων καὶ θωράκων. Ἐν τῇ τελευταίᾳ ταύτῃ περιπτώσει δυνατόν πολλακὶς νὰ δηλοῖ τὴν παράστασιν λεπιδωτῶν θωράκων, ὡς ἐπίσης ἀπόδοσις τῆς φύσεως θεωρητέα ἢ διὰ τοῦ κοσμήματος τούτου ἐπικάλυψις τοῦ σώματος τοῦ Τρίτωνος. Ἐπίσης οὕτω δηλοῦται καὶ ἡ αἰγὶς τῆς Ἀθηνᾶς⁴.

Ἄξιον νὰ σημειωθῇ ἰδιαιτέρως εἶναι, ὅτι ἡ μινωικὴ τέχνη παραλαβοῦσα ἐκ τῆς Ἀνατολῆς τὸ λεπιδωτὸν τοῦτο κόσμημα πρὸς δήλωσιν βράχων φαίνεται ὡς νὰ τὸ μετεμόρφωσεν ἐπὶ τινων ἔργων ἀπὸ ἀψύχου οἶονεῖ εἰς ἔμψυχον: Διότι ἡ παράστασις τῶν βράχων ἐπὶ τοῦ περιφήμου ἐκ φαγεντιανῆς ἀναγλύφου, ὅπου αἰγαγρος θηλάζει τὸ νεογνόν της, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ λεπιδωτὸν κόσμημα ἐπὶ τὸ φυσικώτερον δισκευασμένον. Ὑπάρχει μάλιστα καὶ γραμμὴ ἐν τῷ μέσῳ ἐκάστης λεπίδος, ἀντίστοιχος πρὸς τὴν κοκκίδα τοῦ καθαρῶς διακοσμητικοῦ θέματος⁵. Ἐπὶ πλείστων παραστάσεων τῆς ἀκολουθούσης ΥΜ ἐποχῆς, αἵτινες εὐρίσκονται κυρίως ἐπὶ δακτυλίων ἢ σφραγισμάτων, ἡ δήλωσις τῶν βράχων ἀποβαίνει ἔτι φυσικωτέρα, τηροῦσα ἐν τούτοις πάντοτε τὴν γενικὴν διάταξιν τοῦ λεπιδωτοῦ κοσμήματος⁶. Ἀφοῦ δὲ οὕτω ἔδειξεν ἡ τέχνη ὅτι ἡδύνατο νὰ ζωντανεύσῃ τὸν ἄψυχον κοσμηματικὸν τύπον, ἐπανερχεται πάλιν πρὸς αὐτὸν ὡς δεικνύει σφραγιδόλιθος ἐκ Βαφειοῦ, ἔνθα ὁ κυνηγὸς προσβάλλει ἀγριόχοιρον ἐν μέσῳ βράχων, παριστωμένων διὰ τοῦ καθαροῦ καὶ ἀψύχου λεπιδωτοῦ κοσμήματος τῶν μυκηναϊκῶν ἀγγείων⁷.

Ὅλγαι ἔτι λέξεις φαίνονται ἀναγκαῖαι ὡς πρὸς τὴν αὐτόματον ἀναγέννησιν τοῦ λεπιδωτοῦ κοσμήματος πρὸς δήλωσιν θαλάσσης ἐν τῇ ἑλληνικῇ τέχνῃ τοῦ Ε' καὶ Δ' αἰῶνος π.Χ. Ἡ περίπτωσις αὕτη εἶναι λίαν διδακτικὴ ὡς πρὸς τὴν αὐτόματον ἀναγέννησιν τῶν τύπων. Δὲν φαίνεται δυνατόν ὅτι πρόκειται περὶ ἐπιβιώσεως ἢ δανεισμοῦ. Εἰς τὸν μελανόμορφον ρυθμὸν εἶναι ἄγνωστος ἡ δήλωσις αὕτη τῆς θαλάσσης, ἀπαντῶσα τὸ πρῶτον ἐπὶ τῶν πρωίμων ἐρυθρομόρφων ἀγγείων, εἶτα δὲ καὶ ἐπὶ ἄλλων μεταγενεστέρων. Ἡ ἀνα-

1 Ἰδ. Α. Reichel ἐν Öst. Jahreshefte 1903, 251, ἐνθα πραγματεύεται περὶ τοῦ κοσμήματος τούτου ὑπὸ τὸ ὄνομα Bogenstellung.

2 Ἰδ. λ. χ. τὸν ἐξ Ἰαλύσου ἀμφορέα Perrot 6, 921 εἰκ. 479.

3 Ἰδ. λ. χ. Layard, Monuments of Nineveh ἢ Birch-Pinches, The Bronze Ornaments of the Palace Gates of Balawat, 1902. (Τὰ ἀνάγλυφα ταῦτα προέρχονται ἐκ τῆς ἐποχῆς Σαλμανάσαρ τοῦ Β'. (859-825 π. χ.), Balawat δὲ εἶναι τὸ σημερινὸν ὄνομα τοῦ λόφου, ἐφ' οὗ ἔκειτο ἡ ἀσσυριακὴ πόλις Imgur-Enlil. Περὶ τῆς ἀναπαραστάσεως τῆς σπουδαίας ἐκείνης πύλης πρβλ. E. Unger, AM 45, 1921, πίν. 1-3.

4 Παραδείγματα ἀπλῶς ἔστωσαν: Ἐκ τοῦ πρωτοκοριν-

θιακοῦ ρυθμοῦ τὰ ἀγγεῖα Furtwängler, Katal. d. Vasensammlungen im Antiquarium ἀρ. 343, 346, 1138, 1136 κλπ. Ἐκ τοῦ μελανομόρφου ῥυθμοῦ: ἐ.ἀ. 2099 (ἐπὶ ἀσπίδος ὀπλίτου). A. Rumpf, Chalkidische Vasen πίν. 139, (ἀσπίς), 142 (ἀσπίς καὶ θώραξ). Ἐκ τοῦ ἐρυθρομόρφου ῥυθμοῦ ἀρκεῖται ἐν παραδείγματι, ἡ γνωστὴ ἐν Βερολίνῳ κύλιξ τοῦ Σωσίου ('Αχιλλέως - Πατρόκλου) Furtwängler ἐ.ἀ. 2278, Ant. Denkm. 1, 9. 10, 1. Buschor, Gr. Vasenmalerei² ἐν τῇ προμετωπίδι κλπ.

5 Ἰδ. τὸ ἀνάγλυφον ἐκεῖνο Palace κλπ. 1, 510.

6 Ἰδ. λ.χ. παράδειγμα ἐπὶ δακτυλίου ἐκ Μυκηνῶν Evans, Palace 1, 691 εἰκ. 513.

7 ΑΕ 1889, πίν. 10, 15.

γέννησις τοῦ κοσμήματος δέον ἐπομένως νὰ ἀποδοθῇ εἰς αὐθόρμητον ἐκδήλωσιν τῆς καλλιτεχνικῆς ἀντιλήψεως. Τὰ δύο παραδείγματα ἅτινα ἀπεικονίζονται ἐνταῦθα (εἰκ. 8) εἶναι ἡ ἐν τῷ μουσεῖῳ τοῦ Βερολίνου φιάλη τοῦ Δούριδος μετὰ τῆς θανατώσεως τοῦ Σκείρωνος¹ καὶ ἑτέρα ἐκ κάτω Ἰταλίας φιάλη τοῦ αὐτοῦ μουσείου εἰκονίζουσα τὸν Φρύξον². Ἐπὶ τῆς τελευταίας ταύτης οἱ ἰχθύες χρησιμεύουσι πρὸς καλυτέραν δήλωσιν τοῦ ὕδατος, ἐνῶ ἐπὶ τῆς φιάλης τοῦ Δούριδος εἰκονίζονται ἐχῖνοι ἐπὶ τῶν βράχων καὶ ἐπιφαίνεται ἡ θαλασσία χελώνη, ἥτις κατὰ τὴν παράδοσιν ἐπαχύνετο ἀπὸ τὰς σάρκας τῶν θυμάτων

Εἰκ. 8. Φιάλαι ἐν τῷ μουσεῖῳ τοῦ Βερολίνου.

τοῦ ληστοῦ. Ὁ αὐτὸς τρόπος παραστάσεως τοῦ ὕδατος ἐχρησιμοποιήθη καὶ ἐν τῇ πλαστικῇ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ἀετώματος τοῦ Παρθενῶνος (πρὸ τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου), καὶ βραδύτερον (δι' ἐγγαράκτων γραμμῶν) ἐπὶ μιᾶς τῶν πλακῶν τοῦ βάνθρου τῆς Σαμοθρακίας Νίκης³.

Ἄλλος συμβατικὸς τρόπος πρὸς δήλωσιν τοῦ ὕδατος εἶναι ἡ χρησιμοποίησις τῆς σπείρας. Ταύτην συναντῶμεν ἐπὶ τῶν τηγανοειδῶν σκευῶν τῆς Σύρου (ὁμοῦ μετὰ τῶν ὁμοκέντρων κύκλων), ὧν ἅλλα μὲν φέρουσι τὸ θέμα ὡς ἀπλὴν διακόσμησιν, ἕτερα ὁμῶς φέροντα ἐπ' αὐτῶν καὶ παραστάσεις πλοίων, χρησιμοποιοῦσι τὴν σπείραν πρὸς τῷ διακοσμητικῷ σκοπῷ καὶ ὡς

¹ Ἐλήφθη ἐκ Jahrbuch d. Inst. 1916, πίν. 4 (Buschor).

² Ἐλήφθη ἐκ τοῦ 2ου Winckelmanns Programm, 1842 (E. Gerhard, Phrixos der Herold).

³ Konze - Hauser - Benndorf, Samothrake 2, 55 καὶ εἰκ. 24. Τὰ ἄλλα μνημεῖα ἐφ' ὧν διὰ τῆς αὐτῆς μεθόδου εἰκονίζεται ἡ θάλασσα εἶναι: Ἑτέρα φιάλη τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Δούριδος, Pottier Vases antiques du Louvre 3, 168 ἀρ. 126, πίν. 112. Κύλιξ ἐν Βερολίῳ, Furtwängler Kat. 2293. Τὸ ἄγγειον τὸ Ἰνουῦ καὶ Φρύξον λεγόμενον ἐν Νεαπόλει, Heydemann, Vasensamm. κλπ. ἀρ. 270 σελ. 693. Εἰκ. Annali dell Istituto 1867 πίν. 3. Ἐν ἄγγειον παρὰ J. Pellegrini,

Catal dei vasi dipinti delle necropoli Etrusche ἀρ. 2886. Πρβλ. Studniczka, Jahrb. d. Inst. 1916, 303 εἰκ. 24. Ὁ ἐξ Ἀπουλίας περίφημος κρατὴρ μετὰ τῆς ἀνατολῆς τοῦ Ἡλίου καὶ δύσεως τῶν ἀστέρων, F. R. πίν. 126. Ἄλλον ἄγγειον φειδιακοῦ ῥυθμοῦ ἐ. ἀ. πίν. 67 καὶ Pfuhl, Malerei u. Zeichnung d. Griechen εἰκ. 583. Κρατὴρ τοῦ ἐργαστηρίου τοῦ Πύθωνος ἐν Βερολίῳ, F. R. πίν. 130. Εἰς τὰ τρία τελευταῖα ἄγγεῖα ἡ παράστασις ἔχει σημαντικῶς ἐκφυλισθῇ. Πρβλ. ὁμοίαν δὴλωσιν τῆς θαλάσσης ἐπὶ ἄγγειον τοῦ Δ' αἰῶνος, εἰκονίζοντος τὴν ἀπαγωγὴν τῆς Εὐρώπης, C. R. 1870 - 71, 181. πίν. 5, 1.

δήλωσιν τῆς θαλάσσης¹. Τοῦτο πρέπει νὰ θεωρηθῇ βέβαιον, διότι ἡ σπεῖρα ὡς δήλωσις ὑδάτων εἶναι εἰς τῶν μακροβιωτάτων τύπων, διατηρηθεῖς χιλιετηρίδας ὅλας καὶ διατηρούμενος ἔτι μέχρι σήμερον. Ἡ χρητομυκηναϊκὴ τέχνη δὲν παρουσίασε μέχρι σήμερον τοιαύτην χρησιμοποίησιν τῆς σπεύρας. Τούναντίον πάμπολλα παραδείγματα παρέχει ἡ ἄσσυρια καὶ νεοβαβυλωνιακὴ (εἰκ. 9)². Κατὰ τὸν Wurz³ ὅταν αἱ σπεῖραι πᾶσαι κανονικῶς στρέφονται πρὸς τὴν αὐτὴν διεύθυνσιν πρόκειται περὶ ποταμίου ὕδατος, ὅταν δὲ φέρονται πρὸς πᾶσαν

Εἰκ. 9. Ἀνάγλυφον ἐκ τοῦ ἀνακτόρου
Σαργῶν τοῦ Β' τῆς Ἀσσυρίας.

κατεύθυνσιν δηλοῦσι τὸ θαλάσσιον ὕδωρ. Συστηματικὴ παρακολούθησις τῶν παραστάσεων δύναται νὰ μᾶς διδάξῃ καὶ τὴν προέλευσιν τοῦ τύπου. Εἰς μερικὰ δηλ. μνημεῖα, ὅπου τὸ ὕδωρ παρίσταται διὰ πυκνῶν κυματοειδῶν παραλλήλων γραμμῶν, εἰκονίζονται σποραδικῶς καὶ σπεῖραι, αἵτινες ἀναμφιβόλως δηλοῦσι τὴν δίνην, τὴν παραγομένην ἰδίως εἰς τὰ ρεύματα τῶν ποταμῶν⁴. Προκειμένου περὶ θαλασσίου ὕδατος, φαίνεται ὅτι τὴν ιδέαν πρὸς παράστασιν τούτου διὰ σπειρῶν ἔδωκεν ἡ μορφή τῶν κυμάτων, ἅτινα ὅταν θραύονται κυρτοῦνται καὶ ἐλίσσονται τὴν κορυφὴν δίκην σπειρῶν.

Τὸ τελευταῖον τοῦτο φαίνεται νὰ ἐπικυροῖ ἡ ἐν τῇ ἑλληνικῇ τέχνῃ παράστασις τῆς θαλάσσης διὰ σπειρῶν, πρᾶγμα ὅπερ συμβαίνει ὁσάκις αὕτη δηλοῦται τρικυμιώδης. Ὑπάρχει ἐν ἑξ Ἑρετρίας χαλκοῦν κάτοπτρον ἐν τῷ μουσεῖῳ τοῦ Βερολίνου, ὅπερ δηλοῖ τὴν θάλασσαν δι' ἀναγλύφων σπειρῶν⁵. Πολλὰ δὲ ἄλλα ἐτρουσκικὰ παραδείγματα φέροντα τὰς σπεύρας ἐγχαράκτως. Τὰ

πλεῖστα τούτων εἰκονίζουσι τὴν Σκύλλαν, ὡς καὶ τὸ προηγούμενον κάτοπτρον, ἐπιφαινομένην ἐν μέσῳ τῆς μαινομένης θαλάσσης. Ἐνταῦθα εἰκονίζεται ὡς παράδειγμα ἐν ἐτρουσκικὸν κάτοπτρον (εἰκ. 10)⁶, ἐφ' οὗ τὸ τέρας παρίσταται εἰς μανιώδη κίνησιν. Εἰς συμπλήρωσιν τῆς ἀγρίας σκηνῆς ἡ θάλασσα δέον νὰ ἐννοηθῇ φοβερώς κυμαινομένη, ἐφ' ᾗ καὶ δηλοῦται δι' ἐγχαράκτων σπειρῶν ὡς εἰς τὰ ἄσσυριακά ἀνάγλυφα καὶ τὰ τηγάνια τῆς Σύρου. Συχνῶς ἐπίσης συναντᾶται καὶ ἐπὶ νομισμάτων ἡ σπεῖρα ἐν τοιαύτῃ χρήσει⁷.

1 ΑΕ. 1899, 86 ἐξ. (Τσουντας). Εὐρέθησαν περὶ τὰ 32 τοιαῦτα σκεύη, ὧν τὰ ἑπτὰ φέρουσι πλοῖα. Ἐπὶ τῶν τελευταίων χρησιμοποιοῦνται κυρίως ὁμόκεντροι κύκλοι. Ἐπὶ μερικῶν σκευῶν ὑπάρχουσιν ὁμοῦ αἱ σπεῖραι καὶ αἱ ὁμόκεντροι κύκλοι.

2 Ἡ εἰκὼν προέρχεται ἐκ τοῦ ἐν Khorsabad ἀνακτόρου Σαργῶν τοῦ Β', (ἐγκαινισθέντος περὶ τὸ 706 π. Χ.). Τὸ ἀνάκτορον ἔχοσμεῖτο διὰ πλῆθους ἀναγλύφων μετὰ θαλασσίων παραστάσεων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ σκηναὶ μεταφορᾶς δένδρων διὰ φοινικικῶν πλοίων. (Ἡ εἰκὼν κατὰ τὸν B. Meissner, Babylonien und Assyrien I, εἰκ. πινάκ. 206).

3 E. Wurz, Spirale und Volute 1, σ. 58.

4 Ἀφθονα παραδείγματα ἐκ τῶν ἀνωτέρω μνημείων

κατέχει τὸ Λοῦβρον καὶ τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον. Ἰδ. τὰς μνημονευθείσας δημοσιεύσεις Birch - Pinches, Palace Gates of Balawat καὶ Layard, Monuments of Nineveh, ἐνθα πλεῖστοι πίνακες μετὰ παραστάσεων ὑδάτων.

5 Τὸ κάτοπτρον φέρει παράστασιν τῆς Σκύλλης. Ἀρ. καταλ. 8391. Εἰκόνες παρὰ Roscher, Lexikon ἐν λ. Skylla, σ. 1052 καὶ Arch. Anz. 1894, 118, εἰκ. 15.

6 E. Gerhard, Etruskische Spiegel 5, 25.

7 Νόμισμα τοῦ Τάραντος παρὰ Imhoof - Blumner - Keller, Tier - und Pflanzenbilder auf Münzen u. Gemmen πίν. 4, 27. Πρβλ. ὁμοιον τύπον Evans, Horsemen of Tarentum πίν. 2, 1 (περίοδος 420 - 380 π. Χ.).

Ἐξ ἀπομονώσεως τοῦ «ἀτέρμονος» ἐπιφανειακοῦ θέματος τῆς σπείρας εἰς μίαν καὶ μόνην ὀριζοντίαν σειράν, ἐπλάσθη ἐν κόσμημα ἀνάλογον πρὸς τὸν μαϊάνδρον, ἡ *κυματοσπειρα*¹. Αὕτη χρησιμοποιεῖται πρὸς δήλωσιν τοῦ ὕδατος συχνότατα εἰς τὸν ἐρυθρόμορφον ρυθμὸν καὶ πᾶσαν τὴν κατόπιν ἐποχὴν, ἐνῶ ἐκ παραλλήλου ἀπαντᾷ καὶ ὡς ἀπλοῦν διακοσμητικὸν θέμα ἐπὶ ἀναριθμητῶν μνημείων.

Αἱ σπεῖραι πρὸς δήλωσιν ὑδάτων εἶναι ἄγνωστοι εἰς τὸν μελανόμορφον ρυθμὸν, ὅστις τὰ κύματα δηλοῖ δι' ἰσχυρῶς ἀνωμάλου ἐπιφανείας, ἣτις ἐνθυμίζει ἐνίοτε τὰς σπεῖρας ὡς πρὸς τὴν διάταξιν².

Ἡ σπεῖρα πρὸς δήλωσιν κυμάτων ἐπέζησε τοῦ τέλους τοῦ ἀρχαίου κόσμου καὶ ἀποδεικνύεται εἰς αἰωνόβιος λαϊκὸς τύπος, ἀπαντῶν ἐπὶ μεσαιωνικῶν ἔργων, ἐπὶ πορσελάνων τῆς Ἀποῦ Ἀνατολῆς, ἐπὶ βυζαντινῶν μνημείων καὶ τέλος ἐπὶ συγχρόνων ἔργων τῆς λαϊκῆς χειροτεχνίας³.

Ὑπολείπεται νὰ ἐξετασθῇ εἰς τελευταῖος τρόπος παραστάσεως τοῦ ὕδατος ἐν τῇ κρητομυκηναϊκῇ τέχνῃ, ὅστις καὶ οὗτος κατατάσσεται εἰς τοὺς συμβατικούς: Ἡ διὰ τεθλασμένης προνοειδοῦς γραμμῆς δήλωσις τοῦ ὕδατος. Ἡ μέθοδος αὕτη ἀπαντᾷ ἐπὶ μιᾷ ἐντελῶς περιορισμένης κατηγορίας ἔργων, δηλαδή τῶν ἀμυγδαλοειδῶν σφραγιδολίθων τῆς ὑστερωτέρας περιόδου τῶν εἰκονιζόντων πλοῖα⁴. Ὑπὸ τὰ πλοῖα

Εἰκ. 10. Ἐτρονσικὸν κάτοπτρον.

1 Τὸν ὅρον προέτεινε ὁ καθηγητὴς κ. Τσουντας ἐν τῇ εἰσηγήσει του περὶ τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς μου. Τὸ κόσμημα καλεῖται ὑπὸ τῶν Γερμανῶν Wellenlinie - Verzierung - Spirale (χαρακτηριστικὰ ὀνόματα ὡς πρὸς τὴν σημασίαν του!) ἔτι δὲ Spiralsacke καὶ Laufender Hund μία παραλλαγή του.

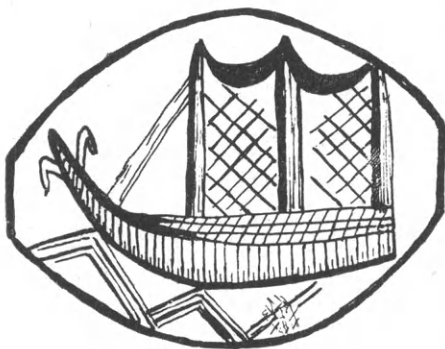
2 Παράδειγμα ἡ πάλῃ τοῦ Περσέως πρὸς τὸ κῆτος, Mon. del Inst. 10, 52. Χαλκιδικὴ φιάλη τοῦ Φινέως, τελευταίως παρὰ Α. Rumpf, Chalkidische Vasen πίν. 40-42, πρβλ. AM. 46, 1921, 157 ἔξ. Ὡς πρὸς τὰ ἐρυθρόμορφα ἀγγεῖα καὶ λοιπὰ μνημεῖα τὰ εἰκονίζοντα τὸ ὕδωρ διὰ κυματοσπείρας παραιτοῦμαι πάσης παραπομπῆς, διότι εἶναι παμπληθῆ, ἀναφέρων μόνον τὸ παλαιότατον γνωστὸν μοι παράδειγμα, νόμισμα τῶν Καμαριναίων τοῦ β'. ἡμίσεος τοῦ Ε'. αἰῶνος, φέρον τὴν νύμφην Καμάριναν ἐπὶ κύκνου ὑπὲρ τὰ κύματα: B. Head, Hist. numorum³ 129, εἰκ. 68. Head - Σβορώνου πίν. 5 ἀρ. 2.

3 Βλέπε ἐπὶ παραδείγματι χειρόγραφον τοῦ 15ου αἰῶνος BSA 12, πίν. 1. Βυζαντινὴν εἰκόνα τοῦ ἔτους 1628 παριστῶσαν πειρατικὸν ἐπιπόδιον καὶ δημοσιευθεῖσαν ὑπ' ἐμοῦ ἐν ΑΔ 1920 - 21 παραρτ. σ. 195. (Ἡ εἰκὼν αὕτη ἔδωκεν ἀφορ-

μὴν καὶ εἰς συγγραφὴν τῆς παρούσης ἐργασίας). Ἐπ' ἴσης ἐν τῷ μουσεῖῳ Κωνσταντινουπόλεως ὑπάρχει λοιπὰς ἐκ πορσελάνης τῆς ἐποχῆς τοῦ βασιλέως Kia - Tsing, (1522 - 66), μετὰ παρατάσεως δύο θαλασσίων τεράτων καὶ θαλάσσης δηλουμένης διὰ σπειρῶν. Τέλος ἐπιθυμῶ νὰ προσθέσω, ὁποῖαν ἰσχυρὰν ἐντύπωσιν μοῦ ἐπροξένησε τὸ γεγονός, ὅτι πρὸ τριῶν ἐτῶν εἷς αὐτοσχέδιος τοιχογράφος ἐκόσμησε διὰ κλυδωνιζομένου ἀτμοπλοίου καὶ σπειροειδοῦς ἀποδόσεως τῆς τρικυμιώδους θαλάσσης τὸ ἐσωτερικὸν τῆς νεοδμήτου ταβέρνας του εἰς τὴν ἰδιαιτέραν μου πατρίδα Ληξούριον. Τοσοῦτον ἀμετάβλητος παραμένει ἡ λαϊκὴ ψυχὴ εἰς τὴν ἐξωτερίκευσιν στοιχειωδῶν καλλιτεχνικῶν παραστάσεων. Ἡ δὲ λαϊκὴ τέχνη, ὡς ἐκδήλωσις τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, ἤρχισε καὶ αὕτη τελευταίως νὰ μελετᾶται ἐπιμελῶς.

4 Εἰς ἄλλην ἐργασίαν μου δίδω πλήρη κατάλογον τῶν μνημείων τούτων. Κυρίως ἡ κατηγορία τῶν ἐν λόγῳ σφραγίδων ἀνήκει εἰς τὴν YM 2 ἐποχὴν. Τινὰ τελείως ἐκφυλισμένα παραδείγματα εἶναι ἀναμφιβόλως YM 3, τὸ δὲ σχῆμα τῶν σφραγιδολίων ἐπιζῇ μέχρι τῆς ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς (ιδίως ἐν τῇ νήσῳ Μήλῳ).

ταῦτα ἢ θάλασσα, ὅσakis δηλοῦται, εἰκονίζεται διὰ μιᾶς σπανίως ἀπλῆς, συνήθως δὲ διπλῆς τεθλασμένης γραμμῆς (zig-zag) καθ' ὀριζοντίαν διεύθυνσιν (*εἰκ. 11*). Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἐν τῇ κυρίως κρητομυκηναϊκῇ τέχνῃ μόνον ἐν τοιαύτῃ χρησιμοποιοῖται ἀπαντᾷ ἡ τεθλασμένη γραμμὴ, ὀλίγῳ ὅμως βραδύτερον χρησιμοποιεῖται καὶ ὡς διακοσμητικὸν θέμα¹. Τὸ περιορισμένον καὶ ὁμοιόμορφον τῶν μνημείων, ἐφ' ὧν ἀπαντᾷ ἡ τοιαύτη δῆλωσις τοῦ ὕδατος ἐν τῇ κρητομυκηναϊκῇ τέχνῃ, καθιστᾷ πρόδηλον τὸ συμπέρασμα ὅτι πρόκειται περὶ ὠρισμένης σχολῆς ἀντλησάσης ἔξωθεν τὸ θέμα τοῦτο. Ἐκ πάντων τῶν τρόπων παραστάσεως τοῦ ὕδατος οὗτος εἶναι ὁ μᾶλλον συμβατικὸς καὶ ὁ μᾶλλον ξενότροπος. Ἀλλὰ περὶ τούτου κατωτέρω.

Εἰκ. 11.

Σφραγιδόλιθος τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου.

Ἡ ἐπίδρασις τῶν ξένων πολιτισμῶν. Συμπεράσματα. Ἐν συνολικὸν βλέμμα ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων καταδεικνύει, ὅτι ὁ κύριος τρόπος δηλώσεως τοῦ ὕδατος εἰς τὰ γλυπτικά ἐν γένει, ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἔργα τῆς κρητομυκηναϊκῆς τέχνης (φαγεντιανῆν) εἶναι ὁ διὰ λεπτῶν πυκνῶν κυματοειδῶν γραμμῶν καθ' ὀριζοντίαν διεύθυνσιν. Ὁ τρόπος οὗτος εὐρίσκει τὰ παράλληλά του ἐν Ἀνατολῇ, ἐνθα ἀπὸ τῆς σουμερικῆς ἐποχῆς καὶ ἐφεξῆς συναντᾶται διαρκῶς ἐπὶ κυλίνδρων, ἀναγλύφων καὶ ἄλλων ἔργων τέχνης. Ὡς τυπικὸν παράδειγμα δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὁ ὠραιότατος κύλινδρος τοῦ βασιλέως Schargani-Scharri, παρέχων τὸ ἄλλως συνηθέστατον θέμα τοῦ Γιλγαμές ἢ ἄλλου θεοῦ κρατοῦντος ἀγγεῖον, ἐξ οὗ ἐκχέεται τὸ σωτήριον ὕδωρ τῆς ζωῆς². Ὁμοίως παρίσταται τὸ ὕδωρ καὶ ἐπὶ κολοβοῦ ἀναγλύφου ἀγγείου ἔχοντος σχῆμα πλοίου³, ἔτι δ' ἐπὶ πολλῶν ἄλλων ἔργων ὧν περιτεύει ἡ περαιτέρω ἀπαρίθμησις. Μία μόνον περιέργος διακόσμησις ἀναγλύφων δέον ἔτι νὰ μνημονευθῇ, ἥτις ἐν τῇ παραστάσει τοῦ ὕδατος παρέχει περιέργον ἀναλογίαν πρὸς τὸ δικτυωτὸν κόσμημα τῆς μινωικῆς τέχνης (λ. χ. ἐπὶ τοῦ ἀργυροῦ ῥυτοῦ τῶν Μυκηνῶν, ἀνωτέρω εἰκ. 5 γ' ἢ ἐπὶ τοῦ ῥυτοῦ τῆς Ψείρας εἰκ. 5 α'). Πρόκειται περὶ ἀναγλύφων ἐκ Tello⁴ σχηματιζόντων τὸ γνῶριμον ἤδη φολιδωτὸν πλέγμα διὰ τῶν ναμάτων ὕδατος ἐξερχομένου ἐξ ἀγγείων (*Εἰκ. 12*)⁵. Ἐν τούτοις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἴπῃ τις μετὰ βεβαιότητος, ἂν τὸ

¹ Τοῦτο βλέπομεν ἤδη ἐπὶ τῆς πυξίδος τῆς εὐρεθείσης ἐπὶ Κουρουνιώτου ἐντὸς θολωτοῦ τάφου τῆς Πύλου (ΑΕ. 1914, 108, εἰκ. 14). ἥτις ὅπως δῆποτε φέρει ἤδη στοιχεῖα πρωτογεωμετρικοῦ ῥυθμοῦ. Ἐνταῦθα εἰκονίζεται ἡ τεθλασμένη γραμμὴ καὶ ὡς διακοσμητικὸν θέμα ἐν ἐνὶ τμήματι τοῦ ἀγγείου καὶ ὡς δῆλωσις θαλάσσης ἐν ἄλλῳ τμήματι, ὅπου παριστάνεται καὶ πλοῖον. (Ἐνταῦθα αἱ τεθλασμέναι γραμμαὶ κατὰ κάθετον διεύθυνσιν.). Τὰ γεωμετρικά παραδείγματα ἐπὶ ἀγγείων καὶ πορπῶν εἶναι πάμπολλα, ἐξικνούμενα μέχρι τοῦ πρωτοκορινθιακοῦ σκύφου ΑΕ 1898 πίν. 5, 3 (ὅστις ὅμως φέρει ἐμφανῆ ἔτι τὴν ἀνάμνησιν τοῦ ῥυθμοῦ Διπύλου). Πρβλ. καὶ τὸν γνωστότατον κρατῆρα τοῦ Ἀριστονόφου.

² Weber, Altorientalische Siegelbilder 60, εἰκ. 262.

Πρβλ. Reall. d. Vorgeschichte 4, 2ον, πίν. 157 d (ἄρθρον Glyptik), ἔτι δὲ Meissner, Bab. und Assyrien 1, εἰκ. πινάκων 132. Πρβλ. ἔτι Weber ἐ.δ. εἰκ. 52, 261, 266 καὶ πλείστας ἄλλας παραστάσεις.

³ Ἐκ τοῦ ἔτους 2.000 π. Χ. περίπου, ἐκ Bismaya (Adab): Banks, Bismaya or the lost City of Adab 139—M. Jastow, the Civilisation of Babylonien and Assyrien πίν. 16, 6 (ἐναντι σ. 52).

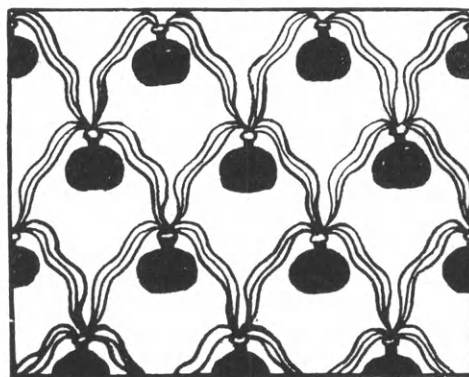
⁴ G. Gros, Nouvelles fouilles de Tello, 1910 πίν. 8, 2.

⁵ Τὸ σχέδιον τῆς εἰκόνος ταύτης ἐγένετο ἐπὶ τῇ βάσει ἰχνογραφήματος τῶν σημειώσεών μου, ληφθεισῶν ἐν Βερολίνῳ, διότι ἐν Ἑλλάδι δὲν ἠδυνήθην νὰ εὑρῶ τὸ ἀνωτέρω βιβλίον.

θέμα ἐνταῦθα εἶναι ἀπλῶς διακοσμητικὸν ἢ φέρει καὶ τὴν βαθυτέραν ἔννοιαν δηλώσεως μεγάλης ὑδατίνης ἐπιφανείας, ὡς συμβαίνει ἐν τῇ μινωϊκῇ τέχνῃ¹.

Ἡ αἰγυπτιακὴ παράστασις τοῦ ὕδατος εἶναι ξηροτέρα καὶ συμβατικωτέρα τῆς ἀνατολικῆς. Συνίσταται ἐκ πυκνῶν τεθλασμένων γραμμῶν (zig-zag) ἔχουσῶν συνήθως μὲν κάθετον διεύθυνσιν, ἐνίοτε ὅμως καὶ ὀριζοντίαν. Οὕτω παρίσταται τὸ ὕδωρ ἐπὶ ἀπειραρίθμων μνημείων, ἀπὸ τῆς ἱερογλυφικῆς γραφῆς μέχρι τῶν ἀναγλύφων καὶ τῶν τοιχογραφιῶν. Ἡ θάλασσα αὕτη καθ' ἑαυτὴν οὕτω παρίσταται ἐπίσης². Τὴν ἐπίδρασιν τῆς μεθόδου ταύτης πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν ἐπὶ τῆς ἀνωτέρω μνημονευθείσης κατηγορίας τῶν ἀμυγδαλοειδῶν σφραγιδολίθων, ὅπου καὶ ἔμεινε περιορισμένη χωρὶς νὰ ἐπεκταθῇ ἐπὶ ἄλλων μνημείων.

Μία παρέκβασις ἐνταῦθα εἶναι ἀναγκαία, σχετικῶς πρὸς τὸ ζήτημα πόθεν ἐκκληροδοτήθη ἡ αὕτη μέθοδος εἰς τὸν γεωμετρικὸν ῥυθμόν. Δεδομένης τῆς μακροτάτης ἐπιβιώσεως τῶν γλυπτῶν λίθων καὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ἔχομεν ὡς κρῖνον συνδετικὸν ἐπὶ πλεον τὸ μνημονευθὲν «πρωτογεωμετρίζον» ἄγγειον τῆς Πύλου, πρέπει νὰ φανῇ τις διστακτικὸς ὡς πρὸς τὸν δικαίως ἀρχίζοντα ἤδη νὰ πολεμῇται, πανταχοῦ παρόντα

Εἰκ. 12.

¹ Ἀνάπτυξις κοσμήματος ἐξ ἀναγλύφου ἐκ Tello.

ἀπὸ μηχανῆς θεὸν τῶν Φοινίκων. Ὁ Roulsen ὑπεστήριξεν ὅτι ὁ τύπος τῆς τεθλασμένης γραμμῆς ἐκκληροδοτήθη εἰς τὸν γεωμετρικὸν ῥυθμόν ὑπὸ τῆς φοινικικῆς τέχνης, εὐρὼν ἐν καὶ μόνον φοινικικὸν πρότυπον, τὴν φιάλην τοῦ Σαλέρνου³. Ὁ v. Bissing εἶχε τοῦναντίον ὑποστηρίξει, ὅτι ὁ αἰγυπτιακὸς τρόπος παραστάσεως τοῦ ὕδατος διὰ τεθλασμένων γραμμῶν οὐδέποτε ἀπαντᾷ ἐπὶ φοινικικῶν ἔργων τέχνης⁴. Νῦν παρουσιάζεται ὁ πλοῦτος τῶν ὑστερομινωικῶν καὶ ὑστερομυκηναϊκῶν μνημείων, ὅστις δέον νὰ ὑπολογισθῇ. Σημειωτέον ἔτι, ὅτι ὁ γεωμετρικὸς ῥυθμὸς παρουσιάζει συχνότατα τὴν κάθετον διάταξιν τῶν τεθλασμένων γραμμῶν. Τοῦτο εἶναι ἄγνωστον ἐπὶ τῶν σφραγιδολίθων, ἀπαντᾷ ὅμως ἤδη ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τῆς Πύλου. Ἐν λοιπὸν τῶν δύο δέον νὰ ἀληθεύῃ: Ἡ τὸ θέμα εἶναι κρητομυκηναϊκὴ κληρονομία πρὸς τὸν γεωμετρικὸν ῥυθμόν, ἢ τὸ ἄγγειον τῆς Πύλου πρέπει νὰ θεωρηθῇ προδίδον ἤδη τὴν πρώτην παρουσίαν τῶν Φοινίκων.

Τὰ ἀνωτέρω ἀρκείωσαν περὶ γλυπτικῶν ἔργων τῆς κρητομυκηναϊκῆς τέχνης. Εἰς

¹ Ὑπάρχει μία ἀσφαλῶς πεπλανημένη θεωρία τοῦ J. Six (Syria 6, 1925, 205 ἐξ.) καθ' ἣν ὁ κοινότατος ἐν τῇ Ἀνατολῇ σχοινοειδὴς πλοχμὸς παριστᾷ ὕδωρ. Ἀλλ' ἐν μόνον ἀσφαλὲς παράδειγμα ὑπάρχει, τὸ τοῦ σπένδοντος κυνηγέτου Ἀσσουρβανιπάλ (Πρβλ. λ. χ. O. Weber, Assyrische Kunst πίν. 39). Τὰ ἄλλα εἶναι προφανῆς ἄδικος ἐπέκτασις τοῦ πράγματος. (Ὁ Six φθάνει μέχρι τοῦ σημείου νὰ νομίζῃ ὅτι ὕδωρ παριστᾷ ὁ πλοχμὸς ἐπὶ τῶν ἀσπίδων τοῦ Ἰδαίου ἄντρου καὶ ὅτι οὕτω πρέπει νὰ φαντασθῶμεν τὸν ῥόον ὠκεανοῦ ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως). Ὅπως δὴποτε, ὁ πλοχμὸς οὗτος ἐν τῇ κρητομυ-

ναϊκῇ τέχνῃ εἶναι ἄγνωστος. (Πρβλ. Μαρινάτου ἐν Deutsche Lit. Zeitung 1928, 1568). Ἄδικος ἐπίσης ἐπέκτασις εἶναι ἡ γνώμη του, ὅτι ὕδωρ παριστᾷ πανταχοῦ τὸ κόσμημα τῆς σπείρας, ὡς ἐπὶ τῆς στέγης τοῦ μικροῦ δωματίου τοῦ τάφου Ὁρχομενοῦ καὶ ἄλλων ἀναλόγων αἰγυπτιακῶν κοσμημάτων ἐπιφανείας.

² Βλέπε ὡς ἀπλᾶ παραδείγματα Schäffer, Von ägyptischer Kunst (ἔχω ὑπ' ὄψει τὴν α'. ἐκδ.) πίν. 13, 37 ἀρ. 2 καὶ 5. Αἱ γραμμαὶ καθ' ὀριζοντίαν διεύθυνσιν πίν. 37, 3.

³ Orient und Frühgr. Stil 28.

⁴ Jahrb. d. Inst. 1910, 197.

τὴν ζωγραφικὴν καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς ἐξαρτωμένην ἀγγειογραφίαν ἢ τέχνην διετήρησε παντελῆ ἀνεξαρτησίαν ἀπὸ τῶν ἄλλων πολιτισμῶν, τραπέισα ἄλλας ὁδούς: Εἴτε παρέστησε τὴν θάλασσαν διὰ τῆς πρωτοτύπου μεθόδου τῶν φουσσαλίδων εἴτε κατέφυγεν εἰς τὸ δικτυωτὸν καὶ λεπιδωτὸν κόσμημα εἴτε ἀφῆκε τελείως ἀδήλωτον τὸ ὕδωρ. Τῶν λεπτῶν πυκνῶν γραμμῶν δὲν ἐγένετο χρῆσις, ἂν καὶ κατὰ τὴν σήμερον ἀντίληψιν οὗτος θὰ ἦτο ὁ καταλλήλτος τῶν τρόπων. Τὸ αὐτὸ φαινόμενον παρατηρεῖται καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ τέχνῃ, ὅπου ἡ ἀγγειογραφία καὶ ἡ γλυπτικὴ ἐτράπησαν ἄλλας ὁδούς πρὸς παράστασιν τοῦ ὕδατος¹. Ἔργα μνημειωδεστέρας τέχνης ὡς αἱ μινωικαὶ τοιχογραφίαι, ὅπου ὁ ὀφθαλμὸς οἶονεὶ δικαιοματικῶς ἀναζητεῖ τὴν παράστασιν τοῦ ὕδατος, δὲν παρουσιάζουσι ταύτην. Τοῦτο καθιστᾷ εἰς τοὺς ἡμετέρους ὀφθαλμοὺς τὰ ἀνωτέρω ἔργα συνθηματικὰ καὶ ἀφελῆ, ἀλλὰ δὲν πρέπει τὴν παράστασιν ἡμῶν ταύτην νὰ μεταβιβάζωμεν ἀναλογικῶς εἰς παλαιούς θεατάς. Ὁ σημερινὸς ἄνθρωπος, ὅστις ἐκ παραδόσεως δεκάδων γενεῶν ἔχει συνηθίσει εἰς τὴν αἰσθησίν τοῦ βάθους, τῆς προοπτικῆς καὶ γενικῶς τοῦ κατὰ φύσιν, βλέπει ἄλλως τὰ πράγματα ἢ οἱ ἀρχαῖοι. Οὗτος εἶναι ὁ λόγος, δι' ὃν ἐκάλεσαν ἀδίκως ἐν τῇ μινωικῇ τέχνῃ προϊστορικὸν ἱμυρεσιονισμόν ὅ,τι ἐν τῇ πραγματικότητι εἶναι ἀφέλεια καὶ ἀτέλεια τῆς τέχνης. Ἐν τούτοις ἐκάστη ἐποχὴ βλέπει μὲ τὸ ὄμμα τῆς. Ὁ Jaensch ὑπεστήριξεν ὅτι τὰ ἔργα τῆς Ἀναγεννήσεως ἐφαίνοντο τότε περισσότερον πλαστικὰ ἢ σήμερον², πρέπει δὲ νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ὁ Ἀπολλόδωρος που ὁ Σκιαγράφος ἄφηκε κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ πολὺ μεγαλύναντος ἐντύπων διὰ τῶν ἔργων τοῦ ἢ ὅσῃν τυχὸν θὰ ἐπροξένει σήμερον ἢ τέχνην τοῦ. Εἶναι ἐπίσης γνωστὸν, ὅτι καὶ ἡμεῖς οἱ ἴδιοι μόνον κατόπιν ἀσκήσεως δυνάμεθα νὰ αἰσθανθῶμεν τὴν ἐντύπων τῶν ἔργων τῆς ἱμυρεσιονιστικῆς καὶ ἐξπρεσιονιστικῆς τέχνης, ἐνῶ αἱ σχολαὶ αὐταὶ καλλιεργούμεναι ἐπὶ γενεὰς θὰ φαίνονται ἄλλως εἰς τοὺς ἐπιόντας. Διὰ τοῦτο πρέπει νὰ εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι αἱ θαλασσογραφίαι τῆς Κνωσοῦ καὶ τῆς Φυλακωπῆς ἔτερον πλήρως τὰ ὄμματα τῶν τότε θεατῶν, οἱ ὅποιοι δὲν ἠσθάνοντο ἐπ' αὐτῶν τὰς ἐλλείψεις ἃς ἡμεῖς βλέπομεν σήμερον. Ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει θὰ ἦτο εὐκόλον διὰ τὸν τεχνίτην καὶ τὰ μέσα τοῦ νὰ διορθώσῃ ταύτας. Ἀλλ' ὅ,τι ἔβλεπον οἱ παλαιοὶ ὀφθαλμοὶ ἦτο ἀρκετὸν καὶ ἱκανοποιητικόν. Δὲν ἦσαν εἰς θέσιν νὰ ἀπαιτήσουν τὸ περισσότερον τὸ ὅποιον ἀναζητεῖ σήμερον ὁ θεατὴς³, ὁ ἔχων ὀπισθεν αὐτοῦ αἰώνων μακρὰν παράδοσιν μεγάλης Τέχνης³.

ΣΠΥΡΙΔΩΝ Ν. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ

¹ Ἐλέχθη ἤδη ἀνωτέρω, ὅτι τὸ μὲν τρικυμῶδες ὕδωρ δηλοῦται διὰ τῶν σπειροειδῶν συμπλεγμάτων, ἀπὸ τῶν τηγανίων τῆς Σύρου μέχρι τῶν ἔργων τῆς μεσαιωνικῆς καὶ νεωτέρας λαϊκῆς τέχνης, πρὸς δὲ παράστασιν τοῦ γαληνιαίου ὕδατος μετεχειρίσθη πάλιν ὁ 5ος καὶ 4ος αἰὼν τὸ σύμπλεγμα τῶν πεταλοειδῶν ἢ λεπιδωτῶν γραμμῶν. Ἡ διὰ λεπτῶν πυκνῶν γραμμίδων παράστασις ἀνευρίσκειται ἰδίως εἰς τὸν μελανόμορφον ῥυθμόν, ἀλλὰ δὲν ἐγενικεύθη, παραμείνασα περιορισμένη καὶ ἐξαιρετικῇ, ἂν καὶ εἶναι ὁ πιστότατος τῶν τρόπων. Παράδειγμα ἐν ὁστρακῶν ἐκ Ναυκράτιος, παρέχον τὴν πιστοτάτην ὅσων γνωρίζω ἀπεικονίσεων θαλάσσης ἐκ τῆς ἀρχαίας ἀγγειογραφίας (Br. Mus. Catal. II σ. 85, πρωίμου ἀρχαίου ῥυθμοῦ. Πρβλ. ὁμοίαν περίπου θαλάσσης ἀπεικόνισιν καὶ ἐπὶ κορινθιακοῦ πλακιδίου, Antike Denkmäler 2, πίν. 29, 21.) Ἐν τῇ πλαστικῇ πρὸ τοῦ Δ'.

αἰῶνος (λ. χ. μνημεῖον Λυσικράτους) τὸ ὕδωρ δὲν εἰκονίζεται διὰ τῶν κυματοειδῶν γλυφῶν, ἀλλὰ μένει ἀδήλωτον σχεδὸν κατὰ κανόνα. Ἐν χρυσοῦν ἔλασμα δημοσιευθὲν τελευταίως (Rev. Arch. 27, 1928, 26 ἐξ., Deonna) ὡς δῆθεν ἀρχαῖον εἶναι ἀναμφιβόλως κίβδηλον κατὰ τὴν ταπεινὴν μου γνώμην. Τὸ ἐπ' αὐτοῦ πλοῖον μετὰ παραστάσεως θαλάσσης ἐνθυμίζει μᾶλλον μεσαιωνικῶν χειρογράφων μικρογραφίας ἢ σκηνὰς τῆς ἀρχαιότητος.

² Über die Wahrnehmung des Raums, Zeitschrift für Psychol. und Physiologie der Sinnesorgane, 1, Ergänzt. Bd. 6, 165. Παραπέμπω κατὰ τὸν Val. Müller.

³ Πρβλ. περὶ τοῦ ζητήματος τούτου καὶ Val. Müller, Jahrbuch d. Inst. 1925, 116, ὅστις ὀρθῶς τονίζει ὅτι ἡμεῖς αὐτοὶ εἴμεθα ὑπαίτιοι, προσθέτοντες εἰς τὴν ξένην τέχνην πολὺ ἀπὸ τὴν ἐσωτερικότητα ἡμῶν.

ΠΗΛΙΝΟΝ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΝ ΘΥΜΙΑΤΗΡΙΟΝ

ΥΠΟ ΑΝΔΡΕΟΥ ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΥ

Τὸ πήλινον θραῦσμα, τὸ μέλλον ν' ἀπασχολήσῃ ἡμᾶς ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ, ἀνήκει εἰς τὰ τελευταῖα προσκτήματα τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν καὶ προέρχεται κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ Θεσσαλονίκης¹. Τοῦτο εἶναι ἄξιον πλείστου λόγου τόσον διὰ τὴν ἐξαιρετικὴν σπανιότητα τοῦ σκεύους εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει, ὅσον καὶ διὰ τὴν διακόσμησιν ἣν ἐπ' αὐτοῦ φέρει.

Ἐν τῇ νῦν αὐτοῦ καταστάσει τὸ θραῦσμα τοῦτο (εἰκ. 1, 3) ἔχει ὀλικὸν μῆκος 0,156 καὶ ἀποτελεῖται ἐκ τοῦ ἀριστεροῦ μέρους ἐλαφρῶς ἐλλειψοειδοῦς δίσκου συνεχομένου κατὰ τὸ ἄνω αὐτοῦ μέρος πρὸς ἕτερον στρογγύλον τοιοῦτον, τοῦ ὁποῖου ἐλάχιστον μόνον μέρος διεσώθη, καὶ ὅστις εἰς τὸ μέσον ἔφερε στρογγύλην ἐπίσης κοιλότητα βάθους 0,02 περίπου. Εἰς τὴν κάτω ἐπιφάνειαν τοῦ θραύσματος ὑπάρχει προσκεκολλημένος πήλινος σωλὴν διήκων καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ μῆκος, πλατυνόμενος εἰς τὸ ἄνω μέρος, κάτω ἀκριβῶς τῆς στρογγύλης κοιλότητος, καὶ σχηματίζων οὕτω τὴν βάσιν τοῦ ἀντικειμένου (εἰκ. 2).

Ἡ ἄνω ἐπιφάνεια ἀμφοτέρων τῶν δίσκων φέρει, ἐπὶ ἐπιχρίσματος λευκοκιτρίνου μετὰ γανώσεως, ἐγγάρακτον διακόσμησιν (εἰκ. 1, 4). Καὶ γύρω μὲν τῆς στρογγύλης κοιλότητος

Εἰκ. 1 Θραῦσμα πήλινου θυμιατηρίου ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν. Κυρία ὄψις (Μέγεθος πραγματικόν).

¹ Καθῆκον ἡμῶν θεωροῦμεν νὰ εὐχαριστήσωμεν θερμῶς τὸν Διευθυντὴν τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου κ. Γ. Σωτηρίου διὰ τὴν προθυμίαν μεθ' ἣς παρεχώρησεν εἰς ἡμᾶς τὸ ἀντι-

κειμενον τοῦτο πρὸς μελέτην καὶ δημοσίευσιν, ὡς ἐπίσης καὶ τὸ ἐν εἰκ. 13 ἀνέκδοτον ἐπίθημα κιονίσκου ἀποκείμενον ὁμοίως ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ.

εὐρίσκεται στεφάνη σχηματιζομένη ἐκ διπλῆς συστρεφομένης ταινίας, ἡ κυρία ὅμως διακόσμησις διασώζεται ἐπὶ τοῦ μεγαλυτέρου ἐλλειψοειδοῦς δίσκου. Ἐπ' αὐτοῦ παρίσταται πτηνὸν μὲ ἀνθρωπίνην κεφαλὴν καθήμενον πρὸς ἀριστερᾷ ἐπὶ ἐσχηματοποιημένου κλάδου καὶ στρέφον τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ὀπίσω. Παρ' αὐτὸ καὶ πρὸς πληρῶσιν τοῦ ἀπομένοντος κενοῦ, εὐρίσκεται φυτὸν ἐσχηματοποιημένον, ἔχον τὴν μορφήν κώνου πίτυος καὶ ἐκφυόμενον ἐκ διπλοῦ βλαστοῦ.

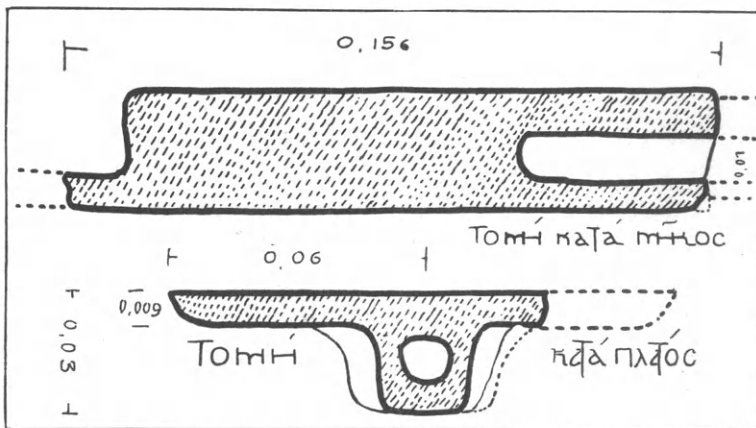
Εἰκ. 2. Θραύσμα πηλίνου θυμιατηρίου ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν. Ὁπισθία ὄψις.

Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ διασωθέντος τεμαχίου εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιχειρήσωμεν τὴν συμπλήρωσιν καὶ ἀναπαράστασιν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ ἀντικειμένου, ἐξ οὗ τοῦτο προέρχεται. Τὴν ἀρχικὴν ταύτην μορφήν δεικνύει ἡ εἰκ. 4.

Κατὰ ταῦτα ἔχομεν πρὸ ἡμῶν τμήμα πηλίνου θυμιατηρίου, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ μὲν στρογγύλη κοιλότης ἐπὶ τοῦ μικροτέρου δίσκου ἐχρησίμευε διὰ τὴν ἐνθεσιν τῶν ἀνθρώπων καὶ τοῦ θυμιάματος, ὁ δὲ κάτωθεν εὐρισκόμενος σωλὴν διὰ τὴν τοποθέτησιν ξυλίνης λαβῆς.

Ὅτι ἡ συμπλήρωσις καὶ ὁ ταυτισμὸς τοῦ ἀντικειμένου τούτου εἶναι ἀσφαλῆ δεικνύουσιν αἱ ἐπὶ τοιχογραφιῶν κυρίως διασωθεῖσαι

ἀνάλογοι παραστάσεις θυμιατηρίων. Εἰς ἀπεικονίσεις πράγματι τῆς Κοιμήσεως τῆς Θεοτόκου¹, τῶν Μυροφόρων πρὸ τοῦ Μνημείου τοῦ Ἰησοῦ², ὡς καὶ εἰς ἄλλα ἀνάλογον φύσεως θέματα³ εὐρίσκομεν παραστάσεις τοιούτων θυμιατηρίων, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ πλεῖστον ἔχουσι μορφήν ἐντελῶς ἀνάλογον πρὸς τὸ ἐνταῦθα ἔξεταζόμενον. Ἐκ τῶν πλείστων ὑπαρχόντων παραδειγμάτων παραθέτομεν ἐνταῦθα τρία τοιαῦτα (εἰκ. 5). Τούτων τὰ μὲν δύο πρῶτα εἶναι ἄνευ πώματος καὶ εὐρίσκονται μεταξὺ τῶν τοιχογραφιῶν τῆς Ὁμορφῆς Ἐκκλησιᾶς Αἰγίνης

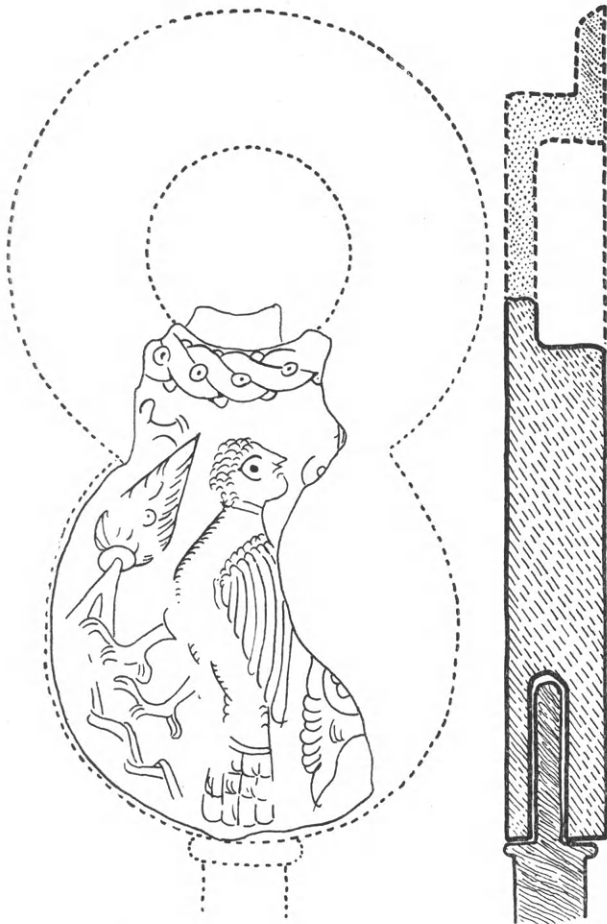
Εἰκ. 3. Τομαὶ κατὰ μῆκος καὶ πλάτος τοῦ πηλίνου θυμιατηρίου.

1 Πρωτάτον ἐν Ἀγίῳ Ὄρει: G. Millet, *Monuments de l'Athos I Les Peintures*, Paris 1927 Πίν. 30.2. (Φέρεται ὑπὸ ἀγγέλου ἀριστερᾷ). Ματεῖτσα ἐν Σερβίᾳ: V. I. Petkovic, *La Peinture Serbe du Moyen Age I Beograd* 1930. Πίν. 142α. (Κατὰ τὸ δεξιὸν ἄκρον). Στάρο - Ναγορίτσινο ἐν Σερβίᾳ: L. Wratislaw - Mitrovic et N. Okunev, ἐν *Byzantinoslavika* III 1931 σ. 153 καὶ Πίν. VII. (Φέρεται ὑπὸ ἀγγέλου ἀριστερᾷ). Γρασάνιτσα ἐν Σερβίᾳ: Wratislaw - Mitrovic et Okunev, ἐνθ' ἂν. Πίν. VIII. (Ὁμοίως).

2 Κώδ. Parisinus Gr. 74: [H. Omon], *Evangiles avec peintures Byzantines du XIe siècle*, Paris [1908] Πίν. 89. Μυστρᾶς, Ἀγ. Θεόδωροι: G. Millet, *Monuments Byzantins de Mistra*, Paris 1910. Πίν. 89.5.

3 Ἐνταφιασμὸς τοῦ Ἀγ. Γεωργίου ἐν Στάρο - Ναγορίτσινο: N. Okunev, *Monumenta Artis Serbicae* III, Pragae 1931 Πίν. 8. Σκηνὴ τοῦ Μαρτυρίου ἐν τῷ Πρωτάτῳ: Millet, *Monuments de l'Athos* Πίν. 32.3.

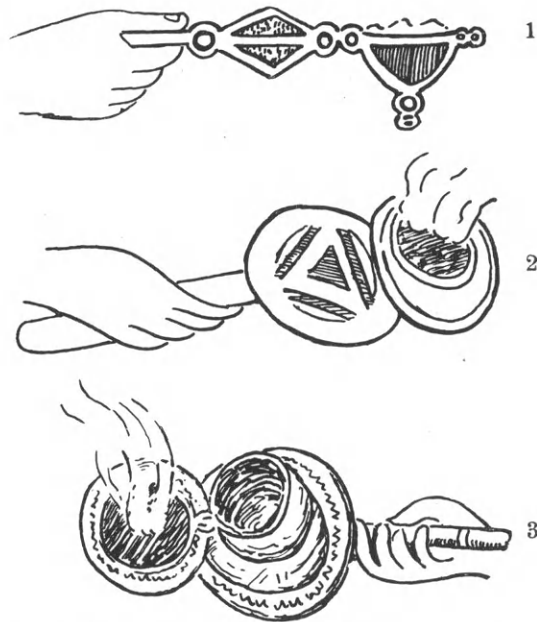
(τέλη 13^{ου} αἰῶνος)¹ καὶ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Πέτς ἐν Σερβία (14^{ος} αἰῶν)², τὸ δὲ τρίτον μετὰ πώματος ἐλήφθη ἐκ τοιχογραφίας τῆς Σοπότσани, ὁμοίως ἐν Σερβία (μέσα 13^{ου} αἰῶνος)³.

Εἰκ. 4. Ἀποκατάστασις τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ πήλινου θυμιατηρίου.

Τὸ σχῆμα τῶν θυμιατηρίων εἰς τὰς παραστάσεις ταύτας, ἰδίᾳ εἰς τὴν δευτέραν καὶ τὴν τρίτην, οὐδόλως σχεδὸν διαφέρει ἀπὸ τὸ ἡμέτερον, ὡς ἀπεκαταστήσαμεν αὐτό.

Τὸ θυμιατήριον τοῦ τύπου τούτου δὲν ἐξέλιπε μέχρι σήμερον, ἀλλὰ εἶναι ἀκόμῃ ἐν χρήσει εἰς τὰς Μονὰς καὶ ἰδίᾳ εἰς τὸ Ἅγιον

Εἰκ. 5. Παραστάσεις θυμιατηρίων ἐπὶ τοιχογραφίῳν.
1) Ὁμορφὴ Ἐκκλησιᾶ Αἰγίνης, 2) Πέτς ἐν Σερβίᾳ,
3) Σοπότσани ἐν Σερβίᾳ.

Ὁρος ὀνομαζόμενον, ὡς γνωστόν, «Κατοί»⁴. Χρησιμοποιεῖται δὲ ἀκόμῃ ἐν ταῖς Ἁγιορειτικαῖς Μοναῖς εἰς ὠρισμένας λειτουργικὰς περιπτώσεις κυρίως τὰς ἐξῆς: Κατὰ τὸν μικρὸν Ἑσπερινόν, εἰς τὰς Ἀγρυπνίας (κατὰ τὸν Πολυέλαιον), ἐπίσης εἰς τὴν Λειτουργίαν (εἰς τὸ Ἅγιος ὁ Θεὸς) ὡς καὶ εἰς τὰς Μεγάλας Ὑψους (Χριστουγέννων, Θεοφανείων καὶ Μεγ. Παρασκευῆς). Τέλος τοιοῦτον θυμιατήριον τίθεται κατὰ τὴν Μ. Παρασκευὴν παρὰ τὸν Ἐπιτάφιον. Ἡ τελευταία αὕτη χρῆσις τοῦ Κατοίου νομίζω ὅτι δὲν εἶναι ἄσχετος μὲ τὸν πένθιμον γενικῶς χαρακτῆρα αὐτοῦ, ὅστις ἄλλως τε ἐμφαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν παρουσίαν

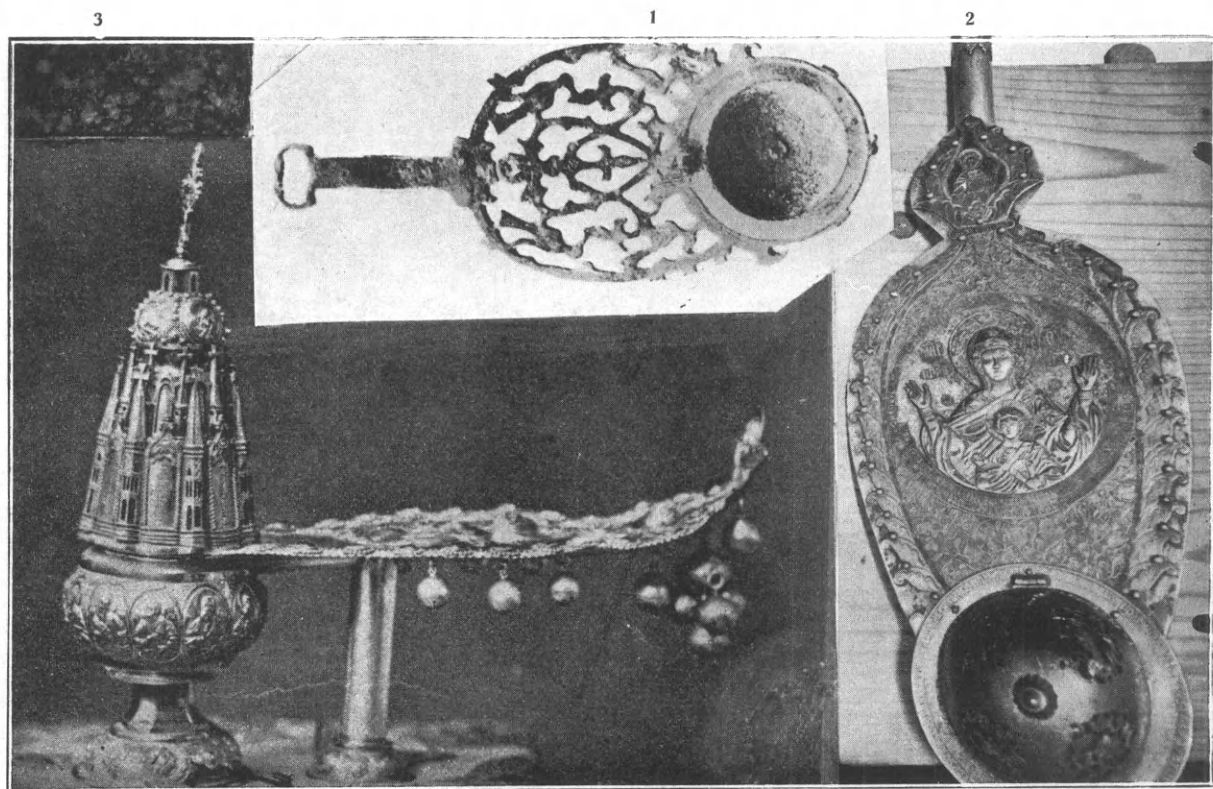
1 Γ. Σωτηρίου ἐν Ἐπετηρίδι τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν II 1925 σελ. 263, εἰκ. 14,

2 Petkovic, La Peinture Serbe ἐνθ' ἀν. Πίν. 78α.

3 N. Okunev, Monumenta Artis Serbicae I, Zagreb - Praga 1928. Πίν. 6.

4 Ὁ ὅρος εἶναι βυζαντινός, (Πρβ. Σ. Ψάλτην ἐν Ἀθηνᾶ, XXIX, 1917, Παράρτημα, σ. 37 κ.ἐξ.) Δὲν φαίνεται ὁμως νὰ εἶχεν οὗτος πάντοτε τὴν σημασίαν τοῦ θυμιατηρίου. Τοῦτο

τοῦλάχιστον εἶναι φανερόν εἰς τὸ χωρίον τοῦ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου (Ἐκθεσις βασιλείου τάξεως I, 672,15 Bonn). Τὸ παρὰ Du Cange (Glossar. ἐν λ. Κατζί) χωρίον τοῦ Ἀνωνύμου εἰς τὸ Πάθος τοῦ Κυρίου φαίνεται ἀνήκον εἰς τοὺς μετὰ τὴν ἄλωσιν χρόνους, βυζαντινῇ ὁμως εἶναι πιθανώτατα ἢ αὐτόθι ἀναγραφὴ ἱερῶν σκευῶν, ἐν οἷς καὶ τὸ Κατοί.

Εἰκ. 6. Μετάλλινα θυμιατήρια (Κατοῖα) 1) Μαρκοβ Μοναστήρ ἐν Σερβίᾳ, 2) Μ. Βαρλαάμ Μετεώρων, 3) Ἁγ. Ὄρος.

τοῦ θυμιατηρίου τούτου εἰς τὰς ἀπεικονίσεις σκηνῶν κυρίως νεκρικῶν, ὅπως ἡ Κοίμησις τῆς Θεοτόκου, ὁ ἐνταφιασμός ἀγίων, αἱ Μυροφόροι πρὸ τοῦ Μνημείου κ.λ.π. ὧν τινὰς ἀναφέραμεν ἀνωτέρω. Ἀπὸ τῶν Βυζαντινῶν ὅμως χρόνων μέχρι σήμερον ἡ μορφή τοῦ Κατοῖου, κυρίως ὡς πρὸς τὴν λαβὴν, ὑπέστη ἐξέλιξιν, ἣν δεικνύουσι τὰ ἐνταῦθα παρατιθέμενα παραδείγματα (Εἰκ. 6). Τὸ μετάλλινον διάτρητον θυμιατήριον τὸ φυλαττόμενον εἰς τὸ Μάρκοβ Μοναστήρ παρὰ τὰ Σκόπια διατρεῖ εἰσέτι τὸν παλαιὸν τύπον καὶ θὰ ἡδύνατο ἴσως, ἂν κρίνῃ τις ἐκ τῆς διακοσμήσεως αὐτοῦ, ν' ἀναχθῇ εἰς βυζαντινούς ἔτι χρόνους (Εἰκ. 6, 1).¹ Τὴν περαιτέρω ἐξέλιξιν δεικνύει τὸ ἐν τῷ Σκευοφυλακίῳ τῆς Μονῆς Βαρλαάμ τῶν Μετεώρων εὑρισκόμενον Κατοῖ, τὸ ὁποῖον ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, ἀλλὰ διασφρίζει περίπου τὴν παλαιὰν μορφήν (Εἰκ. 6, 2). Τέλος τὸ ἐν τῇ αὐτῇ εἰκόνι ἐξ Ἁγίου Ὄρους προερχόμενον δεικνύει τὴν σημερινὴν μορφήν τοῦ εἴδους τούτου τῶν θυμιατηρίων (Εἰκ. 6, 3). Ὡς βλέπει τις εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο ἡ λαβὴ δὲν εὑρίσκεται πλέον εἰς τὸ ἄκρον τοῦ ἐλλειψοειδοῦς δίσκου, ἀλλὰ εἰς τὸ κάτω αὐτοῦ μέρος².

Μεγαλειτέρας σπουδαιότητος εἶναι τὸ ἐπὶ τοῦ ὑπὸ μελέτην θυμιατηρίου εἰκονιζόμενον ἀνθρωποκέφαλον πτηνόν.

Προτοῦ ὅμως ἐξετάσωμεν τὰ κατὰ τὴν καταγωγὴν καὶ τὴν σημασίαν αὐτοῦ, ἀνάγκη ν' ἀσχοληθῶμεν διὰ βραχέων μὲ τὸ ὄνομα, τὸ ὁποῖον θὰ ἡδύνατο νὰ τὸ χαρακτηρίσῃ. Θὰ

¹ L. Mirkovic-M. Tatic, Markov Manastir, Novi Sad 1925, σ. 27, εἰκ. 27.

² Πρβ. καὶ Ν. Kondakov, Μνημεῖα τῆς Χριστιανικῆς τέχνης τοῦ Ἁθῶ, Πετρούπολις 1902 (ρωσ.) 219 κ.εξ., εἰκ. 87.

ἡδύνατο τοῦτο νὰ ὀνομασθῇ Ἄρπυια, ὡς ἀπεκάλεσεν ὁ Rice ὁμοίαν παράστασιν ἐπὶ βυζαντινοῦ ἀγγείου, ἣν θὰ ἴδωμεν εὐθὺς ἀμέσως; Θὰ ἡδύνατο ἐπίσης ν' ἀποκληθῇ τοῦτο Σειρήν, ὡς ὠνόμασεν ὁ Dalton¹ τὸ ἐπὶ τοῦ γνωστοῦ ἀναγλύφου τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν ἀνθρωποκέφαλον πτηνόν, τὸ ὁποῖον καὶ ἡμεῖς θὰ ἐξετάσωμεν κατωτέρω; Νομίζω ὅτι οὔτε ἡ μία, οὔτε ἡ ἄλλη τῶν ὀνομασιῶν τούτων δύναται ν' ἀποδοθῇ εἰς τὴν ἀπασχολοῦσαν ἡμᾶς παράστασιν. Αἱ Ἄρπυιαι εἰς τὴν ἀρχαίαν τέχνην εἶναι γνωστόν, ὅτι παρίστανται εἴτε ὡς περωτὰ ὄντα μὲ κεφαλὴν καὶ τὸ ἄνω σῶμα γυναικὸς τὸ δὲ κάτω πτηνοῦ, φέρουσαι προσέτι χεῖρας, εἴτε ἀπλῶς ὡς γυναικες περωταί². Εἰς τὴν Βυζαντινὴν τέχνην αἱ Ἄρπυιαι, τῶν ὁποίων διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν παραστάσεις, ἀκολουθοῦσι τὸν δευτερόν τοῦτον τύπον. Πράγματι εἰς τὸ

ἐν τῇ Μαρκιανῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Βενετίας διασφζόμενον χειρόγραφον τῶν Κυνηγετικῶν τοῦ Ὁππιανοῦ (Κώδ. Marcianus gr. 479, 10^{ον} αἰῶνος) ὑπάρχουσι δύο μικρογραφίαι εἰκονίζουσαι τὸν μῦθον τοῦ Φινέως (φ. 39α, 39β)³, εἰς τὰς ὁποίας αἱ Ἄρπυιαι παρίστανται ὡς γυναικες περωταί φέρουσαι ἐξωσμένον χιτῶνα καὶ ὁμοιάζουσαι οὕτω πρὸς παλαιοχριστιανικὰς ἰδίᾳ ἀπεικονίσεις Νικῶν⁴ καὶ Ἀγγέλων⁵. Αἱ μικρογραφίαι τοῦ χειρογράφου τούτου εἶναι βυζαντινὴ διασκευὴ ἐλληνιστικοῦ πρωτοτύπου⁶ πρότυπον, κατὰ συνέπειαν αἱ ἐν αὐτῷ παραστάσεις τῶν Ἀρπυιῶν δίδουν εἰς ἡμᾶς ἀκριβῶς τὴν μορφήν ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐφάνταζοντο αὐτὰς οἱ Βυζαντινοὶ καὶ ἣτις μορφή οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν μὲ τὴν παράστασιν τοῦ ὑπὸ μελέτην θυμιατηρίου.

Ὅσον ἀφορᾷ ἐπίσης τὰς Σειρήνας εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαϊκὴν περίοδον τῆς ἐλληνικῆς τέχνης παρίστανται αὐταὶ ὡς πτηνὰ μὲ γυναικεῖαν κεφαλὴν⁷, κατὰ τοὺς ἐλληνιστικούς καὶ ῥωμαϊκοὺς ὅμως χρόνους, ὅπως δεικνύουσιν ἰδίᾳ σαρκοφάγοι, αὐταὶ εἶναι

Εἰκ. 7. Μοναστηριακαὶ παραστάσεις πτηνοῦ μετὰ γυναικεῖας κεφαλῆς, 1) ἐκ περσικοῦ ἀγγείου ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ, 2) ἐκ γυνήνης διακοσμήσεως ἐν τῷ Μουσείῳ Κ/λεως.

1 O. Dalton, Byzantine art and archaeology. Oxford 1911, σ. 161.

2 Πρβ. Daremberg - Saglio, Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines III 14 κ. ἐξ. Roscher, Ausf. Lexikon der griechischen und römischen Mythologie, I. 2. σ. 1842 κ. ἐξ.

3 Αἱ μικρογραφίαι αὗται, ὡς καὶ αἱ πλεῖσται τοῦ ἐν λόγῳ χειρογράφου, εἶναι ἀνέκδοτοι εἰσέτι. Φωτογραφίαι ἐν τῇ ἐν Παρισίοις Collection des Hautes Etudes. Πρβ. G. Millet, La Collection chrétienne et byzantine des Hautes Etudes, Paris 1903 σ. 45 Nos C. 519, 520.

4 Βλ. προχείρως O. Wulff, Altchristliche und Byzantinische Kunst σ. 20 εἰκ. 13 Κατακόμβη Παλμύρας, σ. 51 εἰκ. 38 Κατακόμβη Νεαπόλεως.

5 Wulff ἐνθ' ἀν. σ. 173 εἰκ. 168. Ἀνάγλυφον Ἀγγέλου (;) ἐν τῷ Μουσείῳ Κων/πόλεως, σ. 283 εἰκ. 266 Βίβλος τοῦ Cotton.

6 G. Millet, L'Art Byzantin I (ἐν A. Michel, Histoire de l'Art Tom. I) σ. 212 κ. ἐξ. Πρβ. καὶ Ch. Diehl, Manuel d'Art Byzantin, 2α ἔκδ. Paris 1925-26 σ. 602 κ. ἐξ.

7 Daremberg - Saglio, ἐνθ' ἀν. IV. 1353 κ. ἐξ. Roscher, ἐνθ' ἀν. IV 617 κ. ἐξ.

πτερωταὶ καὶ ἔχουσι τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ ἄνω σῶμα γυναικός, τὸ δὲ κάτω πτηνοῦ¹. Ὁ τελευταῖος οὗτος τύπος ἀπαντᾷ καὶ κατὰ τοὺς παλαιούς χριστιανικούς χρόνους, ἂν ἐννοεῖται ἡ εἰς τὴν Κατακόμβην τοῦ Ἀγίου Καλλίστου ἐν Ρώμῃ εὑρεθεῖσα σαρκοφάγος εἶναι πράγματι

Εἰκ. 8. Πτηνὸν μετὰ γυναικείας κεφαλῆς ἐπὶ τοῦ λωτοῦ τοῦ Παραδείσου. Λεπτομέρεια ἐκ περσικῆς εἰκόνης ἐν τῷ Ἐθνογραφικῷ Μουσείῳ τοῦ Ἀμστερδαμ.

ἔργον χριστιανικῶν χρόνων, περὶ τοῦ ὁποίου ἄλλως πλεῖσται ὑπάρχουσιν ἀμφιβολίαι². Τὸν τύπον τοῦτον ἠκολούθησαν καὶ οἱ Βυζαντινοί, οἵτινες ἐφαντάζοντο τὰς Σειρῆνας «ὡς ζῶα ἀνθρωπόμορφα, ἡδύφθογγα πάνυ καὶ θανατηφόρα, τὴν μορφήν ἔχοντα ἀπὸ κεφαλῆς ἕως ὀμφαλοῦ ἀνθρώπου, τὸ δὲ λοιπὸν πτηνοῦ»³. Πρὸς τὴν περιγραφὴν ταύτην συμφωνοῦσι πληρέστατα καὶ αἱ μικρογραφίαι τοῦ Φυσιολόγου τῆς Σμύρνης⁴.

Ἡ ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου λοιπὸν θυμιατηρίου παράστασις οὔτε πρὸς Ἀρπυιαν, οὔτε πρὸς Σειρῆνα θὰ ἡδύνατο νὰ ταῦτισθῇ, καὶ

ἐπομένως οὔτε μὲ τὸ ἓν, οὔτε μὲ τὸ ἄλλο ὄνομα εἶναι δυνατόν νὰ χαρακτηρισθῇ. Διὰ τοῦτο νομίζω, ὅτι θὰ ἔπρεπεν αὕτη νὰ ὀνομάζεται ἀπλῶς ἀνθρωποκέφαλον πτηνόν.

Τὰ πρότυπα τῆς ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου θυμιατηρίου παραστάσεως τοῦ ἀνθρωποκεφάλου πτηνοῦ δεόν ν' ἀναζητήσωμεν εἰς τὴν τέχνην τῆς Ἀνατολῆς. Καὶ ἀληθῶς τὸ πτηνὸν μὲ τὴν γυναικεῖαν κεφαλὴν ἀπαντᾷ συχνότατα εἰς τὴν Ἀρμενικὴν τέχνην τόσον ἐπὶ γλυπτῶν⁵, ὅσον καὶ εἰς τὰς μικρογραφίας πολυαρίθμων χειρογράφων⁶. Θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ παρέλαβον τὸ θέμα τοῦτο ἀπὸ τὴν Ἀρμενικὴν τέχνην; Ὁ Gratzl, ὅστις ὀνομάζει αὐτὸ Σειρῆνα, (ἐνθ' ἂν. σελ. 9, σημ. 4) παραδέχεται τὸ ἀντίθετον, ὅτι δηλαδὴ οἱ Ἀρμένιοι παρέλαβον αὐτὸ ἐκ τῶν Βυζαντινῶν, εἰς τοὺς ὁποίους, ὡς λέγει, ἡ Σειρῆν ἦτο γνωστὴ ἐκ τοῦ Φυσιολόγου. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές. Μεταξὺ τῆς Σειρῆνος τοῦ Φυσιολόγου καὶ τοῦ ὑπὸ ἐξέτασιν πτηνοῦ μὲ τὴν γυναικεῖαν κεφαλὴν ὑπάρχουν, ὡς εἶδομεν, οὐσιῶδεις διαφοραὶ μὴ ἐπιτρέπουσαι ταῦτισμὸν τῶν δύο τούτων παραστάσεων.

Τὸ γεγονός εἶναι, ὅτι τόσον οἱ Ἀρμένιοι, ὅσον καὶ οἱ Βυζαντινοὶ ἀντέγραψαν κοινὸν πρότυπον. Τὸ πρότυπον τοῦτο εὑρίσκομεν εἰς τὴν μουσουλμανικὴν τέχνην τῆς Περσίας καὶ τῆς Μεσοποταμίας. Πολυάριθμα πράγματι εἶναι τὰ παραδείγματα τῆς παραστάσεως ταύτης,

1 Πρβ. C. Robert, Die antiken Sarkophag-Reliefs II, Berlin 1890 Πίν. LII.

2 Βλ. Martigny, Dictionnaire des Antiquités chrétiennes 2α ἔκδ. Paris 1877 σ. 769. F. Kraus, Real-Encyclopädie der christlichen Alterthümer II σ. 521.

3 Ν. Πολίτου, Μελέται περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ: Παραδόσεις Ἀθῆναι 1904 II σ. 1178 κ. ἑξ. ὅπου καὶ παραπομπαὶ εἰς Βυζαντινοὺς συγροφῆς καὶ μνημεῖα.

4 J. Strzygowski, Der Bilderkreis des griechischen

Physiologus, Leipzig 1899 σ. 16 κ. ἑξ. Πίν. II. Πρβ. καὶ σ. 102.

5 J. Baltrusaitis, Etudes sur l'Art médiéval en Georgie et en Armenie Paris 1929. Πίν. LX 95, LXV 103.

6 J. Strzygowski, Das Etschmiadzin Evangeliar, Wien 1891 (Byzantinische Denkmäler I) σ. 1. E. Gratzl, Drei armenische Miniatur-Handschriften (Miniaturen aus Handschriften der Kgl-Hof und Staatsbibliothek in München. Herausg. von G. Leidinger Heft 4) Πίν. 2 καὶ σ. 9, ὅπου καὶ ἄλλα παραδείγματα.

τὰ ὁποῖα θὰ ἡδύνατο νὰ παραθέσῃ τις ἐκ Περσικῶν καὶ Μεσοποταμιακῶν ἔργων τέχνης¹. Ἐνταῦθα παραθέτομεν δύο μόνον, πρὸς τὰ ὁποῖα θὰ ἡδύνατο νὰ συγκριθῇ τὸ ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου θυμιατηρίου ἀνθρωποκέφαλον πτηνὸν (εἰκ. 7). Τὸ ἐν τούτων εὐρίσκεται ἐπὶ πολυχρώμου περσικοῦ ἀγγείου προερχομένου ἐκ Ραγές καὶ ἀποκειμένου ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ, χρονολογουμένου δὲ ἀπὸ τοῦ 12^{ου} αἰῶνος. Τὸ ἕτερον εἶναι τμήμα γυψίνης ἀναγλύφου διακοσμήσεως τῶν ιδίων περιπτου χρόνων, προερχομένης ἐξ Ἀμίδας (Dijarbekir) καὶ ἀπο-

Εἰκ. 9. Ἀνάγλυφον ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

κειμένης ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως². Ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν παραδειγμάτων τούτων πρὸς τὸ ὑπὸ μελέτην θυμιατήριον γίνεται νομίζω φανερὰ ἡ μεταξὺ αὐτῶν ὑφισταμένη στενὴ σχέσηις.

Τὸ πτηνὸν τοῦτο μὲ τὴν γυναικεῖαν κεφαλὴν, ὀνομαζόμενον πιθανῶς «Χομὰ»³ φαίνεται σχετιζόμενον πρὸς τὰς περὶ Παραδείσου μουσουλμανικὰς παραδόσεις. Τοῦτο τοῦλάχιστον δύναται τις νὰ συμπεράνῃ, ἂν ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν, μεταξὺ ἄλλων παραστάσεων, τὴν ἐπὶ χαρτονίου περσικὴν εἰκόνα τὴν ἀποκειμένην εἰς τὸ Ἐθνογραφικὸν Μουσεῖον τοῦ Ἀμστερδαμ καὶ παριστάνουσαν τὸν Μωάμεθ μετὰ τῶν συγγενῶν του ἐν τῷ Παραδείσῳ⁴. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς εἰκόνος ταύτης, ἐξ ἧς παραθέτομεν ἐνταῦθα μόνον τὴν ἐνδιαφέρουσαν ἡμᾶς λεπτομέρειαν, ἐπὶ δένδρου, τὸ ὁποῖον εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Κορανίου μνημονευόμενος Λωτός, παρίσταται καὶ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος πτηνὸν μὲ τὴν γυναικεῖαν κεφαλὴν (εἰκ. 8). Εἰς τὴν δοξασίαν ἴσως ταύτην δέον ν' ἀποδοθῇ ἡ μεγίστη διάδοσις τῆς παραστάσεως τοῦ ἀνθρωποκεφάλου πτηνοῦ εἰς τὴν Μουσουλμανικὴν τέχνην, παραστάσεως, ἣν εὐρίσκομεν καθ' ὅλας τὰς περιόδους τῆς τέχνης ταύτης καὶ ἐπὶ Σελτζουκικῶν καὶ ἐπὶ Τουρκικῶν μνημείων, μέχρι καὶ τοῦ 17^{ου} ἀκόμη αἰῶνος,

1 Πρβ. Manuel d'art musulman: G. Migeon, Les Arts plastiques et industriels, 2a ἔκδ. Paris 1927 I 268. Πρβ. καὶ II 10, 17.

2 M. van Berchen - J. Strzygowski, Amida, Heidelberg 1910, σ. 356 εἰκ. 302.

3 Βλ. Houtsma ἐν τῇ ἐπομένῃ σημειώσει.

4 Ἑγχρωμὸς εἰκὼν παρὰ M. Houtsma, Bilder aus einem persischen Falbuch ἐν Internat. Archiv für Ethnographie III 1890, 149 κ. ἐξ. Πίν. XII. Ἀπεικόνις καὶ παρὰ Th. Arnold, Painting in Islam, Oxford 1928. Πίν. XXXVb. Πρβ. καὶ σ. 110.

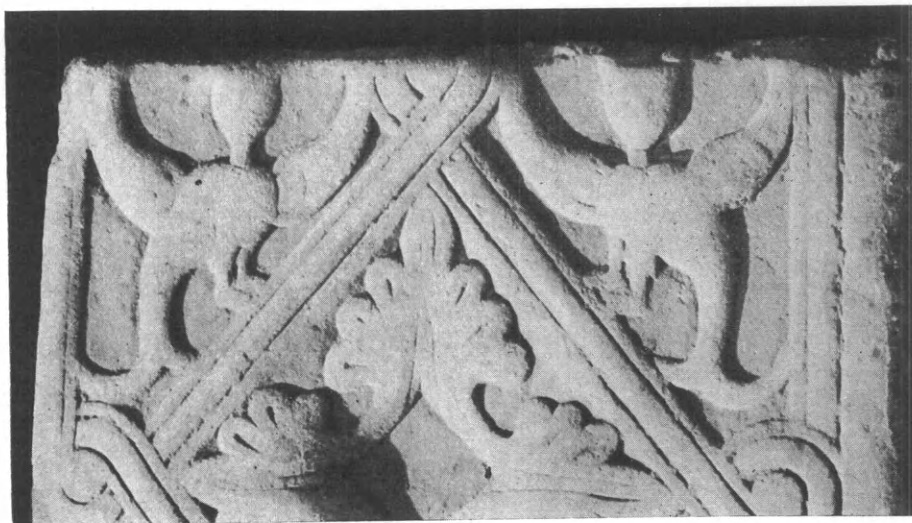
Εἰκ. 10. Περσικὸν πινάκιον ἐν τῷ Βρεταν. Μουσείῳ.

ὅπως τὸ ἐν Νίγδῃ Μαυσωλεῖον τῆς θυγατρὸς τοῦ Σουλτάνου Ἀχμέτ Α΄ Φατμᾶ Χανούμ (1610)¹ καὶ τὸ εἰς τοὺς ἰδίους περίου χρόνους ἀναγόμενον μικρασιατικὸν πινάκιον τοῦ ἐν Παρισίοις Musée des Arts Decoratifs².

Τὸ θέμα τοῦτο διὰ τῶν κινητῶν ἔργων τέχνης ἔσχεν εὐρείαν διάδοσιν καὶ ἔξω τοῦ Μουσουλμανικοῦ κόσμου. Πλὴν τῆς Ἀρμενίας τὸ εὐρίσκομεν εἰς τὴν κεραμικὴν τοῦ Καυκάσου³, συχνάκις δὲ καὶ εἰς τὴν τέχνην τῆς Δύσεως⁴, ὅπου τὸ πτηνὸν μὲ τὴν γυναικίαν κεφαλὴν ταυτίζεται καὶ πρὸς τὴν Λάμιαν⁵.

Θέμα τοιαύτην λαβὸν διάδοσιν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ εἰσέλθῃ καὶ εἰς τὸν κύκλον τῆς Βυζαντινῆς

τινῆς διακοσμητικῆς. Τὰ ἐκ τῆς Βυζαντινῆς τέχνης παραδείγματα, ὅσα τοῦλάχιστον γνωρίζω, δὲν εἶναι πολυάριθμα, ἀλλὰ τὸ ὑπὸ μελέτην θυμιατήριον δὲν εἶναι βεβαίως τὸ μοναδικὸν βυζαντινὸν ἔργον ἐφ' οὗ εἰκονίζεται τὸ ἀνθρωποκέφαλον τοῦτο πτηνόν. Τοῦτο πράγματι εὐρίσκομεν ἐπὶ γλυπτῶν, ὅπως καὶ ἐπὶ ἀγγείων. Ἐνταῦθα παρέχομεν κατάλογον τῶν εἰς ἡμᾶς γνωστῶν ἔργων τέχνης, ἐφ' ὧν ἀπαντᾷ τὸ θέμα τοῦτο. Ἡ ἀναγραφὴ αὕτη πολὺ βεβαίως ἀπέχει ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι πλήρης, δύναται ὅμως νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βάσις διὰ μελλούσας συμπληρώσεις.

Εἰκ. 11. Τὸ ἄνω μέρος θωρακίου ἐν τῷ Ναῷ Λαγονδιανῆς Θεσσαλονίκης.

Α' Ἐπὶ μαρμαρίνων ἀναγλύφων:

1) Ἀνάγλυφον εὐρισκόμενον ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν, γνωστὸν ἤδη ἐκ τῶν πολλῶν περὶ αὐτοῦ γενομένων συζητήσεων. Ἐπ' αὐτοῦ παρίσταται πτηνὸν μετὰ γυναι-

1 Ἀπεικόνισις παρὰ H. Much, Islamik, Hamburg 1921 εἰκ. 67α. Πρβ. καὶ Manuel d'Art Musulman I H. Saladin, L'Architecture, Paris 1907, 446 κ. ἔξ. ὅπου καὶ ἄλλα παραδείγματα.

2 R. Koechlin, L'Art de l'Islam, La Céramique au Musée des Arts Décoratifs, Paris Πιν. 31 N° 127.

3 D. Talbot Rice, Byzantine glazed Pottery, Oxford 1930 Πιν. XIXα. Πρβ. καὶ σ. 115.

4 Manuel d'Art Musulman, Migeon, ἐνθ' ἄν. II 406.

5 E. Male, L'Art religieux du XIIe siècle en France 3η ἐκδ. Paris 1928, σ. 336 κ. ἔξ.

κείας κεφαλῆς, φέρον στέμμα καὶ κρατοῦν ῥόπαλον¹. Τὸ πτηνὸν τοῦτο εἶναι ἀντιμέτωπον πρὸς πολεμιστὴν, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὸ χωρίζει δένδρον, ἐφ' οὗ περιελίσσεται ὄφις² (*εἰκ. 9*). Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο ἡρμηνεύθη κατὰ διαφόρους μέχρι τοῦδε τρόπους, χωρὶς ἐν τούτοις καμμία ἐκ τῶν δοθεισῶν ἐρμηνειῶν νὰ εἶναι, κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην, ἀπολύτως ἱκανοποιητική. Ἐθεωρήθη ὡς σχετιζόμενον πρὸς τὸν Ludus gothicus τῶν Βυζαντινῶν³, ὡς παράστασις τοῦ Ἰάσονος, ληφθεῖσα ἀπὸ τὸ ἔπος Ἀργοναυτικά⁴ καὶ τέλος ὡς εἰκονίζον τὸν ἀγῶνα Πυγμαλίου κατὰ τῆς Γεράνας⁵. Ἐν τούτοις, ἂν ἔχη τις πρὸ ὀφθαλμῶν τ' ἀνωτέρω παρατεθέντα παραδείγματα ἐξ ἀνατολικῶν ἔργων (*εἰκ. 7*) καὶ μάλιστα πινάκιον περσικὸν ἐκ Ραγές,

Εἰκ. 12. Τμήμα θωρακίου ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

Εἰκ. 13. Ἐπίθημα κιονίσκου ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν.

ἀποκείμενον ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσείῳ, ἐφ' οὗ εἰκονίζεται ὁμοιον πτηνὸν μετὰ γυναικείας κεφαλῆς καὶ στέμματος, (*εἰκ. 10*)⁶ θὰ πεισθῇ, ὅτι ἡ ἐρμηνεία τῆς ἐπὶ τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀναγλύφου εἰκονιζομένης σκηνῆς δέον ἴσως ν' ἀναζητηθῇ εἰς ἀνατολικὸν τινα μῦθον⁷.

2) Ἀνάγλυφον θωράκιον εὐρισκόμενον εἰς τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἐκκλησίαν τῆς Λαγουδιανῆς. Ἐπ' αὐτοῦ παρίστανται δύο ἀνθρωποκέφαλα πτηνὰ μετὰ στέμματος(;) καὶ οὐράς χελιδόνος (*εἰκ. 11*). Τὸ γλυπτὸν τοῦτο, ἐπὶ μακρὰ ἔτη εὐρισκόμενον εἰς τὸ δάπεδον τῆς ἐκκλησίας, ἔχει ἀποτριβῇ οὕτως ὥστε τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν προσώπων δὲν διακρίνονται πλέον.

1 Ὅτι τὸ ἀντικείμενον τοῦτο εἶναι ῥόπαλον καὶ ὄχι σκήπτρον, ὡς εἶκασεν ὁ Brehier. (βλ. ἐπομ. σημειώσιν) ἐξάγεται ἐκ τοῦ ὅλου χαρακτῆρος τῆς σκηνῆς καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὸ ῥόπαλον ἦτο ὄπλον ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς, ὡς δεικνύει μία μικρογραφία τοῦ ἐν Μαδρίτῃ χειρογράφου τῶν Ἱστοριῶν τοῦ Σκυλίτζη. (Εἰκὼν παρὰ G. Schlumberger *L'Epopée Byzantine* II σ. 333).

2 Εἰκὼν παρὰ L. Brehier, *Nouvelles recherches sur l'histoire de la Sculpture Byzantine* ἐν *Nouvelles Archives des Missions scientifiques* Nouv. Serie Fasc. 9 (1913) Πίν. VIII. 15.

3 J. Strzygowski ἐν *Jahrbuch der K. Preussischen Kunstsammlungen* XIX, 1898, 16.

4 Supka Geza ἐν Ἐπετηρίδι τοῦ Οὐγγρικοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου 1912 (οὔγγρ.) σ. 250 κ. ἐξ. εἰκ. 44. Βλ. καὶ περὶ

ληψιν τοῦ ἄρθρου ὑπὸ Strzygowski ἐν B. Z. XXIII 1914 σελ. 353.

5 Brehier ἐνθ. ἀν. 22 κ. ἐξ. Γ. Σωτηρίου, Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν Ἔκδ. 2α, Ἀθῆναι, 1931, σ. 46, ἀρ. 177.

6 Ὅμοιον πτηνὸν εὐρίσκεται καὶ ἐπὶ γραπτοῦ ἀγγείου τοῦ Καυκάσου. Πρβ. T. Rice ἐνθ' ἀν. Πίν. XIXa.

7 Ἀνάλογος καὶ παρὰστασις εὐρίσκεται μεταξὺ τῶν ἀπὸ τοῦ 11ου αἰῶνος ἀναγλύφων τοῦ Καθεδρικοῦ Ναοῦ τοῦ Freiburg im Breisgau, ὅπου εἰκονίζεται πολεμιστὴς, λίαν παρεμφερὴς πρὸς τὸν ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου ἀναγλύφου, ἀντιμέτωπος πρὸς γρῦπα. Τὸ ἐν τῷ μέσῳ δένδρον δὲν ὑπάρχει. Ἀπεικόνισις παρὰ Cahier - Martin, *Melanges d'Archeologie*, I 1847-49, σ. 125 κ. ἐξ. Πίν. XXIV.

3) Θωράκιον ἐν τῇ Φιάλῃ τῆς Μ. Λαύρας ἐν Ἀγίῳ Ὄρει. Μεταξὺ ἄλλων παραστάσεων γρουπῶν, λεόντων, παγωνίων κλπ, αἵτινες πληροῦσι τὰ τετράγωνα εἰς τὰ ὁποῖα εἶναι διηρημένη

Εἰκ. 14. Λεπτομέρεια ἐκ τοῦ ἑλεφαντίνου κιβωτιδίου τῆς Συλλογῆς Μ. de Rothschild.

ἢ πλάξ, εὐρίσκεται καὶ πτηνὸν μετὰ γυναικείας κεφαλῆς διευθυνόμενον πρὸς ἀριστερᾷ¹.

4) Τμῆμα θωρακίου ὁμοίως ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ Ἀθηνῶν². Ἐπ' αὐτοῦ παρίσταται ἀνθρωποκέφαλον πτηνὸν μετὰ τῶν ὀπισθίων ποδῶν μεγάλου ζώου, οὐτινος δὲν διασφύζεται τὸ ἐμπρόσθιον μέρος, καὶ τὸ ὁποῖον ὁ Supka Geza θεωρεῖ ὡς Κένταυρον³ (εἰκ. 12).

5) Μικρὸν ἐπίθημα κιονίσκου ἀποκείμενον εἰς τὸ Βυζαντινὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν. Τὸ ἐπ' αὐτοῦ εἰκονιζόμενον πτηνὸν μετὰ

γυναικείας κεφαλῆς φέρει μακρὰν κόμην συστρεφομένην ἐκατέρωθεν εἰς δύο παχεῖς πλοκάμους ἐν εἵδει κεράτων (εἰκ. 13).

Β' Ἐπὶ ἑλεφαντίνων γλυπτῶν:

6) Ἐπὶ τοῦ καλύμματος τοῦ ἑλεφαντίνου κιβωτιδίου τῆς Συλλογῆς Μ. de Rothschild μεταξὺ πτηνῶν, γρουπῶν καὶ ἄλλων φανταστικῶν ζώων, πληρούντων τὰ κενὰ ἐκατέρωθεν κυματοειδῶς βαίνοντος βλαστοῦ, εὐρίσκεται καὶ πτηνὸν μὲ γυναικείαν κεφαλὴν (εἰκ. 14). Ὁ τεχνίτης ὁ κατασκευάσας τὸ κιβωτίδιον, παρανοήσας πιθανῶς τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ πρότυπον, μετέβαλε τὴν πλουσίαν γυναικείαν κόμην εἰς μορφὴν ζώου, τοιοῦτοτρόπως δὲ τὸ πτηνὸν παρίσταται μὲ δύο ἀντιθέτως βλέποντα πρόσωπα, γυναικὸς καὶ ζώου. Τὸ κιβωτίδιον τοῦτο, καθὼς καὶ τὰ ὅμοια πρὸς αὐτό, παρὰ τὴν ἐπ' αὐτῶν παρουσίαν θεμάτων ἐκ τῆς ἀρχαίας μυθολογίας, παρέχουν στοιχεῖα πείθοντα περὶ τῆς ἀνατολικῆς καταγωγῆς τῆς διακοσμῆσεως αὐτῶν, ὡς ἤδη παρατήρησεν ὁ κ. Brehier⁴.

Γ' Ἐπὶ ἀγγείων:

7) Τμῆμα ἀγγείου προερχόμενον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως καὶ εὐρισκόμενον εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ κ. D. Talbot Rice, ὅστις χρονολογεῖ αὐτὸ ἀπὸ τοῦ 13^{ου} ἢ 14^{ου} αἰῶνος⁵. Ἐπ' αὐτοῦ παρίσταται πτηνὸν μὲ γυναικείαν κεφαλὴν σχεδὸν κατ' ἐνώπιον, ἐκατέρωθεν τῆς ὁποίας ἀνεμίζονται δύο πλόκαμοι ἐν εἵδει ταινιῶν (εἰκ. 15).

8) Ἀγγεῖον εὐρεθὲν εἰς τὰς ὑπὸ τῆς Ἀμερικανικῆς ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς διενεργου-

¹ Ἀπεικόνισις παρὰ G. Schlumberger, L'eporée Byzantine II σ. 521. Διακρίνεται εἰς τὸ δεύτερον ἐξ ἀριστερῶν τετράγωνον τῆς κάτω σειρᾶς.

² Περιεγραφή καὶ ἀπεικονίσθη ὑπὸ Supka Geza ἐνθ' ἀν. 249 κ. ἐξ. εἰκ. 43α. Πρβ. B. Z. XXIII, 1914, σ. 353, Νο 7.

³ Ἐνθ' ἀν. 250. Οὗτος παραβάλλει τὴν ἐν λόγῳ παράστασιν πρὸς τὰ ἀνάγλυφα τῆς Ἀψίδος τῆς Σκριποῦς. Ἐκεῖ ὁμοῦς δὲν εἰκονίζεται ἀνθρωποκέφαλον πτηνόν, ἀλλὰ τετρά-

ποδὸν μὲ ἀνθρωπίνην κεφαλὴν. Πρβ. Strzygowski ἐν B. Z. III 1894, σ. 6 καὶ Πίν. II 5.

⁴ L. Brehier, Le Coffret byzantin de Reims et les Coffrets d'ivoire à rosettes. Gazette des Beaux-Arts, 1930, σ. 279 κ. ἐξ.

⁵ D. Talbot Rice, Byzantine glazed Pottery, Πίν. XVb καὶ σ. 114.

μένας ἐν Παλ. Κορίνθῳ ἀνασκαφάς. Τοῦτο φέρει παράστασιν ἀνθρωποκεφάλου πτηνοῦ καθημένου ἐπὶ τῶν νώτων ἄλλου πτηνοῦ μὲ μακροὺς πόδας (ἐρφιδιοῦ;) παρὰ τὸ ὁποῖον εἰκονίζεται ἰχθὺς (*εἰκ. 16*)¹.

Τὸ ἀνθρωποκέφαλον τοῦτο πτηνόν, τὸ ἐκ τῆς Περσίας καὶ Μεσοποταμίας ἔλκον τὴν καταγωγὴν, εἰσελθὼν εἰς τὸν κύκλον τῆς Βυζαντινῆς τέχνης ὑπέστη οὐσιώδη ἐξέλιξιν, ἣν δυνάμεθα ὅπωςδήποτε νὰ παρακολουθήσωμεν ἐπὶ τῶν διασωθέντων μνημείων, ἰδιαίτερος δὲ ἐπὶ τῶν ἀγγείων. Ἡ τοιαύτη δὲ ἔρευνα θὰ ἐπιτρέψῃ εἰς ἡμᾶς νὰ ὀρίσωμεν ἀσφαλέστερον τὴν θέσιν ἣν ἐν τῇ ἐξελίξει ταύτῃ κατέχει ἡ ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου θυμιατηρίου παράστασις. Τὸ ἀγγεῖον τῆς Συλλογῆς T. Rice (*εἰκ. 17. 2*) εἶναι τὸ ἐγγύτερον εὐρισκόμενον πρὸς τὰ μουσουλμανικὰ πρότυπα, πρὸς τὰ ὁποῖα σχετίζεται στενῶτα ἢ σχεδὸν ἐντελῶς κατ' ἐνώπιον εἰκονιζομένη γυναικεῖα κεφαλὴ τοῦ ἐπ' αὐτοῦ πτηνοῦ. Περὶ τούτου δύναται τις νὰ πεισθῇ, ἂν παραβάλλῃ αὐτὴν πρὸς τὴν ἐν (*εἰκ. 17. 1*) γυναικεῖαν μορφήν εἰλημμένην ἐκ πολυχρώμου περσικοῦ ἀγγείου Ραγὲς τοῦ 13^{ου} αἰῶνος². Τὸ παράδειγμα δὲ τοῦτο δύναται ἐπίσης νὰ ἐξηγήσῃ καὶ τὰς ἐπὶ τοῦ ἀγγείου T. Rice (*εἰκ. 17. 2*) ἐν εἴδει ἀνεμιζομένων ταινιῶν εἰκονιζομένους πλοκάμους τῆς κόμης, τοὺς ὁποίους ὁ τεχνίτης τοῦ ἐν τῷ Βυζαντινῷ Μουσείῳ ἐπιθήματος (*εἰκ. 13*) διέπλασεν ἐν εἴδει κεράτων. Ἡ κεφαλὴ τοῦ πτηνοῦ ἐπὶ τοῦ ἀγγείου τῆς Κορίνθου (*εἰκ. 17. 3*)

*Εἰκ. 15. Βυζαντινὸν ἀγγεῖον ἐν τῇ Συλλογῇ
D. Talbot Rice.*

ἀπομακρύνεται οὐσιωδῶς τοῦ ἀνατολικοῦ προτύπου, ὥς δεικνύει καὶ ἡ κατὰ κρόταφον παράστασις αὐτῆς, ἥτις εἶναι, ὥς γνωστόν, σπανιωτάτη εἰς τὴν περσικὴν ζωγραφικὴν τοῦναντίον δὲ λίαν συνήθης εἰς τὴν βυζαντινὴν κεραμικὴν. Εἰς τὸ ἀγγεῖον τοῦτο τῆς Κορίνθου τὰ γυναικεῖα χαρακτηριστικὰ εἶναι ἀκόμη καταφανῆ, ἀλλὰ οἱ πλόκαμοι ἐξαφανίζονται ἢ δὲ κόμη γίνεται βραχεῖα καὶ βοστρυχώδης. Ὁ γυναικεῖος ὅμως χαρακτήρ ἔχει ἐντελῶς ἐξαφανισθῇ ἀπὸ τὴν κεφαλὴν τοῦ πτηνοῦ ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου θυμιατηρίου (*εἰκ. 17. 4*). Αὕτη ὁμοιάζει πλέον ἐντελῶς σχεδὸν πρὸς τὰς ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν ἀγγείων εἰκονιζομένας μορφὰς πολεμιστῶν. Περὶ τούτου δύναται τις νὰ πεισθῇ, ἂν παραβάλλῃ τὴν μορφήν ταύτην πρὸς τὰ ἐνταῦθα παρατιθέμενα παραδείγματα ἐκ δύο ἀνεκδότων εἰσέτι ἀγγείων, ὧν τὸ μὲν εὐρίσκεται εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Ἀκροπόλεως (*εἰκ. 17. 5*) τὸ δὲ εἰς τὴν Συλλογὴν τῆς Θεσ-

¹ Τὴν ἄδειαν τῆς δημοσιεύσεως τοῦ ἀγγείου τούτου, ἀνεκδότου εἰσέτι, παρέσχεν εἰς ἡμᾶς λίαν εὐγενῶς ὁ διευθυντὴς τῆς Ἀμερικανικῆς Σχολῆς κ. Rhys Carpenter, ὃν καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης αἰσθανόμεθα τὴν ὑποχρέωσιν νὰ εὐχαριστήσωμεν θερμότερα.

² Ἀνῆκεν εἰς τὸν κ. J. Moussa ἐκ Τεχεράνης καὶ ἐπωλήθη ἐν δημοπρασίᾳ γενομένῃ ἐν Παρισίοις τὴν 27^{ην} Μαΐου 1922. Ἡ εἰκὼν ἐλήφθη ἐκ τοῦ Καταλόγου τῆς πωλήσεως Πίν. XI, Νο 63.

σαλονίκης (εικ. 17. 6). Ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν ἐν τῇ εἰκόνι 17 συγκεντρωμένων λεπτομερειῶν γίνεται, νομίζω, λίαν καταφανὴς ἡ τοιαύτη ἐξέλιξις ἀπὸ τῆς γυναικείας πρὸς τὴν ἀνδρικήν κεφαλὴν. Ἐν τῇ εἰκόνι ταύτῃ δύναται τις ἐπίσης νὰ παρατηρήσῃ, πῶς, ἐφ' ὅσον ἀπομακρυνόμεθα τοῦ ἀνατολικοῦ προτύπου, ἐγγύτερον πρὸς τὸ ὁποῖον εὐρίσκεται, ὡς εἶδομεν, τὸ

Εἰκ. 16. Βυζαντινὸν ἄγγειον ἐν τῷ Μουσείῳ Παλ. Κορίνθου.

ἄγγειον τῆς Συλλογῆς T. Rice, ὁ βυζαντινὸς τεχνίτης, μὴ δυνάμενος νὰ ἐννοήσῃ τὴν σημασίαν τῆς παραστάσεως, μετέπλαθεν αὐτὴν συμφώνως πρὸς τὰς γνωρίμους εἰς αὐτὸν μορφάς, οἷαι ἦσαν αἱ ἀπεικονίσεις πολεμιστῶν, συχνόταται ὡς γνωστὸν ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν ἄγγείων. Ἐν τούτοις, παρὰ τὴν διαρκῆ ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τοῦ μουσουλμανικοῦ πρότυπον χαρακτηριστικὰ τινὰ αὐτοῦ ἐξηκολούθησαν νὰ παραμένουν ἀκόμῃ λίαν αἰσθητά, ἰδίᾳ ἡ κατασκευὴ τοῦ ὀφθαλμοῦ. Πράγματι τὸ ἄγγειον T. Rice ἀντιγράφει πιστῶς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ περσικοῦ προτύπου, εἰς τὸ ἄγγειον ὅμως τῆς Κορίνθου, ὅπως καὶ εἰς τὸ ἡμέτερον

θυμιατήριον, ἃν καὶ ἡ κεφαλὴ εἰκονίζεται πλέον κατὰ κρόταφον, ὁ ὀφθαλμὸς εἶναι σχηματισμένος κατὰ τὸν ἴδιον ἀκριβῶς τρόπον, καθ' ὃν καὶ εἰς τὰ δύο προηγούμενα παραδείγματα (εικ. 17, 1, 2) εἰς τὰ ὁποῖα ἡ κεφαλὴ παρίσταται κατ' ἐνώπιον.

Ἡ τοιαύτη ἐξέλιξις τῆς γυναικείας κεφαλῆς πρὸς τὴν ἀνδρικήν, ἣν ἀνωτέρω διεπιστώσαμεν, καὶ ἡ θέσις, ἣν κατέχει ἐν αὐτῇ τὸ ἐπὶ τοῦ ἡμετέρου θυμιατηρίου ἀνθρωποκεφάλου πτηνὸν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς βάσις διὰ τὴν χρονολόγησιν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀντικειμένου; Νομίζω ὅτι τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν, καθ' ὅσον τὰ ἄγγεῖα ἐφ' ὧν εὗρομεν τὰς διαφόρους βαθμίδας τῆς ἐξελίξεως τῆς μορφῆς ταύτης δὲν ἀπέχουσιν οὐδόλως ἴσως χρονολογικῶς ἀπ' ἀλλήλων. Εἶναι δὲ πολὺ πιθανὸν ἄγγεῖα μὲ παραστάσεις ὀλιγώτερον ἐξελιγμένας νὰ εἶναι χρονολογικῶς μεταγενέστερα ἄλλων, ἐφ' ὧν ἡ ἐξέλιξις νὰ εἶναι μεγαλυτέρα, καὶ τοῦτο, διότι τοῦ τύπου ἅπαξ εἰσαχθέντος εἰς τὴν βυζαντινὴν κεραμικήν, οἱ τεχνῖται ἀντέγραφον, ὅπως εἶναι πολὺ φυσικόν, αὐτὰ πλέον τὰ βυζαντινὰ ἄγγεῖα, λησμονηθέντων τῶν ἀνατολικῶν αὐτῶν προτύπων. Τούτου ἄλλως τε ἔχομεν τὴν ἀπόδειξιν καὶ εἰς αὐτὴν τὴν σειρὰν τῶν ἄγγείων μὲ τὴν παράστασιν τοῦ ἀνθρωποκεφάλου πτηνοῦ. Τὸ ἄγγειον T. Rice, ἃν καί, ὡς εἶδομεν, εἶναι τὸ μόνον πλησιέστερον εὐρισκόμενον πρὸς τὰς ἀνατολικὰς παραστάσεις, καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθῇ ὡς τὸ ἀρχαιότερον τῆς σειρᾶς, ἀνήκει ἐντούτοις εἰς τοὺς

Εἰκ. 17. Ἐξέλιξις τῆς γυναικείας μορφῆς ἐν τῇ βυζαντινῇ κεραμικῇ.

- 1) Ἀγγεῖον Περσικόν. 2) Ἀγγεῖον Συλλ. D. T. Rice (πρὸς. εἰκ. 15). 3) Ἀγγεῖον II. Κορίνθου (πρὸς. εἰκ. 16).
4) Θυμιατήριον Βυζ. Μουσείου. 5) Κεφαλὴ πολεμιστοῦ (;) ἐπὶ ἀγγεῖου ἐν τῷ Μουσείῳ Ἀκροπόλεως. 6) Κεφαλὴ πολεμιστοῦ ἐπὶ ἀγγεῖου ἐν τῇ Συλλογῇ Θεσσαλονίκης.

χρόνους τῶν Παλαιολόγων. Τοῦτο παρουσιάζει τὴν αὐτὴν τεχνικὴν μὲ τὸ βαθέως ἐγγράκτον σχέδιον, ἣν καὶ τὸ ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ Ἱπποδρόμου τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὑρεθὲν θραῦσμα, ἐφ' οὗ εἰκονίζεται στρατιώτης κρατῶν σημαίαν ἐπὶ τῆς ὁποίας εὑρίσκεται σταυρὸς μὲ τὰ τέσσαρα Β, τὸ ἔμβλημα δηλαδὴ τῶν Παλαιολόγων¹. Ἐντελῶς ἀκριβῆς ἄλλως τε χρονολογικὸς προσδιορισμὸς τῶν βυζαντινῶν ἀγγείων δὲν εἶναι ἀκόμη ἐφικτός, καὶ τοῦτο γνωρίζουσι πάντες οἱ ὅπωςδὴποτε ἀσχοληθέντες μὲ τὴν βυζαντινὴν κεραμικὴν, διὰ τὴν ἔλλειψιν κυρίως δειγμάτων ἀσφαλῶς χρονολογημένων. Ἀλλὰ καὶ ἡ διαφορὰ τοῦ τρόπου τῆς σχεδιάσεως ὡς καὶ ἡ ἐλαφρὰ ἢ βαθεῖα χάραξις τοῦ θέματος ἐπὶ τοῦ ἀγγείου δὲν σημαίνει κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ διαφορὰν ἐποχῆς, διότι αἱ διάφοροι τεχνικαὶ αὗται συνήθως

¹ S. Casson ἐν Preliminary Report upon the Excavations carried out in the Hippodrome of Constantinople

in 1927 on behalf of the British Academy, London 1928, σ. 41 κ. ἐξ. εἰκ. 41.

συνυπάρχουσι. Γενικῶς ὁμως τ' ἀνωτέρω παρατεθέντα ἀγγεῖα, ἐφ' ὧν τὸ ἀνθρωποκέφαλον πτηνόν, δύνανται ν' ἀναχθῶσιν εἰς τοὺς περὶ τὸν 14^{ον} αἰῶνα χρόνους.

Πρὸς τὴν χρονολόγησιν ὁμως ταύτην ὑπάρχει φαινομενικὴ τις ἀντίφασις. Πάντα δηλαδὴ τὰ ἐξ ἀνατολικῶν ἔργων παραδείγματα, ἅτινα προσηγάγομεν ἀνωτέρω, τῆς παραστάσεως τοῦ ἀνθρωποκεφάλου πτηνοῦ ἀνήκουν εἰς τὸν 12^{ον} καὶ 13^{ον} αἰῶνα, ἐπίσης τὰ βυζαντινὰ ἀγγεῖα μὲ τὴν παράστασιν ταύτην χρονολογοῦμεν γενικῶς ἀπὸ τοῦ 14^{ου} αἰῶνος. Τὰ ἀνάγλυφα ὁμως τ' ἀνωτέρω περιγραφέντα (εἰκ. 9-13) δὲν δύνανται νὰ κατέλθωσι μέχρι τῶν χρόνων ἐκείνων. Ταῦτα ἀνάγονται εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ 10^{ου} καὶ 12^{ου} αἰῶνος περίοδον. Ποία λοιπὸν ἡ σχέσις αὐτῶν πρὸς τὰ μεταγενέστερα ἀγγεῖα καὶ ἐξ ἄλλου πόθεν, ἔλαβον ταῦτα τὸ θέμα τοῦ ἀνθρωποκεφάλου πτηνοῦ, ἀφ' οὗ τὰ ἀνατολικά πρότυπα εἶναι μεταγενέστερα; Αἱ ἀπορίαι αὗται λύονται ἀμέσως, ὅταν ἔχῃ τις πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι τὸ θέμα τοῦτο τοῦ ἀνθρωποκεφάλου πτηνοῦ, ὅπως καὶ πολλὰ ἄλλα, εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν περσικὴν κεραμικὴν, ἣτις γενικῶς χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ 9^{ου} μέχρι τοῦ 13^{ου} αἰῶνος. Ἀπὸ τὴν κεραμικὴν αὐτὴν ἀντεγράφησαν τόσον αἱ ἐπὶ τῶν βυζαντινῶν ἀναγλύφων, ὅσον καὶ ἐπὶ τῶν περσικῶν ἀγγείων καὶ ἄλλων ἔργων τέχνης τοῦ 12^{ου} καὶ 13^{ου} αἰῶνος εὐρισκόμεναι παραστάσεις. Ἡ παρατηρουμένη λοιπὸν ἐκ πρώτης ὄψεως χρονολογικὴ ἀντίφασις εἶναι φαινομενικὴ μόνον. Περὶ τοῦ ζητήματος ὁμως τούτου, τὸ ὁποῖον χρήζει εὐρυτέρας ἀναπτύξεως, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐκταθῶμεν ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ, προκειμένου ν' ἀσχοληθῶμεν μὲ τὸ θέμα τοῦτο διὰ μακρῶν ἐν ἄλλῃ προσεχεῖ ἐργασίᾳ ἡμῶν.

Κατὰ ταῦτα ἡ εἰς τὸν 14^{ον} αἰῶνα τοποθέτησις γενικῶς τῆς ἀπασχολούσης ἡμᾶς σειρᾶς τῶν ἀγγείων οὐδόλως συγκρούεται πρὸς τὴν χρονολογίαν τῶν γλυπτῶν. Εἰς τοὺς χρόνους λοιπὸν τούτους δέον νὰ τοποθετήσωμεν καὶ τὸ ἡμέτερον θυμιατήριον, πρὸς τοὺς ὁποίους ἄλλως φέρουσιν ἡμᾶς καὶ τὰ ἐξαγόμενα ἐκ τῆς μελέτης τοῦ σχήματος αὐτοῦ, ὅπερ, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἀπαντᾷ ἀπαράλλακτον ἐπὶ τοιχογραφιῶν τῶν χρόνων ἐκείνων.

Ἡ μεγάλη σπανιότης βυζαντινῶν θυμιατηρίων τοῦ εἴδους τούτου¹ καὶ ἡ οὐχὶ λίαν συνήθης διακόσμησις τοῦ θραύσματος τοῦ ἀπασχολήσαντος ἡμᾶς, πολυτίμου ἀληθῶς ἀποκλήματος τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου, δεικνύουσι τὴν ἐξαιρετικὴν αὐτοῦ σημασίαν καὶ δικαιολογοῦσι τὸν μακρὸν ὅπως δήποτε περὶ αὐτοῦ γενόμενον λόγον ἐν τῇ παρούσῃ μελέτῃ.

ΑΝΔΡΕΑΣ ΞΥΓΓΟΠΟΥΛΟΣ

1 Πήλινον θυμιατήριον μετὰ συμφυοῦς λαβῆς, ἔχον τὴν μορφήν κοχλιαρίου εὐρίσκεται εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Μουσεῖον Κοσμητικῶν Τεχνῶν, προερχόμενον ἐκ Π. Κορίνθου. (Ἀριθ.

1347). Τοῦτο ὁμοιάζει πρὸς τὸ φερόμενον ὑπὸ μιᾶς τῶν Μυροφόρων ἐν τῇ τοιχογραφίᾳ τῶν Ἀγ. Θεοδώρων τοῦ Μυστρᾶ (Περβ. Millet, Mistra Πίν. 84. 5).

ΤΟ ΗΡΩΝ ΤΗΣ ΑΛΥΖΙΑΣ

ΥΠΟ Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΥ

(Πίναξ 1-2).

Παρὰ τὸν γνωστὸν λιμένα τοῦ Ἀστακοῦ κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς Ἀκαρνανίας τὰ δρομολόγια τῶν πλοίων ἀναφέρουν ἐνίοτε τὸν Μύτικαν καὶ τὴν Ζαβέρδαν. Ὁ Μύτικας, ἀπέναντι τῆς νησίδος τοῦ Καλάμου, τῆς Κάρνου τῶν ἀρχαίων, εἶναι παραλιακὸς συνοικισμὸς τῶν νεωτέρων χρόνων, ὀνομασθεὶς ἀπὸ τῆς γλωσσοειδοῦς ἀμμώδους ἀκτῆς, ἣτις κλείει πρὸς νότον τὸν καλούμενον Βοῦλκον, λιμένα ἀνήκοντα εἰς τὴν ἐγγὺς ἀρχαίαν πόλιν Ἀλυζίαν. Κατὰ τὸ πρὸς βορρᾶν πέρας τοῦ Βοῦλκου διακρίνει τις ἀμέσως ἐπὶ τῆς παραλίας τὸ ἐκκλησίδιον τῆς Ἀγ. Τριάδος καὶ παρ' αὐτὸ λευκάζοντα μακρόθεν σωρὸν λίθων καὶ μαρμάρων, ἀποκαλυφθέντων διὰ δαπάνης τῆς Ἀρχ. Ἐταιρείας εἰς τρεῖς ἀνασκαφάς, ἐνεργηθείσας δι' ἐμοῦ κατὰ τὰ ἔτη 1919, 1921 καὶ 1922. Πρόκειται κυρίως ἐνταῦθα περὶ βωμοειδοῦς καὶ σημαντικοῦ εἰς μέγεθος ἐπιταφίου μνημείου, τὸ ὁποῖον ἀκριβῶς ἔνεκα τούτου ὀνομάζομεν Ἡρῶν¹.

Εἶναι σκοπιμώτερον ἀντὶ παραπομπῶν εἰς τὰς τοπογραφικὰς ἐρεῦνας τῶν νεωτέρων νὰ παραθέσωμεν ὁλόκληρον τὸ σημαντικὸν χωρίον τοῦ Στράβωνος. 10,2,21:... Ἀπὸ δὲ Λευκάδος ἐξῆς Πάλαιρος καὶ Ἀλυζία τῆς Ἀκαρνανίας εἰσὶ πόλεις, ὧν ἡ Ἀλυζία πεντεκαίδεκα ἀπὸ θαλάττης διέχει σταδίους, καθ' ἣν ἐστὶ λιμὴν Ἡρακλέους ἱερὸς καὶ τέμενος, ἐξ οὗ τὸνς Ἡρακλέους ἄθλους, ἔργα Λυσίππου, μετήνεγκεν εἰς Ρώμην τῶν ἡγεμόνων τις, παρὰ τόπον κειμένους διὰ τὴν ἐρημίαν. Εἴτ' ἄκρα Κριθώτη καὶ πόλις Ἀστακός... εἴτ' Οἰνιάδαι καὶ Ἀχελῶος... εἴθ' ὁ Εὐήνος, εἰς ὃν ἀπὸ τοῦ Ἀκτίου στάδιοι ἑξακόσιοι ἐβδομήκοντα. Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου πρὸ πάντων² ὠδηγήθησαν οἱ νεώτεροι, ὥστε μετ' ἀσφαλείας νὰ τοποθετήσουν τὴν Ἀλυζίαν εἰς τὰ παρὰ τὴν σημερινὴν Καντήλαν, $\frac{3}{4}$ τῆς ὥρας ἀπέχουσιν πρὸς τὰ μεσόγεια, ἐκτεταμένα ἐρείπια τειχῶν καὶ ἄλλων ἀρχαίων, τὸν δὲ Βοῦλκον νὰ ταυτίσουν πρὸς τὸν λιμένα τοῦ Ἡρακλέους. Ποῦ πρὸς τούτοις ἔδει νὰ ἀναζητηθῇ τὸ τέμενος τοῦ ἥρωος, ὑπεδείκνυν σαφῶς τὰ ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας παρὰ τὴν Ἀγ. Τριάδα φαινόμενα μάρμαρα καὶ ἄλλα σημάδια σπουδαίου ἀρχαίου κτίσματος. Ὁ ἀπόκεντρος καὶ ἄλλως ἄσημος τόπος ἔγινεν οὕτω καὶ πᾶσι ὀνομαστὸς εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας τέχνης καὶ ἦτο πολὺ ἐλκυστικὸν νὰ ἐρευνηθῇ δι' ἀνασκαφῆς ὅχι μόνον χάριν τοῦ ἱεροῦ αὐτοῦ καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ὥραιαν ἐλπίδα, μήπως εὐρεθοῦν οἰαιδήποτε ἀπηχήσεις εἰς ἀντίγραφα μικρὰ ἢ μεγάλα τῶν λυσιπείων ἔργων ἢ μήπως τοῦλάχιστον ἐπανήρχοντο εἰς τὸ φῶς τὰ βάθρα τῶν ἀποκομισθέντων ἀγαλμάτων. Τὸ τελευταῖον θὰ ἐσήμαινε μέγα κέρδος, διότι θὰ εἴχομεν οὕτω σαφεστέραν ἰδέαν καὶ περὶ

1 Τὰ συναφῇ πρὸς τὸ ἄρθρον σχέδια καὶ ἡ ἀναπαραστάσις ἐξετελέσθησαν συμφώνως πρὸς μετρήσεις μου ἐπὶ τόπου καὶ σχεδιάσματα ὑπὸ τοῦ νεαροῦ πτυχιούχου τῆς Σχολῆς Καλῶν Τεχνῶν κ. Χρ. Λεφάκη μετ' ἱκανὴν ἐπιτυχίαν.

2 Ἄλλα σημαντικὰ χωρία διὰ τὴν τοπογραφίαν εἶναι τοῦ Κικέρωνος, Epist. 16,2: tertio die abs te Alyziam accessimus. Is locus est citra Leucadem stadia CXX, καὶ τοῦ Σκύλακος, GGM, 34. «Μετὰ ταῦτα πόλις Ἀλυζία καὶ κατὰ ταύτην νῆσος Κάρνος.»

ἄλλων καὶ τοῦ τρόπου τῆς ἐκθέσεως τῶν πολλαπλῶν εἰκόνων. Πρὸς τούτοις θὰ ἐπιστοποιοῦντο, ὅσα ἀντίγραφα φυλασσόμενα εἰς τὰ νεώτερα Μουσεῖα εἶχον ὅπωςδῆποτε ἐκεῖθεν τὴν καταγωγὴν¹. Εἶναι ἀληθές, ὅτι αἱ ὥραϊαι αὐταὶ ἐλπίδες, τὸ κίνητρον τῆς ἀνασκαφῆς, καθόλου δὲν ἐπραγματοποιήθησαν, ἀλλ' ὅμως αἱ δαπάναι καὶ αἱ σχετικῶς μακροχρόνιοι προσπάθειαι — 7 περίπου μηνῶν ἐπιτόπιος ἐργασία κατὰ τὰ τρία ἔτη τῆς ἀνασκαφῆς — δὲν ἀπέβησαν εἰς μάτην. Ἐβεβαιώθη, ὅτι κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῶν ὑλικῶν, ἰδίως τῶν μαρμάρων, τοῦ παλαιοῦ Ἡρακλείου, ἐκεῖ που πλησίον ἰδρυμένου, ἐκτίσθη εἰς ὑστέραν ἐποχὴν, κατὰ τὸ τέλος τοῦ Β' μ. Χ. αἰῶνος, τετράγωνον, μὲ πλευρὰν κάτω 9.40 μ. ἐπιτάφιον μνημεῖον, ἀνῆκον εἰς

Εἰκ. 1. Τοῦ ἡρώου ἀποψις ΒΔ.

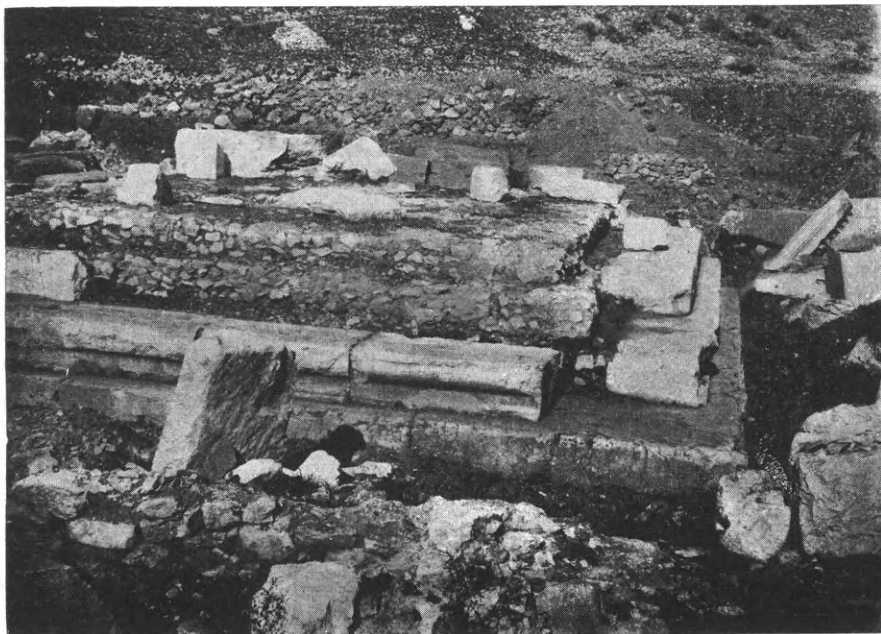
ἄγνωστον ἐπιφανὲς πρόσωπον. Ἡ ἀναπαράστασις τοῦ σημαντικοῦ μνημείου ἔγινε κατὰ τὸ μέγιστον μέρος δυνατή, τρία δὲ ἐκ τῶν ἀκρωτηρίων, τοῦ σπουδαιοτάτου στολισμοῦ τοῦ ἡρώου, μεταφερθέντα εἰς Ἀθήνας καὶ συμπληρωθέντα ἐπιτυχῶς διὰ γύψου ὑπὸ τοῦ γλύπτου κ. Παναγιωτάκη, ἀποτελοῦν ἰδιάζοντα ἐπιφανῆ κοσμήματα τῶν συλλογῶν τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου.

Τὸ ἐκκλησιδῖον τῆς Ἀγ. Τριάδος ἐκτίσθη πρὸ ὀλίγων δεκάδων ἐτῶν ὑπὸ τῶν Μυτικιωτῶν πλησίον ἄλλου μικροτέρου καὶ εἰς ἀντικατάστασιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο, ἔργον πενιχρότατον τῆς τουρκοκρατίας, δὲν εἶναι τὸ πρῶτον ἱερὸν ἴδρυμα τοῦ τόπου, ὅπως φαίνεται ἐκ τῶν ἐντειχισμένων μαρμάρων. Ἡ ἀνασκαφὴ ἔπειτα ἔδειξεν, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὅτι τὸ ἐκκλησιδῖον εἶναι τὸ τελευταῖον μέλος σειρᾶς ἀρχομένης ἀπὸ τῶν παλαιοχριστιανικῶν χρόνων. Πέριξ δὲν εἶναι ὀλίγα τὰ λείψανα κατασκευῶν, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ πλινθοκτίστων, τῶν

¹ Τοιαῦται προσπάθειαι ἔχουν ἤδη γίνεαι, ὅπως π. χ. ἐπεχείρησαν νὰ συνάψουν τὸ ἐκ Πομπηίας προερχόμενον χάλκινον μικρὸν σύμπλεγμα Ἡρακλέους καταβάλλοντος τὴν

Κερυνίτιν ἔλαφον καὶ φυλασσόμενον τώρα εἰς τὸ Μουσεῖον τοῦ Παλέρμου πρὸς τὸ λυσίππειον πρότυπον τῆς Ἀλυζίας. Ἰδὲ Μ. Collignon, Lysippe, 75 κέ. εἰκ. 17.

ῥωμαϊκῶν χρόνων. Παρόμοια ἔχνη παρατηροῦνται καὶ κατὰ τὴν ἐγγὺς παραλίαν καὶ ὑπὸ τὴν θάλασσαν εἰς ἱκανὴν ἔκτασιν, ἐπειδὴ, ὅπως πανταχοῦ τῶν ἐλληνικῶν παραλιῶν, ἡ ἐπιφάνεια τῆς θαλάσσης, εἴτε διὰ τὰς προσχώσεις καὶ καθιζήσεις, εἴτε διὰ λόγους γενικωτέρους εὐρίσκεται εἰς ἐπίπεδον ὑψηλότερον σήμερον. Βεβαίως τὰ ἐπιφανέστερα καὶ πρὸ τῆς ἀνασκαφῆς ἀρχαῖα τοῦ τόπου ἦσαν μερικὰ μεγάλα μάρμαρα, ἐξ ὧν ἓν ἰωνικὸν ἐπιστύλιον, καὶ τινες μόλις ἐξέχοντες εἰργασμένοι ἀσβεστόλιθοι, ὁ δὲ Heuzey¹ πρὸ 75 ἐτῶν εἶχε παρατηρήσει περισσότερα. Ἄλλ' οἱ καλλιεργοῦντες χωρικοὶ εἶχον συγκινηθῆ πρὸ πάντων, ὅπως εἶναι εὐλόγον, ἐκ τῆς εὐρέσεως τάφων καὶ πολλὰ διηγοῦντο κατὰ τὴν συνήθειαν περὶ πολυτίμων

Εἰκ. 2. Τοῦ Ἡρώιον ἀπομυς ΝΑ.

πραγμάτων, τὰ ὁποῖα φυσικὰ ἐγὼ δὲν εἶδον. Ἀντιθέτως ὁ κ. Κ. Καμαρέτσος παρεχώρησε σύντριμμα πηλίνου εἰδωλίου Ἡρακλέους, προσελθὼν ἐκ τῆς καλλιεργείας γειτονικοῦ τοῦ κτήματος, πρῶτον καὶ μοναδικὸν μαρτύριον τῆς παρὰ τὸν λιμένα τοῦ Ἡρακλέους λατρείας².

Τάφοι εὐρέθησαν καὶ δυτικώτερον περὶ τὰ 500 μ. εἰς τὴν θέσιν «Περίπατο» κατὰ τὴν

¹ Εἰς τὸ πλούσιον εἰς εἰδήσεις καὶ ιδέας βιβλίον του, *Le mont Olympe et l'Akarnanie*, βιβλίον, ὅπερ καὶ μετὰ τὴν ἀκριβεστέραν εἰς λεπτομερείας μονογραφίαν τοῦ Oberhummer, *Akarnanien*, παραμένει πολύτιμον, σελ. 411 ἀναφέρει, ὅτι παρατήρησεν ἀκόμη «un soubassement, formé encore de trois assises en pierre calcaire». Τὰ αὐτὰ περίπου μοῦ διηγήθη, ὅτι ἐνθυμεῖται ὁ γέρον Μάτζαρης ἐκ Μύτικα. «Ἦταν σὰ σπῖτι μικρὸ καὶ μακρουλό. Τὸ λέγαμε χρηματοφυλάκιο. Ἦσαν καὶ τρεῖς πέτρες, μία ἀπ' αὐτὰ τὴν ἄλλη, πέτρες ἄγριες». Τὸ κτίσμα αὐτὸ πρέπει ὡς θὰ ἴδωμεν, νὰ ἀνήκῃ εἰς τὴν ἐξ ἀσβεστόλιθου ἐσωτερικὴν ἐπέκτασιν τοῦ ἐξωτερικῶς μαρμαρίνου μνημείου.

² Ὡς πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ Ἡρακλέους ἐν Ἀλυζία σημαντικὸν εἶναι τὸ παρὰ τὴν πύλιν τοῦ μικροῦ γειτονικοῦ φρουρίου τοῦ Καστρίου ἀνάγλυφον 2 ὥρας Ν τοῦ Μύτικα, ὅπερ μετὰ τῶν ἄλλων ἐκεῖ ἐπὶ βράχου ἀναγλύφων πρῶτος ἀνεῦρε καὶ περιέγραψεν ὁ Heuzey, σελ. 413 πίν. 11. Τὸ ἀνάγλυφον εἶναι ἐπίσης σημαντικὸν ὡς ἐνθυμίζον τὸν λυσίππειον Ἡρακλῆ, γνωστὸν ὁπωσδήποτε ἐκ τῆς ὑστερας παραλλαγῆς τοῦ Γλύκωνος. Εἰς τοῦτο πρέπει νὰ προστεθῇ ἀγάλματιον χάλκινον Ἡρακλέους, ἄνευ χειρῶν καὶ ἄκρων ποδῶν, εὐρεθὲν παρὰ τὴν Καντήλαν ὅπερ κατέθεσα εἰς τὴν χαλκοθήκην τοῦ Ἑθνικοῦ Μουσείου. Εἶναι δυνατόν ἀκόμη ἡ Β τῆς Καντήλας τοπωνυμία τοῦ (Γ)ηρακλῆ τ' ἁλώνι νὰ προέρχεται ἐκ γνησίας λαϊκῆς παραδόσεως,

βάσιν τῆς ὑπερκειμένης βουνοσειρᾶς καλυπτούσης ἀπὸ βορρᾶ τὸν ὄρμον καὶ καταληγούσης εἰς μικρὸν ἀκρωτήριον. Ἡ τοπωνυμία ἔχει ὠρισμένως ἀρχαίαν τὴν καταγωγὴν¹ καὶ ἐρμηνεύεται ἐκ τοῦ παρακειμένου ἀρχαίου λαξευτοῦ ἐπὶ τῶν βράχων δρόμου, τῆς σημ. Σκάλας, πλάτους κατὰ τὰς βραχώδεις θέσεις 1.20 μ. μὲ πλατείας ταπεινὰς βαθμίδας, περιτρέχοντος τὸ ἀκρωτήριον καὶ διευθυνομένου εἴτα πρὸς τὴν Ζαβέρδαν καὶ τὴν ἀρχαίαν Πάλαιρον. Εἶναι εὐλογον νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ δρόμος οὗτος ὁ περιβάλλων τὸ σημαντικὸν διὰ τὸν λιμένα τοῦ Ἡρακλέους ἀκρωτήριον, τὸν σημ. Κάβον, ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν παλαιῶν διὰ τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος, ὅπως ἔχομεν μαρτυρημένον δι' ἐπιγραφῶν, ὅτι περίπατος ὠνομάζετο περιφερικὴ ὁδὸς περὶ τὴν Ἀκρόπολιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ αὕτῃ ἀρχαία ὁδὸς συνεχίζετο πιθανώτατα καὶ πρὸς νότον πρὸς τὸν Ἀστακόν, ἂν ἐκτὸς ἄλλων πιστεύσωμεν, ὅτι ὁ κατὰ τὴν θέσιν Καστελλάκι κατὰ τὴν παραλίαν, 1 ὥραν Ν τοῦ Μύτικα, ἀρχαῖος πύργος ἐξ ὀγκολίθων ἐχρησίμευσεν ὡς ὁδοφυλάκιον. Ἡ βεβαίωσις τῆς ἀρχαίας ταύτης ὁδοῦ λύει τὸ ὑπὸ τοῦ Heuzeu τεθὲν ζήτημα (Akarnanie, σ. 416), πῶς ὁ ἀρχαῖος χάρτης, ὁ λεγόμενος τοῦ Peutinger, σημειώνει ὁδὸν ἀρχομένην ἀπὸ τῆς Νικοπόλεως καὶ διὰ τοῦ Διορύκτου τῆς Λευκάδος διευθυνομένην πρὸς τὴν Hallisso, προφανῶς τὴν Ἀλυζίαν, καὶ εἴτα πρὸς τὸν Ἀχελῶν, Εὔηγον μέχρι Ναυπάκτου, ἐνῶ βορείως τῆς Καντήλας οὐδαμοῦ φαίνονται ἔχνη ἀξίας λόγου ὁδοῦ, σήμερον δὲ κατέρχονται ἀπὸ τὸ Μοναστηράκι δι' ἀτραποῦ δυσκολωτάτης. Ὑπέθεσε διὰ τοῦτο ὁ Heuzeu, ὅτι ἡ ὁδὸς τοῦ χάρτου εἶναι θαλασσία, ἐπειδὴ μάλιστα ἀναφέρεται ὁ Διορύκτος. Ἀλλ' ἡ μνημονευθεῖσα παραλιακὴ ὁδὸς παρὰ τὴν δαιδαλώδη μορφήν της ἦτο σπουδαῖον συγκοινωνιακὸν μέσον τῶν παλαιῶν, ἔστω καὶ ἂν ἦτο βοηθητικόν, καὶ ὡς τοιοῦτον δυσκόλως θὰ διέφευγε τοὺς συντάξαντας τὰ Itineraria καὶ τὸν μνημονευθέντα χάρτην.

Γενικῶς οἱ περίοικοι καὶ ἐκ τῶν λειψάνων παρὰ τὴν Ἀγ. Τριάδα καὶ ἐκ τοῦ σημαντικοῦ ἐρειπίου παλαιοχριστιανικῆς πιθανῶς ἐκκλησίας τῆς Ἀγ. Σοφίας, 20' Ν. τοῦ Μύτικα, ἔχουν τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι μεγάλοι θησαυροὶ κρύπτονται ἐδῶ ὑπὸ τὴν γῆν καὶ τὴν ἐκφράζουν μὲ τὸ λαϊκὸν δίστιχον²:

*Ἀνάμεσ' ἀπὸ Ἀγιά Σοφιά καὶ Ἀγία Ἐλένη
βασιλοπούλα κοίτεται στὰ ὁλόχρυσα ντυμένη*

Ἄς ἴδωμεν τώρα, πῶς εἰς τὴν κοινὴν περιέργειαν ἀπήντησεν ἡ σκαπάνη.

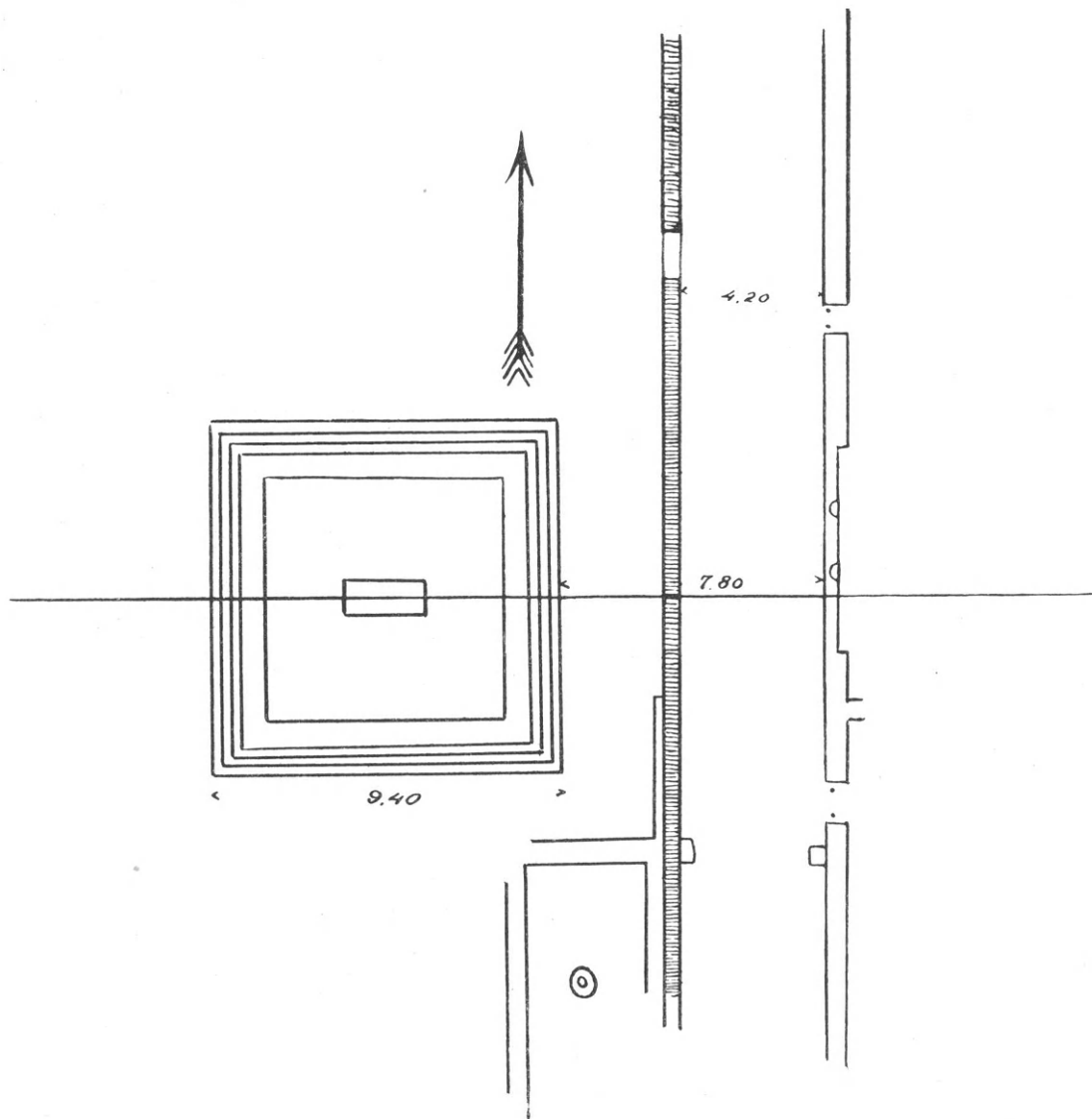
Τὸ ἔργον τῆς ἀνασκαφῆς δὲν ἦτο εὐκόλον. Ἐπρόκειτο περὶ λιθίνων ἢ μαρμαρίνων ὀγκων, οἵτινες διὰ τὴν ἔλλειψιν μηχανικῶν μέσων δυσκολώτατα ἐκάστοτε μετεκινούντο, οἱ χρηματικοὶ πόροι ἦσαν περιορισμένοι καὶ τὸ χειρότερον, ἡ ἔρευνα μέχρι κάτω διὰ τὴν μνημονευθεῖσαν ἀνύψωσιν τῆς ἐπιφανείας τῆς θαλάσσης δὲν ἦτο πανταχοῦ δυνατή. Διὰ τοῦτο ἡ

1 Ἡ διατήρησις τῆς ἀρχαιοπρεποῦς τοπωνυμίας δὲν εἶναι παράδοξος, ἀφοῦ διὰ πολλῶν πρδγμ. εἶναι γνωστὴ ἡ σχετικὴ γλωσσικὴ συντηρητικότης. Ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα δύο ἐκ τῶν ὀνομάτων γειτονικῶν τόπων. Ν. τοῦ Μύτικα ὑψώνεται τὸ Με(γ)ανόρος, εἰς τὸν Κάλαμον δὲ ὑπάρχει τοπωνυμία Τράχηλος—«ὁ τόπος εἶναι διάσελλο»—ἐνῶ ἔχει λησμονηθῇ ἐντελῶς ὁ τράχηλος τοῦ σώματος. Ἄλλως ὁ περίπατος, ὡς σημ. τὸ περιθέον ἄκρον τοίχων οἰκίας ὑπὸ τὴν στέγην, εἶναι γνωστὸς εἰς πολλὰ χωρία τῆς

Αἰτωλίας, τὴν Ἀρτοτίναν π. χ. (Δ. Λουκόπουλος) τὸ Κεφαλόβρυσον κ.τ.λ.

2 Τὸ αὐτὸ δίστιχον ἔμαθον παρὰ τινος ναυτικοῦ, Πήληκα, ὅτι λέγεται καὶ διὰ τὴν Πόλιν τῆς Ἰθάκης καὶ εἶναι ἐνδεχόμενον ἐκεῖθεν ἢ ἄλλοθεν νὰ μετεφέρθησαν οἱ λαϊκοὶ στίχοι, ὅτε καὶ ἡ ὀνομασία τῆς Ἀγ. Σοφίας τοῦ Μύτικα ἴσως νὰ εἶναι ἐπείσακτος. Ὡς πρὸς τὴν Ἀγ. Ἐλένην μερικοὶ μὲ παρέπεμψαν εἰς τὸ ἄνωθεν τῆς Ἀγ. Τριάδος ἐπὶ τοῦ βουνοῦ ἀφανισθὲν σήμερον ἐκκλησίδιον τῆς Ἀγ. Ἐλεούσης.

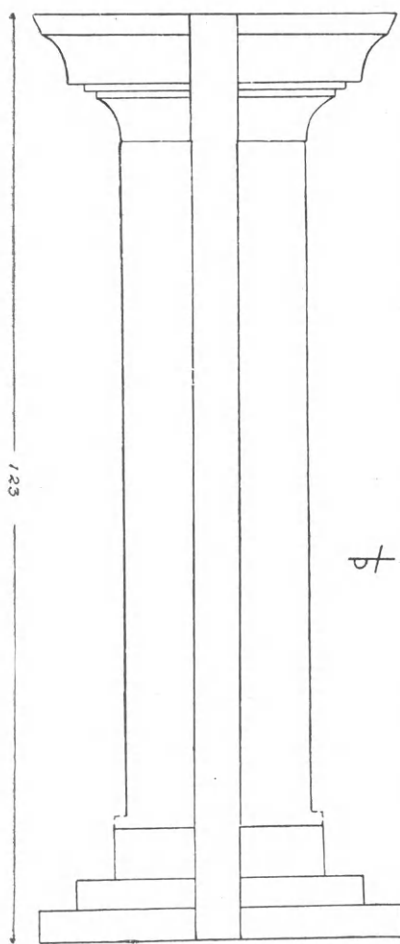
ἐρευνηθεῖσα ἔκτασις δὲν ἦτο ἀνάλογος πρὸς τὰς προσπαθείας τριῶν ἀνασκαφικῶν ἐτῶν. Τὸ ἀκολουθοῦν ἀπλοῦν σχεδιάσμα (εἰκ. 3) παρέχει συνοπτικῶς τὸ σύνολον τῶν εἰς φῶς προελθόντων κτισμάτων. Ἐκτὸς τοῦ τετραγώνου κρηπιδώματος, τὸ ὁποῖον πανταχοῦ πέριξ καὶ μάλιστα κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν πρὸς τὴν θάλασσαν εἰς ἱκανὴν ἔκτασιν ἀπηλλάγη τῶν χωμάτων, ἦλθον εἰς τὴν ἐπιφάνειαν καὶ οἱ πρὸς ἀνατολὰς καὶ νότον τοῖχοι, οἵτινες ὁμῶς ἐν

Εἰκ. 3. Σχεδιάσμα τῆς ὅλης ἀνασκαφῆς.

τέλει καὶ πάλιν ἐκαλύφθησαν δι' οἰκονομίαν μὲ τὰ ἄχρηστα ὑλικά τοῦ Ἡρώφου, κυριωτάτου σκοποῦ τῆς ὅλης ἐρεῦνης. Οἱ τοῖχοι οὗτοι, ὡς φαίνεται, πάντες ἀνήκουν εἰς συγχρόνους κατασκευὰς τοῦ 4ου ἢ 5ου αἰῶνος, κατασκευὰς τῆς νέας λατρείας, αἵτινες ἐν τούτοις δὲν ἔγιναν πρὸς βλάβην τοῦ σπουδαίου ἐθνικοῦ κτίσματος. Διότι ἐκτὸς μικροτέρων αὐτοτελῶν μαρμάρων, ὡς ὁ κατωτέρω περιγραφησόμενος στρογγύλος βωμός, οὐδαμοῦ παρατηρήθη ἐντειχισμένον οἰονδήποτε σύντριμμα ἐκ τοῦ Ἡρώφου. Ἡ διάταξις ἔπειτα τῶν δύο μακρῶν τοίχων εἶναι ἀκριβῶς παράλληλος πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ μνημείου καὶ ὁ ἄξων αὐτοῦ

ἀκόμη δὲν ἀπομακρύνεται πολὺ ἀπὸ τοῦ μέσου τῆς εἰσόδου τῆς ἐκκλησίας. Κατὰ τὸν χρόνον ἄρα τῶν χριστιανικῶν κατασκευῶν τὸ ἡρῶον διετηρεῖτο ὀρθιον, ἂν καὶ τὸν λόγον τῆς πρὸς αὐτὸ εὐλαβείας ἢ τὴν ὑστέραν χρησιμοποίησιν του ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. Μεταξὺ

Εἰκ. 4.

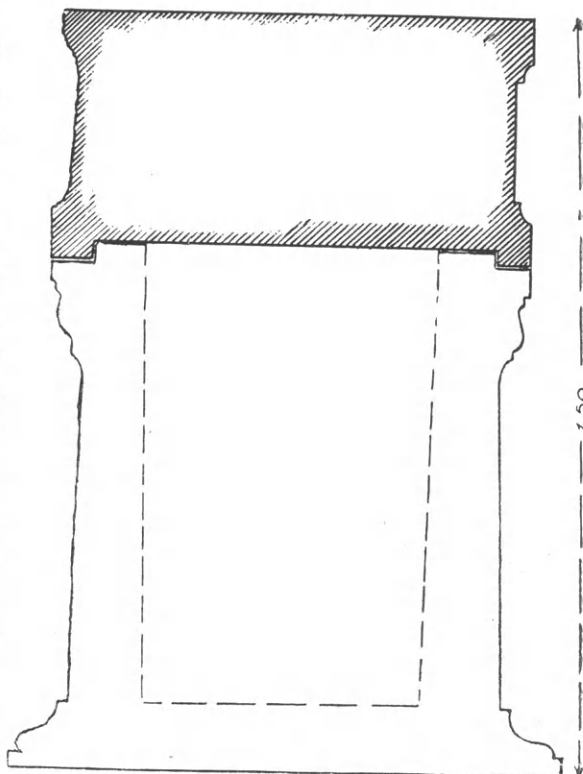
Ὅψις ἀμφικίονος μὲ τὸ «χοῖσμα»

τῶν δύο τοίχων τὸ ἔδαφος εὐρέθη ἐστρωμένον διὰ κοινῶν πλακῶν καὶ ἐπ' αὐτοῦ κατέκειντο τὰ μέρη δύο ἀκεραίων ἀμφικίωνων πορύνων καὶ ἄλλα παρομοίων συντριμμάτα. Καὶ οἱ δύο ἂν καὶ διαφορετικοὶ τὸ μέγεθος — ὕψος τοῦ ἀπεικονιζομένου (εἰκ. 4) 1.23 μ., τοῦ ἑτέρου 1.42 — καὶ τὴν μορφήν, φέρουν ἐπὶ τῆς ἄνω καὶ κάτω ἐπιφανείας τὸ λεγόμενον χοῖσμα καὶ φανερῶνουν οὕτω τὸν λατρευτικὸν χαρακτῆρα τῆς κατασκευῆς, εἰς ἣν ἀνήκουν. Ἐπὶ τοῦ ἀνατολικωτέρου τῶν τοίχων σημειοῦται ἡ εἴσοδος τῆς ἐκκλησίας διὰ δύο βάσεων ἡμικίωνων διακρινομένων ἐκ τῶν ἰχνῶν ἐπὶ τοῦ μαρμαρίνου κατωφλίου. Λεῖψανα τοίχων ὀπισθεν τῶν ἡμικιονίων δὲν παρατηρήθησαν, οὔτε ἐπροχώρησεν ἡ ἀνασκαφὴ ἀνατολικώτερον. Ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου φαίνονται δύο θύραι, ὅχι ἐντελῶς συμμετρικῶς διατεθειμέναι. Ὁ δυτικὸς τοῖχος μὲ θύραν πρὸς τὸ βόρειον μέρος διατηρεῖται καλύτερον εἰς ὕψος 1,10 μ. καὶ ἐκτισμένος διὰ κοινῶν μικρῶν λίθων καὶ ἀσβέστου κοσμεῖται ὑπεράνω διὰ τριπλῆς σειρᾶς πλίνθων ἐπιμελῶς τοποθετημένων. Ἀπέναντι ἀλλήλων στηριζόμεναι ἐπὶ τῶν τοίχων ὑπάρχουν δύο βάσεις παραστάδων, ἐφ' ὧν πιθανῶς, ὡς προτείνει ὁ συνάδελφος Εὐαγγελίδης, ὑψώνετο τόξον ὑπὲρ τὸν πλακόστρωτον διάδρομον, ὡς τινὰ ἐξωνάρθηκα ἢ τι τοιοῦτον. Ἐπίσης ὁ ἴδιος προτείνει καὶ μὲ πείθει, ὅτι οἱ μνημονευθέντες ἀμφικίονες ὑψώνοντο ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου καὶ ἀπῆρτιζον οὕτω σειρὰν θυρωμάτων. Ἀξία προσοχῆς εἶναι καὶ ἄλλα τινὰ εὐρήματα ἀρχιτεκτονικά, ἀλλὰ τούτων προτιμότερον εἶναι νὰ ἀναβληθῇ

ἡ ἐξέτασις, ἕως ὅτου ποτὲ κατορθωθῇ νὰ ἐρευνηθῇ ἀρτίως ἡ ἐκκλησία.

Ὡς πρὸς τὸ τετράγωνον κτίσμα εἶναι καλὸν ἐν πρώτοις νὰ βεβαιώσωμεν, πρὸς τίνα σκοπὸν προωρίζετο ἀρχικῶς τὸ μνημεῖον. Διότι εἶναι δυνατόν νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι τὸ ἐξ ἀρχῆς δι' ἄλλον σκοπὸν, π.χ. ὡς βωμός, ἰδρυθὲν κτίσμα μετετράπη κατόπιν εἰς τάφον ἐπιφανοῦς προσώπου τῆς νέας λατρείας. Ἡ ὑπόθεσις ἐν τούτοις ἐλέγχεται ἀσπῆρικτος. Τὸ γεγονός, ὅτι τὸ ἀνοιγμα τοῦ τάφου, 2.30×0.95 , εὐρίσκεται ἀκριβῶς εἰς τὸ μέσον τοῦ τετραγώνου, ὑποδηλώνει κατὰ πρῶτον τὴν ἀρχικὴν τοποθέτησιν (πίν. 1) Ἡ σαρκοφάγος ἦτο μαρμαρίνη, τοῦ δὲ καλύμματος αὐτῆς, ἄνω ἐπιπέδου, διετηρήθη, κατὰ χώραν μέρος. Ἀλλὰ καὶ τῆς ὅλης σαρκοφάγου γνωρίζομεν τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν, ἂν καὶ οὐδὲν ἐκ τῶν συντριμμάτων αὐτῆς διεσώθη, ἐπειδὴ εἰς τινὰς θέσεις διετηρήθησαν ἀκριβῶς τὰ ἀποτυπώματα τοῦ μαρμάρου ἐπὶ τοῦ κονιάματος τῶν πέριξ τοιχωμάτων, ἐκ τῶν τοιούτων δὲ τύπων συνεκροτήθη ἀσφαλῶς ὁλόκληρον τὸ ἐξωτερικὸν καὶ τῶν δύο μακρῶν πλευρῶν. Οὕτω ἔχομεν ἐπὶ τῆς (εἰκ. 5) ἐν τομῇ

τὴν μορφολογίαν τῆς σαρκοφάγου, ἡ δὲ ἀπλὴ αὕτη καὶ τυπολογικῶς ἀρχαία μορφολογία δὲν παραπέμπει ὑποχρεωτικῶς εἰς τοὺς πρωτοχριστιανικοὺς αἰῶνας. Ἐπειτα τὴν σαρκοφάγον μετὰ τοῦ καλύμματος ἐφρόντισαν οἱ τοποθετήσαντες νὰ καλύψουν πανταχόθεν διὰ λεπτοῦ κονιάματος, ὅπερ ἐχρησίμευσεν ὡς ἰσχυρότατον συνδετικὸν μέσον μεταξὺ τοῦ τάφου καὶ τοῦ πέριξ ἐκ λιθαρίων καὶ ἀσβέστου στρώματος, τοιαύτας δὲ προφυλάξεις ὑπὲρ τῆς ἐξασφαλίσσεως τῆς ἡσυχίας τῶν νεκρῶν γνωρίζομεν, ὅτι πολὺ περισσότερον ὑπὲρ τοὺς χριστιανοὺς ἐλάμβανον οἱ ἐθνικοί. Τέλος, τὸ σπουδαιότερον, ἡ σαρκοφάγος ἠδράζετο ἐπὶ στρώματος τριῶν ἀσβεστολίθων, τοποθετηθέντων βαθύτερον, ἢ οἱ κατώτατοι λίθοι τῆς εὐθυνητῆρας τοῦ μνημείου (ιδεὲ τομήν, πιν. 1). Κατὰ ταῦτα οὐδεμία μένει ἀμφιβολία, ὅτι τὸ ὅλον κτίσμα καὶ ὁ ἐν τῷ μέσῳ τάφος ἐμελετήθησαν καὶ κατεσκευάσθησαν συγχρόνως. Εἶναι δυνατόν βεβαίως κατὰ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους ἐκβληθέντος τοῦ προκατόχου ἐθνικοῦ νὰ ἐνεταφιάσθῃ ἐκεῖ ἐπίσκοπος ἢ τις ἄλλος ἐπιφανής, πράγμα, ὅπερ θὰ ἐδικαιολόγῃ τὴν διατήρησιν τοῦ μνημείου, ἀλλὰ τοῦτο εἶναι ἄσχετον μὲ τὴν ἱστορίαν τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ.

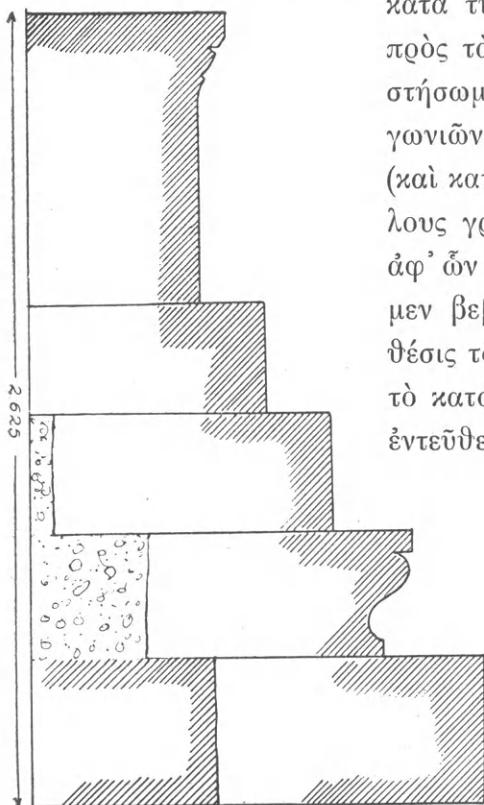
Εἰκ. 5. Τομή σαρκοφάγου.

Τὸν τάφον περιέβαλλε τὸ μνημονευθὲν ἐκ λιθαρίων καὶ ἀσβέστου στερεώτατον στρώμα (opus incertum) ἀνερχόμενον εἰς ὕψος ὄχι πολὺ πέραν τῆς σαρκοφάγου καὶ τοῦτο πέριξ ἡ κρηλὶς μὲ τέσσαρας βαθμίδας. Τὸ ὑλικὸν τῆς κρηλίδος, τοῦ τοιχοβάτου ὡς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπενδύσεως εἶναι ἐντόπιος λευκὸς ἀσβεστόλιθος, ἡ δὲ λοιπὴ κατασκευὴ, ἀπὸ τῶν ὀρθοστατῶν μέχρι τῶν ἀκρωτηρίων, εἶναι εἰργασμένη ἐκ λευκοῦ καλοῦ μαρμάρου, ἐνίοτε ἐλαφρῶς κυανίζοντος, προερχομένου ἴσως ἐξ Εὐβοίας ἢ ἄλλων νήσων¹. Ἡ κατωτάτη βαθμὶς, ἥτις ἀκριβέστερον εἶναι ἡ εὐθυνητῆρα, ἀπετελέσθη ἐξ εὐμεγέθων πλακῶν καλῶς εἰργασμένων καὶ μὲ λεῖον μέχρι κάτω τὸ μέτωπον ὕψους 0,49 — 0,52 μ. Κατὰ τὴν νοτίαν καὶ βορείαν πλευρὰν μετρεῖ αὕτη μῆκος 9,40, ἐνῶ τὸ μῆκος τῶν ἄλλων πλευρῶν εἶναι κατὰ 5-6 ἑκατοστὰ μεγαλύτερον. Ἡ διαφορὰ, ὅσον καὶ ἂν θεωρηθῇ μικρά, ἐπειδὴ συνεχίζεται καὶ εἰς τὰς ὑπεράνω βαθμίδας, εἶναι δύσκολον νὰ ἀποδοθῇ εἰς ἀτέλειαν τῆς ἐργασίας καὶ φαίνεται γενομένη ἐπίτηδες, καθόσον ἡ νοτία καὶ βορεία συνεπῶς πλευρά, ὡς προσόψεις, προϋπελογίσθησαν ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον, στενότεραι.

Ἡ ἀμέσως ἀνωτέρα βαθμὶς ὑψώνεται 0,34 καὶ διαμορφώνεται ἐμπρὸς εἰς μέγα λέσβιον κυμάτιον, πρὸς ὃ κατὰ τὰς γωνίας καταλλήλως προσαρμόζεται προτομὴ γρυπὸς διὰ τὸν κοσμητικὸν λόγον μονόποδος. Ἡ προτομὴ διατηρεῖται ὅπως δὴποτε καλῶς κατὰ τὴν ΒΔ.

¹ Τὸ μάρμαρον δὲν εἶναι πεντελικόν, δὲν παρουσιάζει τὴν χαρακτηριστικὴν ὀξειδωσιν καὶ μετὰ κρούσιν μυρίζει, οὔτε πάριον, ὡς ὑπέθεσεν ὁ Heuzey.

γωνίαν καὶ παρὰ τὸ ἐφθαρμένον πρόσωπον φαίνεται, ὅτι εἶναι τοῦ λεγομένου περσικοῦ τύπου μὲ λεοντοκεφαλὴν κερασφόρον, τύπου συνηθεστάτου κατὰ τοὺς ὑστέρους ἰδίᾳ χρόνους¹. Ἐπειδὴ ἡ δεξιὰ του πλευρὰ εἶναι φανερώς συνεσταλμένη κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀνεπτυγμένην ἀριστεράν, ὁ γρῦψ τῆς ΒΔ. γωνίας ἐστρέφετο μικρὸν πρὸς τὰ δεξιὰ του, ἐνῶ

Εἰκ. 6.

κατὰ τὴν ΝΔ. γωνίαν τὰ διατηρούμενα μέρη ὑπαγορεύουν τὴν πρὸς τὰ ΝΑ. διεύθυνσιν. Κατὰ ταῦτα δυνάμεθα νὰ ἀναπαραστήσωμεν καὶ τοὺς ἀφανισθέντας ἐντελῶς γρῦπας τῶν δύο ἄλλων γωνιῶν, οἵτινες ἔδει νὰ εἶναι ἀντίστοιχοι. Ἡ νοτιά ἄρα πλευρὰ (καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἡ βορεία) μὲ τοὺς ἀντιβλέποντας ἀλλήλους γρῦπας χαρακτηρίζεται ὡς πρόσοψις, ἐνῶ αἱ δύο ἄλλαι, ἀφ' ὧν ἀποστρέφονται, ἐθεωροῦντο πλάγια. Τὸ αὐτὸ ὡς θὰ ἴδωμεν βεβαιώνεται καὶ διὰ τῶν ἀκρωτηρίων. Ἐπειδὴ ἡ φυσικὴ θέσις τῶν τοιούτων κοσμηματικῶν τύπων εὐρίσκεται πάντοτε εἰς τὸ κατώτατον μέρος τοῦ βάθρου ἢ σκεύους, εἶναι εὐνόητον, ὅτι ἐντεῦθεν μόνον ἄρχεται τὸ κρηπίδωμα, ἡ δὲ κατωτάτη σειρὰ τῶν

λίθων ἀποτελεῖ τὴν εὐθυντηρίαν ἢ τὸ ὑπόβαθρον τοῦ μνημείου. Τηρεῖται ἄρα καὶ ἐνταῦθα ὁ κανὼν τῶν τριῶν βαθμίδων, τῆς δὲ εὐθυντηρίας ἡ ἀνάπτυξις εἰς μέτωπον εὐμέγεθες δὲν εἶναι τι νέον². Ἀλλ' εἶναι ἄξιον προσοχῆς, ὅτι ὁ ἀρχιτέκτων ὑπῆγαγεν εἰς τὸ αὐτὸ σύστημα διαστάσεων τὴν εὐθυντηρίαν πρὸς τὰς τρεῖς βαθμίδας τοῦ κρηπιδώματος. Κατὰ τὸ σύστημα τοῦτο, καθόσον προχωροῦσε πρὸς τὰ ἄνω, ἐλαττώνεται τὸ ὕψος καὶ ἀναλόγως καὶ τὸ πλάτος τῆς βαθμίδος. Οὕτω τὸ μέγιστον ὕψος, 0,50, ἔχει ἡ εὐθυντηρία

καὶ ὑπεράνω πλάτος 0,34, ἡ α' βαθμὶς ὕψ. 0,455 καὶ πλάτ. 0,28, ἡ β' 0,41 καὶ 0,245 καὶ ἡ τελευταία 0,38 καὶ 0,23 (εἰκ. 6). Οἱ λόγοι καὶ οἱ σκοποὶ τοῦ φανεροῦ τούτου συστήματος εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι πολλοί. Πιθανῶς ὁ ἀρχιτέκτων ἀπέβλεψεν εἰς τὴν ὁργανικότητα τῶν διαφόρων μερῶν καὶ περισσότερον ἐφρόντισε μὲ τὸν τονισμόν τῶν προοπτικῶν φαινομένων, ὡς εἶναι ἡ πρὸς τὰ ἄνω μείωσις τῶν διαστάσεων, νὰ ἐπιτύχῃ ἐντυπώσεις μεγαλυτέρου μεγέθους. Συγχρόνως, βάθρον καὶ ὑπόβαθρον ἀπαρτίζουν ἓν σύνολον, χωρὶς νὰ χάσουν τὴν αὐτοτέλειάν των.

Αἱ τέσσαρες ἐπάλληλοι σειραὶ ἀναπαρεστάθησαν μὲ βεβαιότητα, ἐπειδὴ καὶ τὰ κενὰ

¹ Λεξικὸν Roscher, I² σελ. 1775. Παρομοίας προτομὰς βλέπει τις προχείρως παρὰ Durm, Baukunst der Griechen, σ. 240 ἐπὶ μαρμαρίνης βάσεως τρίποδος τοῦ Λατερανοῦ Μουσείου τῆς Ῥώμης καὶ αὐτ. σ. 237 ἐπὶ θρήνου ἀγάλματος Διὸς τοῦ Μουσείου τοῦ Παλέρμου. Ἐκ τοῦ θεάτρου τῆς Ἐρετρίας ὑπάρχουν εἰς τὸ Μουσεῖον τῆς Χαλκίδος μαρμαρίνοι θρόνοι κοσμούμενοι ἐκατέρωθεν μὲ τοιαύτας ἀκριβῶς ὡς ἐπὶ τοῦ ἡρώου προτομὰς, τὰς ὁποίας

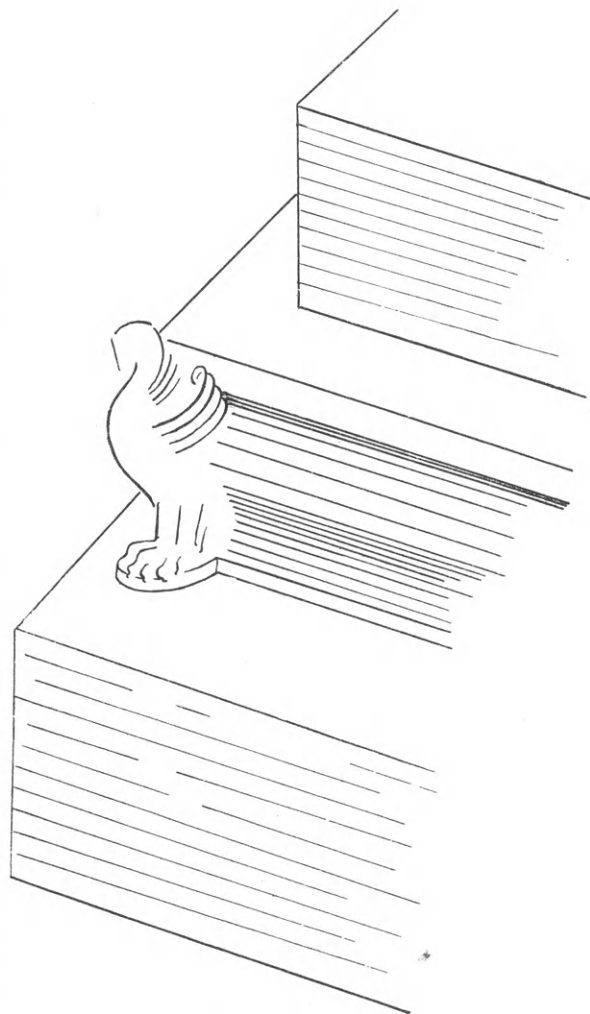
ἐσημείωσα ὡς τραγοκεφάλους.

² Ἐνθυμίζομεν τὴν μαρμαρίνην εὐθυντηρίαν τῆς δυτικῆς κεντρικῆς στοᾶς τῶν Προπυλαίων, πρὸς ἣν ἀντιστοιχεῖ κατὰ τὰ πλάγια ἡ ἐξ ἐλευσινιακοῦ μελανωποῦ λίθου, τὴν ὑψομένην ὡς αἱ λοιπαὶ βαθμίδες νεωτέραν εὐθυντηρίαν (400 π. Χ.) τοῦ ναοῦ τῆς Λαφρίας (Ἀρχ. Δελτ. 1926, Παραρτ. 34) τὸν ναὸν τῆς Ἀλέας Ἀθηνᾶς ἐν Τεγέᾳ καὶ τὸν ναὸν τῆς Στράτου.

ἐπὶ τοῦ χαλικοστρώματος πανταχοῦ καὶ ἡ διατήρησις κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν λίθων τῆς γ' σειρᾶς κατὰ χώραν καὶ ἐνὸς τῆς τετάρτης καθιστοῦν τὸ πρᾶγμα ἀναμφισβήτητον. Οἱ λίθοι ἐμφανίζουν ἄνω ὅπας ἀναρτήσεως, ἂν καὶ ὅχι πάντες, συνδέσμων, ἐννοεῖται πιοειδῶν, καὶ τόρμων γομφώσεως, ἐκ δὲ τῆς ἀρχῆς τῶν σχετικῶν αὐλάκων μολυβδοχοήσεως βεβαιώ- νεται τὸ πλάτος τῆς βαθμίδος (πρβλ. κάτο- ψιν πίν. 1). Ὑπὲρ τὴν τελευταίαν βαθμίδα ὑποῦντο φυσικὰ οἱ τοῖχοι καὶ ὡς πρῶτον λίθον ἐπὶ τῆς τομῆς, (εἰκ. 6), ἐθέσαμεν τὸν ὀρθο- στάτην, ἐνῶ ἐπὶ τῆς βραδύτερον γενομένης ἀναπαραστάσεως τοῦ ὅλου μνημείου (πίν. 2), ἐτοποθετήθη προηγουμένως σειρὰ τοιχοβατῶν. Ἐπειδὴ εἰς τὸ ἡμερολόγιόν μου τοῦ 1922 ἀνεῦρον τὴν σημείωσιν, ὅτι κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν εὐρέθησαν πλάκες ἀσβεστολίθου μὲ μέτωπον ὕψ. 0,23-4 καὶ ἐπειδὴ ἀφ' ἐτέρου συνηθέστατα οἱ ὀρθοστάται βαίνουν ἐπὶ τοιχο- βατῶν, συνεπέρανα, ὅτι ἡ τοιαύτη χρησιμοποίη- σις τῶν εἰρημένων πλακῶν εἶναι πολὺ πιθανή. Τὴν δευτέραν φροντίδα στηρίζει ἀκόμη ἡ πα- ρατήρησις, ὅτι τὸ ὕψος 0,24 ἐναρμονίζεται ἀκριβῶς πρὸς τὸ ἀνωτέρω ἐκτεθὲν σύστημα τῆς προοιούσης μειώσεως τῶν διαστάσεων.

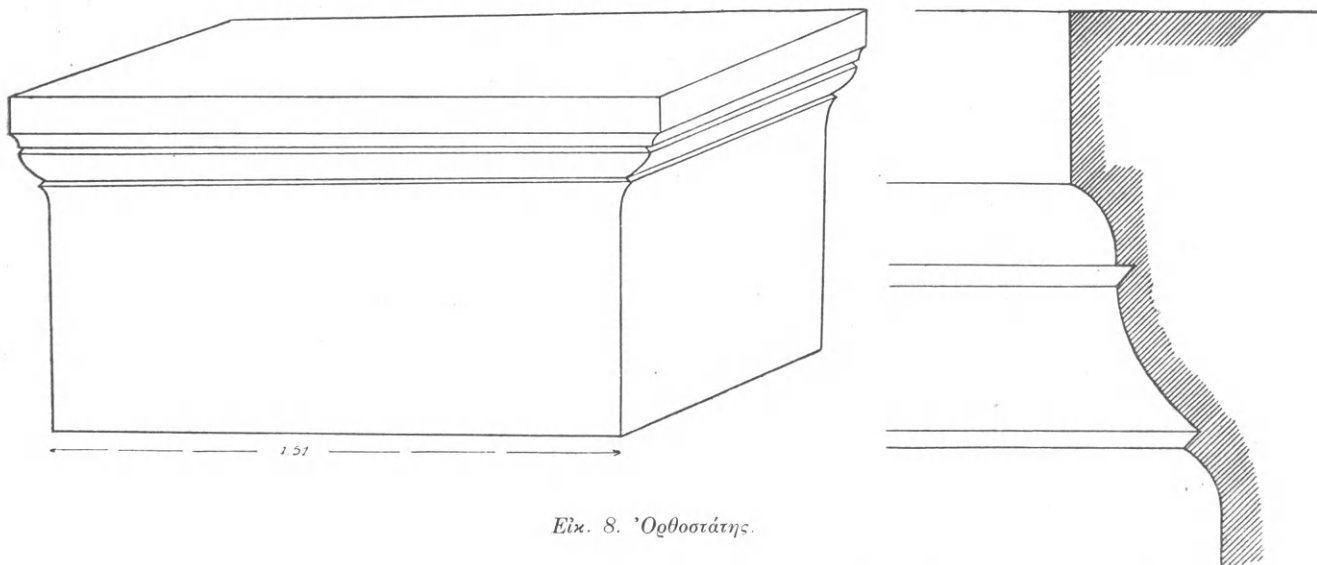
Ὁρθοστατῶν ἐβεβαιώθησαν δύο μεγέθη, ὕψους 0,88 καὶ 0,77, ἀμφότερα μὲ τὴν αὐτὴν ἄνω ἐπίστεψιν ὕψ. 0,22. Ὅτι ἐκ τούτων οἱ ὑψηλότεροι ἦσαν κάτω τοποθετημένοι, ἐδείχθη, ἀφότου διεπιστώθη, ὅτι οἱ ἄλλοι ἔβαινον ἐπὶ τῶν γείσων. Κατὰ τὴν ΒΔ. δηλ. γωνίαν ἀπεκα- λύφθη γωνιαῖον γεῖσον, ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τοῦ ὁποίου φαίνονται δύο τόρμοι, ἀπέχοντες ἀλλήλων 0,57, διάστημα ἀκριβῶς ἴσον πρὸς τὴν ἀπόστασιν τῶν τόρμων ἐπὶ τοῦ πλησίον εὐρεθέντος γωνιαίου ὀρθοστάτου. Ἐκ τῆς σειρᾶς τῶν ὑψηλοτέρων εὐρέθησαν ἕξ ἀκέραιοι, μὲ μῆκος ποικίλλον, 1,41-1,90 καὶ πάχος 0,54-0,59. Οἱ λίθοι ἐγομφοῦντο ἄνω καὶ κάτω, συνεδέοντο δὲ ὅχι μόνον μετὰ τῶν ἐκατέρωθεν γειτονικῶν ἀλλὰ μετ' ἄλλων λίθων ὀπισθεν κειμένων, ἂν καὶ ἐπὶ τοῦ σχεδιασθέντος γωνιαίου (εἰκ. 8) οὐδεμία τοιαύτη ἐντομὴ ἐδηλώθη διὰ τὴν καταστροφὴν τῆς ἐπιφανείας. Ἡ κορωνίς, ἐξέχουσα 0,07, ἀποτελεῖται ἐξ εὐμεγέθους ταινίας ἐνὸς πολὺ ἀνεπτυγμένου δωρικοῦ κυματίου, διχοτομουμένου ὑπὲρ τὸ μέσον του διὰ ζωηρᾶς ἐντομῆς καὶ δευτέρου κάτω ἀπλουστεροῦ κυματίου (εἰκ. 8).

Ἀκολουθοῦσιν ὑπεράνω οἱ δόμοι τῶν τοίχων. Τούτων ὁ ἀριθμὸς παραμένει ἄγνωστος καὶ ἡ ἀναπαράστασις εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶναι ἐντελῶς ὑποθετική. Ἐκ τῶν σχετικῶν

Εἰκ. 7. ΒΔ γωνία.

λίθων ἐμετρήθησαν ὁκτὼ ἀκέραιοι, μὲ μήκος ποικίλλον 1.60-1.82, πάχος 0,52-0,62 καὶ ὕψος 0,59. Οἱ λίθοι ἐγομφοῦντο καὶ ὅπως οἱ ὀρθοστάται συνεδέοντο καὶ μετὰ λίθων ὀπισθεν κειμένων. Ὅποιοι ἦσαν οἱ τελευταῖοι φαίνεται ἐκ σημαντικοῦ ἀριθμοῦ ἐργασμένων ὀρθογωνίων ἀσβεστολίθων, οἵτινες φέρουν κατὰ τὴν μίαν μόνον πλευρὰν ἴχνη συνδέσμων. Ἐκ τῶν 13 ἀκεραίων τοιούτων λίθων ἱκανοὶ παρουσιάζουν τὸ αὐτὸ ὕψος τῶν δόμων καὶ εἶναι φανερόν, ὅτι μὲ ἓνα στοῖχον ἀπετέλουν τὴν ἐπένδυσιν τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ μνημείου καὶ συνανέβαινον μετὰ τῶν μαρμάρων μέχρι καὶ τῶν γείσων, ἐπεὶ καὶ ταῦτα παρέχουν ἴχνη ἐσωτερικῶν συνδέσμων. Ἐπεὶ τὸ μέγιστον πάχος τῶν ἀσβεστολίθων εἶναι 0,75 τῶν δὲ ὀρθοστατῶν καὶ δόμων 0,60, συνάγομεν ὀλίκον πάχος 1.35 καὶ ἐπομένως ἱκανὸν ἐλεύ-

Εἰκ. 8. Ὀρθοστάτης.

θερον ἐσωτερικὸν χῶρον (δύο ὡς ἔγγιστα μέτρα ἐκατέρωθεν τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ τάφου) ὅπου ἦτο δυνατόν νὰ εὔρουν θέσιν καὶ ἄλλαι σαρκοφάγοι. Οἱ λίθοι τῶν δόμων χωρίζονται ἀλλήλων δι' ὀρθογωνίου πλαισίου ἐκ ταινιῶν βαθύτερον κειμένων πλάτους 0,03. Ἡ οὕτω σχηματιζομένη περιτένεια¹ πραγματικῶς ἐλαξεύθη ἐκάστοτε ἐπὶ δύο μόνον καθέτων πλευρῶν. Διὰ τὰς δύο ἄλλας ἀρκεῖ ἡ περιτένεια τῶν ὑπεράνω μαρμάρων καὶ τοῦ παραπλεύρως κειμένου. Εἶναι περίεργον, ὅτι κατὰ τὰς γωνίας δὲν ἐλαξεύθησαν κάθετοι ταινίαι, ὅπως τοῦτο εἶναι συνηθέστατον καὶ παλαιὸν ἐπὶ τειχῶν καὶ πύργων.

Τὸ ἀπεικονιζόμενον εἰς τρεῖς ὄψεις (εἰκ. 9) μάρμαρον, προερχόμενον ἐκ τινος τῶν δόμων, ἐμφανίζει τοῦτο τὸ ἐνδιαφέρον, ὅτι ἡ ὀπισθεν ἀφανὴς πλευρὰ του εἶναι πολὺ καλυπτερον τῆς προσόψεως ἐργασμένη. Ἐνῶ δηλ. ἡ ἐργασία τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας εἶναι ἀρκετὰ κοινὴ καὶ τραχεῖα, ὅπως εἰς ὅλα τὰ μάρμαρα τοῦ ἡρώου, ἡ ἐσωτερικὴ πλευρὰ εἶναι τελείως ἐργασμένη καὶ ἔχει λειανθῇ. Εἶναι φανερόν, ὅτι τὸ μάρμαρον ἐχρησιμοποιήθη τὸ πρῶτον εἰς ἄλλο παλαιότερον κτίσμα. Εἰς τὴν παλαιότεραν χρῆσιν ἀνήκει καὶ δυσσερμηνεύτος ταινία ἀνάγλυπτος καταστραφεῖσα διὰ τὴν νέαν τοποθέτησιν².

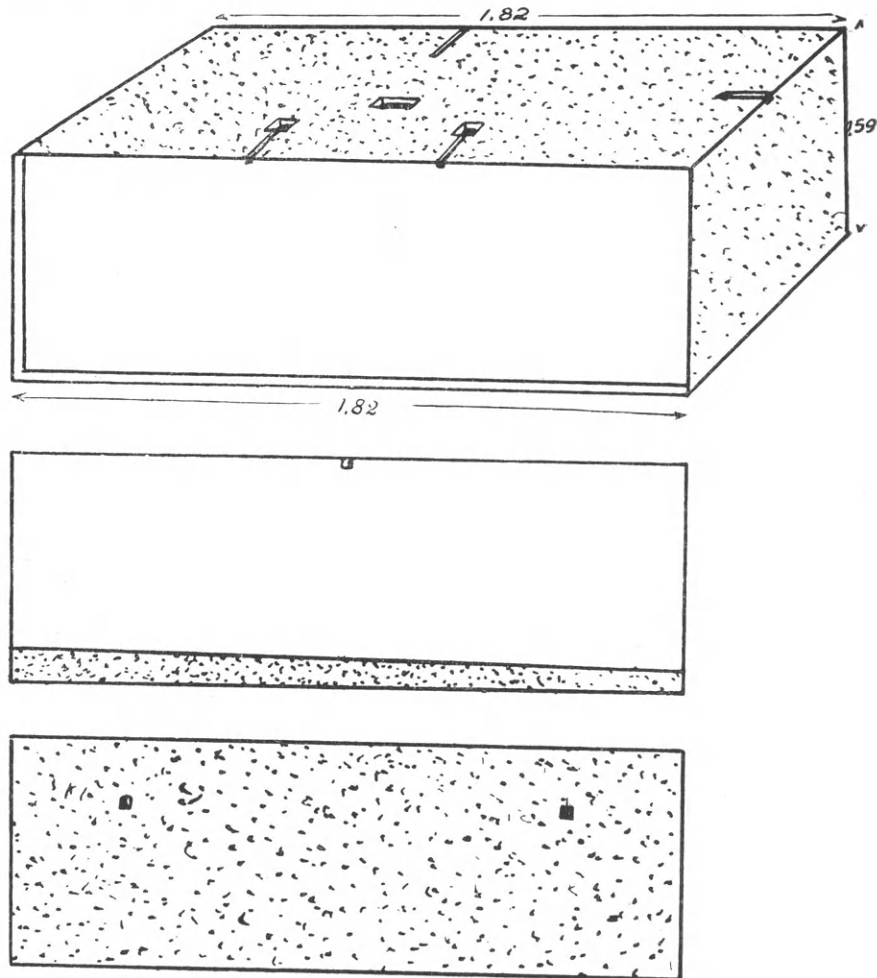
¹ Περιτένεια εἶναι τεχνικὸς ὅρος καὶ σημαίνει ἐξηκριβωμένην λείαν ἐπιφάνειαν κατὰ τὸ ἄνω ἄκρον λίθου, ἥτις ἐχρησίμευεν ὡς εὐθυντηρία διὰ τὸν ὑπολογισμὸν τῆς θέσεως τῶν ἐπικειμένων (Sylloge², 540,68=ἐπιγρ. Λεβαδείας), ἀλλ' οὐδὲν ἐμποδίζει νὰ ἐπεκτείνωμεν τὴν χρῆσιν τοῦ ὅρου καὶ

ἐπὶ κοσμητικῶν σχημάτων ἐκ τῆς αὐτῆς τεχνικῆς συνηθείας προελθόντων.

² Ἡ ταινία πλάτους εἰς τὸ ἄκρον δεξιὰ 0,04 ἀποβαίνει μετὰ μήκος 1.82 πλατεῖα 0,08.

Θὰ ἐπεριμέναμεν νὰ κλείη τοὺς τοίχους ὑπεράνω σειρὰ ἐπικρανιτίδων. Ἀλλ' ἐπειδὴ κίονες οὐδαμοῦ ὑπῆρχον οὔτε παραστάδες, τῶν ὁποίων τὰ ἐπίκρανα θὰ ἀπῆτουν ἐπὶ τῶν τοίχων τὸ ἀντίστοιχον μέλος, ἐξ ἄλλου δὲ οὐδὲν σύντριμμα τοιαύτης ἐπικρανίτιδος ἀνευρέθη, ἐτοποθετήσαμεν τὰ ἐπιστύλια ἀμέσως ἐπὶ τοῦ ἀνωτάτου δόμου. Ἐπιστυλίων ἔχομεν ἀκέραια τρία τεμάχια, ὕψους 0,68, πλάτους ἄνω 0,64 καὶ μήκους 1.75 (γωνιαῖον). 2.31 καὶ 2.75. Ἐπὶ τῆς κάτω ἐπιφανείας παρουσιάζουν πάντα τόρμους, ἀλλὰ περιέργως ὄχι ἐπὶ τῆς ἄνω, ὅπου φαίνονται μόνον σύνδεσμοι καὶ ὀπαὶ ἀναρτήσεως. Ἐκτὸς τοῦ κυρίως ἐπιστυλίου, σχηματιζομένου μὲ κυμάτιον καὶ δύο ἀντὶ τριῶν ὑπερκείμενας ταινίας, ἔχομεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ λίθου καὶ τὴν ζυφοφόρον ὑπεράνω (εἰκ. 10). Ἡ συνένωσις ἐπιστυλίου καὶ ζυφοφόρου εἶναι συνήθης κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους ἰδίως εἰς μικρότερα κτίσματα, ἢ δὲ διαμόρφωσις τούτων ἐπὶ τοῦ ἡρώου ὁμοιάζει πρὸς τὸν σχηματισμὸν τοῦ ἀντιθέματος τοῦ Ὀλυμπίου ἐν Ἀθήναις. Ἐπὶ τοῦ μεγίστου τεμαχίου παρατηροῦμεν κατὰ τὴν ὀπισθεν πλευρὰν (εἰκ. 11) τὴν αὐτὴν τελείαν ἐργασίαν, ὅπως καὶ ἐπὶ τοῦ μαρμάρου τοῦ τοίχου, κατεστραμμένας δὲ τὰς ἐξεχούσας ἀριστερὰ μορφὰς χάριν τῆς προσαρμογῆς. Ὅπως φαίνεται ἐκ τῆς γενικῶς βεβαίας ἀναπαραστάσεως (εἰκ. 10), ἡ πλευρὰ αὕτη ἦτο καὶ κατὰ τὴν παλαιότεραν χρῆσιν ἢ ἐσωτερικὴ τοῦ ἐπιστυλίου, ἢ δὲ ἐξωτερικὴ πρέπει νὰ ἦτο διάφορος, χωρὶς δηλ. τὴν ζυφοφόρον καὶ μὲ τὰς κανονικὰς τρεῖς ταινίας στεφομένας ἄνω διὰ κυματίου. Τὸ παλαιότερον ἄρα κτίσμα εἶχε κιονοστοιχίαν μὲ διάστημα μεταξόνιον 2.75, τὸ ἐπιστύλιον δὲ ὁμοίαζε ὀπισθεν πρὸς τὸ τοῦ προτύπου τῆς Πριήνης ἢ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος ἐν Μαγνησίᾳ¹.

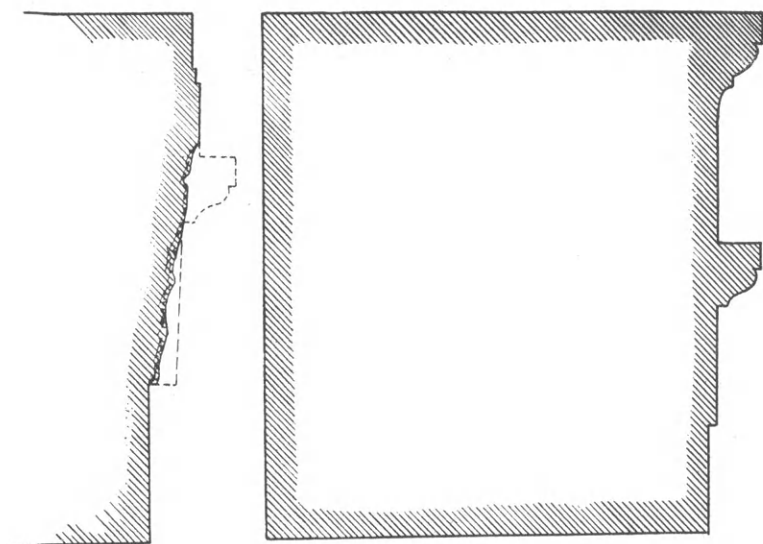
Ἐκ γεῖσων ἀπεκαλύφθησαν τρία ἀκέραια τεμάχια (μέγιστον ὕψος: 44, πλάτ. 1.07 - 9, μήκ. 1.54, 1.64, 1.84), ἐξ ὧν ἐν γωνιαῖον καὶ ἐκ τριῶν ἄλλων κομμάτια. Τὸ γεῖσον ἀνήκει εἰς

Εἰκ. 9. Λίθος δόμου.

¹ Wiegand-Schrader, Priene, 135. Durm, Baukunst der Griechen, 178, 331. Allan Marquand, Greek architecture 107 εἰκ. 125.

τὸ μικρασιατικὸν καὶ κατόπιν κοινὸν γενόμενον εἶδος, μὲ γεισίποδας, καὶ εἶναι ηὔξημένον ἄνω μὲ τὴν σίμην πλήρη, ὅπως τὸ τοῦ ναοῦ τοῦ Διὸς ἐκ Λαβράνδων τῆς Καρίας¹ (εἰκ. 12). Κατὰ τὴν γωνίαν μεταξὺ τῶν γεισιπόδων ἀντὶ τοῦ συνήθους ἀνθεμίου φαίνεται καρπὸς ἀνά-

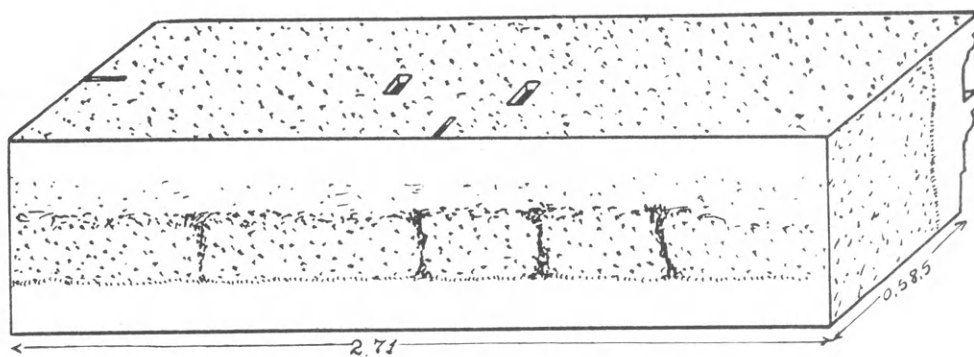

Εἰκ. 10. Τομή δύο ἐπιστυλίων.

γλυπτος, οἶον ῥόα ἢ κυδώνιον. Ὅπως τὰ ἐπιστύλια οὕτω καὶ τὰ γεῖσα ἐπὶ τῆς ἀντιστοίχου κάτω ἐπιφανείας των δὲν παρουσιάζουν ἵχνος τόρμου. Φαίνεται λοιπόν, ὅτι τὰ ὑπεράνω γεῖσα δὲν ἐγομφώνοντο μετὰ τοῦ κάτω κυρίου σώματος τῆς κατασκευῆς, ἀλλὰ συνδεόμενα μεταξύ των καὶ τῶν ὀπισθεν ἀσβεστολίθων, οἵτινες εἰς ὕψος ἔφθαναν μόνον ἕως ἐδῶ, ἐγομφώνοντο εἴτα μετὰ τῶν ὑπεράνω λίθων τοῦ θωράκιου καὶ οὕτοι τέλος μετὰ τῶν ἀκρωτηρίων κατὰ τὰς τέσσαρας γωνίας.

Τὸ θωράκιον τοῦτο ἀποτελούμενον ἐκ μαρμάρων ὀρθογωνίων μὲ κορωνίδα ἄνω ὁμοίαν πρὸς τοὺς ὀρθοστάτας ἐνθυμίζει τὸ ἐπὶ πολλῶν τετραπλεύρων βωμῶν παρατηρούμενον ἄνω πλαίσιον, ὅπερ ἐχρησίμευε διὰ τὴν εὐόδωσιν τῆς καύσεως καὶ τὴν συγκράτησιν τῶν προσφερομένων. Τὸ αὐτὸ θωράκιον μετὰ τῶν ἀκρωτηρίων παρέχει τὴν

χαρακτηριστικώτεραν ἑνδειξιν, ὅτι ἐνταῦθα πρόκειται περὶ κτίσματος βωμοειδοῦς². Δύο ἀκέραια τεμάχια καὶ ἄλλων μέρη ἐσημειώθησαν. Τὸ μέγιστον, μήκ. 2.06,

Εἰκ. 11. Ἡ ὀπισθεν πλευρὰ τοῦ μεγίστου ἐπιστυλίου.

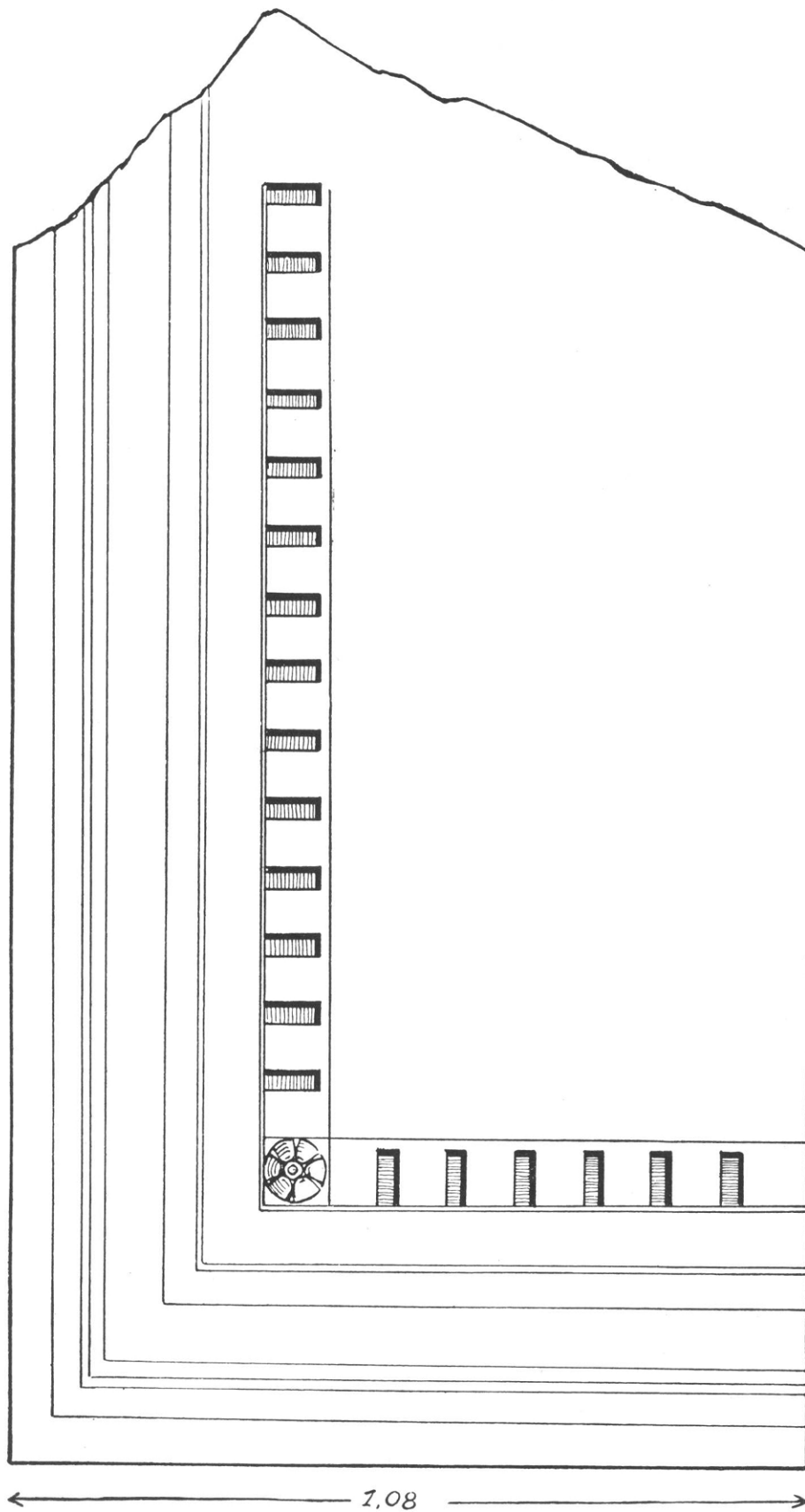
δεικνύει κάτω λείαν εἰργασμένην ἐπιφάνειαν καὶ ταινίαν ἀνάγλυπτον κατὰ τὸ μέσον, ἐλαφρότατα κατὰ τὸ μῆκος αὐξανομένην, παρομοίαν πρὸς τὴν τοῦ μνημονευθέντος μαρμάρου τοῦ τοίχου καὶ ἐπίσης δυσερμήνευτον.

Ἐκ τριῶν ἀκρωτηρίων συνελέχθησαν συντρίμματα εἰς μέγα πλῆθος, κατὰ τὰς οἰκείας θέσεις κατακείμενα, ὑπὸ τὴν ΝΑ. δηλ. γωνίαν τὴν ΝΔ. καὶ τὴν ΒΔ. Τοῦ τετάρτου ἀκρω-

¹ Durm, ἐ.ἀ. 375 εἰκ. 348.

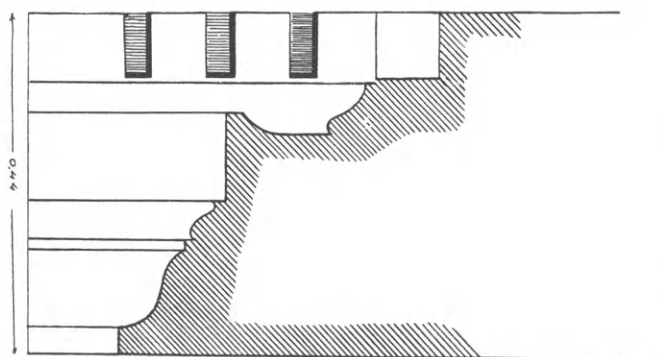
² Παραδείγματα τοιούτων βωμῶν βλέπει τις πολλὰ παρὰ Altmann, Römische Grabaltäre der Kaiserzeit, σ. 23 εἰκ. 17,

62 εἰκ. 54, 73 εἰκ. 62, 75 εἰκ. 64 κ.τ.λ. Πρβλ. καὶ σ. 131 εἰκ. 107, 271 εἰκ. 205, 278 εἰκ. 207α.

Εἰκ. 12.

τηρίου οὐδὲν εὐρέθη σύντριμμα, ἀλλὰ παρὰ τὴν ΒΑ. γωνίαν παρατηρήθησαν μέρη τῶν γωνιαίων λίθων τοῦ θωρακίου παρέχοντα τοὺς δηλωτικούς αὐτοῦ δύο τόρμους. Πάντα τὰ συντρίμματα συλλεχθέντα μετὰ τῆς δυνατῆς ἀκριβείας μετεκομίσθησαν εἰς Ἀθήνας, ὅπου τῶν μὲν δύο πρώτων ἀκρωτηρίων ἐγένετο πλήρης ἡ ἀναπαράστασις, συμπληρωθέντων διὰ γύψου τῶν πολλῶν ἄλλ' ἀσημάντων κενῶν, ἐνῶ τοῦ τρίτου διὰ τὸ μέγα κατὰ τὸ μέσον χάσμα κατέστη ἀδύνατος ἡ ἀνασυγκρότησις. Τοῦ ἀκρωτηρίου τῆς ΝΑ. γωνίας ἡ κάτω πλευρὰ, ἡ ἐκτεινομένη πρὸς ἀνατολὰς, μετρεῖ μήκος 0,83, ἐνῶ 0,85 εἶναι ἡ νοτία. Εἰς τοῦτο ἀντιστοιχεῖ

Εἰκ. 12.

τὸ ἀπέναντι ἀκρωτήριο με πλευρὰν 0,79 πρὸς δυσμὰς καὶ 0,82 πρὸς νότον. Ἡ ὑπερτίμησις τῆς νοτίας πλευρᾶς δικαιολογεῖται ἐκ τῆς σαφοῦς διευθύνσεως τῶν ἀετῶν, οἵτινες ἐκβαίνοντες τῆς γωνίας ἀντιβλέπουσιν ἀλλήλους πρὸς νότον. Τὸ αὐτὸ θὰ συνέβαινε καὶ ἐπὶ τῆς βορείας, ἂν καὶ ἡ διαφορὰ τῶν δύο πλευρῶν τοῦ ΒΑ. ἀκρωτηρίου, 0,81 δυτικῆς καὶ 0,80 βορείας, εἶναι ἀσήμαντος. Τὸ μέγιστον ὕψος τῶν ἀκρωτηρίων εἶναι 1.08. Ὅπως

δήποτε εἶναι βέβαιον διὰ τῶν ἀετῶν τῶν ἀκρωτηρίων ὅπως καὶ διὰ τῶν γρυπῶν τῆς βάσεως, ὅτι ἡ νοτία πλευρὰ ἐθεωρεῖτο ὡς κυρία ὄψις. Εὐλόγον εἶναι μετὰ τοῦτο νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἡ δημοσία ὁδός, ὁ ἀνωτέρω περιγραφεὶς περίπατος, παρήρχετο μεταξὺ τῆς θαλάσσης καὶ τοῦ ἐπιφανοῦς μνημείου.

Παρὰ τὸν μέγαν πλοῦτον τῶν ἀναγλύπτων καὶ διατρήτων τούτων κοσμημάτων τὸ σύστημα εἶναι ἀπλοῦν καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως εὐνόητον. Ὑπὲρ τὴν σειρὰν τῶν εὐτάκτων πυκνῶν φύλλων ἐκατέρωθεν τῆς γωνίας ἐκφύονται δύο ζωηρῶς στρεφόμενοι κορμοί, διακλαδιζόμενοι εἰς τρεῖς ἕκαστος συμμετρικοὺς ἐλικομόρφους βλαστούς. Τὰ κενὰ γεμίζουν πλήρη ἢ μισὰ ἀνθέμια, ῥόδακες, οἱ ἀετοί, διαφορόσχημα φύλλα, ἕκαστον κατὰ τὴν οἰκίαν θέσιν. Τὸ ἀπώτατον τέλος καὶ πολυτρύπητον μέρος συνέχει καὶ περιορίζει ταινία εὐγραμμος τοξοειδής, ἀποκαθιστῶσα μετὰ τὴν ζωηρὰν κίνησιν τῶν μορφῶν τὴν ἀρχικὴν ἡρεμίαν. Βεβαίως τὰ ἀκρωτήρια ταῦτα παραβαλλόμενα πρὸς τὸ κεντρικὸν τῆς Μαγνησίας ἢ τὸ γωνιαῖον τοῦ Traianeuμ τῆς Περγάμου¹, ὕστεροῦν κατὰ τὴν εὐρετικότητα τῶν θεμάτων καὶ τὴν λεπτότητα τῆς ἐργασίας, ἀλλ' ἐξεταζόμενα ἐντὸς τῶν ὁρίων μιᾶς κατασκευῆς μετριωτέρας εἶναι διὰ τὸ εὐσύνοπτον καὶ ἀπέριτον τῆς σχετικῶς πλουσίας διακοσμῆσεως ἀληθινὰ καλλιτεχνικὰ κατορθώματα.

Ἵνα κατανοήσωμεν καλύτερον τὰ διακοσμητικὰ ἔργα, πρέπει νὰ τὰ ἐξετάσωμεν λεπτομερέστερον καὶ ἐν συγκρίσει. Πρὸς τοῦτο καλοῦμεν Α τὸ ἀνατολικὸν ἀκρωτήριο καὶ Δ τὸ δυτικόν, ἐπειδὴ, ὡς θὰ ἴδωμεν, διαφέρουν ταῦτα εἰς οὐσιώδεις λεπτομερείας καὶ ἢ θὰ τὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν αὐτὸν καλλιτέχνην ἐπιδιώξαντα ἑκάστοτε παραλλάσσουσιν λύσιν τῶν ζητημάτων, ἢ εἰς δύο αὐτοτελεῖς προσωπικότητας. Καὶ ἐπὶ τῶν δύο κατὰ τὴν ἀνάγλυπτον βάσιν ζητεῖται φανερώς ὁ τονισμὸς τῶν ὀριζοντίων καὶ καθέτων. Αἱ ὀριζόντιαι τῶν περάτων

¹ Καὶ τὰ δύο ἀκρωτήρια βλέπει τις παρὰ Durm, Baukunst σ. 337 εἰκ. 323.

κάτω καὶ ἄνω ἐνισχύονται ὄχι μόνον διὰ τῶν ὁμοιομόρφως καμπτομένων κορυφῶν, ἀλλὰ τονίζονται πολλάκις διὰ τῶν ὀριζοντίως διευθυνομένων πρώτων ἐκ τῶν κάτω λοβίων τῆς ἀκάνθης. Αἱ κάθετοι ἐπίσης ἐπαναλαμβάνονται πολλάκις ὄχι μόνον μὲ τὴν ἀνάτασιν τῶν φύλλων ἀλλὰ καὶ μὲ τὸν σχηματισμὸν τοῦ μεταξὺ ἐδάφους εἰς ἐπιφανείας γωνιώδεις καὶ τὴν γένεσιν πολυαρίθμων κενῶν μεταξὺ τῶν φυλλαρίων, σχημάτων καὶ τούτων ἀναβαινόντων. Ἡ κατάδηλος προσπάθεια τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν γεωμετρικῶν σχημάτων ὠδήγησεν εἰς

Εἰκ. 13. Ἀκρωτήριο Δ.

Εἰκ. 14. Ἀκρωτήριο Α.

τὴν ἰδέαν, ὠρισμένα λοβία ἐκάστου φυλλαρίου ἀκάνθης νὰ κάμπτωνται περίπου ὀριζοντίως καὶ νὰ συνιστοῦν μετὰ τῶν μίσχων σχεδὸν ἢ ἀκριβῶς ὀρθὰς γωνίας. Ἡ πρόθεσις ἐν τούτοις δὲν ἐξετελέσθη κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἐπὶ τῶν δύο ἀκρωτηρίων. Ὁ σχεδιάσας τὸ Α, συντηρητικώτερος, δὲν ἐγκατέλειψεν ἐντελῶς τὸν παραδοθέντα τρόπον καὶ κατηύθυνε μὲν πρὸς τὰ κάτω τὰ σχετικὰ λοβία, ἀλλὰ διετήρησε τὰ καμπύλα περιγράμματα. Ὁ τοῦ Δ, προχωρήσας περαιτέρω, ἐπέτυχεν αὐστηροτέρας ὀρθὰς γωνίας καὶ εὐθύγραμμα γεωμετρικὰ τρίγωνα καὶ ὀρθογώνια. Διαφέρει ἐπίσης ὁ ῥυθμὸς ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν λοβίων ἐκάστου φυλλαρίου. Ἐπὶ τοῦ Α, ἔχομεν ἐκ τῶν κάτω πρὸς τὰ ἄνω: 3, 4, 5, 3 λοβία καὶ ἐπὶ τοῦ Δ, 4, 5, 4, 3. Κατὰ τὸ ἀνώτερον διάτρητον μέρος τονίζεται μὲν ἡ κάθετος μὲ τὸν αἶτον καὶ τὸ κεντρικὸν φύλλον τοῦ ἀνθεμίου, ἀλλ' αἱ λοιπαὶ πᾶσαι μετατρέπονται, βέβαια ὄχι ἀποτόμως, εἰς καμπύλας ὀργανικάς. Ὁ αἶτός, θαυμασίως τοποθετημένος κατὰ τὴν γωνίαν, ὥστε νὰ σημαίνεται ἡ ὠρισμένη διεύθυνσις νὰ τηρῇται δὲ συγχρόνως ἡ ἰσορροπία μὲ τὸ μεγαλύτερον ἄνοιγμα τοῦ σκέλους κατὰ τὴν ἑτέραν πλευράν, κρατεῖ ἐπὶ τοῦ Δ διὰ τοῦ ῥάμφους στέφανον καὶ ἐπὶ Α συνοδεύεται μὲ ἀνέρποντα ἐπὶ τῆς πτέρυγος ὄφιν. Ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ τὴν βάσιν τοῦ κεντρικοῦ ἀνθεμίου ἀποτε-

λοῦν ὥραϊα καὶ τολμηρῶς εἰργασμένα καλαμοειδῆ φύλλα, παρόμοια δὲ σκεπάζουν καὶ στολίζουν τὴν ἔκφυσιν ἐκ τοῦ κορμοῦ τῶν πρώτων ἐλίκων. Ἀντὶ τούτων ἐπὶ τοῦ Δ ἔχομεν τρυφερὰ φύλλα ἀκάνθης καὶ ἐπὶ τῶν πλαγίων μεταξὺ τῶν ἐλίκων κενῶν μισὰ ἀνθέμια, ἐνῶ ἐπὶ τοῦ ἄλλου ὑπάρχουν ῥόδακες. Τέλος τὸ τερματίζον τὴν ἀνάβασιν τῶν ἐλίκων φύλλον σχηματίζεται διαφορετικά, ὥς κοινὸν φύλλον ἐπὶ τοῦ Α μετὰ τριγωνικῆς δὲ προεξοχῆς ἐπὶ τοῦ Δ.

Εἶναι εὐλογον ἐκ τῆς πλουσίας μορφολογίας νὰ ἔχωμεν ἐνδείξεις δηλωτικὰς τῆς ἐποχῆς

Εἰκ. 15. Ἀκρωτήριο Δ.

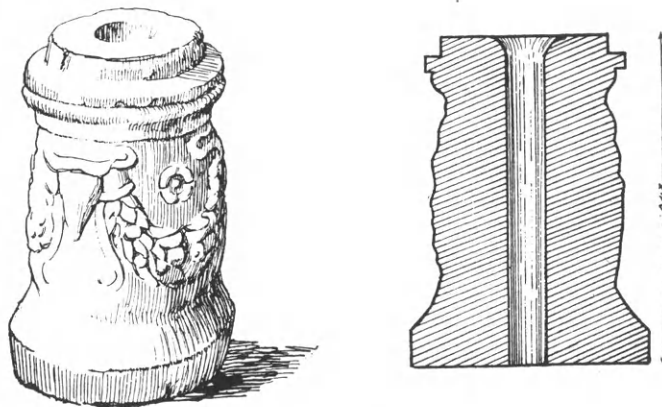
Εἰκ. 16. Ἀκρωτήριο Α.

τῶν κοσμημάτων καὶ τοῦ ὅλου μνημείου. Πράγματι, τὸ νέον καὶ ἐντυπωτικὸν γνώρισμα τῆς διακοσμήσεως, ἡ εὐθυγράμμησις τῶν φύλλων τῆς ἀκάνθης, σημαίνει τοιαύτην χρονικὴν ἐνδειξιν. Ἐπὶ τῆς Ἐξέδρας Ἡρόδου τοῦ Ἀττικοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ εὐρίσκομεν ἀκριβῶς τὸ αὐτὸ πρᾶγμα, ἐξετελέσθη δὲ τὸ ὅλον ἔργον μετὰ τοῦ ὑδραγωγείου, τῆς ἐξέδρας καὶ τῶν ἐπ' αὐτῆς δύο ναυδρίων περὶ τὸ ἔτος 170 μ.Χ. Τὰ κορινθιακὰ κιονόκρανα τῶν ναυδρίων παρουσιάζουν καὶ τὰς δύο παραλλαγὰς τοῦ σχηματισμοῦ τῶν φύλλων ὡς εὕρομεν αὐτὰς ἐπὶ τῶν ἀκρωτηρίων Α καὶ Δ. Ἰδὲ Olympia, τομ. Β, πιν. 90 κείμ. σελ. 136 καὶ 142. Δὲν ἀποκλείεται τὸ ἡρῶν νὰ εἶναι κατὰ τι ἀρχαιότερον, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸ ἀσφαλέστερον εἶναι νὰ τὸ κατατάξωμεν εἰς τοὺς μεταξὺ 170 καὶ 200 μ.Χ. χρόνους¹.

¹ Δύο κιονόκρανα μετὰ τὸν αὐτὸν σχηματισμὸν τῶν φύλλων ἐσημείωσα ἄλλοτε παρὰ τὴν βασιλικὴν τοῦ Δουμείου τῆς Νικοπόλεως. Προέρχονται ὁμῶς ἐξ ἄλλων ἀγνώστων

μνημείων. Ἐπίσης πέρυσι παρατήρησα, ὅτι καὶ ἡ μεγάλη στοὰ ἡ ἀνασκαπτομένη ἐν Φιλίπποις εἶχε κιονόκρανα μετὰ τὴν αὐτὴν λεπτομέρειαν.

Τὸ οὕτω ἀναπαρασταθὲν εἰς σχῆμα μεγάλου βωμοῦ ἐπιτάφιον μνημεῖον δυσκολώτατα θὰ εὔρη ἀνάλογα. Εἰς ἐμὲ τοῦλάχιστον δὲν ἔγινε δυνατόν τὸ πρᾶγμα. Τὰ μεγάλα ἐπιτάφια μνημεῖα τῆς Ἀρχαιότητος, ὡς τὸ Μνημεῖον τῶν Νηρηίδων, τὸ Μανσωλεῖον, ὁ λεγόμενος τάφος τοῦ Θήρωνος παρὰ τὸν Ἀκράγαντα καὶ αἱ πολυτελεῖς πυραῖ, ὡς Διονυσίου τοῦ πρεσβυτέρου, τοῦ Ἡφαιστίωνος καὶ τινων Ρωμαίων αὐτοκρατόρων, διαφέρουν οὐσιωδῶς διὰ τοὺς πλείονας τοῦ ἐνὸς ὁρόφους. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου εὐεξήγητος εἶναι ἡ μορφή τοῦ ἀκαρνανικοῦ ἡρώφου, διότι παλαιὰ καὶ συχνὴ εἶναι ἡ συνήθεια τοῦ νὰ ἐπιθέτουν βωμούς, πάντως μικροῦς, ἐπὶ τῶν τάφων καὶ χάριν τῆς ὑποδοχῆς τῶν προσφορῶν καὶ συγχρόνως ἵνα χρησιμεύσουν ὡς σήματα¹. Τοιοῦτος ἀκριβῶς μαρμαρίνος κυλινδρικός βωμὸς εὐρέθη κατὰ τὰς ἀνασκαφάς, ἐντειχισμένος εἰς νεώτερον τοῖχον, ὀλίγα μέτρα νοτίως τοῦ ἡρώφου, παρουσιάζων ἅμα τὴν σημαντικὴν λεπτομέρειαν τῆς κυλινδρικῆς ὁπῆς τῶν χοῶν² (εἰκ. 17). Τί ἐμποδίζει μετὰ τοῦτο νὰ δεχθῶμεν, ὅτι προκειμένου νὰ ἰδρυθῇ σημαντικώτερον ἐπιτάφιον μνημεῖον ἐπηύξησαν εἰς μέγεθος τὸ σύνθηδες μέσον τοῦ βωμοῦ; Ἀρχικῶς τὸ μνημεῖον ἰδρύθη, ὡς φαίνεται, δι' ἓνα μόνον νεκρόν, ἀλλ' εἶναι

Εἰκ. 17.

πιθανόν, ὅτι βραδύτερον περιέλαβε καὶ ἄλλους. Τοῦτο ὑπαγορεύει ἀφ' ἐνὸς μὲν ὁ ἱκανῶς εὐρύς, ὡς εἶδομεν, ἐσωτερικὸς χῶρος καὶ ἀφ' ἑτέρου πολυάριθμα κομμάτια μαρμάρινα ἐκ στεγοειδῶν καλυμμάτων σαρκοφάγων, εὐρεθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφάς καὶ στολιζόμενα ἄνω μὲ φολιδωτὴν εἰκόνα κεραμώσεως, ὡς ἡ τοῦ Λυσικρατείου, καὶ τῶν συγχρονισθέντων ἀνωτέρω πρὸς τὸ ἡρώφον ναυδρίων τῆς Ἐξέδρας, μὲ καπνόφυλλα, ὡς ἔλεγον οἱ ἐργάται. Πῶς εἰσεβιβάζοντο εἰς τὸν ἐλεύθερον χῶρον αἱ νεώτεραι σαρκοφάγοι, μένει ἄδηλον, διότι ἔχνη θύρας πραγματικῆς ἢ εἰκονικῆς, ὡς εἶναι τοῦτο σύνθηδες ἐπὶ βωμῶν³, δὲν παρατηρήθησαν. Ἐπίσης οὐδὲν ἐμάθομεν περὶ τῆς ιδιότητος τοῦ ἀρχικοῦ νεκροῦ. Ὁ κρατῶν στέφανον ἀετὸς τίποτε δὲν λέγει τὸ ὠρισμένον, οὔτε ὁ ἀνέρωπων ὄφιν. Διότι ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς πυρᾶς τοῦ Ἡφαιστίωνος αἱ τοιαῦται εἰκόνες εἶχον ἀρκετὰ ἀόριστον σημασίαν καὶ ἦσαν ἀπλῶς κοσμητικαί⁴.

Ὑλικὰς δυσκολίας μεγάλας πρὸς ἵδρυσιν τοῦ μαρμαρίνου ἡρώφου δὲν εἶχον οἱ μελετήσαντες τὴν κατασκευὴν κατὰ τὸ τέλος τοῦ Β' μ. Χ. αἰῶνος. Ὑπῆρχεν εἰς τὴν διάθεσίν των ἄφθονον εἰργασμένον μαρμαρίνον ὑλικὸν ἐξ ἐρειπωθέντος παλαιότερου κτίσματος. Ὅποιον

1 Ὡς ὁ Δ. Εὐαγγελίδης ἀπέδειξεν, Ἀρχ. Ἐφημ. 1924, 82 κέ., ἡ συνήθεια ἐν Σάμῳ χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ 7' αἰῶνος.

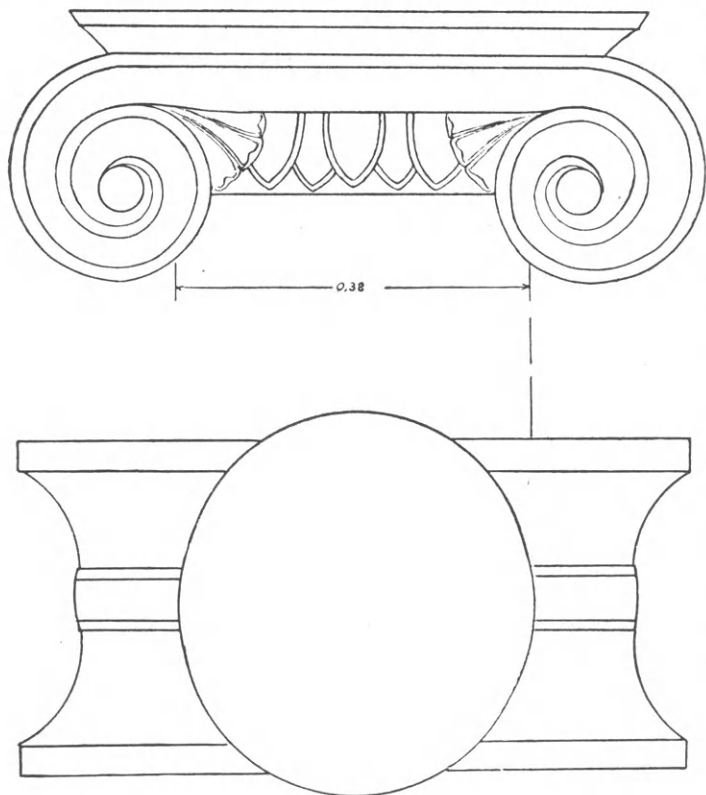
2 Τοιοῦτους βωμούς ἱκανοὺς ἀναφέρει ὁ Altmann ἐ. ἀ. σ. 33 καὶ ὁ Γ. Οἰκονόμος εἰς τὸ γνωστὸν ἔργον του De profusionum receptaculis sepulcralibus σ. 5 ἐ. εἰκ. 1.2, σ. 37 ἐ.

3 Altmann ἐ. ἀ. 14.

4 Περὶ τῆς πυρᾶς τοῦ Ἡφαιστίωνος μεταφέρομεν ἐκ τοῦ Διοδ. 17, 114 ... «ὑπεράνω δὲ τούτων ... δῆδες ...», κατὰ μὲν τὴν λαβὴν ἔχουσαι χρυσοῦς στεφάνους, κατὰ δὲ τὴν

ἐκφλόγῳσιν ἀετοὺς διαπεπτακότας τὰς πτέρυγας καὶ κάτω νεύοντας παρὰ δὲ τὰς βάσεις δράκοντας ἀφορῶντας τοὺς ἀετοὺς». Ἐπὶ τῆς μεγαλειώδους σκηνῆς Πτολεμαίου τοῦ Β' «... κατὰ δὲ τὸν ὑψηλότατον τόπον τῆς ὁροφῆς, ἀετοὶ κατὰ πρόσωπον ἀλλήλων ἦσαν χρυσοῖ, πεντεκαίδεκαπλήρεις τὸ μέγεθος» Ἀθήν. 5, 196. Τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ Studniczka ἰδὲ παρὰ Springer-Wolters, 380 εἰκ. 714. Ἀντιμετώπους κοσμηματικούς ἀετοὺς ἐπὶ βωμῶν ἰδὲ παρὰ Altmann ἐα., 92, 93.

δὲ ἦτο τὸ κτίσμα τοῦτο, οὐδεὶς δύναται νὰ ἀμφιβάλλῃ. Τὸ μοναδικὸν κατὰ τὸν λιμένα μαρμαρίνον οἰκοδόμημα ἔδει νὰ ἀνήκῃ εἰς τὸ κύριον ἱερὸν τοῦ τόπου, τὸ τέμενος τοῦ Ἡρακλέους, ὡς ἀναφέρει ὁ Στράβων.¹ Ἐπειτα ἡ ὡραία ἐργασία τριῶν ἀνωτέρω ἐξετασθέντων μαρμάρων καὶ ἡ μορφολογία τῆς ὀπισθεν πλευρᾶς τοῦ ἐπιστυλίου πείθουν, ὅτι ἡ κατασκευὴ τοῦ ἱεροῦ ἢ μαρμαρίνη εἶναι δυνατόν νὰ ἀναβιβασθῇ εἰς τὸν Δ' π. Χ. αἰῶνα, πρᾶγμα σύμφωνον πρὸς τὴν εἶδσιν τῆς προσκλήσεως τοῦ περιφήμου Σικυνίου.

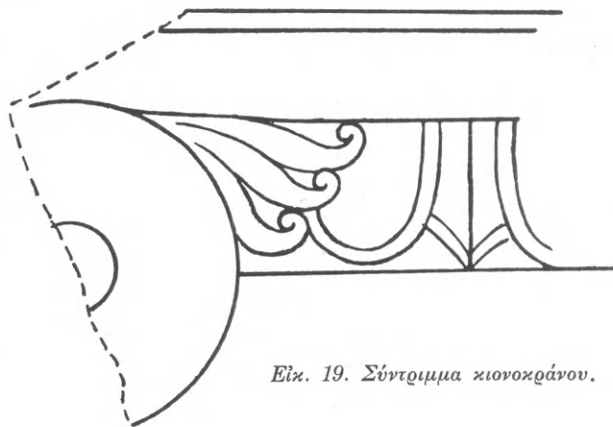

Εἰκ. 18.

Ἐκτὸς τῶν τριῶν μνημονευθέντων μαρμάρων τῆς παλαιότερας κατασκευῆς συνελέχθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς καὶ ἄλλα θραύσματα μαρμαρίνων τεμαχίων μὴ χρησιμοποιηθέντων εἰς τὸ ἱεῶν. Μεταξὺ τούτων ἀξιόλογα εἶναι συντρίμματα λαμπρᾶς ἐργασίας, δι' ὧν συγκροτεῖται ἀρκετὰ ἀσφαλῶς βάσις τοίχου ἢ εὐθυγράμμου βήθρου. Καλῆς ἀλλὰ μετριώτερης αἰσθητικῆς ἐργασίας εἶναι τὸ ἰωνικὸν κιονόκρανον τῆς

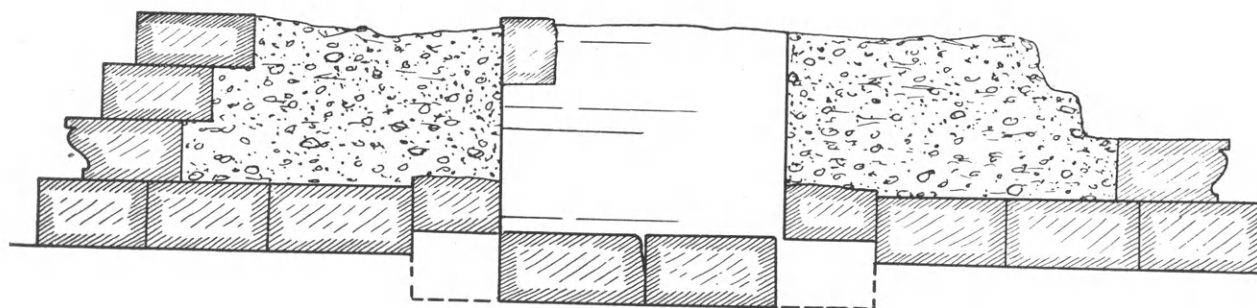
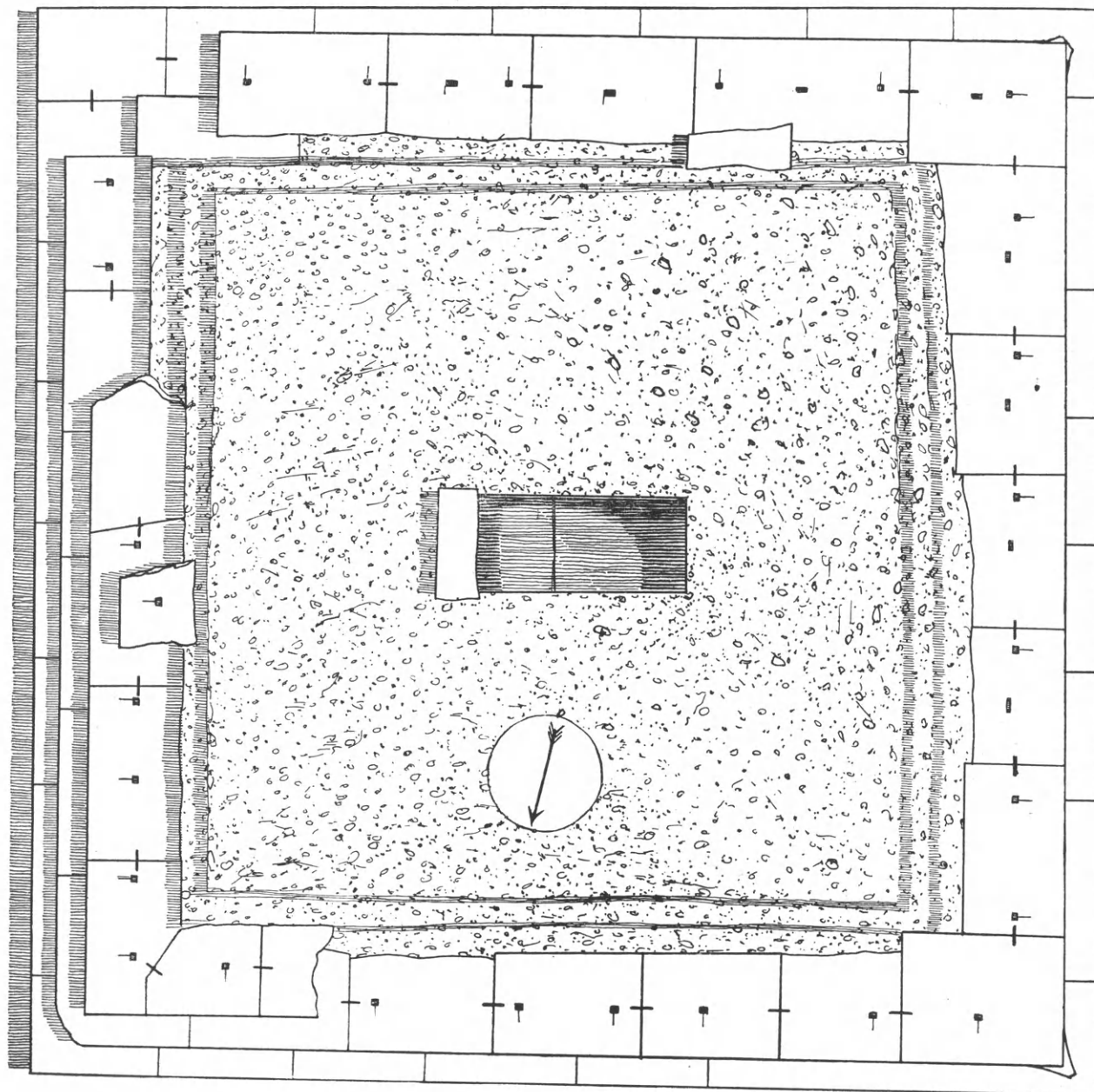
(εἰκ. 18) ὅπερ καὶ διὰ τὴν κατωτέραν ἐργασίαν καὶ τὴν μικρὰν διάμετρον, 0,38, ὡς καὶ τὸ σύντριμμα κιονοκράνου νεωτέρου καὶ κατὰ τι μικροτέρου τῆς (εἰκ. 19), εἶναι δύσκολον νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὴν κιονοστοιχίαν τοῦ ναοῦ, ἐκ τοῦ θριγκοῦ τοῦ ὁποίου κατέχομεν ὡς σημαντικὸν μέλος τὸ περιγραφέν ἀντίθημα τοῦ ἐπιστυλίου, ἀλλὰ θὰ ἀνήκουν εἰς προπύλαια ἢ ἄλλας κατασκευὰς τοῦ ἱεροῦ. Περισσότερα περὶ τοῦ Ἡρακλείου τούτου εἶναι ῥητοκίνδυνον νὰ εἴπωμεν ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἀλλὰ πῶς συνέβη νὰ χρησιμοποιήσων ἰδιῶται οἰοιδήποτε τὸ ὑλικὸν τοῦ παλαιοῦ ἔστω ἐρειπωθέντος ἀλλ' ὅπωςδήποτε γνωστοῦ ἱεροῦ εἰς ἰδιαιτέραν τῶν χρῆσιν;

Ἐκ τῆς συντόμου εἰδήσεως τοῦ Στράβωνος, ὅτι «τῶν ἡγεμόνων τις» μετήνεγκεν εἰς Ῥώμην τὰ λυσίππειά ἔργα, τοὺς ἄθλους τοῦ Ἡρακλέους «παρὰ τόπον κειμένους, διὰ τὴν ἐρημίαν¹» διδασκόμεθα περὶ τῆς προοιούσης ἐρημώσεως τοῦ τόπου καὶ τοῦ ἱεροῦ κατὰ τὰς

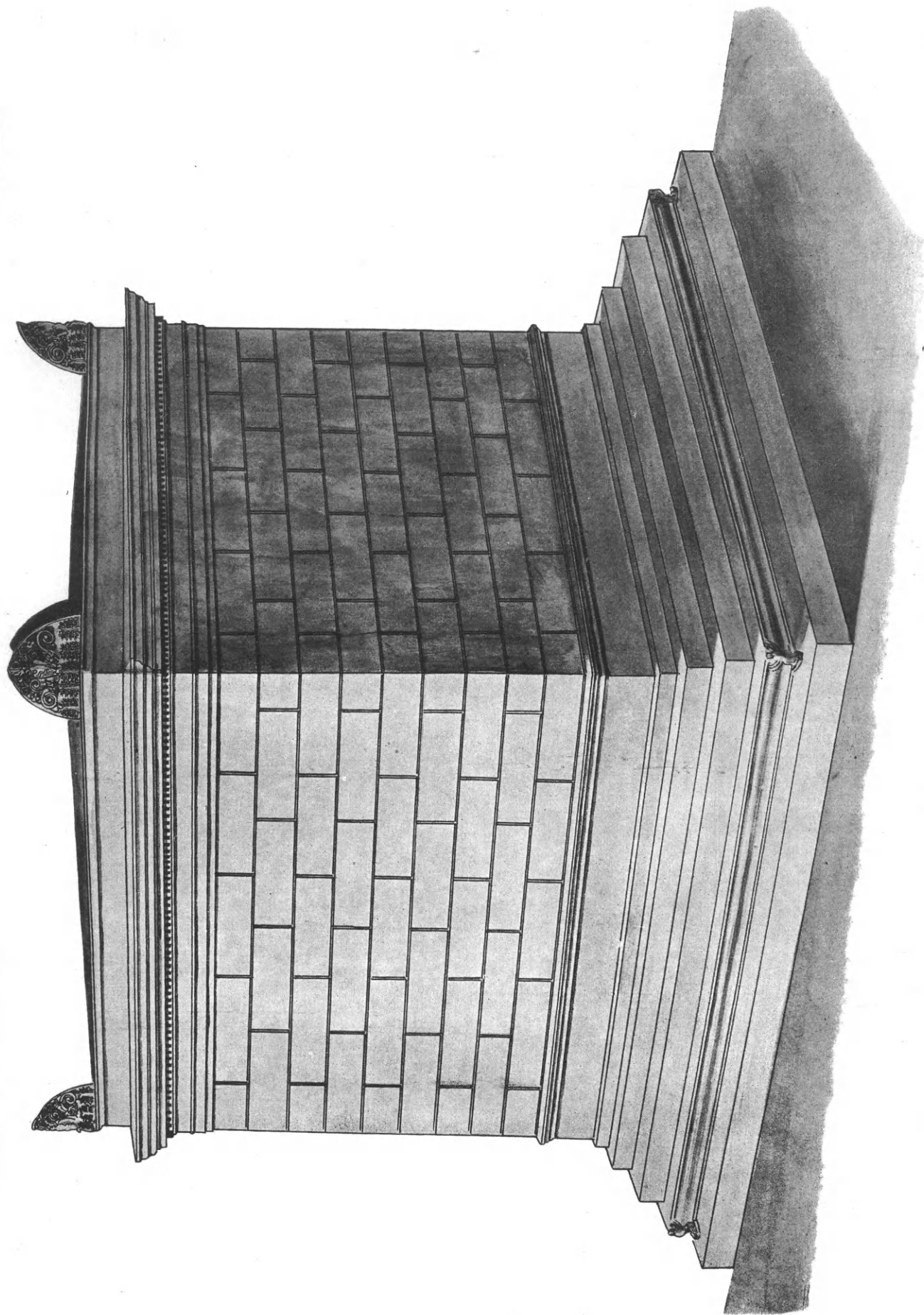

Εἰκ. 19. Σύντριμμα κιονοκράνου.

1 Πολὺ ἀτυχὴς εἶναι ἡ ἐρμηνεία παρὰ Collignon, Lysippe, 76 ὅτι Ῥωμαῖος στρατηγὸς ἀπέσπασε τοὺς ἄθλους, ἐπειδὴ τοὺς εὔρε gisant sur le sol.

ΚΑΤΟΨΙΣ ΚΑΙ ΤΟΜΗ ΤΟΥ ΗΡΩΟΥ ΤΗΣ ΑΛΥΖΙΑΣ

ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΙΣ ΤΟΥ ΗΡΩΟΥ ΤΗΣ ΑΛΥΖΙΑΣ

ἀρχὰς τοῦ Α' μ. Χ. αἰῶνος. Δὲν γνωρίζομεν, ἂν ἡ ἀπόσπασις τῶν ἔργων ἔγινε ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου αὐτοῦ ἢ τινος ἐκ τῶν ἰδικῶν του μετὰ τὸν ἀκτιακὸν πόλεμον, ἢ εἰς ἐποχὴν παλαιότεραν, ἀλλ' εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ προηγηθεῖσα ἐρήμωσις μετὰ τὴν ἀπόσπασιν τῶν καλλιτεχνικῶν ἔργων ἔγινε μεγαλυτέρα. Παρῆλθον ἔκτοτε περὶ τὰ 150 ἔτη καὶ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ πέραξ χώρος εἶχεν οὐσιωδῶς ἀλλοιωθῆ με νέας κατασκευὰς καὶ νεκροταφεῖον κατὰ τὴν παραθαλασσίαν ὁδόν.

Ἡ λατρεία τοῦ Ἡρακλέους δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ λησμονηθῇ ἐντελῶς, ἀλλ' αἱ κατασκευαὶ θὰ εἶχον καταπέσει καὶ ἴσως χωθῇ. Ὅτι κατὰ τὸν Β' μ. Χ. αἰῶνα πολλοὶ ἐκ τῶν ἀρχαίων ναῶν εἶχον καταρριφθῇ εἰς ἐρείπια, σχεδὸν ἡ ἐντελῶς ἀφανῇ, γνωρίζομεν καλῶς ἐκ τοῦ Πανσανίου. Πῶς λοιπὸν θὰ ἡμποδίζετο ἰσχυρὸς τις ἐγγώριος ἢ πλούσιος περίοικος νὰ μεταχειρισθῇ τὸ ἄχρηστον τοῦτο ὑλικὸν διὰ τὴν κατασκευὴν μεγάλου ἐπιταφίου μνημείου, νέου στολίσματος τοῦ τόπου; Τὸ παλαιὸν πνεῦμα τῆς εὐσεβείας πρὸς τὰ ἱερὰ εἶχε πολὺ χαλαρωθῇ ἡ ἐντελῶς ἐκλείψει. Ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ τῆς Νεμέσεως ἐν Ῥαμνοῦντι ἔθαπτον¹ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν αὐτοκρατόρων, τὸ δὲ ὠμότερον δεῖγμα τῆς θρησκευτικῆς ἀδιαφορίας τῆς ἐποχῆς παρέσχεν ἡ ἀνασκαφὴ τῆς Καλυδῶνος, ὅπου εὐρέθη προτομὴ Διὸς κατασκευασθεῖσα κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀδριανοῦ ἐκ τεμαχίου μαρμάρου εἰκονίζοντος παλαιότερον τὰ ὀπίσθια γυμνοῦ ἀνδρός².

Κ. Α. ΡΩΜΑΙΟΣ

¹ Ἀρχ. Ἐφημ. 1891, σ. 45.

² Poulsen - Rhomaios, Bericht, εἰκ. 106, 107.

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝ ΚΡΗΤΗ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΤΩΝ ΣΤΑΛΑΚΤΙΤΩΝ

ΥΠΟ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Ε. ΠΛΑΤΩΝΟΣ

Αί ἀπὸ τοῦ 1900 καὶ ἐφεξῆς ἐν Κρήτῃ γενόμεναι ἀνασκαφαὶ ἔφεραν εἰς φῶς καὶ τεμάχια τινὰ σταλακτιτῶν, εἰς τὰ ὅποια οἱ ἀνασκαφεῖς ἢ οὐδεμίαν ἔδοσαν προσοχὴν ἢ ἀπλῶς ἀναφέρουν εἰς τὰς δημοσιεύσεις των, χωρὶς νὰ ἀποδίδουν εἰς αὐτὰ ἰδιαιτέραν σημασίαν.

Εἰκ. 1. Λίθινα συσσωματώματα ἐκ τοῦ Μικροῦ Ἀνακτόρου Κνωσοῦ.

Ἡ ἀνεύρεσις ὅμως τεμαχίων σταλακτιτῶν μακρὰν τοῦ φυσικοῦ των περιβάλλοντος εἰς τόπους κατοικηθέντας κατὰ τὴν Μινωικὴν ἐποχὴν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι τυχαῖον γεγονός καὶ ὥς θὰ ἀποδειχθῇ ἐκ τῶν δημοσιευομένων ἀντικειμένων, ἔχει ἰδιαιτέραν λατρευτικὴν σημασίαν.

Τὴν τελειωτικὴν τούτου ἀπόδειξιν παρέσχεν ἡ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος ὑπὸ τοῦ ἐφόρου κ. Μαρινάτου¹ γενομένη εἰς τὸ σπήλαιον τῆς θεᾶς Εἰλειθυίας ἀνασκαφικὴ ἐξερεύνησις, ἡ ὁποία ἀπέδειξε τὴν λατρευτικὴν σημασίαν τῶν σταλακτιτῶν.

Εἰς τὰ δημοσιεύόμενα ἀντικείμενα συμπεριλαμβάνω καὶ τὰ λίθινα συσσωματώματα, τὰ λόγφ τῆς ἰδιαζούσης μορφῆς των λατρευόμενα εἰς τὰς Μινωϊ-

κάς κατοικίας καὶ τὰ ὅποια κατὰ τὸ πλεῖστον φαίνεται ὅτι μετεφέροντο ἐκ σπηλαίων θεωρουμένων ἱερῶν.

Περιγραφή τῶν ἀντικειμένων.

1) Φυσικὸν συσσωμάτωμα ἀνθρωποειδοῦς κατασκευῆς, προσομοιάζον πρὸς γυναῖκα εὖσωμον (εἰκ. 1). Ἡ κεφαλὴ συνδέεται πρὸς τὸ σῶμα ἀπ' εὐθείας ἄνευ λαιμοῦ. Τὸ στήθος καὶ ἡ κοιλία εἶναι ἐξωγκωμένα. Οὐδεμίαν ὑπάρχει δὴλωσις ποδῶν. Εὐρέθῃ εἰς παρακείμενον τοῦ μικροῦ ἱεροῦ τοῦ Μικροῦ Ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ δωμάτιον καὶ προφανῶς προέρχεται ἐκ τοῦ ἱεροῦ, ὅποθεν ἐρρίφθη. Ὑψος αὐτοῦ 0,55 μ. Ἐδημοσιεύθη ἐν B.S.A. XI 1901 σ. 9 κέξ. καὶ ἐν Palace of M. II σ. 342, εἰκ. 198.

2) Μικρότερον φυσικὸν ἀνθρωποειδὲς συσσωμάτωμα, μὲ τὸν κορμὸν του μᾶλλον σχήματος πυραμιδικοῦ, προερχόμενον ἐκ τοῦ μικροῦ ἱεροῦ τοῦ Μικροῦ Ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ. (εἰκ. 1). Ὅμοιάζει ὀλίγον πρὸς παιδικὴν μορφήν παραβαλλόμενον πρὸς τὸ ἀνωτέρω. Εἶναι ὀλίγον τεθραυσμένον κατὰ τὸ σῶμα του καὶ οἱ πόδες του δὲν δηλοῦνται. Ὑψος 0,17 μ. Ἐδημοσιεύθη μετὰ τοῦ ἀνωτέρω.

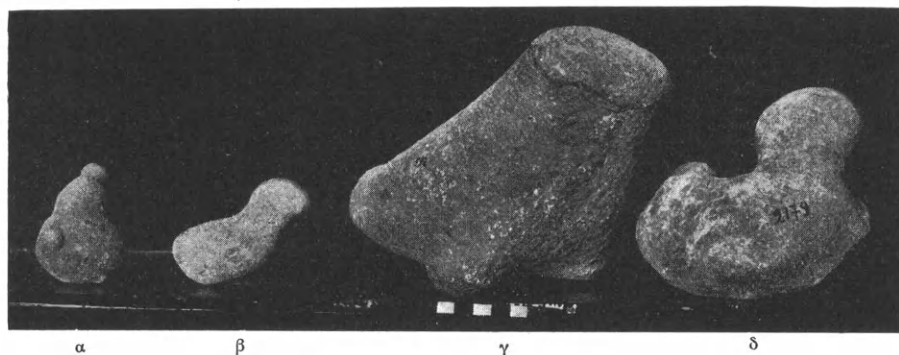
3) Μικρὸν φυσικὸν συσσωμάτωμα πιθηκοειδές. (εἰκ. 1). Ἡ κεφαλὴ του, πλάτους σχεδὸν προσεγγίζοντος τὸ τῶν ὤμων, συνδέεται ἀπ' εὐθείας πρὸς τὸν κορμὸν. Ὑπάρχει ἔλα-

¹ Χάριτας μεγίστας ὀφείλω εἰς τὸν προϊστάμενόν μου ἔφορον καὶ διευθυντὴν τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου κ. Μαρινάτον, ὅστις πρῶτος ἀναγνώρισας τὴν σπουδαιότητα τῶν

σταλακτιτῶν εἰς τὴν λατρείαν κατὰ τὴν Μινωικὴν ἐποχὴν μοὶ ὑπέδειξε τὸ θέμα τοῦτο καὶ καθόλου μὲ ἐβοήθησε κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐργασίας μου.

φρὰ δῆλωσις τῶν ὀφθαλμῶν. Τὸ στήθος καὶ ἡ κοιλία εἶναι ἐξωγκωμένα. Συνδέονται πρὸς ἄλληλα ὥς νὰ ἦσαν δύο χωριστὰ τεμάχια. Ὑψος 0,25 μ. Ἐδημοσιεύθη ὁμοῦ μετὰ τῶν δύο προηγουμένων, προερχόμενον καὶ τοῦτο ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ τὰ προηγούμενα τόπου.

4) Μικρὸν φυσικὸν συσσωμάτωμα κατασκευῆς προσομοιαζούσης πρὸς γυναῖκα, τῆς ὁποίας τὸ κάτω ἥμισυ εἶναι σχεδὸν σφαιροειδές, μὲ τρεῖς ἀποφύσεις, τῶν ὁποίων αἱ δύο ἀμβλύτεραι ἔμπροσθεν, ἡ δὲ ὀξυτέρα ὀπισθεν. (εἰκ. 2^α). Ἐλαφραὶ ἀποφύσεις κάτωθεν δύνανται νὰ ἐκληφθῶν ὥς τὰ ἄκρα ποδῶν. Ὁ κορμὸς εἶναι οὕτω διαπεπλασμένος, ὥστε δηλοῦται καὶ ἡ μία χεὶρ κεκαμμένη. Ἡ κεφαλὴ εἶναι σχετικῶς μικρά. Ἴσως τὸ συσσωμάτωμα τοῦτο ἔχουν ὀλίγον ἐπεξεργασθῇ τεχνικῶς. Προέρχεται ἐξ οἰκίας τοῦ συνοικισμοῦ Κουμά-

Εἰκ. 2. Λίθινα συσσωματώματα ἐκ διαφόρων μερῶν τῆς Κρήτης.

σας (Μεσαρᾶς) ἀνήκει ἐπομένως εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς Μεσομινωϊκῆς ἐποχῆς. Ὑψος αὐτοῦ 0,045 μ. Δὲν ἔχει δημοσιευθῇ μετὰ τῶν ἄλλων ἀντικειμένων ἐκ Κουμάσας ὑπὸ τοῦ Ξανθοῦ-δίδου¹. Ἀριθ. καταλόγου Μουσείου 1344.

5) Λίθινον συσσωμάτωμα ἐκ σταλακτίτου ἢ ἄλλου κροκάλου εἰς σχῆμα πτηνοῦ (μᾶλλον περιστερᾶς) μὲ κεφαλὴν σχήματος σφαίρας πεπιεσμένης καὶ οὐρὰν στρεφομένην πρὸς τὰ ἄνω (εἰκ. 2^δ). Εἶναι τεθραυσμένον εἰς τὸ κάτω αὐτοῦ μέρος ἴσως ἐπίτηδες διὰ νὰ λάβῃ μορφὴν μᾶλλον προσεγγίζουσαν τὴν τοῦ πτηνοῦ. Προέρχεται ἐκ τῆς ὑπὸ τοῦ κ. Μαρινάτου ἀνασκαφείσης Μεσομινωϊκῆς οἰκίας Μεσαρᾶς καὶ ἀνήκει εἰς τὴν Μεσομινωϊκὴν ἐποχὴν. ἔχει ὕψος 0,12, μῆκος 0, 14. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ κ. Μαρινάτου ἐν ΑΔ 1924 (σ. 74, εἰκ. 9). Ἀριθ. καταλ. Μουσείου 2179.

6) Ἀσβεστολιθικὸν συσσωμάτωμα εἰς σχῆμα πτηνοῦ χονδροειδῶς διαπεπλασμένου. (εἰκ. 2^γ). Ἡ κεφαλὴ δὲν ἔχει ἀνάπτυξιν καὶ ἡ οὐρὰ δὲν ἀπολήγει εἰς ὀξύ. Ὡς πόδες δύνανται νὰ ἐκληφθῶσι δύο κάτωθεν προεξοχαὶ τοῦ λίθου, τῶν ὁποίων ἡ μία ἐφθαρμένη ἐν μέρει. Τὸ πλάτος τοῦ σώματος εἶναι ἱκανόν. Ὑψος μεγ. 0,15 μῆκ. μεγ. 0,26 μ. Προέρχεται ἐκ Γουρνιῶν τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης καὶ ἀνήκει εἰς τὴν ΥΜ Ι ἐποχὴν. Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τῆς Mrs Boyd-Hawes (Gournia σ. 38, εἰκ. Pl III n. 38), ἥτις τὰς ἐξέλαβεν ὥς ἄκρον σφύρας (hammer-ledge). Ἀριθ. καταλόγου Μουσείου 592.

7) Μικρὸν ἀσβεστολιθικὸν συσσωμάτωμα εἰς σχῆμα πτηνοῦ (περιστερᾶς). (εἰκ. 2^β). Ἡ κεφαλὴ δηλοῦται καλύτερον ἢ εἰς τὸ προηγούμενον, ἀλλ' οὔτε οἱ πόδες, οὔτε ἡ οὐρὰ δηλοῦ-

¹ Xanthudides. The vaulted tombs of Mesarà London, 1924.

ται. Ύψος αὐτοῦ 0,065 μ. Μεγιστ. μήκος 0,09 μ. Προέρχεται ἐκ Γουρνιῶν ἐπίσης καὶ ἐδημοσιεύθη ὁμοῦ μὲ τὸ προηγούμενον (εἰκ. III 27) ὑπὸ τῆς αὐτῆς, ἣτις τὸ ἐκλαμβάνει ὡς μικρὰν περιστερόμορφον σφῦραν, ἀλλὰ δέχεται ὅτι δύναται νὰ εἶναι φετιχιστικῆς σημασίας. Ἀριθ. καταλόγου Μουσείου 593.

8) Συσσωμάτωμα πιθανῶς σταλακτιτικόν, θραυσθὲν εἰς περισσότερα τεμάχια, τῶν ὁποίων τρία προσαρμόζονται πρὸς ἀλλήλα, ἀποτελοῦντα οἰονεὶ κορμὸν ἀνθρωπίνου σώματος, χονδροειδῶς καὶ μὲ πολλὰς πτυχώσεις διαπεπλασμένον (εἰκ. 3). Ἔτερον μικρότερον

Εἰκ. 3. Συσσωμάτωμα πιθανῶς σταλακτιτικὸν ἐκ τοῦ ἀνακτόρου Κνωσοῦ.

τεμάχιον ἐκ τοῦ αὐτοῦ συσσωματώματος δὲν προσαρμόζεται. Ύψος τοῦ συναρμοσθέντος ἐκ τῶν τεμαχίων σώματος 0,45, μεγ. πλάτος 0,25 μ. Προέρχεται ἐκ τοῦ νοτίου μέρους τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ. Ἀδημοσίευστον.

9) Ἐξ τεμάχια συσσωματώματος σταλακτιτικῆς φύσεως, προσαρμοζόμενα πρὸς ἀλλήλα καὶ ἀποτελοῦντα ἀκατέργαστον ὄγκον ἐξωτερικῶς, σχήματος μεταξὺ τοῦ κυβικοῦ καὶ σφαιροειδοῦς, κοῖλον ἔσωθεν καὶ φέροντα εἰς τὴν ἔσωτερικὴν του ἐπιφάνειαν κρυσταλλικὰς ἐκβλαστήσεις (εἰκ. 4^β). Ἐλλείπουν τεμάχιά τινα διὰ νὰ συμπληρωθῇ ὁ ὄγκος, τοῦ ὁποίου αἱ διαστάσεις εἶναι περίπου 0,33 × 0,30 μ. Εὐρέθη εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Μουσείου μὲ τὰ ἀντικείμενα τὰ προερχόμενα ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἰταλικῆς ἀποστολῆς. Φαίνεται ὅτι προέρχεται ἐκ τοῦ λόφου τῆς Φαιστοῦ. Οἱ ὅροι τῆς εὐρέσεως του ἀγνοοῦνται. Ἀδημοσίευστον¹.

10) Τεμάχιον σταλακτίτου κωνοειδοῦς μορφῆς μὲ ἐκβλάστησιν κυλινδρικήν παρὰ τὸ πλευρόν του τεθραυσμένην εἰς τὸ σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀποχωρίζεται τοῦ κορμοῦ, μὲ βάσιν προεκτεινομένην πρὸς τὰ ἔξω ὡς κάλυξ κρίνου, κοίλην κάτωθεν καὶ τεθραυσμένην κατὰ τὰ ἄκρα (εἰκ. 4^α). Ἡ μορφή, τὴν ὁποίαν παρουσίαζεν ἀκέραιον ὄν, δὲν εἶναι καταφανής. Ἡ ἐπιφάνειά του εἶναι τραχεῖα καὶ ἐσχηματισμένη κατὰ δακτυλίους διαδεχομένους ἀλλήλους. Ύψος αὐτοῦ 0,20 μ. Ἡ προέλευσίς του εἶναι ἄγνωστος. Εὐρέθη εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Μουσείου, πιθανῶς μετακομισθὲν μετ' ἄλλων ἀντικειμένων ἐκ τινος ἀνασκαφῆς. Ἀδημοσίευστον.

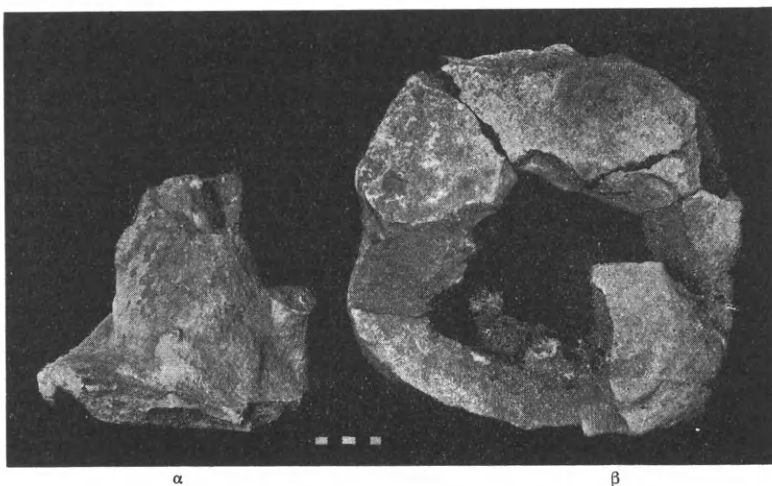
11 καὶ 12) Δύο τεμάχια σταλακτιτῶν ἀνευρεθέντα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ Παλαικάστρου τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης, εἰς ἓν δωμάτιον μιᾶς τῶν οἰκιῶν τῆς Β συστάδος ὁμοῦ μετὰ τραπέζης προσφορῶν μὲ τρία λακκώματα, ὡς δοχεῖα τῶν σπονδῶν, καὶ μετὰ ζεύγους μικρογραφικῶν κεράτων. Ταῦτα δὲν ἀνεῦρον εἰς τὰς ἀποθήκας τοῦ Μουσείου καὶ φαίνεται ὅτι παρέμειναν εἰς τὸν τόπον τῆς εὐρέσεώς των, μὴ μεταφερθέντα ἐκεῖθεν. Ἀναφέρονται ἀπλῶς ἐν τῇ δημοσίευσει B.S.A. IX (1902-1903) σ. 289.

Συμπεράσματα. Τὰ ἀντικείμενα ταῦτα, τῶν ὁποίων πολλὰ εὐρέθησαν ὁμοῦ μετὰ

¹ Πλησίον τοῦ συσσωματώματος τούτου ὑπῆρχε τεμάχιον ξύλου, ἐφ' οὗ ἀνεγράφετο Ἰταλιστί: μεσημβρινὴ κλιτύς. Εἶναι πιθανὸν ὅτι εἶναι ἐκ τοῦ λόφου τῆς Φαιστοῦ, διότι τὰ

πλησίον αὐτοῦ ἀντικείμενα προήρχοντο ἐκεῖθεν καὶ ἐκ τῆς νεκροπόλεως τῆς Φαιστοῦ, ἃν καὶ ὁ κ. Περνιέ οὐδαμῶς ἐνθυμεῖται ἀνεύρεσιν παρομοίου ἀντικειμένου.

ἀδιαμφισβητήτως ἱερῶν ἀντικειμένων ἢ ἐντὸς ἱεροῦ χώρου, προφανῶς ἐχρησίμευσαν ὡς ἀντικείμενα λατρείας. Τὰ τρία συσσωματώματα ἐκ τοῦ μικροῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ (ἀριθ. 1-3) ἀνευρέθησαν ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ (τὸ μεγαλύτερον εἰς τὸ παρακείμενον αὐτοῦ δωμάτιον) τοῦ ἀνακτόρου τούτου ὁμοῦ μὲ ἐν πῆλινον ὁμοίωμα αἰγός. Τὰ τεμάχια σταλακτιτῶν ἐκ Παλαικάστρου (ἀριθ. 11-12) ἀνευρέθησαν ὁμοῦ μὲ τράπεζαν προσφορῶν καὶ διπλᾶ κέρατα. Τῶν λοιπῶν ἀγνοοῦμεν τοὺς ὅρους εὐρέσεως, διότι τὸ μὲν τῆς Κουμάσας (ἀριθ. 4) δὲν ἐδημοσιεύθη, τοῦ δὲ ὑπ' ἀριθ. 5 ἐκ τῆς Μεσομινωϊκῆς οἰκίας τῆς Μεσαρᾶς δὲν καθωρίσθη ἡ σχέσης πρὸς ἄλλα ἀντικείμενα, διότι τὰ στρώματα εἶχον διαταραχθῇ, λόγῳ τῆς συλήσεως τῆς οἰκίας. Τῶν ὑπ' ἀριθ. 6-10 ἀγνοοῦμεν τοὺς ὅρους ἀνευρέσεως. Ἀλλὰ ἡ σχέσης των πρὸς ἱερὰ ἀντικείμενα καὶ χώρους εἶναι μᾶλλον πιθανή, ἀφοῦ, ὅσων γνωρίζομεν τοὺς ὅρους ἀνευρέσεως, ἢ ἀπὸ τῆς λατρείας ἐξάρτησις εἶναι φανερά. Αἱ προτιμώμεναι μορφαὶ εἰς τὰ ἀντικείμενα ταῦτα εἶναι αἱ τῆς γυναικός, παιδός, πτηνοῦ, πιθήκου. Εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 5 ἀπεκόπη, ὡς φαίνεται, ἢ κάτωθεν αὐτοῦ προεξοχὴ διὰ νὰ προσεγγίσῃ ἔτι μᾶλλον πρὸς τὴν μορφήν τοῦ πτηνοῦ. Φαίνεται ὅτι αἱ μορφαὶ αὗται ἐξελέγοντο, διότι ἦσαν σύμφωνοι πρὸς θρησκευτικὰς αὐτῶν δοξασίας.

Εἰκ. 4. Σταλακτιτικά συσσωματώματα ἐκ Κρήτης.

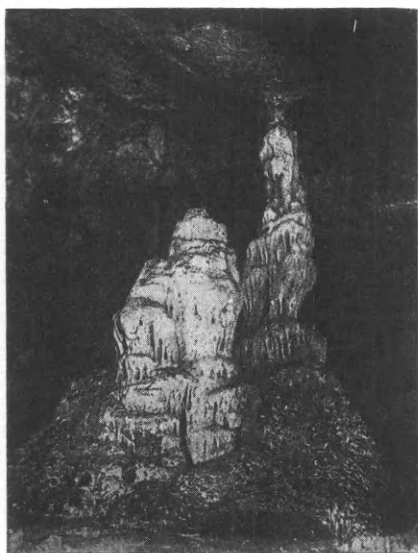
Ἡ ἱερότης τῶν ἀντικειμένων τούτων ἐπήγαγεν ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐκ τῆς μορφῆς των, προσεγγιζούσης κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον πρὸς μορφάς, τὰς ὁποίας ἀπέδιδον εἰς τὴν θεότητα καὶ πρὸς πρόσωπα ἢ συναφῇ πρὸς αὐτήν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐκ τῆς προελεύσεως των. Τὰ πλεῖστα τούτων φαίνονται μετακομισθέντα ἐκ τῶν ἱερῶν σπηλαίων, ὅπου ἐγένετο λατρεία τῶν σταλακτιτῶν¹. Τὴν λατρείαν ταύτην ἀπέδειξε τελειωτικῶς ἡ ἀνασκαφικὴ ἐξερεύνησις ἢ γενομένη ὑπὸ τοῦ Ἐφόρου κ. Μαρινάτου ἐν τῷ παρὰ τὸν Καρτερόν σπηλαίῳ τῆς θεᾶς Εἰλειθυίας. Εἰς τὸ σπήλαιον τοῦτο ἐγένετο λατρεία ἀπὸ τῶν νεολιθικῶν χρόνων μέχρι τῆς Ῥωμαϊκῆς ἐποχῆς. Κατὰ τὴν Μινωϊκὴν ἐποχὴν ἀπεδίδετο λατρεία καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς σταλακτίτας τοῦ σπηλαίου, οἵτινες παρουσιάζουν διαφόρους μορφάς, εἰς τὰς ὁποίας οἱ ἄνθρωποι τῶν τότε χρόνων θὰ διέβλεπον ἔτι ποικιλωτέρας, ὑποκινούμενοι ὑπὸ τῆς φαντασίας των καὶ τῶν θρησκευτικῶν των δοξασιῶν². Πρὸς τὸ βάθος τοῦ σπηλαίου

1 Ὁ Bosanquet εἰς τὴν ἀναφερομένην ἀνωτέρω δημοσίευσιν ἐκφέρει τὴν γνώμην ὅτι οἱ εἰς Παλαικάστρον ἀνευρεθέντες σταλακτίται μετεφέρθησαν ἐκ τινος ἐκεῖ πλησίον κειμένου ἱεροῦ σπηλαίου. (Πιθανῶς, ὡς ὑποθέτω, τοιοῦτο ἦτο τὸ σπήλαιον Στὶς Σκάλεις παρὰ τὸ Ζάκρον, τὸ ὁποῖον εἶναι καὶ σταλαγκιόν, ἐντὸς δὲ αὐτοῦ ἀνευρέθησαν λείψανα

ἀπὸ τῆς νεολιθικῆς μέχρι τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς).

2 Ἡ ἐντὸς τοῦ σπηλαίου λατρεία τοῦ σταλακτίτου προήλθε προφανῶς ἐκ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐμποιουμένης ἐν τῷ μυστηριώδει περιβάλλοντι τοῦ σπηλαίου ἐντυπώσεως διὰ τῶν ἀκαθορίστων μορφῶν, ὑφ' ἃς οὗτος παρουσιάζεται, προσεγγιζουσῶν ἐνίοτε καταπληκτικῶς πρὸς ζωϊκὰς καὶ

δύναται νὰ διακρίνη τις σταλακτίτην, τοῦ ὁποίου ἡ μορφή προσεγγίζει πρὸς τὴν τῆς γυναικὸς καθημένης ἐπὶ θρόνου, ἄλλον μὲ μορφήν προσεγγίζουσιν πρὸς τὴν τοῦ λέοντος ἐπὶ βάσεως καθημένου κλπ. (*εἰκ. 5*). Εἰς τῶν σταλακτιτῶν τοῦ σπηλαίου, κείμενος περὶ τὸ μέσον αὐτοῦ, περιβάλλεται ὑπὸ τεμένους ἐκτισμένου διὰ μεγάλων ἀκανονίστων λίθων καὶ ἔχοντος σχῆμα ὀρθογώνιον μὲ εἴσοδον ἐκ Βορρᾶ. Παρὰ τὴν εἴσοδον ὁ τοῖχος κάμπτεται κατ' ὀρθὴν γωνίαν, εἰσερχόμενος εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τεμένους, τοῦ ὁποίου αἱ διαστάσεις εἶναι $3,20 \times 4,30$. Τὸ ὕψος τῶν τοίχων του δὲν εἶναι μέγα (*εἰκ. 6*). Ἡ μορφή, τὴν ὁποίαν παρου-

Εἰκ. 5. Δύο τῶν σταλακτιτῶν τοῦ σπηλαίου Εἰλειθυίας.

σιάζει ὁ σταλακτίτης οὗτος, εἶναι ὁμοία πρὸς ἀνθρωπίνην καὶ μᾶλλον γυναικείαν, ὑψηλὴ καὶ περικεκαλυμμένη ὑπὸ μακροῦ πέπλου. Ὑπάρχει μεγάλη ἀναλογία τῆς μορφῆς ταύτης καὶ τῆς τοῦ μεγαλυτέρου φετιχιστικοῦ εἰδώλου τοῦ Μικροῦ Ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ (ὑπ' ἀριθ. 1), καθότι καὶ ταύτης ἡ κεφαλὴ συνδέεται ἄνευ λαιμοῦ πρὸς τὸ σῶμα, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐξωγκωμένον εἰς τὸ ἄνω μέρος, ὡς ἐὰν ὑπὸ τὸν πέπλον ἦσαν διεσταυρωμένοι αἱ χεῖρες. Παρὰ τὸν σταλακτίτην τοῦτον ἔχοντα ὕψος 1,80 μ.¹ ὑπάρχει σταλακτίτης μικρότερος ὕψους 0,60 μ., ὃχι πολὺ καθωρισμένης μορφῆς, ὁ ὁποῖος ὅμως κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν παρακειμένην του σταλακτικὴν μορφήν ἐμφανίζεται εἰς τὴν φαντασίαν μας ὡς παῖς ἱστάμενος παρὰ τὴν μητέρα του. Παρὰ τοὺς δύο τούτους σταλακτίτας περιβαλλομένους ὑπὸ τοῦ τεμένους ὑπάρχει τρίτος σταλακτίτης εὐρισκόμενος ἀκριβῶς ἐπὶ τοῦ ἐκτισμένου τοίχου, ὀγκωδέστερος τῶν δύο ἄλλων, εἰς τὸν ὁποῖον,

ὡς φαίνεται, δὲν ἀπεδόθη ἰδιαιτέρα λατρευτικὴ σημασία. Περὶ τὸν σταλακτίτην ἐκτίσθη τοῖχος διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, διὰ τὸν ὁποῖον περιετοιχίζοντο ἐντὸς ὁμοίου τεμένους τὰ ἱερὰ δένδρα.

Τὰ τοιαῦτα τεμένη φαίνεται ὅτι δὲν θὰ ἦσαν προσιτὰ παρὰ μόνον εἰς τὰς ἱερείας τῆς θεότητος. Εἰς τὰ σπήλαια φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποιεῖτο ἐν μέρος αὐτῶν ὡς ἄδυτον, ὅπου μόνον εἰς τὰς ἱερείας τῆς θεότητος ἦτο ἐπιτετραμμένη ἡ εἴσοδος. Ὡς ἄδυτα ἐχρησιμοποιοῦντο τὰ πλέον ἀποκεχωρισμένα καὶ μυστικώτερα μέρη τῶν σπηλαίων. Οὕτω εἰς τὸ σπήλαιον τοῦ Ψυχροῦ, ἐπὶ τῆς Δίκτης, ἐχρησιμοποιήθη ὡς τοιοῦτον τὸ ἐνδότερον καὶ κείμενον χαμηλότερον τοῦ ἐπιπέδου τοῦ λοιποῦ σπηλαίου μέρος, τὸ περικλεῖον τὰς πυκνὰς συστάδας τῶν σταλακτιτῶν, εἰς τὰς σχισμὰς τῶν ὁποίων ἀνευρέθησαν τὰ πλεῖστα χαλκᾶ ἀναθηματικὰ ὄπλα καὶ ἀναθηματικοὶ διπλοὶ πέλεκεις², πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἱκανῶς ἀποδεικνύει ὅτι ἐθεω-

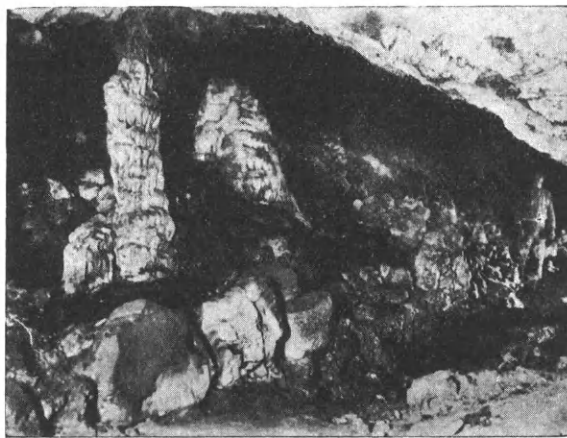
ἀνθρωπίνας μορφάς. Ἦτο φυσικὸν ὅτι αἱ μορφαὶ αὗται ἐπέδρων ἐπὶ τοῦ θρησκευτικοῦ κόσμου τῶν Μινωικῶν ἀνθρώπων, διεπομένου ζωηρῶς καὶ διαπλασσομένου ὑπὸ τῆς φαντασίας. Ἡ μυστηριώδης γένεσις τῶν ἐντὸς τῶν σπηλαίων, προβολόντων ἐκ τοῦ βραχώδους ἐδάφους τοῦ σπηλαίου, ἐκ τοῦ τόπου τῆς κατοικίας τῆς ἐντὸς τῶν σπηλαίων λατρευομένης ὑποχθονίου θεότητος, ἐπίσης καθίστα τούτους ἱερὰ ἀντικείμενα, ὡς ἐκδηλοῦντα τὴν παρουσίαν τῆς θεότητος.

1 Πλάτος ὧμων 0.40 μ. τοῦ ἄκρου σταλακτίτου ὕψ. περίπου 2 μ. Τῶν δύο ἐσωτερικώτερον κειμένων σταλακτιτῶν (ὑπὸ μορφήν σφιγγὸς ἢ λέοντος καθημένου καὶ ἱσταμένης μορφῆς), ὕψος 1,90 καὶ 2 μ. (τὰ μέτρα ἐλήφθησαν ἀπὸ τῆς βάσεως, ἐφ' ἧς ἴστανται).

2 Περὶ τοῦ σπηλαίου τοῦ Ψυχροῦ, ταυτιζομένου πρὸς τὸ Δικταῖον ἄντρον ἴδε: Mon. Ant. IX 411 κέξ. B.S.A. VI 84 κέξ. J. H. S. XVII 352 κέξ.

ροῦντο ἱεροὶ καὶ εἰς αὐτοὺς ἀνετίθεντο τὰ πλεῖστα ἀναθήματα. Ἐὰν τὸ μέρος τοῦτο δὲν ἐφαίνετο ἀρκετὰ ἀποκεχωρισμένον, ἐτοιχίζετο ἐν μέρος αὐτοῦ διὰ τοίχου καὶ οὕτω καθίστατο ἄδυτον τέμενος. Τούτου παράδειγμα ἔχομεν εἰς τὸ σπήλαιον τῶν Καμαρῶν ἐπὶ τῆς Ἰδης, ὅπου περιετειχίσθη ἐν μέρος αὐτοῦ χρησιμοποιοιθὲν ὡς ἄδυτον¹.

Εἰς τὸ «σπέος Εἰλειθυίας» εἰς τοὺς πόδας ἐνὸς τῶν σταλακτιτῶν ἀνευρέθη στενὸν ἀνοιγμα ἄγον εἰς ὑπόγειον θαλαμίσκον, ὅστις πιθανώτατα ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἄδυτον, ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἐντὸς αὐτοῦ ἀνευρεθέντων θραυσμάτων ἀγγείων. Φαίνεται ὅτι εἰς τὴν ὑπαρξίν τῶν σταλακτιτῶν ἐντὸς τῶν σπηλαίων ἀπεδίδετο ὅλως ἰδιάζουσα σημασία, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἀπεφεύγετο ἡ λατρεία ἐντὸς μὴ σταλακτιτικῶν σπηλαίων· οὕτως ἐρμηνεύεται ὅτι εἰς τὸ Ἰδαῖον ἄντρον, ὅπου κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐποχὴν ἤκμασεν ἐπὶ τοσοῦτον ἡ λατρεία, ὥστε εἰς αὐτὸ νὰ ἐντοπισθοῦν οἱ περὶ τὴν γέννησιν τοῦ Διὸς μῦθοι, οὐδεμία λατρεία ἐγένετο κατὰ τὴν Μινωϊκὴν ἐποχὴν, ἂν καὶ ἡ ὑπαρξίς του ὄφειλε νὰ εἶναι γνωστὴ εἰς τοὺς Μινωϊκοὺς ἀνθρώπους, λόγῳ τῆς θέσεώς του παρὰ τὸ ὄροπέδιον τῆς Ἰδης. Ἀντιθέτως τὰ σπήλαια Καμαρῶν, Ψυχροῦ, Εἰλειθυίας, Σκοτεινὸ, Χωστὸ Νερὸ (ἐπὶ τοῦ ὄρους Γιοῦκτα) κ.ἄ. ὅσα ἐχρησιμοποιήθησαν κατὰ τὴν Μινωϊκὴν ἐποχὴν, εἶναι ἅπαντα σταλακτιτικά.

Εἰκ. 6· Ὁ ἐντὸς τεμένους σταλακτίτης τοῦ σπηλαίου Εἰλειθυίας.

Μεγάλα σταλακτιτικὰ σπήλαια ὑπάρχουν εἰς τὴν Δυτικὴν Κρήτην, εἰς τὰ ὁποῖα εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐγένετο λατρεία κατὰ τοὺς Μινωϊκοὺς χρόνους². Τινὰ τούτων, ὡς εἰς τὸ παρὰ τὸ χωρίον Τσικαλαριά, εἰς τὸν κόλπον τῆς Σούδας, ὑπάρχουσιν πολλοὶ ἀνθρωπόμορφοι σταλακτίται, τοὺς ὁποίους οἱ ἐπιχώριοι θεωροῦν ὡς ἀπολιθωθέντας ἀνθρώπους (ἓνα τούτων ὡς ἀπολιθωθέντα ἐρμηίτην)³. Εἰς σπήλαιον παρὰ τὴν μονὴν Γουβερνέττου (Ἀρκουδόσπηλον ἢ Κουμαρόσπηλον καλούμενον) ὑπάρχει σταλακτίτης ἔχων καταπληκτικὴν ὁμοιότητα πρὸς

1 Περὶ τοῦ σπηλαίου Καμαρῶν, ἐπὶ τῆς Ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς Ἰδης ἰδέ: A. J. A. 1901 σ. 437 κέξ. (ὑπὸ Tagamelli) M. A. VI 333 κέξ. Arch. Anz. 1913 σ. 118. B. S. A. XIX σ. 1 κέξ.

2 Τὰ σπήλαια ταῦτα δὲν ἔχουν ἐπαρκῶς ἐξερευνηθῇ. Σύντομος ἐξερεύνησις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ κ. Κάρο καὶ τῶν μαθητῶν του καὶ τοῦ κ. Μαρινάτου κατὰ τὸ ἔτος 1926. Τὰ πορίσματα ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τοῦ κ. Μαρινάτου ἐν Mitteil. über Höhlen und Karstforschung 1928 H. 4. Ἐκ τῆς μέχρι τοῦδε γενομένης ἐξερευνήσεως μόνον λείψανα ἐκ τῆς νεολιθικῆς καὶ ὑστερομυκηναϊκῆς ἐποχῆς ἀνευρέθησαν (ἀμφοτέρων τῶν ἐποχῶν τούτων εἰς τὸ ἐν τῇ χερσονήσῳ τοῦ Δικτυνναίου Ἑλληνόσπηλον, τῆς δευτέρας μόνον εἰς τὸ 12 χμ. κείμενον ἀνατολικῶς τῶν Χανίων εἰς τὴν χερσόνησον Ἀκρωτηρίου Κουμαρόσπηλον) κατὰ τὰς ὁποίας ἐποχὰς

φαίνεται ὅτι ἐπεκράτησε κοινὸς πολιτισμὸς καθ' ὅλην τὴν Κρήτην, ἐνῶ κατὰ τὰς ἄλλας ἐποχὰς δὲν ἀνευρέθησαν ἔχνη Μινωϊκοῦ πολιτισμοῦ εἰς τὴν Δυτικὴν Κρήτην.

Σημ. Ἐπ' ἐσχάτων γενομένων ἀνασκαφῶν ἐν Ἑλλάδαίς Ἀμαρίου, ἀνευρέθησαν ὑπὸ τοῦ κ. Μαρινάτου ἔχνη πασῶν τῶν Μινωϊκῶν ἐποχῶν.

3 Περὶ τῶν σπηλαίων τῆς Κρήτης, τῶν σχετιζομένων μετὰ τὴν Μινωϊκὴν λατρείαν, ὁμιλεῖ ὁ Nilsson ἐν Minoan Religion σ. 49 κέξ. Περὶ τῶν τῆς Δυτικῆς Κρήτης ὑπάρχουσιν πληροφορίες εἰς τοὺς διαφόρους περιηγητὰς Pashley, Sieber, Spratt. κἄ. καὶ τινὰ ἐν τῇ μνημονευθείσῃ πραγματείᾳ τοῦ κ. Μαρινάτου. Ἐίσης ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς A. Trevor-Battye Camping in Crete πραγματεία ἐν εἵδει παραρτήματος The caves of Creta ὑπὸ Dor. Bate (σ. 239 κέ).

ἄρκτον. Ὁ Ἄγγλος ἐξερευνητὴς Πάσλεϋ παρατηρεῖ ὅτι εἷς σταλακτίτης παρόμοιος εἶναι δυνατόν νὰ συνετέλεσεν εἰς τὴν γένεσιν τοῦ μύθου τῆς μεταμορφώσεως τῶν δύο τροφῶν τοῦ Διὸς Ἑλίκης καὶ Κυνοσούρας εἰς ἄρκτους. Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ἐντὸς παρομοίων σταλακτιτικῶν σπηλαίων ἔλαβον ἀνάπτυξιν οἱ περὶ τὴν γέννησιν τοῦ Διὸς μῦθοι, οἱ ὅποιοι, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν παραστάσεων, ἐκληρονομήθησαν εἰς τὴν Δωρικὴν λατρείαν ὑπὸ τῆς Μινωϊκῆς. Σταλακτίτης εἰς σχῆμα γυναικὸς μὲ παῖδα παρ' αὐτήν, μορφὴ αἰγὸς μὲ παῖδα κάτωθεν αὐτῆς, ὑπῆρξαν πιθανῶς τὰ στοιχεῖα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστηρίχθη τὸ ἱερὸν δρᾶμα, τὸ ὁποῖον κατὰ τοὺς Ἑλληνικοὺς χρόνους ἐνετοπίσθη εἰς τὸ Ἰδαῖον ἄντρον. Τὰ ἱερὰ σπήλαια φαίνεται ὅτι ὑπῆρξαν τόποι λατρευτικοὶ προσκυνήματος καθ' ὠρισμένας ἡμέρας τοῦ ἔτους, καθ' ἃς ὁλόκληρα καραβάνια προσκυνητῶν ἀνῆρχοντο ἐκ τῶν Μινωϊκῶν κέντρων εἰς τὰ πλησιέστερα ἱερὰ σπήλαια διὰ νὰ προσφέρουν εἰς τὴν θεότητα καὶ πρὸ τῶν σταλακτιτῶν τὰ ἀναθήματά των.

Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ἡ λατρεία τῶν κίωνων, ἡ τοσοῦτον διαδεδομένη κατὰ τὴν Μινωϊκὴν ἐποχὴν, ἐπήγαγεν ἐκ τῆς λατρείας τῶν σταλακτιτῶν κίωνων, οἵτινες ἐλατρεύοντο ἐντὸς τῶν σπηλαίων. Κίονες παμμέγιστοι, τῶν ὁποίων αἱ κορυφαὶ ἐχάνοντο εἰς τὸν βυθισμένον εἰς τὸ σκότος θόλον τοῦ σπηλαίου, ἐθεωροῦντο ἱεροὶ καὶ ἀπεδίδετο εἰς αὐτοὺς λατρεία, ὅπως ἀποδεικνύεται ἐκ τῶν ἐντὸς τῶν σχισμῶν τῶν σταλακτιτῶν τοῦ Δικταίου ἄντρου ἀνευρεθέντων ἀναθηματικῶν ἀντικειμένων. Τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ἐξήνεγκεν ὁ Ἑβανς¹.

Δὲν εἶναι τολμηρὸν νὰ προχωρήσωμεν ἐν ἔτι βῆμα καὶ νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ λατρεία τῶν σταλακτιτῶν κίωνων ἐπηκολούθησεν εἰς τὴν λατρείαν τῶν σταλακτιτῶν μορφῶν, ἀφοῦ ἀπεδείχθη ὅτι αἱ φανταστικαὶ μορφαὶ τῶν σταλακτιτῶν συνετέλεσαν εἰς τὴν λατρείαν των. Εἴτα οἱ σταλακτίται ἐθεωροῦντο ἱεροὶ ἀδιαφόρως ἐὰν εἶχον μορφὴν προσεγγίζουσαν πρὸς ἀνθρωπίνην ἢ ζώου καὶ ἐπειδὴ τὸ σύνηδες σχῆμα τῶν σταλακτιτῶν εἶναι τὸ τοῦ κίονος ἀπεδόθη εἰς τοὺς κίονας τούτους ἱερὰ σημασία καὶ ἐλατρεύθησαν καὶ αὐτοί. Τοιαύτη, ὡς φαίνεται, ὑπῆρξεν ἡ ἀρχὴ τῆς κιονολατρείας, τὴν ὁποίαν τόσον σαφῶς ἀναγνωρίζομεν εἰς τὰ Μινωϊκὰ ἀνάκτορα καὶ οἰκίας.

Ἄλλ' ἀφοῦ οἱ ἐντὸς τῶν σπηλαίων σταλακτίται ἐθεωρήθησαν ἱεροὶ καὶ τεμάχια ἀποσπώμενα τῶν σταλακτιτῶν ἐξηκολούθουν νὰ διατηροῦν τὴν ἱερὰν σημασίαν των ἔστω καὶ μεταφερόμενα ἔξω τοῦ φυσικοῦ αὐτῶν περιβάλλοντος, ἰδίως ἂν τὰ τεμάχια ταῦτα εἶχον μορφὴν πλησιάζουσαν πρὸς τὸ ἀνθρώπινον ἢ ἱεροῦ ζώου σχῆμα (πτηνοῦ, πιθήκου κλπ.)². Ἀλλὰ καὶ λίθινα συσσωματώματα μετεφέροντο ἐκ τῶν σπηλαίων ἰδίως ἐὰν εἶχον ἀναλόγους μορφάς. Τινὰ τῶν σταλακτιτικῶν τεμαχίων δὲν εἶχον καθωρισμένην μορφὴν, ἐθεωροῦντο ὅμως ἱερὰ λόγῳ τῆς προελεύσεως τούτων ἐξ ἱερῶν σπηλαίων. Τὰ τεμάχια τῶν σταλακτιτῶν καὶ τὰ συσσωματώματα ἐτοποθετοῦντο εἰς τὰ ἱερὰ τῶν Μινωϊκῶν κατοικιῶν μετ' ἄλλων ἱερῶν ἀντικειμένων ἐπὶ βωμοειδῶν τραπεζῶν ἢ περικλείοντο ἐντὸς φραγμάτων, σχηματιζομένων οὔτω μικρῶν τεμενῶν. Τοιαῦτα μικρὰ τεμένη ἀναγνωρίζομεν εἰς πολλὰς παραστάσεις, ἰδίως ἐπὶ σφραγιδολίθων καὶ πηλίνων σφραγισμάτων, δὲν εἶναι ὅμως δυνατόν ἐπὶ τῶν παραστάσεων τούτων νὰ γίνῃ διάκρισις βαιτύλων λίθων καὶ σταλακτιτῶν. Εἰς ἐνίας τῶν ἀπεικονί-

1 Evans: Myc. Tree and Pillar Cult σ. 13.

2 Ὁ Evans ἐν Palace of M. III σ. 446 (εἰκ. 311) ἀναφέ-

ρει ΠΙΜ περίοπτον σταλακτιτικὸν ἐκ Μεσαρᾶς εἰς σχῆμα ὀκλάζοντος παιδός. Ἀλλὰ τοῦτο εἶναι τεχνούργημα.

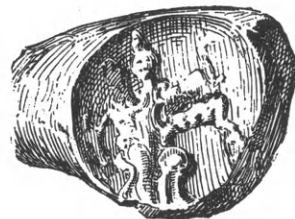
σεων τούτων καθίσταται πιθανωτέρα ἢ ὑπόθεσις, ὅτι παρίσταται τεμάχιον σταλακτίτου. Διὰ τῆς μεταφορᾶς τῶν τεμαχίων τούτων εἰς τοὺς τόπους τῆς κατοικίας των οἱ Μινωῖκοι ἄνθρωποι δὲν ἦσαν ἠναγκασμένοι νὰ ὑποβάλλωνται συχνὰ εἰς μακρὰς καὶ κοπιώδεις ὁδοιπορίας πρὸς τὰ ἱερὰ σπήλαια.

Ἀπήχησιν τῆς λατρείας τῶν σταλακτιτῶν ἐντὸς τῶν σπηλαίων ἔχομεν εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ σπηλαίου τοῦ Φόρκυνος παρ' Ὀμήρῳ, ὅπου ἡ λατρεία τῶν Νυμφῶν, ἡ γινομένη εἰς τὸ σπήλαιον τοῦτο, φαίνεται εὐρισκομένη εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τοὺς σταλακτίτας, οἱ ὅποιοι παρουσιάζονται ὡς ἔκφανσις τῆς παρουσίας καὶ ἐργασίας τῶν Νυμφῶν ἐντὸς τοῦ σπηλαίου: Ὀδυσ. ν. 103:

αὐτὰρ ἐπὶ κρατὸς λιμένος τανύφυλλος ἐλαίη,
ἀγρόθι δὲ αὐτῆς ἄντρον ἐπήρατον, ἡεροειδές,
ἱρὸν Νυμφάων, αἷ νηιάδες καλέονται.
ἐν δὲ κρητῆρές τε καὶ ἀμφιφορῆς ἔασιν
λάϊνοι· ἔνθα δ' ἔπειτα τιθαιβώσσουσι μέλισσαι.
ἐν δ' ἱστοὶ λίθιοι περιμήκεες, ἔνθα τε νύμφαι
φάρε' ὑφαίνουσιν ἀλιπόρφυρα, θαῦμα ἰδέσθαι·

Οἱ «κρητῆρες» καὶ «ἀμφιφορῆς» λάϊνοι οἱ «λίθιοι περιμήκεες ἱστοὶ» καὶ τὰ «ἀλιπόρφυρα¹ φάρεα» εἶναι προφανῶς σταλακτιτικαὶ διαμορφώσεις, αἱ ὅποιαι λαμβάνουν συχνὰ τὸ σχῆμα ἀγγείων, ὑφασμάτων καὶ ἰδίως ἱστῶν.

Ἀφοῦ οἱ σταλακτίται ἦσαν ἀντικείμενον λατρείας, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ χρησιμοποιηθῶν εἰς τὰς διαφόρους παραστάσεις τῆς Μινωϊκῆς ἐποχῆς. Πράγματι μεταξὺ τῶν παραστάσεων, εἰς δύο τοὺλάχιστον ἐπὶ πηλίνων σφραγισμάτων, ἔχομεν σχεδὸν ἀσφαλῶς παραστάσεις σταλακτιτῶν, αἱ ὅποιαι παρεγνωρίσθησαν ὑπὸ τῶν δημοσιευσάντων αὐτά. Τὸ πρῶτον προέρχεται ἐκ τοῦ ἀνακτόρου τῆς Κνωσοῦ καὶ θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Ἑβανς ὡς παριστῶν παράκτιον σπήλαιον² (εἰκ. 7). Ἡ πιθανωτέρα ὁμῶς τούτου ἐρμηνεία εἶναι ὅτι παριστᾷ σταλακτίτην μὲ μορφὴν γυναικός, παρὰ τὴν ὁποίαν ὑπάρχει μορφὴ αἰγός. Αἱ μορφαὶ αὗται, ὡς ἀνέφερα ἀνωτέρω, ἦσαν ἐξ ἐκείνων, τὰς ὁποίας οἱ Μινωῖκοι ἄνθρωποι διέβλεπον εἰς τὰς ἐντὸς τῶν σπηλαίων σταλακτιτικὰς μορφὰς καὶ ὁ τεχνίτης τοιαύτας ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ προσδίδων καὶ τὸ ἀκαθόριστον τῶν σταλακτιτῶν. Εἰς τὸ δεύτερον σφράγισμα³, προερχόμενον ἐξ Ἀγίας Τριάδος ἡ παράστασις ἐρμηνεύεται ὑπὸ τοῦ δημοσιεύσαντος αὐτὸ κ. Levi ὡς παριστῶσα ζεύγη διπλῶν κεράτων ἀποκείμενα ἐπὶ ἱερᾶς τραπέζης ἢ βωμοῦ, ἅτινα λατρεύονται ὑπὸ τῆς πρὸ τούτων ἱσταμένης ἐν λατρευτικῇ στάσει γυναικείας μορφῆς. (εἰκ. 8). Εἶναι ὁμῶς πολὺ πιθανώτερον ὅτι εἰκονίζεται ἱερὰ τράπεζα, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἀπόκεινται τέσ-

Εἰκ. 7.

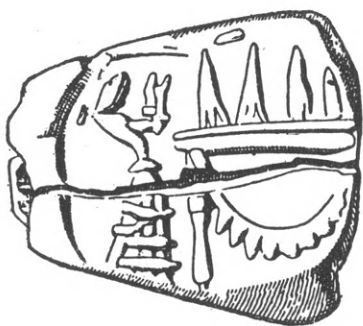
Σφράγισμα ἐκ Κνωσοῦ παριστῶν σταλακτιτικὴν μορφήν.

¹ Τὸ ἐπίθετον «ἀλιπόρφυρος» (= ὁ ἔχων τὸ χρῶμα τῆς ἀφριζούσης καὶ συντεταραγμένης θαλάσσης) προσφυστάτα δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς σταλακτιτικὰς διαμορφώσεις.

² Palace of M. I 273. II 453.

³ Annuario VIII-IX σ. 139 εἰκ. 152.

σαρα τεμάχια σταλακτιτῶν, καθ' ὅτι οὔτε σύνθεσις τούτων ὑπάρχει, ὥς πάντοτε συμβαίνει, διὰ τὰ ἐρμηνευθῶσιν ὡς ἱερὰ κέρατα, οὔτε ὅλα τοῦ αὐτοῦ μήκους εἶναι, ἔχουν δὲ κατὰ τὸ κατώτερον τούτων μέρος γραμμίδια δηλοῦντα προεξοχὰς καὶ ἀνωμαλίας σταλακτιτικῶν

Εἰκ. 8.
Σφράγισμα ἐξ Ἀγ. Τριάδος παριστῶν
τεμάχια σταλακτιτῶν ἐπὶ βομοῦ.

τεμαχίων¹. Ἴσως καὶ εἰς ἄλλας παραστάσεις ἐπὶ σφραγισμάτων καὶ σφραγιδολίθων παρίστανται ὅμοιαι λατρευτικαὶ σκηναὶ ἐντὸς σπηλαίων (ιδίως εἰς παραστάσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἀπεικονίζονται ἐπικρεμάμενοι βράχοι, πιθανῶς σταλακτῖται) ἢ σταλακτῖται, χρηζουσιν ὅμως ταῦτα ἐπιμελεστέρας ἐξακριβώσεως.

Ἡ λατρεία τῶν σταλακτιτῶν φαίνεται οὕτω ἐπικυρουμένη καὶ ἀποδεικνυομένη. Ἀσφαλῶς οἱ σταλακτῖται ὡς λατρευτικὸν στοιχεῖον ἔπαιξαν σπουδαιότερον μέρος παρ' ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται καὶ ἔδοσαν μὲ τὰς ἀλλοκότους αὐτῶν μορφὰς γένεσιν εἰς μύθους ἀφορῶντας εἰς πρόσωπα τερατώδη τὴν φύσιν. Εἶναι πιθανὸν ὅτι οἱ μῦθοι τῶν Δακτύλων καὶ τῶν

Τιτάνων, ἀναμφισβητήτως Κρητικῆς καταγωγῆς καὶ λαβόντες γένεσιν ἐντὸς τῶν σπηλαίων, ἔσχον ὡς βάσιν τὰς σταλακτιτικὰς διαμορφώσεις καὶ ἐντὸς τούτων τῶν ἱερῶν σταλακτιτικῶν σπηλαίων συνεδέθησαν τὰ πρόσωπα ταῦτα μὲ τὴν λατρείαν τῆς θεότητος.

Παρακολούθησις τοῦ σημείου τούτου κατὰ μελλούσας ἀνασκαφάς, ιδίως ἐντὸς σπηλαίων, θὰ ἀποδείξῃ πληρέστερον τὴν ὑποστηριζομένην ἄποψιν.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ε. ΠΛΑΤΩΝ

¹ Ὁ Nilsson λέγει περὶ τούτου «on it (the table) rest what may be taken for two pairs of horns of consecration,

although the objects seem rather to resemble pointed stones or some similar objects».

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΘΕΣΣΑΛΙΚΑ

Α. ΓΛΥΠΤΑ ΕΚ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

1. ΕΚ ΜΕΛΙΒΟΙΑΣ — Η ΠΟΛΙΣ ΜΕΛΙΒΟΙΑ

Κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ 1931 ὁ πρόσφυξ κάτοικος τοῦ συνοικισμοῦ Σκιαθᾶ παρὰ τὸ κάτω Πολυδένδρι τῆς ἐπαρχίας Ἀγυιάς, ἐξορύσσων ἐκ παλαιοῦ τοίχου λίθους ἐν τῷ πρὸ τῆς οἰκίας του οἰκοπέδῳ, τυχαίως ἀνεῦρε τρεῖς κορμούς ἀγαλμάτων μετρίου μεγέθους, δύο ἐπιγραφὰς καὶ μέγαν πίθον πήλινον, ὃν ἐξήγαγεν εἰς τεμάχια.

Πληροφορηθεὶς τὴν ἀνεύρεσιν τούτων ὁ κ. Διοικητὴς τῆς Ὑπ/σεως τῆς χωροφυλακῆς Ἀγυιάς μετέβη ἐπὶ τόπου καὶ παρέλαβε τὰνωτέρω εὐρήματα εἰδοποιήσας τὸ Ὑπουργεῖον Παιδείας καὶ τὴν Ἀρχαιολογικὴν ὑπηρεσίαν Βόλου συγχρόνως, ἥτις ἔσπευσε νὰ παραλάβῃ καὶ μεταφέρῃ τὰ εὐρήματα ταῦτα εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου διὰ τοῦ φύλακος Φερῶν, ὅστις πρὸς τούτοις ἐκόμισε καὶ κεφαλὴν μαρμαρίνην γυναικείαν φυσικοῦ μεγέθους, περισυλλεγείσαν μὲν ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ παρακείμενον χωρίον Σκήτη, ἀλλ' εὐρεθεῖσαν πρότερον ὑπὸ χωρικοῦ εἰς τὸν συνοικισμόν Σκιαθᾶ.

Τὰ εὐρήματα ταῦτα, τὰ ὁποῖα εἶναι καλῆς τέχνης δημοσιεύομεν ἐνταῦθα, προτάσσοντες ὀλίγα περὶ τοῦ τόπου τῆς εὐρέσεώς των.

Τὸ Πολυδένδρι κεῖται ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ ὄρους Μαυροβουνίου, τὸ ὁποῖον συνδέει τὸ Πήλιον μετὰ τῆς Ὀσσης καὶ ἀπέχει τῆς πόλεως Ἀγυιάς περὶ τὰς 5 ὥρας διὰ βατῆς ὁδοῦ. Παρὰ δὲ τὸ κάτω Πολυδένδρι κεῖται ὁ προσφυγικὸς συνοικισμὸς Σκιαθᾶ μὴ ἀπέχων πολὺ τῆς θαλάσσης. Βορειότερον τοῦ Πολυδενδρίου καὶ πλησίον αὐτοῦ κεῖται τὸ χωρίον Σκήτη. Κάτω δὲ ἐν τῇ παραλίᾳ μεταξὺ τῶν δύο τούτων χωρίων ἔκειτο ἡ ἀρχαία πόλις Μελίβοια, πόλις τῆς Μαγνησίας, ἐκτεινομένης, ὡς γνωστόν, ἀπὸ τοῦ ἀκρωτηρίου Αἰαντείου (πορθμοῦ Τρικέρων) μέχρι τῶν Τεμπῶν (Τζάγεζι). Ἡ Μελίβοια λοιπὸν κεῖται ΒΑ τοῦ χωρίου Πολυδένδρι ἐπὶ τῇ θαλάσσει, (Stählin, Das hellenische Thessalien, σ. 49 — Ν. Γεωργιάδης,

Θεσσαλία, ἔκδ. β' σ. 144 — Mézières, Mémoire sur le Pelion et l'Ossa, Paris 1853, σ. 227). Ἦτο δὲ ἡ Μελίβοια πατρὶς τοῦ Φιλοκλήτου καὶ ἀναφέρεται ὑπὸ τε τοῦ Ἡροδότου, λέγοντος ὅτι εἰς αὐτὴν ἐξεβράσθη μέρος τοῦ ναυαγήσαντος Περσικοῦ στόλου (Ἡροδ. IX, 5) καὶ τοῦ Ἀπολλωνίου Ροδίου (1. 592). Περὶ δὲ τῶν ἱστορικῶν περιπετειῶν τῆς πόλεως μανθάνομεν ἐκ τοῦ Λιβίου ὅτι αὕτη ἐν τῷ Ρωμαϊκῷ κατὰ τοῦ Περσέως πολέμῳ ἀντέστη, κατεχομένη ὑπὸ Μακεδονικῆς φρουρᾶς, κατὰ τοῦ προσβαλόντος αὐτὴν Ποπλίου ἀποκρούσασα τοὺς προσβαλόντας αὐτὴν πεντακισχιλίους Ρωμαίους (Λίβ. XXXXIV, 13), ἀλλ' ὕστερον ἠλώθη ὑπὸ τοῦ Ὀκταβίου καὶ κατεστράφη (capitur et diripitur. Liv. XLIV, 46). Ἡ πόλις αὕτη ἐφημίζετο διὰ τὴν ἐν αὐτῇ κατασκευαζομένην ἐρυθρὰν βαφὴν (Purpura Meliboea), ἥτις ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων διεσφίζετο μέχρι πρὸ μικροῦ εἰς τὰ πλεῖστα τῶν ἐπὶ τῆς Ὀσσης χωρίων (Ν. Γεωργιάδης, Θεσσαλία, ἔκδ. β' σ. 144).

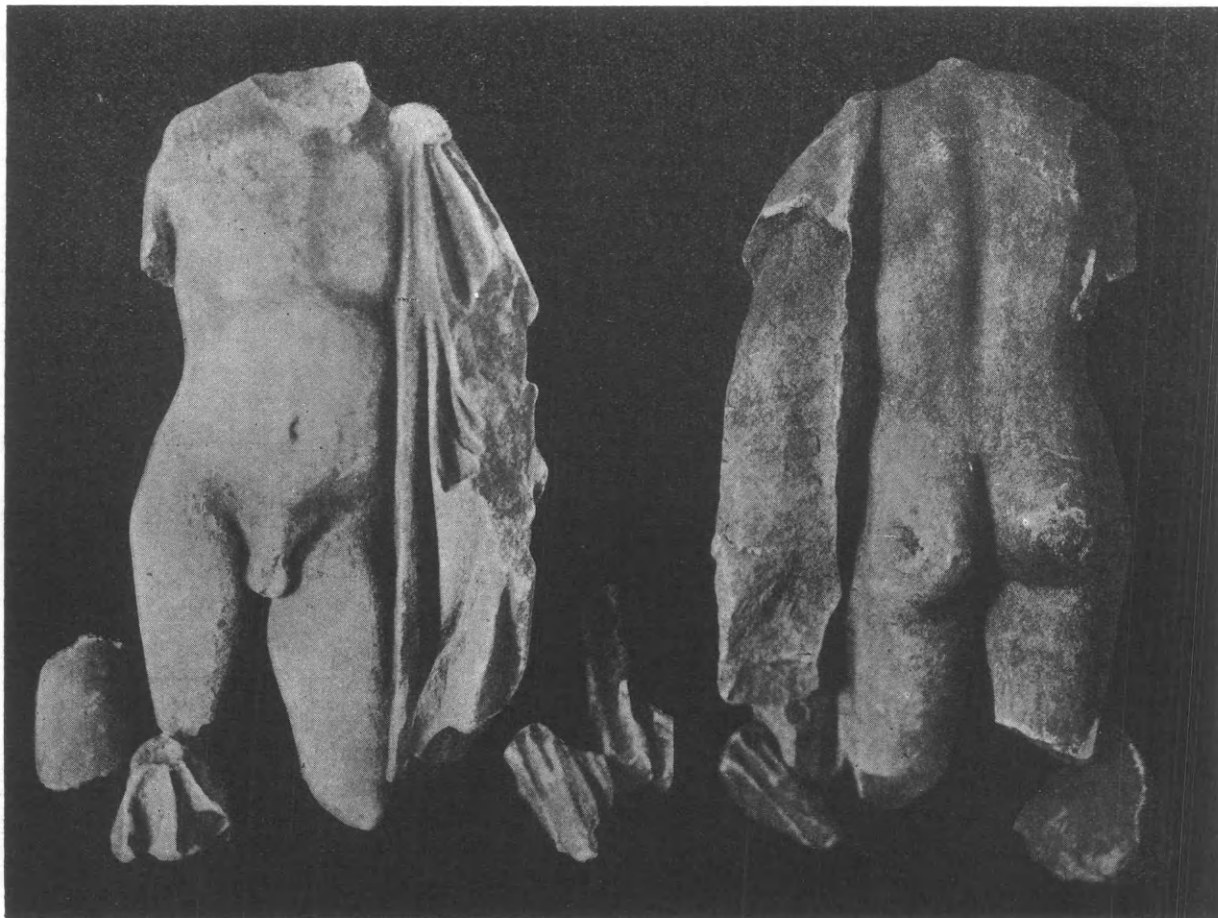
Ἐπιγραφαὶ ἐκ Μελιβοίας δὲν εἶναι γνωσταὶ ἄλλαι, πλὴν τῶν κατωτέρω δημοσιευομένων δύο. Μία ἐπιτύμβιος ἐπιγραφή, προερχομένη ἐκ Δημητριάδος πιθανῶς, διότι ἐξήχθη ἐκ τοῦ φρουρίου Βόλου καὶ ἀποκειμένη νῦν εἰς τὸ Μουσεῖον Βόλου, ἔχει τὸ ἐθνικὸν Μελιβόισσα. Ἡ ἐπιγραφή ἔχει ὡς ἑξῆς: *Ἡρώϊσσει / Παρμενίσκα Μενάνδρου Μελιβόισσα* (IG, IX² 1187).

2. ΚΟΡΜΟΣ ΑΓΑΛΜΑΤΟΣ ΕΡΜΟΥ(;)

Ἐκ τῶν ἀνευρεθέντων κορμῶν ἀγαλμάτων μετρίου μεγέθους ὁ πρῶτος (*εἰκ. 1^α καὶ 1^β*) εἶναι κορμὸς μετρίου μεγέθους, τοῦ ἡμίσεος περίπου τοῦ φυσικοῦ, ἀκέφαλος καὶ ἄνευ ἄκρων, (χειρῶν καὶ ποδῶν). Ἔχει ὕψος 0,60. Φέρει δὲ χλαμύδα πορπομένην κατὰ τὸν ἀριστερὸν ὄμον καὶ πίπτουσαν κάτω πλαγίως κατὰ μῆκος τοῦ σώματος, πτυχουμένην μέχρι τοῦ ἀριστεροῦ γόνατος, καλύπτουσαν δὲ ὁλόκληρον τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ σώματος καὶ ἀφίνουσαν γυμνὸν ὁλόκληρον τὸ σῶμα ἔμπροσθεν καὶ ὀπισθεν. Ἐκ τῆς χλαμύδος λείπουσιν ἐξ ἀποκρούσεως αἱ πρόσθιοι πτυχαί, αἵτινες εὐρέθησαν εἰς τέσσαρα τεμάχια ἐφαρμόζοντα (*εἰκ. 1, α, β, γ*)

καὶ ὀπισθεν κατὰ μῆκος μακρὰ σειρὰ τῆς χλαμύδος (*εἰκὼν 1β*). Τὸ δὲ κομβίον, διὰ τοῦ ὁποίου συγκρατεῖται ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου ἡ χλαμύς, εἶναι εὐμέγεθες (διαμ. 0,06) ἀμφίκυρτον ἐν εἴδει Μακεδονικῆς ἀσπίδος. Λείπει δὲ ἐξ ἀποκρούσεως ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ ὤμου καὶ ἡ δεξιὰ χεὶρ ἀφίνουσα πρὸς τὸν ὤμον τμῆμα τοῦ βραχίονος, καὶ ἀμφότεραι αἱ κνήμαι ὀλίγον ἄνω τῶν γονάτων. Ἡ κεφαλὴ μετὰ

τας τὸ ἄγαλμα διατηρεῖται ἐν καλῇ καταστάσει. Ὁ φύλαξ ἀρχαιοτήτων Βόλου Α. Κουκουβίνος συνεκόλλησε προχείρως τὰ τεμάχια τῆς χλαμύδος διὰ γύψου. Οὕτω δ' ἐν τῷ συνόλῳ αὐτοῦ τὸ ἄγαλμα παρουσιάζει μεγίστην ὁμοιότητα καὶ μεγίστας ἀναλογίας πρὸς τὸ ἐκ Δαμαλᾶ ἄγαλμα τοῦ Ἑρμοῦ τῆς Τροιζήνης, δημοσιευθὲν ὑπὸ τοῦ κ. *E. Legrand* ἐν τῷ *Bulletin de Correspondence Hellenique*

Εἰκ. 1α-β. Κορμὸς ἀγάλματος Ἑρμοῦ ἐκ τῆς ἀρχαίας Μελιβοίας (Πολυδένδρι 'Αγνιάς)' ὅπως προσθία καὶ νώτων.

τοῦ πλείστου μέρους τοῦ λαιμοῦ λείπει. Ὁ θεὸς ἵσταται ὄρθιος, στηρίζων ὁλόκληρον τὸ βάρος τοῦ σώματος ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδός, προβάλλει δὲ πρὸς τὰ ἔμπρὸς ἐλαφρῶς ἀνασύντων τὸν δεξιὸν πόδα.

Τὸ ἐκ Πολυδενδρίου (συννοκισμοῦ Σκιαθᾶ) ἐκ Μελιβοίας ἡμέτερον ἄγαλμα ὁμοιάζει καταπληκτικῶς καθ' ὅλα πρὸς τὸ ἄγαλμα τοῦ Ἑρμοῦ τοῦ Δαμαλᾶ, τῆς ἀρχαίας Τροιζήνης. Ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀγάλματος μετὰ τοῦ λαιμοῦ λείπει μὴ εὐρεθεῖσα εἰσέτι, ἐπίσης αἱ χεῖρες καὶ οἱ πόδες ἀπὸ τῶν γονάτων καὶ κάτω. Παρ' ὅλας ὁμως τὰς ἐλλείψεις ταύ-

1892 (p. 165-174 pl. II καὶ XVII), διαφέρει ὁμως ἐκείνου κατὰ τὴν στήριξιν τοῦ βάρους τοῦ σώματος.

Ἄν καὶ λείπει ἡ κεφαλὴ, ἥτις προφανῶς θὰ ἔφερε τὸν πέτασον, ἡ ὅλη παράστασις τοῦ ἀγάλματος ἐμφαίνει Ἑρμῆν. Ὁ Ἑρμῆς τῆς Μελιβοίας, ὡς ὁ Ἑρμῆς τῆς Τροιζήνης, ἔχουσι παρασταθῆ εἰς ἐν βάδισμα βραδὺ καὶ εὐστροφον τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν ὁ εἷς τῶν ποδῶν, ὁ δεξιός, ἔχει μόλις ἐγγίσει τὸ ἔδαφος, ἐν ᾧ ἐν τῷ τῆς Τροιζήνης ὁ ἀριστερός. Εἰς τὸν Δορυφόρον, ὅσον καὶ εἰς τὸ ἄγαλμα

τοῦ Ἑρμοῦ τῆς Τροιζήνης, τὸ βάρος τοῦ σώματος φέρεται ἐπὶ τῆς δεξιᾶς κνήμης καὶ ὁ δεξιὸς ὤμος εἶναι χαμηλότερος τοῦ ἀριστεροῦ, ἐν τῷ ἡμετέρῳ ὁμῶς ἐκ Μελιβοίας τὸ βάρος τοῦ σώματος πίπτει ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς κνήμης καὶ ὁ δεξιὸς ὤμος εἶναι χαμηλότερος τοῦ ἀριστεροῦ καὶ ἀνάλογος φαίνεται ἡ κύμανσις τῶν ἰσχύων εἰς τὰ ἄλλα δύο ἀγάλματα, εἰς τὰ ὅποια παρατηρεῖται ἡ αὐτὴ κίνησις τῶν βραχιόνων. Ὑποθέτομεν δὲ ὅτι ἀνάλογον πρὸς τὰ ἀριστερὰ κλίσιν, θὰ εἶχε καὶ ἡ κεφαλὴ πρὸς τὸ βάρος τοῦ σώματος. Ὡς δὲ ἐκ τοῦ ὑπολείμματος τοῦ δεξιοῦ βραχίονος φαίνεται, ὁ βραχίων οὗτος θὰ εἶχε κίνησιν κατὰ μῆκος τοῦ σώματος, ὡς ἐν τῷ Ἑρμῇ τῆς Τροιζήνης, ὁ δὲ ἀριστερὸς καμπτόμενος κατὰ τὸν ἀγκῶνα πρὸς τὰ ἔμπροσθεν καλύπτεται ὑπὸ τῆς χλαμύδος καὶ μόλις ἀφίνεται γυμνὸν τὸ ἀπὸ τοῦ καρποῦ μέρος μετὰ τῆς παλάμης, ὡς ἐν τῷ Ἑρμῇ τῆς Τροιζήνης.

Τὶ ἐκράτει ἡ δεξιὰ χεὶρ δὲν γνωρίζομεν. Κριός, ὡς ἐν τῷ Ἑρμῇ τῆς Τροιζήνης, δὲν ὑπῆρχεν ὄρθιος, διότι δὲν ἐσώθη ἵχνος συγκεκολλημένον ἐπὶ τοῦ μηροῦ. Οὔτε κορμὸς δένδρου ὑπῆρχε παρὰ τὸν δεξιὸν πόδα, διότι τὸ βάρος τοῦ σώματος τοῦ ἀγάλματος ἐστηρίζετο ἐπὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδός, ὡς ἐν τῷ Ἑρμῇ τοῦ Πραξιτέλους. Ἐπίσης δὲν γνωρίζομεν, τί ἐκράτει ἡ ἀριστερὰ χεὶρ, ἥτις λείπει ἀπὸ τοῦ καρποῦ.

Ἡ χλαμὺς ὅπισθεν ἔχει μακρὰν ἀπόκρουσιν, ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν ἂν τὸ στήριγμα ἦτο κορμὸς δένδρου ἢ στυλίσκος.

Κάτω δὲ ἡ χλαμὺς φαίνεται ὅτι δὲν λείπει ἐξ ἀποκρούσεως, ἀλλὰ κρέμαται πτυχουμένη εἰς τρεῖς σειράς.

Ὁ τύπος τῆς παραστάσεως τοῦ Ἑρμοῦ ἀπαντῶν εἰς διάφορα μέρη διεσκορπισμένος διηλθεν ἐκ τοῦ Πολυκλείτου, κατὰ τὸν κ. Legrand, εἰς τοὺς μεταγενεστέρους καλλιτέχνas καὶ μετεβιβάσθη ἀπὸ σχολῆς εἰς σχολὴν μέχρι τῶν τελευταίων ἐποχῶν τῆς κλασσικῆς τέχνης. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἑρμῆς τῆς Τροιζήνης εἶναι μεταξὺ τῶν μνημείων ἐκείνων, τὰ ὅποια ἔφθασαν μέχρις ἡμῶν, φαίνεται δὲ τὸ πλησιέστερον πρὸς τὸ πρωτότυπον ἔργον, ὑποθέτομεν ὅτι καὶ ὁ ἡμέτερος ἐκ Μελιβοίας Ἑρμῆς ἀνάγεται χρονολογικῶς εἰς τὸ τέλος τοῦ Δ' ἢ μᾶλλον εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ' π. Χ. αἰῶνος. Εἰς τὴν χρονολόγησιν δὲ ταύτην δὲν ἀντίκειται καὶ ὁ γραφικὸς χαρακτήρ τῆς εὐρεθείσης ἐκεῖ μικρᾶς βάσεως ἀναθηματικῆς, ἀνηκούσης προφανῶς εἰς μικρότερον ἄγαλμα τοῦ Ἑρμοῦ καὶ ἐχούσης τὴν ἐπιγραφὴν ΜΟΝΙΜΟΣ, /ΕΡΜΗΙ, ὡς ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ἀναφέρομεν.

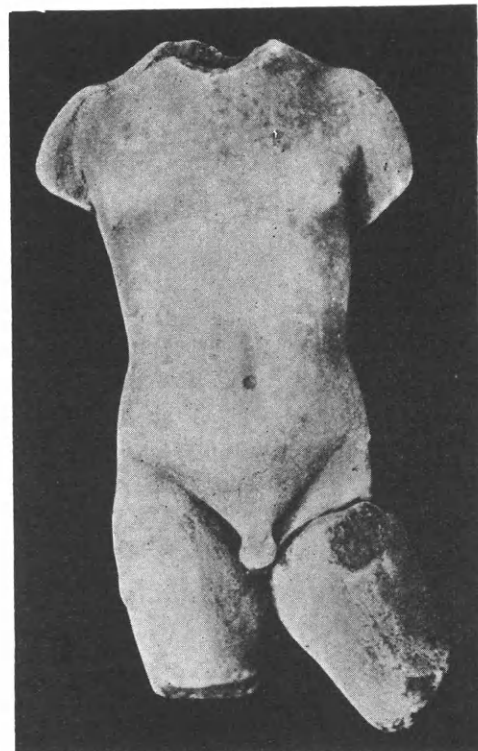
ΕΤΕΡΟΙ ΚΟΡΜΟΙ ΑΓΑΛΜΑΤΩΝ

(Μουσεῖον Βόλου).

ΚΑΙ ΚΕΦΑΛΗ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΥ ΑΓΑΛΜΑΤΟΣ

(Μουσεῖον Ἀλμυροῦ).

3. Κορμὸς ἀγάλματος μικροῦ νεανικοῦ γυμνοῦ ἄνευ κεφαλῆς, χειρῶν καὶ ποδῶν (εἰκ. 2). Ὁ κορμὸς εἶναι ἐντελῶς γυμνὸς μὴ παρουσιάζων οὐδὲν ἵχνος ἀμφιέσεως. Ἀμφότεραι δὲ αἱ χεῖρες λείπου-

Εἰκ. 2. Κορμὸς ἀγάλματος ἐκ τῆς ἀρχαίας Μελιβοίας (Πολυδένδρι Ἀγνιάς).

σιν ἐξ ἀποκρούσεως κατὰ τοὺς βραχίονας ὀλίγον κάτωθι τῆς μασχάλης κατὰ 0,04-0,05. Ἡ ἀριστερὰ χεὶρ φαίνεται ὅτι θὰ ἔπιπτε πρὸς τὰ κάτω, ἡ δὲ δεξιὰ ἴσως θὰ ἐξετείνετο πλαγίως πρὸς τὰ κάτω. Ἀμφότεροι δὲ οἱ πόδες εἶναι ἀποκεκρουμένοι ἄνωθι τῶν γονάτων. Ἀλλ' ὁ ἀριστερὸς ποὺς φαίνεται ὅτι προὔβάλλετο ἔμπροσθεν ἑλαφρῶς, ἐπὶ δὲ τοῦ δεξιοῦ ποδός θὰ ἐστηρίζετο τὸ βάρος τοῦ σώματος. Εἶναι δὲ ὁ ἀριστερὸς μηρὸς ἀποκεκρουμένος ἀπὸ τῶν σκελῶν καὶ κάτω καὶ τῆς κοιλίας, ἀλλὰ κομισθεὶς μετὰ τοῦ ἀγάλματος ἐφαρμόζεται καὶ δέον νὰ συγκολληθῇ. Πλαγίως δὲ τοῦ στήθους κατὰ τὸ δεξιὸν ἰσχίον φαίνεται ἐξόγκωμά τι ἐν εἴδει ἀποφύσεως θραυσθέν, ὡς καὶ κάτωθι αὐτοῦ κατὰ τὴν

ὁσφὺν ἀποκρουσθέν. Ἡ ἐργασία δὲ καὶ ἡ ἀνατομικὴ ἀναλογία τοῦ κορμοῦ φαίνεται καλὴ καὶ λεπτή. Ὑψος ἐν συνόλῳ τοῦ κορμοῦ 0,40, μετὰ δὲ τοῦ τεμαχίου τοῦ μηροῦ 0,45 περίπου.

Τίνος θεοῦ εἶναι ἄγαλμα ὁ κορμὸς οὗτος δὲν γνωρίζομεν. Ἡ δὲ κοιλία τοῦ ἀγάλματος τούτου φαίνεται κατὰ τι ἐξωγκωμένη ὡς μικροῦ παιδίου.

Χρονολογικῶς τὸ ἄγαλμα ἀνάγεται εἰς τὸν Δ' π. Χ. αἰῶνα καὶ ἰδίως περὶ τὰ τέλη αὐτοῦ.

4. Κορμὸς ἀγάλματος γυναικείου ἄνευ κεφαλῆς, χειρῶν καὶ ποδῶν ἐξ ἀποκρούσεως. (εἰκ. 3). Ὁ κορμὸς εἶναι ἀποκεκρουμένος ὀλίγον κάτωθι τῆς κοιλίας καὶ μέχρι τῶν ποδῶν, οὕτως ὥστε σφύζεται μόνον τὸ στήθος μετὰ τῆς κοιλίας. Αἱ χεῖρες λείπουν ἀπὸ τοῦ βραχίονος καὶ κάτω, οὕτως ὥστε ἀπὸ τοῦ ἀριστεροῦ ὤμου σφύζεται ὁ βραχίονας εἰς μῆκος 0,065· ὁ δὲ δεξιὸς βραχίονας ἀπεκόπη ὑψηλότερον μέχρι σχεδὸν τοῦ ὤμου. Ἡ γυνὴ ἔφερεν ἐσθῆτα πιθανῶς βραχεῖαν μέχρι τῶν γονάτων ἢ ποδήρη, χειριδωτήν, πτυχουμένην κατὰ τὸ στήθος, περὶ τὸν λαιμὸν καὶ καθέτως εἰς στενὰς παραλλήλους πτυχώσεις καὶ εἶναι ἐξωσμένη κατὰ τὴν ὁσφὺν διὰ ζώνης. Ἀπὸ δὲ τοῦ λαιμοῦ στενὸς τελαμῶν κρέματα περιβάλλον κάτωθι τῆς μασχάλης τὸν

Εἰκ. 3. Κορμὸς Ἀγάλματος ἐκ τῆς ἀρχαίας Μελιβοίας (Πολυδένδρι Ἀγνιάς).

ἀριστερὸν βραχίονα. Ἐκ τοῦ τελαμῶνος δὲ τούτου ὑποθέτομεν ὅτι ὁ κορμὸς οὗτος θ' ἀνήκει εἰς ἄγαλμα μετρίου μεγέθους τῆς Ἀρτέμιδος, ἐκ δὲ τοῦ περιβάλλοντος τὸν ἀριστερὸν βραχίονα τελαμῶνος θὰ ἐξήρτετο ἡ φαρέτρα (;)

Ὑψος τοῦ κορμοῦ 0,27, διάμ. κάτω 0,20. Ἡ τεχνοτροπία εἶναι καλὴ ὡς καὶ ἡ ἀνατομικὴ ἀνα-

λογία. Ἀνάγεται δὲ τὸ ἄγαλμα εἰς τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ Γ' π. Χ. αἰῶνος.

5. Κεφαλὴ λευκοῦ μαρμάρου γυναικείου ἀγάλματος σχεδὸν φυσικοῦ μεγέθους ἄνευ λαιμοῦ, τεθραυσμένου εὐθὺς ὑπὸ τὸν πώγωνα (εἰκὼν 4). Ἡ ῥίς, τὸ στόμα καὶ ὀλίγον ὁ πώγων εἶναι τετριμμένα, μάλιστα δὲ ἡ ῥίς ἀποκεκομμένη κατὰ τι.

Εἰκ. 4. Κεφαλὴ ἀγάλματος ἐκ τῆς ἀρχαίας Μελιβοίας (Πολυδένδρι Ἀγνιάς)

Ἡ κόμη εἶναι ἐπιμελῶς ἐκτενισμένη καὶ ἔμπροσθεν μὲν σχηματίζει βοστρύχους σπειροειδεῖς, ὡς εἰς τὰ ἀρχαῖα ἀγάλματα, ὅπισθεν δὲ δύο κοσύμβους περιελισσομένους γύρωθεν κατὰ τὸν κρόταφον καὶ διασταυρουμένους. Ἡ κόμμωσις αὕτη τῆς κεφαλῆς εἶναι καὶ σήμερον ἐν χρήσει παρὰ ταῖς χωρικαῖς. Ὑψος τῆς κεφαλῆς 0,20, διάμ. λαιμοῦ 0,11. Ἡ τεχνοτροπία εἶναι καλὴ καὶ ἐπιμελελήμενη τοῦ Ε' π. Χ. αἰῶνος τελευτῶντος.

6. ΑΝΑΓΛΥΦΟΝ ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΝ ΕΚ ΒΡΥΝΙΝΗΣ ΤΟΥ ΑΛΜΥΡΟΥ (Μουσεῖον Ἀλμυροῦ).

Ὁ φύλαξ Φερῶν ἐκόμισεν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀλμυροῦ ἐκ Βρυνίνης, χωρίου τῆς ἐπαρχίας Ἀλμυροῦ ἐπὶ τῆς Ὀθρυος, ἀπέχοντος τοῦ Ἀλμυροῦ περὶ τὰς 5 ὥρας, ἀνάγλυφον λευκοῦ μαρμάρου ἐπιτύμβιον, εὑρεθὲν ἐν τῇ θέσει «Παληόπυργος», ἢ «Μνηματάκια» τῆς περιφερείας τοῦ χωρίου Βρυνίνης, ἔνθα ὑπάρχουσιν ὠραῖα τείχη μετὰ πύλης μιᾶς ἀρχαίας Φθιωτικῆς πόλεως.

Ἡ στήλη, ἡ φέρουσα τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο, εἶναι ἀποκεκρουμένη ἄνω, κάτω καὶ κατὰ τὰς γωνίας ἰδίως κάτω λοξῶς καὶ δεξιᾷ, ὡς φαίνεται ἐν τῇ εἰκόνι 5. Ἡ στήλη εἶχεν ἄνω ἐπιστύλιον, ἴσως μετ' αἰτώματος, στηριζομένου ἐπὶ δύο κιονίσκων τετραπλεύρων, ὧν ἐσώθη τμήμα κατὰ τὸ μέσον ἐν τῇ ἀριστερᾷ πλευρᾷ. Ἐχει δὲ ὕψος σωζόμενον ἢ στήλη 0,65 πλάτος σωζόμενον 0,48 καὶ πάχος 0,10.

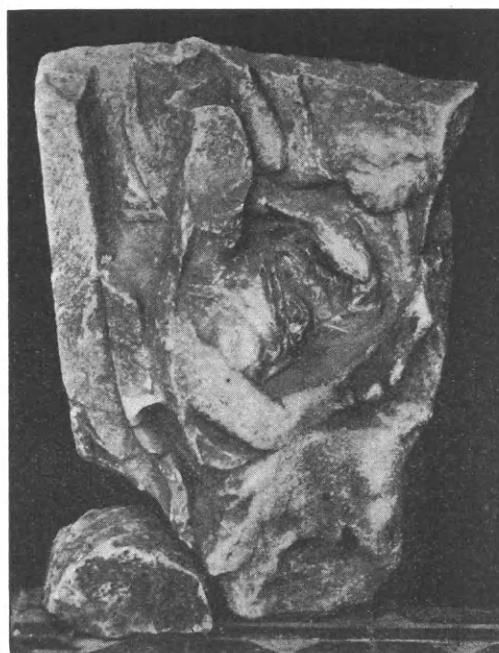
Παρίσταται δ' ἐν αὐτῇ γυνὴ καθημένη ἀριστερὰ καὶ βλέπουσα δεξιὰ, ἥς τὸ μὲν πρόσωπον ἀπεκόπη θραυσθέν, σώζεται δὲ ἡ κεφαλὴ ἄνευ τοῦ προσώπου· ἐθραύσθησαν δὲ οἱ πόδες κάτω ἀπὸ τῶν κνημῶν. Ἡ γυνὴ εἶναι περιβεβλημένη χιτῶνα ἀχειρίδωτον καὶ ἱμάτιον πτυχούμενον κατὰ τὰ γόνατα. Καὶ τὴν μὲν δεξιὰν χεῖρα ἐκτείνει ἐμπρὸς ἐν εἴδει χειραψίας, ἀλλὰ δὲν ἄπτεται ἐτέρας χειρός, μᾶλλον δὲ φαίνεται ὅτι ἐκράτει κάτι· διὰ δὲ τῆς ἀριστερᾶς ἀνασύρει τὸν πέπλον πρὸ τοῦ προσώπου κατεχομένη προφανῶς ὑπὸ θλίψεως, ὡς ἐν ταῖς στήλαις τῆς Πολυξένας ἐκ Λαρίσης, τῆς Φρασιμίδας ἐκ Φερῶν καὶ τῆς ἐκ Παλαμᾶ τῆς Καρδίτσης ἀνεκδότου ἔτι. (*A. Rudgers van der Loeff AM*, 1904, 213-221, πίν. 22 *Δελτίον* Φιλार्χ. Ἑταιρ. «Ὁθρυος» τευχ. F' 1906, 24-26, πίν. B'.) Ὅπισθεν δὲ τῆς γυναικείας ταύτης μορφῆς ἴσταται ἐτέρα γυναικεῖα μορφή, ἥς λείπει ἡ κεφαλὴ ἐξ ἀποκρούσεως τῆς στήλης. Πρὸ δὲ τῶν δύο τούτων γυναικείων μορφῶν ἴστατο τρίτη μεγαλειτέρα τὸ μέγεθος, ἀνδρική μᾶλλον, ἥς ἐσώθη τὸ περὶ τὸ στήθος μέρος μετὰ τῶν δύο χειρῶν, φερομένων ἐμπρὸς πρὸ τοῦ στήθους κεκλεισμένων τῆς μιᾶς ἐπὶ τῆς ἐτέρας, κάτωθεν δὲ τῶν χειρῶν φαίνεται φερομένη πρὸς τὰ κάτω βακτηρία· πιθανῶς δὲ ἡ ἀνδρική αὕτη μορφή θὰ ἐστηρίζετο ἐπὶ βακτηρίας.

Τὸ ἀνάγλυφον τοῦτο εἶναι τὸ πρῶτον, τὸ ὁποῖον προέρχεται ἐκ τῆς ἀρχαίας ταύτης πόλεως, ἀδήλου ἔτι. Ὑποθέτομεν δὲ ἀδιστακτως, ὅτι καὶ τὸ ἐν Κοκκωτοῖς, χωρίῳ ἀπέχοντι μίαν ὥραν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας ταύτης πόλεως, ἐντετειχισμένον ἐπὶ τῆς δυτ. πλευρᾶς τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἀγίας Παρασκευῆς, παριστῶν δὲ ἱππέα μετὰ δένδρου, πρὸ αὐτοῦ, περὶ ὃ ἐλίσσεται ὄφιν, μετὰ βωμοῦ πρὸ τῶν προσθίων ποδῶν τοῦ ἵππου καὶ κυνὸς πρὸ τοῦ βωμοῦ καὶ ἐπιγραφῆς ἐπὶ τῆς μετόπης τοῦ ἀετώματος «*Ἀβίς Οἰασιμβρότου ἥρως χρηστὲ χαῖρε*», θὰ προέρχεται ἐκ τῆς ἀδήλου ταύτης πόλεως (*Fougères, BCH*, XIII, 1889, 406, 25).

Τὸ ἡμέτερον ὅμως ἀνάγλυφον, ἂν καὶ περιεσώθη μέχρις ἡμῶν ἐν κακῇ καταστάσει, εἶναι καλλιτέρας τεχντροπίας ἐκείνου, μετὰ συμπλέγματος ἐκ τριῶν μορφῶν, ἀνατομικῆς ἀναλογίας καὶ ὁμοιάζει πρὸς τὰ Ἀττικὰ ἐκεῖνα ἐπιτύμβια ἀνάγλυφα τοῦ Δ' καὶ Γ' π.Χ. αἰῶνος. Καίτοι δὲ ἡ γυνὴ παρίσταται ἐνταῦθα ἀνασύρουσα πρὸ τοῦ προσώπου τὸν πέπλον, ὁμοιάζει ταῖς ἀνωτέρω μνημονευθείσαις ἐπιτυμβίαις στήλαις τῆς Λαρίσης, τῶν Φερῶν καὶ τοῦ Παλαμᾶ. Ἐπειδὴ εἶναι τὸ ἀνάγλυφον ὑψηλὸν καὶ ἔχει ἐλευθερίαν ἐπεξεργασίας

καὶ κινήσεων δύναται κατὰ προσέγγισιν νὰ χρονολογηθῇ μετὰ τοῦ τέλους τοῦ Δ' καὶ ἀρχῶν τοῦ Γ' π.Χ. αἰῶνος.

Ἦδη ἀναφέρομεν ὀλίγα καὶ περὶ τῆς ἀδήλου ταύτης πόλεως παρὰ τὴν Βρύνιναν. Πρῶτοι ἡμεῖς, περιεγράψαμεν τὰ ἐρεῖπια τῆς πόλεως ταύτης, (*Φθιωτικά*, περιγραφή τῆς Ἑπαρχ. Ἀλμυροῦ, Ἀθῆναι 1891, σ. 63. — *N. Γιαννοπούλου, Περιγραφή Μονῆς Ξενιάς*, Ἀθῆναι 1896 σελ. 694, ἀνατύπ. ἐκ τοῦ Δελτ. Ἰστ. καὶ Ἑθνολ. Ἑτ. τ. Δ'. — Τοῦ αὐτοῦ, Θεσσ. Προελλην. ἐπιγραφαί, Ἀθῆναι,

Εἰκ. 5. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐκ Βρυνίνης τοῦ Ἀλμυροῦ.

1908, σελ. 40. — Τοῦ αὐτοῦ ἐν *BCH*, 15, 1891, σ. 568. — Δελτίον τῆς ἐν Ἀλμυρῷ Φιλार्χ. Ἑταιρ. «Ὁθρυος», τευχος Α'. 1899, σ. 27-30).

Ἐκ τῆς ἀδήλου ταύτης πόλεως ἔχομεν γνωστήν εὐρεθεῖσαν ἐπὶ τόπου ἐπιτύμβιον στήλην λευκοῦ μαρμάρου μετ' ἐπιγραφῆς «*Σωσιμένης/Νικάνδρου*», τοῦ Β' π.Χ. αἰῶνος (*Δελτίον* Φιλ. Ἑτ. «Ὁθρυος», τευχος Δ', 1901, σ. 8, ἀριθ. 15). Ἐπίσης ἐκ τῆς πόλεως ταύτης προέρχονται χαλκᾶ κτερίσματα καὶ ἰδίως πόρπη γεωμετρικὴ ἐν καλῇ διατηρήσει, στυλίσκος κυλινδρικός μετὰ διακοσμήσεων λευκοῦ μαρμάρου καὶ λαβὴ χαλκῇ σκεύους ἀπολήγουσα εἰς πίθηκον ἢ κύνα ὀκλαζόντα, ἀποκείμενα πάντα ἐν τῷ Μουσείῳ Ἀλμυροῦ.

Ἡ πόλις ἐξετείνετο πρὸς δυσμὰς μέχρι τοῦ ποταμοῦ τῆς Ξενιάς (ἢ Ματάζης). Σήμερον ἡ

ἔκτασις αὕτη εἶναι δασώδης, φαίνονται ὅμως συν-
τρίμματα κεράμων καὶ ἀγγείων διεσπαρμένα καθ'
ὅλην τὴν δασώδη ἔκτασιν.

Ὁ κ. Stählin (Athen. Mitteil. XXI, 1906,
σ. 33-36 Abild. 12 καὶ Das hellenische Thes-
salien σελ. 185) θεωρεῖ τὰ τεῖχη ταῦτα ὡς ἀνή-
κοντα εἰς Μακεδονικὸν φρούριον, ἀλλὰ τὰ εὐρή-
ματα ἀποδεικνύουσι τὸ ἀντίθετον τῆς γνώμης τοῦ
κ. Stählin. Ἴσως ἐνταῦθα νὰ ἔκειτο τὸ Δῖον ἢ ὁ
Ὀρχομενὸς τῆς Φθιώτιδος, πόλεις συνοικισθεῖσαι
βραδύτερον ὑπὸ τοῦ Κασσάνδρου εἰς τὰς Φθιώ-
τιδας Θήβας.

7. ΑΓΑΛΜΑ ΑΘΗΝΑΣ ΕΞ ΑΤΡΑΓΟΣ—ΧΩΡΙΟΥ ΑΛΗΦΑΚΑ
(Μουσεῖον Λαρίσης).

Κατ' Αὐγουστον τοῦ 1931 ἀνευρέθη ὑπὸ χω-
ρικῶν τοῦ χωρίου Ἀλήφακα τῆς Λαρίσης παρὰ
τὸν Πηνειὸν μέγας κορμὸς ἀγάλματος λευκοῦ μαρ-
μάρου. Ὁ ἰδιοκτῆτης τοῦ χωρίου εἰδοποίησε τὸν

Εἰκ. 6α. Κορμὸς ἀγάλματος Ἀθηνᾶς ἐξ Ἀτραγός.

ἐν Λαρίσῃ καθηγητὴν τοῦ Γυμνασίου κ. Νικόλαον
Μπαρμπῆν, ἔκτακτον ἐπιμελητὴν ἀρχαιοτήτων Λα-
ρίσης, περὶ τῆς ἀνευρέσεως αὐτοῦ, ὁ δὲ κ. Ν. Μπαρ-

μπῆς εἰδοποίησεν ἡμᾶς καὶ ἐσπεύσαμεν ἐπὶ τόπου
πρὸς παραλαβὴν τοῦ ἀγάλματος καὶ μεταφορὰν
αὐτοῦ εἰς τὴν ἐν Λαρίσῃ Ἀρχαιολογικὴν συλλογὴν.

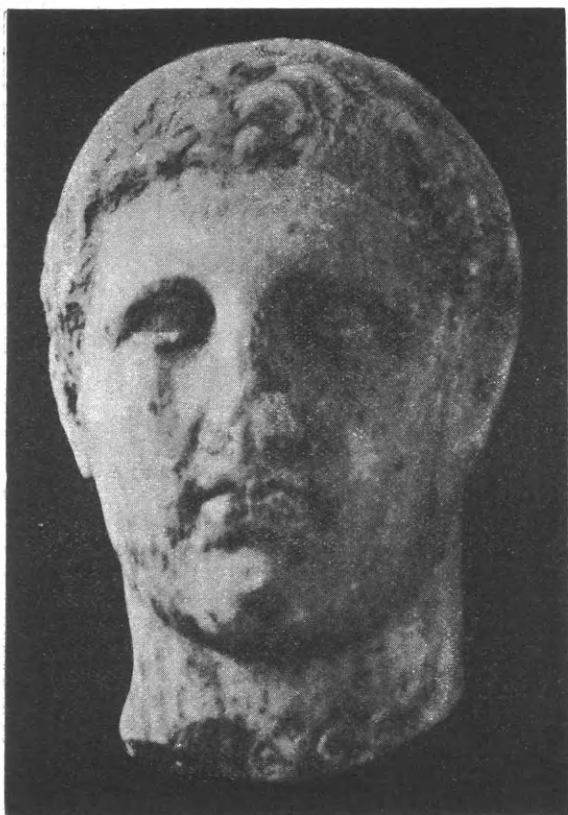

Εἰκ. 6β. Πλαγία θῆψις ἀγάλματος
Ἀθηνᾶς.

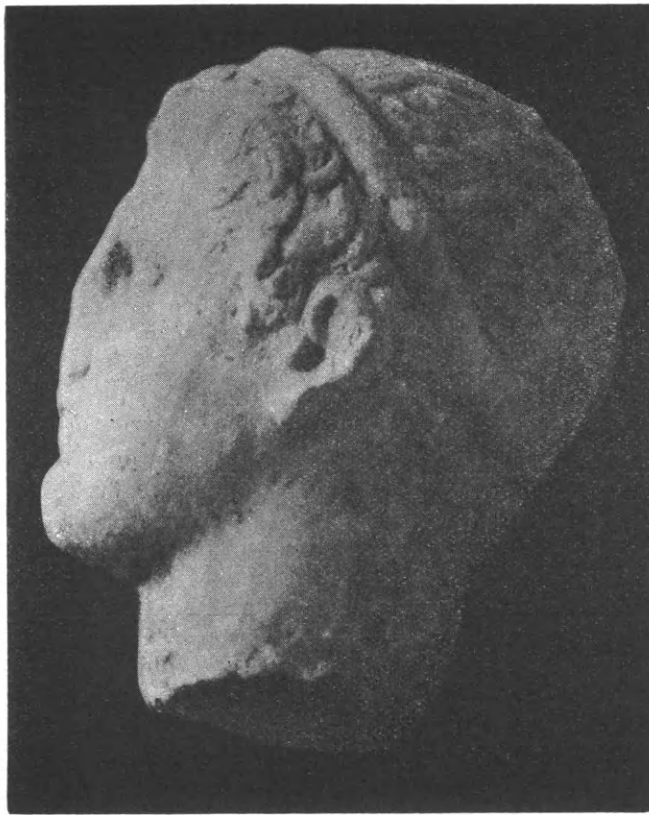
Ὁ κορμὸς οὗτος τοῦ ἀγάλματος ἔχει ὕψος 1,25·
διάμετρον ἄνω 0,47· διάμετρον κάτω 0,70-0,65.
Ἄνω εἶναι λείος ἐξεργασμένος ὑπὸ τοῦ καλλιτέ-
χνου καὶ φέρει τόρμον πρὸς γόμφωσιν τοῦ ἄνω
ἡμίσεος τοῦ κορμοῦ μήκους 0,06, ἴσου πλάτους
καὶ βάθους (εἰκ. 6, α' καὶ β').

Ὁ κορμὸς οὗτος ἀνήκει εἰς ἄγαλμα τῆς Ἀθη-
νᾶς, ὡς ἐκ τῆς στάσεως αὐτοῦ δηλοῦται. Εἶναι
ἐντελής καὶ οὐδὲν ἐξ αὐτοῦ λείπει, πλὴν κάτω κατὰ
τὸν ἀριστερὸν πόδα, ἐνθα εἶναι μικρὰ ἀπόκρουσις
τῶν δακτύλων καὶ τῆς πλίνθου.

Τὸ ἄγαλμα πατεῖ ἐπὶ πλίνθου συμφυοῦς αὐτῷ
στρογγύλης. Ἡ Ἀθηνᾶ ἵσταται ὀρθία κατ' ἐνώ-
πιον (εἰκ. 6, α'), εἶναι δὲ περιβεβλημένη χιτῶνα
ποδῆρη προφανῶς ἀχειρίδωτον καὶ ἱμάτιον, τὸ
ὁποῖον ποῖαν διάταξιν ἔχει ἄνω ἐκ τῶν ὤμων δὲν
γνωρίζομεν, διότι λείπει τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώμα-
τος ἀπὸ τοῦ στήθους καὶ ἄνω, καθ' ὅσον τὸ ἀπὸ

Εἰκ. 7α. Κεφαλή ἐφήβου ἐκ Φαρσάλου
(Μουσεῖον Ἀλμυροῦ).

Εἰκ. 7β. Κεφαλή ἐφήβου ἐκ Φαρσάλου Πλαγία ὄψις
(Μουσεῖον Ἀλμυροῦ).

τοῦ στήθους καὶ ἄνω μέρος τοῦ σώματος μετὰ τῆς κεφαλῆς καὶ τῶν ποδῶν λείπει ἀρχικῶς, ἀποσπασθὲν ἀπὸ τοῦ ἄλλου κορμοῦ.

Ἐν τούτοις ὅμως ὁ διασωθεὶς κάτω κορμὸς τοῦ ἀγάλματος ἐπιτρέπει ἡμῖν νὰ γνωρίζωμεν ὅτι τὸ ἱμάτιον περιβάλλει στενῶς τὸ σῶμα διπλούμενον εἰς δύο διπλώσεις, ὧν ἡ μία ἄρχεται ἀπὸ τοῦ δεξιοῦ ἰσχίου, διευθυνομένη λοξῶς πρὸς τᾶριστερά, φθάνει μέχρις ἄνω τοῦ ἀριστεροῦ μηροῦ καὶ ἐκεῖθεν στρεφομένη περιβάλλει ἐκ τῶν ὀπισθεν τὸ σῶμα, ἡ δὲ ἑτέρα περιβάλλουσα κάτωθι τῆς πρώτης διπλώσεως τὸ σῶμα στενῶς, φθάνει ἀριστερὰ μὲν μέχρι τοῦ ἀριστεροῦ γόνατος δεξιὰ δὲ μέχρι τοῦ μέσου τῆς δεξιᾶς κνήμης. Ὅπισθεν τὸ ἱμάτιον, φερόμενον ἐκ τῶν ὤμων πρὸς τὴν ἀριστερὰν πλευράν, καταπίπτει μακρὸν πρὸς τὰ κάτω μέχρι τῶν ποδῶν πτυχοῦμενον πολλαπλῶς.

Τὸ βάρος τοῦ σώματος στηρίζεται ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδός, ὁ δὲ ἀριστερὸς πούς, καμπτόμενος κατὰ τὸ γόνυ ἀνασύρεται μόνις ἐγγίζων διὰ τῶν δακτύλων τὸ ἔδαφος, ἀλλ' ἐνταῦθα λείπει ἐξ ἀποκρούσεως (εἰκ. 6. β').

Αἱ πτυχαὶ τοῦ ἱματίου εἶναι κανονικαὶ καὶ ἀνάλογοι, βαίνουνσαι λοξῶς καὶ προδίδουσαι φυσικότητα, αἱ δὲ πτυχαὶ τοῦ ποδήρου χιτῶνος εἶναι κάθετοι καὶ μόνις κατὰ τὸν δεξιὸν πόδα ἀναδιπλοῦνται πρὸς τὰ ἄνω ὀλίγον ὁ χιτῶν, ἵνα φανῶσιν οἱ δάκτυλοι τοῦ δεξιοῦ ποδός. Κατὰ τὴν πλαγίαν ὄψιν (εἰκ. 6. β') κατὰ τὴν κάμψιν τοῦ γόνατος ὁ χιτῶν πτυχοῦται λοξῶς κατὰ τὴν διεύθυνσιν τῆς ἀριστερᾶς κνήμης.

Ἡ στάσις τῆς Ἀθηνᾶς ἐν τῷ ἡμετέρῳ ἀγάλματι εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν στάσιν τῆς Ἰωνίας Ἀθηνᾶς ἐπὶ τοῦ ὀπισθίου τύπου τῶν νομισμάτων τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν; Μᾶλλον φαίνεται ὅτι ἡ θεὰ ἵσταται ὀρθία, στηρίζουσα τὸ βάρος τοῦ σώματος ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ ποδός καὶ ἀνασύρουσα ἐλαφρῶς τὸν ἀριστερόν, καμπτόμενον κατὰ τὸ γόνυ. Βεβαίως εἰς τὰς χεῖρας θὰ ἐκράτει ἀσπίδα καὶ δόρυ καὶ πιθανῶς νὰ εἶχε τὴν στάσιν τοῦ ἀγάλματος τῆς Παρθένου Ἀθηνᾶς, τῆς εὐρεθείσης παρὰ τὸ Βαρβάκειον.

Ὡς δ' ἐξάγεται ἐκ τῆς καθόλου τεχνοτροπίας τοῦ κορμοῦ τούτου, εἰ καὶ δὲν ἔχομεν ὑπ' ὄψει τὸ ἄνω μέρος τοῦ σώματος, ἵνα κρίνωμεν ἀσφαλέ-

στερον, ἐν τούτοις ὁμως δὲν διστάζομεν νὰ ἀναγάγωμεν τὸ ἄγαλμα εἰς τὸν Δ' π. Χ. αἰῶνα τελευτώντα ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ Γ'.

Περὶ τῆς ἀρχαίας πόλεως Ἀτραγος πρβλ. *Leake*, *Travels in Northern Greece*, III, 369. IV, 202. *N. Γεωργιάδης*, *Θεσσαλία*, ἐκδ. β' 162. *Kromayer*, 56, 2. *Kern*, IG, IX² 472-486. Νομίσματα φέροντα ἐπιγραφὴν ΑΤΡΑΓΙΩΝ εἶναι γνωστὰ χαλκᾶ.

8. ΚΕΦΑΛΗ ΕΦΗΒΟΥ ΕΚ ΦΑΡΣΑΛΟΥ

(Μουσεῖον Ἀλμυροῦ).

Τῷ 1930 ἀνευρέθη ἐν τῷ χωρίῳ Γκουογκουνάρι πλησίον τῶν Φαρσάλων κεφαλὴ ἐκ λευκοῦ μαρμάρου ὀλίγον μικρότερα τοῦ φυσικοῦ μεγέθους, ὕψους 0,18, ἀποκεκρουμένη ἀπὸ τοῦ μέσου τοῦ λαιμοῦ (εἰκ. 7^α καὶ 7^β).

Ἡ κεφαλὴ αὕτη παρεδόθη ὑπὸ τοῦ εὐρόντος αὐτὴν χωρικοῦ εἰς τὴν ἀρχαιολογικὴν ὑπηρεσίαν καὶ κατετέθη εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀλμυροῦ, ἔνθα καὶ ἄλλαι ἀρχαιότητες ἐκ Φαρσάλων ἀπόκεινται. Ἡ κεφαλὴ εἶναι ἐν καλῇ καταστάσει, μόνον εἶναι ἀποτετριμμένη ἐλαφρῶς ἡ ρίς καὶ τὸ ἄνω μέρος τῶν χειλέων. Ἡ κόμη ἄνω εἶναι περιδεδεμένη διὰ ταινίας, ἡ δὲ τεχντροπία εἶναι ἀρίστη καὶ ἀνάγεται ἀσφαλῶς τὸ ἔργον εἰς τὸν Δ' π. Χ. αἰῶνα.

Βραχεῖαν ἀναγραφὴν αὐτῆς ἐποίησατο ὁ κ. *Y. Béquignon* ἐν τοῖς *Chroniques des fouilles etc.* τοῦ *BCH* (LIV, 1930, p. 495, fig. 26) καὶ ὁ κ. *Stählin* δι' ὀλίγων λέξεων ἐν τῇ *Συλλογῇ* τοῦ *Bruckmann. Einzelaufnahmen antiker Skulpturen Serie XII*, München 1931, No 3408, von Paul Arndt und Georg Lippold.

Β. ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ

α'. ΛΑΡΙΣΗΣ

1. *Δάρισα*. Στήλη μετὰ γείσου λευκοῦ μαρμάρου, τεθραυσμένη κατὰ τὸ ἄνω μέρος εἰς δύο ἄνισα τεμάχια ἐφαρμόζοντα. Ἄνω τοῦ μέσου ἐπὶ τῆς προσθίας ὀψεως φέρει τόρμον ἔγκοilon ὀρθογώνιον, ἐξ οὗ ἐμφαίνεται ὅτι πάλαι ποτὲ ἡ στήλη εἶχε χρησιμοποιηθῇ, ἐφ' ἧς ἐστηρίζετο ἕτερος λίθος, γομφούμενος ἐπ' αὐτῆς. Ἐκ τοῦ τόρμου δὲ τούτου ἐφθάρησαν τὰ γράμματα κατὰ τὸ μέσον στίχων τινῶν. Ἡ στήλη μὴ ὑποστᾶσα οὐδεμίαν ἄλλην ῥθοράν, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι τεθραυσμένη κάτω, ἔχει ὕψος 1 μέτρον, πλάτος 0,41 καὶ πᾶχος 0,15. Γραμ. ὕψος ἄνω δύο στίχων 0,03, κάτωθι δὲ 0,02.

Εἰκ. 8. Ἐπιγραφὴ Λαρίσης.

ΜΕΝΕΣΤΡΑΤΟΥ
ΤΟΥ ΒΙΩΝΟΣ

ΤΑΜΙΕΥΟΝΤΟΣ ΤΗΣ ΠΟ
ΛΕΩΣ ΤΗΝ ΔΕΥΤΕΡΑΝ ΕΞ Α
5 ΜΗΝΟΝ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΡΑΤΗ ΓΩΙΕΥ
ΡΥΔΑΜΑΝΤΙΑΝΔΡΟΣ ΘΕΟΥ
ΣΤΑΓΕΥΟΝΤΩΝ ΔΙΚΑΙΟΥ. ΟΥ
. ΟΛΥΞΕΝΟΥ ΑΠΟΛΛΟΔ. . ΟΥ

ΤΟΥΑΡΙΣΤΟΚΡΑΤΟΥΣΑΜΦΙΛ
 10 . . ΟΥΤΟΥΦΙΛ [] ΟΥΘΕΟΔΟ
 ΤΟΥΤΟΥΚΡΑΤ [] ΟΥΦΙΛΙΣΤΟΥ
 . ΟΥΑΣΚΛΗΠ [] ΩΡΟΥΙΕΡΟΜΝ
 . ΟΝΟΥΝΤΩ [] ΣΑΓΟΡΟΥΤΟΥ
 ΝΥΣΣΑΝΔΡΟΥΛΥ . . ΠΟΝΟΥΤΟΥΚΡΑ
 15 ΤΕΡΟΦΡΟΝΟΣΓΥΜΝΑΣΙΑΡΧΟΥΝΤΟΣ
 ΕΥΒΙΟΤΟΥΤΟΥΕΥ . ΟΛΟΥΟΙΦΑΜΕ
 ΝΟΙΑΠΗΛΕΥΘΕΡΩΣΘΑΙΚΑΙΔΕΔ .
 ΚΟΤΕΣΤΗΠΟΛΕΙΤΟΥΣΔΕΚΑΠΕΝ
 ΤΕΣΤΑΤΗΡΑΣΛΕΣΧΑΝΟΡΙΟΥΑΦΡΟ
 20 ΔΕΙΣΙΑΥΠΟΜΕΛΙΣΣΗΣΤΗΣΠΑΡ
 ΜΟΝΔΟΥΑΝΤΙΠΑΤΡΟΣΥΠΟΛΕΟΝ
 ΤΟΣΤΟΥΣΟΦΟΥΝΙΚΑΙΟΣΥΠΟΝΙ
 ΚΗΣΤΗΣΑΙΣΧΙΝΟΥΑΠΕΛΕΥΘΕΡΑΣΦΙ
 ΛΙΠΠΩΝΥΠΟΕΛΛΑΔΟΣΤΗΣΦΙΛ .
 25 ΛΑΟΥΝΙΚΑΙΑΥΠΟΒΙΩΝΟΣΤΟΥΔΙ
 . ΝΥΣΙΟΥΕΥΤΥΧΟΣΥΠΟΘΕΟ
 . ΟΣΙΟΥΤΟΥΑΡΙΣΤΟΜΕΝΟΥΣΕ
 . ΠΕΔΙΩΝΚΑΙΦΙΛΕΡΩΣΥΠΟΧ .
 ΡΙΠΠΙΔΟΣΤΗΣΧΑΡΟΠΟΥΣΩΣΥ
 30 ΛΟΣΥΠΟΕΛΛΗΝΟΣΤΟΔΙΚΑΙΟΥΔΟΞΑ
 ΥΠΟΕΥΔΗΜΟΥΤΟΥΓΕΝΙΠΠΟΥΚΑΙΣΩΣΥΛΑΣ
 ΤΗΣΚΛΕΟΜΑΧΟΥΡΟΥΦΑΥΠΟΘΕΟΔΟΤΗΣ
 ΤΗΣΙΑΣΩΝΟΣΚΙΕΡΙΑΙΑΣΣΕΛΕΥΚΟΣ
 ΥΠΟΤΕΙΜΑΣΙΘΕΟΥΤΟΥΕΡΜΙΟΥΚΑΛΛΙΟ
 35 ΠΗΥΠΟΑΝΤΙΟΧΟΥΤΟΥΠΡΩΤΕΟΥΚΑΙΝΙ
 . ΗΣΟΥΣΤΗΣΔΗΜΗΤΡΙΟΥΑΜΜΙΑΚΑΙ .
 ΘΗΝΑΙΣΥΠΟΜΗΔΕΙΟΥΤΟΥΘΡΑΣΥΜΜΑΚΛΗ
 ΤΑΥΠΟΜΕΓΑΛΟΚΛΕΟΥΣΤΟΥΑΣΚΛΗΠΙΟΔΩ
 . ΟΥΤΟΥΜΕΓΑΛΟΚΛΕΟΥΣΕΥΝΟΙΣΥΠΟ

(λείπει)

Μεταγραφή

Μενεστράτου
 τοῦ Βίωνος,

Ταμείοντος τῆς πό-
 λεως τὴν δευτέραν ἐξά-
 5 μηνον τὴν ἐπὶ στρατηγῶι Εὐ-
 ρυδάμαντι Ἀνδροσθένου-
 ς, ταγευόντων Δικαίου[ν τ]οῦ
 [Π]ολυξένου, Ἀπολλοδ[ώ]ρου
 τοῦ Ἀριστοκράτους, Ἀμφιλ-
 10 [όχ]ου τοῦ Φιλ[λ] [] ου, Θεοδό-
 του τοῦ Κρατ[ερα]ίου, Φιλίστου
 [τ]οῦ Ἀσκληπ[ιοδ]ώρου, Ἰερομν[η-]
 μονούντω[ν] Ἰ[σ]αγόρου τοῦ
 Νυσσάνδρου, Δ[υσ]ίπλουν τοῦ Κρα-
 15 τερόφρονος, γυμνασιαρχούντος
 Εὐβιότου τοῦ Εὐ[κ]όλου, οἱ φάμε-
 νοι ἀπλευθερωθῆαι καὶ δεδ[ω-]
 κότες τῇ πόλει τοὺς δεκαπέν-

τε σιατῆρας, Δεσχανορίου. Ἀφρο-
 20 δεισία ὑπὸ Μελίσσης τῆς Παρ-
 μόνδου, Ἀντίπατρος ὑπὸ Λέον-
 τος τοῦ Σόφρον, Νίκαιος ὑπὸ Νί-
 κης τῆς Αἰσχίνου ἀπελευθέρως, Φι-
 λίππων ὑπὸ Ἑλλάδος τῆς Φιλ[ο-]
 25 λάου, Νικαία ὑπὸ Βίωνος τοῦ Δι-
 [ον]υσίου, Εὐτυχος ὑπὸ Θεο-
 [δ]οσίου τοῦ Ἀριστομένους, Ἐ-
 [μ:]πεδί[ω]ν καὶ Φιλέως ὑπὸ Χ[α-]
 ριπίδος τῆς Χαρόπου, Σωσύ-
 30 λος ὑπὸ Ἑλλήνος τοῦ Δικαίου, Δόξα ὑ-
 πὸ Εὐδήμου τοῦ Γενίππου καὶ Σωσύλας
 τῆς Κλεομάχου, Ρούφα ὑπὸ Θεοδότης
 τῆς Ἰάσωνος, Κιεραίας, Σέλευκος
 ὑπὸ Τειμασιθέου τοῦ Ἑρμίου, Καλλιό-
 35 πη ὑπὸ Ἀντιόχου τοῦ Πρωτέου καὶ Νι-
 [κ]ησοῦς τῆς Δημητρίου, Ἀμμία καὶ [Ἀ-]
 θηναῖς ὑπὸ Μηδείου τοῦ Θρασύμμου, Κλή-
 τα ὑπὸ Μεγαλοκλέους τοῦ Ἀσκληπιοδώ-
 [ρ]ου τοῦ Μεγαλοκλέους ΕΥΝΟΙΣ ὑπὸ

Ἐν τῇ προκειμένη ἐπιγραφῇ ἀναγράφονται πρά-
 ξεις ἀπελευθερώσεως δούλων τῶν ἐπὶ Αὐγούστου
 χρόνων, ὡς ἐξάγεται ἐκ τοῦ ἐν αὐτῇ ἀναφερομένου
 στρατηγοῦ τοῦ Κοινοῦ τῶν Θεσσαλῶν Εὐρυδά-
 μαντος τοῦ Ἀνδροσθένους (εἰκ. 8).

Ἐν ἀρχῇ κάτωθι τοῦ πλατέος γείσου τῆς στή-
 λης ἀνεγράφη τὸ ὄνομα τοῦ ταμίου τῆς πόλεως
 Μενεστράτου τοῦ Βίωνος διὰ μεγαλειτέρων πως
 γραμμάτων (ὑψους 0,03 - 0,035). Αἱ πράξεις ἀπε-
 λευθερώσεως ἐγένοντο τὴν δευτέραν ἐξάμηνον ἐπὶ
 τῆς στρατηγίας Εὐρυδάμαντος τοῦ Ἀνδροσθένους,
 ἀναφερομένου καὶ ἐν ἄλλαις ἐπιγραφαῖς Γόννου
 (IG, IX² 1040 β, 7-8) καὶ ἄλλων πόλεων. Περί δὲ
 τῆς στρατηγίας τοῦ Εὐρυδάμαντος Ἀνδροσθένους
 πρβλ. Kern, (IG, IX² XXIV) καὶ Kroog (De
 foederis Thessalarum praetoribus p. 32 καὶ 60)
 κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου (aetate Augusti).
 Εἶναι δὲ ἡ ἐπιγραφὴ αὕτη μία ἐξ ἐκείνων, ἐν αἷς
 ἀναφέρονται ὅλαι αἱ ἀρχαὶ τῆς πόλεως.

Τοιαῦται ἐπιγραφαὶ ἀπελευθερωτικαὶ ἀναγρά-
 φουσαι μετὰ τοῦ ἐπωνύμου στρατηγοῦ καὶ τοῦ
 ταμίου καὶ ὅλας τὰς λοιπὰς ἀρχὰς τῆς πόλεως εἶναι
 γνωσταὶ δύο ἐκ Λαρίσης αἱ ἐν IG, IX², 539 καὶ
 541. Ὁ δὲ Rensch προσθέτει: «Omnes fere
 magistratus urbis, quorum nominibus annus
 significatur, hic ita apparent ut tempus quasi

omnibus eponymis difiniatur». (*Rensch*, De manumissionum titulis apud Thessalos p. 89).

Μετά δὲ τὸν στρατηγὸν ἀναφέρονται οἱ *ταγοὶ* τῆς πόλεως (*ταγενόντων*), οἵτινες εἶναι πέντε.

Μετά δὲ τοὺς ταγοὺς ἀναφέρονται οἱ *ιερομνήμονες* (*ιερομν[η]μονούντω[ν]*), οἵτινες εἶναι δύο, [*Ἰ*]σαγόρας ὁ *Νυσσάνδρον* καὶ *Λ[υσί-]πονος* ὁ *Κρατερόφρωνος*. Ὅτι δὲ ἦσαν δύο *ιερομνήμονες* ἐν Λαρίσῃ εἶναι γνωστὸν ἐξ ἐτέρων ἐπιγραφῶν Λαρίσης, ἐν αἷς ἀναφέρεται: «*ιερομνημονούντων* (IG, IX², 541²). Εἶναι δὲ δύο *ιερομνήμονες* καὶ δύο *γυμνασάρχοι* (πρβλ. *Rensch* De manumissionum titulis apud Thessalos (p. 88 - 89), καὶ ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. ἐν IG, IX² 539 τῆς Λαρίσης ἐπιγραφῇ ἀναφέρονται δύο *ιερομνήμονες* καὶ τρεῖς *γυμνασάρχοι* (*Rensch*, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 88 - 89), ἐνῶ ἐν ἄλλαις πόλεσιν ὑπῆρχεν εἰς *ιερομνήμων*, ὡς ἐν Κραννῶνι (IG, IX² 459⁸) καὶ Φαλάννῃ (*ιερομναμονείσας* IG, IX² 1234). Οἱ *ιερομνήμονες* οὗτοι ἦσαν μέλη τῆς Δελφικῆς Ἀμφικτυονίας (*Kip*, Thessalische Studien p. 133 - 134).

Μετά δὲ τοὺς *ιερομνήμονας* ἔπεται ὁ *γυμνασάρχος* (*γυμνασιαρχοῦντος*), ὅστις ἦτο *Εὐδίοτος* ὁ *Εὐ[κ]όλον*. *Γυμνασάρχοι* δὲ εἶναι γνωστοὶ καὶ ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν Λαρίσης (IG, IX² 517², 522²², ἐνθ' ἀναφέρεται ὡς ἐπώνυμος ἄρχων, 541⁷ καὶ 620 *γυμνασιαρχείσας*)· ἐν Κραννῶνι (IG, IX², 460¹⁰, 461¹, 459⁹)· ἐν Ὑπάτῃ (IG, IX², 31 καὶ ἐν τῇ ὑπ' ἀριθ. 56, ἐνθ' ἀναφέρονται πολλοὶ *γυμνασάρχοι*). Ἐν τῇ ἐν IG, XI² 539 τῆς Λαρίσης ἐπιγραφῇ εἶναι τρεῖς *γυμνασάρχοι* καὶ ἐν Φαλάννῃ δύο *γυμνασάρχοι* (IG, IX² 1237. πρβλ. καὶ *Rensch*, [De manumissionum titulis apud Thessalos p. 88 - 89). Περὶ δὲ τῆς ἀρχῆς τῶν *γυμνασάρχων* πρβλ. *Kip*, Thessalische Studien, σ. 133.

Τὸ τίμημα τῆς ἀπελευθερώσεως ἦτο δεκαπέντε *στατήρες*, (οἱ *φάμενοι* ἀπηλευθερωῖσθαι καὶ δεδωκότες τῇ πόλει τοὺς δεκαπέντε *στατήρας*). Ὁ δὲ μὴν τῆς ἀπελευθερώσεως εἶναι ὁ *Λεσχάνοριος*, γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλων Θεσσαλικῶν ἐπιγραφῶν (Ἀζώρου, Ἀρβανιτόπουλος, ΑΕ, 1923, 361⁵. Πυθίου 417⁹ κλπ. — *Rensch*, De manumiss. titulis apud Thessalos, 128 - 129. — *Μελιτείας* IG, IX² 207³). Ἐπίσης ἐξ ἐπιγραφῶν Θεσσαλῶν, Περραιβῶν, Κυρετιῶν καὶ Δολίχης Πυθίου κλπ.

Ὁ κατάλογος τῶν ἀπελευθερῶν φέρεται κανονικῶς ἀναγράφονται τὰ κύρια ὀνόματα τῶν ἀπελευθερῶν καὶ τὰ ὀνόματα τῶν ἀπελευθερωτῶν μετὰ τῶν πατρωνυμικῶν. Οὕτως ἔχομεν τὰ ὀνόματα:

Στίχ. 20. Ἀφροδεῖσία γνωστὸν καὶ ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν (IG, IX² Δημητριάδος 1191. Λαρίσης 553³⁷. Δωτίου 107¹¹. Γόμφων 288¹⁵. Φερῶν 415⁴⁸).

Στίχ. 20. Μέλισσα (Ἀρβανιτόπουλος, ΑΕ, 1925 - 26 Πυθίου 401¹¹. IG, IX². Φαλάννης 1235. Παγασῶν 382. Λαρίσης 672).

Στίχ. 20 - 21. Λέοντος (Ἀρβανιτόπουλος ΑΕ, 1925 - 26, Ἀζώρου 362⁹. ἐν ΑΕ 1923, σ. 127 καὶ ἐξ. αὐτόθι 375¹⁷ 361⁷ κλπ. IG, IX², 89, 509 κλπ. καὶ Λίουν 461¹⁵ κλπ., 414⁹, Λέουν 517⁶⁷ κλπ).

Στίχ. 22. Σόφρον, (IG, IX² Φαλάννης 1228⁴⁴, Σόφρον. Λαρίσης 714. Σόφρη 548⁶).

Στίχ. 22. Νίκαιος (IG, IX² Λαρίσης 540^{11,12}. Νείκαιος Λαρίσης 546¹²).

Στίχ. 22 - 23. Φιλίππων (πρβλ. Φιλίππα Φρυγία, Φαλάννης IG, IX² 1227¹¹. Φιλίππας Λαρίσης 985). Φιλίππων τὸ πρῶτον ἤδη γίνεταί γνωστὸν ὡς κύριον ὄνομα.

Στίχ. 24. Ὑπὸ Ἑλλάδος. Ἑλλάς ὡς κύριον ὄνομα τὸ πρῶτον ἤδη γίνεταί γνωστὸν ἐν Θεσσαλικαῖς ἐπιγραφαῖς (πρβλ. Ἑλλαδῖκα Θύρσου, Ἄλου IG, IX² 109^{β 23}).

Στίχ. 25. Φιλολάου, (πρβλ. IG, IX² Φαλάννης 1229³⁰. Λαρίσης 590. Ἀτραγος 474²⁶).

Στίχ. 25. Νικαία (πρβλ. Φερῶν IG, IX² 414^{α 3}. Ὑπάτης 29. Ἀζώρου 1295⁹ Νεικαία).

Στίχ. 26 - 27. Θεοδοσίον (πρβλ. IG, IX² Πυράσου 1237).

Στίχ. 27 - 28. Ἐμπε[δ]ί[ων] (πρβλ. IG, IX² Λαρίσης 531 Ἐμπεδίων. Κραννῶνος 470 Ἐμπεδιόν καὶ 459⁷. Φαρσάλου 247 Ἐμπεδιούνειος).

Στίχ. 28. Φιλέρως (πρβλ. IG, IX² Ὑπάτης 21¹². Λαρίσης 562⁹).

Στίχ. 28 - 29. Χ[α]ριπίδος. Ὄνομα Χαρिπίς παρὰ τὸ Χάριππος τὸ πρῶτον ἤδη γνωρίζεται. (Πρβλ. Χαροπὶς Φιλοκράτους Τρίκκης IG, IX² 303).

Στίχ. 29. Χαρόπον. Τὸ ὄνομα Χάροπος τὸ πρῶτον ἤδη γνωρίζεται ἐν Θεσσαλικαῖς ἐπιγραφαῖς.

Στίχ. 29 - 30. Σωσύλος. (Πρβλ. Ἀρβανιτόπουλος, ΑΕ 1925 - 26, Δολίχης 379¹⁴ καὶ ΑΕ 1923 σ. 144, 379¹⁴. — IG, IX² Λαμίας 71⁵. Λαρίσης 875. Ὑπάτης 30⁶ καὶ 38 Λαρίσης 848).

Στίχ. 30. Ὑπὸ Ἑλλήνος. Τὸ ὄνομα Ἑλλήν ὡς κύριον τὸ πρῶτον ἤδη γνωρίζεται ἐν ταῖς Θεσσαλικαῖς ἐπιγραφαῖς.

Στίχ. 30. Δόξα. Ὄνομα κύριον τὸ πρῶτον ἤδη ἐμφανιζόμενον ἐν Θεσσαλικαῖς ἐπιγραφαῖς.

Στίχ. 31. Σωσύλα (πρβλ. Ἀρβανιτόπουλος ΑΕ 1925 - 26 Ἀζώρου καὶ ἐν ΑΕ 1923, σ. 130 ἀρ. 361. — IG, IX² Ἄλου 109. β⁴⁷. Λαρίσης 538⁹.

Ἀζώρου 1296¹⁸. Ὑπάτης 14^α 14 Πυράσου 133¹⁰).

Στίχ. 32. Ρούφα γνωστὸν καὶ ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν (πρβλ. IG, IX² Λαρίσης 550¹³. 562². Ἄτραγος 474²¹. Γόννου 1042. Λαμίας 72¹³).

Στίχ. 32. Ὑπὸ Θεοδότης τῆς Ἰάσωνος Κιεριαίας. Ἐνταῦθα ἔχομεν τὸ ἐθνικὸν Κιεριαίας, τῆς Θεοδότης Ἰάσωνος, ἣτις ἀπληθεύρωσε τὴν Ροῦφαν. Ἐπομένως ἡ Θεοδότη κατήγετο ἐκ Κιερίου τῆς Θεσσαλιώτιδος. Ἀπελευθερωτικαὶ δὲ ἐπιγραφαὶ μετ' ἐθνικῶν τῶν ἀπελευθερωτῶν ἢ ἀπελευθερῶν εἶναι ὀλίγαι. Οὕτως ἔχομεν δύο (πρβλ. ΑΔ, 1927-1928 σ. 58, 36 καὶ 58, 5¹¹, 12, 19-20 Μακεδῶν, Ἀθηναῖος, Βονθίτης) Λαρίσης καὶ Μουσείου Ἀλμυροῦ (IG, IX 110 β 8-9).

Στίχ. 34. Τοῦ Ἑρμίου. Εἶναι γνωστὸς Ἑρμείας στρατηγὸς Μαγνήτων γραφόμενος Ἰούλιος Ἑρμείας (IG, IX² 1119⁶ Δημητριάδος). Ἄλλος Ἑρμείας στρατηγὸς Θεσσαλῶν εἶναι γνωστὸς ἐξ ἐπιγραφῆς Γόννων (αὐτόθι 1044, c.). Ἑρμείας ὡς ὄνομα ἐν ἐπιγραφαῖς Λαρίσης (IG, IX² 834, 559¹⁷), Φαλάννης (IG, IX² 1228⁷¹) κλπ.

Στίχ. 35. Τοῦ Πρωτέου. Πρωτέας ὡς στρατηγὸς Θεσσαλῶν, Πρωτέας Μονίμου, Ματροπολίτας, εἶναι γνωστὸς ἐξ ἐπιγραφῆς Λαμίας καὶ ὡς ὄνομα ἐξ ἐπιγραφῶν Ἄλου καὶ Λαρίσης (IG, IX² 66 α 1, 109, α 68, 749).

Στίχ. 35-36. Νικ[κ]ησοῦς. Τὸ ὄνομα Νικησὼ γυναικὸς τὸ πρῶτον ἤδη γνωρίζεται ἐν Θεσσαλικαῖς ἐπιγραφαῖς.

Στίχ. 36. Ἀμμία γνωστὸν ἐξ ἐπιγραφῶν (IG, IX² Δρανίστας 230. — Λαρίσης 568²⁷, 895. — Φαλάννης 1261. — ΑΕ, 1930 σ. 105 Γόννων ἀριθ. 2 Ἀμὼ ἱε/ρητεύσασα).

Στίχ. 35-36. Ἀθηναῖς, γνωστὸν ἐξ ἐπιγραφῆς Γόμφων (Ἀθηναῖς Ταροσίνου, IG, IX² 288⁸).

Στίχ. 37. ὑπὸ Μηδείου τοῦ Θρασύμμου. Τὸ ὄνομα Μηδείος εἶναι γνωστὸν ἐξ ἐπιγραφῶν (IG, IX² Λαρίσης 583. Ναρθακίου 89 α 27). Τὸ δὲ ὄνομα Θρασύμμου τὸ πρῶτον ἤδη γνωρίζεται.

Στίχ. 37-38. Κλήτα ὄνομα γυναικὸς γνωστὸν (IG, IX² Φερῶν 415¹⁴).

Β'. ΜΕΛΙΒΟΙΑΣ
(Μουσεῖον Βόλου).

Κατὰ τὴν ἐξόρυξιν λίθων ὁ Ν. Λυντέρης εἰς τὸν συνοικισμὸν Σκιαθᾶ μεταξὺ τῶν κορμῶν ἀρχαίων ἀγαλμάτων, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἀνεφέρομεν, εὑρε καὶ δύο ἐπιγραφὰς τὰς ἑξῆς:

1. Στήλη ἐπιτύμβιος λευκοῦ μαρμάρου μετ' ἀνθεμίου στρογγυλουμένου ἄνω καὶ ἀκρωτηρίων Ὑπὸ τὸ ἀνθέμιον γεῖσον. Τὸ ἀνθέμιον κοσμεῖται δι' ἐνὸς καταθέτου καὶ δύο πλαγίων φύλλων ἀκάνθου καὶ πλαγίως τῶν δύο φύλλων δι' ἐνὸς ῥόδακος ἐκατέρωθεν. (Ὑψος 0,47. Πλάτ. 0,36. Πάχ. 0,10). Δ' αἰὼν π.Χ. (Εἰκ. 9).

Εἰκ. 9. Ἐπιτύμβιος στήλη ἐκ Μελιβοίας.

ΑΡΙΣΤΙΩΝ Ἀριστίων

ΑΡΙΣΤΟΜΕΓ[α] Ἀριστ[ο]μένους].

2. Βάσις ὀρθογώνιος (Εἰκ. 10) λευκοῦ μαρμάρου, πλασιουμένη γύρωθεν ἄνω καὶ κάτω κατὰ τὰς τέσσαρας πλευράς, φέρουσα δὲ ἐπὶ τῆς ἄνω ἐπιφανείας τόρμον πρὸς γόμφωσιν ἀγάλματος μετρίου μεγέθους τοῦ Ἑρμοῦ. Ἡ βάσις ἔχει μῆκος 0,32· πλάτος 0,245· ὕψος 0,15· ὁ δὲ τόρμος ἔχει μῆκος 0,17· πλάτος 0,14· βάθος 0,045. Ἐπὶ τῆς προσθίας ἐπιφανείας τῆς βάσεως εἶναι ἐπιγραφή ἀναθηματικὴ τοῦ Δ' π.Χ. αἰῶνος.

ΜΟΝΙΜΟΣ Μόνιμος

ΕΡΜΗΙ Ἑρμῆι.

Εἰκ. 10. Βάσις ἀγάλματος μετ' ἐπιγραφῆς ἐκ Μελιβοίας.

ΥΨ. ΦΕΡΩΝ

(Μουσείον Ἀλμυροῦ).

3. *Βελεστίνος*. Στήλη ἀναθηματικὴ ἐντελής λευκοῦ μαρμάρου μετ' αἰτώματος καὶ ἀκρωτηρίων, εὐρεθεῖσα κατ' ἐκσκαφὴν ἐν τῇ «Μαγούλα» τοῦ ἀγροκηπίου Βελεστίνου πλησίον τοῦ μνημείου τῶν πεσόντων ὁπλιτῶν κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ 1897. Ἡ στήλη ἔχει ὕψος 1,20. πλάτος 0,32 καὶ κάτω 0,37. πάχος 0,10. ὕψ. γραμ. 0,015.

ΚΟΤΤΥΦΑΠΕΤΑΛΙΑΙΑ Κοτύφα Πεταλιαία
ΠΕΡΕΙΜΟΥΝΟΞΕΥΞΑ πὲρ Σίμωνος εὐξα-
ΜΕΝΑΔΙΟΞΕΚΟΥΡΟΙΞ μένα Διοσκούρους.

Ἡ προκειμένη διαλεκτικὴ ἐπιγραφὴ μετηνέχθη ὑπὸ τοῦ φύλακος Φερῶν εἰς τὸ Μουσεῖον Ἀλμυροῦ. Εἶναι ἡ δευτέρα ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ τοῖς Διοσκούροις ἐκ Φερῶν, διότι ἐν τῷ Μουσείῳ Ἀλμυροῦ πρὸ τριακονταετίας καὶ πλέον εἶχε μετενεχθῇ ἐκ Φερῶν ἑτέρα ἀναθηματικὴ ἐπιγραφὴ τοῖς Διοσκούροις ὕφ' ἡμῶν (πρβλ. IG, IX² 419. — Δελτίον Φιλαρχαίου Ἑταιρ. «Ὁθρυος», Β' 1889, 9, 12. — *Jardé - Laurent*, BCH, XXVI, 1902, 388, ἀριθ. 96).

Στίχ. 1. Κοτύφα, ὄνομα γυναικὸς νῦν τὸ πρῶτον γιγνόμενον γνωστὸν. Ἔχομεν ὅμως γνωστὸν ὄνομα ἀνδρὸς Κότινφος ἐν ἐπιγραφῇ Λαρίσης (IG, IX² 532¹⁸ Κότινφος Φρασίνου, νικητῆς, καὶ Λαρίσης αὐτόθι 594, Στράτον Κοτύφειος).

Στίχ. 2. Πεταλιαία πατρωνυμικὸν ἐν τοῦ Πεταλίας γνωστοῦ ἐξ ἐπιγραφῆς Κραννῶνος (IG, IX² 517⁶⁰ Λαρίσης: «Πεταλίας Τιμογένειος, Κραννούνειος». 517⁷⁰ «Βερεκκᾶς Πεταλιαῖος». 517⁹⁰ κλπ.). Ὡς ὄνομα θηλυκὸν Πεταλὶς Λαρίσης (IG, IX² 711, καὶ 618: «Πεταλὶς Πεταλιαία»). Ἔχομεν γνωστὰ ἐπίσης ὀνόματα ἀνδρῶν Πέταλος (Λαρίσης 712. Ἀζώρου 1295. Μελιτείας 205⁸⁵) καὶ Πετάλων, νικητῆς Λαρισαῖος (Λαρίσης 531²⁰).

πὲρ Σίμωνος = ὑπὲρ Σίμωνος. Τὸ ὄνομα Σίμων ἐῖναι γνωστὸν ἐξ ἐπιγραφῆς Φαρσάλου (IG, IX², 234⁸²). Σίμων Λαμίας (αὐτόθι 75³²). Σίμων Φαρσάλου (αὐτόθι 250 Σίμων Μυλ(λ)ίδειος). Περὶ δὲ τῆς ὑπὲρ προθέσεως ἐν Θεσσαλικῷ ιδιώματι πὲρ πρβλ. *Fohlen*, Untersuchungen zum thessalischen Dialekte, Strassburg 1910, 23 καὶ 55. — ΑΕ 1930, 103, 1.

Δ'. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΣ

(Μουσεῖον Βόλου).

4. *Παλαιαὶ Ἀλνκαὶ* Βόλου, ἔνθα τὸ ἐπίνειον τῶν Παγασῶν καὶ τὸ νεκροταφεῖον τῆς Δημητριάδος. Κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 1932 ἀπειοιχίσθη ἐκ τινος παλαιοῦ οἰκίσκου ἐπιτύμβιος στήλη μετ' αἰτώματος καὶ ἀκρωτηρίων ἀποκεκρουμένων, λευκοφαίου μαρμάρου μετὰ γείσου προέχοντος, ἐφ' οὗ ἔχνη χρωματισμοῦ μετ' ῥῶν. Κατὰ τὴν ἄνω δεξιὰν γωνίαν εἶναι ὀλίγον ἀποκεκρουμένη ἡ στήλη, ὥς καὶ κάτω λοξῶς. Κάτωθι δὲ τῆς ἐπιγραφῆς ἔχει δύο ἀσπίδια. (ὕψος 1,10. πλάτ. 0,40. πάχ. 0,10,:

ΑΡΙΞΤΙΞ

Ἀριστὶς

ΑΡΙΞΤΕΟΥ

Ἀριστέου

ΞΕΝΟΚΛΕΟΥΞΓΥΝΗ

Ξενοκλέους γυνή.

Τὸ ὄνομα Ἀριστὶς νῦν τὸ πρῶτον γνωρίζεται. Τὸ δὲ ὄνομα Ἀριστέας εἶναι γνωστὸν καὶ ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν (IG, IX² Ὑπάτης 6^α, 9^α καὶ 27. Δημητριάδος 1188).

5. *Παλαιαὶ Ἀλνκαὶ* Βόλου. Ἐπιστύλιον σηκομόρφου μνημείου ἐκ λευκοῦ μαρμάρου, ἔχον ἐπὶ τῆς μακρᾶς στενῆς πλευρᾶς τοῦ πάχους ἐπιτύμβιον ἐπιγραφὴν. Ἐξήχθη ἐκ θεμελίων οἰκίας κατὰ Μάρτιον 1932 (μῆκος 1,35, πλάτ. 0,20. πάχ. 0,12):

ΔΙΟΝΥΣΙΑ ΕΠΙΚΤΗΤΟΥ

ΗΡΩΙΣΣΑ

Διονυσία Ἐπικτήτου

ἡρώισσα

6. *Παλαιαὶ Ἀλνκαὶ* Βόλου. Ἐξήχθη ἐκ θεμελίων οἰκίας ἐν Παλαιαῖς Ἀλνκαῖς κατὰ Μάρτιον 1932 μετὰ τῆς προηγούμενης ὑπ' ἀριθ. 4 ἐπιγραφῆς. Στήλη ἐπιτύμβιος ναϊδιόσχημος μετ' αἰτώματος καὶ δύο παραστάδων μετὰ δωρικῶν κιονοκράνων, ἀποκεκρουμένη ἐν μέρει κατὰ τὰ ἀκρωτήρια, ἀριστερὰ καὶ κάτω. Μάρμαρον λευκόν. (ὕψος 0,50. πλάτ. 0,45, πάχ. 0,10).

Ἐπὶ τοῦ ἐπιστυλίου:

ΚΚΤΗΤΟΣ ΛΥΚΙΣΚΟΥ ΗΡΩΣ

[Ἐπί:] <κ>κτητος Λυκίσκου ἥρωος.

Παρατηροῦμεν ὅτι τὸ πρῶτον ὄνομα συμπληροῦται εὐκόλως εἰς [Ἐπί]κτητος· ἀλλ' ὁ χαρακτὴς ἐκ παραδρομῆς ἐχάραξε δύο Κ. Ἐξοβελιστέον ὅθεν τὸ ἐν Κ.

7. Ἀποθῆκαι ὕλικου πολέμου παρὰ τὴν θέσιν Φανὸς ἐναντι τοῦ Βόλου. Κατ' ἐσκαφὴν ὑπὸ τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας ἀνευρέθη ἐπιστύλιον σηκομόρφου μνημείου λευκοῦ μαρμάρου μετὰ γείσου (corniche), τὸ ὁποῖον παρέλαβεν ὁ κ. Scheffel, πρόξενος Γερμανίας ἐν Βόλῳ πρὸς διάσωσιν ἐν τῷ κτήματι αὐτοῦ μεταξὺ τῶν Στρατ. Ἀποθηκῶν καὶ τῶν Πευκακίων. (μῆκος 1,09. πλάτ. 0,45. πάχ.

0,09. γρ. ὕψ. 0,02) Κατὰ μῆκος τῆς μακρᾶς στενῆς πλευρᾶς τοῦ πάχους ἐπιτύμβιος ἐπιγραφή Ρωμαϊκῶν χρόνων εἰς μίαν σειρὰν:

ΦΛΞ ΕΙΡΗΝΗ ΦΛΞ ΑΡΤΕΜΙΔΩΡΟΥΘΥΓΑΤΗΡ
ΗΡΩΙΣΣΑ ΧΑΙΡΕ

Φλ(αβία) Εἰρήνη Φλ(αβίου) Ἀρτεμιδώρου θυγάτηρ
ἡρώισσα, χαῖρε.

Ἐν Βόλῳ τῇ 15 Ἀπριλίου 1932.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Ι. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

Εἰς μακεδονικὴν ἐπιγραφὴν

Εἰς τὸ Ἡμερολόγιον τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος 1922 σελ. 307 ἐδημοσίευσεν τὴν εἰκόνα ἀναγλύφου εἰκονίζοντος Ἡρακλέα τοῦ Φαρνεσίου τύπου μετ' ἐπιγραφῆς. Τὸ ἀνάγλυφον προέρχεται ἐκ τοῦ χωρίου τῆς Ἑορδαίας (Ἄνω Μακεδονία), ὅπερ πρότερον μὲν ἐλέγετο Μορανλί νῦν δὲ μετωνομάσθη Ρυάκι (Πρβλ. καὶ Πρακτικά τῆς ΑΕ 1912, 240. ΑΕ 1912, 267. Berl. Phil. Woch. 1915, 55. BCH 1923, 291 ἐξ. Ἐκθεσις τῆς ἐπιτροπείας περὶ πληρώσεως τῆς κενῆς τακτικῆς ἑδρας τῆς Ἀρχαιολ. 1926, 66 ἐξ. καὶ Πρακτικά τῆς Φιλόσοφ. Σχολῆς περὶ πληρώσεως κλ. σ. 9 καὶ 45). Ἡ ἐπιγραφή ἀνεγνώσθη

.... ΙΝΙΣ ΓΝΙ

ΤΑΛΜΕ ΑΣΜΗΡΙ Σ;]ταλμέας (!) Μ(οι)ρι- (ἢ Μητρι-)
ΓΕΝΟΥΗ ΡΑΚΛΕΙΚΥ γένου Ἡρακλεῖ Κυ
ΝΑΓΙΔΑΙ ΕΥΧΗΝ ναγίδα εὐχὴν.

Ἐπιθυμῶ νὰ διορθώσω τὴν ἀνάγνωσιν ὥς πρὸς τὸ πρῶτον ὄνομα· τοῦτο πρέπει νὰ εἶνε τὸ γνωστὸν Μακεδονικὸν ὄνομα Σταθμέας ἀντὶ Σταθμέας κατὰ γνωστὸν νόμον τῆς Μακεδονικῆς διαλέκτου.

Τὸ ὄνομα εὔρηται ἐν τῇ συνθήκῃ Ἀθηναίων καὶ Περδίκκου (IG. I 42) μεταξὺ τῶν Μακεδόνων ἐγγυη-

τῶν τῆς συνθήκης καὶ ἐκρίθη ὑπὸ τοῦ Hoffmann *Die Makedonen* σελ. 144 ὡς παραγόμενον ἐκ τοῦ θέματος στάθμη.

Α. Δ. ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΟΡΘΩΤΕΑ

Σελ. 59, ἐπιγρ. στίχ. 6 ἀντὶ Ναυ[σικλέους] γράφε: Ναυ[—————?]

Δημοσιεύματα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας

(1837 - 1931)

Δραχμ.

1. *Αρχαιολογικὴ Ἐφημερίς* 1837-1931 (ΑΕ 1-69: πρβ. πινάκιον παρὰ <Β. Λεονάρδω>, Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λυκώμα, σ. 1-3). Σχῆμα 4ον.
(Περίοδος Α'): τόμος 1-16 (1837-1860).
1837-1843: τεύχη α' - ιβ', ιγ' (καὶ ιδ'), ιε' (τεύχος ιϛ' ἴδιον δὲν ἐξεδόθη), ιζ' - κθ' 1852-1860: τεύχη λ' - νε'· πωλοῦνται τάδε τὰ τεύχη: α', β', γ', δ', ιθ' κβ'-κθ', ν', να', νγ'-νε' ἕκαστον τεύχος 15.—
(Περίοδος Β'): τόμος 17-21 (1862-1874).
1862: τεύχη α' - ιβ' (τὰ τεύχη θ' - ιβ' ἐξεδόθησαν τῷ 1863) ἕκαστον τεύχος 15.—
1869: τεύχος ιγ' 1870: τεύχος ιδ' 1872: τεύχη ιε' καὶ ιϛ' (τὸ ιϛ' ἐξεδόθη τῷ 1873) 1874: τεύχος ιζ' ἕκαστον τεύχος 45.—
(Περίοδος Γ'): τόμος 22-62 (1883-1923).
1883-1923: εἰς τόμος κατ' ἔτος, ἐκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος ἕκαστος τόμος 400.—
(Περίοδος Δ'): τόμος 63 κέ. (1924 κέ.).
1924, 1925-1926 (εἰς ἓνα τόμον), 1927-1928 (εἰς ἓνα τόμον), 1929, 1930· εἰς τόμος κατ' ἔτος μετὰ μονοστήλου κειμένου ἕκαστος τόμος 400.—
2. *Ἐνδετήριον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιόδου* ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Δαμπροπούλου· τόμος 1ος: 1883-1887. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στήλαι 550. 1902 80.—
3. *Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας* 1837-1931 (ΠΑΕ 1-84: πρβ. πινάκιον ἐν ΠΑΕ 1921, σ. 77-79).
(Περίοδος Α'): τόμος 1-13 (1837-1848/9).
1-3 (1837, 1837/8, 1838/9): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α'—Γ' συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηναίων. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 16ον, σελίδες 93. 1840. (Δὲν πωλεῖται).
4 (1839/40): Πρακτικὰ τῆς Δ' συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 16ον, σελίδες 77. 1840. (Δὲν πωλεῖται).
5 (1840/41) Πρακτικὰ τῆς Ε' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 16ον, σελίδες 87. 1841. (Δὲν πωλεῖται).
6 (1841/42): Πρακτικὰ τῆς Ζ' (γράφει: Γ') Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 16ον, σελίδες 31. 1842 15.—
7-11 (1842/3-1846/7): Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαίτερος.
1-11 (1837-1846/7): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α'—ΙΑ' Γενικῆς συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας τῶν Ἀθηναίων. Ἐκδοσις 2α. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, Πίναξ 1. 1846 (γράφει: 1847). Δὲν πωλεῖται.
12 (1847/48): Πρακτικὰ τῆς ΙΒ' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 8ον, σελίδες 31. 1848 15.—
13 (1848/49): Πρακτικὰ τῆς ΙΓ' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849 15.—
(Περίοδος Β'): τόμος 14-25 (1858/9-1869/70):
14 (1858/59): Συνοπτικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες α' + 43. 1859 15.—
15-25 (1859/60-1869/70): Γενικαὶ συνελεύσεις τῶν ἐταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1859/60, 1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τῷ 1864). 1863/4, 1864/5 (δὲν πωλεῖται), 1865/6, 1866/7, 1867/8, 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 8ον ἕκαστον τεύχος 15.—
(Περίοδος Γ'): τόμος 26 κέ. (1870/71 κέ.).
26-74 (1870, 71-1919): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1870/71 (δὲν πωλεῖται), 1871/2, 1872/3, 1873/4, 1874/5, 1876, 1877 κέ.—1902, 1903 κέ.—1909 (δὲν πωλοῦνται), 1907 κέ.—1915, 1916—1919 (εἰς ἓνα τόμον). Σχῆμα 8ον ἕκαστος τόμος 80.—
75-86 (1920-1931): Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας 1920, 1921, 1922—1924 (εἰς ἓνα τόμον), 1925—1926 (εἰς ἓνα τόμον), 1927, 1928, 1929, 1930, 1931. Σχῆμα 8ον ἕκαστος τόμος 80.—
- 3Α. Ὁργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. (Τεύχος 1ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 16. 1848. (Τεύχος 2ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 8. 1876. (Τεύχος 3ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1894. (Τεύχος 4ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1896. (Τεύχος 5ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1899. (Τεύχος 6ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 41, 1912. (Δὲν πωλοῦνται).
4. Ἐπιγραφαὶ ἀνέκδοτοι, ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Φυλλάδιον 1ον: 1851 (σελίδες 12, πίνακες 15· δὲν πωλεῖται), 2ον: 1852 (σελίδες ια' + 22 + 5, πίνακες 8), 3ον: 1855 (σελίδες 60, πίνακες 4). Σχῆμα 4ον· τὸ φυλλάδιον ἑκάτερον 15.—
5. Πρακτικὰ τῆς ἐπὶ τοῦ Ἐρεχθείου ἐπιτροπείας ἢ ἀναγραφὴ τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ Ἐρεχθείου, γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Σχῆμα 4ον, σελίδες 21, πίνακες 8. 1853. 25.—
6. Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι. φυλλάδιον α' (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + 34, πίνακες 9. 1860. 15.—
7. *Ἐνθύμιος Καστόρχης*: Ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς τὸ 1837 μέχρι τοῦ 1879 τελευταῖοντος. Σχῆμα 8ον, σελίδες Γ' + 130. 1879 45.—

7A.	Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας. Τεύχος 1ον, σχῆμα 8ον, σελίδες 124, 1887. δραχμ.	—
	Τεύχος 2ον, σχῆμα 8ον, σελίδες 126, 1906. (Δὲν πωλοῦνται).	—
8.	H. G. Lolling. Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθήναις ἐπιγραφικοῦ μουσείου· τόμος 1ος: Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τεύχος α': Ἀρχαῖαι ἀναθηματικαὶ ἐπιγραφαί. Σχῆμα 4ον, σελίδες 7' + στήλαι 152 + 7', πίναξ 1. 1899	180.—
9.	Π. Καββαδίας. Τὸ ἱερόν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10, ὧν εἰς τοπογραφικὸς. 1900.	250.—
10.	Π. Καββαδίας. Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1837 ιδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900. Σχῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900.	45.—
10A.	〈Βαλέριος Στάης〉. Τὰ εὑρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθήρων ἐκ τῆς ΑΕ 1902: στήλη 145-173/4, εἰκόνες 21, πίνακες 8 (παρένθετοι) + 11	75.—
11.	Comptes rendus du congrès international d'archéologie, 1ère session: Athènes 1905. Σχῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκόνων. 1905	90.—
12.	Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος· τόμος 1ος: Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (συντάκται: Καββαδίας, Καστριώτης, Κουρουνιώτης, Lechat, Διονύσιος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Wolters). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + στήλαι 118, πίνακες 36 (ἀρ. 1-33). 1906	400.—
13.	P. Cavvadias + G. Kawerau. Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890—Π. Καββαδίας + Γ. Καββαδίου. Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890. Ἑλληνιστὶ καὶ γερμανιστὶ. Σχῆμα φύλλον, στήλαι 150 + σελίδες 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906/7	600.—
14.	Χρῆστος Τσούντας. Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηρίου καὶ Σέσκλου. Σχῆμα 4ον στήλαι ιΓ' + 432, εἰκόνες 312, πίνακες 47. 1908	600.—
15.	Γεώργιος Α. Παπαβασιλείου. Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παραρτήματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν Σχῆμα 4ον, στήλαι β' + 108, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910	150.—
16.	Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης. Κατάλογος τοῦ μουσείου Ἀντισσούρας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες 74. 1911	60.—
16A.	〈Βασίλειος Διονύσιος〉. Ἀρχαιολογικῆς ἐφημερίδος λεύκωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες 8. 1912. (Δὲν πωλεῖται)	—
17.	Γεώργιος Π. Οἰκονόμος. Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας· τεύχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915	60.—
18.	Γεώργιος Κ. Γαργάρας. Μελετήματα ἀρχαιολογικά. Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915	15.—
19.	Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλος. Τοπογραφία τῶν Δελφῶν· τεύχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912 1917	50.—
20.	Βαλέριος Στάης. Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς. Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920	50.—
21.	Georgius P. Oeconomus. De profusionum receptaculis sepulchralibus inde ab antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatis. Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921	60.—
22.	Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλος. Ὁ ἀποτυμπανισμός, συμβολὴ ἀρχαιολογικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴν λαογραφίαν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 144, εἰκόνες 21, ὧν 7 παρένθετοι. 1923	80.—
23.	Ἀπόστολος Σ. Ἀρβανιτόπουλος. Γραφαὶ στήλαι Δημητριάδος—Παρασῶν. Σχῆμα 2ον, σελίδες 179, εἰκόνες 203, πίνακες παρένθετοι 7, πίνακες ἐν τέλει ἐγχρωμοὶ 10. 1928	1200.—
24.	Γεώργιος Ε. Μυλωνᾶς. Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι. Σχῆμα 8ον, σελίδες 174, εἰκόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928	225.—
25.	Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος. Ὁ Λόρδος Ἑλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνά τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομεῖς 1440-1837. Σχῆμα 8ον, σελ. α-κF' + 257, πίνακες 5. 1930.	250.—
26.	Ἰωσήφ Χατζιδάκη. Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Κρήτῃ. Σχῆμα 8ον, σελίδες 74. 1931	60.—
27.	Γ. Σωτηρίου. Χριστιανικαὶ Θῆβαι. Σχῆμα 4ον, σελίδες 256, εἰκ. 270 πίν. 5. 1931	400.—

Ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἑταιρείᾳ πωλοῦνται καὶ τὰ ἐξῆς συγγράμματα :

1.	Βασιλείου Διονύσιος. Ἡ Ὀλυμπία, Σχῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες 2. 1901	δραχμ. 100.—
2.	Ἀντωνίου Κεραμοπούλου. Θηβαϊκὰ (= Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον 1917). Σχῆμα 4ον, σελίδες 503, εἰκόνες 212, πίνακες 1	λίρ. ἀγγλ. 6.—

Αἱ ἀνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας ἰσχύουσι διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Λεωφόρος Πανεπιστημίου 20)· περὶ δὲ τῆς ἐκτὸς τοῦ μεγάρου τῆς Ἑταιρείας ἀποστολῆς τῶν ἀγοραζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζωσιν οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

Ἐξεδόθη ὁ παρὼν (69ος) τόμος τῇ 2ᾳ Ἰουλίου 1932.

NEA BIBLIA

1. *Blinkenberg, Chr.-Kinch, K. F.*: Lindos. Fouilles et recherches 1902-1914. [1], 1. Texte [καὶ] planches. Berlin: Walter de Gruyter et Cie, 1931, 4°. Texte: σελ. XIII + 775. Planches σ. IV, π. 152. (Fondation Carlsberg, Copenhagen).
2. *Θεσσαλικά Χρονικά*. Δελτίον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἱστορ. καὶ Λαογρ. Ἑταιρείας τῶν Θεσσαλῶν. Τ. 1 <τεῦχος πανηγυρικὸν> 1830-1930. Ἐν Ἀθ.: Τυπ. Ι. Βάρτσου, Πραξιτέλους 21, 1930. 8° σ. 143.
3. *Corinth*. Results of excavations conducted by the Amer. School of Class. Studies at Athens. V. 8,2 καὶ 9. Harvard University Press. Cambridge, Mass. 1931. 4°. 8,1: Latin Inscriptions 1896-1926 ed. by Allen Brown West, σ. XIV + 171.-9: Sculpture 1896-1923 by Franklin P. Johnson, σ. XIII + 161.
4. *Ἐλευθεριάδου, Ν. Π.*: Πελασγικὴ Ἑλλάς, οἱ Προέλληνες. Ἐν Ἀθ.: 1931. 8° σ. 351.
5. *Études Crétoises*: publ. sous la dir. de Ch. Picard et P. Roussel. T. 2: Les écritures minoennes au palais de Mallia par F. Chapoutier. Paris: P. Geuthner, 1930. σ. XII + 99, π. 8 (Éc. Franç. d'Athènes et de Rome).
6. *Fouilles de Delphes*. Exécutées par ordre du Gouvernement Français et publ. sous la direct. de M. Théophile Homolle. T. 3,1,4: καὶ 4,3. Paris: E. de Boccard, 1929-31. 4°. 3,1,4: Epigraphie. 3,1: par Em. Bourget. 3,4: Texte par M. G. Colin. 4,3: Monuments figurés, sculpture. Texte par Ch. Picard, P. de la Coste Messelière. (Éc. Franç. d'Athènes).
7. *Fuerst, C. M.*: Zur Anthropologie der prähistorischen Griechen in Argolis. Lund. Leipzig: (1930) 8° σ. 130, πίν. 40. (Lunds Universitets Aersskrift. N. F. Avd 2. Bd 26 Nr. 8).
8. *Orchomenos*. 2: Die neolithische Keramik von Emil Kunze. München: 1931. 4° σ. 55, πίν. 26 (Abhandl. d. Bayer. Akad. d. Wiss. Philos.-Hist. Abhandl. N. F. 5, 1931).
9. *Papyri Osloenses*. F. 2. Ed. by S. Eitrem and L. Amundsen. Oslo: 1931. 4° σ. XI + 182, πίν. 9 (The Academy of science and letters of Oslo).
10. *Payne, H.*: Necrocorinthia; a Study of Corinthian Art in the Archaic Period. Oxford: Clarendon press, 1931. 4° σ. XIV + 263, πίν. 53.
11. *Robinson, D. M. - Harcum, C. G.*: A Catalogue of the Greek Vases in the R. Ontario Museum of Archaeology Toronto. V. 1-2. Toronto, Canada. The University of Toronto Press, 1930. V. 1: Texts and drawings, σ. VIII + 288. V. 2: Plates 108.
12. *Σῶχος, Ξενοφῶν*: Λεύκωμα Ἑλλήνων καλλιτεχνῶν. Νικηφόρος Λύτρας 1832-1904. Ἐν Ἀθ.: Τυπ. Παρασκευᾶ Λεῶνη, 1929. 4° σ. 132, πίν. 28.
13. *Σωτηρίου, Γ. Α.*: Ὁδηγὸς τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν. *Ἔκδ. 2.* Ἐν Ἀθ.: Τυπ. «Ἑστία» 1931. 8° σ. 155, πίν. 8.
14. *Tiryns*: Die Ergebnisse der Ausgrabungen des Instituts. Bd 3: Die Architektur der Burg und des Palastes von Kurt Müller. Mit Plänen und Zeichnungen von H. Sulze. Text καὶ Tafeln. Augsburg: Benno Filser, 1930. Text: σ. XV + 221. Taf.: πίν. 43 (D. Archäol. Institut in Athen).
15. *Diez, E. - Demus, O.*: Byzantine mosaics in Greece Hosios Lucas and Daphni. Harvard University press. Cambridge, Mas.: 1931, 4°, σ. XV + 123, εἰκ. 136.